

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

**İSLAM DEVRİMİ SONRASI İRAN DIŞ POLİTİKASI
MEYDAN OKUMA VE UZLAŞMA**

DOKTORA TEZİ

İlknur CİHANGİR DEMİRBAŞ

AĞUSTOS-2020

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

**İSLAM DEVRİMİ SONRASI İRAN DIŞ POLİTİKASI
MEYDAN OKUMA VE UZLAŞMA**

DOKTORA TEZİ

İlknur CİHANGİR DEMİRBAŞ

ORCID: 0000-0002-3284-8212

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Süleyman ERKAN

AĞUSTOS-2020

TRABZON

ONAY

İlknur CİHANGİR DEMİRBAŞ tarafından hazırlanan “İslam Devrimi Sonrası İran Dış Politikası: Meydan Okuma ve Uzlaşma” başlıklı bu çalışma 09.10.2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/ oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilimdalı Doktora Programı’nda **doktora tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı – Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN	Başkan	☐	☐	
Prof. Dr. Süleyman ERKAN	Üye	☐	☐	
Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA	Üye	☐	☐	
Prof. Dr. Mustafa Çağatay OKUTAN	Üye	☐	☐	
Prof. Dr. Mohammad ARAFAT	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRME
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ – Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

İlknur CİHANGİR DEMİRBAŞ

10.08.2020

ÖNSÖZ

İran kimliğinin onun çıkarlarını, dış politika hedeflerini ve uluslararası yapı içerisindeki pozisyonunu da biçimlendirmekte olduğu savı bu çalışmanın öncelikli temasını oluşturmaktadır. Devlet kimliklerinin süregelen bir insanın öznesi konumunda oldukları ve dış politikanın kimliksel bir düzlemde değerlendirilmesinin yapılacak olan analize katkı sunacağı düşüncesinden hareketle geliştirilen bu çalışmada, İran özelinde dış politika ve kimlik arasındaki etkileşim meselesinin ele alınması amaçlanmıştır. Böylelikle, öncelikle İran kimliğinin neyi ifade ettiği sorusuna yanıt aranmış, buradan elde edilen sonuçlar odağında İran dış politikası ve kimliği arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır.

Öncelikle, tüm akademik yoğunluğuna rağmen bu çalışmanın meydana geliş süreci boyunca asla desteğini esirgemeyen ve çalışmaya sunduğu değerli katkılarla yoluma ışık tutan saygıdeğer hocam ve kıymetli danışmanım Prof. Dr. Süleyman ERKAN'a şükranlarımı sunarım. Yanı sıra, çalışmanın nihai şekle kavuşması aşamalarında sağladıkları katkılardan ötürü değerli hocalarım Prof. Dr. Mohammad ARAFAT ve Prof. Dr. M. Çağatay OKUTAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Saygıdeğer hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Fatma AKKAN GÜNGÖR, Doç. Dr. Bülent ŞENER, Doç. Dr. Murat ÜLGÜL, Doç. Dr. Özgür TÜFEKÇİ'ye çalışmaya dair tüm değerli eleştirileri ve katkılarından dolayı çok teşekkür ederim. Ayrıca, sayın hocam Dr. Öğr. Üyesi Gülriz ŞEN'e çok değerli vaktinden feragat ederek çalışmaya kıymetli fikirleriyle destek olduğu için şükranlarımı ve teşekkürlerimi sunarım. Hayatımın her anında olduğu gibi bu çalışma sürecinde de beni asla yalnız bırakmayan ve her koşulda sonsuz destekleriyle yanımda olan çok kıymetli annem Fadime CİHANGİR, babam Nesimi CİHANGİR ve değerli kardeşlerim Hüseyin İlker CİHANGİR ve Bilge Derya CİHANGİR'e ne denli teşekkür etsem azdır. Tüm sevgi, sabır, anlayış ve destekleri için herbirine ayrı ayrı minnettarım. Ve elbette, hiçbir sıfatın benim için varlığının anlamını betimlemeye yetmediği kıymetli yavrum İdil Deniz'e dünyamı aydınlattığı ve yaşamımı onsuz asla mümkün olamayacak biçimde anlamlı kıldığı için sonsuz teşekkürler ederim. Bu çalışma kendisine ithaf edilmiştir.

Ağustos, 2020

İlknur CİHANGİR DEMİRBAŞ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT.....	IX
KISALTMALAR LİSTESİ.....	X
GİRİŞ.....	1-4

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	4-42
1.1. Uluslararası İlişkiler Literatüründe İnşacı Yaklaşım.....	4
1.1.1. Yaklaşımın Gelişim Süreci ve Temel Argümanları.....	6
1.1.2. İnşacı Yaklaşımın İlişkin Farklı Sınıflandırmaları.....	10
1.2. İnşacılığın Geleneksel Yaklaşımlardan Ayıran Temel Özellikleri.....	13
1.3. İnşacı Yaklaşımın Temel Bir Mesele Olarak Kimlik.....	18
1.3.1. Kimlik Kavramı.....	19
1.3.1.1. Kolektif Kimlik.....	21
1.3.1.2. Ulusal/Milli Kimlik ve Devlet Kimliği.....	24
1.3.2. İnşacı Yaklaşım Yönünden Kimlik, Çıkar ve Eylem İlişkisi.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

2. TARİHSEL SÜREÇLER BAĞLAMINDA İRAN'DA KİMLİK İNŞASI.....	42-133
2.1. İran Kimliğinin Yapısal Analizi.....	42
2.1.1. Bir İmparatorluk Mirasçısı Olarak İran.....	46
2.1.1.1. Kolektif Kimliksel Bilinç Bağlamında 'İran' ve 'İranlılık' Düşüncesinin Gelişimi.....	48
2.1.1.2. 'İran şehri' ya da 'İran zemin' Düşüncesi.....	53
2.1.1.3. İran'da Din, Milliyet ve Kimlik İnşası.....	58
2.1.1.4. İrancılık ve İslam.....	62
2.1.2. İran'da Kimliksel Bir Öğe Olarak Yabancı Müdahalesine Karşıtlığın Tarihsel Bağlamında Değerlendirilmesi.....	73
2.1.2.1. Tarihsel Süreçte Toplumsal Ayaklanma Evreleri ve Hegemonya Karşıtlığının Gelişimi.....	73
2.1.2.1.1. Tütün Ayaklanması.....	79
2.1.2.1.2. Meşrutiyet Devrimi Süreci (1905-1911).....	81
2.1.2.1.3. İki Dünya Savaşı Evresi.....	84
2.1.2.2. Milli Bir Mesele: Petrol.....	88
2.1.2.3. Modernizm Düşüncesi ve Batı'ya Karşıtlığın Perçinlenmesi.....	90
2.1.3. İran'da Şii İslam'ın Kimliksel Bir Unsurlar Olarak Gelişimi.....	96
2.1.3.1. İran'da Politik Yaşam Açısından Ulema Etkinliğinin Tarihsel Kökenleri.....	97
2.1.3.1.1. Safevi Hanedanlığı'nda Ulema'nın Konumu.....	98
2.1.3.1.2. Kaçar Hanedanlığı'nda Ulema'nın Konumu.....	100

2.1.3.1.3. Pehlevi Hanedanlığı'nda Ulema'nın Konumu	107
2.1.3.2. Velayet-i Fakih Anlayışının Doğuşu.....	112
2.1.3.2.1. Ahbârî /Usûlî Çekişmesi.....	112
2.1.3.2.2. Tarihsel Süreçte Velayet-i Fakih Düşüncesi	115
2.1.3.2.3. Humeyni ve Velayet-i Fakih Düşüncesi	119
2.1.3.2.4. Humeyni ve Şii Devlet Anlayışı.....	122
2.2. İran Kimlik İnşasında Müstekbir/Mustazaf Ayrımı ve Adalet ve Bağımsızlık Söylemleri	125
2.3. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda Öne Çıkan Kimliksel İlkeler.....	129

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İRAN KİMLİĞİNİN ÇOK BİLEŞENLİ YAPISI VE DIŞ POLİTİKA 133-242

3.1. İran'da Dış Politika ve Kimlik	133
3.2. İran İslam Cumhuriyetinde İçsel Muhalefetin Anlaşılması: Muhafazakârlar ve Reformistler	138
3.3. İran İslam Cumhuriyeti'nde Kimliksel Unsurların Dış Politik Yansımaları	145
3.3.1. Monarşiden Cumhuriyete Yeni Bir Kimlik İnşası: Humeynili Yıllar (1979-1989)..	146
3.3.1.1. Ne Doğu Ne Batı, Sadece İslam Cumhuriyeti	149
3.3.1.1.1. Devrim İhracı ve Üçüncü Dünyacılık.....	151
3.3.1.2. Sovyetlerin Afganistan'ı İşgali ve İran'ın Sürece İlişkin Tutumu	155
3.3.1.3. İran-İrak Savaşı: Milliyetçi Çizgiye Dönüş.....	157
3.3.1.3.1. İran-İrak Savaşı'nın Rejimi Konsolide Edici Etkisi ve Dönemin Dış Politikasına Yansımaları	157
3.3.1.3.2. İran-Kontra Skandalı	163
3.3.1.4. Salman Rüşdi Meselesi	164
3.3.1.5. Humeyni'den Gorbaçov'a Mektup	166
3.3.2. Doksanlı Yıllar ve Yeniden İnşa: Rafsancani Dönemi Dış Politikası (1989-1997)..	170
3.3.2.1. Bölgesel ve Küresel Gelişmeler: 1991 Körfez Savaşı ve Soğuk Savaş'ın Sonu	174
3.3.2.1.1. SSCB'nin Dağılması ve İran Dış Politikasına Getirileri.....	174
3.3.2.1.2. Birinci Körfez Savaşı'nda İran'ın Tutumu ve Dış Politik Yansımaları	175
3.3.2.2. Körfezde Uzlaşma Arayışı: "Hem Kuzey Hem Güney"	178
3.3.2.2.1. Suudi Arabistan ile Yakınlaşma Çabası	181
3.3.2.3. Dağlık Karabağ Meselesi'ne, Rus Çeçen Savaşı'na ve Çin'in Uygur Bölgesi Politikalarına Sessiz Kalmak.....	183
3.3.2.4. ABD'nin Çifte Çevreleme Politikası.....	186
3.3.3. 21. Yüzyılda Yeni Bir İran Mı? Hatemi Dönemi Dış Politikası (1997-2005).....	192
3.3.3.1. Batı'ya Karşıtlık Sorgulanıyor Mu?.....	195
3.3.3.1.1. Medeniyetler Arası Diyalog Söylemi ve Dış Politikaya Etkisi... ..	195
3.3.3.1.2. Rüşdi Meselesine Yeniden Bakmak	199
3.3.3.1.3. 'Büyük Şeytan'a Uzatılan Zeytin Dalı: CNN Röportajı	200
3.3.3.2. 11 Eylül Olayı'nın İran Dış Politikasına Yansıması	203
3.3.3.2.1. Taliban'a Karşı Mücadeleye Destek	203
3.3.3.2.2. 2003 Irak İşgali	205
3.3.3.3. Barış İçin Atom'dan Nükleer Uyuşmazlığa Giden Süreç.....	206
3.3.4. Ahmedinejad Dönemi Dış Politikası (2005-2013)	211
3.3.4.1. Muhafazakâr/Milliyetçi Söyleme Dönüş.....	216
3.3.4.2. Dünden Bugüne Ötekileştirilen İsrail.....	218
3.3.4.2.1. Anti Siyonizm'den Anti Semitizme mi? Holokost'un İnkârı....	222
3.3.4.2.2. Filistinliden Çok Filistinli Olmak	225
3.3.4.3. Nükleer Meselesinin Dönemsel Dış Politikaya Yansıması	233
3.3.4.4. Batı Karşıtı Söylem Sil Baştan	237

SONUÇ	242
YARARLANILAN KAYNAKLAR	249
ÖZGEÇMİŞ	282

ÖZET

Bu çalışmada, İran özelinde dış politika ve kimlik arasındaki etkileşim meselesi ele alınmıştır. Bu doğrultuda, İran'ın güvenliğe ve çıkara ilişkin algılarının ve izlemekte olduğu dış politikanın, onun tarihsel ve toplumsal süreçler etrafında biçimlenen kimliğinden bağımsız olup olmadığı sorusu yanıtlanmaya çalışılmıştır. İran dış politikasının onun kimliğinden muaf olmadığından bahsedebilmek için, öncelikle İran'ın dış politikası üzerinde etki sahibi olduğu varsayılan İran kimliğinin açıkça neyi ifade ettiği belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, İran kimliği üzerinde kurucu etki gösterdiği düşünülen kimi tarihsel gelişmeler analiz edilerek, İran kimliğinin tarihsel sürece yayılmış çeşitli inşa süreçlerinin birer çıktısı olduğu sonucuna varılmıştır. Nihayetinde, İran kimliğinin hegemonya karşıtlığı, Şii-İslam anlayışı ve imparatorluk mirasçılığı odağında ve daha genel çerçevede kimliğin İrancılık ve İslam bileşenleri etrafında şekillendiği gözlenmiştir.

Günümüz İran dış politikasının onun kimliğinden bağımsız olmadığı fikrinin İnşacı yaklaşımın temel savlarından hareketle vurgulandığı bu çalışmada, en genel ifadeyle, İran'ın kimliğine yön veren çeşitli sosyal etkileşimlerin ve tarihsel süreçte edinmiş olduğu kimi tecrübelerin, onun varoluşunu ve mevcut dış politika eylemlerini şekillendirmekte önemli birer etken vazifesi üstlendiği neticesine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran Dış Politikası, Kimlik, İnşacı Yaklaşım, İran, Dış Politika

ABSTRACT

In this work, the issue of interaction between foreign policy and identity specific to Iran is dealt. In this direction, the question of whether Iran's perceptions of security and interest and the foreign policy she pursues is independent of her identity shaped around historical and social processes are tried to be answered. Initially, a clean determination of 'What Iran's identity means?' is done as its being an assumed effector upon Iran's foreign policy in order to speak of Iran foreign policy is not independent from its identity. In this context, it is concluded that Iran's identity is an outcome of various construction processes outspread into historical periods -by analyzing certain historical developments which thought to be have founding impact on identity-. Finally, it is observed that today's Iran's identity is shaped around the specific scope Shi'ite-Islam perception, the empire successor identity, and anti-hegemony. And also, the identity is based on the Iranism and Islam elements in a wider frame.

In this work "the idea of Iran's foreign policies is not independent from its identity" is emphasized through the basic theories of Constructivism and it is concluded that some of Iran's experiences, which are gained throughout history and various social interactions directing its identity, have determinant missions in its existence and shaping foreign policies.

Keywords: Foreign Policy of Iran, Identity, Constructivism, Iran, Foreign Policy

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: adı geçen eser
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CIA	: Central Intelligence Agency
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DMO	: Devrim Muhafızları Ordusu
Ed.	: Editör/ler
EİT	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
EU	: European Union
FIS	: Islamic Salvation Front
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
ILSA	: Iran-Libya Sanctions Act
IRA	: Irish Republican Army
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
KİK	: Körfez İşbirliği Teşkilatı
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
NPT	: Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması
No	: Numara
s.	: sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
UN	: United Nation
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Vol.	: Volume/Cilt
y.y.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Tarih, geçmişin aynası ve bugün için bir derstir.¹
(Pers Atasözü)

Çoğunlukla farklı disiplinlerle ilişkili kabul edilmiş olan çeşitli kavram ve temaların eklektik çalışmalar vasıtasıyla Uluslararası İlişkiler disiplinine dahil edilmesi, alanda yeni fikrîsel deneyimlerin mevcudiyetine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, Uluslararası İlişkiler disiplini dahilinde yürütülen çalışmalarda kimlik temelli olanların sayısı giderek çoğalmakta, İnşacı yaklaşım ise bu gibi çalışmalar için uygun bir perspektif sunmaktadır. İnşacı yaklaşımda, dış politikada devlet eylemlerine yön veren etkenin devletlerin çıkarları olduğuna ilişkin geleneksel iddia kabul edilmekle birlikte, bu çıkarların ‘nasıl’ inşa edildiği sorusu sorulmakta ve çıkarların, devletlerin inşa edilmiş kimliklerinden ve dolayısıyla inşa süreçlerinden ayrı düşünülmemeyeceği varsayımıyla hareket edilmektedir. Böylece, devlet etkileşimlerinden bağımsız olmayan ve dolayısıyla dönüşüme tabi olan kimliksel unsurların da dış politikanın biçimlenmesinde etki sahibi olduğu vurgulanabilmektedir. Bu noktadan hareketle, bu çalışmanın dayandığı başlıca argüman devletlerin kimliklerinin, çıkarlarının ve dolayısıyla da eylemlerinin, ülkelerin mevcut yerel kültürel ve politik faktörlerinin yanı sıra tarihsel süreçten ve dönemsel sistemik, jeopolitik vb. faktörlerden yalıtılmış olmayan bir biçimde inşa tabi ve aynı zamanda farklılaşmaya açık dinamik bir yapıda olduğu varsayımı olmaktadır. Bu düşünce uyarınca, devletlerin sahip olduğu kimlikler, çıkarlar ve aynı zamanda uluslararası sistemin yapısını ifade eden inşa edilen gerçeklik ve eylemlerin, maddi unsurlara ek olarak sosyal olandan bağımsız olmadığı varsayımı bu çalışma açısından merkezi bir önem arz etmektedir. Dolayısıyla, en genel çerçevede İran dış politikasını değerlendiren bu çalışmada, dış politikanın seyrinin sosyal olarak inşa olan kimlik ve bu doğrultuda şekillenen çıkarlardan bağımsız olmadığı savından yola çıkılmaktadır.

Uluslararası İlişkiler disiplininde geleneksel yaklaşımlar açısından dış politikanın belirleyicisi ulusal çıkarlar larken, bu çıkarların nasıl oluştuğuna dair soru cevapsız bırakılmaktadır. Bu noktada, devletlerin dış politikalarına yön veren ulusal çıkarların inşa süreçlerini ele almamız açısından İnşacı yaklaşım uygun bir analiz çerçevesine sahip olmaktadır. İnşacı yaklaşım açısından kimlikler çıkarları, çıkarlarsa eylemleri belirleyici bir rol üstlenmektedir. Bu karşılıklı inşa süreci hem sürekli bir döngüyü hem de değişimin olanaklı olduğunu belirtmesi açısından önem arz eder. Uluslararası sistemde varlık gösteren devletlerin, birebir özdeş politik yönelimlere sahip ve aynı motivasyonlarla hareket eden aktörler olmadıkları ve devlet kimliklerinin verili varsayılamayacağına ilişkin İnşacı savdan hareketle, İran toprakları üzerinde varlık göstermiş pek çok hanedanlığın da hüküm sürdükleri dönemin sistemsel ve/ve ya çevresel koşulları dahilinde, kimliksel ve yanı sıra politik faktörlerden bağımsız olmayacak bir biçimde kendi koşullarına has politikalar geliştirmiş oldukları

---

¹ Percy Molesworth Sykes, **A History of Persia**, Vol.2, Macmillan, 1915, s.i

ifade edilebilir. Bu bağlamda kimlikler, süreç ve etkileşim ekseninde farklılaştıkça çıkar tanımlamalarının da farklılaştığını söylemek olanaklı olmaktadır. Örneğin, Ramazani(2013) İran tarihi açısından ‘sultani’, ‘ideolojik-İslami’, ‘pragmatik-İslami’ ve ‘demokratik İslami’ olmak üzere, İran’ın dış politikasının yönünü tayin edici etki göstermiş olan dört ayrı çıkar tanımlamasının varlığından bahseder. Bununla birlikte İran’da iki tür sultanlığın, dolayısıyla sultani çıkarın hüküm sürdüğünü ifade eder. Birincisini geleneksel sultanlık olarak adlandırır ve buna Safevi Hanedanlığı’nı örnek gösterir. Yanı sıra, diğer bir sultanlık türü olarak modernleşmeci/değişim yanlısı sultanlıktan söz eder ve buna da Muhammed Rıza Şah’ın yönetimini örnek gösterir. Sultanlıktan cumhuriyet rejimine geçilen 1979 sonrası dönemde ise, ideoloji ve pragmatizm hususunda inişli çıkışlı bir seyrin mevcudiyetini ifade eder.²

İran özelinde dış politika ve kimlik arasındaki etkileşimi vurgulayabilmek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, devletlerin sahip olduğu kimliksel özelliklerin tarihsel sürece yayılmış içsel ve dışsal etkileşimlerin katkısıyla şekillendiğine ve devletlerin dış politik eylemlerinin onları ‘öteki’lerden ayıran kimlik özelliklerinden bağımsız olmadığına ilişkin sav benimsenmektedir. Dolayısıyla, kimlik kavramı bu çalışma açısından oldukça merkezi bir konuma sahiptir. Bu çalışma, İran dış politikasını kimlik mefhumu üzerinden ele almakta ve bu bağlamda öncelikli olarak İran dış politikası üzerinde kimliksel unsurların etkinliği nedir? sorusuna odaklanmaktadır. Bu maksatla, İran kimliğinin tarihsel sürece içkin bir şekilde sosyal olarak inşa edildiği varsayımından hareket etmektedir. Devletlerin dış politikalarını kimliklerinden bağımsız bir biçimde değerlendirmenin, bu doğrultuda yapılacak olan analizleri yeterli olmayan bir neticeye ulaştırabileceği fikriyle hareket edilen bu çalışmada, kimliklerin biçimlenmesinde rol oynayan kimi süreçleri doğru analiz etmenin ve bu doğrultuda kimliğin öne çıkan unsurlarını değerlendirmenin, dış politika tercihleri konusunda fikir yürütmemizi kolaylaştıracağı düşüncesine yoğunlaşmaktadır. Bu doğrultuda, öncelikle söz konusu kimlik inşa süreçleri açısından dikkat çekici evrelerin gözden geçirilmesi planlanmıştır.

Bu bağlamda, çalışmanın üç bölümden oluşması uygun görülmüştür. *İlk bölümde* kavramsal ve kuramsal çerçeveye yer verilecektir. Sözü edilen gerekçelerden hareketle, bu çalışmada kuramsal açıdan İnşacı yaklaşımın temel savlarından yararlanılacaktır. Dolayısıyla, İnşacı yaklaşımın Uluslararası İlişkiler alanına dahil olma süreci, disiplin içerisindeki gelişim evresi ve önde gelen düşünürlerin temel argümanları gözden geçirilecektir. İnşacı yaklaşımın kendi içerisindeki farklılaşmalara değinildikten sonra, bu yaklaşımı geleneksel yaklaşımlardan ayıran temel özelliklerin neler olduğundan söz etmek suretiyle, alanda ne gibi bir açığı kapatmaya gayret ettiği ya da ne gibi bir vizyon önerdiği ifade edilmeye çalışılacaktır. Bu kısımda yer alan bir diğer başlıkta ise hem İnşacı yaklaşım açısından hem de bu çalışmanın yürütülmesi açısından son derece merkezi bir önemi bulunan kimlik kavramına yer verilecek ve devlet kimliği, ulusal kimlik gibi ayrımlardan da söz etmek suretiyle kavramın bu yaklaşım açısından ne ifade ettiği ve kimliğin devletlerin çıkar ve eylemleri üzerinde ne gibi bir belirleyiciliğe sahip olabileceği sorusu üzerinde durulacaktır.

Bu çalışma öncelikle İran dış politikasının onun kimliğinden bağımsız olup olmadığı sorusuna yanıt aramaktadır. Bu noktadan hareketle, kimliğe ilişkin tarihsel inşa süreçlerinin

---

² R.K.Ramazani, **Independence without Freedom: Iran’s Foreign Policy**, University of Virginia Press, Charlottesville, 2013, s.161-162

değerlendirilmesinin yanı sıra, çıkara ve güvenlik algısına etki eden temel belirleyicilerden birinin de çoğu kez kimliksel unsurlar olup olmadığı sorgulanacaktır. Dolayısıyla, çalışmanın *ikinci bölümünde* bu husustan yola çıkılarak tarihsel süreçler bağlamında İran'da kimlik inşasının ne şekilde ilerlediğinden söz edilecektir. Toplumun kolektif belleğinde yer eden kimi olayların ülke kimliğini biçimlendiren inşa süreçlerinin öznesi konumunda olduğu hususundan hareketle İran kimliğine yön veren çeşitli meseleler ele alınacak ve kimliğe ilişkin öne çıkan bazı bileşenler değerlendirilecektir. Bu kısımda, İran kimliğinin oluşumuna katkı sunan faktörler analiz edilecek, bir sonraki bölümde ise dış politikaya yön veren çıkarların bu gibi kimliksel öğelerden bağımsız olup olmadığı irdelenecektir.

Bu bağlamda, çalışmanın üçüncü ve son bölümünde İran'ın kendini gerçekte nasıl tanımladığının onun davranışları açısından önemli bir belirteç olduğu varsayımından yola çıkılacak, bir önceki bölümde ele alındığı şekliyle İran kimliğinin çok bileşenli yapısının onun dış politikası açısından sahip olduğu yer değerlendirilecektir. 1979 devriminden başlayarak İran'ın dış politika uygulamalarının detaylı bir analizini sunmak bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Bununla birlikte, farklı politik dönemleri kapsar bir biçimde, gerçekleştirilen çeşitli dış politika uygulamalarının öne çıkan kimi gelişmeler ışığında ve kimliksel bir perspektif dahilinde değerlendirilmesi mevcut çalışmanın bu bağlamdaki asıl kaygısını oluşturmaktadır. Bu maksatla 1979 devrimini takiben Humeyni dönemiyle başlayan ve 1979-2013 arası dönemi kapsayacak biçimde dört ayrı politik evrenin bu hususta ele alınması planlanmaktadır. Böylelikle, yönetsel anlamda yaşanan farklılaşmanın bölgesel ve küresel gelişmelerin de etkisiyle dış politikanın seyrine ne şekilde ve ne oranda etki ettiğinin de gözlenebilmesi amaçlanmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu gelişmeler İran'ın 1979 sonrası dış politikasında göze çarpan vakalardan seçilmesine gayret edilecek, kimliğe ilişkin unsurların farklı politik dönemler açısından ne gibi yansımalarının olduğu değerlendirilecektir. Böylelikle, tarihsel inşaya tabi olan kimliksel unsurların yanı sıra, konjonktüre ilişkin bölgesel yahut içsel politik nedenlerin de dış politika açısından eylemlere yön veren dönüştürücü etkisi gözlenmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Uluslararası İlişkiler Literatüründe İnşacı Yaklaşım

'Uluslararası' düşüncesinin kökenleri kimilerince Thucydides, Machiavelli gibi düşünürlerin eserlerine göndermede bulunularak antik çağ bilgeliğine dayandırılırken, kimileri tarafındansa ona yirminci yüzyıla ait bir olgu olarak yaklaşılır.³ Bilimsel bir düşünce alanı olarak Uluslararası İlişkiler⁴ disiplini ise Birinci Dünya Savaşı'nın ardından özerk bir varlık kazanmaya başlamıştır ve disiplinin bugüne dek süregelen kuramsal gelişimine ilişkin çeşitli sınıflandırmalar mevcuttur.⁵ Disiplin dahilinde yürütülen çalışmaların teorik dayanağını uzunca bir süre İdealizm ve Realizm oluşturmuş, zamanla her iki yaklaşımında 'neo' versiyonları olarak ifade edilen yaklaşımlar alanda ağırlık kazanmaya başlamıştır. Süreç içerisinde bu iki 'neo' yaklaşımın sahip olduğu argümanların giderek birbirine yakınlaştığı gözlenmiştir. Kısacası, 1980'ler Realizm'in Neo-realizm'e, Liberalizm'in ise Neo-liberalizme (Neo-liberal kurumsalcılığa) evrildiği yıllar olmuş ve temel argümanlardaki bu yakınlaşma Ole Waever(1996)'ın ifadeleriyle, bir "*neo-neo sentez*"⁶ meydana getirmiştir. Soğuk Savaş sürecinin sonunda ortaya çıkan sistemsel farklılaşmanın o güne dek disipline egemen olan yaklaşımlarca öngörülemediği olması, süreç içerisinde yeni ve alternatif bakış açılarının ortaya çıkışını hızlandırmıştır. Bu doğrultuda, mevcut sistemin analizi adına İnşacı yaklaşımın da aralarında bulunduğu yeni düşünüş biçimleri kendisine o güne dek alana hâkim olan teoriler karşısında bir yer edinmeye başlamıştır. Böylece Robert O. Keohane(1988)'in deyiimiyle bir yanda Rasyonalist diğer yanda ise Reflektivist⁷ olarak adlandırılan yaklaşımların yer aldığı bir kutuplaşma söz konusu olmuştur. Pozitivizm/post-pozitivizm ayrışması olarak da anılan kutuplaşma

³ Ole Waever, "Figures of International Thought: Introducing Persons Instead of Paradigms", Iver B. Neumann ve Ole Waever (Ed.), **The Future of International Relations**, First Edition içinde (1-41), 1997, Routledge, s.7

⁴ Uluslararası ilişkiler adlandırması bir bilim dalını ifade eder biçimde kullanıldığı müddetçe büyük harfle gösterilecek, durum belirttiği takdirde ise yazımında küçük harf tercih edilecektir.

⁵ Kuramsal gelişim sürecinde yaşanan tartışmaları ifade eder biçimde ileri sürülen sınıflandırmalar çeşitlilik arz etmekle birlikte, bu çalışmada genel çerçeveyi sunabilmek adına üç büyük tartışmanın varlığını kabul eden sınıflandırmadan istifade edilecektir.

⁶ Ole Waever, "The rise and fall of the inter-paradigm debate", Steve Smith vd.(Ed.), **International Theory: Positivism and Beyond**, içinde (149-186), Cambridge: Cambridge University Press:1996, s.163; Ole Waever, "Figures of International Thought: Introducing Persons Instead of Paradigms", s.19

⁷ Reflektivizm dünya politikası çalışmalarında 'rasyonel seçim' yaklaşımını ve 'pozitivist' yaklaşımları reddeden teorisyenleri nitelerek adına ilk kez 1988 yılında Robert Keohane tarafından kullanılmıştır. Ayrıca rasyonel yaklaşımlar ve reflektivizm adını verdiği diğer kutupta yer alan yaklaşımlar arasındaki farklılık ve benzerliklerin eleştirel bir biçimde ele alındığı bu çalışma için bakınız: Robert O. Keohane, "International Institutions: Two Approaches", **International Studies Quarterly**, 32(4), 1988, s.380-397. Bununla birlikte Finnemore ve Sikkink Keohane'in reflektivist adlandırmasına konu olan yaklaşımların alanda genel anlamda inşacılık olarak anıldığının altını çizer. Bkz. Martha Finnemore ve Kathryn Sikkink, "Taking Stock: Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics", **Annual Review of Political Science**, 4, 2001, s.391

Yosef Lapid(1989)'in ifade ettiği biçimiyle disiplinin kuramsal gelişimi bağlamında “üçüncü büyük tartışma”yı oluşturmuştur.⁸ Bununla birlikte, üçüncü tartışma dahilinde post-pozitivist olarak anılan kanadı oluşturan yaklaşımlar da kendi içlerinde oldukça geniş bir düşünce skalasına işaret etmektedir. İnşacı yaklaşım, genelde post-pozitivist yaklaşımlar arasında değerlendirilse de onun “üçüncü tartışma içerisinde bir üçüncü yol” olarak tarif edildiğine de rastlamak mümkündür. İnşacı yaklaşımda, çoğunlukla politik eylemin şekillenmesinde maddi yapıların yanı sıra normatif ve kimliksel öğelere ve değişim olanaklarına yapılan vurgu ön plana çıkmaktadır ve bu haliyle kimi düşünürler İnşacı yaklaşımın iki kutup arasında yer alan bir ‘orta zemin’e işaret ettiğine ilişkin bir kabule sahip olmaktadır.⁹ Örneğin Adler(1997), İnşacılığın Realist ve Liberal temelli Rasyonalist yaklaşımlar ve çoğunlukla post-modernist, post-yapısalcı ve eleştirel yaklaşımlardan oluşan ‘yorumsamacı yaklaşımlar’ arasında bir “orta zemin/orta alan” (*middle ground*) işgal ettiğini ifade eder. Adler bu *orta zemin* olma iddiasını, İnşacı yaklaşımın maddi, öznel yahut özneler arası dünyaların gerçekliğin sosyal inşasında gerçekleştirdikleri etkileşime yönelmiş bir araştırma programı içermesiyle ve edenlerin kimlik ve çıkarlarının nasıl inşa edildiğini araştırmanın yanı sıra, bu edenlerin yapıyı oluşturma süreçlerine de odaklanıyor olmasıyla açıklamaktadır.¹⁰

Chekhel(2005), İnşacı yaklaşım ile ana akım pozitivist teoriler arasında epistemolojiye yönelik değil ontolojiye ilişkin bir ayrışma olduğunu ifade eder. Yani bu durumda İnşacı yaklaşımda post-pozitivizmin ön gördüğü ontolojik anlayış benimsenirken bir yandan da ana akım teorilerce kabul görmüş olan pozitivist epistemolojinin içselleştirilmesi söz konusudur. Checkel’in ifadesiyle, “İnşacılar böylece post modern düşünürler ve rasyonel seçim teorisyenleri arasında bir orta zemin (*middle ground*) işgal eder.”¹¹ Bununla birlikte, *orta zemin* olma durumuna ilişkin fikirler, kimi İnşacı düşünürlerce eleştirilmekte ve kabul görmemektedir. Bu ise aynı zamanda yaklaşımın içinde mevcut olan farklı kabullerin varlığına işaret etmektedir. Checkel’e göre, İnşacılık bir teori olmaktan ziyade sosyal ve politik dünyanın işleyişine ilişkin varsayımlar ortaya koyan bir yaklaşımdır. İki temel varsayım üzerinden hareket eder: “(1) devletlerin/edenlerin eylemde buldukları ortam, maddi olmanın yanı sıra sosyaldir; ve (2) bu çerçevede devletlerin/edenlerin çıkarlarının anlaşılmasını sağlayabilir.”¹²

Christian Reus-Smit’e göre, İnşacı yaklaşım içinde de eleştirel kuramdaki modernist/post-modernist ayrımının yansımaları görmek mümkündür, ancak İnşacı yaklaşım dünya politikasını açıklamak adına sosyal yaşama ilişkin üç temel ontolojik önerme keşfedip ileri sürmeye çalışmaktadır. Birincisi, İnşacı yaklaşımda dünya politikasında yer alan aktörlerin sosyal kimliklerini şekillendiren ve klasik güç dengesi yaklaşımınca açıklanamayan, ideolojik dost düşman ayrımları

⁸ Yosef Lapid, “The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era”, **International Studies Quarterly**, 33(3),1989, s.235-254, <http://www.jstor.org/stable/2600457> (28.09.2018)

⁹ Emanuel Adler, “Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics”, **European Journal of International Relations**, 3(3), 1997, s.319-363. Ayrıca bkz. Alexander Wendt, **Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi**, (Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer İhlamur Öner), Birinci Basım, Küre Yayınları, İstanbul, 2012; Jeffrey T. Checkel, “The Constructive Turn in International Relations Theory”, **World Politics**, 50,(2) 1998, s.324-348; Christian Reus-Smit, “Constructivism”, Scott Burchill vd. (Ed.), **Theories of International Relations**, Third Edition içinde (188-213), Palgrave Macmillan, New York, 2005, s.188.; Ole Waever, “Figures of International Thought: Introducing Persons Instead of Paradigms”, s.19-26

¹⁰ Adler, “Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics”, s.319-363

¹¹ Jeffrey T. Checkel, a.g.e., s.327

¹² Jeffrey T. Checkel, a.g.e., s.325

hakkında daha fazla fikir sahibi olmamıza yardımcı olan “*normatif ve düşünsel* yapılar tıpkı maddi yapılar kadar önemlidir.” İkincisi, Rasyonalistlerce görmezden gelinen ya da doğru bir biçimde anlaşılamayan birçok uluslararası siyasi olguyu açıklamak adına aktörlerin sahip oldukları çıkarların nasıl oluştuğunu sorgulamak ve aktör çıkarlarının oluşumunda kimliksel unsurların etkinliğini ayırt etmek, aktörlerin eylemlerine yön veriyor oluşundan ötürü oldukça önemlidir. Üçüncüsü, İnşacı yaklaşım yapı ve edenler arasında birbirlerini değiştiren, dönüştüren kısaca etkileyen bir *karşılıklı inşa* durumunun söz konusu olduğunu ileri sürer.¹³

İnşacı yaklaşımdan genel olarak eleştirel teoriler adı altında bahsetmenin sorun teşkil etmeyeceğini ifade eden realist düşünür Mearsheimer bu yaklaşımdan şu şekilde söz eder:

Realistler devlet davranışlarının büyük ölçüde uluslararası sistemin sahip olduğu *maddi yapı* tarafından şekillendiğine inanırlar. Devletler arasında maddi yeteneklerin dağılımı dünya politikasını anlamak için kilit faktördür. Realistler için, büyük güçler arasında bir miktar güvenlik rekabeti uluslararası sistemin maddi yapısından ötürü kaçınılmazdır. (...) Öte yandan, eleştirel teorisyenler, uluslararası sistemin sosyal yapısına odaklanırlar. Onlar “dünya politikasının sosyal olarak inşa edildiğine” inanırlar ki bu paylaşılan söylemin ya da bireylerin topluluklarının dünyaya ilişkin düşünce ve sözlü beyanlarının nasıl dünyayı büyük oranda şekillendirdiğini söylemenin bir diğer yoludur.¹⁴

Özetlemek gerekirse, İnşacı yaklaşım özneler arası etkileşimin ve dolayısıyla uluslararası sistem özelinde gerçekleşen sosyal inşa süreçlerinin altını çizmektedir. Keza, İnşacılık perspektifinden bakıldığında uluslararası sistemin başlıca *sosyal* özneleri konumunda olan devletler, uluslararası yapı özelinde kurdukları karşılıklı ilişki ve sağladıkları etkileşimler doğrultusunda hem içsel hem de dışsal alanda yeniden biçimlendirici bir etki meydana getirirler. Bununla birlikte, uluslararası sistemin yapısı devletlerin içsel yapılarında meydana gelen olası farklılaşmalardan bağımsız değildir. Benzer biçimde, devlet kimlikleri de uluslararası yapıya ilişkin değişimlerden ve yapıyla olan karşılıklı temaslardan etkilenmeyi sürdürmektedir. Bu bağlamda hem içsel hem de yapısal değişimler başkaca değişimlerin öncülleri konumundadır. Dolayısıyla, devlet kimlikleri içsel yahut yapısal etkiler doğrultusunda yeniden inşa edildikçe farklılaşan çıkar tanımlamaları sistemin yapısında da bir farklılık meydana getirebilmekte, bununla birlikte yapıda meydana gelen değişiklikler ise devletlerin çıkarlarını mevcut durum doğrultusunda yeniden tanımlamalarına yol açabilmektedir. Eylemler ise tehdit algılarının, çıkarların ve dolayısıyla kimliklerin sonucu olmaktadır.

1.1.1. Yaklaşımın Gelişim Süreci ve Temel Argümanları

Uluslararası İlişkiler disiplinin teorik gelişimi sosyal bilimler alanında gerçekleştirilen çeşitli çalışmalardan etkilenmektedir. İnşacı yaklaşım da Uluslararası İlişkiler disiplinine daha çok Sosyoloji alanındaki çalışmaların¹⁵ öncülüğünde dahil olmuştur. Bu bağlamda, İnşacı yaklaşımın

¹³ Reus-Smit, “Constructivism”, s.196-197

¹⁴ John J. Mearsheimer, “A Realist reply”, *International Security*, 20(1), (82-93), 1995, s.91

¹⁵ Sosyoloji alanındaki bu çalışmalardan öne çıkan bazıları için bkz. Peter L. Berger ve Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality: A Treatise in The Sociology of Knowledge*, Penguin Books, London, 1991; Anthony Giddens, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1984. Ayrıca İnşacılığın felsefi ve sosyolojik temellerine ilişkin bir analiz için bkz. Emanuel Adler, “Constructivism in International Relations: Sources, Contributions, and Debates”, Walter Carlsnaes vd. (Ed.), *Handbook*

kökene genellikle Anthony Giddens'in yapılanma/yapılaş(tır)ma(structuration)'ya ilişkin analizlerine¹⁶ dayandırılır. Aynı zamanda, Berger ve Luckmann'ın 1966 tarihli "The Social Construction of Reality"¹⁷ çalışmasının da 'gerçekliğin sosyal inşası' meselesine yaptığı vurguyla kendinden sonraki çalışmalar için ilham verici olduğu kabul edilir. Bununla birlikte, on sekizinci yüzyıla dek geri götürülen bir süreçte Immanuel Kant, Max Weber, Emile Durkheim gibi, fikirleriyle sosyal bilimler alanında öne çıkan çeşitli düşünürlerin çalışmalarında İnşacı yaklaşımın izlerine rastlandığı bu güne dek pek çok kez ifade edilmiştir.¹⁸ Örneğin, Reus-Smit ve Price(1998), İnşacı yaklaşımın düşünsel kökenlerinin 1980'lerin 'üçüncü tartışma'sında ve Anthony Giddens, Jürgen Habermas ve Michael Foucault gibi eleştirel sosyal teorinin öncü düşünürlerinin çalışmalarında ve daha da geriye gidildiğinde Marx ve Nietzsche'nin fikirlerinde aranması gerektiğini ifade eder.¹⁹ Wendt ise, Kant, Grotius ve Hegel'in fikirlerini vurgulayan İnşacı düşüncenin izlerine iki dünya savaşı arası dönemde rastlandığından, sonrasında ise 1980'li yıllarla birlikte çeşitli düşünürlerin fikirlerince geliştirilerek ortaya çıkan farklı düşüncelerin senteziyle birlikte yeniden doğduğundan söz eder.²⁰

İnşacı yaklaşım, en genel ifadeyle Uluslararası İlişkiler disiplini dahilinde kendinden önce var olan teorik yaklaşımlarla çoğunlukla ihmal edilmiş yahut görmezden gelinmiş olan sosyal/kimliksel boyutun varlığına ve etkinliğine dikkat çekmektedir. Nicholas Onuf 1989 tarihli "World of Our Making"²¹ isimli önemli çalışması ile Uluslararası İlişkiler disiplinine İnşacılık (*Constructivism*) kavramını kazandıran kişi olarak anılmaktadır. Ancak kuram daha ziyade Alexander Wendt'in konuya ilişkin çeşitli çalışmalarıyla²² disiplinde bilinirlik kazanmıştır. Wendt(2012), 'Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi' adlı popüler çalışmasında İnşacı yaklaşımın "uluslararası yapının aslında ortak bilgi içinde meydana geldiğine ve bunun sadece devlet davranışlarını değil, devlet kimliklerini ve çıkarlarını da etkilediğine inanan" kimselerce geliştirilen, geleneksel yaklaşımlara yönelik bir

---

of **International Relations**, Second Edition içinde (112-145) Sage Publications, London, 2013, s.114-118.

¹⁶ Yapılanma teorisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Anthony Giddens, **Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis**, Macmillan, London, 1979; Anthony Giddens, **The Constitution**, Ayrıca ilgili çalışmalar için bkz. Peter L. Berger ve Thomas Luckmann, a.g.e.; John R. Searle, **The Construction of Social Reality**, The Free Press, New York, 1995; Yunus Emre, "Anthony Giddens ve Uluslararası İlişkiler: Yapılanma, Modernite ve Küreselleşme" **Uluslararası İlişkiler**, 11(44), 2015, s.5-23

¹⁷ Berger ve Luckmann, a.g.e.

¹⁸ Detaylı görüşler için bkz. Robert Jackson ve Georg Sorensen, **Introduction to International Relations Theories and Approaches**. 3rd edition. Oxford University Press, 2006, s.164.; John Gerard Ruggie, "What Makes the World Hang Together? Neo-utilitarianism and the Social Constructivist Challenge" **International Organization**, 52:4, 1998, s.862; Bill McSweeney, **Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations**, Cambridge University Press, 1999, s.106-110

¹⁹ Richard Price ve Christian Reus-Smit, "Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism", **European Journal of International Relations**, 4(3), 1998, s.259-294

²⁰ Detaylar için bkz. Wendt, **Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi**, s.17-18

²¹ Nicholas G. Onuf, **World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations**, University of South Carolina Press, Columbia, 1989

²² Alexander Wendt, "Anarchy is what States Make of It: The Construction of Power Politics", **International Organization**, 46(2), (391-425), 1992. <http://www.jstor.org/stable/2706858> (03.07.2018); Alexander Wendt, "Collective Identity Formation and the International State", **American Political Science Review**, 88(2), 1994, s.384-396; Alexander Wendt, "Constructing International Politics", **International Security**, 20(1), 1995, 71-81; Alexander Wendt, **Social Theory of International Politics**, Cambridge University Press, Cambridge, 1999

meydan okuma olduğunu ifade etmektedir.²³ Kısacası, ana akım teorilerin kimlik ve çıkar gibi şeyleri verili olarak kabul etmesi noktasında bir itiraz geliştiren Wendt'in anlayışı uyarınca, İnşacı yaklaşımda devletlerin sahip oldukları kimlikler ve çıkarlar devlet etkileşimlerinden bağımsız değildir, bilakis bu etkileşim aracılığıyla inşa edilirler. Wendt ve Fearon(2012)'in birlikte ele aldıkları bir diğer çalışmada ifade edilen biçimiyle,

(İnşacılık temelde sosyal yaşamın inşasında fikirlerin rolüyle ilgilidir. (...)) Bu [maddi unsurların sosyal yaşamda] hiçbir role sahip olmadığı anlamına gelmez, fakat daha ziyade etkileri daima onlara anlam veren fikirlerle sağlanır. (...) inşacılık edenlerin ya da öznelerin sosyal olarak inşa edilmiş doğasını göstermekle ilgilidir. (...) metodolojik bireycilikten ziyade metodolojik bütüncülüğün araştırma stratejisine dayanır.²⁴

Bununla birlikte, İnşacı yaklaşım ontolojik anlamda 'yapı'nın (*structure*) veya 'eden'lerin (*agent*) birbirine göre önceliğini varsaymaktansa, 'eden' ve 'yapı'nın karşılıklı etkileşimlerinin sürekliliği dahilinde birbirlerini oluşturdukları bir *inşa süreci*nden söz eder.²⁵ Ruggie(1998)'nin ifadesiyle,

İnşacılık uluslararası yaşamda insan bilinci meselesiyle ilgilidir" (...) İnşacılar için "uluslararası gerçekliğin temel yapıtaşları materyal olmanın yanı sıra düşünseldir; ki bu düşünsel öğeler araçsal boyutların yanı sıra normatif boyutlara da sahiptir; onlar yalnızca bireysel değil aynı zaman da kolektif niyetleri de ifade ederler; ve düşünsel faktörlerin önemi ve anlamı zaman ve mekandan bağımsız değildir.²⁶

Adler(1997)'e göre, "kimlikler, çıkarlar ve politik faillerin tutumları dünyaya ilişkin kolektif anlamlar, yorumlar ve varsayımlar tarafından inşa edilir."²⁷ İnşacı yaklaşımda materyal dünyanın şekillenmesinde ve insan eylem ve etkileşimi tarafından şekillendirilmesindeki tavır, maddi dünyanın dinamik normatif ve epistemik yorumlanmasına bağlıdır. Bu yaklaşımda, uluslararası ilişkilerin insan uzlaşısı neticesinde ortaya çıkan toplumsal olgulardan meydana geldiğine, bununla birlikte maddi dünyaya yönelik eylemlerimizin karşı eylemler yarattığına inanılır. Adler'e göre, İnşacılar bizim dışımızda mevcut olan maddi gerçekliğin varlığını inkâr etmezken onun dilden bağımsız bilinmeyeceğini ifade ederler. İnşacılar göre, bu evren insan failliğinin etkisinden bağımsız değildir. Sosyal inşa süreçleri vasıtasıyla anlamlar inşa edilir. Faillerin eylemleri belirli sonuçlar doğurur. İnşacılar, bizim dışımızda var olan maddi dünyanın gerçekliğini kabul etmekle birlikte, bu dünyanın yalnızca fiziksel gerçeklik tarafından değil aynı zamanda toplumsal işleyişin dahilinde belirlenerek gelişim gösterdiğine inanırlar. Adler'in ifadesiyle, İnşacılık gerçekliğin sosyal inşasında sadece faillerin kimliklerinin ve çıkarlarının nasıl inşa edildiğine odaklanmak yerine,

²³ Wendt, **Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi**, s.50-51

²⁴ James Fearon ve Alexander Wendt, "Rationalism v. Constructivism: A Skeptical View", Walter Carlsnaes vd. (Ed.), *çinde (52-73) Handbook of International Relations*, Sage Publications, 2012, s.57

²⁵ Bahsedildiği üzere Anthony Giddens'in yapı(structure)- eden/faillik(agent) ekseninde geliştirmiş olduğu yapılanma (structuration) teorisi İnşacı yaklaşım için yol gösterici olmuştur. Bkz. Anthony Giddens, **Central Problems in Social Theory**; Anthony Giddens, **The Constitution of Society**.

²⁶ Ruggie, "What Makes the World Hang Together?", s.866

²⁷ Adler, "Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics", s.332

maddi, öznel ve özneler arası dünyaların nasıl etkileşime girdiklerini anlamakla ilgilenir ve öncelikle *bireysel faillerin* bu yapıları sosyal olarak nasıl inşa ettiklerini açıklamaya çalışır.²⁸

Guzzini(2000), İnşacı yaklaşımın “ontolojik olarak *sosyal gerçekliğin inşası* ve epistemolojik olarak *bilginin sosyal inşası*” hakkında olduğunu belirtir.²⁹ Bu bağlamda İnşacı yaklaşım, düşüncenin dışında gerçeklikten oluşan bir dünyanın varlığını yadsımaz ancak gerçekliğe ilişkin bilginin ortaklaşa algı, yorumlama ve anlamlandırmalar vasıtasıyla sosyal olarak inşa edildiğini ileri sürer. Yalın gerçekliklerin yanı sıra kimi gerçeklikler yalnızca bizim onlara yüklediğimiz anlam ve araçsallıklar vasıtasıyla varlık kazanırlar.³⁰

Weldes(1996), İnşacı yaklaşımın önde gelen teorisyenlerden biri olan Wendt’in analiz biçiminde devletlerin içsel işleyişlerinin kimlik ve çıkarlara ilişkin inşa süreçlerine katkısı bağlamında bir ‘kara kutu’ gibi olduğunu ifade etmektedir.³¹ Yani, devletlerin sahip olduğu içsel süreçlerin, kimlik inşasına ilişkin analiz açısından eksik bırakıldığının altını çizmektedir. Wendt’in İnşacılıktan çok Rasyonalist yaklaşımlara yakın olduğunu ifade eden Smith(2015)’e göre ise, aktör olarak devleti kabul eden dış politika analizi *kara kutu*’nun içine bakar. Oysa Wendt’in yaklaşımında kutunun içine bakmaya gerek yoktur, çünkü dış politika devletlerin yaptığı şeydir.³² Wendt tıpkı geleneksel yaklaşımlarda olduğu gibi devletlerin sosyallik öncesi sahip oldukları tümü için geçerli sabit çıkarları olduğunu varsayar. Wendt’e göre, devletlerin kimlikleri yerel aktörler ve yerel politik süreçlerin dahili olmaksızın diğerleriyle etkileşim süreçlerinin neticesinde oluşur.³³ Dolayısıyla, Smith’in de ifade ettiği gibi, Wendt’in İnşacılığı, dış politika analizinde devlet davranışlarını yerel faktörlerle bağdaştırmak için yeterli bir kapsam sunmaz. Wendt, devletlerin etkileşim öncesi sahip oldukları, kendi deyimiyle, *kurumsal kimliklerin* nasıl varlık kazandığına analizinde yer vermemiştir.³⁴ Bu nedenle Smith, “rasyonalistler tarafından çizilen dünyaya çok benzer görünen bir dünya resmediyor”³⁵ diyerek, Wendt’in bakış açısının rasyonalist yaklaşımlara olan yakınlığını ifade etmiştir.

Bununla birlikte, uluslararası politikanın gündelik işleyişini, devlet kimliklerinin diğerleriyle etkileşimleri doğrultusunda sürekli olarak başkalaşıma uğradığı devam eden bir süreç biçiminde tanımlayan Wendt, “kimliklerin değişmesi zor olabilir ama imkânsız da değildir, hatta bazen herhangi bir durumda manipüle edilebilecek tek değişken aktör kimliklerdir. Bu süreci yönetmek dış politikanın esas pratik sorunudur ve ahlaki boyutu da bizim Öteki’ne nasıl davranmamız *gerektiği*

---

²⁸ Adler, “Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics”, s.322-330

²⁹ Stefano Guzzini, “A Reconstruction of Constructivism in International Relations”, **European Journal of International Relations**, 6(2), 2000, s.160

³⁰ Guzzini, a.g.e. s.159

³¹ Jutta Weldes, “Constructing National Interest”, **European Journal of International Relations**, 2(3), 1996, s.280

³² Steve Smith, “Foreign Policy is What States Make of It: Social Construction and International Relations Theory”, Vendulka Kubalkova (Ed.), **Foreign Policy in a Constructed World**, içinde (38-56), Routledge, 2015, s.51

³³ Wendt, **Social Theory of International Politics**, s.235-237; Steve Smith, a.g.e., s.50

³⁴ Detaylı bilgi için bkz. Alexander Wendt, **Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi**, s.280-290

³⁵ Smith, a.g.e., s.50-51

sorusudur”³⁶ diyerek uluslararası alana dair dışsal etkileşimin ve sosyalleşme süreçlerinin kimlik oluşumuna ve dönüşümüne etkisinin altını çizer. Dolayısıyla Wendt devlet kimliklerinin içsel unsurların etkisinden yalıtılmış, tümüyle dışsal etkileşimden ileri gelen farklılaşabilir birer inşa süreci olduğunu varsayar yahut içsel unsurların varlığını görmezden gelir. Fakat aksini savunan ve içsel süreçlerin etkinliğine odaklanan İnşacı düşünürler de mevcuttur. Yani, İnşacı düşünürlerin bu yaklaşımın sınırlarına ilişkin tanımlamalarda birbirine yakın ya da uzak olduğu noktalar bulunmaktadır. İnşacı düşünürlerin fikirleri bir bütünlük arz etmemekle birlikte, bu noktada yaklaşım dahilindeki çeşitlilikten söz etmek de çalışmanın teorik perspektifini vurgulamak açısından faydalı olabilir.

1.1.2. İnşacı Yaklaşım İlişkin Farklı Sınıflandırmalar

İnşacı yaklaşımda genel olarak, devletlerin varlıklarını uluslararası sistemin etkisinden yalıtılmış bir biçimde sürdürmedikleri, dolayısıyla uluslararası sistemin yapısının da yine devletlerin düşünüş ve algılayış biçimlerinden bağımsız olmadığı varsayılır. Bu bağlamda, uluslararası sistemde kabul görmekte olan fikrî ve normatif unsurların devletlerin sahip oldukları kimliklerin oluşumunda ve değişiminde etkili olduğu ve ayrıca devletlerarası sosyallik süreçlerinin de devlet kimliklerinin biçimlenmesinde rol oynadığı kabul edilir. Bu denklem uyarınca kimlikler ise devletlerin çıkarlarını ve dolayısıyla davranışlarını belirler. Yani, bu yaklaşım çerçevesinde, devletlerin sosyal etkileşim süreçleri dahilinde kimlikleri ve dolayısıyla çıkarlarındaki olası değişimlere paralel olarak gelişecek yeni algı ve etkileşim süreçleriyle birlikte, uluslararası sistemin yapısının da farklılaşmaya açık olduğu ifade edilir. Bu sürekli karşılık etkileşimin hızlı bir dönüşümü ifade etmese dahi genel anlamda hem içsel hem de dışsal bir dinamizme ve değişim olanağına işaret ettiği ileri sürülür. Bu gibi pek çoğu için genellenebilir fikirlere karşın tek ve bütünlüklü bir İnşacı yaklaşımdan söz etmek olanaklı değildir. Çeşitli araştırma yöntemlerinin bir arada ya da ayrı ayrı kullanılabilirdiği bu yaklaşım için Adler(2000) ‘eğer İnşacı yaklaşımın tek bir şeyle ilgili olduğunu söyleyecek olsaydık bu *değişim* olurdu” ifadelerini kullanmıştır.³⁷ Kısacası, İnşacı yaklaşımın belirli temel ilkeler etrafında şekillenmiş çoklu düşünüş biçimlerini ifade ettiği söylenebilir.

Adler’e göre(2013), İnşacı yaklaşım içindeki tartışmalar metafizik, sosyal teori ve Uluslararası İlişkiler teorisi dahilinde gerçekleşmektedir.³⁸ İnşacı yaklaşımdaki bu çeşitlilik, yapı ve edenlerin ne derece önem arz ettiği ve söylemin maddi faktörler üzerinde önceliğinin olup olmadığına dair anlaşmazlıkları da yansıtır.³⁹ Adler’e göre, İnşacılığı metodolojik uyumsuzluklar ile sınırlandırılmış dört farklı gruba ayrılmış olarak düşünebiliriz: ‘*Modernist*’ gruptaki düşünürler “ontolojik aşırılık ortadan kaldırıldığında yorumsamacı yöntemlerin yanı sıra standart yöntemlerin kullanımını dışlamak için hiçbir neden olmadığına inanırlar.” Uluslararası ilişkilerin sosyalliği içerisinde, aynı etnik kökene dayalı kimselerce oluşturulmuş grupları ve yanı sıra ulus adı verilen toplumsal birliktelikleri temel aktör kabul eden devlet merkezli İnşacılar bu grubun dışında kalır. İkinci grupta yer alan, ‘*kural-merkezli*’ İnşacı yaklaşım, büyük tarihsel değişimlerin bir ya da birkaç nedensel

³⁶ Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, s.39

³⁷ Adler, “Constructivism in International Relations: Sources, Contributions, and Debates”, s.123

³⁸ Adler, “Constructivism in International Relations: Sources, Contributions, and Debates”, s.114

³⁹ Adler, “Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics”, s.335

faktörle değil varsayımların analizi vasıtasıyla açıklanabileceğini ifade eden yaklaşımdır ve odak noktasını açıklayıcı olarak pozitivist olmayan bir epistemolojiye doğru kaydırmaktadır. Bu gruptaki düşünürler Adler'in ifadesiyle, "kural-yönlendirmeli davranışın ve ikna ve akıl yürütme biçimlerinin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisini göstermek için içtihatlardan ve uluslararası hukuktan yararlanır." Üçüncü grup düşünürler, 'dilibilimsel' bir yaklaşımla 'söylem'in önemini vurgularlar. Adler'e göre, bu gruptakiler "cinsiyet temelli anlatılara, toplumsal hareketler ve güvenlik çıkarlarının geliştirilmesi gibi faillerin eylemlerine, özel dikkat gösterirler." Son olarak dördüncü kampta yer alan radikal 'postmodernist' İnşacılar ise, analizlerinde daha çok yapı-sökümü ve soy ağacı metodu gibi tekniklerden istifade ederler.⁴⁰

Ted Hopf (1998), geleneksel (*conventional*) ve eleştirel (*critical*) İnşacılık biçiminde bir ayrım ortaya koymaktadır. Hopf'a göre, geleneksel yaklaşımlar uluslararası politikadaki zamansal ve mekânsal değişimleri görmezden gelerek bütünlüğünü koruyan sürekli bir yapı tasavvur eder. Eleştirel İnşacılık ise, uluslararası politikaya birbiriyle asla bütünlük arz etmeyen farklı parçalardan oluşmuş bir yapı biçiminde yaklaşır ve post pozitivist bir metodolojiyle hareket eder. Yanı sıra, geleneksel İnşacılık, dünyayı karmaşık ve geniş bir dizi farklı alan olarak görür ancak pozitivist bilim metodlarına daha yakın durur. Bununla birlikte her iki İnşacılık türü de sosyal dünyada var olan kurum, kimlik ve uygulamaların sosyal olarak inşa edilen insan eyleminin bir ürünü olduğunu ileri sürer ve her ikisi için de gerçekliğe ve anlamlara ilişkin özneler arası kurgu sosyal dünyanın anlaşılmasında son derece elzemdir. Her iki yaklaşımda da yapı ve aktörlerin birbirini inşa ettiği karşılıklı bir etkileşim durumundan söz edilir. Kısacası Hopf'a göre, her iki grup birlikte ele alındığı taktirde İnşacı yaklaşımda, aktör ve yapıya ilişkin sosyal karşılıklı inşa durumu, anarşi söylem ve algısının özneler arası inşadan bağımsız olmadığı düşüncesi, söylemin inşa gücü ve kabiliyeti, devlet kimlik ve çıkarlarının dönüşüme tabi oluşu ortak kabullerdir.⁴¹

Christian Reus-Smit(2005), sistemik (*systemic*), birim-düzey (*unit-level*) ve bütüncül (*holistic*) olmak üzere üçlü bir ayrım ileri sürmektedir.⁴² Ona göre, *sistemik İnşacı yaklaşımda* iç politika tümüyle ihmal edilmekte ve devletler arasında gerçekleşen ilişkiyi esas almak adına tümüyle uluslararası alana odaklanılması söz konusu olmaktadır. Neo-realizmle paralellikleri bulunan bu yaklaşıma gösterdiği en iyi örnek Alexander Wendt'in yaklaşımıdır. Ona göre, İnşacı yaklaşımın diğer temsilcileri gibi Wendt'in yaklaşımında da devletlerin çıkarlarının ve eylemlerinin oluşumunda kimliklerin belirleyici rolü olduğuna ilişkin kabul söz konusu olmasına karşın, Wendt devletlerin 'kurumsal' ve 'sosyal' kimliğine ilişkin bir ayrıma gitmekte ve devletin ideoloji, kültür gibi içsel etkenlerce belirlenen kurumsal kimliğine ilişkin unsurları analizinin dışında bırakmaktadır.⁴³ Kısacası, Wendt kendi yaklaşımında devletin uluslararası sistemle etkileşimi neticesinde şekillenen sosyal kimliğiyle ilgilenmekte ve kimliğin içsel ve sosyallik öncesi var olan unsurlarının inşa süreçlerini gözardı etmektedir. *Birim-düzey İnşacı yaklaşımda* ise, *sistemik İnşacı yaklaşımın* tümüyle aksi yönde bir analiz biçiminin benimsenmesi söz konusudur. Bu yaklaşım türünde *sistemik*

⁴⁰ Adler, "Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics", s.335-336; Adler, "Constructivism in International Relations: Sources, Contributions, and Debates", s.112-135

⁴¹ Ted Hopf, "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", **International Security**, 23(1), 1998, s.171-200

⁴² Reus-Smit, "Constructivism", s.189

⁴³ Reus-Smit, "Constructivism", s.199

İnşacılık tarafından görmezden gelinen “yerel, sosyal ve yasal normlar ve devletlerin çıkar ve kimlikleri arasındaki ilişki” temel analiz odağını oluşturmaktadır. Reus-Smit(2005) bu analiz biçimine Katzenstein’in çalışmalarından birkaçını⁴⁴ örnek göstermekte ve onun çalışmalarında, devlet kimlik ve çıkarlarının oluşumunda uluslararası normları tümüyle yok sayılmadığını, ancak iç siyasal etkenlerin devlet eylemlerinin yönünün temel belirleyicisi kabul edildiğini ifade etmektedir. *Bütüncül* İnşacı yaklaşımda ise, *sistemik* İnşacılık açısından ifade edilen kurumsal ve sosyal kimliğe ilişkin tüm unsurlar bir arada değerlendirilmektedir. Uluslararası düzenin ve devletlerin birbirlerini inşa edici yapısıyla ilgilenilmektedir.⁴⁵

Reus-Smit ve Price’in(1998) birlikte kaleme aldıkları bir çalışmada ise, İnşacı yaklaşımın *modern* ve *post-modern* biçimlerinden söz edilmektedir. İlkinin dilbilimsel (socio-linguistic) inşa süreçlerine odaklandığı, ikincisinin ise güç ve bilgi arasındaki ilişkiyi ele aldığı ifade edilmektedir. Ayrıca, modern kolun ‘sistemik’ (*systemic*) ve ‘bütüncül’(*holistic*) iki formu bulunduğundan bahsedilmektedir. Burada da ilk grupta yer alanların devlet ve uluslararası sistem arasındaki ilişkiyi ele alırken devlet kimliğinin sistem dışı kaynaklarını analiz dışı bıraktıkları, ikinci gruptakilerin ise, yerel ve uluslararası fenomenlerin ilişkisi bağlamında hem sistemi hem de sistemik değişimi analiz etmeye çalışırken, sistem dışı kimlik etkenlerini de göz önünde bulundurdıkları ifade edilmektedir.⁴⁶

Ruggie(1998) ise, İnşacılık türlerini sıralarken üçlü bir ayırmadan söz eder. Ona göre birinci grubu, faydacılık ile epistemolojiye dair bir benzerlik içeren ve klasik gelenekten kökenlenen “neo-klasik İnşacılık” oluşturmaktadır. Ruggie ikinci grubu ise, “post-modernist İnşacılık” olarak anar. Ona göre, epistemoloji temelinde modernist anlayışın kural ve uygulamalarına aykırılık teşkil eden ve en temelde “dilsel inşa” vurgusuna sahip bu tür İnşacı yaklaşımın izleri Friedrich Nietzsche’ye kadar geri götürülebilir. “Natüralistik İnşacılık” adıyla bahsettiği üçüncü tür İnşacılığın ise, bir taraftan ana akım teorilerle benzeşimi bir yandan da bilimsel realizmin felsefi doktrinine dayanan yapısı ile bu ikisi arasında uzanan bir yerleşimi olduğunu ifade eder.⁴⁷

Ronen Palan(2000), İnşacı yaklaşım içerisindeki farklılaşmadan söz ederken ‘ılımlı’ (*soft*) ve ‘sert’ (*hard*) şeklinde bir ayrıma gitmektedir. ‘İlmlı’ inşacıların aktör çıkarlarının verili olmayan sosyal süreçler dahilinde değişen yapısına vurgu yaparak, kimlik, kültür gibi konuları odağına alan oldukça geniş bir kitleyi kapsadığını ifade eder. Nicholas Onuf gibi ‘sert’ inşacıların ise, sosyal kurum ve yapıların tümüyle insan yapımı olduğunu ve uluslararası sistemin ve devletlerin normatif olarak oluşturulan uygulamalara göre sürdürüldüğüne vurgu yaptıklarını ifade eder.⁴⁸

İnşacı yaklaşımın önde gelen ismi Alexander Wendt(2002), İnşacılık dahilinde 1980’li yıllar itibarıyla beliren modernist, post-modernist ve feminist olarak tanımlanan üç ana ekolden söz eder.

---

⁴⁴ P. J. Katzenstein, **Cultural Norms and National Security: Police and Military in Postwar Japan**, Cornell University Press, London,1996; P. J. Katzenstein, **Tamed Power: Germany in Europe**, Cornell University Press, London, 1999.

⁴⁵ Reus-Smit, “Constructivism”, s.199-201

⁴⁶ Price ve Reus-Smit, a.g.e., s.267-270

⁴⁷ Ruggie, “What Makes the World Hang Together?”, s.880-881

⁴⁸ Ronen Palan, “A World of Their Making: An Evaluation of the Constructivist Critique in International Relations”, **Review of International Studies**, 26(4), 2000, s.576

Ona göre, bu akımlar aralarında belirli farklılıklar barındırsa dahi tümü, geleneksel yaklaşımların uluslararası politikada yer alan aktörlerin aralarındaki sosyal inşa süreçlerine yeterince odaklanmamalarından ötürü “az sosyalleşmiş” oldukları hususunda hemfikirdirler.⁴⁹ Dolayısıyla, barındırdıkları farklılıklar dahilinde çeşitli yazarlarca birçok farklı İnşacılık türünden ya da sınıflandırmasından söz edildiği görülmektedir.⁵⁰ Bununla birlikte Wendt, çalışmasında İnşacılığın iki temel prensibinin genel olarak kabul görmüş olduğundan söz etmektedir. Bunlardan ilki, toplumsal yapıları belirleyen maddi güçlerden çok müşterek fikirler olduğu düşüncesidir. İkincisi ise, herhangi bir amaca yönelmiş olan aktörlerin sahip oldukları kimlikler ve çıkarların kendiliğinden mevcut olmadığı, bunun yerine sosyal süreçlerde oluşmuş olan müşterek fikirlerce inşa edilmiş olduğu fikridir.⁵¹

Tüm bu ayrımlar, adlandırmalar ve sınıflandırmalar örneklerle çoğaltılabilir. Bununla birlikte yaklaşım dahilinde buraya dek anılan çeşitliliğe rağmen her birini İnşacı yaklaşım olarak değerlendirmemize olanak sunan elbette barındırdıkları birtakım özdeşliklerdir. Bu bağlamda Wendt’in de vurguladığına⁵² benzer bir biçimde, *ilk olarak* geleneksel yaklaşımlardan farklı olarak, maddi unsurların yanı sıra normatif ve düşünsel (kültür, norm, kimlik vb.) öğelerin de devlet davranışları üzerinde belirleyici oldukları savı her birinin ortak paydasını oluşturmaktadır. İnşacı yaklaşımı geleneksel yaklaşımlardan ayıran *ikinci* özdeşlik ise, ülkelerin kimliklerini ve dolayısıyla çıkarlarını *apriori* birer olgu olarak görmekten ziyade süregelen sosyal inşanın değişime tabi çıktısı olarak kabul etmeleridir. Bu bağlamda sözü edilen inşanın *özneler arası (intersubjective)* etkileşime bağımlı olduğu vurgusu ise *üçüncü* özdeşliği oluşturmaktadır. Bu çalışma da bu özdeşliklerden yola çıkılarak geliştirilecektir.

Kısacası, İnşacı yaklaşımları ortak bir paydada birleştiren özdeşlikler daha çok geleneksel yaklaşımlardan farklılaştıkları noktalarda netlik kazanmaktadır. Dolayısıyla İnşacı yaklaşımı geleneksel yaklaşımlardan ayrı kılan bu noktaların başlıcalarının belirlenmesi yaklaşımın genel çerçevede sınırlarını ve temel vurgularını belirlemek adına da önem arz etmektedir. Bu bağlamda sözü edilen farklılıklar, izleyen başlık altında İnşacı yaklaşımın önde gelen düşünürlerinin bu ayrıma ilişkin fikirleri doğrultusunda kısaca detaylandırılacaktır.

1.2. İnşacılığı Geleneksel Yaklaşımlardan Ayıran Temel Özellikler

Geleneksel yaklaşımlarda ulusal çıkarlar maddi güç unsurlarına (coğrafik, demografik, askeri, ekonomik vb.) istinaden tanımlanır. Uluslararası sistemin yapısını belirleyen bu maddi unsurların dağılımıdır. İnşacı yaklaşıma göre ise, ulusal çıkar yalnızca maddi unsurlara dayanılarak açıklanamaz bu nedenle kimlik, kültür, norm odaklı bir yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşım uyarınca, uluslararası sistemin yapısını şekillendiren, aktörlerin çeşitli kimliksel, kültürel

⁴⁹ Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, s.18

⁵⁰ İnşacı yaklaşım içerisindeki kimi farklılıklar ve sınıflandırma girişimleri hakkında bkz. Emanuel Adler, “Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics”, s.139-163; Ted Hopf, a.g.e., s.171-200; Price ve Reus-Smit, a.g.e., s.259-294

⁵¹ Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, s.15

⁵² Alexander Wendt, “Identity and Structural Change in International Politics”, Yosef Lapid ve Friedrich Kratochwil (Ed.) *The Return of Culture and Identity in IR Theory*, içinde (47-65), Llyne Rienner, London, 1996, s.48

özelliklerinin yanı sıra karşılıklı inşa edilen algılar ve bu algılar doğrultusunda girilen eylemlerdir. İnşacı yaklaşım, geleneksel yaklaşımlarca kabul edilen ‘insan doğası’ varsayımına karşı çıkar. Bunun yerine, aktör kimliklerinin ‘sosyal olarak inşa edildiğini’ ileri sürer ve bu anlayışa göre aktör çıkarları ve sistemin yapısı, etkileşim temelli karşılıklı inşanın birer ürünüdür.

Adler’e göre İnşacılık, Liberalizm ve Realizm gibi başlı başına bir politika teorisi değil, uluslararası toplum, savaş, iş birliği vb. konuları ele alan bir ‘sosyal teori’dir. Bir Liberalizm ya da Realizm karşıtlığından ziyade bu yaklaşımların epistemolojik ve ontolojik temelleri ile farklılıklar içerir ve sunduğu farklı bakış açısıyla uluslararası politikanın önemli özelliklerine açıklama getirebilir.⁵³ İnşacı yaklaşımda esas olan sosyal inşa süreçleri ve onların yarattığı etkilerin açıklanmasıdır. Adler’e göre, İnşacı yaklaşım “kimlikler, normlar ve nedensel kavrayışların rolü, ulusal çıkarın oluşumunda güç unsuru, kurumsallaşma ve uluslararası yönetim ve yeni mülki ve mülki olmayan ulus-aşırı bölgelerin sosyal inşasına ilişkin yeni ve önemli sorgulamalara” olanak tanır.⁵⁴

Wendt, uluslararası politikaya yapısal bir yaklaşım ortaya koymasından İnşacı yaklaşımın üç temel iddiaya sahip olduğundan söz eder. “(1) devletler sistemde temel aktörlerdir; (2) devlet sisteminde anahtar yapılar maddi olmaktan ziyade özneler arasıdır; (3) devlet kimlikleri ve çıkarları büyük oranda yerel politikalar ya da insan doğası tarafından sisteme dışsal olarak belirlenmiş olmaktan ziyade bu yapılar tarafından oluşturulmuştur.”⁵⁵ Wendt’e göre, birinci iddia, neo yaklaşımlarca paylaşılmakta, ikincisi, İnşacılığı maddi yapılara vurgu yapan Neo-realizmden farklılaştırmakta, üçüncüsü ise, İnşacılığı kimlik ve çıkarları verili kabul eden geleneksel yaklaşımlardan farklılaştırmaktadır.⁵⁶

Uluslararası sistemi ele alışlarındaki benzerlikler Neo-realizm ve Neo-liberalizmi birbirlerine yakınlaştırmıştır. Öyle ki, bahsi geçen iki yaklaşımda uluslararası anarşinin varlığını kabul etmekte, rasyonel aktörler olarak değerlendirdikleri devletleri uluslararası sistemin temel aktörleri olarak ele almaktadır. Bununla birlikte her iki yaklaşım için de devletlerin kimlik ve çıkarları dışsal ve verilidir.⁵⁷ İnşacı yaklaşımı pozitivist kanattaki bu gibi geleneksel yaklaşımlardan ayıran en önemli unsur ise, fikirlerin ve sosyal etkileşimlerin dönüştürücü ve yeniden inşa edici doğasına yaptığı vurgudur. Bu bağlamda, İnşacı yaklaşımda uluslararası sistemin yapısı geleneksel yaklaşımların aksine verili değişmez bir yapıya sahip değildir ve karşılıklı etkileşimler neticesinde farklılaşmaya açıktır. Aktörlerin tercihlerinin dışsal olarak belirlendiğini ifade eden geleneksel yaklaşımlardan farklı olarak, İnşacı yaklaşımda tercihler norm ve kimlik yapılarından etkilenmekte ve bu doğrultuda şekillenmektedir. “İnşacılar rasyonel yaklaşımların uygulamaya meyilli oldukları gibi edenleri

---

⁵³ Adler, “Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics”, s.323

⁵⁴ Adler, “Constructivism in International Relations: Sources, Contributions, and Debates”, s.114

⁵⁵ Wendt, “Identity and Structural Change International Politics”, s.48

⁵⁶ Wendt, “Identity and Structural Change International Politics”, s.48

⁵⁷ John Gerard Ruggie, **Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization**, Routledge, London and New York, 1998, s.9

toplumsal açıklamada verili ve birincil almaktan ziyade onları ‘bağımlı değişken’ haline getirerek sorunsallaştırmak ile ilgilidirler.”⁵⁸

Geleneksel yaklaşımlarda, politik aktörlerin rasyonel ve sosyal etkileşime dışsal olan öz çıkarlarına yönelik hareket eden birimler oldukları varsayılır. Buna göre, çıkarlar sosyal etkileşimlerce belirlenmez, bilakis devletlerin diğerleriyle olan etkileşimlerinden bağımsız ve halihazırda mevcut olan çıkarları söz konusudur ve davranışlarını biçimlendiren bu önceden tanımlı olan çıkarlardır.⁵⁹ Yani, devletler bu verili çıkarları dahilinde gerçekleştirdikleri stratejik tercihler doğrultusunda bir etkileşim gerçekleştirirler. İnşacılığın önde gelen isimlerinden Wendt’e göre ise, sosyal inşaya tabi olan “kimlikler çıkarların temelidir.”⁶⁰ Kısacası, İnşacı yaklaşımda tercihler, öznel arası etkileşim süreçlerince inşa edilen kimliklerin bir sonucudur ve bu kimlikler çıkarların, tercihlerin ve eylemlerin belirlenmesinde etkilidir.

McSweeney’in ifade ettiği gibi, devletlerin uluslararası alandaki karşılıklı etkileşimleri kadar iç politika süreçlerindeki alt birimsel etkileşimler de devletlerin kimliklerine katkı sağlamaktadır.⁶¹ Geleneksel yaklaşımlarda, ülkelerin dış politika önceliklerini belirleme açısından iç yapısal değişkenlerin ve yanı sıra maddi olmayan öğelerin rolü ihmal edilir. Onlara göre, devletler bencil çıkarları peşinde koşarlar, safi güç ve güvenlik maksimizasyonu temelinde fayda maliyet hesabı yaparlar. Dolayısıyla, kimlik, kültür, norm gibi unsurlara devlet davranışlarının analizinde yer vermezler. Bununla birlikte, geleneksel yaklaşımlarca dışlanmış olan bu unsurlar İnşacı yaklaşımlar doğrultusunda gerçekleştirilen analizlerin odak noktasını oluşturur.

İNşacı yaklaşıma göre, ortaklaşa norm ve değer kümelerinin ve fikirsel uzlaşıların varlığı, devletlerin eylemleri ve uluslararası toplumun işleyişini üzerinde sınırlayıcı ve yönlendirici etkiye sahiptir. Normatif ve düşünsel faktörlerin meydana getirdiği yapı, sistemdeki aktörlerin politikaya ilişkin kimliklerini de biçimlendirir. Reus-Smit, İnşacı yaklaşım ve Rasyonalizm’in üç yönden kıyaslanabileceğini ifade eder. Birincisi, Rasyonalizmde aktörler etkileşim halinde bulunmayan bencil birer unsur olarak ele alınırken İnşacı yaklaşımda aktörlerin sosyalliğine yapılan vurgu ön plana çıkmaktadır ve bütünüyle bencil olarak ele alınamayacak olan bu aktörlerin kimlikleri normatif ve düşünsel unsurlarla belirlenir. İkinci olarak, Rasyonalizmde aktörlerin çıkarları sosyallik öncesi verili kabul edilirken İnşacı yaklaşımda çıkarlar aktörlerin sosyalleşme süreçlerinden bağımsız değerlendirilmez, bilakis bu süreçler dahilinde varlık kazandıkları varsayılır. Son olarak ise, Rasyonalizmde toplum aktörlerin çıkarları doğrultusunda hareket ettikleri ‘stratejik bir alanı’ ifade ederken, İnşacı yaklaşımda aktörlerin kim olduklarını belirleyen ‘inşa edici bir alan’ olarak ele alınır.⁶²

---

⁵⁸ Fearon ve Wendt, a.g.e., s.57

⁵⁹ Reus-Smit, “Constructivism”, s.192-193

⁶⁰ Wendt, “Anarchy is What States Make of It”, s.398

⁶¹ McSweeney, a.g.e., s.128

⁶² Reus-Smit, “Constructivism”, s.196-199

Reus-Smit, İnşacı yaklaşımlar karşısında geleneksel yaklaşımların eksik bulunduğu yönleri ise şu şekilde özetler:⁶³

Uluslararası ilişkiler tümüyle stratejik olarak göz önünde bulundurulur ki neo-Realistler büsbütün bir uluslararası toplumun varlığını reddeder, bir uluslararası sistemden söz etmek uluslararası toplumdan söz etmek değildir. (...) Neo-realistler gibi neo-liberallerde devlet çıkarlarını devletlerarası etkileşime dışsal olarak ele alır ve çıkar oluşumuna ilişkin bir teoriye ihtiyaç duymaz. (...) devletler muhakkak iş birliği oluşturmak için ve fonksiyonel kurumların sürdürülmesi için bir araya gelirler, fakat onların kimlikleri ve çıkarları herhangi bir biçimde sosyal etkileşimleri vasıtasıyla oluşturulmuş ya da şekillendirilmiş değildir.

Finnemore'un da ifade ettiği gibi, Neo-liberalizm ve Neo-realizmin oluşturduğu Rasyonalist yaklaşımlarda devletlerin çıkarları verilir. Her iki yaklaşım da çıkarların devletlerarası ilişkilerden bağımsız olduğunu ileri sürerler. Onlara göre, devletler anarşik bir yapının içerisinde bulunurlar ve bu verili çıkarları doğrultusunda hareket ederler. Bu çıkarların oluşum süreçlerini ise ya neredeyse tümüyle göz ardı eder ya da bu durumla ilgili uluslararası sistemdeki anarşi durumunun yarattığı yapısal koşullara işaret ederler. İnşacı yaklaşım ise devlet çıkarlarının oluşum sürecini analize dahil etmeyen bu yaklaşımları yetersiz bulur.⁶⁴ İnşacı yaklaşım, uluslararası ilişkilerin işleyişini maddi olandan ziyade sosyal boyutuyla ele almaktadır. Bu nedenle 'sosyal İnşacılık' olarak da anılmaktadır. Neo-realist ve Neo-liberal yaklaşımlar, uluslararası sistemde var olan işleyişi devletlerin ekonomik ve askeri kapasiteleri gibi daha ziyade güç ve güç dağılımına ilişkin unsurlar temelinde açıklamaya yönelirken kimlik, kültür gibi etkenleri gözardı etmiş; geleneksel yaklaşımlar tarafından ele alınmayan bu sosyal unsurlar İnşacı yaklaşımın başlıca ilgi alanını oluşturmuştur. Kısacası, İnşacı yaklaşımda fikirlerden ve karşılıklı etkileşim süreçlerinden bağımsız bir biçimde uluslararası sistemin işleyişi ve devletlerin izledikleri politikaları anlamlandırmak ve bu bağlamda yalnızca maddi unsurlara odaklanmak söz konusu değildir. Dolayısıyla, 'uluslararası sistem, güneş sistemi gibi insan bilincinden bağımsız var olamayacağı için, bu sistemi oluşturan maddi güçler değil, düşünsel unsurlardır'.⁶⁵

Bu bağlamda, 'düşünsel inşa' neticesinde var edilen anlamlara ilişkin Fierke'in verdiği örnek ve anlatım oldukça açıklayıcıdır:

Örneğin, odun doğada var olan maddi bir cisimdir ancak mesela bir evin kirişi, bir tüfek, bir müzik enstrümanı ya da bir totem direği gibi çok sayıda objeye dönüştürülebilirler. (...) bunlar doğada var olmayıp insanın yaratım eylemleri vasıtasıyla ortaya çıkmışlardır. Bir kez inşa edildiğinde, bu objelerin her biri belirli bir anlama sahip olur ve bir bağlam dahilinde kullanılır. Onlar sosyal değerler, normlar ve varsayımlarla dolu biçim ve şekillerinden ötürü tamamen bireysel düşünce ve anlamın ürünü olmaktan ziyade sosyal inşalardır. Benzer biçimde, devletler veya ittifaklar ya da uluslararası kurumlar gibi açıkça sosyal fenomenler, yani uluslararası ilişkilerin müşterek konuları, insan doğasının temel gereçleri üzerine kurulu olabilir, fakat onlar da sosyal dünyadaki insan etkileşiminin bir ürünü olan belirli tarihsel, kültürel ve politik biçimler alırlar.⁶⁶

⁶³ Reus-Smit, "Constructivism", s.192

⁶⁴ Martha Finnemore, **National Interests in International Society**, Cornell University Press, 1996, s.1

⁶⁵ Jackson ve Sorensen, a.g.e., s.162

⁶⁶ Karin M. Fierke "Constructivism", Tim Dunne, Milja Kurk, and Steve Smith (Ed.) **International Relations Theories: Discipline and Diversity**, Third Edition içinde (187-205), Oxford University Press, 2013, s.189

İnşacı yaklaşım, öncelikle geleneksel Uluslararası İlişkiler teorilerinin tarihsel bağlamdan bağımsız bir biçimde genelleştirmelerde bulunarak devletlerin “zaman ve mekân boyunca” aynılığını varsaymalarına karşın “uluslararası düzeyde *değişimi* anlamaya ya da açıklamaya” çalışır. Bununla birlikte “uluslararası yapıda hüküm süren sosyallik olgusu dahilinde “normların, kuralların ve dilin” önemine yapılan vurgu ön plandadır. Geleneksel yaklaşımların aksine İnşacı yaklaşım etkileşim süreçleri üzerinde durur. Böylece insanın düşünce ve edimleri dışında değerlendirilmeyen uluslararası ilişkilerin, bir *sosyal inşa* olduğunu kabul eder.⁶⁷ Adler’in ifadesiyle ise, uluslararası alanda kabul gören normatif öğelerin oluşumunda ve sistemin dönüşüm ve farklılaşmasında yerel kimlik, kültür ve normların etkileri görülebileceği gibi, yerel politikalar da uluslararası kabul, norm ve uygulamalardan bağımsız değildir.⁶⁸

Wendt, Neo-realizmin İnşacılık tarafından eleştirildiği kimi noktaları, “Yeni-Gerçekçiliğe yönelik ana itirazlarımızdan biri, yapısal olarak yeterli olmadığıdır: mikro-ekonominin bireysel metaforlarını benimseyerek yapıların devlet davranışlarına etkilerine sınırlama getirir, devlet kimliklerini ve çıkarlarını nasıl oluşturabileceklerini görmezden gelir”⁶⁹ diyerek ifade eder. Hopf’un ifadeleriyle, “İnşacı yaklaşım ve Neo-realizm çıkarların seçimlere işaret ettiği varsayımını paylaşırlar, ancak Neo-realizm ayrıca devletlerin aynı apriori çıkarlara sahip olduğunu farz eder.”⁷⁰ Wendt, devletlerin kimliksel özelliklerinin sistemin yapısını belirlemede önemli bir etken olduğunu belirtir ve kimliksel dönüşüm meselesinin Neo-realist ve Neo-liberal teorisyenler için önemli olmadığını, bunun yerine onların devlet, kimlik ve çıkarlarını verili alma eğiliminde olduklarını ifade eder.⁷¹ Wendt’e göre,

Tüm sosyal teoriler gibi rasyonel seçim bizi bazı soruları sormaya diğerlerinden ise kaçınmaya, aktörlerin kimlikleri ve çıkarları dışsal olarak verili gibi davranmaya ve aktör davranışlarının nasıl sonuçlara yol açtığına odaklanmaya yönlendirir. Benzer biçimde, Rasyonalizm hem süreçler hem de kurumlara temel olarak davranışsal konsept sunar: bunlar kimlik ve çıkarları değil davranışları değiştirirler. Araştırma problemlerini bu biçimde şekillendirmeye ek olarak, Neo-realistler ve Neo-liberaller genellikle aktörlere ilişkin benzer varsayımlar ileri sürerler: devletler sistemde temel aktörlerdir ve güvenliği “öz-çıkarıcı” (*self interested*) koşullar dahilinde tanımlarlar. (...) devletlerin ne derece nispi ya da mutlak kazançlar tarafından motive edildiği konusunda uzlaşamayabilirler, ancak her iki tarafta öz-çıkarıcı devleti, kuramları için başlangıç noktası olarak belirlerler.⁷²

İnşacı yaklaşım, normları kolektif anlayışın birer ürünü olarak değerlendirirken, geleneksel yaklaşımlar için, edenler yapıları yaratırlar. Realistler normları nedensel bir güçten yoksun olarak görürler. Neo-liberal anlayışa göre, normlar aktörlerin belirli alanlarda maksimum fayda elde etmesine yardım edebilen bir yapıdadırlar. İnşacı yaklaşımda ise, normlar düzenleyici bir role değil, kurucu bir role sahiptir ve aktörlerin kimlik ve çıkarlarını oluştururlar. Kürenin temel aktörleri olan devletler ve onların var ettiği norma ilişkin yapılar arasında süregelen bir etkileşim ve karşılıklı inşa

---

⁶⁷ Fierke, a.g.e., s.189

⁶⁸ Adler, “Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics”, s. 337-341

⁶⁹ Wendt, “Constructing International Politics”, s. 72

⁷⁰ Hopf, a.g.e., s.176

⁷¹ Wendt, “Identity and Structural Change International Politics”, s.47-48

⁷² Wendt, “Anarchy is What States Make of It”, s.391-392

durumu mevcuttur.⁷³ İnşacı yaklaşımda, devlet potansiyel seçimleri adına Neo-realizmde öngörülenden daha fazla seçeneğe sahiptir, fakat bu seçimler sınırlandırılmamış değildir. Aksine devletler ve yapılar tarafından karşılıklı etkileşimler yoluyla oluşturulmuş sosyal yapılarca kısıtlanırlar.⁷⁴ Yani devletlerin sistemsel kabul gören normatif/düşünsel kabuller dahilinde gerçekleştirdikleri etkileşimler, onların kimlikleri, çıkarları ve nihayetinde eylemleri üzerinde etki sahibidir. Geleneksel yaklaşımlarda kabul edilenin aksine, İnşacı yaklaşımda devletler verili sabit çıkarlara sahip olan ve bu verili çıkarlar doğrultusunda eylemde bulunan birimler değildir. Aksine çıkarların kimliksel bağlamda belirlenimi söz konusudur.

Devletlerin dış politika tercihlerini açıklarken, geleneksel yaklaşımlar bu tercihlerin temel motivasyonel gücünün askeri ve ekonomik güç elde etmek ve anarşik bir ortamda hayatta kalabilmek adına pek çok olasılığı bir arada değerlendirmek gibi materyal unsurlara dayanmakta olduğunu ifade ederler. Ancak, İnşacı yaklaşımda devletlerin dış politik yönelimlerini ve bu minvalde dost/düşman kabullerini açıklamada kimlik, kültür, norm gibi unsurların etkisi yadsınamaz bir gerçekliktir.⁷⁵ Dış politikanın belirlenmesinde kimlik ve çıkarların etkileşimi gözardı edilemez. Kimlik ve çıkarlar statik bir yapı arz etmedikleri, bilakis hem sistemik hem de yerel çoklu, maddi ve düşünsel faktörlerin süreklilik arz eden etkileşimlerince belirlendikleri kabul edilir. İnşacı yaklaşımda uluslararası politika alanında var olan savaş, devlet, egemenlik, yurttaşlık gibi kavramların insan algısından bağımsız bir gerçekliğe sahip olmaktan ziyade müşterek algının birer ürünü olduğu varsayılır. Aynı zamanda, geleneksel yaklaşımların aksine İnşacı yaklaşım aktörlerin çıkarlarını verili kabul etmeyerek, bu çıkarların norm, kültür, kimlik gibi öğeler temelinde şekillendiklerinden ve her aktör için farklı içeriklere sahip olabildiklerinden söz eder. Bu doğrultuda uluslararası sistemin yapısının da süreç içerisinde farklılaşmaya açık olduğu ifade edilir. Devletlerin sahip oldukları kimlikler ise tarihsel bağlam içerisinde tekrar tekrar şekillenmeyi sürdürür.

Buraya dek İnşacı Uluslararası İlişkiler yaklaşımının temel argümanlarından ve onu geleneksel yaklaşımlardan farklılaştıranın ne olduğundan söz edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, İnşacı yaklaşımın odağa aldığı başlıca kavramlardan detaylıca bahsetmek ve bu doğrultuda bu çalışma açısından da son derece önemli olan kimlik kavramını açıklamaya çalışmak bir sonraki başlığın temel gayesini oluşturacaktır.

1.3. İnşacı Yaklaşımda Temel Bir Mesele Olarak Kimlik

İNŞACI yaklaşım, dış politikayı analiz etmek için geleneksel yaklaşımlardan farklı olarak *kültür*, *kimlik*, *norm* gibi kavramların da dahil edildiği bir analiz çerçevesi belirtir. Uluslararası toplumun başlıca özneleri konumunda olan devletlerin, kimlikleri doğrultusunda belirli *norm* ve *kültür* özelliklerine sahip olduklarını ve bu özelliklerinin onların eylemlerinde etki sahibi olduğunu ifade eder. Bu anlayışa göre, çıkarların yönünü tayin eden kimliklerdir ve kimliklerin gelişimi uluslararası toplumun sosyallığından bağımsız değildir. Sistemin yapısı bu sosyallık içerisinde belirlenir.

⁷³ Jeffrey T. Checkel, a.g.e., s.327-328

⁷⁴ Hopf, a.g.e., s.177

⁷⁵ Peter J. Katzenstein, "Introduction: Alternative Perspective on National Security", Peter J. Katzenstein (Ed.), **The Culture of National Security: Norms And Identity in World Politics**, Columbia University Press, New York, 1996, s.26-27

Dolayısıyla anarşinin varlığı ya da içeriği özneler arası süreçlerle ilişkilidir. Böylece İnşacı yaklaşım, uluslararası sistemde yer alan aktörlerin edimlerini önceden belirli ve herkes için aynı *çıkarlarını* elde etme güdüsüyle gerçekleştirdiğini savlayan geleneksel yaklaşımlardan farklılaşır. Geleneksel yaklaşımlarda, öznenen bağımsız ve *apriori* (önsel) olarak tanımlı çıkarılardan söz edilirken, İnşacı yaklaşımda, çıkarlar inşa edilen kimliklere bağlı bir biçimde gelişir ve öznenin edimlerine kimlikleri bağlamında yön verir.

Özetle, İnşacı anlayışa göre kimlikler çıkarları, çıkarlarsa eylemleri belirler ve biçimlendirir. Kimliklerden bağımsız, genel geçer, verili ve yalnızca maddi unsurlara odaklanan çıkar tanımlamaları İnşacı yaklaşım dahilinde eleştirilen bir noktaya işaret etmekle birlikte, bu yaklaşım uyarınca, özne kimliği değişim gösterdiği oranda çıkarlarının ve eylemlerinin de başkalaşacağı, başkalaşan bu çıkar ve eylemlerin ise uluslararası yapı adına yeni sonuçlara yol açabileceği savlanmaktadır. Bu kapsamda ayrıca, uluslararası sistemde yer alan her bir devletin, kendisi dışındaki devletlerin tümünden eşit oranda tehdit algılamasına sahip olmadığını da altı çizilir. Buraya kadar anılanlardan da anlaşılacağı üzere İnşacı yaklaşım perspektifinden gerçekleştirilen dış politika analizlerinde *kimlik* unsuru merkezi bir öneme sahip olmaktadır. Bu bağlamda, genel çerçevede kimlik kavramı kısaca ele alındıktan sonra çıkarlar ve dış politika ile ilişkisi değerlendirilecek ve izleyen bölümlerde ise İran kimliğini oluşturan unsurların tespitinin ardından bu kimlik unsurlarının dış politikadaki etkinliği analiz edilmeye çalışılacaktır.

1.3.1. Kimlik Kavramı

Kimlik kavramı, İnşacı yaklaşımın odağında yer alan kavramların başında gelmektedir. Bununla birlikte diğer pek çok disiplin ve yaklaşım dahilinde de irdelenmektedir. Anthony D. Smith, kimliğe ilişkin olarak, “kimlik, münhasıran modern bir kavram da değildir. Sofokles’in *Kral Oedipus* [M.Ö.495-406] adlı tragedyasında, başkahramanın nihayet yıkıcı bir aydınlanma yaşamadan önce “kim olduğumu bileceğim” (Korintli mi, Tebaili mi, köle mi, yoksa...) dediği yerde, kimliğin klasik dönemdeki ifadesine rastlayabiliriz. (...) Avrupa’daki din savaşlarında da kimlik mefhumları görülebilir” ifadelerini kullanır.⁷⁶ Böylece Smith, kimlik fikrinin ifade ettiği öz itibarıyla modern öncesi zamanlardan bu yana düşünsel ve eylemsel pratikler açısından mevcudiyetinin altını çizer.

Kimlik kavramı Sosyoloji, Felsefe, Siyaset Bilimi gibi oldukça çeşitli alanlarda kendine yer edinmeyi başarmıştır.⁷⁷ Bu bağlamda, kendi, öteki, benlik, kimlik gibi kavramlar pek çok çalışmada ele alınmıştır.⁷⁸ Bununla birlikte, kimlik esasen ve öncelikle sosyal psikoloji alanında yapılan

⁷⁶ Anthony Smith, *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik*, Alfa Yayınları, 1. Basım, Mart 2017, s.174

⁷⁷ Farklı disiplinler içerisinde kimliğe ilişkin tartışmaların ele alındığı bir çalışma için bkz: David A. Hollinger, “The Disciplines and the Identity Debates, 1970-1995”, *Daedalus*, 126(1), 333-351, 1997, www.jstor.org/stable/20027420

⁷⁸ Benlik/kendi kavramlarına sosyal bilim alanında yapılan katkıların detaylı bir bahsi için bkz. Richard D. Ashmore ve Lee Jussim (Ed.), *Self and Identity: Fundamental Issues*, Vol.1, Oxford University Press, New York, 1997; Ayrıca felsefi yaklaşımlarda epistemolojik ve ontolojik bağlamda benlik olgusunun ele alınışına dair detaylı bilgi için Bkz. Şahabettin Yalçın, *Modern Felsefede Benlik*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010. Ayrıca belirtmek gerekir ki Kimlik/Ötekilik tartışması ve tanımlamaların izlerini çok çeşitli felsefi çalışmada görmek mümkündür ve özellikle Varoluşçuluk akımı içerisinde değerlendirilen Hegel, Sartre, Levinas gibi düşünürlerin düşünüş biçimlerinde buna rastlamak mümkündür. Özellikle Hegel’in efendi-köle diyalektiği de kısaca, karşılıklı inşanın kimliği dönüştürücü doğası, özneler arası süreçlerde inşa edilen benlik gibi özü itibarıyla barındırdığı fikirlerden ötürü İnşacı yaklaşımın düşünüş biçimiyle özdeşlikler içerir. Detaylı açıklama için Bkz. Tulin Bumin, *Hegel: Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis Felsefesi*, 7. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019; Ayrıca bahsi geçen düşünürlerin ‘ben’ ve ‘öteki’ne ilişkin

çalışmalarda detaylandırılmış bir kavramdır. Kavramın sosyal bilimler alanındaki biçimlenme sürecine büyük oranda katkı sağladığı düşünülen kimselerden biri Erik Erikson'dır.⁷⁹ Ancak, kendi/benlik(*self*) ve kimlik(*identity*) kavramlarının sosyal bilimsel çalışmalara önemli oranda dahil olmaya başlamasında, William James'in ilk kez 1890 yılında basımı gerçekleşen 'The Principles of Psychology' adlı çalışmasının önemli bir payı olduğu ve kendinden sonraki birçok çalışmaya ilham verdiği kabul edilmektedir.⁸⁰ 'Benlik' kavramına hayat veren düşünürlerin başında anılan James'e göre, "benlik algılanan ben'in maddi sosyal ve düşünsel bileşenleri ile bu bileşenlerin algılanışı aracılığıyla tanımlanır."⁸¹ Bu noktada James'in oldukça açıklayıcı olan şu örneğinde ifade edildiği gibi, "bir elimizle diğer el bileğimizi kavradığımızda bir yandan *algılayan* öte yandansa *algılanan* oluruz."⁸² Her iki algı da *ben*'in oluşumunda gereklidir, yani "beni anlamak için algılayan ve algılanan olarak benliğe katkı sağlayan süreçleri nitelendirmemiz gerekir."⁸³ Giddens(1991); "öz kimlik, bireyin eylem sisteminin sürekliliğinin bir sonucu olarak verili bir şey değildir, bireyin düşünsel faaliyetlerinde rutin olarak yaratılması ve sürdürülmesi gereken bir şeydir" açıklamasında bulunur.⁸⁴ Dolayısıyla öz kimliğin tekrar eden bir oluşum ve dönüşüme tabi olduğunun ve bunun fikrî eylemlilikle ilintisinin altını çizer. Bu noktada kimlik açısından dikkat çeken en önemli nosyon 'öteki' olmaktadır. Barnett bu bağlamı, "kimlik diğerleri ile ilişki dahilinde kendinin anlaşılmasıdır" diyerek ifade eder.⁸⁵ Althusser, "bireylerin özne olarak çağrılması, başka bir Özne'nin "varolduğunu" varsayar"⁸⁶ diyerek 'benlik' için bir 'öteki'ne duyulan ihtiyacın altını çizer. Beşiriye(2009) ise, kendi ve öteki bağlamında oluşan kimlik edinim süreçleriyle ilgili, "*kendini bulmak ve kendine dönmek (...)* "kendine özgü" düşmanını bulmak, inşa etmek ve bu öteki ile mücadele ederken kendi kimliğini oluşturmaktır"⁸⁷ ifadelerini kullanmaktadır.

Kimlik kavramının Uluslararası İlişkiler çalışmalarına tam anlamıyla dahil oluş serüveninin ise esasen İnşacı yaklaşımla birlikte söz konusu olmaya başladığı söylenebilir. Soğuk Savaş'ın sona

---

kavramsallaştırmalarını ele alan çeşitli incelemeler için bkz: Şahin Özçınar, **Kendinin-Bilinci ve Öteki Diyalektiği: Hegel Felsefesinde Bilincin Dolayımı ve Nesnelleşmesi**, Yayınlanmamış Tez Çalışması, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007; Emel Koç, "J.P. Sartre Felsefesinde "Ben-Başkası-İletişim" Problemi", **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: XL, 1999, 333-347.

⁷⁹ Bkz. Erik H. Erikson, **Identity: Youth and Crisis**, W.W. Norton, New York, 1968.

⁸⁰ Bu konuda James'e atf yapan çalışmalardan birkaçı için Bkz. Richard D. Ashmore ve Lee Jussim, "Introduction: Toward a Second Century of the Scientific Analysis of Self and Identity", Richard D. Ashmore ve Lee Jussim(Ed.), **Self and Identity: Fundamental Issues**, Vol.1, Oxford University Press, New York, 1997, s.3; Jennifer S. Beer, "Self- Evaluation and Self- Knowledge", Susan T. Fiske ve C. Neil Macrae(Ed.), **The Sage Handbook of Social Cognition**, içinde (330-350), SAGE Publications, London, 2012. s. 330

⁸¹ William James, *The Principles of Psychology*, Cambridge, MA: Harvard University Press.1983'den aktaran, Beer, a.g.e., s.330

⁸² James, a.g.e., s.330

⁸³ Beer, a.g.e., s.330

⁸⁴ Anthony Giddens, **Modernity and Self- Identity: Self and Society in the Late Modern Age**, Polity Press, Cambridge, 1991, s.53

⁸⁵ Michael Barnett, "The Israeli Identityband the Peace Process: re/creating the Un/thinkable", Shibley Telhami ve Michael Barnett (Ed.), **Identity and Foreign Policy in the Middle East**, Birinci Basım içinde (58-88), Cornell University Press, New York, 2002, s.62

⁸⁶ Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, İthaki Yayınları, 5. Basım, 2016, İstanbul, s.132

⁸⁷ Hüseyin Beşiriye, "İran'da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik", Hamid Ahmedi (Ed.), **İran: Ulusal Kimlik İnşası**, 1. Baskı içinde (73-87), Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s.74

erişiyile birlikte dünya siyasasında giderek ön plana çıkan kimlik ve kültür olguları, Uluslararası İlişkiler disiplindeki çalışmalara da giderek artan bir biçimde dahil edilmiştir. İnşacı yaklaşımda, kültürün bir parçası olarak da algılanan ve statik olmaktan ziyade dinamik bir olguyu ifade eden kimlik olgusu, genel olarak üzerinde uzlaşmış tek bir tanıma sahip değildir. Varlığın hem *kendini* hem de *ötekisini* tanımlaması süreçlerine içkin ve dolayısıyla varlıkla birebir ilintili olan bu soyut kavramın tanımsal çerçevesini çizmek oldukça güç olabilmektedir. Yine de İnşacı yaklaşım bağlamında kimliğin bir tanımlamasını yapmaya yeltenecek olursak, kimliğin, kendi/benlik (self) ve öteki (other) arasındaki sürece yayılmış etkileşimlerin bir çıktısı olarak beliren farklılıklarca inşa edildiği ifade edilebilir. Bahsi geçen inşa süreci her zaman baştan başa bir değişim yaratmasa dahi, daimî bir devinimi ve etkileşimi ve karşılıklı var etmeyi ifade etmesi bakımından önemlidir.

İnşacı yaklaşımda kimlikler, eylemler açısından birebir belirleyicidir. Örneğin Wendt(1992), “çoğu karar olasılıklar temelinde alınır (...) ve bunlar, aktörlerin yaptıklarıyla, etkileşim yoluyla üretilir” der.⁸⁸ Yanı sıra Wendt(1999)’e göre, devletler daima mantıklı olacaktır (...) fakat bu onların deneyimlerini yok sayacakları anlamına gelmez. Tarih önemlidir.”⁸⁹ Kısacası, İnşacı yaklaşımın varsayımlarını devletler bağlamında düşünecek olursak, ‘öteki’ karşısında gerçekleşen bir edimi ifade eden ‘ben’i tanımlama süreci, ancak iç içe geçmiş sosyal süreçlerin bir sonucu olarak mümkündür ve devletlerin, kim olduklarına dair sahip oldukları algılar ve varsayımlar diğerleriyle girilen etkileşimler neticesinde oluşur. Dolayısıyla dünya politikası dahilindeki aktör kimliklerinin oluşumu, tarihsel bağlamda yaşanan çok çeşitli ve birbirinden farklı ‘sosyal’ deneyimlerin oldukça karmaşık bir bütünü ve süregelen bir inşa olgusunu ifade eder. Bununla birlikte, söz konusu kimlikler çıkar ve eylemlerle doğrudan ilintilidir.

1.3.1.1. Kolektif Kimlik⁹⁰

Sosyal psikoloji literatüründe sosyal kimliğe ilişkin en etkili iki kavramsallaştırmanın *bireysel kimlik ve kolektif kimlik* olduğunu ifade eden Ashmore ve Jussim’e göre, bireysel kimliklendirme belirli bir tür insan olarak ben’i belirterek “ben kimim?” sorusuna yanıt verirken, kolektif kimlik ise, bir bütün olarak bir grup dahilinde ben’in kimliklendirilmesidir ve “biz kimiz?” sorusuna yanıt olarak gelişir.⁹¹ Bu çerçeveden bakıldığında, etnik kimlik, milli/ulusal kimlik, devlet kimliği gibi kavramların *kolektif kimlik* kapsamına dahil olduğu görülmektedir. Kolektif kimlik çatısı altında yer alan *etnik* ve *ulusal* kimliklerden “ulusal veya etnik büyük bir topluluğa duyulan dayanışma ve birliktelik duygusu”⁹² olarak söz eden Eşref’e göre, her iki kimliklendirme de ‘öteki’ karşısında

⁸⁸ Wendt, “Anarchy is What States Make of It”, s.404

⁸⁹ Wendt, **Social Theory of International Politics**, s.109

⁹⁰ Kolektif kimlik adlandırmasına karşılık gelecek biçimde toplumsal kimlik, sosyal kimlik, grup kimliği gibi isimlendirmelerde mevcuttur. Bununla birlikte, Ashmore ve Jussim ilgili çalışmalarında ‘kolektif kimlik’ yerine ‘grup kimliği’ kavramının tercih edilmemesine ilişkin, grup kavramının daha yüz yüze bir ilişkiyi ifade etmesi ancak kolektif kelimesinin ise daha kapsayıcı ve geniş ölçekli bir sosyal katılımı ifade etmesi neden olarak gösterilmiştir. Bahsi geçen çalışma için bkz: Ashmore ve Jussim(Ed.), **Self and Identity** ... Bu doğrultuda, bu çalışma dahilinde de ‘kolektif kimlik’ adlandırmasının kullanımı uygun görülmüştür.

⁹¹ Peggy A. Thoits ve Lauren K. Virshup, “Me’s and We’s: Forms and Functions of Social Identities”, Richard D. Ashmore, Lee Jussim (Ed.), **Self and Identity: Fundamental Issues**, Vol.1, Oxford University Press, New York, 1997, s.106

⁹² Ahmed Eşref, “İran’da Ulusal ve Etnik Kimlik Krizi”, Hamid Ahmedî (Ed.), **İran: Ulusal Kimlik İnşası**, 1. Baskı içinde (89-121), Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s.89

tanımlanan ‘kendi’lik durumuyla ilgilidir ve İran özelinde düşündüğümüzde “İran-olmayanın karşısında İran (İran-Eniran)”⁹³ fikrinde ifadesini bulur. Eşref’e göre, etnik kimliğe ilişkin tasavvur modern öncesi dönemde de söz konusu olmuş olmasına karşın, Avrupa menşeli olan ulusal kimlik olgusu on dokuzuncu yüzyıl nihayete yaklaşırken buradan dünyanın farklı bölgelerine yayılım göstermiştir ve yirminci yüzyıl ortalarından itibaren, daha önceki yüzyıllara ait “*ulusal karakter*” olgusuna karşılık olarak kabul görmeye başlamıştır.⁹⁴ Bununla birlikte, ulusal kimlik fikrini karşılayan ‘ulusal karakter’ düşüncesine 18.yy.’da Montesquieu ve Rousseau’da da rastlandığını ifade eden Anthony D. Smith ise, Rousseau’dan şu sözleri aktarır: “izlememiz gereken ilk kural milli karaktere aittir; her halkın bir kişiliği vardır ya da olması gerekir; eğer bundan yoksunsa, ona bunu kazandırmak için işe koyulmamız gerekir.”⁹⁵

Eşref; ortak bir ırka ya da devlete mensup olmaktan ziyade dil, kültür, din gibi her biri ayrı ayrı bir ulus oluşturmak için yeterli olmayan unsurların, bir arada buldukları durumlarda ulus meydana getiren temel etmenler olarak kabul gördüklerinin altını çizer.⁹⁶ Alemdari’ye göre, ulusal kimlik “zaman içinde anlatıya dayalı kavramlar yoluyla inşa edilerek “toplu/kolektif hafıza” haline” gelir ve kalıcılık kazanır.⁹⁷ Beşiriye ise kolektif kimlik inşasına ilişkin fikirlerini şu şekilde ifade eder: “toplumsal [kolektif] kimlikler öze ilişkin olmayıp toplum olma sürecinde inşa edilirler, inşa edildikten sonra da söylem gücünün yapılarının beklediğinin aksine tek parça, eksiksiz ve tek tip değildirler ve öne çıkarılan boyutun yanında diğer boyutlar varlıklarını sürdürmeye devam ederler. Kısacası kimlikler, kimlik oluşturan söylem mekanizmasının ürünleridir.”⁹⁸

Alexander Wendt, kolektif kimlikten “diğerinin gönenci ile ilgili olumlu bir tanımlamaya gönderme yapar, öyle ki diğeri bağımsız olmaktan ziyade benliğin bilişsel bir uzantısı olarak görülür. (...) Bu, dayanışma, topluluk ve sadakat duyguları için ve dolayısıyla çıkarların ortak tanımlanması için bir temel oluşturmaktadır”⁹⁹ diyerek bahseder. Barnett’e göre, “kolektif kimlik, diğerlerini hayal bile edilemez yaparken, bazı eylem tarzlarını meşrulaştırarak devletin çıkarlarını tanımlamaya yardımcı olur.”¹⁰⁰ Bu bağlamda, örneğin İran için her iki ülkenin de mevcut düşünsel/kimliksel pozisyonunu koruduğu bir durumda İsrail ile bir ittifak ilişkisi hayal edilemeyen temsil ederken, rasyonel çıkarlara belirgin bir aykırılık teşkil eden ve ideolojik saiklerle davranılan kimi durumlar ise kolektif kimlik duygusu sayesinde kabul görebilmektedir.

---

⁹³ Eşref, a.g.e, s.89

⁹⁴ Eşref, a.g.e, s.89

⁹⁵ Rousseau, Jean-Jacques (1915) *The Political Writings of Rousseau*, 2. Cilt C. E. Vaughan (Der.), Cambridge University Press, Cambridge, s.319’den aktaran Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, İletişim Yayınları, (Çev. Bahadır Sina Şener), Birinci Basım, İstanbul, 1994, s.123

⁹⁶ Eşref, a.g.e, s.94

⁹⁷ Jahangir Moeini Alamdari, “İran’da Kimlik, Tarih ve Anlatı”, Hamid Ahmedi (Ed.), **İran: Ulusal Kimlik İnşası**, 1. Baskı içinde (3-24), Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s.22

⁹⁸ Beşiriye, “İran’da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik”, s.75

⁹⁹ Wendt, “Collective Identity Formation and the International State”, s.386

¹⁰⁰ Stephen Saideman, “Thinking Theoretically about Identity and Foreign Policy”, Shibley Telhami ve Michael Barnett (Ed.), **Identity and Foreign Policy in the Middle East**, Birinci Basım içinde (169-201), Cornell University Press, New York, 2002, s.179

Saideman'ın kimlik ve dış politika etkileşimine İran özelinde yer verdiği ifadesiyle kolektif kimlik olgusunu şu şekilde açıklar:

kimlik dış politikayı çeşitli biçimlerde etkileyebilir. Karşıtlığı ortadan kaldırmak ve desteği harekete geçirmek için bir araç olabilir. [Örneğin] İslam ve Fars milliyetçiliği Irak'a karşı savaşta daha fazla destek arandığı sürece İran seçkinleri için yararlıydı. (...) kimlik meşrulaştırma politikası ya da haklı çıkarma için bir araç olabilir. (...) diğer ülkeleri istikrarsızlaştırmak için bir fırsat sağlayabilir. (...) çıkarları ve tehditleri tanımlayabilir. (...) Bu nedenle, kolektif kimlik devletlerin yaptıkları şeyi neden yaptıklarını açıklamaya yardım etmek için güçlü bir mefhumdur.¹⁰¹

Alemdari, ulusun oluşumuna katkı sağlayan unsurları “hakiki etkenler” ve “zihinsel etkenler” olarak iki grupta değerlendirmekte ve coğrafyaya ilişkin faktörleri ilk grupta değerlendirirken, kültür, inanç, efsane ve anı gibi etkenleri ikinci gruba dahil etmektedir. Alemdari'ye göre, ulusal kimlik anlatılarla süreç içerisinde biçimlenir ve toplu hafıza biçiminde kalıcılışır. Sonrasında bir öteki karşısında kendini tanımlama süreci ‘kolektif ben’i oluşturur. Ulusal kimliğinin ortaya çıkmasında önemli bir rol üstlenen ve ilerleyişine temel oluşturarak kimliğe anlamını veren “gelenekler, tarih, dil, din, siyasal-ekonomik kurumlar ve çevresel ve coğrafi etkenler”in yanı sıra “anlatılar” tümü için bir pekiştiren, bir harç vazifesi üstlenmektedir.¹⁰² Kısaca söylemek gerekirse, anlatılar ve bu yolla canlı tutulan ortaklaşa hatırataya katkı sunan çeşitli efsaneler, kimliksel farkındalığın ve dolayısıyla ulusun sürekliliğinde önemli bir göreve sahip olmaktadır.

Yurdusev, “İmparatorlukların bütün yerküreye fiilen değilse bile hukuken ve potansiyel olarak hükmettikleri düşüncesi”nin diğer birçok imparatorluğun yanı sıra Pers imparatorluğunda da mevcut olduğunu belirtir.¹⁰³ Sasani imparatorluğu döneminde, dil, kültür, gelenek, görenekler bakımından ortak özelliklere sahip İranlı kavimlerin yerleşik bulunduğu coğrafyayı ifade eder biçimde ortaya atılan ve çeşitli efsanelerde yer verilen ‘İranşehr’ düşüncesi, o günden bu yana kalıcılık gösteren önemli bir zihinsel inşa olgusu belirtir. Sasanilerin yıkılmasıyla sonuçlanan Arap fetihleri sonrasında İran ve İslam efsaneleri birbirine karışmaya, İranşehr anlayışı ise İslam'ın ilk kez vuku bulduğu topraklara dek uzanmaya başlamıştır.¹⁰⁴ Coğrafyaya ilişkin efsanevi düşüncede ise, İran ülkesi ya iki ülkenin ortasında üçüncü ya da daire şeklinde dizilmiş altı ülkenin ortasında yedinci olarak konumlandırılmıştır.¹⁰⁵ Arap fetihleri ve İslamlaşma sonrasında ‘İran’ adlandırması ünlü Şehname'nin yanı sıra tarihe ve coğrafyaya ilişkin pek çok eserde korunmuş, yanı sıra İran'ın yedi bölgenin merkezinde yer aldığı fikri İran dışında da kabul görerek benzer anlatılarda tekrarlanmıştır.

¹⁰¹ Saideman, a.g.e, s.199

¹⁰² Alemdari, a.g.e., s.4-5

¹⁰³ Nuri Yurdusev, “Ulus-Devlet: İnsanlığın En Tehlikeli İcadı” Tayyar Arı (Der.) **Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1: Kimlik Kültür, Güvenlik ve Dış Politika**, içinde (59-69) MKM Yayınları, Bursa, Nisan 2012. s.67. Yurdusev, sınır kavramının henüz mevcut olmamasından ileri geldiğini ifade ettiği bu durumu şu sözlerle açıklar: “modern ulus devletler öncesinde, hakimiyet alanının tanımlayıcısı olan, kesin hatlarla ayrılmış ülkesel sınırlar yoktur. İmparatorluklar için yoktur, çünkü onlar bütün yerküre üzerinde hakimiyet iddiasındadırlar. Diğerleri için yoktur, çünkü onlar için tanımlayıcı unsur ülkesel sınırlar değil beşeri tabiyet ve sadakattir. Şüphesiz demografik dağılıma, coğrafi özelliklere ve idari ihtiyaçlara göre gerek harici gerekse dahili sınırlar oluşturulmuştur. Lakin bu sınırlar kesin hatlarla ayrılmamış ve geçişkendir.”

¹⁰⁴ Eşref, a.g.e, s.105-108

¹⁰⁵ Gherardo Gnoli, “Avestan Geography”, **Encyclopedia Iranica**, Online Edition, <http://www.iranicaonline.org/articles/avestan-geography> (27.03.2019); ayrıca bkz: A. Shapur Shahbazi, “Haft Keşvar,” **Encyclopedia Iranica**, Online Edition, <http://www.iranicaonline.org/articles/haft-kesvar> (27.03.2019)

Bununla birlikte, “[c]oğrafi açıdan İran ülkesi, bu kavimlerin zihinlerinde dünyanın merkezinde yer almayı sürdürmüştür.”¹⁰⁶ Arap fetihlerinden sonra da Şehname’nin ülke boyunca kabul görmesi ve Sasani kültürünün halk arasında varlığını devam ettirmesi ‘İranlılık’ düşüncesi adına önemli bir husus olsa dahi siyasal olarak tek ve bütünlük bir yapıyı ifade eder biçimde ‘İran’ olgusu ancak Safeviler dönemindeki merkezileşme ile yeniden hayat bulmuştur. 16.yy. başında Safevi Hanedanlığı’nın kurulmasıyla birlikte ‘İran’ kavramının siyasal ve dinsel olarak yüklendiği anlamlar henüz bir ulusal kimlik düşüncesi ortaya çıkarmasa da Eşref’in de belirttiği gibi yine de ‘modern’ İran ulus kimliğine kaynaklık etmiştir.¹⁰⁷

1.3.1.2. Ulusal/Milli Kimlik ve Devlet Kimliği

İnşacı yaklaşım, kimliklerin tercihleri ve eylemleri şekillendirdiği varsayımından yola çıkarak Uluslararası İlişkiler alanında yürütülmekte olan çalışmalar için yeni bir vizyon tayin etmiş ve böylece disiplinin düşünsel gelişimine önemli bir katkı sunmuştur. İnşacı yaklaşım içerisinde, devlet kimliklerinin politikaya ilişkin yerel ve uluslararası sosyal etkileşim süreçleri dahilinde inşa edildiği gibi kimi ortak kabuller söz konusudur. Bununla birlikte, İnşacı yaklaşım açısından kimlik mefhumunun genel kabul görmüş bir tanımına da rastlanmaz.¹⁰⁸ Kimlik, soyut bir olguya işaret eden diğer pek çok kavram gibi mutlak bir tanıma sahip değildir. Dolayısıyla, ulusal kimlik, milli kimlik ve devlet kimliği gibi kavramların tanımlamalarını yapmak ve birbirlerinden ayırdıkları noktaları tespit etmek hususunda da benzer ölçüde güçlükler söz konusudur. Bununla birlikte, sıklıkla birbirleri yerine kullanıldıklarına da rastlanmaktadır. Bu nedenle, öncelikle bu kavramlara yüklenen anlamları kısaca gözden geçirmek faydalı olacaktır.

Soğuk Savaş sürecinin sonlanmasını takiben yaşanan etnik kökene ve kimliğe dayalı bölünmelerle birlikte, devlet ve ulus kimliği kavramlarının başkaca şeyleri karşıladığı da daha aşikâr bir hal almıştır.¹⁰⁹ Bu doğrultuda, öncelikle devlet ve ulus kavramları arasındaki ayırmadan söz edecek olursak, Smith’e göre devlet, politik “yasal ve kurumsal” bir kavramı ifade ederken, ulus ise, “kültürel ve sosyal” olanı yani toplumu anlatmaktadır. Ulus kavramı ortak hafıza, söylence, sembol ve gelenekleri paylaşan kimseler arasındaki politik ve kültürel bağı anlatır.¹¹⁰ Kısacası, ortak bir yurt ve yurttaşlık bağı hem devlet hem de ulus fikri için gerekli olsa da ulus kültürel bir ortaklık ve bütünlük bir sosyal irade ile temsil edilir.¹¹¹ Eşref ilgili çalışmasında,

Ulusal kimliğin ortaya çıkması, bugünkü anlamıyla ‘ulus’un ortaya çıkması ile eş zamanlıdır. İnsanların yerel küçük topluluklar halinde yaşadıkları eski dönemlerde toplumsal ilişkinin temelini boysal ve kabilesel bağlar oluşturuyor, daha büyük ölçekte bir dünya meydana geldiğinde

---

¹⁰⁶ Eşref, a.g.e, s.106-108

¹⁰⁷ Eşref, a.g.e, s.101

¹⁰⁸ Finmore ve Sikkink, a.g.e., s.399

¹⁰⁹ Shibley Telhami ve Michael Barnett, “Introduction: Identity and Foreign Policy in the Middle East”, Shibley Telhami ve Michael Barnett (Ed.), **Identity and Foreign Policy in the Middle East, içinde** (1-26), Cornell University Press, New York, 2002, s.9

¹¹⁰ Anthony D. Smith, “National Identity and the Idea of European Unity”, *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), 68(1), 1992, s.61-62

¹¹¹ Smith, “National Identity and the Idea of European Unity”, s.62

ise, bu, İslam ve Hristiyanlık gibi evrensel dinlerin geniş dünyası oluyordu. Nitekim *millet* kelimesi İslam ülkelerinde *din*, *şariat* ve *mezhep* gibi manalara da gelmektedir.¹¹²

ifadelerini kullanır. Smith ise, ‘millet’i şu şekilde tanımlar;

Tarihî bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihî belleği, kitlesel bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı olarak millet çok boyutlu bir kavram, somut örneklerin çeşitli düzeylerde benzerlik arzettiği bir standart ya da mihenk taşı oluşturan ideal bir tiptir.¹¹³

Smith’e göre, “Milli kimlik ve millet, birbiriyle ilişkili etnik, kültürel, teritoryal, ekonomik ve yasal-siyasi pek çok unsurdan oluşan karmaşık yapılardır.”¹¹⁴ Çoğu kez birbiri yerine kullanılan millet ve ulus kavramlarının İran özelinde taşıdığı anlamdan söz eden Eşref ise, *ulus*(nation) kelimesinin Avrupa dillerinde 18. ve 19. yüzyıllarda net bir biçimde görünür olduğunu, buna karşılık Farsça’da kendisine 19. yy.’da yer bulan bu terimin o zamana kadar kitap ehli olan herhangi bir dinsel topluluğu ifade eden *millet* (mellat) kelimesiyle karşılandığını ifade eder. Bu kavramın ise iki aşamalı bir inşa süreci neticesinde dile dahil olduğunu, önce “İran Müslüman Milleti” (*mellat-e Mosalman-e Iran*) adlandırması söz konusuken daha sonra dinsel vurgunun ortadan kalkarak “İran Milleti” (*mellat-e Iran*) kavramsallaştırmasının söz konusu olduğunu aktarır. Terime ilişkin bu başkalaşım evresinin ise *millet* kavramının modern anlamda *ulus*(nation) kavramını ifade eder biçimde yeni bir okumasını meydana getirdiğini, ancak geleneksel kullanımıyla birlikte her iki kullanımında sürdürüldüğünü söyler.¹¹⁵

Bununla birlikte Benedict Anderson’ın ifade ettiği biçimiyle,

Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur – kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. *Hayal edilmiştir*, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihinde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder. (...) Ulus *sınırlı* olarak hayal edilir, çünkü belki de bir milyar insanı kapsayan en büyüğünün bile, ötesinde başka uluslara mensup insanların yaşadığı, esnek de olsa sonlu sınırları vardır. (...) Ulus *egemen* olarak hayal edilir, çünkü kavram, Aydınlanma ve Devrim’in, ilahi olarak buyrulmuş, hiyerarşik hanedanlık mülklerinin meşruiyetini aşındırmakta olduğu bir çağda doğmuştu. (...) Son olarak ulus, bir topluluk, bir *cemaat* olarak hayal edilir, çünkü her ulusta fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkileri ne olursa olsun, ulus daima derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlanır.¹¹⁶

Beşiriye’ye göre “kimlikler daima karışık, bileşik, katışık, oluşuma tabi, değişken ve yenilenir haldedirler ve öteki bağlamında tasavvur edilen şey vasıtasıyla belirlenirler. (...) Tarihsel diyalektik

¹¹² Eşref, a.g.e, s.93

¹¹³ Smith, **Milli Kimlik**, s.75-76

¹¹⁴ Smith, **Milli Kimlik**, s.33

¹¹⁵ Detaylı bilgilendirme için bkz. Ahmad Ashraf, “Iranian Identity iv. the 19th-20th Centuries”, Online Edition <http://www.iranicaonline.org/articles/iranian-identity-iv-19th-20th-centuries> (30 Nisan 2019)

¹¹⁶ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Metis Yayınları, İstanbul, Mart 2017, s.20-22

açısından uluslar ve kavimler, diğer olgular gibi eklemlî, çok boyutlu ve karmadır.”¹¹⁷ Ulus inşa süreci, dolayısıyla ulusal kimliklerin inşası canlı bir alanı ifade eder. Devletler vatandaşları arasında bir ulus bilincini teşvik ederek siyasal varlıklarını kurar ve sürekli bir biçimde pekiştirmeye gayret ederler.¹¹⁸ Bununla birlikte, dışsal bir tehdidin var olduğu durumlar, genel olarak ulusal kimlik duygusu adına oldukça önemli ve pekiştirici bir etken görevi görür. Dış tehdide karşı birliktelik anlayışı ve güçlü bir ulus bilincinin gelişimi arasında paralellik söz konusudur.

Smith’in yaptığı tanımlamaya göre, “Ayırt edici “öz” ve farklılık olarak “kimlik,” pek çok insanın bulması gerektiğini hissettiği, yaratmayı ve sürdürmeyi amaçladığı, hatta uğruna ölebildiği bir şeydir.”¹¹⁹ Sınıf, din, ırk, etnisite vb. ile beraber kolektif kimlik dahilinde anılan ulusal kimlik ise, “karmaşık ve soyut”¹²⁰ olmanın yanı sıra içlerinde “belki de en temelli ve kapsamlı olanıdır.”¹²¹ Prizel’e göre, “Ulusal kimlik, tanımı gereği, bir ulusun diğeriyle olan ilişkisini yansıtır; ulusal kimlik en az iki grup arasındaki temastan kaynaklanır. Dilsel, kültürel ve ırksal farklılıklar arttıkça öteki duygusu çoğunlukla yoğunlaşır.”¹²² Ona göre, “tüm uluslar bir dereceye kadar ulusal bir kimliğe sahip olmalarına rağmen, bu kimlikler yoğunluk ve kökeni açısından büyük farklılıklar gösterir. Uluslar kimliksel duygularını, ortaklaşa sahip olunan tarihsel hafıza; kültür, inanç ve dile ilişkin ortaklıklar; aynı yurdu paylaşma ve köken birlikteliği fikri gibi etkenlerden edinebilirler.”¹²³

Smith’e göre, “(Millî, etnik) “kimlik” kavramı (...) önemini bir cemaatin hissettiği farklılık, ayırt edilirlîk ve bireyselliğın özetini teşkil etmesinden alır.”¹²⁴ Smith bu kapsamdaki görüşlerini şu şekilde ifade eder,

Bugün kolektif ayniyetin [kimliğın] asıl biçimi millî kimliktir. Bireylerin duyguları ne olursa olsun, kültür ve kimliğın egemen ölçütünü, hükümetin yegâne ilkesini veren millî kimlik, toplumsal ve ekonomik faaliyetin esas odağın oluşturur. (...) millî kimlik ve milliyetçilik, etnik toplulukları ve bütün sınıf, din, cins ve bölgelerden insanları, özgür ve eşit milletler dünyasında “millet” olma, kültürel ve tarihsel olarak aynı kökten gelen yurttaşlardan müteşekkil teritoryal topluluklar olma haklarını yükseltmelerini sağlamış ve onlara esin kaynağı olmayı başarmıştır. En güçlü devletlerin bile uyuşmak zorunda kaldıkları, dünyamıza kalıbını veren ve öngörülebilir bir gelecekte de muhtemelen dünyamızı biçimlendirmeyi sürdürecektir bir kimlik ve bir kuvvet söz konusudur burada.¹²⁵

“Zaferlerin, yenilgilerin, savaş öykülerinin, ihanetlerin, güç/iktidar mücadelelerinin ve fetihlerin tarihi, bu olayların tek tek sahip olduklarından daha fazla bir anlama sahip olan ve genelleştirici bir şekilde özel birtakım kavramları ve argümanları çağrıştıran anlatsal bir kök

¹¹⁷ Beşiriye, “İran’da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik”, s. 73

¹¹⁸ William Bloom, **Personal Identity, National Identity and International Relations**, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, s.54-75

¹¹⁹ Smith, **Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik**, s.173

¹²⁰ Smith, **Millî Kimlik**, s.32

¹²¹ Smith, **Millî Kimlik**, s.221

¹²² Prizel, a.g.e., s.8

¹²³ Prizel, a.g.e., s.16

¹²⁴ Smith, **Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik**, s.175

¹²⁵ Smith, **Millî Kimlik**, s.260

meydana getirmektedir.¹²⁶ Yani, ülkelerin kendi tarihleri açısından sahip oldukları sözlü ya da yazılı aktarıma dayalı özgün olaylar ve anlatılar dizisi, o ülke toplumu için dolaylı bir etkileşim oluşturmaktadır. Böylece, ortak geçmişi oluşturan her bir parçanın ayrı ayrı etkilerinden bağımsız olarak zihinlerde yer etmiş izler toplamı o toplum için kolektif bir hafıza yaratmaktadır. Prizel'e göre, "ulusal kimlik, yalnızca birey ve toplum arasındaki temel bağ olarak değil aynı zamanda toplum ve dünya arasında da hizmet eder. Dış politika hem ulusal kimliğin koruyucusu hem de dayanak noktası olarak üstlendiği rolle, siyasi seçkinlere kitlesel seferberlik ve politik uyum için hazır bir araç sağlar."¹²⁷ Dolayısıyla "bu diyalektik değişim" süreci pek çok unsur ve gelişme tarafından etkilenebilmektedir. Bu kimliksel başkalaşım sıklıkla "öteki'nin tümüyle ortadan kalkması yahut başkalaşması" neticesinde söz konusu olmaktadır.¹²⁸ Smith'e göre, "milli bir kimlik temelde çok boyutludur, şu ya da bu milliyetçi hizip tarafından bile asla tek bir unsura indirgenemeyeceği gibi bir halkın bünyesine yüzeysel yollardan kolay ve hızlı bir şekilde zerk edilebilmesi de mümkün değildir."¹²⁹ "Millî kimlik duygusu, kolektif kişilik prizması ile onun ayırıcı kültürü içinden tanımladığı bireysel kendilere dünya üzerinde bir yer veren güçlü bir araçtır."¹³⁰

Saideman'a göre, "kimliksel dinamikler, özellikle devlet ve ulusal kimlik arasındaki ilişki ülkelerin yaptıkları şeyi kritik bir biçimde şekillendirir."¹³¹ Ulusal kimlikler, kurucu bir tarih anlatısının yanı sıra, dil, kültür ve geleneklere ilişkin unsurların mevcudiyetini içerirler. Zamanla eğer benimsenmekte başarılı olursa verili olarak kabul gören yaygın bir düşünce biçimini alır. (Kanadalı, Amerikalı gibi..) Devlet kimliği ise, "seçkinlerce devlete sembolik olarak atfedilen, uluslararası toplum için anlamlı olan ve devletin dış politik yönelimi açısından belirleyici kabul edilen nitelik ya da nitelikler kümesidir." (Soğuk savaş döneminde devletlerin pozisyonlarına işaret eden bağlantısız ya da tampon ülke kimlikleri gibi) "Bir devletin kimliği ayrıca, misli ile mukabele yahut yaptırım durumlarını meşrulaştırmak adına, diğer devletler tarafından da tanımlanabilir. (mesela, "terörist" ya da "haydut" devletler)... Ayrıca, kişiler gibi, devletler de çoklu kimliklere sahip olabilir."¹³² Smith ise, milli kimlik ve devlet kimliği ayrımından söz ederken, her ikisinin de toprağa/ülkeye atıfta bulunmak gibi örtüşen yönlerinin de bulunduğunu belirtmek kaydıyla "devletle ilgili bir kavramsallaştırmada, münhasıran diğer toplumsal kurumlardan farklılaşmış ve onlardan özerk, belli bir toprak parçasında baskı ve zor tekeli uygulayan kamu kurumları kastedilir. Oysa, millet bir tarihi kültür ile belli bir yurdu paylaşan herkesi tek bir siyasi topluluk içinde birleştiren kültürel ve siyasi bağı gösterir"¹³³ demektedir. Telhami ve Barnett'in ifadeleriyle, "devlet kimliği devlet aygıtına bağlı kurumsal ve resmi olarak sınırlandırılmış kimlik olarak anlaşılabilir; ulusal kimlik ise, tarihsel olarak bir anavatana sahip olan ya da bu arzuyu taşıyan, ortak bir miti ve tarihsel anıları paylaşan, tüm üyeler için yasal hak ve yükümlülükleri bulunan ve kendilerini diğerlerinden

---

¹²⁶ Alamdari, a.g.e., s.15

¹²⁷ Prizel, a.g.e., s.19

¹²⁸ Prizel, a.g.e., s.33

¹²⁹ Smith, **Milli Kimlik**, s.32

¹³⁰ Smith, **Milli Kimlik**, s.35

¹³¹ Saideman, a.g.e., s.172

¹³² Virginia Q. Tilley, "The Ethnic State: The Structural Generation of Ethnic Conflict by the International System", Cris E. Toffolo (Ed.), **Emancipating Cultural Pluralism**, State University of New York Press, içinde (37-55), 2003, s.46-47

¹³³ Smith, **Milli Kimlik**, s.32-33

ayırt edici unsurlara sahip olan bir gurup insanın sahip olduğu kimlik olarak tanımlanabilir.”¹³⁴ Beşiriye'nin ifade ettiği gibi, “[t]arihsel diyalektik açılarından kimlikler, çeşitli tabakalar halinde birbirleri ile iç içe geçmiş ve farklı karışımlar meydana getirmişlerdir.”¹³⁵ Telhami ve Barnett'e göre ise, “bireyler, halklar ve devletler çoklu kimlikler barındırabilir; esasen, bazen bu kimlikler görece uyumlu bir biçimde bütünleşebilir.”¹³⁶ Bu noktada şunu vurgulamak gerekir ki, devletlerin kimlikleri söz konusu olduğunda, farklı ve zaman zaman çelişen pek çok kimliksel özelliğin de aynı anda bir arada bulunması söz konusu olabilmektedir ve devletlerin edimlerinin yönü içlerinden hangisinin önceleniyor olduğu ya da diğerlerine nazaran öne çıkmış oluşuna bağlı olarak farklılaşabilir. Bu bağlamda, İran dış politikası, onun kimliğini inşa edici unsurlar arasındaki zıtlıklar oranında tutarsızlıklar içerebilecektir. İran'ın bu farklı kimliksel bileşenleri arasındaki uyum, çelişki ve rekabet durumu İran'ın eylemlerinin yönünü belirler.¹³⁷ Dolayısıyla, bazen çevresel gelişmeler aktörlerin kimlikleri arasında bir çatışma doğurabilir ve aktörler farklı kimliklerinin dayatmaları arasından bir tercih yapmak zorunda kalabilir.¹³⁸ Bununla birlikte, kimlik devlet davranışları için olasılıklara işaret eder ve kimi davranışlar için meşrulaştırıcı bir rol üstlenir.¹³⁹ Yani, değişmez bir kimlik yapısından söz etmek anlamlı olmadığı gibi bu değişken kimlik yapısı içerisindeki çoğulluktan da söz etmek gerekir. Öyle ki, devlet denilen organizma bir bütün olarak algılsa dahi barındırdığı farklı unsurlar oranında çeşitliliğe sahiptir ve bu doğrultuda pek çok kimliksel özelliği de beraberinde barındırır. Ancak farklı koşulların birleşimi neticesinde sahip olunan ve öne çıkan mevcut kimlik yapısı, o ülkenin kendisini söz konusu koşullar içerisinde nasıl tanımladığı ve diğerleri tarafından nasıl algılandığıyla da yakından ilişkilidir.

Hükümetlerin dış politikaları hem uluslararası politik işleyişten hem de iç politikadan etkilenmektedir. Bununla birlikte, ortak bir kimlik aidiyeti duygusu yaratmada dış politika oldukça önemli bir yer tutar.¹⁴⁰ “Lynch'e göre devlet kimliği, dış politika alanına ulusal çıkarların eklenmesinde anahtar bir bileşendir ve dış politika alanı, devlet kimliğini tanımlamak için özellikle güçlü bir sembolik savaş alanı olarak hizmet eder.”¹⁴¹ Dış politika kimlik inşasının tekrarına olanak tanır. Ve üretilen yeni kimlikte sabit değişmez bir yapıyı ifade etmemekle birlikte devletin izleyeceği dış politika üzerinde etki sahibidir.¹⁴² Dış politika ülke kimliğinin tatbiki adına önemli bir uygulama sahasıdır ve bu bakımdan aynı zamanda kimlik adına bir pekiştiren vazifesi görür. İleride detaylı bir biçimde yer verileceği üzere; örneğin, İran'ın Irak ile girişilen savaş sürecindeki dış politika pratikleri onun 1979 Devrimi ile kurulan yeni rejiminin konsolidasyonu adına önemli bir etki sahibi olurken, devrim sonrası ortaya çıkmış olan yeni kimliksel unsurların pekiştirilmesinde son derece önemli bir rol üstlenmiştir. Benzer biçimde ABD ve İsrail gibi ülkelerle ilişkilere hâkim

¹³⁴ Telhami ve Barnett, a.g.e., s.8

¹³⁵ Beşiriye, “İran'da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik”, s.86

¹³⁶ Telhami ve Barnett, a.g.e., s.15

¹³⁷ Saideman, a.g.e., s.182-184

¹³⁸ Telhami ve Barnett, a.g.e, s.15

¹³⁹ Telhami ve Barnett, a.g.e., s.24

¹⁴⁰ Bloom, a.g.e., s.81

¹⁴¹ Telhami ve Barnett, a.g.e., s.23

¹⁴² David Campbell, **Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity**, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1992, s.68-79

olan ‘öteki’ vurgusu da ayrıca İran’ın kimliğini pekiştirmede ve ontolojik güvenliğin temini noktasında ihtiyaç duyulan kimliksel devamlılıkta ciddi bir etkinliğe sahip olmuştur. Kimlikler kimi içsel ve dışsal etkilere açıktır ve devletlerin dış politikaları kimliklerinden bağımsız olmadığı gibi devletlerin varlık alanları olan uluslararası sistemin işleyişi de devlet kimliklerinin etkisinden bağımsız değildir. Bununla birlikte kimliksel devamlılık adına sosyalliğin belli ölçüde sürdürülmesine ihtiyaç vardır ki bu bazen çatışmayı da içerebilmektedir.

Devrimlerin ardından gelişen geçiş süreçleri devletler için yeni kimlik inşasına olanak tanımaktadır ve paralel olarak ulusal çıkar tanımlamalarının ve bu çıkarlara ilişkin destekleyici argümanların yeniden gözden geçirilmesi adına politik anlamda bir gereklilik meydana getirmektedir. Bu anlayış çerçevesinde bakıldığında, 1979 yılındaki devrimin ardından İran için yeni bir kimlik inşasının söz konusu olduğu ve bu kimliğin dış politikaya da sirayet ederek uluslararası arenada devletin benimsemiş olduğu rolü çerçevelediği gözlenmektedir.¹⁴³ Keddie(1988)’nin de belirttiği gibi, İranlılar Batıya özgü şeyleri kötü gördüğü ile ilişkilendirerek, kültürel ve ekonomik sorunlarının yalnızca İslami çizgiye geri dönülmesi ile çözülebileceğini düşünmüşlerdir.¹⁴⁴ Bu bağlamda bakıldığında, İran’ın geçirmiş olduğu devrimle birlikte *kendinin* değişimi söz konusu olduğu ölçüde sahip olduğu *ötekinin* de değişimi söz konusu olmuştur. Henüz oluşmakta olan öz kimliksel yapı, yeni bir ötekileştirmeye ihtiyaç doğurmuş, bu öteki ise, aynı zamanda özün yeniden inşasında ve sürekliliğinde önemli bir dayanak noktası oluşturmuştur. Bu bağlamda, örneğin ABD ve İsrail özelindeki hegemonya karşıtlığının, devrim sonrası İran kimliğinin oluşumunda ve devamlılığında esaslı bir yer teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Öyle ki, kimliğe ilişkin bu temel dayanak noktasının ABD veya İsrail ile bu anlamda olası bir geniş ölçekli uyumlulaşma süreci neticesinde tümüyle ortadan kalkacak olması, İran adına öz kimliksel yapının işleyişinde bir kusur meydana getirebilecektir. Bu temel üzerine inşa edilmiş olan gerçeklik ve öteki üzerinden kendini tanımlama sürecinde geriye dönük bir boşluk ve dolayısıyla içsel yapının temellerinde bir sarsılma meydana getirebilecektir. Bununla birlikte oluşması muhtemel bu gibi bir boşluğun yeni bir ‘öteki’ algısıyla yer değiştirmesi ve dolayısıyla mevcut ‘kendi’nin de bu doğrultuda yeniden tanımlanması mümkündür. Ancak bu pek çok açıdan sarsıcı bir süreci ifade edecektir.

Saideman’a göre, devletlerin sahip olduğu kimlikler o devletin çıkarlarına ve algılarına yön verdiği ölçüde “kimliği düzenleyici bir kurum” meydana getirirler ve “İnşacılar edenlerin [agents] daha sonra kendilerini etkileyecek olan yapıları [structures] nasıl şekillendirdiğini vurgularlar. Bu sürecin en iyi örneklerinden biri, bir kimliğin bir aktörün çıkarlarını ve algılarını biçimlendirdiğinde, edenin kimliğini düzenleyici bir kurum yaratmasıdır. Aktör politik sahneden geçip gittikten sonra bile, bu kurum sonraki politikacıları etkiler, onların meşru ve olası olanın ne olduğu hakkındaki hayal güçlerini şekillendirir.”¹⁴⁵ Benzer şekilde Hinnebusch da dış politika ve kimlik ilişkisinden söz ederek “rol bir kez kurulduğunda ve gelecek nesil politika yapıcılarının sosyalleşmesini şekillendirdiğinde, bir dereceye kadar seçkinleri sınırlayan, liderlik ve çevre değişikliklerine rağmen dış politikaya belirli bir tutarlılık kazandıran meşruiyet ve performans standartlarını belirler”

¹⁴³ Suzanne Maloney, “Identity and Change in Iran’s Foreign Policy”, Shibley Telhami ve Michael Barnett (Ed.), **Identity and Foreign Policy in the Middle East**, içinde (88-117), Cornell University Press, New York, 2002, s.89-90

¹⁴⁴ Nikki R. Keddie, “Iranian Revolutions in Comparative Perspective”, Edmund Burke ve Ira Marvin Lapidus (Ed.), **Islam, Politics And Social Movements**, University of California Press, California içinde (298-315), 1988, s.311

¹⁴⁵ Saideman, a.g.e, s.193

demektedir.¹⁴⁶ Kısaca, bir devletin ‘öteki’ olarak kendini diğer devletler karşısında nasıl tanımladığı algı, kaygı ve eylem düzeyinde belirleyicidir ve dolayısıyla dış politikanın yönünü tayin edici bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla kimlik algısının diyalektik etkileşime dayalı rastlantısal ve koşulların anlık kesişimi anlamında tekrarlanamaz bir sürecin neticesi olduğu ve kimlik oluşumu için en az bir öteki’nin varlığına ve sosyallik içeren inşa edici faktörlere ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Edimlere yön veren ise, bu sürece yayılmış bir biçimde sahip olunan benlik algısı ve kimliklerdir. Olası eylem ve etkileşimler ise bir yeniden inşanın nüvesini teşkil etmesi bakımında önem arz eder.

Maloney(2002)’e göre,

İran’ın devrim sonrası kimliği, farklı bir formda da olsa devam eden uzun süreli ve yoğun siyasi çekişme için odak noktası işlevine sahip olmuştur. Yeni devletin mahiyeti üzerine bu içsel münakaşa, kilit çekişme alanlarından biri olarak dış politikayla birlikte İran’ın politikaları üzerinde oluşturu bir etkiye sahip olmuştur. Sırasıyla, ülkenin kurumlarındaki evrim ve uluslararası ilişkiler onun politikalarında ifadesini bulan ve yankılanan ulusal kimlik konseptlerinin biçimlenmesine yardım etmiştir.¹⁴⁷

Politik kimliğin üç öncelikli kaynağını iktidar seçkinleri/araçsal güçler, toplumsal güçler ve uluslararası güçler oluşturur diyen Saideman, içerideki politik rekabetin de kimliği şekillendiren bir faktör olduğundan söz eder.¹⁴⁸ Bu noktada İran’da en azından devrimin başından bu yana hüküm süren ve geleneksel/modernist çekişmesi olarak da adlandırılan çekişme dikkat çekmektedir. Maloney’in ifadesiyle tekrarlayacak olursak, “devrimci değişimin kurumsal dinamikleri- şah karşıtı koalisyondaki çeşitli hizip grupları arasındaki tartışmalar ve dış politika organlarının mevzilenişi- 1979’dan bu yana İran’ın dış politikasının görev ve işleyişi üzerinde eşit derecede güçlü bir etkiye sahip olmuştur.”¹⁴⁹ Bilindiği üzere, 1979 yılında neticelenen devrim sürecinde, ulema sınıfının öncü ve bütünleştirici rolünün yanı sıra, birbirinden çok farklı ve oldukça zıt kutuplarda resmedilebilecek kitlelerin birlikteliği söz konusu olmuştur. Bu kitlelerin ortak talepleri, aynı zamanda ‘devrimin temel dayanak noktalarını’ ifade etmektedir. Kadivar, İran kimliğini oluşturmaya devam etmesi açısından önem arz ettiğini ifade ettiği bu talepleri şu şekilde sıralamaktadır: -Tavizsiz bağımsızlık ve egemenlik, - Adaletsizliğe, ayrımcılığa ve yozlaşmaya karşı başkaldırı hakkı, - Baskı, zulüm, sansüre karşı isyan hakkı ve özgürlük arayışı, - Otokratik monarşi ve laik diktatörlüğün sona ermesi çağrısı, - Kamusal alanda İslam öğretilerine olan talep.¹⁵⁰ Smith, milli kimlik ve onun devletin politik işleyişi üzerindeki rolüne şu şekilde değinir:

Milli kimlik siyaseten, devlet ve organlarına ya da devletleri olmayan milletlerde devletin siyaset öncesi muadillerine payandalarını verir. Siyasi personelin seçimi, siyasi davranışın düzenlenişi ve hükümetlerin seçimi, halka şamil bir milli kimlik ve milli iradeyi yansıttığı varsayılan milli çıkar ölçütüne göre temellendirilir. Ama milli kimliğin siyaseten belki de en belirgin işlevi, millete özgü kişilik ve değerleri tanımlayan ve halkın kadim gelenek ve adetlerini yansıtan, ortak yasal hakların

¹⁴⁶ Raymond Hinnebusch, **The International Politics of the Middle East**, Manchester University Press, Manchester and New York, 2003, s.94

¹⁴⁷ Maloney, a.g.e., s.90

¹⁴⁸ Telhami ve Barnett, a.g.e., s.12; Saideman, a.g.e.

¹⁴⁹ Maloney, a.g.e., s.90

¹⁵⁰ Mohsen Kadivar, “Routinizing the Iranian Revolution”, Jeffrey T. Kenney ve Ebrahim Moosa (Ed.), **Islam in the Modern World**, First Edition içinde (352-368), Routledge, New York, 2014, <https://en.kadivar.com/2013/11/22/routinizing-the-iranian-revolution/> (14 Mayıs 2018)

ve yasal kurumların görevlerinin meşrulaştırıcısı olmasıdır.¹⁵¹

Alamdari, ulusal kimlik mefhumunun içerdiği psikolojik ve düşünsel boyuta dikkat çeker ve “ulusların ortaya çıkışında ve sürekliliğinde zihnin rolü” hususunun yadsınamaz olduğunu dile getirir.¹⁵² Prizel’e göre,

Ulusal kimlik tasavvuru politik bir örgütlenmenin gerçek ya da farz edilen kolektif belleğinin türevidir. (...) [Bununla birlikte] ulusal kimliğin muhafızı değiştiği zaman geçmişin ve nihayetinde ulusal çıkar parametrelerinin algılanışı da değişir. Şah yönetimi altında İran modernizasyonunu düzenlemek ve Pehlevi hanedanlığı altında onun “Dünya medeniyeti” ile kültürel bütünleşmesini haklılaştırmak adına Pers imparatorluğunun kolektif belleğinden, imparator Darius ve onun açık fikirli, evrenselci politikalarından faydalanmıştır. Şah’ın Darius’un ulusal düşüncesini kullanması, İran’ın mevcut dünya düzeninin bir destekleyicisi olarak rolünü haklılaştırmıştır. Şah’ın düşüşünün ardından İran’ın ulusal kimliğinin sorumluluğu Şii din adamlarına kaydırılmış; Şii din adamları kolektif hafızaya ilişkin, İslam’ın evrensel koruyucusu olan bir İran imajını bulmuş ve gerçek İslam’ın uğramış olduğu ihanete karşı mesihçi bir misyonu benimsemişlerdir. Şah için, İran’ın ötekisi, İran’ın kopmayı denediği gerici Üçüncü Dünya’ydı. Ulema için, öteki gerçek İran değerleri ile mücadeleye kenetlenmiş olan tanrısız Batı’dır.¹⁵³

Humeyni’nin ‘ne Doğu ne Batı’ (*na shargi, na gharbi*) söylemindeki ‘öteki’lerden birine işaret eden ‘doğu’ Sovyetlerin dağılması ile birlikte önemini büyük ölçüde yitirirken bir diğer ‘öteki’ olan ‘Batı’ ise önemini korumuştur. Sonrasında ise, dönemsel iniş çıkışları bir kenara bırakacak olursak, Batı özelinde ABD ve İsrail’e yönelen karşıtlık günümüze dek İran devlet kimliğinin ayrılmaz bir parçası olmayı sürdürmüştür. Sözü edilen bu durum, Batı’nın süreç boyunca ‘öteki’ olarak nitelendirilmesine ilişkin temel özelliklerini koruduğu anlamını da içermektedir.

Bu çalışma dahilinde kimlik kavramıyla karşılanmak istenen devletlerin diğerleri karşısında sahip oldukları rollerdir. Bir devlet uluslararası alanda yer alan diğer devletler karşısında takınacağı tavır belirlerken, içsel olarak sahip olduğu askeri, ekonomik, toplumsal vb. unsurların etkisinden yalıtılmış değildir. Devlet kimlikleri özellikle liderler aracılığıyla içsel ve küresel faktörler ışığında inşa edilir.¹⁵⁴ Kimliğe ilişkin olası dönüşümlerin, ortaya çıkan yeni kimliğe uygun davranışın yeniden tayinini gerektirdiği söylenebilir. Böylece, bir ülkenin kendisi için uygun gördüğü ve yansıttığı kimlik, uluslararası alanda hüküm süren sosyal etkileşim süreçleri dahilinde, diğer ülkelerin bu ülkeyi ne şekilde tanımlayacağı (dost/düşman/müttefik vb.) hususunda da belirleyici olmaktadır. Yani, devletlerin sahip oldukları kimlikler devletlerarası ilişkilerin tanımlanmasında ve dış politikası hususunda etki sahibidir.¹⁵⁵ Örneğin, Pehlevi Hanedanlığı ile birlikte inşa edilen Batılı anlamda bir modernleşmenin teşvik edildiği ve kendi ötekisi olarak Batıyı tanımlamayan ülke kimliği, İran devletinin Batılı ülkeler için dost ve iyi bir müttefik biçiminde tanımlanmasına sebebiyet verirken, 1979 devrimi neticesinde, kendi kültür mirasını ön planda tutarak devrim ilkelerini yayma arzusunda

---

¹⁵¹ Smith, **Milli Kimlik**, s.35

¹⁵² Alamdari, a.g.e., s.5

¹⁵³ Ilya Prizel, **National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine**, Cambridge University Press, 1998, s.35-36

¹⁵⁴ Masahiro Matsumura, “The Japanese State Identity as a Grand Strategic Imperative”, **CNAPS Visiting Fellow Working Paper**, 2008, s.3, <https://pdfs.semanticscholar.org/82d7/aaf8008393143fe27f171808372103b9eaaad.pdf> (07.12.2018)

¹⁵⁵ Adel Al-Toraifi, **Understanding The Role Of State Identity in Foreign Policy Decision-Making**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, London School of Economics and Political Science, 2012, s.45

olan ve Batı tarzı modernleşme çabasının reddedildiği ve Batı'nın ötekileştirildiği yeni bir kimliksel sürece girilmiş ve böylece bu dönemde inşa edilen yeni kimlik, İran'ın daha evvel dost ve müttefik olduğu ülkeler ile ilişkilerinde olumsuzluklar yaratmıştır.

Buraya dek anılanlardan sonra şunu söylemek olanaklıdır ki, ulusal kimlik ve devlet kimliği kavramları içerik yönünden farklı şeyleri karşılıyor olsa dahi birbirlerinden tamamen kopuk birer olguya işaret etmemektedir. Öyle ki, devletin kimliği onu mevcut kılan ulusun kimliğinden bağımsız değildir. Bilakis, Matsumura'nın deyimiyle “öncekinin ikincisine etkileri nedeniyle ulusal kimlik devlet kimliğiyle yakından ilişkilidir.”¹⁵⁶ Bu nedenle bu çalışmada devlet kimliğinden söz ediliyor olmakla birlikte ulusal kimliğe de değiniliyor olacaktır.

1.3.2. İnşacı Yaklaşım Yönünden Kimlik, Çıkar ve Eylem İlişkisi

Kimlik kavramı daha çok sosyoloji ve psikoloji çalışmalarında kendine yer edinmiş olsa da Uluslararası İlişkiler disiplininde görece kalıcı bir yer edinmeye başlaması daha çok İnşacı yaklaşım tarafından mümkün olmuştur. Bununla birlikte, genel olarak kültür ve kimliğe ilişkin düşünce Hobbes, Machiavelli, Thucydides, Grotius gibi klasik düşünürlere dek geri götürülebildiği gibi, kimlik kavramına olan ilginin artışının ve kimliğe ilişkin kapsamlı çalışmaların gerçekleştirilmeye başlanmasının Soğuk Savaş'ın sonlandığı süreçle birlikte meydana geldiği ifade edilebilir.¹⁵⁷ Yirminci yüzyıl sona ererken, milliyetçilik hareketlerindeki artışla birlikte 1991'de SSCB'nin dağılmasına doksanların başında Yugoslavya ve 1993 senesinde Çekoslovakya'nın dağılması da eklenince yirmiye yakın yeni ülke ortaya çıkmıştır. Küresel anlamda etkili olan milliyetçilik ve kimlik algısındaki artış bağlamında İran da bir istisna teşkil etmemiş ve bu süreçten etkilenmiştir. İleride etraflıca değinileceği üzere doksanlarda küresel ölçekte artış gösteren milliyetçilik düşüncesi, İran dış politikasının işleyişini de çeşitli içsel ve bölgesel meselelerle birlikte etkilemiştir.

Günümüz dünya politikasının işleyişinde de hali hazırda milliyetçilik, etnisite, din, ideoloji vb. temelli politikaların etkinliği meselesi oldukça dikkat çekmektedir. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesine kadar uzunca bir süre dünya politikasında süregelen Doğu-Batı gerginliğinin yerini, 1980 sonrası süreçte çoğunlukla etnik temelli çatışmaların yanı sıra din, ideoloji ve milliyetçilik eksenli radikal oluşumların yarattığı çatışmalar almıştır. Balkanlardan, Orta Doğu, Asya ve Afrika'ya kadar çeşitli bölgelerde çoğunlukla radikal milliyetçilikten ve etnik ve dinsel ayrımcılıktan beslenen kültür/sınıf temelli çatışmalar artış eğiliminde olmuş ve bu durumun çeşitli yansımaları tüm dünyada bugüne değin etkili olmayı sürdürmüştür. Haynes'in ifadesiyle, bu dönemde ortaya çıkan “komünizmin çöküşü, nüfus hareketleriyle bağlantılı yaygın ekonomik kriz ve ulus inşası fikrinin sorgulanmasıyla bağlantılı olarak demokrasinin yayılması, Üçüncü Dünya'daki çoğu insanı pek çok açıdan kimliklerini sorgulamaya itmiştir.”¹⁵⁸ Politik kimliğin bileşenleri olan etnisite, din, milliyetçilik, ideoloji gibi unsurlara eğilimin giderek artması ve yaygınlaşması, dünya politikasının

---

¹⁵⁶ Matsumura, a.g.e., s.4

¹⁵⁷ Kimlik ve politika ilişkisine dair detaylı bilgi için bkz. Ursula Stark Urrestarazu, “‘Identity’ in International Relations and Foreign Policy Theory”, Gunther Hellman ve Knud Erik Jorgensen(Ed.), **Theorizing Foreign Policy in an Globalized World**, Palgrave Macmillan, 2015, s.127-128; William J. M. Mackenzie, **Political Identity**, Manchester University Press, 1978

¹⁵⁸ Jeffrey Haynes, **Third World Politics: A Concise Introduction**, Blackwell, Oxford, 1996, s.96-97.

işleyişini ele alan Uluslararası İlişkiler disiplini dahilinde yürütülen çalışmaları da buna paralel bir biçimde etkilemiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden evvel yürütülmüş olan çalışmalarda, *yapının* uluslararası politikayı biçimlendirmesi ve buna paralel olarak anarşi, hiyerarşi, güç dengesi, güç dağılımı, kutupluluk gibi kavramlar üzerine yapılan bir vurgu ön plana çıkarken, iki kutuplu yapının dağılması ile birlikte *eden* olan devletlerin din, etnisite, uyruk, ideoloji vb. kimliksel özellikleriyle birlikte uluslararası politikadaki etkinliklerinden teorik olarak daha fazla söz edilmeye başlanmıştır.¹⁵⁹ Uluslararası İlişkiler disiplini kapsamında yürütülen teorik çalışmalar 1980 sonlarına kadar devlet davranışlarını ya da uluslararası politikanın işleyişini açıklamaya yönelirken, kimliksel unsurlar analizlerde uzun yıllar ihmal edilmiş ya da mevcut anlayıştan farklı olarak oldukça sınırlı bir biçimde konu edilmiştir.¹⁶⁰

Uluslararası politika bağlamında kimliği ele alan Chafetz'e göre, “[k]imlik, aktörün grupla ilgili durumlarda nasıl düşüneceğini, hissedeceğini, değerlendireceğini ve nihai olarak nasıl davranacağını tanımlayan ve öngören zihinsel bir inşadır.”¹⁶¹ Uluslararası düzeyde aktör kimlikleri, diğer aktörlerle karşılıklı ilişki ve etkileşimlerden bağımsız değildir. Devlet kimlikleri ile dış politika davranışları arasındaki ilişkiyi değerlendirirken çıkarların oluşumu kimlikten bağımsız düşünülemez ve kimlikler devletlerin eylemlerinin bir nedeni olmaktan ziyade kimi eylemleri meşru, olası ve anlaşılır kılan birer unsurdur.¹⁶² Wendt, devletlerin sahip oldukları kimlikleri korumak adına “belli şeyleri yapmak zorunda” olduklarını, bahsi geçen “şeylerin ne olduğunu” bulmanın ve bu doğrultuda davranmanın ise devletlerin sahip olması gereken özelliklerden olduğunu vurgular.¹⁶³ Wendt'e göre, devletler “bir seferde çoklu türde kimlikler” barındırabilir. Wendt, bu bağlamda dört farklı kimlik türünden söz eder: ‘kişisel/kurumsal’ kimlik, ‘tip’ kimlik, ‘rol’ kimlik ve ‘kolektif’ kimlik. Wendt'e göre, ülkelerin kişisel/kurumsal kimlikleri onların kimi asli niteliklerine işaret eder. Wendt, bu kimliklerin oluşum evresinden ise söz etmez. Bununla birlikte, Wendt'in ‘sosyallik öncesi’ süreçte mevcut olduğunu vurguladığı *tip kimlik* Müslüman ya da Hristiyan olmak veya demokratik ya da totaliter olmak gibi aynı anda pek çok devletin sahip olabileceği kimlik özelliklerini tanımlayıcı bir kavramı belirtir. Wendt, “rol ve kolektif kimliklerden farklı olarak tip kimliklerinin temelini oluşturan nitelikler[in] temelde aktörlere *içkin*” olduğundan söz eder ve bu kimliklerin “ötekiler var olsa da olmasa da mevcut” olduklarını belirtir. Bu durumda örneğin İran'ın İslam'ı resmi inanç olarak benimsemiş bir ülke oluşu onun tip kimlik özelliklerinden birini ifade eder. Wendt, kimliklere ilişkin sınıflandırmasında bir diğer kategoriye oluşturan *rol kimlik*lerin ise her bir ülke için farklı içerik belirttiğinden ve “ötekilerle ilişkili olarak varolabilir” olan bu kimliklerin “doğuştan var olan nitelikler” taşımadığından söz eder. Wendt, “rol kimlikleri oluşturma yetisine sahibiz; çünkü

---

¹⁵⁹ ‘Yapı’-‘eden’ tartışması için bkz. Alexander Wendt, “The Agent-Structure Problem in International Relations Theory”, *International Organization*, 41(3), Summer 1987, s.335-370

¹⁶⁰ Geçtiğimiz yüzyılın ortalarından itibaren Karl Deutsch gibi teorisyenlerin milliyetçilik ve entegrasyona ilişkin çalışmalarında yer vermesiyle alana bir ölçekte dahil olmaya başlayan kimlik olgusu uzunca bir süre alanda etkili olan çalışmaların dışında tutulmuş ve nihayet Lapid ve Kratochwill'in de uygun bir biçimde dile getirdiği üzere doksanlı yıllar itibarıyla kültür kavramıyla birlikte Uluslararası İlişkiler çalışmalarına yeniden dönüş yapmıştır. Bkz. Yosef Lapid ve Friedrich Kratochwil, **The Return of Culture and Identity in IR Theory**, Lynne Rienner Publishers, London, 1996.

¹⁶¹ Glenn Chafetz vd. “Introduction: Tracing the Influence of Identity on Foreign Policy,” **Security Studies** 8(2-3), 7-22, 1998, s.8

¹⁶² Michael Barnett, “Culture, Strategy and Foreign Policy Change: Israel's Road to Oslo”, **European Journal of International Relations**, 5(1), 5-36, 1999, s.9-10

¹⁶³ Wendt, **Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi**, s.295

Ötekileri kendimizle birlikte kafamızın içinde taşıyoruz” diyerek, rol kimliklerin ötekiler karşısında sahip olunan kimliksel tanımlamalara işaret ettiğinin altını çizer. Bu ifadeden yola çıkarak, İran’ın ABD ve İsrail ile ‘düşman’ Lübnan ve Suriye ile ‘dost’ olarak sahip olduğu kimliklerin onun rol kimliğinin birer yansıması olduğu anlaşılır ve deyim yerindeyse bu durum İran’ın kimliksel olarak öteki karşısında kendine biçtiği role işaret eder. ABD ve İsrail 1979 devriminden bu yana İran’ın kendini tanımlayışında temel bir etkiye sahip olmuştur. Wendt’in belirttiği bir diğer kimlik biçimi olan kolektif kimlik ise, “[b]enliğin sınırlarını Öteki’ni kapsayacak şekilde genişletmesini gerektirir” ve “Öteki’nin refahını Benliğin bir parçası olarak tanımlamak ve “fedakâr olmak” konularında aktörleri teşvik eden nedensel güce sahip bir kimlik” biçimidir.¹⁶⁴ Wendt kimliklerin çıkarlara indirgenemeyeceğini söyler. Wendt’e göre,

Kimlikler aktörlerin kim ya da ne olduğuna işaret eder. (...) Çıkarlar aktörlerin ne istediğine işaret ederler. (...) Çıkarlar kimlikleri gerektirir; çünkü bir aktör kim olduğunu bilmeden ne istediğini bilemez ve kimlikler değişen derecelerde kültürel içeriğe sahip olduğundan, çıkarlar da bu içeriğe sahiptir. Bazı rasyonalistlerin iddia ettiği üzere kimlikler çıkarlar ışığında seçilebilirler, fakat bu çıkarların kendisi yine de daha derin kimlikleri gerektirmektedir. (...) kimlikler kendi başına eylemi açıklamaz ve sonrakinin öncekinden “çıkarmamız” mümkün değildir. (...) Çıkarlar olmadan kimliklerin güdüleme gücü yoktur, kimlikler olmadan çıkarların yönü yoktur.¹⁶⁵

Realist gelenek, Morgenthau’dan yola çıkarak ulusal çıkarı güç ilişkisi bağlamında değerlendirmiştir. Bu anlayışa göre, rasyonel aktör olan devletler, daima elde edecekleri faydaları artırma peşinde olacaktır. Dolayısıyla varlığı sürdürme ve güç artırımı asıl çıkarı oluşturur. Devletlerin kim oldukları önemli olmaksızın kimlik ve çıkarlar tümü için verili birer unsur olarak değerlendirilir. Bununla birlikte, Neo-realizm ve Neo-liberalizm’in içinde yer aldığı geleneksel yaklaşımlar, daha ziyade anarşinin hüküm sürdüğü dünya politikasında iş birliği ve çatışmaya ilişkin durum ve olanaklar üzerinde yoğunlaşmışlardır. Geleneksel yaklaşımlar tehditleri de verili kabul eder. Yani, devletler açısından tehdit oluşturacak unsurlar fiziksel güvenliğe gönderme yapacak biçimde çoğu kez bellidir ve bu genelleme kimi başkaca durumların neden devlet için tehdit algılamaları yarattığını açıklamakta zorlanır. Bu, farklı tehdit algılamalarına ilişkin eylemlerin, ulusal çıkarla ilişkisini açıklayamaz.¹⁶⁶ Bununla birlikte, devletler fiziksel güvenliklerinin yanı sıra ontolojik güvenlikleri doğrultusunda da eylemde bulunurlar. Fiziksel güvenlik “bilindik güvenlik endişesini akla getirirse de, ontolojik güvenlik dikkatimizi başka bir yere, fiziksellikğin ötesinde öznelliklere çeker ve tüm siyasi öznelerin biyografik süreklilik duygusunu koruma ihtiyacıyla karşı karşıya olduklarını vurgular.”¹⁶⁷

İnşacı teorisyenlerden önde gelenlerinden biri olan Wendt’in ifadesine göre, “kimlikler çıkarların temelidir.”¹⁶⁸ Yani, hangi durumların devletin güvenliğine tehdit olarak algılandığı ya da bir devletin güvenlik temelinde değerlendirdiği unsurların neler olduğunu o devletin kimliğinden

¹⁶⁴ Wendt, **Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi**, s.280-285. Wendt, anılan ilgili kısımda ayrıca rol kimlik tanımlamasına ilişkin olarak benzer kavramsallaştırmaya yer veren rol teorisyenlerinden söz etmekte ve yapısal uluslararası ilişkiler kavrayışıyla çok fazla benzerliklerinin bulunmadığına dikkat çekmektedir.

¹⁶⁵ Wendt, **Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi**, s.287-288

¹⁶⁶ Weldes, a.g.e., s.279

¹⁶⁷ Catarina Kinnvall and Jennifer Mitzen, “An Introduction to the special issue: Ontological securities in World Politics”, *Cooperation and Conflict*, (1-9), 2016.

¹⁶⁸ Wendt, “Anarchy is What States Make of It: The Construction of Power Politics”, s.398

bağımsız değerlendirilmemelidir. Bu, neden bir devlet için tehdit algısı yaratan kimi durumların başka devletler için geçerli olmadığını anlamamıza da olanak tanır. Bu doğrultuda Wendt, eylemlere yön veren çıkarların kimliklerden bağımsız olmadığını altını çizmektedir. Örneğin, diplomasi çalışmalarında sıklıkla tekrarlanan ve Palmerston kuralı olarak anılan; dostluklar ya da düşmanlıklar ebedi değildir, ebedi olan çıkarlardır¹⁶⁹ biçimindeki gelenekselci ifadede İnşacı yaklaşıma göre eksik olan şey, devletlerin daimî çıkarları doğrultusunda hareket ettikleri savından ayrı olarak, çıkarları meydana getiren kimlikler ve dolayısıyla sosyal inşa süreçleri olduğu fikrinin görmezden geliniyor olmasıdır.

Geleneksel yaklaşımlarda, devletlerin çıkarları yapının etkisinden bağımsız düşünülemez ve dışsal olarak belirlenir. Güç, refah, güvenlik artırımına ilişkin varsayım ve hesaplamalar devlet davranışlarında belirleyici etkindir. Keohane'in ifadesiyle, Realistler için "dünya politikasındaki temel aktörler olan devletler rasyonel egoistlerdir."¹⁷⁰ Realist geleneğin öncü düşünürü Morgenthau'ya göre, devletlerin temel ulusal çıkarı, diğer devletlerin olası müdahalelerine karşı kültürel, politik ve fiziksel karakterini korumak olmalıdır. Morgenthau ulusal karakter olarak bahsettiği olgunun ulusal çıkar adına korunması gereken başlıca öğelerden olduğunu vurgulamakta ve güç ile ilişkisine değinmektedir. Ancak kimliğin çıkarı kurucu etkisinden bahsetmez. Yanı sıra her ulusun belirli karakter özelliklere sahip olduğundan söz eder ancak kendi ifadesiyle "ulusal karakterin gelişmesinden ne gibi faktörlerin sorumlu olduğun[a]" değinmez.¹⁷¹ Oysa, İnşacı yaklaşımda devlet çıkarları ve dolayısıyla tercihleri, sosyal inşa sürecinin birer sonucudur ve sistemin mevcut koşullarının kimi dayatmaları söz konusu olsa da bu durum devlet çıkarlarının ya da tercihlerinin dışsal olarak belirlenmiş veya verili olduğu anlamına gelmez. İnşacı yaklaşımda çıkarların ve kimliklerin 'nasıl' bir oluşum sürecine tabi olduğu üzerinde durulur. Özellikle realizmin en çok üzerinde durduğu faktörlerin başında gelen, uluslararası politikanın işleyişi açısından etkili olan güç unsuru ve onun çıkarlara yön verme kabiliyeti İnşacı yaklaşımca da kabul görmeye beraber, bu sabit ve değişmez bir yapıda ve tüm aktörler için tek bir anlam ifade eder bir biçimde ele alınmaz.

İNŞACI YAKLAŞIM KENDİ İÇİNDE DE FARKLI FİKİRLERİ BARINDIRMAKTADIR ve genel olarak bakıldığında geleneksel yaklaşımların benimsemiş olduğu pozitivizme tümüyle bir itiraz geliştirilmemiş olduğu söylenebilir. Reus-Smith'in ifadesiyle İnşacılar "aktörlerin 'kendi çıkarları peşinde koşma' fikrine karşı değildirler; fakat aktörlerin 'kendilerini' nasıl tanımladıklarını ve 'çıkartlarının' ne şekilde belirlendiğini anlamadan, bunun bize pek bir şey söylemeyeceğini iddia etmektedirler."¹⁷² Mercer'in ifadesiyle, "Konstrüktivistler [İNŞACILAR] bize nasıl rekabet ettiğimizi ve neyin rekabet etmeye değer olduğu fikrinin sosyal olarak inşa edildiğini hatırlatmıştır."¹⁷³ Geleneksel yaklaşımlarda çıkarları

---

¹⁶⁹ Bu ifadeye yer verilen ilgili bir çalışma için Jamie Gaskarth vd., "Introduction", Timothy Edmunds vd. (Ed.), **British Foreign Policy and the National Interest: Identity, Strategy and Security**, Palgrave Macmillan, New York, 2014, s.4

¹⁷⁰ Robert Keohane, **After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1984, s.66

¹⁷¹ Hans J. Morgenthau, **Uluslararası Politika**, Cilt 1, (Çev.Baskın Oran ve Ünsal Oskay), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1970, s.162-172

¹⁷² Christian Reus-Smit, 'Konstrüktivizm', Scott Burchill vd. (Ed.), **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, (Çev.Ali Aslan ve Muhammed Ali Ağcan) Birinci Basım, Küre Yayınları, İstanbul, Aralık 2012, s.291

¹⁷³ Jonathan Mercer, "Anarchy and Identity", **International Organization**, 49(2), 229-252, Spring 1995, s.245
<https://www.jstor.org/stable/2706971> (22.08.2018)

oluşturan yapısal koşullardır. Dolayısıyla, devletlerin çıkarları doğrultusunda şekillenen dış politik tutumları da yapının bir sonucudur. Yapı ise, kaçınılmaz bir biçimde anarşiktir. Neo-realizm (yapısal realizm)'in kurucusu olarak kabul edilen Waltz'ın temel olarak vurguladığı kendine yardım (*self-help*) durumu da sistemdeki bu kaçınılmaz anarşinin bir sonucu olarak ele alınmaktadır. İnşacılığın önde gelen ismi Wendt'e göre ise, kendine yardım (*self-help*) veya güç politikaları anarşinin nedensel sonuçları olmamakla birlikte, içinde bulunulan yapının değil sürecin neticesi olarak değerlendirilmelidir. Aynı zamanda anarşi, kimlik ve çıkarı var eden uygulamalardan bağımsız değildir. Yapı ise süreçten bağımsız varlık gösteremez ve nedensel güçler barındırmaz.¹⁷⁴

Kısacası Wendt, “kimliğin ve çıkarın yapısı”nın anarşiden kaynaklanmadığını ifade eder. Ona göre, eylemlere yön veren anlamlandırmalardır ve örneğin dost ve düşman kabulleri davranışın şeklini belirler. Ona göre, “Anarşi ve güç dağılımı kimin hangisi olduğunu bize söylemek için yeterli değildir.” Burada Wendt'in örneğini tekrarlayacak olursak, “ABD'nin askeri gücü (...) Kanada için Küba için olduğundan farklı bir öneme sahiptir”¹⁷⁵ Yine Wendt'in başka bir çalışmasındaki benzer bir biçimde ifade ettiği gibi, “Dostun elindeki bir silah düşmanın elindeki bir silahtan farklı bir şeydir, ve düşmanlık maddi değil sosyal bir ilişkidir.”¹⁷⁶ Görüldüğü üzere, Wendt burada inşa olgusunun altını çizmekte ve dost-düşman ayırımına ilişkin zamana yayılmış zihinsel inşa süreçlerini anlamadan, tüm devletlerin birbirlerini eşit oranda tehdit olarak algıladığı anarşik bir dünya düzeni varsayımının kusurlu olduğundan söz etmektedir. O'nun burada altını çizmek istediği şey dost ve düşman algılarını şekillendirenin kimlikler ve karşılıklı anlamlandırmalar olduğu düşüncesidir. Dolayısıyla uluslararası yapının durumu da bu karşılıklı kabullerden etkilenir. Kimliğin oluşumu, gerçekliği oluşturan sosyal inşa süreçlerine içkindir. Kimliğin varoluşu için elzem olan *öteki* tanımlamasının ve esasen *benin* yaşayacağı olası bir dönüşümsel/fark yaratıcı süreç, devlet eylemlerinin olası yönünü de yeniden tayin edecektir. Örneğin İran'ın devrim öncesi sahip olduğu kimliksel saikler ABD'yi dost ülke olarak addetmesine olanak tanırken, İran'ın devrimle birlikte farklılaşan *ben* ve *öteki* tanımlamaları ile birlikte ABD İran'ın *ötekisine* evrilmiştir. Benzer bir şekilde 1979 devriminden bu yana var olan süregelen bir ötekilik durumu İsrail için de geçerlidir. Bu bağlamda ileride detaylı bir biçimde ele alınacağı üzere, İran'ın tarihsel inşa süreçleri neticesinde sahip olduğu hegemonya karşıtlığı, Şii-İslam inancı (adalet söylemi, müstekbir-mustazaf ayırımı, ümmet söylemi vb.), imparatorluk mirasçısı olmasından ileri gelen (İran-zamin / İran-şehr düşüncesi gibi) kimlik özellikleri bilinmeksizin O'nun mevcut dış politika reflekslerini anlamlandırma çabası yeterli bir neticeye ulaşamayacaktır.

Dolayısıyla, kimlikler ve çıkarlar arasında tercihli bir durum öngörmekten ziyade kimliklerin devletin ulusal çıkarının önemli bir kaynağını teşkil ettiğini kabul etmek bu bağlamda yapılacak analizleri daha doğru bir neticeye ulaştıracaktır.¹⁷⁷ Barnett'in ifadesiyle, “kimlikler, psikolojik ya da kişisel değildir; onlar sosyal ve ilişkiseldir, aktörlerin etkileşimleri ve diğerleriyle ilişkisi itibariyle tanımlanır; bu sebeple, tüm politik kimlikler aktörün kurumsal bir bağlam dahilindeki rolü ve

¹⁷⁴ Wendt, “Anarchy is What States Make of It: The Construction of Power Politics”, s.394-395

¹⁷⁵ Wendt, “Anarchy is What States Make of It: The Construction of Power Politics”, s.397

¹⁷⁶ Wendt, “Identity and Structural Change International Politics”, s.50

¹⁷⁷ Telhami ve Barnett, a.g.e, s.17

diğerleriyle etkileşimine bağlıdır.”¹⁷⁸ İçsel olarak kendiliğinden mevcut olmayan ve etkileşim süreçleri neticesinde inşa edilen kimlikler devletlere belirli roller tayin ettiği gibi, bu roller ancak *ötekinin* mevcudiyeti oranında söz konusu olup sürdürülebilmektedir. Karşılıklı inşa süreklilik arz ederken, dönüşüm içsel ve dışsal koşulların etkisi dahilinde olasıdır.

Wendt bu bağlamda, kimlik ve çıkarların karşılıklı bağımlılığından söz eder ve çıkarların temelini oluşturan şeyin kimlikler olduğunu ve bu çıkarların sosyal bağlam dahilinde olayların nasıl tanımladığına göre şekillendiklerini ifade eder.¹⁷⁹ Wendt’e göre, “uluslararası hayatın karakteri, devletlerin birbirleriyle ilgili inançları ve beklentileri tarafından belirlenir ve bunlar geniş bir şekilde maddiden ziyade sosyal yapılar tarafından oluşturulur. Bu demek değildir ki maddi güç ve çıkarlar önemsizdir; ancak onların anlamı ve etkileri, özellikle anarşinin üç “kültürü” nün -Hobbesçu, Lockeçu, Kantçı kültürlerin- baskın olduğu sistemin sosyal yapısına bağlıdır.”¹⁸⁰ Burada vurgulanmak istenen şeyi kısaca detaylandırarak olursak, Wendt Neo-realizmin eleştirisini yaparak Waltz’ın uluslararası sistemde hiyerarşinin olmamasından ileri gelen anarşinin hüküm sürdüğü ve rekabet ve çatışma doğuran bir dünya düzeni tasavvurundan yola çıkarak Thomas Hobbes (insan insanın kurdudur), John Locke (rekabete dayalı işbirliği mümkündür) ve Immanuel Kant(arkadaşça işbirliği mümkündür)’ın fikirlerine istinaden uluslararası topluma ilişkin üç anarşi kültürü¹⁸¹ tanımlar. Neo-realizmin öncüsü ismi Waltz, uluslararası sistemi yapısal olarak anarşik bir biçimde tahayyül eder ve bu gibi bir yapının kendine yardım(*self-help*)¹⁸² ilkesini gerekli kıldığından söz eder. Dolayısıyla, O’na göre bu gibi bir yapıda varlık gösterme gayretinde olan devletler bencilce çıkarlarını gözetirler. Oysa Wendt’e göre, kendine yardım ilkesi her yapı için değil yalnızca Hobbesçu anlamda bir yapı söz konusu olduğunda geçerlidir. Başlangıçta bencil çıkarlara eğilimli olsalar dahi, sosyal etkileşimin bir neticesi olarak devletler arasında iş birliği ve Hobbesçu anlamda anarşik olmayan bir yapı mümkündür.¹⁸³ Yani Wendt’in bilindik ifadesini tekrarlayacak olursak, “*anarşi, devletler ondan ne anlıyorsa odur.*”¹⁸⁴ Wendt, ‘Anarchy is What States Make of It’ isimli makale çalışmasında alter(*öteki*) ve ego(*ben*) olarak adlandırdığı iki aktörün birbirlerine dair içsel veyahut dışsal herhangi bir *a priori* bilgiye ya da çabaya sahip olmadan ilk kez karşılaşmaları durumunu örnekleyerek, her ikisinin de diğerinin niyetini bilmemesinden ileri gelen karşılıklı eylemlere ilişkin yorumlamaların ve çıkarsamaların tehdit algısını doğurabileceğini, dolayısıyla karşılaşmazdan evvel kendiliğinden var olmayan tehdit olgusunun etkileşime içsel olarak sosyal bir biçimde inşa edileceğini ve böylece ardından gelen eylemleri de biçimlendirme potansiyeli taşıyacağını ifade eder.¹⁸⁵ Ayrıca, Wendt’in ifade ettiği gibi, “devletler sisteminin yapısının anarşik olup olmaması devlet kimliklerinin dağılımıyla yakından ilintilidir. (...) bu yapılar ve edenler

¹⁷⁸ Telhami ve Barnett, a.g.e., s.62

¹⁷⁹ Wendt, “Anarchy is What States Make of It: The Construction of Power Politics”, s.398

¹⁸⁰ Wendt, **Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi**, s.38

¹⁸¹ Wendt’in, Martin Wight’ın Uluslararası İlişkiler kuramına ilişkin farklı sınıflandırmasından yola çıkarak ve Wight’a atf yaparak tanımladığı üç anarşi kültürüne ilişkin detaylar için bkz. Wendt, **Social Theory...**, s. 247; Ayrıca, Uluslararası İlişkiler teorisi kapsamında anarşi söylemini detaylı bir biçimde ele alan bir makale çalışması için bkz. Faruk Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi”, **Uluslararası İlişkiler**, 8(29), 71-99, Bahar 2011

¹⁸² Kenneth N. Waltz, **Man, the State and War: A Theoretical Analysis**, Columbia University Press, New York, 2001

¹⁸³ Wendt, **Social Theory of International Politics**, s.247

¹⁸⁴ Wendt, “Anarchy is What States Make of It”, s.395

¹⁸⁵ Wendt, “Anarchy is What States Make of It”, s.391-425

arasındaki ilişki hakkındaki genel ilkeyi yansıtır.”¹⁸⁶ Dolayısıyla geleneksel yaklaşımlarda verili olarak kabul gören anarşi, İnşacı yaklaşımda belirli bir inşa sürecinin neticesi olarak mümkün olabilir.

Uluslararası politika açısından kimliklerin önemine vurgu yapan Hopf, devletler arasında da en azından minimal ölçekte bir öngörülebilirlik, beklenti ve düzen sağlamak adına yeterince istikrarlı davranış kalıpları sunan, özneler arası oluşturulmuş kimliklere ihtiyaç olduğunu belirtir ve duruma ilişkin olarak, bu gibi “kimlikler olmaksızın dünya karmaşa ve belirsizliklerle bezeli hale gelir, anarşiden daha tehlikeli bir ortama sürüklenir” ifadelerini kullanır.¹⁸⁷ Bununla birlikte, Hopf geleneksel yaklaşımlar ve İnşacı yaklaşımın güç kavramından anladıklarının da birbirinden farklı olduğunu altını çizer. Ona göre,

Güç uluslararası ilişkiler teorisinde hem ana akım yaklaşımlar hem de İnşacı yaklaşımlar için merkezi bir teorik elementtir, fakat güç kavramsallaştırmaları oldukça büyük farklılığa sahiptir. Neo-realizm ve neo-liberal kurumsalcılık, maddi gücü ister askeri ister ekonomik ya da her ikisi birlikte, küresel politikada otorite ve etkinin açık ara en önemli kaynağı olarak farz eder. İnşacılık ise hem maddi hem de söyleme ilişkin gücün, dünya ilişkilerinin herhangi bir ölçüde anlaşılması için gerekli olduğunu ileri sürer.¹⁸⁸

İnşacı yaklaşım, devletlerin sisteminin hem kültürel hem de maddi bileşenleri olduğunu belirtir ve kültürel yapıya öncelik verir. Bununla birlikte, bu anlayışa göre uluslararası sistem farklılaşmaya açıktır ve devletler daima bu sistemin kültürel yapısından etkilenmeyi sürdürür.¹⁸⁹ Uluslararası alanda aktörlerin kimlik, çıkar ve algıları eylemlerinin yönünü belirler. Aynı zamanda kimlik ve çıkarlar uluslararası yapının etkisinden bağımsız değildir.¹⁹⁰ Wendt’in duruma uygun düşen ifadesini burada tekrarlayacak olursak, “eğer etrafta komünist yoksa bir kimse ‘antikomünist’ olamaz.”¹⁹¹

Genel olarak yinelemek gerekirse, İnşacı yaklaşım maddi unsurları da gözden kaçırmadan en genelde norm, kültür, düşünce ve kimlik gibi öğelerin devlet davranışlarını dolayısıyla çıkar ve tercihlerini oluşturmada sahip olduğu role odaklanır ve sosyal inşa süreçlerine vurgu yapar. Geleneksel yaklaşımlarda ise, kimlik ve çıkarlar verili ve sabittir. Yani aktörlerin halihazırda sahip oldukları genelgeçer kimlik ve çıkarları söz konusudur ve devletler yalnızca maddi ve öz çıkara dayalı nedenlerle eylemlerde bulunurlar. Devletlerin bu eylemleri uluslararası politikanın temel belirleyicisidir. Oysa İnşacı yaklaşımda, süreç içerisinde gerçekleşen karşılıklı etkileşimlere paralel bir biçimde ve çeşitli anlamlandırmalar sonucunda oluşan diğerkinin ve kendinin kim olduğuna dair kanaatler uluslararası politik yapıyı şekillendirir. Bu bağlamda İnşacı yaklaşıma göre, uluslararası politikayı açıklayabilmek için maddi gerçekliklerden ziyade sosyal inşa süreçlerine de odaklanılmalıdır.¹⁹² İnşacı yaklaşım açısından, kimlikler bir kere oluşturulduktan sonra sabit bir hal

¹⁸⁶ Wendt, “Identity and Structural Change International Politics”, s.47

¹⁸⁷ Hopf, a.g.e., s.174

¹⁸⁸ Hopf, a.g.e., s.177

¹⁸⁹ Wendt, “Identity and Structural Change International Politics”, s.50

¹⁹⁰ Wendt, **Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi**, s.178

¹⁹¹ Wendt, “Identity and Structural Change International Politics”, s.51

¹⁹² Bkz: Wendt, **Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi**

almazlar, sosyalleşme süreçleri bağlamında farklılaşmaya devam ederler. Bu durumda kolay gerçekleşmeye dahi dönüşen kimliklere paralel olarak devletlerin çıkarları da farklılaşabile potansiyeli barındırmakta ve uygulanmakta olan dış politika da bu doğrultuda değişime açık olmaktadır. Bu aynı zamanda uluslararası yapının da değişim olasılığına işaret etmektedir.

Dolayısıyla, geleneksel anlayışa aksi yönde bir kavrayış belirten bu süreci Koslovski ve Kratochwil şu şekilde ifade etmektedir.

Değişmez yapılardan dolayı var olan herhangi bir verili uluslararası sistem yoktur, ancak daha ziyade çoğu yapı aktörlerin uygulamaları temelinde yeniden üreilmeye tabidir. Uluslararası sistemin temel değişimi aktörler, uygulamaları vasıtasıyla, uluslararası etkileşimi oluşturan kuralları ve normları değiştirdiklerinde ortaya çıkar. Dahası, uluslararası aktörler (yani, devletler)'in uygulamalarının yeniden üretimi yerel aktörler (yani, bireyler ve gruplar)'in uygulamalarının yeniden üretimine bağlıdır. Bu nedenle, uluslararası politikadaki temel değişimler yerel aktörlerin inançları ve kimlikleri dolayısıyla ayrıca politik uygulamalarının kurucu normları ve kuralları değiştirildiğinde meydana gelir.¹⁹³

Beşiriye, “[g]enelde *tehlike, zaruret ve kriz* zamanlarında kimlik inşa süreci hızlanmakta” olduğunu ifade eder.¹⁹⁴ Telhami ve Barnett'in ifadesiyle, “Ne sabit ne de kolay değişebilir olmayan devlet kimliği, kriz dönemlerinde kamusal rekabet yoluyla değişebilir. Devlet çıkarları basit bir biçimde kimlikten ileri gelmez, daha ziyade uluslararası yapı ya da ekonomik kaygılardan kaynaklanabilir.”¹⁹⁵ İnşacı yaklaşım açısından devlet tercihlerinin inşası kimlik üzerine yaşanan kamusal mücadele neticesinde mümkün olmaktadır. Kamusal alan kimlik ve çıkarlar arasında mevcut olan ilişkinin oluşumu için uygun bir zemin sunar ve sahip olduğu kurumsal yapı vasıtasıyla kimlik ve çıkara ilişkin “süreklilik ve değişim potansiyelini” şekillendirir.¹⁹⁶

Saideman'a göre İnşacı yaklaşım çerçevesinde “devlet kimlikleri devletlerin tercihleri, diğer devletlerin tercihleri ve uluslararası toplumun etkisi arasında interaktif bir süreç vasıtasıyla şekillenir.”¹⁹⁷ Dolayısıyla hem *kendinin* hem de *ötekinin* tercihleri kimlikleri çift yönlü bir biçimde etkiler ve kimlikler uluslararası sistemin mevcut işleyişinden de yalıtılmış değildir. Hopf'a göre, kimlikler “diğerlerine ve kendine senin kim olduğunu, sana ise diğerlerinin kim olduğunu söylemek gibi gerekli fonksiyonlara sahiptir. Kimlikler kim olduğumuzu söylerken belirli alanlarda ve kimi aktörlere yönelik eylemsel seçimlerimize ilişkin bir dizi çıkar ve tercih belirtir. (...) [Bu doğrultuda] bir devletin kimliği, tercihlerine ve nihai eylemlerine işaret eder.”¹⁹⁸

İnşacılık özneler arası anlamlarla oluşturulmuş milliyetçilik, din, etnisite, ırk gibi kavramların küresel siyasette ne gibi bir dahli olduğunu anlamının bir yolunu önerir.¹⁹⁹ Hopf'un da vurguladığı

---

¹⁹³ Rey Koslowski ve Friedrich V. Kratochwil, “Understanding Change in International Politics: The Soviet Empire's Demise and the International System”, **International Organizations**, 48(2), 215-247, Spring, 1994, s.216

¹⁹⁴ Beşiriye, “İran'da Siyasal İdeoloji Ve Toplumsal Kimlik”, s.75

¹⁹⁵ Telhami ve Barnett, a.g.e., s.26

¹⁹⁶ Telhami ve Barnett, a.g.e., s.29

¹⁹⁷ Saideman, a.g.e, s.177

¹⁹⁸ Hopf, a.g.e., s.175

¹⁹⁹ Hopf, a.g.e., s.192

üzere, İnşacı yaklaşım kimliklere ve çıkarlara ilişkin inşa ve tekrar inşa süreçlerinde rol oynayan unsurları ve onların işleyiş biçimlerini, dolayısıyla sosyal etkileşimi konu alır. Lynch'in ifadesiyle, "İnşacılık metodolojik bireycilik yerine ilişkilerdeki derin kurucu ilişki ağları ve söylem ağlarının aktör kimlik ve çıkarlarını şekillendirdiği bir sosyal ontoloji işler. Bu basitçe bir yerel düzey bir teori değildir, çünkü kimliksel rekabet hem ulusal hem de uluslararası arenada gerçekleşir."²⁰⁰ Bu doğrultuda, bahsedildiği üzere İnşacı yaklaşımlar kendi içinde farklılaşmasına rağmen, bu çalışmada temel alınan genel çerçeveye göre, devletlerin yürüttükleri dış politika tarihsel süreçte yaşanan etkileşimlerin biçimlendirdiği kimliklerden bağımsız değildir.

"İnşacılık sosyal (ve uluslararası) yapıların normatif ve materyal unsurların alışımı olduğunu varsayar, ki bu sosyal yapılar aktörlerin kimliklerini ve çıkarlarını oluşturur, ve bu sosyal yapılar içerisinde gömülü olan aktör eylemleri yalnızca yapıyı yeniden üretmez ayrıca kimi zaman onu dönüştürür."²⁰¹ Bununla birlikte, "kimlik ve dış politika arasındaki ilişkinin daima doğrudan olmasına ihtiyaç yoktur."²⁰² Devletlerin kimlikleri, izledikleri politikalar için bir gerekçe oluşturabildiği gibi, eylemlerine olasılık ya da meşruiyet kazandırabilir. Aynı zamanda devletlerin seçimlerini ve karşılaşacakları nihai sonuçları biçimlendirme potansiyeline sahiptir ve devletlerin başkalarının nasıl algılandığını ve başkalarını algılayış biçimini etkiler.²⁰³ Saideman'a göre,

Benzer şekilde, dış politika çeşitli biçimlerde kimliği etkileyebilir. Öncelikle, bazı kimliklerin önemini ve anlamını değiştirebilir. (...) dış politika kimlik çatışmaları için bir sembolik savaş alanıdır. Dış politika bazı grupları kızdıran diğerlerini yatıştıran belirli etnopolitik stratejiler için politikacıların ödediği maliyetleri değiştirebilir. (...) dış olaylar ve dış politikaların sonuçları, bazı konu ve gündemlerin yüzeye çıkmasına neden olarak yerel gündemleri değiştirebilir. (...) iç çatışmalardaki dışsal müdahaleler çatışmaları uzatabilir, maliyetlerini artırabilir, ve diğerleri üzerinde bir gruba avantaj sağlayabilir. Savaş siyasi topluluğun alternatif tanımlarıyla grupları güçlendirerek, devleti zayıflatabilir. (...) Bu nedenle, kimlik hem neden hem de sonuç olarak önemlidir.²⁰⁴

Buraya kadar bahsedilenleri toparlamak gerekirse, İnşacı yaklaşım kimliği analizin merkezine yerleştirilerek farklı bir yaklaşım geliştirmiştir. Uluslararası politikayı süregelen bir sosyal inşa süreci dahilinde değerlendiren İnşacı yaklaşım, devletlerin sahip olduğu kimlikleri bu minvalde birer inşa süreci kapsamında ele almıştır. Bu yaklaşımda, devletlerin kimliklerinin çıkarlarını, çıkarlarının ise tercihlerini ve dolayısıyla dış politik davranışlarını şekillendirmekte olduğu kabul edilir. Devlet davranışları uluslararası politik yapının işleyişine yön verirken, uluslararası sistemin yapısı da yine devletlerin davranışları üzerinde etkili olmayı sürdürmektedir. Bu döngüsel süreçte devletlerin kimlikleri ve uluslararası sistemin yapısında değişiklikler kolaylıkla ve sık gerçekleşme de ortaya çıkabilmektedir. Böylece, İnşacı yaklaşım bağlamında düşündüğümüzde, dış politika eylemlerini doğru anlamlandırmak için öncelikle devlet kimliklerini ve dolayısıyla bu kimlikleri ortaya çıkaran süreçleri analiz etmek doğru bir hareket noktasına işaret etmektedir. Bu kapsamda, bir sonraki

---

²⁰⁰ Marc Lynch, "Jordan's Identity and Interests", Shibley Telhami ve Michael Barnett (Ed), **Identity and Foreign Policy in the Middle East**, içinde (26-58) Cornell University Press, New York, 2002, s.28

²⁰¹ Telhami ve Barnett, a.g.e., s.4

²⁰² Telhami ve Barnett, a.g.e., s.7

²⁰³ Saideman, a.g.e, s.177-178

²⁰⁴ Saideman, a.g.e, s.199

bölümde İran'ın sahip olduğu dikkat çeken kimliksel unsurların inşa süreçleri bağlamında ele alınması amaçlanmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TARİHSEL SÜREÇLER BAĞLAMINDA İRAN'DA KİMLİK İNŞASI

Bir önceki bölümde, dış politika hakkında fikir sahibi olmak maksadı taşıyan bir çalışma yürütülürken konuyu İnşacı yaklaşımın teorik perspektifinden ele almanın yapılacak olan analizin çerçevesini genişleteceği ve kapsamlı bir odak noktası sunacağı ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu bölüm ise, İnşacı yaklaşım açısından oldukça merkezi bir öneme sahip olan 'kimlik' kavramı çerçevesinde ele alınacaktır. Dolayısıyla, İran dış politikası açısından önem arz eden İran kimliğinin inşa süreçlerini gözden geçirmek bu bölümün başlıca gayesini oluşturacaktır. Bu noktada, kimlik hem içsel hem de dışsal faktörlerin neticesinde gelişen çok yönlü inşa süreçlerinin bir çıktısı olarak ele alınacaktır. Belli başlı konulara dikkat çekilirken İran kimlik inşası adına birer köşe taşı görevi gördüğü düşünülen süreçler ve etkenler özellikle mercek altına alınacak ve İran kimliğinin öne çıkan unsurlarının bu yolla vurgulanmasına gayret edilecektir. Böylece, nihai noktada İran dış politikasını onun kimliği hakkında sahip olunan bilgiler ışığında ele almanın yapılacak değerlendirmeye olumlu bir katkı sağlayacağı varsayılmaktadır.

2.1. İran Kimliğinin Yapısal Analizi

Sünnî nüfusun yoğunlukta olduğu ülkelere komşu olan İran'da, mevcut haliyle nüfusun büyük bir bölümünü Şiiler oluşturmaktadır ve aynı zamanda buradaki Şiiler geneli itibariyle komşu ülkelerdeki benzerlerinin aksine Arap olmayışlarıyla da onlardan farklılaşmaktadır. Kısacası, İran Müslüman olması hesaba katılmadığı takdirde, demografik özellikleri itibariyle çoğunluğu Arap ve diğer Sünnî milletlerin oluşturduğu bir bölgede belirgin bir dilsel/mezhepsel ve kökensel 'ötekiliğe' sahiptir. Aynı zamanda sahip olduğu geçmiş ile birlikte bölgedeki diğer ülkelerden farklılaşan İran'ın kendini binlerce yıllık bir imparatorluğun mirasçısı olarak nitelendirmesi de onu 'öteki'lerden ayrı kılan bir diğer önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

İran ayrıca velayet-i fakih düşüncesi ekseninde sahip olduğu yönetsel yapı açısından da kendine has özellikler barındıran ve anayasaya dahil olan bu anlayış itibariyle de diğerlerinden ayrılan bir ülkedir. Hunter(2014), bu ülkenin içsel olarak da farklı bir yapıya sahip olduğunu vurgular ve onun ismine dikkat çekerek 'İslam Cumhuriyeti' adının İran'ın mevcut sistemindeki zıtlıkları iyi bir şekilde yansıtmakta olduğunu altını çizer ve *İslami* oluşunun dini ilkeleri esas alan tanrı merkezli bir sistemi ifade ettiğini, *cumhuriyet* teriminin ise insanı merkezine alan ve özünde seküler ilkeler barındıran bir olguya işaret etmekte olduğunu belirtir.²⁰⁵ Shaffer(2006) da yine İran İslam Cumhuriyeti adından yola çıkarak, yurttaşları bulunan bu devletin cumhuriyet olmasının izlediği politikalarda yurttaşlarının arzularına göre davranmasının gerekliliğine vurgu yaptığından, yanı sıra

---

²⁰⁵ Shireen T. Hunter, *Iran Divided: The Historical Roots of Iranian Debates on Identity, Culture and Governance in the Twenty First Century*, Rowman and Littlefield, London, 2014, s.145

adında yer alan İslam teriminin ise evrensel temelde bir inancı ifade ettiğinden ve sınırları aşan bu olgunun yurttaşlara karşı sorumlu olmaktan fazlasını içerdiğinden ve dolayısıyla zaman zaman çatışan çıkarlar sorunu ortaya çıkardığından söz eder. Bununla birlikte, nihayetinde kendisini İran olarak adlandırmış olan bu ülkenin sınırlı bir bölgeyi belirten İranlı kimliği ile devletler ötesi evrensel bir olguya işaret eden İslam kimliği belirgin biçimde birbiriyle çelişir.²⁰⁶

“Bir devletin kimliği onun tercihlerini ve nihai eylemlerini belirtir.”²⁰⁷ Bununla birlikte, ulusal kimliğin ortaya çıkışını açıklamaya yetecek tek bir açıklama söz konusu değildir.²⁰⁸ Hunter(2014)’ın ifadesiyle, “ulusal kimlikler karma, kompleks ve sürekli gelişen görüngülerdir. Onlar içsel ve dışsal etkiler altında biçimlenir ve yeniden biçimlenirler. Ancak onlar ayrıca etnisite, dil ve din gibi öz yapılarla ilişkin bazı ana çekirdek bileşenlere sahiptir.”²⁰⁹ Beşiriye bu durumu, “tarihsel diyalektik perspektifinden bakılacak olursa, kimlikler asla kati ve nihai bir şekle ulaşmazlar, sürekli olarak değişim halindedirler, bir mozaik gibi birbirine karışırlar ve karmaşık bileşimler oluştururlar” sözleriyle ifade etmiştir.²¹⁰ Bu nedenle kimliğin asla statik olmadığı ve hiç değilse daima politikanın içsel gerçekliği içerisinde yeniden şekillenmekte olduğu söylenebilir.²¹¹ Kısaca belirtmek gerekirse, kimliklerin sonlu olmayan bir evrende sürece yayılmış daimi bir yeniden inşaya tabi olduğu ifade edilebilir.

Kimliğin süreklilik arz eden yapısından hareketle Alamdari şunları dile getirir: “[g]erçekte yeni uluslar, kadim topluluklara ait kimliklerin restore edilmiş biçimleridir. Bu sürekli yenilenme efsaneler, semboller ve toplumsal hafıza yoluyla gerçekleşmektedir. Bu nedenle kadim veya ulusal kimliklerin mahiyetlerinin bilinmesi/anlaşılması, toplumların sembolik mirası göz önüne alınmadan mümkün olmayacaktır.”²¹² Söylenceler ve genelin idrakı ulusal kimliğin nesilden nesile aktarımı ve daimî oluşu noktasında yer alan faktörlerin başlıcalarındandır. Ulusal kimlik söylenceler üzerine inşa olunur ve bu noktada tarihin akışı içerisinde meydana gelen gelişmeler ve kurgusal öğeler zamanla bütünleşik bir yapı ortaya çıkarır. Söylencelerin yorumlanışının dönemsel olarak farklılaşmasına istinaden süreklilik arz eden bir yeniden yapılanma söz konusudur.²¹³

Örneğin Norman Cohn (2001), insan formunda bilge ve adil olan aşkın bir kurtarıcı kavramının İran coğrafyasının eski inanışlarından olan Zerdüştlük’te de çok önemli olduğunu belirtir.²¹⁴ Bilindiği üzere İran devletinin mevcut resmi dini inancı olan Şii-İslam’da da bir kurtarıcı olarak Mehdi’nin varlığı önemli bir yer tutar. Dolayısıyla, İran’ın kadim tarihi, binlerce yıllık mitoloji

²⁰⁶ Brenda Shaffer, **The Limits of Culture: Islam and Foreign Policy**, MIT Press, 2006, s.221

²⁰⁷ Hopf, a.g.e., s.175

²⁰⁸ Telhami ve Barnett, a.g.e., s.12

²⁰⁹ Shireen T. Hunter, “Iran, Islam, and the Struggle for Identity and Power in the Islamic Republic of Iran”, School of Foreign Service- Georgetown University, published on July 9, 2014, s.41, ACMCU Occasional Papers Series, <https://acmcu.georgetown.edu/research/papers> (28.02.2019)

²¹⁰ Beşiriye, “İran’da Siyasal İdeoloji Ve Toplumsal Kimlik”, s.74

²¹¹ Hopf, a.g.e., s.175

²¹² Alamdari, a.g.e., s.6

²¹³ Alamdari, a.g.e., s.14-22

²¹⁴ Norman Cohn, **Cosmos, Chaos, and The World to Come: The Ancient Roots of Apocalyptic Faith**, Second Edition, Yale University Press, New Haven&London, 2001, s.159

anlatısı ve yüzyıllardır sosyal hayatta önemli bir yer tutan sözlü ya da yazılı edebiyatı, kısacası sahip olduğu tüm zengin kültürel alt yapı, onun hem toplumsal ve hem de siyasal yaşamında önemli bir yere sahip olagelmıştır. Bu bağlamda İran kimliğinin şekillenmesinde tarih boyunca yaşanan toplumsal ve siyasal deneyimleri, inanışları, mitolojisi, efsaneleri gibi birçok kültürel faktörün de dahili olduğu söylemek olanaklıdır.

Anthony D. Smith'in ifade ettiği gibi, milletlerin kökenlerine dair gizemli efsaneler her ne kadar etkisini büyük ölçüde yitirse de “biz” ve “onlara,” milli benliğe ve yabancılardan farklı olmaya, yani paylaşılan köken ve soy bağlamında meşrulaştırılan ayrıma ilişkin anlayış çoğu insan için gücünü koruyagelmıştır.”²¹⁵ Smith ayrıca, Walker Connor’ın “olgusal ve sezgisel tarihler” ayrımına atıfta bulunarak Connor’ın “milletler ve milliyetçilik alanında var olanın değil, hissedilenin önemli olduğunu” hatırlattığını aktarır.²¹⁶ Hissedileni belirleyen ise toplum belleğinde ya da daha da soyut bir ifadeyle toplum ruhunda yer etmiş anılardır. Ulusal kimlik inşa sürecinde öne çıkan *kendi* ve *öteki* ayrımına İran açısından yaklaşıldığında, Smith’in sözünü ettiği biçimde bir ötekileştirmeye öncelikle Sasaniler döneminde rastlandığı görülmektedir. Bu dönemin kapsayıcı dini Zerdüştlük’ün kutsal kitabı Avesta’ya göre, Zerdüşt *Eiryānem Veice* (Airyon Vaeja/Eran Vej) adı verilen bir yerde doğmuştur. Ayrıca burada kullanılan *eran* kelimesi daha sonra kullanılacak olan İran kelimesine de kaynaklık etmiştir. Sasaniler ise İran adını İran Ülkesi (İranşehr) anlamında kullanmışlardır fakat yaygın kullanımı ancak iki bin yıl sonrasında mümkün olabilmıştır. Ötekiler ya da İran olmayan anlamında ise en-İran ya da an-İran kelimesi tercih edilmiştir. İnanca ilişkin bir efsaneye dayandırılan bu isimlendirme ve dolayısıyla ötekinin belirginleştirilmesi süreci de İran benlik algısının gelişimine ve ilerleyen süreçte ulusal kimlik oluşumuna katkı sağlamıştır. Bu dönemin efsanelerinde dünyanın mitsel bir karakter olan Feridun tarafından üç oğlu arasında pay edilmiş olduğu kabul edilirken, İran dünyanın merkezinde konumlandırılmıştır. Yine bir başka anlatıda ilk insan Giyumert (Kiyumers)’tir ve insanlığın yayılmaya başladığı nokta ise İran’dır.²¹⁷

Smith’in ifadesiyle, “Millî kimlik adını verdiğimiz şeyin kökeni, en az doğası kadar karmaşıklık arzeder.”²¹⁸ Bir başka ifadeyle, İran milli kimliği göz önüne alındığında da milli kimliğe neyin ya da nelerin kaynaklık ettiği noktasında bir netlikten ve sadelikten söz etmek olanaklı değildir. Telhami ve Barnett, Orta Doğu bölgesi özelinde dış politika ve kimliği inceledikleri önemli çalışmalarında varılan neticeyi, “kimliği şekillendiren şeyin ne olduğuna dair bir fikir birliği mevcut olmasa da genel kanı çoklu kimliklerin mevcut olduğu ve her birinin belirginliğinin zaman içerisinde değiştiğidir”²¹⁹ şeklinde özetlemektedirler. Saideman’ın da söz ettiği üzere, “Ortadoğu’da, kimlik sistematik biçimlerde dış politikayı şekillendirir ve bu dış politika sırayla çeşitli kimliklerin içeriğini ve önemini etkiler.”²²⁰ Dolayısıyla İran söz konusu olduğunda da birden fazla bileşene sahip bir kimlik yapısının söz konusu olduğu ve her bir bileşenin İran’ın edimlerine yön verme kabiliyetinin

²¹⁵ Smith, **Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik**, s.140

²¹⁶ Walker Connor, **Ethno-Nationalism, The Quest for Understanding**, Princeton: Princeton University Press, 1994, 8 Bölüm’den aktaran; Smith, **Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik**, s. 140-141

²¹⁷ Alamdari, a.g.e., s.19-20

²¹⁸ Smith, **Milli Kimlik**, s.39

²¹⁹ Saideman, a.g.e, s.193

²²⁰ Saideman, a.g.e, s.200

bulunduğu söylenebilir. Bununla birlikte, hangi kimliğin ön planda yer alacağını o anki çok faktörlü yapısal durum belirler. Kendisine yönelen yahut doğrudan onun tarafından gerçekleştirilen her bir edim, yarattığı sonuç ya da sonuçlar itibariyle de kimliğe etkide bulunmayı sürdürür.

Maloney, İran'ın mevcut rejiminin uluslararası politikaya yönelik tutumunda rol sahibi olan üç hâkim elementten söz eder. Ona göre bunlar, “büyük güç” milliyetçiliği, İslam ve emperyalizm karşıtlığıdır. Devrimin ardından gelişen süreçte İran dış politikasının işleyişi bu faktörler doğrultusunda ilerletilmiştir. Bununla birlikte tüm bu öğelerin arasında var olan çekişmeler rejimin idaresi adına çeşitli gruplar arası rekabete de temel teşkil etmiştir. Ona göre, İran kimliğinin bu bileşenleri aynı zamanda birbiriyle çatışan bir yapıya sahiptir. Çünkü İslamcı anlayıştan ileri gelen evrenselcilik ilkesi hem Fars milliyetçiliği fikri hem de emperyalizm karşıtı tavırla zıtlık içermektedir.²²¹ Maloney'e göre,

İran kimliğinin bileşenlerinin “her biri, en genel hallerinde, başka yerlerde bulunabilirken, tıpkı proteinlerin bireyin fiziksel kaderini belirlemek için belirli şekillerde birleşebildiği gibi, İran'ın dış politikasını tanımlamak ve sınırlamak için İran bağlamında belirli şekillerde birleşmektedir. Üç kimlik tamamlayıcı ve çatışan koşullar üretir, böylece bazı politikalar (İsrail'le açık bir ittifak gibi) hayal edilemez, maliyetli politikalar (Lübnan'daki katılım gibi) sürdürülür, ve politika mücadeleleri oldukça hararetle kalmayı sürdürür.”²²²

Böylece Maloney'in de belirttiği üzere, 1979 devriminin ardından İran'ın İsrail ile bir müttefiklik ilişkisi geliştirmesi onun ilkeleriyle bağdaşmadığı ölçüde düşünülmesi güç bir durumu ifade etmektedir. Dolayısıyla İran'ın mevcut rejiminde ve kimliğinde ya da bu doğrultuda İsrail'in temel kimlik, hedef ve tutumlarında herhangi bir değişiklik gerçekleşmediği sürece bu iki ülke arasında bir yakınlaşma beklemek pek de olası olmamaktadır. Bununla birlikte, İran'ın bölgesel süreçlerin işleyişinde aktif rol oynama arzusu onun hem imparatorluk mirasçısı kimliğinden hem de mustazaf milletlerin yanında yer almak, İslam ümmetinin yararını gözetmek ve hegemonya karşıtlığı gibi sahip olduğu rejimsel ilkelerden ileri gelmektedir. Filistin meselesindeki dahli ve uzunca bir süredir Lübnan'da, Irak'ta, Yemen'de ve Suriye'de meselelere katılma çabası her iki açıdan da okunabilir.

Bir ülkenin öne çıkan kimlik özelliklerini önemle değerlendirmek kimlik ve dış politika arasındaki etkileşimi fark etmemize olanak tanır. Mevcut koşullar hangi kimlik faktörlerin diğerlerine göre ön planda tutulacağı üzerinde etkili olmaktadır. Saideman da Maloney'in düşüncesiyle örtüşür biçimde İran'da siyasal İslam, emperyalizm karşıtlığı ve tarihsel milliyetçilik anlayışının rakip kutuplar olduğundan söz eder. Aynı zamanda, İran açısından siyasal partilerin mevcut veya işlevsel olmayışı, seçim sisteminin yapısı, yasama ve yürütme erkleri arasındaki yetki dağılımı gibi faktörlerin kimliğe ilişkin tartışma ve olası çatışmaları potansiyel olarak etkilediğini ve bunların tümünün dış politikayı etkileyebildiğini ifade eder.²²³ O'na göre,

İranlı politikacılar ve seçmenler, kendilerini ve diğerlerini nasıl tanımladıklarına bağlı olarak

²²¹ Suzanne Maloney, “Identity and Change in Iran's Foreign Policy”, Shibley Telhami ve Michael Barnett (Ed.), **Identity and Foreign Policy in the Middle East**, First Edition içinde (88-117), Cornell University Press, New York, 2002, s.94-102

²²² Saideman, a.g.e, s.179

²²³ Saideman, a.g.e, s.184-195

belirli politikaları tercih ederler. İran milliyetçiliği yükseldiğinde, İran karar vericileri rollerini yerine getirmek istediğinden bölgeye hâkim olmak için daha agresif davranmaya eğilimlidirler. Siyasal İslam, İran'ın hangi aktörlere yardım etmek istediğini, örneğin Bosna'yı, ve İran'ın karşı çıkmayı seçtiği aktörleri belirler. Kimliklerinin anti-emperyalist bileşeni, İran'ın ABD'ye karşı tavrını belirgin bir biçimde şekillendirmektedir (...) Elbette, kimlik ve tercih arasındaki, belirli bir kimliğin sınırlı politik tercihlere olanak tanınması gibi basit bir ilişki olmayabilir ve bir yolun neden diğerinden daha üstün konumda olduğunu açıklamak için başka faktörlere ihtiyaç olabilir.²²⁴

Ehteshami'nin de altını çizdiği üzere, hem sahip olunan İran-merkezli dünya görüşü hem jeopolitik faktörler hem de tarihten gelen yabancı müdahalesi korkusundan beslenen toprak bütünlüğünü korumaya ilişkin kaygılar, İran'ın mevcut dış politikasının işleyişini anlamak adına hesaba katılması gereken olgulardır.²²⁵ Buna aynı zamanda Şii-İslam inanisinden ileri gelen kimliksel unsurları da eklemek gerekir. Bugün İran'ı İran yapan etkenler ve onun çehresine yayılmış olan her bir ifade, uzunca bir süreçte inşa olmuş ve olmayı sürdürmektedir. Tüm bu inşa sürecini her bir detayıyla analiz etmek tek bir çalışmanın sınırlılıkları dahilinde olanaklı olmamakla birlikte, tarihin ilerleyişi içerisinde yaşanan kimi gelişmelerin oldukça dikkat çekici ve belirleyici olabildiği aşikârdır. Bu nedenle, tek başına önemli oldukları kadar bir bütünün parçası olmak suretiyle de İran kimlik inşasına hatırı sayılır katkı sunan bu gelişmeleri gözden geçirmek, onun mevcut dış politikasını değerlendirmek noktasında önem arz etmektedir.

Bu kapsamda, bu çalışmada İran'ın bir imparatorluk geçmişine sahip oluşu, Şii-İslam kimliği ve yabancı müdahalesine ilişkin karşıtlığı öne çıkan kimliksel unsurlar olarak irdelenecek olup, tüm bunlar kimliğin İranlılık (hem antik geçmişine öykünme hem de mevcut varlığına ilişkin milliyetçi yönelimler) ve İslam (kökenini İran'ın Şii-İslam yorumundan alan inanç temelli yönelimler) bileşenlerinin genelleştirici çerçeveleri içerisinde ele alınacak, gerekli görülen kimi detaylara yer verilmek suretiyle her birinin inşa süreçleri çalışmanın sınırlılıkları ölçüsünde analize tabi tutulacaktır.

2.1.1. Bir İmparatorluk Mirasçısı Olarak İran

Sahip olduğu ileri sürülen kadim geçmişle, İran bölgedeki ve hatta dünyadaki diğer pek çok devletten ayrılır. Tarihi Asur belgelerinde dahi, M.Ö. 9. ve 7.yy. arasını kapsayacak kadar eski bir dönemi ifade eder biçimde, bilinen ilk İran devletlerinden oldukları varsayılan Medlerden ve Perslerden söz edildiği belirtilir.²²⁶ Varoluşu nerede ve ne zaman başlamış olursa olsun tarihsel süreç boyunca adından söz ettirmeyi daima başarmış olan bu toplum, dün olduğu gibi bugün de dikkatleri üzerine çekmeyi sürdürmektedir.

Shaffer'ın da ifade ettiği üzere, "(g)rubun kendi tarihi, ulusal ve etnik kimliğini ifade etmek için önemli bir araçtır. Gruplar genellikle çok eski bağlara sahip olduklarını ve yeni uluslar

---

²²⁴ Saideman, a.g.e, s.180

²²⁵ Anoushiravan Ehteshami, "The Foreign Policy of Iran", Raymond A. Hinnebusch ve Anoushiravan Ehteshami (Ed.), **The Foreign Policy of Middle East States**, içinde (283-309), Lynne Rienner Publishers, London, 2002, s.284-285

²²⁶ Amelie Kuhrt, **Eski Çağ'da Yakındoğu: Yaklaşık M.Ö.3000-330**, Cilt II, (Çev. Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Basım, İstanbul, Nisan 2019, s.360-361

olmadıklarını göstermeye çalışırlar.”²²⁷ Bununla birlikte, İran’ın modern döneme ait yönetsel evrelerinde belirli amaçlarla da olsa geçmiş çağların azametli dönemlerine duyulan özlem, Smith tarafından şu şekilde ifade edilir;

İlk olarak, Pehleviler “Ari” Ahameniş İmparatorluğunun görkemine yeniden kavuşmayı amaçlamış, bu arzu 1975’te Şah’ın kudretinin gösterişli biçimde sergilendiği Hürmüz Sarayı’nın kalıntılarında doruğa ulaşmıştır. Bundan yalnızca birkaç yıl sonra ise, Şahlık rejiminin devrilmesine yardımcı olan Şii Mollalar, Ali ve Hüseyin’in yedinci yüzyıldaki altın çağına geri dönmüş, Hüseyin’in şehadetini dramatik biçimde sahneleyerek anmıştır. Her iki örnekte de, belirgin bir etnik geçmişin altın çağ olarak “yeniden keşfini” ve modern siyasi amaçlar için yeniden benimsenmesini (ve çoğunlukla manipüle edilmesini) görüyoruz.²²⁸

İran, kabul ettiği imparatorluk geçmişinin bir yansıması olarak bölgesel ve küresel işleyişte daima aktif bir rol üstlenme arzusuna sahip olmuştur. Geçmişten bugüne taşınan ve İranlılık bilinci dahilinde değerlendirilebilecek olan bu tutum yakın tarih olarak nitelendirilebilecek olan Pehleviler döneminde de son derece dikkat çekici bir hal almıştır. Bu bağlamda, bu vizyon 1979 devrimi sonrasında da korunarak *İran-zamin* olarak adlandırılan tarihsel ve kültürel etki sahasında aktif olma gayreti biçiminde devrimden sonra da sürdürülmüştür. Özellikle doksanlı yılları takiben öne çıkan bu durumu hem Körfez’e yönelik politikalarda hem Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından bu coğrafyada etkili olmaya yönelik manevralarda hem de bölgede gelişen pek çok duruma birebir müdahil olma arzusunda görmek mümkündür.

İran hem yerleşik bulunduğu konum hem de kabul ettiği tarihi geçmişin etkisiyle kendisini Körfez bölgesinin doğal hegemonu varsaymaktadır. Keza, İran resmi makamlarınca konuya ilişkin yapılmış bir açıklamada “İran’ın bölge gelişmelerine yönelik ilkel siyaseti, bölge milletlerinin haklarını savunmak ve eğer bu milletlerin bir isteği varsa [bu isteklerin] dinlenip uygulamasından ibaret” dendiğine rastlanmaktadır.²²⁹ Bölgeye dair çeşitli gelişmelerde İran’ın bölgeye ilişkin tarihsel öncü rolünü vurgulayan bu gibi benzer resmi açıklamaları sıkça görmek mümkündür.²³⁰ İran 1970’li yılların başında İngiltere’nin Körfez bölgesinden çekilmesinden bu yana, bölgedeki üç adaya ilişkin tarihsel hak iddiasında bulunmaktadır. Bu hususta Birleşik Arap Emirlikleri ile sürtüşme yaşayan İran, bu konudaki iddiasını 1979 devriminin ertesinde de sürdürmeye devam etmektedir.²³¹ Öte yandan, Türkiye’de genel olarak Basra Körfezi olarak bilinen, uluslararası arenada ise Arap Körfezi (Arabian Gulf) olarak söz edildiği gözlenen bölgenin, Fars Körfezi (Persian Gulf) adıyla anılması gerektiği İranlı devlet yetkilileri tarafından her fırsatta vurgulanmakta, özellikle yirminci yüzyıl ortalarından beri yükseliş eğiliminde olan Arap milliyetçiliğinin de etkisiyle ortaya çıkan Arap Körfezi gibi adlandırmalar, İran tarafında resmi boyutta tepkiler doğurmaktadır. Örneğin 2004

²²⁷ Brenda Shaffer, **Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycanlı Kimliği**, (Çev. Ali Gara ve Vüsal Kerimov), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Eylül 2008, s.23

²²⁸ Smith, **Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik**, s.55

²²⁹ Mehr News Agency, “Siyonist rejimin ilk hatası, son hatası olur”, 5 Nisan 2013, <https://tr.mehrnews.com/news/1819503/Siyonist-rejimin-ilk-hatası-son-hatası-olur> (26.07.2019)

²³⁰ Bir örnek için bkz. IRNA, “Hürmüz Barış Girişimi; Fars Körfezi İş Birliği Konseyi için Tekrar Olmayacak Bir Fırsat”, 5 Kasım 2019, <https://tr.irna.ir/news/83543038/Hürmüz-Barış-Girişimi-Fars-Körfezi-İş-Birliği-Konseyi-için-tekrar>, (07.11.2019)

²³¹ Mehr Haber Ajansı, “Adalar İran’ın Ayrılmaz Toprak Bütünlüğüne Ait”, 26 Aralık 2012, <https://tr.mehrnews.com/news/1776134/Adalar-İran-in-ayrılmaz-toprak-bütünlüğüne-ait> (03.03.2019)

yılında ünlü National Geographic dergisi Körfezi nitelemek için iki isme de yer verince İran tarafının ciddi tepkisine maruz kalmış ve söz konusu derginin İran’da satışı yasaklanmıştır. Benzer biçimde Google şirketinin harita uygulamasında Körfez adlandırılmamış ve İran makamları bu kez de bu durumun dava konusu haline getirileceğini beyan etmiştir.²³² Diğer bir örnekte, 2010 yılı içerisinde İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) tarafından düzenlenen ve pek çok ülkenin katılımıyla gerçekleşen İslami Dayanışma Oyunları esnasında İran tarafından bu organizasyona ilişkin logo ve madalyalar üzerinde “Fars Körfezi” isminin kullanılması meselesinde ısrarcı olunmuş ve oyunlar bu sebeple iptal edilmiştir.²³³ Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.²³⁴

İran İslam Cumhuriyeti, 16 Nisan 2005 tarihinde 30 Nisan (İran takviminde-10 Ordibeheşt) gününün, İran’ın güney deniz alanlarının 1622 yılı itibariyle 117 yıl süren Portekizli varlığından arındırıldığı günün yıldönümü olması vesilesiyle “Fars Körfezi Milli Günü” olarak anılacağını ilan etmiştir ve o tarihten bu yana bu özel gün törenlerle kutlanmaktadır.²³⁵ İlgili bir anma töreninde “Fars Körfezi Milli Günü İran milletinin onurlu ve büyük tarihini simge[liyor], tarih boyunca İran milletinin düşmanları bu bölgeyi terketmek zorunda kaldı” açıklamasına yer verilmiştir.²³⁶ Bu özel güne ilişkin törenlerin bir diğerinde ise “Fars Körfezi en az beş bin yıldır İslami İran’a aittir” açıklamasında bulunulmuş ve aksi isimlendirmeler konusunda ikazda bulunulmuştur.²³⁷ Belirtmek gerekir ki burada bahsi geçen Fars vurgusu esasen belli bir etnik kimliği ifade etmek maksadı taşımaz, daha ziyade *İran-zamin* düşüncesinin altını çizer ki bu düşünce bir zamanlar Pers İmparatorluğu’nun hakimiyetinde olan bölgede başat güç olma arzusunu içinde barındırmaktadır.

Bu noktadan itibaren, İran ve İranlılık düşüncesinin nasıl inşa edildiğine ve bugün politik yaşamı ne gibi anlamlar içerir biçimde etkilediğine göz atmak uygun olacaktır.

2.1.1.1. Kolektif Kimliksel Bilinç Bağlamında İran ve İranlılık Düşüncesinin Gelişimi

İranlı olmaya ilişkin düşüncenin kökenleri oldukça gerilere, İran’ın İslam öncesi Zerdüş inanişine dek geri götürülebilir. Eşref, Zerdüşlüğün kutsal metni Avesta’da yer alan Tanrı Ahura Mazda’ya atfedilen eylemleri şöyle aktarır: “‘Ahura Mazda’ ilk insanı, ilk kralı ve ilk insan topluluğunu dünyanın merkezinde yer alan İran ülkesinde yaratmış, insanlığın dalları daha sonra

²³² BBC News, “İran’ dan Google’a harita uyarısı”, 18 Mayıs 2012, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/05/120517_iran_google (15.01.2020)

²³³ Dünya Bülteni, “İslami oyunlara ‘Körfez’ iptali”, 18 Ocak 2010, <https://www.dunyabulteni.net/arsiv/islami-oyunlara-korfez-iptali-h102499.html> (15.01.2020)

²³⁴ Radio Free Europe (4 December 2006), “Louvre's 'Gulf' Move Draws Iranian Ire”, <https://www.rferl.org/a/1073197.html> (06.11.2019)

²³⁵ Pars Today, “Fars Körfezi Milli Günü”, 06 Mayıs 2017, https://parstoday.com/tr/radio/iran-i69756-fars_korfezi_milli_gunu (15.01.2020); Mehr Haber Ajansı, “Fars Körfezi konusunda tartışılacak hiçbir şey yok”, 30 Nisan 2012. <https://tr.mehrnews.com/news/1589429/Fars-Korfezi-konusunda-tartisilacak-hic-bir-sey-yok> (15.01.2020)

²³⁶ Fars News, “İran’da Fars Körfezi Milli Günü kutlandı”, 30 Nisan 2019, <https://tr.farsnews.com/cultureandindustrial/news/13980210000981> (15.01.2020)

²³⁷ Mehr Haber Ajansı, “Fars Körfezi en az beş bin yıldır İslami İran’a aittir”, 29 Nisan 2012, <https://tr.mehrnews.com/news/1588731/Fars-Korfezi-en-az-beş-bin-yıldır-İslami-İran-a-aittir> (27.03.2019)

buradan diğer bölgelere ulaşmıştır. Ardından ayrılık vakti gelmiş, dünya üç kısma ayrılmıştır.”²³⁸ Avesta’da yer verildiği biçimiyle, ölmeden evvel dünyayı üç oğlu arasında pay eden Feridun diğer iki oğlu Selm ve Tur’a Batı ve Turan’ı verirken küçük oğlu İrec (İraj)’e dünyanın ortasında yer alan İran’ı verir. İrec’i kıskanan Selm ve Tur’un yani Batı ve Turan’ın birlikteliği neticesinde “İran’a karşı ilk büyük tarihi komplo” gerçekleştirilmiş olur.²³⁹ İraj’a verilen İran toprakları efsanesi daha sonra İran tarihine dair resmi yazında da anılmış ve bu fikir pekiştirilmiştir.²⁴⁰ Böylece kaçınılmaz biçimde bir öteki tasavvurunun da eşlik ettiği İranlılık fikrinin ve İranlı kimliğinin ortaya çıkması için gerekli zemin esasen oldukça eski bir dönemde sağlanmış olmaktadır.

İranlı olma fikrinin ön koşulu olarak kimlik düşüncesi, biz ve öteki ayrışması üzerinden ilerliyor oluşundan ötürü bir yandan çeşitli bütünleşmeler yaratabilirken öte yandan çatışan durumlar da meydana getirebilmektedir.²⁴¹ Milliyetçilik düşüncesi özü itibariyle milletleri birbirinden ayırırken aynı zamanda sınır olgusunun da altını çizmekte, bu bağlamda ben ve öteki ayrımını netleştirici bir çabaya sahip olmaktadır. Ancak özellikle on dokuzuncu yüzyılda dönemin büyük güçleri karşısında yaşanan toprak kayıpları İran’ın bölgedeki hakimiyetini giderek kaybetmesiyle neticelenirken, bu durum çağın milliyetçi yönelimlerinin İran’da daha faal olmasına, dolayısıyla İran’da milliyetçilik fikrinin gelişimine katkı sağlamıştır. İran’ın yüzyıllar boyunca üzerinde varlık gösterdiği kabul edilen topraklar, diğer güçlerle girişilen mücadeleler neticesinde kısmen yitirilmiş ve böylece artan milliyetçi duygular ve vatanseverlik söylemi İranlı kimliğini pekiştirmiştir. Nihayetinde İran, Şah’ın mülkü olmaktan vatan olmaya doğru evrilmiştir. Fakat milliyetçilik fikrinin yaygınlaşmaya başladığı 1800’lü yıllardan evvel de, varlık gösterdiği alanla birlikte tasavvur edilen bir İran algısının zihinlerde mevcut olduğu vurgulanmaktadır.²⁴² Sarıkaya da çalışmasında, “özellikle Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevi devirlerinden itibaren militleşme süreci İran adı ile olmasa da Türkmen boy ve aşiretleri eliyle gerçekleşmiştir” ifadelerine yer vermektedir.²⁴³ Kısacası, İran topraklarında hiç değilse Sasaniler’den başlayarak yaşanan çeşitli yabancı istilaları ve bu coğrafyaya yönelik göç faaliyetleri burada yaşayan kimselerin örneğin dinlerinin ve kısmen de olsa kültürlerinin değişmesine sebebiyet vermiş olsa da, İranlılık bilinci asırlar boyu varlığını korumuş ve çoğu kez kadim sözlü anlatım geleneği ve edebî çalışmalar aracılığıyla da canlılığını sürdürmüş ve İran’da modern anlamda bir milliyetçi düşüncenin gelişimine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla, Smith’in de belirttiği üzere, görece modern bir olgu olsa dahi gelenekten ve kültürden beslenen milliyetçiliğin bugüne olduğu kadar geçmişle de önemli bir bağı vardır.²⁴⁴

Smith, milliyetçiliği tanımlarken “bir milletin özerklik, birlik, kimlik kazanmasına ve bunları

---

²³⁸ Eşref, a.g.e, s.104

²³⁹ Eşref, a.g.e, s.103

²⁴⁰ Firoozeh Kashani-Sabet, **Sınır Kurguları: İran Ulusunun Şekillenmesi (1804-1946)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, Haziran 2018, s.67; ayrıca, İraj/İrec, Tur, Salm hikayesine konuya ilişkin daha detaylı bir anlatımla yer veren bir çalışma için bkz: Gnoli Gherardo, **The idea of Iran: An Essay on Its Origin**, Istituto italiano per il Medio ed Estremo Oriente, Roma, 1989, s.126-127

²⁴¹ Eşref, a.g.e, s.90

²⁴² Kashani-Sabet, a.g.e., s.8-68

²⁴³ Sarıkaya, Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran’da Milliyetçilik, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008, s.151

²⁴⁴ Bkz. Smith, **Milli Kimlik**, s.49-118

idame ettirmesine yönelik ideolojik bir harekettir” ifadesini kullanır.²⁴⁵ Batılı ülkeler 1935 yılına kadar hem İran’ı hem de İranlı kimseleri Pers (Fars) olarak tanımlamışlardır. Dolayısıyla İran milliyetçiliğinde Pers geçmişine yapılan vurgu modern dönemin milliyetçi hassasiyetleriyle belirginlik kazanmış değildir.²⁴⁶ Browne(1959), İran topraklarında yaşayan kimselerin kendini pek çok yabancı ülkede anıldığı biçimiyle Persler (*Persians*) değil ‘İranlılar’ olarak ifade ettiklerini, ülkelerini de *Persia* değil ‘İran’ adıyla andıklarını belirtir. Yabancıların söyleyegeldiği Pers (Fars) adı Sasaniler ve Ahemenişler gibi güçlü ordularıyla nam salmış imparatorlukların doğdukları yerin adı olduğu için, zamanla bu isimlendirmenin tüm bir halkı ve ülkeyi içerir hale geldiğinden söz eder. Tıpkı Angluslar, Saksonlar ve Jütlerin İngiliz insanlar olarak ve çeşitli lehçelerin de İngiliz dili olarak birleştiği gibi, İran’da da zamanla Partlar, Medler ve Perslerin harmanlanarak Farsları, dillerinin ise Farsçayı ifade eder olduğunu aktarır.²⁴⁷ Böylece zamanla İran Şahları tüm İran topraklarında egemenlik sağlasalar da kendilerini Fars’ın Şahları biçiminde adlandırmayı tercih etmişlerdir.²⁴⁸

İran, bir zamanların büyük ve güçlü imparatorluğunun varisi olma düşüncesini daima kimliğinin bir bileşeni olarak özünde taşımaktadır. Alamdari, “‘seçilmişlik’, üstünlük’ ve diğer ülkelerden farklı olmak’ arzusu[nun], antik [P]ers metinlerinde sıklıkla rastlanabilecek bir durum” olduğundan söz eder.²⁴⁹ Bu özellikler İran toplum ve politikasında göze çarpan gurur olgusunu da açıklar niteliktedir. Smith, ‘milliyetçilik’ olgusunun düşünsel basamaklarına göz atıldığında rastlanan bu gibi bir “seçilmiş insanlar” fikrinin ortak bir “milli ruh” anlayışını da içinde barındırdığından söz eder.²⁵⁰ Uluslar varlık kazanmadan evvel ulus düşüncesinin mevcudiyetine ihtiyaç bulunmaktadır. Nitekim Eşref’in ifadesiyle, “‘Önce ulus tasavvuru, daha sonra ulusun kendisi yaratılır.’”²⁵¹ Önceki çağlara ve eski Pers uygarlıklarına ilişkin araştırma bulguları 1800’lü yıllardan öncesinde de İran adlandırmasının ve kelime olarak kullanımının mevcut olduğunu göstermektedir. 19. yüzyılın ortaları kadar erken bir dönemde dahi İran halkının zihninde İranlılık bilincinin mevcut olduğu görülmektedir.²⁵² Ahmedi şöyle demektedir,

İran’da İslam’dan sonra ortaya çıkan (*Tahiriler, Saffariler, Samaniler, Büveyhiler ve Gazneliler* gibi) yerel ya da kuşatıcı devletler, bir biçimde İran milliyetine dayanmaktaydılar ve bunlardan Tahiriler ve Gazneliler gibi bazıları Arap hilafetine bağlı olmakla birlikte, kendi yönetimlerini meşrulaştırmak için genellikle İslam öncesi İran tarihine ve efsanelerine başvurmuşlardır. Saffariler, Büveyhiler ve Samaniler gibi bazı yönetimler ise, İranlı köklerine vurgu yapmakla kalmamışlar açıkça hilafet ile çatışmışlardır. (...) (Ona göre) (b)u geleneksel milli bilinç Araplar ve Türkler arasında 19. yüzyıla gelinceye kadar asla görülmemiş ve onlar devletlerinin dini mahiyetlerini vurgulayarak İslam’a bağlılıklarını sürdürmüşlerdir.²⁵³

---

²⁴⁵ Smith, **Milli Kimlik**, s.122

²⁴⁶ Kashani-Sabet, a.g.e., s.21

²⁴⁷ Edward G. Browne, **A Literary History of Persia, 1500-1924**, Vol. IV, Cambridge University Press, Cambridge, 1959, s.4-5

²⁴⁸ Hamdullah Mustavfi, Nuzhat al- Qulub, s.135.’ten yapılan doğrudan alıntı için bkz.; Kashani-Sabet, a.g.e., s.21

²⁴⁹ Alamdari, a.g.e., s.20

²⁵⁰ Smith, **Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik**, s.107

²⁵¹ Eşref, a.g.e, s.90

²⁵² Kashani-Sabet, a.g.e., s.23-59

²⁵³ Hamid Ahmedi, “İran’da Din ve Milliyet: Dayanışma mı, Çekişme mi?”, Hamid Ahmedi (Ed.), **İran: Ulusal Kimlik İnşası**, Birinci Baskı içinde (25-72), Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s.32-33

Bu düşünsel olgunlaşma evresi İran'ın bir ulus olarak varlık kazanması adına elbette önemli bir merhaleyi temsil eder. Ancak, bu fikrin günümüz anlamıyla ulus anlayışı olarak gelişmesi ve bir toplumsal kabule erişerek benimsenmeye başlanması esasen ancak bir yüzyıl sonrasında mümkün olmuştur.

Kaçarlar döneminde bazı Şah'ların İran'a ilişkin yaptığı çeşitli tasvirlerde İran mitolojisinden yararlandığı görülmektedir.²⁵⁴ Bu dönem başvuru mitlerde merkezinde İran'ın bulunduğu yedi bölgeyi bir dünya tasvirinin söz konusu olduğu görülmektedir. Bu kabul ancak 19. yy. ortalarından itibaren coğrafya alanında yapılan çalışmaların artmasıyla birlikte değişmiştir. Bu değişiklik İran'ın bir 'ulus' olarak yurt topraklarının savunulması ve mümkünse genişletilmesi hususunun altını çizen toprağa ilişkin bir milliyetçi söylem meydana getirmiştir. Kaçarlar da üzerinde hüküm sürdükleri topraklar için zaman zaman 'İran' adını tercih etmişlerdir.²⁵⁵ 19.yy. İran'ında aşiret yapılanması ve kabile kültürü parçalı kimlikli oluşuma işaret ederken, bu durum ulus kavramı ve ulusal kimlik düşüncesinin İran'da modern anlamda varlık kazanmasını önlemiştir. Söz konusu mesele ancak Meşrutiyet hareketleri ve takibinde Pehlevi dönemiyle birlikte gelişen aydınlanmacı düşünce ve söylemle birlikte aşılabilmiş ve böylece İran ulusu fikri gelişebilecek bir zemine kavuşmuştur. O zamana dek boy ve aşiretler halinde yaşamış farklı etnik gruplardan olan ve patrimoniyal anlayış içerisinde reaya olarak anılan halk kitleleri, 19. yüzyıl sona ererken, en azından İran aydınlarının fikirlerinde, 'İran ulusu' kimlikli tanımlamasına sahip olabilmişlerdir.²⁵⁶ Kısacası, modern anlamıyla İran 'ulusu' ve İran 'ulusal' kimliği kavramlarının vuku bulması için en erken 19.yy. ortaları ya da 20.yy. başlarını beklemek gerekmiştir. Bununla birlikte, bu kavramların daha da belirginlik kazanması ise ancak Pehlevi Hanedanlığı (1925-1979) döneminde söz konusu olmuştur.²⁵⁷

Rıza Şah (1926-1941) döneminde gerçekleştirilen Batı tarzı modernleşme hareketleri çerçevesinde devlet merkezileşmesi büyük ölçüde sağlanmış ve böylelikle bu süreçte etnik, dinsel vb. bağlılıkların yerini giderek artan oranda belirginleşen bir *İranlı* kimliği almaya başlamıştır.²⁵⁸ 1935 yılına kadar tüm resmi yazışmalarda *Persia* olarak anılan ülkenin adı, Rıza Şah'ın emriyle bu tarihten sonra *İran* olarak anılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte binlerce yıllık Pers geçmişi düşüncesine sahip çıkmış ve muazzam bir övünç kaynağı biçiminde ön plana çıkarılarak İran devlet kimliğinin başlıca ögesi ve mevcut yönetimin önemli bir meşruiyet aracı haline getirilmiştir. Bu süreç Fars dilinin kullanımının yaygınlaştırılması ve dilin yabancı sözcüklerden arındırılarak geliştirilmesi yoluyla da desteklenmiştir. Bu süreçte, çeşitli etnik unsurları birleştirerek bir millet yaratma çabası doğrultusunda Fars diline de önemli bir araç vazifesi yüklenmiştir. İran'ın kabul gören İslam öncesi geleneğinin derin köklere sahip oluşu ve bu geleneklere halk tabanında büyük bir bağlılığın söz konusu olması ile İran halkı halihazırda milli bilinci yüksek bir toplum olmuştur. Pehlevi döneminde 'İranlılık' kimliğini pekiştirmek amacıyla, etnik köken ve dil temelindeki farklılıkların üstesinden

²⁵⁴ Kashani-Sabet, a.g.e., s.93-94

²⁵⁵ Kashani-Sabet, a.g.e., s.90-99

²⁵⁶ Beşiriye, "İran'da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik", s.77-78

²⁵⁷ Hunter, "Iran, Islam, and the Struggle for Identity and Power", s.19

²⁵⁸ Gene R. Garthwaite, **İran Tarihi**, (Çev. Fethi Aytuna), İnkılap Kitabevi, Ankara, 2011, s.203

gelerek ulusal birliğin tesis edilmesi adına toprak birliğine vurgu yapan anlatıların yaygınlaşması, dil birliğini sağlamak adına Farsçanın yaygınlaştırılması, yerleşim yeri isimlerinin değiştirilmesi ve nihayetinde 1935 yılında ülke adının da ‘İran’ olarak güncellenmesi gibi girişimlerle İranlı olmak günden güne Fars olmak anlamı kazanmaya başlamış, ‘İranlılık’ düşüncesinin diğer kimlikler üzerinde ve kapsayıcı bir kimlik olarak benimsenmesi için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Fars dil, kültür ve kimliği devlet eliyle ulusal aidiyet ifade edebilecek olası diğer kimliklere üstün kılınmıştır ve bu yönde bir ulusal programla pekiştirilmiştir. Böylece vatan sevgisine ve ortak vatan olgusuna vurgu yapan milliyetçi kesim ülkesel bütünlüğün sağlanmasına çabalamıştır. 1921 sonrası dönemde yayınlanan coğrafya kitaplarında, İran’ın ne denli kadim bir geçmişe sahip olduğunun altını çizmek adına antik Pers İmparatorluğu haritasıyla mevcut ülke haritası yan yana yayınlanmıştır.²⁵⁹ Muhammed Rıza Şah İslam öncesi İran kültürünü canlandıracak girişimlerde bulunmuş ve Hicri takvimden İslam öncesi takvime geçiş yapılmıştır. Pehleviler döneminin İranlı entelektüellerinden Celal Ali Ahmed, ‘*batı zehirlenmesi*’ (*garbzedegi/westoxication*) olarak adlandırdığı ‘Batı kültürüne gıpta ederek kendi kültürünü yok sayma anlayışı’ yerine, kendi köklerine yönelmeyi önermiştir.²⁶⁰ Bununla birlikte, Cemalettin Afgani ve Ayetullah Naini gibi dini reformcu kesimden temsilciler de Batı’nın sosyo-ekonomik ve kültürel kısılcacının aşılması için çeşitli yorumlar getirmişlerdir.²⁶¹

Ulus-devlet modelini fikren sahiplenmiş olan Pehlevi dönemi İran’ının modern aydınları, ulus kavramına, milliyetçi fikirlere ve akla dayalı modernizme düşünce ve söylemlerinde yer vermişlerdir. Böylece bütünleştirici birer unsur olarak Fars dili ve İslam öncesi İran tarihi öne çıkarılmaya başlanmıştır.²⁶² Keza, Kaçar dönemi entelektüelleri, Nasıreddin Şah’ın uyguladığı politikardan ve yabancıların İran’a ülkesel ve toplumsal olarak verdiği zararlardan duydukları rahatsızlıkları sıklıkla dile getirmişler bu yolla İranlılığı ve milliyetçi dayanışmayı vurgulamışlardır.²⁶³ Holliday (2011), Kaçarlar ve Pehleviler dönemlerinde yaşamış olan Mirza Feth Ali Akhundzadeh (1812-78), Mirza Aga Han Kermani (1853–96) ve Hasan Taqizadeh (1878-1970) gibi İranlı aydınların Batı etkisine karşı İraniyat (İran’ın İslam öncesi kültürü) temelinde fikirler öne sürdükleri ve bu yolla İran kimlik inşasına katkı sunduklarından söz eder.²⁶⁴ Beşiriye’de benzer biçimde, 19.yy. sona ererken kimi İranlı radikal düşünürlerin fikirlerinde hem Aryan ırkı düşüncesinin hem Fars dilinin hem de Zerdüş inancının İran kimliğinin yitirilmiş başlıca üç bileşeni olarak yer aldığını aktarır. Ona göre, bu dönemde sahip olunan ‘İran ülkesi’ fikri bu kimliksel öğelere bir çerçeve sunmasından ötürü önemlidir. Biz ve öteki bağlamında ulusal birlik, beraberlik ve ‘ulusal aidiyet’ düşüncesi gelişmeye başlamıştır.²⁶⁵ Örneğin yine aydınlar öncülüğünde gelişen 1906 devrimi ve nihayetinde ortaya çıkan ilk anayasa, diğer yerel kimlikler karşısında Şii-Pers kimliklerini ön plana çıkarmıştır. Etnik çeşitlilikten ileri gelen gerilim ortak tarih vurgusu ve Fars dilinin öne

²⁵⁹ Kashani-Sabet, a.g.e., s.270-285

²⁶⁰ Jalal Al-i Ahmad, **Occidentosis: A Plague From the West**, (Çev. R. Campbell), Mizan Press Berkeley, 1984

²⁶¹ Keddie, “Iranian Revolutions in Comparative Perspective”, s.310

²⁶² Beşiriye, “İran’da Siyasal İdeoloji Ve Toplumsal Kimlik”, s.79

²⁶³ Muhammed Shafi Qazvini, *Qanun-i Qazvini: Intiqad-i awza-i ijtimai’i-i Iran-i dawrah-i Nasiri* (der.) Iraj Afshar, Talayah, Tahran, 1370/1991, s. 54-55’den aktaran; Kashani-Sabet, a.g.e., s.110

²⁶⁴ Shabnam J. Holliday, **Defining Iran: Politics of Resistance**, Ashgate Publishing Company, Burlington, 2011, s.29

²⁶⁵ Beşiriye, “İran’da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik”, s.79-80

çıkarılmasıyla bertaraf edilmeye çalışılmış ve böylece ülkesel bütünlüğün korunması sağlanmıştır.

Bununla birlikte, genel olarak bir birleştirici unsur biçiminde benimsenen Şiilik, Pehlevi Hanedanlığı'nın kurulduğu ilk evrede sahiplenilen milliyetçi ifade tarzının dışında tutulmuştur.²⁶⁶ 21 Şubat 1921 askeri darbesi sonrasında henüz savaş bakanı olarak görev yapmakta olan Rıza Han, ordunun güçlenmesi ve ayrılıkçı hareketlerin bastırılarak merkezi yönetimin sağlamaştırılması adına başarılı olmuş birçok askeri operasyon gerçekleştirmiştir. Bu duruma ilişkin yayınlanan ve Rıza Han'ı başarılarıyla anılan eski Pers Kralları ve bir Safevi Şah'ına benzeterek yapılan resmi nitelendirmede “Daryuş'un kudretini, Kiros'un ihtişamını ve Şah Abbas'ın iradesini yeniden canlandıran Serdar Sipah [savaş komutanı]'tır” ifadelerine yer verilmiştir.²⁶⁷

Kısacası İran'ın İslamlaşmasının ardından geçmişin izleri tümüyle ortadan kalkmamış, süreç içerisinde özellikle Fars edebiyatının da gelişimiyle birlikte ortak geçmişin anıları ve varoluşsal mitler, kolektif kimlik yapısı dahilinde varlığını devam ettirmiştir. Böylece Sasaniler döneminde varlık kazanan ve bu imparatorluğun yıkılmasından sonra da korunan kültüre ilişkin düşünceler ve bu bağlamdaki ortaklık fikri Safeviler döneminde canlandırılabilmiştir. Bununla birlikte, Safeviler döneminde dinin bütünlleştiriciliği kısmi bir ulus devlet görüntüsü ortaya çıkarsa da herhangi bir toplumsal girişim neticesinde kurulmuş bir devlet olmayışı onu modern ulus devlet yapısından ayrı kılmıştır. 20.yy.'ın başına gelindiğinde ise, İran'da gerçekleşen Meşrutiyet hareketleri ve anayasal devrim ile birlikte İran'da modern anlamda bir ulus devletin tohumları atılmış ve Pehlevi Hanedanlığı süreciyle birlikte günümüz anlamıyla bir İran ulusal kimliği düşüncesi hasıl olmaya başlamıştır. Yani, her ne kadar İslam öncesi efsanelerde bir İran ve İranlılık fikri gözleniyor olsa da toplumda modern anlamda bir İran 'ulusu' algısının ortaya çıkışı esasen yeni bir olgudur. İran'da çağdaş anlamda “ulusal bilinç” ve “büyük bir ulusal yapıya aidiyet duygusu”nun daha ziyade yirminci yüzyıl başlarında söz konusu olmaya başladığı ve Pehlevi dönemi ile birlikte gelişim gösterdiğini söylemek olanaklıdır.²⁶⁸ Dolayısıyla, bu dönemde hem çağın getirdikleri hem de bu çağa ayak uydurmaya çalışan modernleşme faaliyetleri toplumda entelektüel düşüncenin yaygınlaşabileceği bir zemini ortaya çıkarmış ve böylece bir yüzyılı aşkındır pek çok topluma sirayet etmekte olan ulusçuluk anlayışı İran özelinde de etkinliğini artırma ve sağlam bir yer edinme fırsatı yakalamıştır.

2.1.1.2. İran-şehr ve İran-zamin Düşüncesi

Perslerin ilk kez tarih sahnesine çıkmasının oldukça eski bir çağa tekabül ettiği kabul edilir. Halihazırda ulaşılan bulgular ışığında, Hint-İran dillerini konuşan kimselerin M.Ö. 2000'lerden sonra İran platosuna ulaşmış ve ilk kez günümüz İran'ının kuzeydoğusuna tekabül eden alanlarda yaşamış oldukları ifade edilmektedir.²⁶⁹ Öncelikle Ahamenişler devrinde Akdeniz'den Merkez Asya'ya uzanan topraklarla en geniş sınırlara ulaşılmış, bundan sonraki en geniş karasal hakimiyet

²⁶⁶ Kashani-Sabet, a.g.e., s.3-4

²⁶⁷ *Loncalar Komitesi Beyanı, 1303/1924, Film 19210/22 İçişleri Bakanlığı Dosyaları, İran Milli Arşivi'nden aktaran; Kashani-Sabet, a.g.e., s.216*

²⁶⁸ Eşref, a.g.e., s.90-116

²⁶⁹ John Curtis, “Iron Age Iran and the Transition to the Achaemenid Period”, Vesta Sarkhosh Curtis ve Sara Stewart (Ed.) *The Idea of Iran -Vol. 1: Birth of The Persian Empire içinde* (112-131), I.B. Tauris, London and New York, 2005, s.112

Mezopotamya'dan Merkez Asya'ya uzanan topraklarla Sasaniler devrinde sağlanmıştır.²⁷⁰ Bununla birlikte, İran platosunda binyılı aşkın bir süre birlikte yaşamış olan ve aralarında dil, din ve kültür ortaklıkları bulunan çeşitli kavimler Sasani İmparatorluğu devrinde, bir devlet yapılanması biçiminde birleştirilmiş ve İran'ın tarihsel kökenleri adına Zerdüştlüğün kutsal metni Avesta'dan türeyen efsaneler üretmişlerdir. Böylece geçmişlerini bu efsanevi imparatorluk destanlarındaki kahramanlara dek geri götürmüşlerdir. Kısacası bu efsaneler Sasani İmparatorluğu zamanında İranlılık düşüncesine dayanak teşkil etmesi için türetilmişlerdir.²⁷¹ “Bütün uluslar, hayatlarını bir ölçüde bu kadim efsanelere, destanlara, geleneklere ve merasimlere borçludur (...) bütün uluslar, kendilerine tarihi kökler aramakta, bulmadıkları takdirde bunu uydurmaktan çekinmemektedir.”²⁷² Dolayısıyla, çoğu kez bir meşruiyet aracı olarak kullanılan efsanelerin, pek çok ulus için geçerli olduğu üzere İran ulusunun şekillenmesinde de payı büyüktür. Yıldırım(2015)'in ifade ettiği üzere,

Mitolojiler, birey ve toplum hayatında sadece sembolik özellikleri bulunan birtakım hikayeler ve rivayetlerden çok daha önemli rol oynarlar (...) İran mitolojisine baktığımızda [da], sadece tarihsel, gerçekdışı rivayetler, eski akıcı, hayal dünyalarında yolculuklar sunan güzel şiirleri değil, İranlıların gerçek dünya görüşlerini, insanın dünya, toplum ve tanrı konularındaki inanışları ve görüşlerini görmekteyiz.²⁷³

Örneğin Ahmad İran mitolojisinden şu şekilde söz eder:

Zerdüşst kozmolojisine göre, Aryanların kökü olan Eran-Vej; dünyanın tam merkezindeki dairenin ortasında yer alıyordu. Nasıl Yunanlılar dünyayı açıklamak için iklimleri temel alan bir sistem belirledilerse; Farmlar (Persian)'da Zerdüşst ve Batlamyus'a ait kavramları esas alarak, yedi *kishwar*'dan [ülke] oluşan ve ortasında “İransahr”ın yer aldığı bir dünya tasarladılar. Bu şema, (...), “İransahr” sakinlerine [yeryüzünde] daha ayrıcalıklı bir konum atıyordu.²⁷⁴

Gnoli Gherardo bu bağlamda, İran kavramının ilk kez Sasaniler dönemindeki Aryanların ülkesi anlamına gelen İran şehir düşüncesinden kökenlendiğini ve dönemin halihazırda var olan Zerdüşst inanışına eşlik edecek biçimde ortaya atılan Aryan kökeni ve İran şehir'e ilişkin efsane ve anlatılarının politik anlamda bir ulusal kimlik yaratmak adına harmanlandığını tekrar etmektedir.²⁷⁵

İran'ın kolektif kimliğinin bir bileşeni olarak Fars milliyetçiliğinden de öte İranlılık düşüncesinin tercih edilmesi bu terimin dil, kültür, tarih, coğrafya ve din alanlarında bir kapsayıcılığı bulunmasından ileri gelmektedir. Örneğin, İranlılık yalnızca Farsça konuşanları ya da Müslüman olanları ifade etmez. İran kelimesinin Fars (Persia) kelimesine kıyasla daha güçlü çağrışımları bulunmaktadır. Öyle ki İranlılar kendi topraklarını tanımlamak için Fars (Persia) kelimesi yerine mazisi oldukça gerilere dayanan İran kelimesini tercih etmektedir. Browne(1956), İran adının ‘Aryanların Ülkesi’ni ifade ettiğini ve dolayısıyla günümüz merkez Asya ve Kafkasya bölgesinde

²⁷⁰ Gene R. Gartwaite, **The Persians**, Blackwell Publishing, New York, 2005, s.2

²⁷¹ Eşref, a.g.e, s.102-105

²⁷² Receb İzedi, “Azerbaycan Kimliği Hakkındaki On Yıllık Kargaşaya Bir Bakış”, Hamid Ahmedi (Ed.), **İran: Ulusal Kimlik İnşası**, 1.Baskı içinde (183-251), Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s.204

²⁷³ Nimet Yıldırım, **İran Mitolojisi**, 2. Baskı, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, Şubat 2015, s.272

²⁷⁴ S. Maqbul Ahmad, “Djughrafiya”, Encyclopedia of Islam, 2, yeni basım, s. 575-587'den aktaran; Kashani-Sabet, a.g.e., s.18. Alıntıda sözü geçen *kishwar* kelimesi Farsça'da ‘ülke’ anlamına gelmektedir.

²⁷⁵ Gherardo, **The idea of Iran**, s.156

pek çok alana işaret eden kapsayıcı bir anlam barındırdığını ifade eder.²⁷⁶ Kuhrt, dile ilişkin kökensel ortaklığa şöyle bir açıklama getirmektedir. “Persler dilleri bakımından İranî diye tanımlanan geniş bir ailenin koludur. Aynı aileye mensup dilleri konuşanlar yalnızca günümüz İran’ında değil Afganistan’da ve Orta Asya’nın bazı kesimlerinde de görülmektedir. İranî aynı zamanda Hindistan’ın eski klasik dili Sanskritçe ile de akrabadır. İranî bir çok “lehçelere” ayrılır. (...) Farsça, batı İrani grubunun bir lehçesidir.”²⁷⁷

Kolektif bellekte yer edinmiş olan alan tasavvuru Sasaniler tarafından ‘İran şehir’ (İranlıların imparatorluğu/the empire of the Iranians) ya da ‘İran zamin’ (İran ülkesi/the land of Iran) olarak adlandırılmıştır.²⁷⁸ Limbert(2017), İran-zamin düşüncesine şu şekilde açıklık getirir:

İran-zamin, “İran toprakları”, bir yerleşim yerinden daha fazlası anlamına gelir ve mevcut siyasi varlığın ötesine uzanır. İranlılar için İran-zamin, İranlı halkların yüzyıllardır süren işgal, toplumsal değişim ve siyasi ve dini kargaşalar boyunca kendilerine has yaşam biçimlerini sürdürdükleri bölgedir. İran-zamin, çeşitli halklar ve onların anavatanları arasındaki eski bir ilişkinin ürünü olan- eşsiz İran kültürünün doğum yeri ve yurdudur.²⁷⁹

İran, topraklarının bir kısmını yabancı ülke saldırıları ve çeşitli zayıflıklar neticesinde kaybetmiş olsa da onun geçmişte tarihsel olarak sahip olduğunu kabul ettiği bu topraklar İran zamin olarak kolektif hafızadaki varlığını devam ettirmiştir. Mevcut toprakları geçmişte hüküm sürdüğü kabul edilen alanların bir kısmıyla kesişen İran’da bu topraksal, kültürel ve dilsel süreklilik ve ortaklık hissiyatı kimliğin önemli bir bileşeni olmayı sürdürmektedir.²⁸⁰

Eşref’in ifadeleriyle, “İran sürekli olarak belirli tarihsel ve kültürel özelliklere sahip olup asırlar boyunca İran-zemin olarak adlandırılan bölgedeki seçkin varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle İran büyük bir kültürün küçük parçası olarak değil, daima kendine has tarihsel ve kültürel teşkilatlara sahip olmakla kalmayan, diğer kültürleri de etkileyen başlı başına bir merkez olarak anlaşılmalıdır.”²⁸¹ Sasaniler devirde inşa edilen İran kimliği İslam’ın kabulünden sonraki dönemler için de bir temel teşkil etmiş ve Safevilerle birlikte yeniden revize edilerek nihayetinde günümüz İran ulus kimliğine dönüşmüştür. Bununla birlikte, Eşref ‘ulus’ düşüncesinin modern bir olgu oluşundan ötürü ikibin beş yüz yılı aşkın bir İran ulusal kimliği düşüncesinin abartılı olduğunu da belirtir. Yanı sıra bu modern düşüncenin izlerinin geçmişte aranması gerektiğinin altını çizer. Sasanilerle birlikte İran kelimesinin politik bir mana belirtir olduğunu ve bu devirde İran topraklarının ‘ferr-i şah-ı İran’ ya da ‘İran-şehir’ olarak anıldığını dile getirir.²⁸² Burada vurgulanmak istenen şey, İran *ulus kimliği* kavramsal olarak modern bir olgu olmasına karşın *İranlılık* kavrayışının kökensel olarak Sasanilere dek uzandığı düşüncesidir. Safeviler döneminde söz konusu olan, dinin

²⁷⁶ Edward G. Browne, **A Literary History of Persia: from the Earliest Times until Firdawsî**, Vol.I., Cambridge University Press, Cambridge, 1956, s.4

²⁷⁷ Kuhrt, a.g.e., s.360

²⁷⁸ Gartwaite, **The Persians**, s.2, 114, 117

²⁷⁹ John, W. Limbert, **Iran: At War With History**, Routledge, New York, 2017, s.1

²⁸⁰ Hunter, “Iran, Islam, and the Struggle for Identity and Power”, s.21

²⁸¹ Eşref, a.g.e, s.92

²⁸² Eşref, a.g.e, s.99-102

kapsayıcılığı ve toplumu ortak bir kader fikri etrafında birleştirmesi durumu modern anlamda İran ulusu fikrine kaynaklık etmiştir.

Bahsedilmiş olduğu üzere, Sasaniler üzerinde yerleşik buldukları imparatorluk topraklarını resmi olarak İran-zamin veya İran-şehir olarak tanımlamışlardır.²⁸³ Fakat aynı zamanda ‘Persia’ ismi de kimi bürokratlarca kullanılmaya devam etmiştir. Shahbazi ise, etnik, politik ve dilsel kimliğe sahip ülkesel bir varlık olarak İran uyrukluğu düşüncesinin Sasanilerden önce de izlerine rastlamının mümkün olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, Ahamenişler döneminde krallar arasında ve halk inancında Ahura Mazda’ya genel bir bağlılık göze çarparsa da dinin özel bir konu olduğu düşünülmüş ve politikanın bir parçası haline getirilmemiştir. Bununla birlikte Ahura Mazda’nın Aryanların tanrısı olduğu düşüncesinin var olduğu görülmektedir.²⁸⁴ Dolayısıyla, Aryan nitelendirmesi içeriğiyle birlikte ortak dilsel ve inançsal bir birlikteliğe sahip ve ortak bir alan tasavvuru etrafında birleşmiş bir topluluğa işaret eder.

Öte yandan, Ahamenişler döneminde hüküm sürmüş olan imparator I. Darius bir hitabında şu sözcükleri kullanmayı tercih etmiştir: “Ben Darius, muhteşem kral, kralların kralı, tüm ırkları ihtiva eden sancakların kralı (...) bir Ahameniş, bir Pers, bir Pers oğlu, bir Aryan, Aryan soyundan”.²⁸⁵ Ancak yine de Ahamenişler ve Partlar döneminde sözlü olarak İran-şehir adlandırmasının var olduğu düşünülse de bu ‘resmi’ bir şekilde İran imparatorluğu adlandırması olarak mevcudiyet kazanmamıştır.²⁸⁶ Smith, “Mazdakilerin 5. yüzyılda Sasani İran’ındaki büyük toplumsal-dini halk hareketi, bir yandan Sasani devletinin temellerini aşındırırken, öte yandan Sasani İran’ının ve Zerdüşti topluluğun ciddi şekilde zarar görmüş dokusunu da yenilemiştir. Bu da (...) İran mitolojisi ve ritüeline (...) bir geri dönüş hareketini, (...) millî bir canlanışı tahrik etti” diye aktarır.²⁸⁷ Sasaniler dönemine dek çoğunlukla sözlü olarak aktarılagelen İslam öncesi Pers tarihi bu dönem itibarıyla Krallar Kitabı (Kwaday-Namag) adıyla yarı resmi bir biçimde derlenmiştir. Bu kitabın daha sonra Firdevsi’nin İran’da milli kimliğe kaynaklık eden birlik ve ortaklık duygusunun ortaya çıkışında ve pekişmesinde önemli bir rol üstlenen ünlü Şehname’sine de kaynaklık ettiği kabul görmektedir.²⁸⁸ Dolayısıyla Sasaniler dönemi milli kimlik düşüncesi adına önemli bir evreyi teşkil etmiştir. Kendilerini Aryan olarak nitelendiren Sasaniler, bu düşünce etrafında inşa ettikleri yeni bir kültürel, politik ve dinsel ideoloji kurmuşlardır.²⁸⁹

---

²⁸³ Kashani-Sabet, a.g.e., s.61

²⁸⁴ A. Shapur Shahbazi, “The History of the Idea of Iran”, Vesta Sarkhosh Curtis ve Sara Stewart (Ed.) **The Idea of Iran Volume 1: Birth of The Persian Empire**, I.B. Tauris, London and New York, s.100-108

²⁸⁵ Schmitt, R. The Old Persian Inscription of Naqsh-e Rostem and Persepolis, Corpus Inscriptionum Iranicarum Part I, Vol.1 Texts II. ‘den aktaran; Curtis, a.g.e., s.112

²⁸⁶ Shabnam Holliday, The Politicisation of Culture and the Contestation of Iranian National Identity in Khatami’s Iran, **Studies in Ethnicity and Nationalism**, 7(1), 27-45, 2007

²⁸⁷ Smith, **Milli Kimlik**, s.65

²⁸⁸ Ehsan Yarshater, “Iran iii. Traditional History” **Encyclopedia Iranica**, Online Edition, <http://www.iranicaonline.org/articles/iran-iii-traditional-history> (03.03.2019)

²⁸⁹ Gherardo, **The idea of Iran**, s.120

Görüldüğü üzere, Eric J. Hobsbawm'ın "icat edilmiş gelenek"²⁹⁰ dediği olguya ilişkin süreç İran için Sasaniler dönemine dek uzanır.²⁹¹ Sasaniler döneminde İran ya da İran-şehir kavramları topraksal yahut politik-kültürel bir varlığı ifade ederken yanı sıra *İranlı olmayan dünya (an-İran)* tanımlaması da ortaya çıkmıştır.²⁹² Sasani yazıtlarında Eran/Aryan terimlerinin politik bir değer atfedilerek ifade edildiğinden söz edilmektedir. Bu dönemde, 'İran ve İran-olmayan (an/en-İran)'ların Şahı' ünvanı kullanılmış ve böylece öteki karşısında bütünleşik bir İran fikrine yer verilmiştir.²⁹³ Sasaniler döneminde I. Erdeşir zamanında kullanılmakta olan İranlı '*şahların şahı*'(şahenşah) sıfatı ikinci Sasani imparatoru I. Şapur'un fethettiği topraklar arttıkça buralarda varlık gösterenleri de ifade eder biçimde *İran ve an-İran* şahlarının şahı olarak değiştirilmiştir.²⁹⁴ Sasaniler döneminde 3.yy.'da Sasanilerin kurucu hükümdarı Erdeşir aynı zamanda dini önderlik ile hükümdarlığı birleştirmeyi başarmıştır.²⁹⁵ Böylelikle Gherardo'nunda belirttiği üzere, 3.yy. kadar eski bir dönemde İran'da politik ve dinsel propagandanın eşlik ettiği ulusal kültür oluşuma doğru bir ilerleyişten söz etmenin olanaklı olduğu da görülmektedir.²⁹⁶ M.S. 650 yılında Sasani İmparatorluğu'nun ortadan kalkması sonrasında yerine kurulan hanedanlıklar tarafından İran-şehir ismi resmi adlandırmada yer almamış olsa da Memalek-e İran gibi adlandırmalar resmi olmayan bir biçimde kullanılmayı sürdürmüştür. Shahbazi'ye göre, popüler bir biçimde bilindiğinin aksine İran adının ulusal bir devleti ifade eder bir biçimde resmi olarak yeniden bilinirlik kazanmasının ise Rıza Şah tarafından değil Safaviler tarafından sağlanmıştır.²⁹⁷

Kısaca, günümüzdeki anlamıyla ulusal kimlik fikriyle aynı şeyi karşılamasa da onunla özdeşlikler içeren bir İranlılık düşüncesine M.S.3.yy.'da Sasani İmparatorluğu'nda da rastlanmaktadır. Zerdüşt inancının yanı sıra hem inanca hem de kökene ilişkin efsanelerin yaygınlığının artması ve hatta devlet nezdinde resmiyette kabul görür hale gelmesi bunları İran-şehir olarak anılan coğrafyanın insanları için başlıca kimlik unsurları haline getirmiştir. Bu türden geniş bir coğrafyayı içeren bir İran-şehir düşüncesine, İslam'ın kabulüyle birlikte daha sonra İslam kimliğinin kuşatıcılığı ve evrensel İslam devletinin bir parçası olma düşüncesi de eklenmiştir.

Buraya dek İran ve İranlılık fikrinin gelişimine kısaca değindikten sonra, İslam kimliğinin İran için taşıdığı anlama ve her iki kimliğin bir arada bulunma serüvenine kısaca göz atmak faydalı olacaktır.

---

²⁹⁰ Hobsbawm, "Bu terim gerçekten icat edilmiş, inşa edilmiş ve formel düzlemde kurumsallaşmış gelenekleri olduğu kadar, kolayca izi sürülemeyecek bir şekilde kısa ve belirlenebilir bir zaman diliminde -belki de birkaç yılda- ortaya çıkmış olan ve büyük bir hızla yerleşmiş 'gelenekleri' de kapsamaktadır." diyerek terimin kapsamına açıklık getirir. Eric J. Hobsbawm, "Gelenekleri İcat Etmek", Eric Hobsbawm ve Terence Ranger (Der.) **Geleneğin İcadı**, (Çev. Mehmet Murat Şahin), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2013, s.2

²⁹¹ Eşref, a.g.e, s.91

²⁹² Hunter, "Iran, Islam, and the Struggle for Identity and Power", s.19

²⁹³ Gherardo, **The idea of Iran**, s.129

²⁹⁴ Shahbazi, a.g.e., s.108

²⁹⁵ Eşref, a.g.e, s.105

²⁹⁶ Gherardo, **The idea of Iran**, s.140-142

²⁹⁷ Shahbazi, a.g.e., s.108

2.1.1.3. İran'da Din, Milliyet ve Kimlik İnşası

İran'da milliyet ve din arasında süregelen ilişkinin tarihi oldukça eskilere uzanır. Dinsel anlamda bütünleşmenin sağlanamadığı İslam öncesi dönemler söz konusu olmuş olsa da 16.yy. ile birlikte Şiiliğin yaygın inanç olarak kapsayıcı ve bütünleştirici bir hal almasıyla beraber din yeniden devlet kimliğinin önemli bir bileşeni olarak öne çıkmıştır. Bununla birlikte İran'ın uzun tarihsel süreçte beraberinde taşıdığı kimi kültürel simgesel miras öğeleri İran'da kimlik adına bütünleştirici bir rol üstlenmiştir.²⁹⁸ Aynı zamanda, sahip olunduğu düşünülen güçlü imparatorluk geçmişi çoğu kez ardıllarınca açıkça vurgulanmış ve sahiplenilmiştir.²⁹⁹ İran'ın İslam'la tanışmazdan evvelki geçmişine ilişkin kültürel miras, dönemin din alimlerinde reddedilmemiş üstelik alimlerin kimi yapıtlarında vurgulanmıştır. Bu nedenle İran'da İslam sonrası süreçte dine ve ülkenin kültürel geçmişine ilişkin hassasiyetler arasında bir uyum mevcut olmuştur. Hem İslam öncesi hem de İslam sonrası İran tarihinin yer aldığı tarih kitaplarındaki anlatılarda kimi zaman bu iki dönemin bütünleştirildiği gözlenmiştir. İran'da ilk insan Kiyumers ile Hz. Adem'i özdeşleştirmek ya da efsanevi kahraman Rüstem'in Hz. Ali safında savaştığı ve Hz. Mehdi yeniden yeryüzünde varlık gösterdiğinde onunla birlikte de savaşacağı düşüncesinde olduğu gibi, kadim efsanelerde yer verilen kimi öğeler zaman zaman İslam tarihindeki öğelerle eşleştirilmiştir. İran'da 1905-1911 yıllarını kapsayan anayasal devrim sürecinde ve sonrasında modernizm yanlıları ve gelenekselci ulema arasında bir karşıtlık söz konusu olmuş olsa da bu, anılan dönemde öze ilişkin bir çatışma yaşandığını ifade etmez.³⁰⁰

Birinci Dünya Savaşı döneminde de ulusal cihat çağrısını destekleyen bir gazete yazısında, İran mitolojisinden bir benzetme ile dışarıdan gelen zalim hükümdar Zakkak'ın karşısında cesaretle duran ve yabancıları ülkesinden çıkaran Kavih'ten dem vurarak, ülke üzerinde türlü oyunlar oynayan iki yabancı güç olan İngiltere ve Rusya'ya da aynı biçimde karşı koyulması salık verilmiştir. Aynı gazete bir başka yazıda yine İran mitolojisinden yola çıkarak Birinci Dünya Savaşı'ndan Yazdan (Ahura Mazda) ve Ehrimen'in güçleri, yani iyiler ve kötüler arasındaki son savaş olarak söz edilmiştir.³⁰¹ Buradan da anlaşılacağı üzere, tarihsel mitler ve anlatılar İran toplum belleğinde İranlılık algısını biçimlendirici faktörler arasında oldukça önemli bir konuma sahiptir.³⁰² Bununla birlikte, özünde toplumun kolektif belleğinde yer alan dine ve milliyete ilişkin öğelerin çoğu kez içiçe geçen bir temsile sahip olduğu açıktır.

Doğrudan mitolojik anlatılara ek olarak gerçeğin mitleştirilmesi ve abartılı anlatımsal öğelerle bezelenmesi durumu da milli kimliğin inşası adına önemlidir. Bununla birlikte, Shaffer'ın da dediği gibi, "(h)erhangi bir halkın kimliği somut gerçeklerden daha çok onun tarihi mitlerinden etkilenir."³⁰³

²⁹⁸ Hunter, "Iran, Islam, and the Struggle for Identity and Power", s.20-21

²⁹⁹ Örnek bir ifade için bakınız: Mehr Haber Ajansı, "Zarif'ten ABD'nin İran kararına sert tepki", 23 Nisan 2019. <https://tr.mehrnews.com/news/1878166/Zarif-ten-ABD-nin-Iran-kararina-sert-tepki> (23.04.2019)

³⁰⁰ Ahmedi, "İran'da Din ve Milliyet", s.34-42

³⁰¹ Birinci Dünya Savaşı döneminde Almanya'da Farsça yayın yapan Kavih gazetesinden yapmış olduğu alıntılar için bkz. Kashani-Sabet, a.g.e., s.196-198

³⁰² Alamdari, a.g.e., s.21

³⁰³ Shaffer, **Sınırlar ve Kardeşler**, s.24

Birinci Dünya Savaşı sürecinde İran özelinde yaşanan güç mücadeleleri³⁰⁴ İran’da askeri kültürün gelişime katkı sağlarken, bu dönemle birlikte artan milliyetçi hassasiyetler ile birlikte öne çıkan vatan toprağının savunulması olgusu İran mitolojisine dair kahramanlık anlatılarıyla da desteklenmiştir. Ayrıca yaşanan kimi vakalar efsaneleştirmeye uygun biçimde abartı öğeleriyle bezenmiş ve yeni tarihsel mitler ortaya çıkarılmıştır. Böylece yaşanan bu küresel savaş süreci İran toplum kimliği ve kültürü üzerinde de biçimlendirici etkiye sahip olmuştur. Bu süreçte mitolojik efsanelerden kaynağını alan ulusal kültüre ilişkin öğelerin, şehitlik ve cihat gibi dini unsurlarla bir arada kullanımı İran kimliğine dair bu iki faktörün milli mücadele anlayışı noktasında harmanlanmasına olanak sağlamıştır.³⁰⁵ İran’ın sahip olduğu kültür ve kimlik özellikleri hem İslam öncesi hem de İslam sonrası dönemin izlerini taşır. Eşref’e göre, “Ulusal kimlik, hakiki ve dışsal temellere sahip olan doğal ve sabit bir şey olmayıp insanların toplumsal deneyimlerinden ve algılamalarından kaynaklanan içsel bir olgudur. Belli bir tarihi dönemde ortaya çıkan ulusal kimlik için tarihi bir geçmiş düzenlenir, tarihsel hatıralar uydurulur ve yıldönümleri ve anma merasimleriyle canlı tutulur.”³⁰⁶ İran kimlik inşasında ve sürekliliğinin sağlanması noktasında da tarihsel anlatıların ve anma törenlerinin yeri büyüktür. Yanı sıra, İran’ın İslam öncesi gelenek ve kültürünü önemli ölçüde koruyabilmiş olması da mevcut kimliğinin ayırt edici karakterine katkı sağlamıştır. Örneğin, İslam öncesi dönemden bugüne taşınan güneş takviminde yer alan ayların isimleri Zerdüş inanışına konu olan melek isimlerine tekabül etmektedir. Ayrıca İran’ın İslam öncesi geleneklerinin pek çoğu Safeviler dönemiyle birlikte resmi inanç halini alan Şii-İslam gelenek, inanç ve uygulamaları ile benzeşimlere sahiptir.³⁰⁷ İran’da ‘Nevruz’³⁰⁸ ve onunla ilintili olarak ‘caharsanba-suri’³⁰⁹, ‘sofra-ye haft sin’³¹⁰, ‘sizdah bedar’³¹¹ gibi pek çok gelenek İslam öncesi dönemden bu yana sürdürülmektedir. İslami olarak hicreti başlangıç almakla birlikte yine de güneş takvimi (hicri-şemsi) uygulaması benimsenmiştir. Ay isimleri de geçmiş imparatorluklardan bu yana korunmuştur. Tüm bunlara ek olarak Hafız, Sadi, Firdavsi gibi önemli kimseler verdikleri eserlerle ve toplumda sahip oldukları kapsayıcı, birleştirici ve kimliği pekiştirici rolle birlikte İran’ın geçmişinden bugününe uzanan bir köprü vazifesi görmüşlerdir.

³⁰⁴ İngiltere ve Rusya’nın bu süreçte gerçekleştirdikleri İran’a yönelik müdahaleci politikalarından söz eden detaylı bir çalışma için bkz. Süleyman Erkan, “İran’a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921)”, **Akademik Ortadoğu Dergisi**, 5(1), 2010, s.92-116.

³⁰⁵ Kashani-Sabet, a.g.e., s.199-200

³⁰⁶ Eşref, a.g.e, s. 90

³⁰⁷ Hunter, “Iran, Islam, and the Struggle for Identity and Power”, s.21-29

³⁰⁸ Nevruz geleneğinin izlerine İran’ın İslam öncesi inancı olan Zerdüştlükte de rastlanır. Detaylı bilgi için bkz. Mary Boyce, “Nowruz i. In the Pre-Islamic Period”, **Encyclopedia Iranica**, Online Edition, <http://www.iranicaonline.org/articles/nowruz-i> (08.04.2019)

³⁰⁹ Pers ay takviminin son çarşamba günü güneş battıktan sonra yapılan ateşten atlama gibi ritüelleri ifade eder. Detaylı bilgi için: Manouchehr Kasheff ve ‘Ali-Akbar Sa‘idi Sirjani, “Caharsanba-Suri”, **Encyclopedia Iranica**, Online Edition, <http://www.iranicaonline.org/articles/caharsanba-suri> (19.04.2019)

³¹⁰ Haft Sin Sofrası, İran’da yeni yıl olarak kutlanan Nevruz etkinliklerinden biridir ve ‘S’ (sin) harfi ile başlayan yedi adet nesnenin bulunduğu bir sofraya hazırlanır. Geleneksel olarak sofrada diğer pek çok şeyde bulunur. Örneğin, Kuran-Kerim ya da Hafız Şirazi’nin Divanı veya Firdavsi’nin Şehnamesi de çoğunlukla bu sofrada yer alır. Detaylı bilgi için bkz. A. Shapur Shahbazi, “HAFT SIN,” **Encyclopaedia Iranica**, Online Edition, <http://www.iranicaonline.org/articles/haft-sin> (19.04.2019).

³¹¹ Sizdah Bedar, İran’da yeni yıl olarak kutlanan Nevruz’un onüçüncü gününde açık havada vakit geçirmek suretiyle yapılan çeşitli etkinlikleri kapsayan eski bir gelenektir. Detaylı bilgi için bkz. The Circle of Ancient Iranian Studies(CAIS), “Iranian Traditions and Customs: Sizdah Bedar”, http://www.cais-soas.com/CAIS/Celebrations/sizdah_bedar.htm (19.04.2019)

Din ve milliyetçilik hususundaki ilişkiselliğe Smith şu yorumu getirir,

Milliyetçilik, yalnızca siyasi bir doktrin olarak ele alındığında seküler olabilir, ancak mükerrer kültürel pratikler grubu olarak görüldüğünde yeni bir kisveye bürünür ve dinin bir biçimi olarak ortaya çıkar. Bu din kesinlikle dünyevi ve insan odaklıdır, dolayısıyla sekülerdir, fakat yine de dindir, sadece bu kez yegâne ilah millettir, egemen halk ile kafir yabancılarınkiler birbirinden ayrılır, milli tarih ve kadere kuvvetli bir inanç duyulur, hepsinden önemlisi bu din, kendi milli ritüel ve törenlerine sahiptir.”³¹² “Bu “seküler din” geleneksel dinlerle birlikte var olabilmesine, hatta kimi zaman ittifak kurabilmesine rağmen, kuşkusuz ki hem onlardan farklı hem de onlara karşıdır.”³¹³ “Belki de bu seküler dinin en açık örneği, savaşta “ülkesi uğruna” ölen askerleri anmak için yapılan pek çok milli ritüel ve törendir. Burada dini motifleri seküler-millî olanlardan ayırt etmek zorlaşır. Fedakârlık fikri, yenilenme ve kefarete umudunu da beraberinde getirir, bu vaadin sembolizmi ise dini çağrışımlarda bulunur ya da dini motif ve ayinleri doğrudan ödünç alır.”³¹⁴

Şüphesiz, sözü edilen bu törenler İran için de ulusun kolektif hafızasını canlı tutmak adına tekrarlı olarak büyük bir coşkuyla anılmasına gayret edilen ve ülkece hatırlanan özel günlere tekabül eder. Smith’in de belirttiği gibi, süreç içerisinde kalıplaşmış ve özümsemiş olan çeşitli toplumsal ritüeller ve özel gün anmaları dini ritüelleri çağrıştıran birer edime karşılık gelir. Dolayısıyla esasen bu gibi bir perspektifle İran özelinde de din ve milliyetçilik olgularının belirli bir noktada kesişmeye başlaması her durumda kaçınılmaz olmuştur. Keza bugün İran’da, 1980-88 yılları arasında Irak ile yaşanan savaşın anıları halen dün gibi taze tutulmaya çalışılmakta, burada şehit düşenler sıklıkla Kerbela şehitleriyle birlikte yad edilmektedir. Bu süreçte şehadet bir yandan dine ilişkin bir feda edimini ifade ederken öte yandan bir diğer kutsalın, yani vatanın savunulmasına karşılık gelmekte ve milliyetçi bir hassasiyeti de barındırmaktadır. İslam devriminin yaşatılması için İran’ın yaşatılması anlayışı da bu noktada önemli olmaktadır.

Devrimin mevcut lideri Hamaney’in konuya ilişkin ifadeleri şu şekildedir: “İslam bizim ulusal kültürümüzün en önemli sütunudur. Bugün, İran halkı on dört asır geçtikten sonra kültür, dil ve geleneklerinin İslam ile iç içe olması gerçeğiyle gurur duyuyor. İslam kültürü, gelenekleri ve pratikleri bizim kültürümüzün parçasıdır ve bu bağlamda ulusal olmak İslamcılığa eşdeğerdir ve bu iki yön asla birbiriyle çatışmaz.”³¹⁵ Hamaney, ayrıca “İran’ın kolektif ve ulusal kimliği İran milliyetinden daha fazla cazip ve etkili olan İslam nizamı (nizam-i İslami)’dir” diyerek dinin birleştiriciliğini milliyetçi bütünleşmeye yeğlediğini de ifade etmiştir.³¹⁶ Hamaney yapmış olduğu bir konuşmada ise şunları söylemiştir.

Milliyet nedir? Toplu kimliktir, bir topluluk kimliğidir. Bu kimlik sayesinde ki her ülke; gelişme, ilerleme ve kalkınma yolunda maddi ve manevi bütün imkanlarını kullanabilme şansına

³¹² Smith, **Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik**, s.108

³¹³ Smith, **Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik**, s.109

³¹⁴ Smith, **Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik**, s.110

³¹⁵ Khamene’i, Ayatollah Seyyed Ali. 2000. The Cultural Viewpoints of the Leader of the Islamic Revolution of Iran, Tehran: Center for Cultural and International Studies, Islamic Culture and Relations Organization’dan aktaran; Holliday, “The Politicisation of Culture”, s.34

³¹⁶ Kalam-i Vilayat-i Nurhidayat: Sukhanrani-yi Muqam-i Mu‘azam-i Rahbari dar Jam’ii Javanan-i Isfahan [12 Aban 1380] [The Word of the Vilayat, Guided by Light: The Supreme Leader’s Speech to a Group of Young People in Isfahan, (3 November 2001) ‘den aktaran; Holliday, “The Politicisation of Culture”, s.34

kavuşur. Bu toplu ve toplumsal kimlik hissi olmazsa o toplum birçok sorunla karşı karşıya kalır, birçok başarıdan mahrum olur. Yani bir ülkenin başarılarının belli bir kısmı, bu toplu ve toplumsal kimlik duygusuna bağlıdır, bu duygu var olmazsa o başarılar gerçekleşmez. Bizim ülkemizde bu milli ve toplumsal duygu milliyetten de ötedir. Biz milleti kutsal ve saygı duyulması gereken bir değer olarak görmemize ve dünya siyasi literatüründe “nasyonalizm” olarak adlandırılan olumsuz anlamıyla değil, olumlu anlamıyla “milliyet”i pek ziyade önemseyip ona dayanmamıza rağmen şunu bilmeliyiz ki İran milletinin toplu ve milli kimliği İslamdır, İslam nizamıdır. Bunun önemi ve etkisi daha fazla olduğu gibi etki sahası da daha geniştir. Bu kimliğin önemi hem İranlılık açısından etkin ve verimli olması hem İslami açıdan bu özelliği taşıması hem global bağlamda etkin ve verimli olabilmesidir. Yani diğer milletlerin hiçbirinde var olmayan bir özelliktir bu! Milliyet ötesidir... Bazı milliyet ötesi sloganların etki alanı sınırlıdır. Mesela Araplar Arap kimliği ve milliyetçiliğini vurguluyor, nasyonalizm ve ırk eksenli bir milliyetçilik yapıyorlar. (...) İslam nizamı böyle değildir; hem İslami hem milli hem global -İslam ötesi- işlevi vardır.³¹⁷

Devrimin ideoloğu olarak anılan Ali Şeriatî ise, İran ve İslam kimliklerinin bütünlüğünden şu şekilde söz eder: “İslam’dan sonraki tarihte on dört yüzyıl boyunca İran ve İslam’ın tarihsel yoldaşlığı, hiçbiri diğerinden ayrılamayacak zengin ve kapsamlı bir kültür üretmiştir. (...) İslam olmaksızın İran kültürünü aramak, İran olmaksızın İslam kültürünü görmek kadar muhal ve tasavvuru imkansızdır.”³¹⁸

Smith’e göre,

Son birkaç on yıldır, genellikle “dini milliyetçilik” olarak ifade edilen ideolojiye dönüldüğüne şahit olmaktayız. (...) İran’da da yeni-gelenekçi aydınlar ve din adamları, eski dini değer, inanç, sembol ve geleneklerini geri getirmek için milletlerini Batılılaştırıcı asimilasyondan kurtarmaya teşebbüs etmiştir. Söz konusu olan, (...) milliyetçiliğin geleneksel din ile ittifak kurmasından çok daha fazlasıdır; yeni bir milliyetçilik formudur ve bizleri, milliyetçiliğin sadece seküler bir ideolojik hareket olduğuna dair yaygın varsayımı sorgulamaya iter.³¹⁹

1979 devriminden sonra da İraniyat düşüncesi İran kimliğinin önemli ve etkili bir bileşeni olmayı sürdürmüştür.³²⁰ Bugün İran’da İslam ve İran düşüncelerinin her ikisi de ben ve öteki sınırlarının belirlenmesinde ve altının çizilmesinde rol oynamaktadır. Ancak, devrimi izleyen ilk yıllarda İranlılık, dolayısıyla milliyetçilik Pehlevi Hanedanlığı’nı ve Batı modernizmini ve müdahaleciliğini çağrıştıran unsurlar olarak görülmüştür. Pehlevi Hanedanlığı döneminde İran milliyetçisi bir yaklaşımın rejim meşruiyeti adına ideolojik olarak beslenmesi ve araçsallaştırılması gayreti dinsel unsurları geri plana itmiştir. Bu durumda 1979 devriminin ardından tersine bir işleyiş söz konusu olmuş ve bu kez de yeni rejimin öncelikli dayanağı olan inanca dair unsurlar ideolojik birer aygıt dönüştürülmeye çalışılırken milliyetçiliğe ilişkin unsurlar daha önemsiz bir konumda yer almıştır.³²¹ 1970’lerin sonlarına kadar ekonomik büyümeye ilişkin artan beklentiler İslamcı ve solcu kesimleri taktik bir birlikteliğe sürüklemiş ve bu süreç 1979 İran İslam Devrimi ile neticelenmiştir.³²²

³¹⁷ Hamaney’in 2001 yılı içerisinde İsfahan’da gençlere seslendiği konuşmasından alınmıştır. Ayetullah Seyyid Ali Hamanei, **İran Gerçeği: Konuşmalarından Derlemeler**, (Çev. İsmail Bendiderya), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2018, s.93-94

³¹⁸ Ali Şeriatî, **İran ve İslam**, Fecr Yayınevi, Ankara, 2009, s.140-141

³¹⁹ Smith, **Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik**, s.107

³²⁰ Holliday, **Defining Iran**, s.28

³²¹ Ahmedi, “İran’da Din ve Milliyet”, s.53

³²² Hunter, “Iran, Islam, and the Struggle for Identity and Power”, s.36

İslam Cumhuriyeti'nin ABD emperyalizmi, uluslararası Siyonizm ve Arap irticacı gibi meselelere bakışı devrim sonrası solcu İslami çizgiden etkilenmiştir.³²³ Pehlevi Hanedanlığı süresince İran'ın problemleri için çözüm olarak kabul edilen Batı tarzı modernleşme olgusu 1979 devriminin ardından bir çözüm yolu olarak kabul edilmekten çıkmıştır. Bunun yerine yeni rejimle birlikte İslam'a has değerlere dönüş çabaları söz konusu olmuştur.³²⁴ Yanı sıra, özellikle İran-İrak Savaşı bu durum üzerinde dönüştürücü bir etki yaratmış ve milliyetçi hassasiyetler bu tarihi izleyen evrede yeniden politik alanda kendisine yer bulmaya başlamıştır. Kısacası İran'da dini ve milliyetçi olarak adlandırabileceğimiz kimliksel hassasiyetler uzun süreden beri bir arada varlık göstermiştir, Her iki hassasiyet toplumsal birlikteliğin sağlanması noktasında zaman zaman birbirinin tamamlayıcı olarak hizmet ederken kimi zamanda farklı çıkarlara temas etmelerinden ötürü birbirleriyle uyumsuzluk arz etmişlerdir. İzleyen kısımda bu iki kimliksel unsurun bir arada bulunma durumları gözden geçirilecektir.

2.1.1.4. İrancılık ve İslam

İran, yaklaşık 82 milyon olan nüfusuyla yerleşik bulunduğu Ortadoğu coğrafyasının en kalabalık ülkelerinden biri konumundadır. Oranlar yüzdesel olarak tartışmalı olmakla birlikte, İran'ın demografik yapısı gözden geçirildiğinde Farsların yaklaşık %61 oranında bir nüfusla ülkenin en kalabalık etnik grubunu oluşturduğu görülmektedir. Nüfusun geri kalanını ise yaklaşık %16'lık bir oranla Azeriler, %10'luk bir oranla Kürtler ve kalanını da Lur, Beluc, Arap, Türkmen ve diğer etnik gruplar oluşturmaktadır.³²⁵ Müslümanların nüfusun %99,4'üne tekabül ettiği genel nüfus içerisinde Şii Müslümanların ise %90-95'lik bir oranla oldukça büyük bir çoğunluğu kapsadığı görülmektedir.³²⁶ İran yoğun bir nüfusa ve bu nüfus içerisinde çoklu etnik ve dinsel bileşenlere sahiptir ve bu durum onun dış politika tercihlerine de etki etmektedir.

Holliday, İran adına geneli kuşatıcı ve ulus inşasına olanak sunan iki kimliksel öğeden söz etmenin olanaklı olduğunu belirtir: *İraniyat ve İslamiyat*.³²⁷ Alam Saleh (2013) de, İslami ve milliyetçi öğeleri İran kimlik söylemine etki eden iki önemli faktör olarak tanımlar.³²⁸ İran'ın İslam öncesi mirasıyla ilişkili olan ve İranlı kimliği öne çıkaran İraniyat ve İran'ın İslam sonrası mirasını öne çıkaran İslamiyat arasında zaman zaman bir çekişme meydana gelmekte olduğundan ve bu çekişmenin içeriğini İran'ın hakiki kimliğine ve kültürüne neyin kaynaklık ettiği meselesinin oluşturduğundan söz eden Holliday ise, bu noktada ulusal kimliğe ilişkin birbiriyle çekişen üç ayrı söylem ortaya çıktığından bahseder: *'İrancı' 'İslamcı-İrancı', 'İslamcı'*.³²⁹ İran açısından inanç ve

³²³ Hunter, **Iran Divided**, s.125

³²⁴ Keddie, "Iranian Revolutions in Comparative Perspective", s.309

³²⁵ İran'da Pehleviler dönemi de dahil olmak üzere uzun yıllardır etnik kökene dayalı nüfus sayımı yapılmamaktadır. Dolayısıyla söz konusu veriler yaklaşık oranları ifade etmektedir. **The World Population Review**, Iran Population 2019, <http://worldpopulationreview.com/countries/iran-population/> (21.08.2019); Ayrıca özellikle İran'da Azeri nüfusun genel nüfus içindeki payına ilişkin daha detaylı inceleme ve açıklama için bkz. Shaffer, **Sınırlar ve Kardeşler**, s.263-267

³²⁶ Central Intelligence Agency (CIA), "Middle East: IRAN", The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html> (18.03.2018)

³²⁷ Holliday, **Defining Iran**, s.3-25

³²⁸ Alam Saleh, **Ethnic Identity and the State in Iran**, Palgrave Macmillan, New York, July 2013, s.25-58

³²⁹ Holliday, "The Politicisation of Culture", s.28

milliyet meseleleri arasında varolan ilişkinin Ortadoğu’da mevcut diğer toplumlardan farklılaştığını vurgulayan Ahmedi ise, Holliday’ın İran için sözünü ettiği bu durumu farklı bir biçimde tekrarlar ve din ve milliyetçilik ikilisinin günümüz Ortadoğu coğrafyasında “ikisini uzlaştırmak, birini diğerine üstün kılmak ve birini kabul ederek diğerini reddetmek” biçiminde yönelimlere konu olan bir ilişkiye sahip olduğunu ifade eder.³³⁰ Bu noktada, “İran ulusal kimliğinin bazı yapıları[nın] yoğun bir biçimde İraniyat ve/veya İslamiyat, ya da her ikisi de modern öncesi olan İslam öncesi ve/veya İslami kültür ve miras fikirlerine dayanıyor”³³¹ olduğunu belirten Holliday, yanı sıra İslam ve milliyetçi düşüncenin İran politik söyleminin öteden beri ayrılmaz bir parçası olduğunun altını çizer ve söylemsel olarak savunulan farklılıklarına rağmen, İslamiyat ve İraniyat’ın ‘kompleks karışımının’ çeşitli düzeylerde İran yaşamının önemli birer parçası olduğunu ifade eder.³³² Hunter’ın deyimiyle, “Kısaca hem din hem de etnik-kültürel İrancılık, İran’ın ulusal kimliğini sağlamlaştırmıştır.”³³³ Holliday’ın de ifade ettiği gibi,

Bazı durumlarda İraniyat ve İslamiyat arasında bir çatışmanın var olduğuna inanılır. (...) İraniyat’ın ayrıcalıklı kullanımı ve onun İslamiyat üzerinde öncelenmesi İran’ın İslam öncesi geçmişi biçiminde bir monarşi ya da bu gibi bir yönetim sistemi için arzu duymak açısından anlaşılır. Öte yandan, İslamiyat’ın ayrıcalıklı kullanımı ve İraniyat üzerinde öncelenmesi tümüyle İslam üzerine temellenmiş bir yönetim olarak anlaşılır. Kimisi için, önceki İran’ın orijinal İslam öncesi kültürü ve İran medeniyetinin ihtişamına dönüş bağlamında haklılaştırılan hakiki ve meşru İran ulusal kimliğini temsil eder. Diğerleri için, İran’ın İslami kültürü ve İslam medeniyetinin ihtişamı bağlamında haklılaştırılan hakiki ve meşru olan sonrakidir. İran İslam Cumhuriyeti’nde gerçek şudur ki, hem İraniyat hem de İslamiyat değişken derecelerde hakiki ve meşru olarak algılanır ve İran ulusal kimliğinin inşasında kullanılır.³³⁴

Ahmedi’ye göre kimliğin genel çerçevesini çizen bu iki bileşen arasında bir ikilik ve müphemlik söz konusudur ve bu durum İranlıların tarih, kimlik ve kendilik duygularına ilişkin olarak M.S. 642 tarihli Arap İslam fetihleri kadar erken bir dönemde dahi mevcuttur.³³⁵ İran, 642 yılı itibarıyla Arap fetihlerine maruz kalmış ve bunu takiben gerçekleşen İslamlaşma süreci dil ve kültür bakımından bir dirençle karşılaşmıştır. Kimi İranlı gruplar, Arap fetihlerinin İran için “kültürel ve politik çöküş” meydana getirerek İran’ın gücüne ve bağımsızlığına zarar verdiğine inanmışlardır.³³⁶ Hunter’a göre, İran’da İslamiyetin kabulünün ardından gelişen süreçte toplumda hüküm süren milliyetçilikle bağdaştırılabilecek hassasiyetlere göz atmak, günümüz İran’ın da var olan din milliyet çelişmesini anlamamıza yardımcı eder. Arap fetihleri ile birlikte hem topraksal hem de kültürel birliği sarsıcı bir süreç ortaya çıkmış ve İslam dini yeni bir kimliksel unsur olarak belirmiştir. İslam’ın kapsayıcı etkisinin yanı sıra İran’ın dil, kültür, tarih mirasının da büyük ölçüde varlığını sürdürüyor olması İran ve İslam kavramları arasında bahsi geçen ikiliği ortaya çıkarmıştır. Öyle ki İran’da çoğunlukla Zerdüşt inancı ile ilişkili olan eski kültürel gelenekler yaşatılırken yeni inançları olan İslam bunların karanlık ve cahiliye devrine ait gelenekler olduğunu varsaydığı için belirli ölçüde bir

³³⁰ Ahmedi, “İran’da Din ve Milliyet”, s.25-32

³³¹ Holliday, **Defining Iran**, s.16

³³² Holliday, “The Politicisation of Culture”, s.27-40

³³³ Hunter, “Iran, Islam, and the Struggle for Identity and Power”, s.29

³³⁴ Holliday, **Defining Iran**, s.2

³³⁵ Ahmedi, “İran’da Din ve Milliyet”, s.33

³³⁶ Nikki Keddie, *Qajar Iran and the Rise of Reza Khan 1796–1925*, Costa Mesa, California: Mazda Publishers, 1999, s.6’ dan aktaran: Holliday, **Defining Iran**, s.30

problematik ortaya çıkmıştır. Kimliğin İslamcı ve İrancı bileşenleri arasında ortaya çıkan belirli ölçekteki bu çatışma, nihayetinde İran’da kimliğin ikiye bölünmüşlüğü duygusunu ortaya çıkarmıştır. İzleyen süreçte İran toplumunun bir kısmı İran kültür, dil ve geleneklerinin korunmasında ısrarcı olarak, Araplaşmaya karşı olmanın İslam’a bağlılık için engel teşkil etmediği konusunda hemfikir olmuş ve İrancı kimliğin sahiplenilmesini savunmuşlardır. Kimileri tarafından ise, İslam öncesine ait unsurlar geri plana itilmiş ve bu kimseler İslam kimliğinin ön planda tutulmasına gayret etmişlerdir.³³⁷ Dolayısıyla Arap fetihleri ile birlikte İran’ın İslam öncesi ve sonrası kültür ve kimliği üzerinden zaman zaman uyumsuzluklar ortaya çıkmıştır. Süreç içerisinde İran’ın yerli kültür ve gelenekleri İslam’la bağdaştırılmış olsa da toplumda çoğu kez korunmuştur. Bu süreçte İran’ın İslam öncesi kültür ve geleneğine bağlılığın terkedilmesini savunan ve Arap İslam etkisini daha yoğun biçimde içselleştiren Mustabarin olarak adlandırılan bir kesim ve Araplaşmaya karşı olan ve İslam öncesi geleneğin ve kültürün yaşatılmasını savunan İran Garaei³³⁸ (İran Gara-İrancı) olarak adlandırılan bir diğer kesim ortaya çıkmıştır. İran Gara olarak adlandırılan bu kitle Shu’ubiye Hareketi³³⁹ne de öncülük etmiştir.³⁴⁰ Kimi İranlı dini düşünce insanlarının Shu’ubiye Hareketi içerisinde yer alan siyasi kimselere muhalefeti, Ahmedi’ye göre, o dönemin din ve milliyet ikiliğine ilişkin nadir örneklerden biridir. Ancak halkın genel algısını yansıtmaz.³⁴¹

Hobsbawm(2018)’a göre,

Din, ortak pratikte komünyon kurmanın eski ve sınanmış bir yöntemi, başka ortak yönü olamayacak insanlar arasında bir tür kardeşlik bağıdır. (...) din, (...), dini genellikle (en azından daha savaşçı aşamalarında), “millet”in kendi üyelerinin bağlılığı üzerinde tekel kurmasına meydan okuyabilecek bir güç olarak görüp ona ciddi bir ihtiyatla yaklaşan modern milliyetçilik açısından paradoksal bir çimentodur.³⁴²

Bu biçimde, dinin çeşitli toplumlarda üstlendiği kimliksel rol neticesinde milliyetçilik benzeri bütünleştirici bir rol oynaması durumu Hobsbawm tarafından “ön-milliyetçilik” olarak adlandırmaktadır. Buna göre, İran ön-milliyetçiliği hem Sasaniler döneminde hem de Safeviler döneminde sahip oldukları dinsel kimliğin etkisi dahilinde yaşamıştır.³⁴³ Safeviler döneminde devletin resmi inancı olarak belirlenen Şii-İslam, İran’da merkezi otoritenin sağlanarak İran kimliği temelinde bir siyasal birlik geliştirilmesinde son derece elzem bir rol üstlenmiştir.³⁴⁴ Safevi Hanedanlığı’nın 1501 yılında kuruluşundan 1722’de vuku bulan Afgan-Sünni istilalarıyla son buluşuna dek geçen süreçte ise, İran toplumunun büyük bir çoğunluğu kendisini kimliksel açıdan

³³⁷ Hunter, “Iran, Islam, and the Struggle for Identity and Power”, s.8-21

³³⁸ İrancı tutum ve davranışlarda bulunan kimseleri ifade eden bir sözcük.

³³⁹ Emeviler döneminde ortaya çıkarak Abbasiler döneminde yaygın ve belirgin bir hal alan bu fikri hareket, başlarda Arap olmayanların da Araplarla eşit değerde olduğunu savlarken daha sonra Arap olmayanların Araplardan daha üstün olduklarını ileri süren ve Arapları aşağılayan bir hareket halini almıştır. Shu’biyya Hareketi’ne ilişkin daha detaylı bilgi için bkz: Ahmad Ashraf, “Iranian Identity: Medieval Islamic Period”, **Encyclopedia Iranica**, Online Edition, <http://www.iranicaonline.org/articles/iranian-identity-iii-medieval-islamic-period> (27.04.2019)

³⁴⁰ Hunter, **Iran Divided**, s.21-22. Hunter, bu kitlenin önemli temsilcilerinden birinde ünlü şair Firdevsi olduğunu aktarır.

³⁴¹ Ahmedi, “İran’da Din ve Milliyet”, s.33-35

³⁴² Eric Hobsbawm, **Milletler ve Milliyetçilik**, 6. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018, s.94

³⁴³ Hobsbawm, **Milletler ve Milliyetçilik**, s.97

³⁴⁴ Eşref, a.g.e, s.109

resmi inanç olarak benimsenmiş olan Şiilikle tanımlar hale gelmiştir.³⁴⁵ Bununla birlikte İranlı olmaya ilişkin kimliksel değerler de yanı sıra korunmaya devam etmiştir. Safevilerin kurucusu kabul edilen Şah İsmail'in Şiiliği resmi inanç olarak kabul ettiği 1501 yılından itibaren birçok kimse için İranlılık ve Şiilik tek bir birleşime ait parçalar olarak kabul edilmiştir.³⁴⁶ Sasaniler döneminde zoroastranlaştırılan devlet Safeviler döneminde de benzer bir biçimde Şiileştirilmiştir. Sasanilerin ilk kralı olan I. Ardashir (M.S.226?-240) imparatorluğun kuruluşuna dair ilahi nitelikler öne sürmüş, Safevilerin kurucusu Şah İsmail'de kendini siyasal inanç bakımından 'Tanrı'nın elçisi' olarak görmüştür. Safeviler'den önce onlarca alt mezhebe bölünmüş bir toplumsal inanç yapısı söz konusuysen Şah İsmail'in Şiiliği resmen devlet dini haline getirmesiyle birlikte halkın büyük çoğunluğu ortak bir inanç çatısı altında bütünleşmiştir. Daha sonra ulusalcı bir anlayışı meydana getirecek başlıca faktörlerden biri olan homojen yapı da böylece ortaya çıkmıştır.³⁴⁷ Ayrıca, İran efsanelerine ve mitolojisine ilişkin çeşitli anlatılarda üstün nitelikleriyle sıklıkla yer bulan Cemşid ve Feridun gibi efsanevi karakterler Akkoyunlu Devleti'nden başlayarak İran şahlarına yönelik lakaplar olarak kullanılmıştır.³⁴⁸ Safevilerin kurucusu Şah İsmail'de bir şiirinde kendisinden "Ben bugün yeryüzüne indim, ben Hüdavendigâr ve padişahım. Gerçekten de ben Haydar'ın oğluyum. Feridun'um, Keyhüsrev'im Cemşid'im Zaloğlu Rüstem'im"³⁴⁹ diyerek bahsetmektedir. Safevilerle birlikte Şiiliğin devlet için taşıdığı anlam farklılaşmış ve bu doğrultuda inanç devlet erkinin meşruiyetini artırdığı ölçüde, devlette Şiiliğin koruyucusu olarak görülmüştür.³⁵⁰ Roy(1994)'a göre, her ne kadar arada kırılğan dönemler olmuşsa da özellikle on dokuzuncu yüzyılı takiben İran'ı ve İslam'ı savunmak yeniden aynı şeyi ifade eder olmuştur.³⁵¹ Birinci Dünya Savaşı ile birlikte gelişen süreç hem İran milliyetçiliğini hem de bölgesel milliyetçiliği körükleyen bir etki ortaya çıkarmıştır.³⁵² İranlıların yabancı hegemonyasına dair tepkisi Batı'nın hem İran'ı hem de İslam'ı yok etmeye çalıştığına dair fikirleri bir arada içerirken, bu bağlamda düşünenler için Şiilik ve İran milliyetçiliği birbirinden ayrılmaz bir bütüne tekabül etmiştir. Böylece İran'da İkinci Dünya Savaşı ertesine dek devletin bekası nerdeyse her kesim tarafından dinin bekasıyla eşdeğer görülmüştür. Bu bağlamdaki her gelişme 20.yy. ortalarına dek İran'da dini ve milliyetçi hassasiyetlerin paralelliğine katkı sağlamıştır.

Batılı ülkelerin küresel alanda giderek artan güçleri ve İran'a da birçok olumsuz tesiri bulunan sömürgecilik faaliyetleri, İran'ın Batı'nın sahip olduğu gücün ötesine ulaşma ve bu sayede kendi mevcudiyetini kanıtlama hususunda güçlü bir arzu duyması sonucunu da beraberinde getirmiştir.³⁵³

³⁴⁵ Nikki R. Keddie ve Yann Richard, **Modern Iran: Roots and Results of Revolution**, Yale University Press, London, 2006, s.11

³⁴⁶ Keddie ve Richard, a.g.e., s.21

³⁴⁷ Browne, **A Literary History of Persia, 1500-1924**, s.14-16

³⁴⁸ Eşref, a.g.e, s.109 Ayrıca Eşref'in belirttiği üzere örneğin, Osmanlılar da yazışmalarında hem Akkoyunlu hem de Safevi şahlarına bu ünvanlarla hitap etmişlerdir.

³⁴⁹ Ahmedî, "İran'da Din ve Milliyet", s.36

³⁵⁰ Keddie, "Iranian Revolutions in Comparative Perspective", s.303

³⁵¹ Olivier Roy, **Siyasal İslam'ın İflası**, (Çev. Cüneyt Akalın), Metis Yayınları, İstanbul, 1994, s.224

³⁵² Touraj Atabaki, " I. Dünya Savaşı, Büyük Devletler Arasındaki Çekişmeler ve İran'da Siyasal Toplumun Doğuşu", Touraj Atabaki (Ed.), **İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı**, Birinci Basım, içinde (1-9), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Kasım 2010.

³⁵³ Kashani-Sabet, a.g.e., s.64

İranlı yöneticilerin büyük güçler karşısındaki başarısızlıkları egemenlik kaybını önlemek adına milliyetçilik fikrine tutunmalarını kolaylaştırmış, yanı sıra yabancı müdahaleciliğine karşıtlık hususunda birleştikleri ölçüde milliyetçilik fikri ulema tarafından da olumlu değerlendirilmiş ve savunulmuştur. Ancak daha sonra milliyetçi anlayışın siyasal düzende yarattığı etki ve iktidar meselesinde rakip bir unsur olarak algılanmaya başlanmasıyla ulema içerisinde hiç değilse önemli oranda bir kitlenin bu olguya ilişkin fikirleri farklılaşmıştır.³⁵⁴ Kaçar Hanedanlığı döneminde (1796-1925) yabancı devletlerle yaşanan karşılaşmalar toprak kaybının yanı sıra diplomatik ve ticari açıdan da olumsuz neticelere yol açmış, bu durum ülkenin ve dahi inancın savunucusu olarak hanedanın imajını zedelemiştir. Bu yenilgiler, Bizans ve Sasani imparatorlukları arasında yaşanan savaşlar sonrasında, uzun bir aranın ardından Hristiyan Batı karşısında alınan ilk mağlubiyet olması açısından da önemlidir.³⁵⁵ Rusya karşısında 1813(Gülistan) ve 1828(Türkmençay) anlaşmaları ile neticelenen mağlubiyetler ve 1856 yılında İngiltere'ye karşı Herat bölgesinin kaybı ile sonuçlanan girişimler, İran topraklarının korunması meselesini Kaçar Hanedanlığı döneminde başlıca politik mesele haline getirmiştir. Böylece bu süreçte İran'ın Rusya ile giriştiği savaşlar neticesinde, dönemin din alimleri cihat ilanını dile getirmeye başlamış ve toprakların yitirilmemesi adına cihada başvurmanın uygun olacağını ilan etmişlerdir. Dolayısıyla Kaçarlar döneminde cihat kavramı din ve vatan savunmasını bir arada ifade etmiştir.³⁵⁶ Yani, kimliğin İrancı ve İslamcı bileşenleri arasında bir uyum söz konusu olmuştur. Ek olarak, modern döneme ilişkin milliyetçilik olgusu on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren İran'da etkisini artırmış ve böylece İranlılık düşüncesi de yeni bir merhaleye erişmiştir. Çeşitli uluslararası ve bölgesel gelişmeler neticesinde milliyetçi yönelimlerin belirginlik kazanması İran için kimliğin dini ve milliyetçi bileşenlerinin ikiliği meselesinin de başlangıcına işaret etmiştir. İçerideki tiranlıktan kurtulma adına gerçekleştirilen İran Meşrutiyet Hareketleri (1905-1911) küresel gelişmeler ve yabancı müdahaleciliğinin neticesinde umulan sonucu yaratamamıştır. Aynı zamanda, meşrutiyetin ardından kurulacak yeni siyasal yapının işleyişinde büyük payın sahibi olmak noktasında milliyetçi ve dindar kesim arasında bir uyuşmazlık söz konusu olmuştur. Ulema, sahip olduğu gücü başka gruplarla paylaşmak hususunda kaygı yaşamıştır. Keza, geleneksel durumda ulema tüm devlet işleyişinde aktif bir rol üstlenmişken özellikle I. Dünya Savaşı ertesine denk gelen süreçte ortaya çıkan modern devlet anlayışıyla birlikte, sahip olduğu güçlü pozisyonu günden güne yitirmiştir. Böylelikle İran'da milliyetçilik ve İslam savunucuları güçsel bir rekabete tutuşmaya başlamışlardır.³⁵⁷ Hunter'ın ifadesiyle,

İran'ın İslamlaşmasının ve İslam öncesi kültürünün varlığını sürdürmesinin kombinasyonu zamanla kimliklendirmenin ve sadakat duygusunun rakip iki kutbunu ifade eder biçimde İran'ın kültüründe ve kolektif kimlik hissiyatında kendine özgü bir ikilik ortaya çıkarmıştır: İrancılık ve İslam. (...) İran'ın Şiileştirilmesindeki artışla birlikte İran milliyetçiliği ve Şii İslam arasında bir nebze yakınsama ortaya çıkmış ve bir dereceye kadar İrancılık ve İslam arasındaki bu ikiliği ve gerilimi azaltmıştır.³⁵⁸

³⁵⁴ Ahmedî, "İran'da Din ve Milliyet", s.26-27

³⁵⁵ Abbas Amanat, "Introduction: Iranian Identity Boundaries: A historical Overview", Abbas Amanat ve Farzin Vejdani (Ed.), **Iran Facing Others: Identity Boundaries in a Historical Perspective**, içinde (1-33), Palgrave Macmillan, New York, 2012, s.16.

³⁵⁶ Kashani-Sabet, a.g.e., s.76-79

³⁵⁷ Ahmedî, "İran'da Din ve Milliyet", s.28-29

³⁵⁸ Hunter, **The Future of Islam**, s.117-118

Bununla birlikte, Küresel alanda etkili olan milliyetçilik anlayışının İran’da 1800’lü yılların ortalarından itibaren yavaş yavaş görünür olmaya başlamasıyla birlikte, İrancı ve İslamcı anlayışlar arasındaki kısmi yumuşama ortadan kalkmaya başlamış, sonraki yüzyılda seküler düşünce yapısına yönelen itirazların ve toplum bazında artış gösteren milliyetçi hassasiyetlerin de etkisiyle, bu iki unsur arasında var olan gerilim daha da çoğalmıştır.³⁵⁹

Hunter, daima politik bir potansiyel taşıdığını ifade ettiği İran ve İslam ikiliğinin Kaçarlar döneminde Batı ile yaşanan karşılaşmalarla birlikte gün yüzüne çıktığını ve o günden bugüne “İran politikasının önemli bir özelliği” olmayı sürdürdüğünü ifade eder.³⁶⁰ Aynı zamanda pek çok Batı dışı medeniyet gibi İran’ın da Batılı anlamda modernleşme ile ilk tanışıklığı savaşlarda aldığı yenilgilerin neticesinde olmuştur. İran için bu süreç, Kaçar Hanedanlığı’nın hükümrancılığı dönemine denk düşen 1804-1812 ve 1824 Osmanlı-Rus savaşları ile birlikte yaşanan gerileme ile başlamıştır. Kaçarlar döneminde Batı ve modernleşme ile böylesi bir karşılaşmanın neticesinde, İranlı entelektüeller arasında Batıya karşı daha fazla mağlubiyetin önüne geçmek için Batı ile temas kurmak ve onun bilimsel ve askeri üstünlüğüne ulaşmak gayesi hasıl olmuştur. Kısacası ülkenin yüzünün Batıya çevrilmesi kimi kesimlerce mevcut çöküşten kurtulmak adına tek çare olarak algılanmıştır. Avrupalılaşıma din temelli bir sistemden seküler ve daha milliyetçi bir sisteme geçişi ifade ederken, bu durum İslam ve milliyetçilik arasında özellikle İran için büyük bir kutuplaşmanın temelini oluşturan faktörlerden biri olmuştur. Öyle ki, modernleşme sürecinin daha da belirginleştiği Pehlevi Hanedanlığı ile birlikte kimliğin Şii İslam’a dair geleneksel temelleri sarsılırken, etno-kültürel ve dilsel unsurların ön plana çıkarılması söz konusu olmuştur.³⁶¹ Pehlevi döneminde arzulan, İran milliyetçiliğinin yaygınlaşması ve parçalı etnik kimlikler yerine İranlılığın toplumun bütünleştirici genel kimliği haline getirilmesi ve İslam kimliği yerine İran ulus kimliğinin benimsetilmesi olmuştur. Böylece, İran medeniyeti vurgusu ön plana çıkarılmıştır.³⁶² Bu dönemde İran’ın İslam öncesi kimliğinin daha ziyade monarşiye ilişkin kurum ve fikirleri ön plana çıkarılmaya gayret edilirken, Şah kendini yeni inşa etmeye çalıştığı ülkeye ithafen Aryamehr (Aryanların mührü/ışığı) olarak adlandırmaya başlamıştır. Bu gibi durumları kendi varlığı adına bir tehdit olarak algılayan ulema ise, durumdan rahatsızlık duyarak monarşi sistemine ve İslam öncesi İran kimliğine karşıt bir tutum takınmıştır. Şah döneminin modernizasyon girişimleriyle birlikte, ortak kültür, sınıf, güç, politika bağlantısı ülkede kimlik temelli tartışmayı belirginleştirmiştir. Modernleşme ve Şah döneminin kimi yönelimleri kimliğe ilişkin meseleleri politize etmiştir.³⁶³ Muhammed Rıza Pehlevi döneminde İran’ın sahip olduğu Şii-İslam kimliğine yeterli önem atfedilmezken, öte yandan Batılı değerler yönetsel anlayışın uygulamalarında kendine fazlaca yer bulmayı başarmıştır. Aynı zamanda, babası Rıza Pehlevi döneminde de olduğu gibi kimliğin İrancı yönüne yoğunlaşan bir söylemle birlikte ve kadim Pers geçmişi vurgulanması vasıtasıyla, monarşinin yönetsel meşruiyetinin desteklenmesine çalışılmıştır.³⁶⁴ Bu yönetsel süreç İranlı olmak ve İslam olmak arasındaki ikiliği

³⁵⁹ Hunter, *The Future of Islam*, s.117-118

³⁶⁰ Hunter, *Iran Divided*, s.22

³⁶¹ Hunter, “Iran, Islam, and the Struggle for Identity and Power”, s.29-32

³⁶² Beşiriye, “İran’da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik”, s.79-81

³⁶³ Hunter, *Iran Divided*, s.53-54

³⁶⁴ Türel Yılmaz, “İran’da Unutulmuş Bir Toplum: Türkmen Sahra Türkmenleri”, Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin (Ed.), *Ortadoğu Siyasetinde İran*, Birinci Basım içinde (79-89), Barış Kitap, Ankara, 2011, s.82

beslemiştir. Ancak şu da akılda tutulmalıdır ki, toplumda İran milliyetçisi olarak adlandırılacak kesimler halihazırda var olan politik sisteme muhalif konumda olduğundan, esasen öze ilişkin bir çekişme yaşanmamıştır.³⁶⁵ Ahmedi, İran’da siyasal alanda “*Müslümanlık ve İranlılık*” ikiliğinin ortaya çıkışının 1953 Musaddık darbesi neticesinde din ve milliyetçilik üzerinden yürütülmeye başlanan tartışmalarla söz konusu olduğunu ifade eder. 1979 devriminden önce hüküm süren Pehlevi Hanedanlığı döneminde ülke kimliği adına dini hassasiyetlere karşılık milliyetçi fikirlerin ön plana çıkarılmaya çalışılması ve devrimin ardından gelişen süreçte ise dini kimliğin rejimin başlıca dayanak noktalarından biri olarak öncelenmesi, İran’da din ve milliyetçilik olguları arasında karşıtlığı artırıcı bir etki yaratmıştır.³⁶⁶ Pehlevi Hanedanlığı’nda genel anlamda daha çok kadim geçmişin ihtişamına yapılan vurgu, bu geçmişe duyulan özlem ve Fars milliyetçiliği ön plandayken, aynı dönem içerisinde Musaddık önderliğindeki hareketin vurguladığı ise, daha ziyade İranlılık anlayışından kaynağını alan kapsayıcı bir milliyetçilik olmuştur.³⁶⁷

Hunter, kimliksel açıdan İran/İslam ikiliğinin ülkenin Pehleviler dönemi ‘siyasi söyleminin’ bir parçası olarak tezahür etmeye ilk kez 1960’larda başlamış olduğundan söz eder. Ona göre, İslamiyat ve İraniyat arasında vuku bulan bu karşıtlık 1963 yılı itibariyle sürgüne gönderilen Humeyni ve Şah karşıtlığında açıkça görünür bir hal almıştır. Şah’ın modern öncesi İran geleneklerini canlandırma ve İraniyat vurgusunu artırma girişimlerine karşılık, Humeyni İslamiyat vurgusunda bulunarak milletin değil ümmetin yararının göz önüne alınması gerektiğinin altını çizmiştir.³⁶⁸ 1979 devriminin ardından gelişen içsel siyasal kutuplaşma ortamında, din ve milliyetçilik arasında tercihli bir durum olması gerektiğine ve birbirlerine üstünlükleri bulunduğu dair tartışmalı fikirler daha da görünür olmuş ve devrimin erken dönemlerinde başlıca gündem konularından birini oluşturmuştur. Ahmedi, devrimden sonra kişilerin istihdamında “İranlı mısınız, Müslüman mı?” sorusunun sorulduğunu ifade etmekte ve bu süreçte ilk kez toplumda böylesi bir ayrımın varlığının ve gerekliliği fikrinin canlandığını ifade etmektedir.³⁶⁹ Bununla birlikte siyasette rakip tarafların meşruiyet aracı olarak din ve milliyetçiliği kullanmaları İran’da İraniyat ve İslamiyat arasında toplumsal ölçekte bir mücadeleden ziyade siyasal bir iktidar çekişmesine işaret etmekte olduğunu hatırd tutmak gerekir. Ahmedi’ye göre, İslam devriminin ardından 2000’li yılların ilk on yıllık evresinde artan İslamcı-milliyetçi kutuplaşması da bir güç ve iktidar çatışmasını yansıtmakla birlikte özsel bir çelişkiye işaret etmez.³⁷⁰ Akbarzadeh ve Barry(2016)’e göre, “İranlılar kültürlerini tanımladıklarında İslam ve İran mirasını birbirinden ayırmaz, bunları birçok yönden bir bütünün ayrılmaz parçaları olarak görürler.”³⁷¹ Bugün “İslam ve İrancılık düşüncesinin kombinasyonu İslam Cumhuriyeti’nin politika yapıcılarının kararlarında da temsil edilmektedir.”³⁷² Her şeye rağmen, devrim sonrası süreçte özellikle İran-İrak Savaşı’nın sona yaklaştığı süreçten itibaren siyasal alanda

³⁶⁵ Ahmedi, “İran’da Din ve Milliyet”, s.46

³⁶⁶ Ahmedi, “İran’da Din ve Milliyet”, s.61

³⁶⁷ Holliday, **Defining Iran**, s.30

³⁶⁸ Hunter, “Iran, Islam, and the Struggle for Identity and Power”, s.28

³⁶⁹ Ahmedi, “İran’da Din ve Milliyet”, s.49-50

³⁷⁰ Ahmedi, “İran’da Din ve Milliyet”, s.61

³⁷¹ Shahram Akbarzadeh ve James Barry, “State Identity In Iranian Foreign Policy”, **British Journal of Middle Eastern Studies**, 43(4) (613-629), 2016, s.619

³⁷² Akbarzadeh ve Barry, a.g.e., s.618

da belirginleşen bir İran milliyetçiliği göze çarpar. Bu noktada ifade edilen dinin dışlanması ve seküler milliyetçi bir anlayışa yaslanması değil yukarıda sözü edildiği üzere dini ve milliyetçi hassasiyetleri bir nevi uzlaştırma sürecidir. Bu süreç bugün de olabildiğince sürdürülmektedir.

1979 devrimi ile birlikte İran'da yönetsel alanda gerçekleşen farklılaşma toplumsal ve politik alanın her katmanına sirayet ettiği gibi, dış politika da bu açıdan bir istisna teşkil etmemiştir. Hunter bu durumu şöyle ifade eder: “1979 İslam devriminin İran'ın toplumsal ve siyasal hayatında ve dış politikasında ürettiği köklü değişiklikler, modern İran'ın dış politikasının niteliğini ve yönünü belirlemede İslam'ın rolünün iki farklı periyot içinde değerlendirilmesini gerektiriyor: İslam devriminden önce ve İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra.”³⁷³ Pehlevi Hanedanlığı döneminde ülkede Pers kültürünün bütünleştirici rolüne bir vurgu söz konusuysen Humeyni ile başlayan dönemde vurgu daha çok İslami öğeler üzerinde yoğunlaşmıştır. Kimliksel birleştirici olarak özellikle Şii İslam kimliğinin ön plana çıkarıldığı ve etnik farklılıkların ötelenmesinde ve devlet inşa sürecinde bir birleştirici unsur olarak önem kazandığı görülmektedir.

Ayetullah Humeyni, 12 Eylül 1980 tarihli bir konuşmasında milliyetçiliğe ilişkin fikirlerini şu şekilde ifade etmiştir: “[d]iğer Müslüman milletlere düşmanlık içeren milliyetçilik, oldukça farklı bir şey. Yüce Kur'an'a ve En Yüce Resul'un tavsiyelerine aykırıdır. Müslümanlar arasında bir düşmanlık yaratılmasıyla sonuçlanan ve inananların saflarını bölen milliyetçilik İslam ve Müslümanların çıkarlarına aykırıdır. İslam'ın yayılmasından rahatsızlık duyan yabancılar tarafından uydurulmuş bir kurnazlıktır.”³⁷⁴ Hamaney ise, bir konuşmasında İslam kimliğinin İran için önemine vurgu yaparak “İslam İnkılabı'nın zaferinden sonra toplumumuz, bir kimliği ve kişiliği olduğunu hissetti, yani kimliğine ve kişiliğine kavuştu. (...) İnkılap bize, bir milletin, dünyanın en önemli konularında söyleyecek sözü ve takımlayacağı bir tavrı olabileceğini öğretti” demektedir ve kimliğin dini bileşenine vurgu yapmaktadır.³⁷⁵ Beşiriye'nin de belirtmiş olduğu gibi, toplumun kolektif kimliği o topluma egemen olan politik söylemle doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla bu söylemi idrak etmek kolektif kimliği ve bu kimlikteki farklılaşmaları keşfetmek adına önemli olmaktadır.³⁷⁶ Devrimi izleyen evrede milliyetçiliğin İslam'a karşıt bir ideoloji olduğunu vurgulayan, bu ideolojinin Batı'nın bir komplosu olduğunu, dolayısıyla bunu savunanların da Batı yanlısı olduğunu ileri süren yayınlar yapılmıştır. Özellikle ulema, genel olarak milliyetçiliğe ve özde İran milliyetçiliğine karşı olan bir söylem benimsemiştir.³⁷⁷ Böylece yeni kurulan rejimin etkisiyle milliyetçilik karşıtı bir ambiyans söz konusu olmuştur. Ancak özellikle İran-İrak Savaşı ile birlikte kimliğin milliyetçi ve İslamcı unsurları arasında bir uzlaşma gereksinimi ortaya çıkmıştır.

İran'da devrimin evrenselci boyutu ve ümmetçi anlayış günümüz ulus devlet anlayışıyla zıtlık arz ettiği ölçüde İran dış politikası açısından çelişkiler doğurmaktadır.³⁷⁸ Saideman, Arap

³⁷³ Shireen T. Hunter, **The Future of Islam and The West: Clash of Civilization or Peaceful Coexistence?**, Praeger Publishers, Westport, 1998, s.108

³⁷⁴ Ruhullah Musawi Khomeini, **Islam and Revolution**, Routledge, New York, 2010, s.302

³⁷⁵ Hamanei, a.g.e., s.98

³⁷⁶ Beşiriye, “İran'da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik”, s.76

³⁷⁷ Ahmedi, “İran'da Din ve Milliyet”, s.52

³⁷⁸ Maloney, a.g.e., s.100

milliyetçiliğinin ve İslam inancının Ortadoğu coğrafyasında yer alan ülkelerin izledikleri iç ve dış politikalar açısından merkezi bir öneme sahip olduğundan söz eder. Ona göre, Arap milliyetçiliği çıkar ve algılar adına belirleyici olmakla birlikte Arap coğrafyasını kapsar. Buna mukabil pan-İslamist bir anlayış daha evrensel bir iddia taşır. Bu gibi kimliklere sahip olan ülkeler iç ve dış meseleler arasında bir çatışma ile başbaşa kalabilir.³⁷⁹ İran'ın durumunda da olan budur. İran'ın pan-İranist ve pan-İslamist kimliklere daha başka bir ifadeyle İrancılığa ve İslam'a ilişkin hassasiyetlere aynı anda sahip oluşu ve belirli durumlar karşısında içlerinden birini öncelemek zorunda kalışı bir diğeri noktasında çelişki doğurabilmekte bu da içsel bir çekişme yaratabilmektedir. Bir yandan İranlılık kimliğinin ulusallık vurgusu İslam kimliğinin evrensellik anlayışıyla zıtlıklar içerirken öte yandan her iki kimlikte modern dünyanın bireyselci dayatmalarıyla zıtlıklar taşımakta ve toplumu siyasal gelişmeler noktasında kolektiviteye davet ettikleri oranda kimliksel çelişkiler ortaya çıkmaktadır. Ulusun çıkarı birebir aynı yurdu paylaşanların yararını ifade ederken, ümmetin çıkarı ulus üstü bir faydacılığı esas alır. Dolayısıyla İran dış politikası söz konusu olduğunda da millet ve ümmet çıkarları arasında ortaya çıkabilen bir karşıtlığın etkisi söz konusu olabilmektedir. Bu gerilim İran için ümmetin yararı mı milletin yararı mı noktasında toplum ve devlet nezdinde çoğunlukla süreklilik arz etmektedir. Bununla birlikte şunu da akılda tutmak faydalı olacaktır ki, ümmetin yararı olgusu daha çok rejimin yararını gözetmek anlamı da taşımaktadır. Nitekim rejim onu ayakta tutan fikirselsöylemsel dayanaklar noktasında büyük oranda İslam'ın kuşatıcılığı anlayışından ve İslam ümmetine önder yahut örnek olma düşüncesinden beslenmektedir.

İslam devrimini var eden unsurlar ile birlikte, devrimin ülkenin kimliğine katkıları da son derece elzemdir. Ahmedi, 1979 devriminin ardından ortaya çıkan rejim ideolojisini 'İslami enternasyonalizm' olarak ifade eder. Bununla birlikte birçok içsel ve dışsal faktörün etkisiyle bu yönelimin kısmen de olsa realist bir anlayışla yer değiştirdiğini fakat bunun milli çıkarın rejim ideolojisinin çıkarına öncelendiği bir duruma evrilmediğini belirtmektedir.³⁸⁰ Devrimin ardından benimsenen ümmetçi anlayış ve devrimci söylem, neticede İsrail ve ABD başta olmak üzere Batılı ülkeler ve çeşitli bölge ülkelerinin düşmanlığı ile sonuçlanmıştır. Bu durum İran-İrak Savaşı sürecinin İran aleyhinde ilerlemesinde de etkili olmuştur. Öyle ki bahsi geçen bu ülkeler doğrudan olmasa dahi savaşta İran karşısında Irak'ı desteklemişlerdir. Bununla birlikte İran'ın yeni kurulan rejimi tarafından İsrail'e ve Batı'ya yöneltilen düşmanca söylem, nihayetinde İran'ın çeşitli yaptırımlar, askeri tehditler ve ekonomik güçlüklerle baş başa kalmasında pay sahibi olmuştur. 1979 Devrimi'nin ardından izlediği dış politikada önceleri ümmetçi bir yaklaşım sergileyen İran'ın politik anlayışında bir süre sonra belirgin bir farklılaşma ortaya çıkmıştır. Halihazırda Müslüman olan Arap ve Türk toplumları ile girilen rekabet ortamı ve çatışma içeren kimi durumlar, İran'ı ümmetçi düşünceden milletçi anlayışa sürüklemiştir.³⁸¹ Yani, bir yandan Arap öte yandan Türk devletler tarafından çevrelenmiş ve bu ülkelerle rekabet içerisinde hisseden İran'ın Pan-İslamist söylemlerine bu devletlerden bir karşılık bulamamış olması onu ümmetçi anlayıştan İran milliyetçisi tavra yönelten faktörlerden biri olmuştur. Bununla birlikte, Hamaney'in 2014 tarihli konuşması şu şekildedir:

---

³⁷⁹ Saideman, a.g.e, s.184-197

³⁸⁰ Ahmedi, "İran'da Din ve Milliyet", s.54

³⁸¹ Eşref, a.g.e, s.118

Kendimizi yeni dünya düzenini oluşturmada rol almaya hazırlamalıyız. Bu konuda üzerine düşen rolü yerine getirmesi için ülkeyi hazırlamamız gerekir. Bu ise ancak ülkenin kudret kazanması ve kendimizi güçlendirmemiz ile mümkün olabilir. Ülkenin güçlenmesi ise ülke içindeki ve ülke dışındaki tüm kapasite ve tüm potansiyellerin kullanılmasına bağlıdır. Unutmamamız gerekir ki bizim kapasitemiz sadece ülke içindeki imkanlarımızla sınırlı değil, bizim ülke sınırları dışında da birçok potansiyel ve kapasitemiz, imkânımız var. Bunlardan bazıları İslam'dan dolayıdır, bazıları ortak dil özelliğimizdendir, bazıları Şii mezhebinden dolayıdır, bunlar ülkenin stratejik derinliğini oluşturuyor. Tüm bu imkanlardan yararlanmak gerekir. Bu imkanlarımız ise sadece bölgeyle de sınırlı değil, bugün bizim Latin Amerika'da da stratejik derinliğimiz var, Asya'nın önemli bir bölümünde stratejik derinliğimiz var, yararlanma imkânımız var ve bunlardan yararlanmamız gerekir, işte bunlar ülkeye güç katar.³⁸²

Hamaney'in bu konuşmasına dikkatle bakıldığında, hem İran-zamin düşüncesinin bir yansıması olarak imparatorluk mirasçısı kimliğin altının çizildiği, hem Şii-İslam'ın hem de hegemonya karşıtlığının bir arada bulunan kimliksel bileşenler olarak İran'ın çıkarı ve eylemlerinin yönü açısından bir belirteç olarak vurgulandığı görülmektedir. Dolayısıyla Hamaney'in de açıkça ifade ettiği gibi hegemonya karşılığı, Şii-İslam ve imparatorluk mirasçılığı İran kimliğinin temel unsurları olarak öne çıkmaktadır ve bu unsurların mevcut İran politikasında bir arada ilerletilmesine gayret edildiği gözlenmektedir.

İran'ın 1979 devriminin ardından yöneldiği dış politika çoğu kez mevcut küresel işleyişe birçok anlamda itirazı bulunan devrimci bir anlayışı yansıtsa da kimi koşulların dayatmasıyla zaman zaman daha pragmatik bir çizgiye kayılması da söz konusu olabilmektedir.³⁸³ Kimi zaman rejimin Şii-İslam yorumuyla şekillenen söylemler politikaya hâkim olsa da bazen de İranlılık esasının öncelendiği göze çarpmaktadır. Ancak her ne olursa olsun rejimin bekası adına devleti yaşatmak asıl amaç olmaktadır. Örneğin, İran'ın dünyadan tecrit edilmesine göz yummak istemeyen pragmatist kesimin liderliğinde hem Tacik iç savaşı hem de Dağlık Karabağ meselelerinde İran'ın tavrı daha milliyetçi bir çizgide gerçekleşmiştir. Böylelikle hem devlet egemenliğine hem de stratejik çıkarlarına yönelik endişeler İslamist tavrın İranist olanla yer değiştirmesine olanak tanımıştır.³⁸⁴ Burada yeri gelmişken İran'ın Ermenistan politikalarına ciddi bir karşıtlık geliştirmemesine ilişkin birkaç nedenden söz edilebilir. Örneğin, İran'ın Rusya ile stratejik bir bağa ihtiyaç duyması, Azerbaycan'ın İran toprak bütünlüğüne karşı bir hamle içerisinde olmasından duyulan endişe, Ermenistan'ın İran ile dost olmayan kimi ülkelerle olası yakınlaşmasından çekinilmesi bu nedenler arasında sıralanabilir. Bununla birlikte bu yakınlık *İran zamin* bağlamında da haklılaştırılabilir. Tarihsel olarak 3.yy. kadar erken bir dönemde, İran zamin olarak nitelenen alanın bir parçası olarak kabul edilen³⁸⁵ Ermenistan, sonraki yüzyıllarda da İran'ın etki sahası içerisinde olagelmıştır. İki ülke arasında uzun yıllardır süren bir politik etkileşim mevcuttur ve her ikisinin de bölgede yalnızlaşmaya ilişkin kaygıları bulunmaktadır.³⁸⁶

³⁸² "İslam İnkılabı Rehberinin Fakihler Meclisi Üyelerine Yaptığı Konuşmanın Tam Metni", **İslam İnkılabı Rehberi Bürosu**, 4 September 2014, <https://www.leader.ir/tr/speech/12219/Rehberlik-Fakihler-Meclisi-%C3%9Cyelerinin-Ayetullah-Hamanei-Taraf%C4%B1ndan-Kabul-Edilmesinde-G%C3%BCndeme-Getirtildi:-%E2%80%9CYeni-D%C3%BCnya-D%C3%BCzeninde-Rol-%C4%B0fa-Edebilmek-%C4%B0%C3%A7in-G%C3%BC%C3%A7in-Olmak-Gerekir%E2%80%9D> (19 Nisan 2014)

³⁸³ Mohammad Reza Djalili ve Thierry Kellner, **İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi**, (Çev. Reşat Uzman), Bilge Kültür Sanat, Ocak 2011, s.123

³⁸⁴ Hanna Yousif Freij, "State Interests vs. the Umma: Iranian Policy in Central Asia", **Middle East Journal**, 50(1), 71-83, 1996, s.82

³⁸⁵ Gartwaite, **The Persians**, s.97

³⁸⁶ Akbarzadeh ve Barry, a.g.e., s.621

Hristiyan Ermeniler ve Müslüman Azeriler arasında süregelen Dağlık Karabağ husumetinde esasen bir denge politikası izlemeye gayret etmekte olan İran, kendi güvenliği ve ulusal çıkarı adına Ermenistan'ı ya da Azerbaycan'ı karşısına almaktan çekinmekte ve yapılan resmi açıklamalardan da anlaşılacağı üzere İran'ın bu mesele özelinde halihazırda arabulucu bir pozisyon içerisinde kalmak istediği gözlenmektedir.³⁸⁷

Ek olarak şunu da belirtmek gerekir ki, Saideman'ın da ifade ettiği üzere, “(k)imin yöneteceğini yerli kitleler belirlediği ve bu kitlelerin kendi durumlarını başkalarının refahından daha fazla önemsemesi daha olası olduğu için, ulus ötesi kimlikler oluşturma çabaları aşılamayabilecek engellerle karşılaşır.”³⁸⁸ İran özelinde bakıldığında ise, rejim sahiplerinin ulus kimliğine ulus ötesini de kapsayacak yeni kimlikler ekleme arzusu kimi rahatsızlıklar ve engellerle karşılaşmaktadır. Ulus kendi refahını yüceltmek istemekte ve harici toplulukların refahı adına kendininkinden ödün vermek istememektedir. Yönetici kitle rejim kimliğini pekiştiren ümmetçi bir yaklaşımla halkın genel arzusunun aksi yönünde davrandığında tercih edilebilir olmaktan çıkmakta, bu durum ise çeşitli protestolarda karşılık bulabilmektedir. İran dış politikası bağlamında düşünüldüğünde, bu ifade Filistinlilere verilen destek ya da Suriye meselesine akıtılan para gibi hususlar söz konusu olduğunda toplumun tepkiselliği ölçüsünde anlam kazanmakta ve toplumsal ayaklanmalar esnasında sıklıkla görünür olan ve İran'ın kendi toprakları dışındaki özverili girişimlerini eleştiren çeşitli sloganlar³⁸⁹ ümmet ya da milletten hangisinin önceleneceğine ilişkin zaman zaman ortaya çıkan gerilimli durumu gözlemleyebilmek noktasında önemli olmaktadır.

Kısaca özetlemek gerekirse, günümüz İran'ının çok bileşenli demografik yapısında yüzdesel olarak Farsların çoğunlukta olduğu aşikârdır ve İran etnik açıdan homojen olmayan nüfus yapısından ötürü İranlılık kapsamında bir kimlik vurgusu ön plana çıkarmaya gayret etmekte, dolayısıyla ulusal bütünlük adına ayrışmanın önlenmesini arzu etmektedir. İrancılık, İran'ı Batı toplumlarının yanı sıra diğer Müslüman uluslardan da ayıran bir istisnacılığı ifade eder. Özellikle devrimin ilk yıllarında öne çıkan ‘ne Doğu ne Batı yalnızca İslam Cumhuriyeti’ (na sharqi na qharbi, jumhuri-i İslami) anlayışı ve bugünün direniş ekonomisi’ (iqtisad-i muqavimati) fikri İslamcı olduğu kadar İrancı düşüncenin de izlerini taşır.³⁹⁰ İran, ümmetçi bir yaklaşımla kendini ezilenlerin önderi olma yetisine ve değerleri ve idealleriyle aydınlatıcı, kapsayıcı ve kuşatıcı olma gücüne sahip bir ülke olarak da betimler. Tüm bunlar hem imparatorluk mirasçısı olmanın verdiği büyüklük hissiyatı ve gururdan hem de İran'ın devrim ilkelerine yön veren Şii-İslam inancına ilişkin özgün yorumundan ileri gelir ve yanı sıra yabancı müdahaleciliğine duyulan tarihsel karşıtlığı da içerir.

Sonuç olarak, özellikle on dokuzuncu ve yirmi yüzyıllarda yaşanan pek çok gelişme İran kimliğinin inşasında son derece önemli köşe taşlarını oluşturmuştur. Birçok şeyle birlikte, tarihsel

---

³⁸⁷ Mehr Haber Ajansı, “İran Karabağ Meselesinin Çözülmesine Katkı Sağlamaya Hazır”, 27 Şubat 2019, <https://tr.mehrnews.com/news/1876978/İran-Karabağ-meselesinin-çözülmesine-katkı-sağlamaya-hazır> (19.10.2019); Mehr Haber Ajansı, “Karabağ Meselesi Barışçıl Yolla Çözülmeli”, 25 Nisan 2016, <https://tr.mehrnews.com/news/1859619/Karabağ-sorunu-barışçıl-yolla-çözülmeli> (19.10.2019)

³⁸⁸ Saideman, a.g.e, s.198

³⁸⁹ MEMRI, “Protesters in Tehran Shout: Our Enemies Are Right Here! America Is Not Our Enemy! No to Gaza, No To Lebanon!”, 25 June 2018, <https://www.memri.org/tv/protesters-in-tehran-shout-america-is-not-our-enemy> (28.04.2020)

³⁹⁰ Akbarzadeh ve Barry, a.g.e., s.619

süreçte ortaya çıkan hegemonya karşıtlığı meselesi de bir yandan İran milliyetçiliğini beslemiş öte yandan bu olgudan beslenmiştir. Bu bağlamda, İran kimliğinin başlıca bileşenlerinden biri olan hegemonya karşıtlığına katkı sağlayan süreçlerin gözden geçirilmesi faydalı olacaktır.

2.1.2. İran’da Kimliksel Bir Öge Olarak Yabancı Müdahalesine Karşıtlığın Tarihsel Bağlamda Değerlendirilmesi

İran topraklarının coğrafi yerleşimi itibariyle sahip olduğu doğu-batı ve kuzey-güney eksenli jeostratejik ve jeopolitik konumu bu ülkeyi daima güçlü devletlerin etkilerine açık kılmıştır. Dolayısıyla, İngiltere, Rusya, ABD ve birçok diğer ülkenin çekişmelerine doğrudan ve dolaylı olarak sahne olan bu coğrafyanın insanları, böylesi süreçlerde ‘yabancıların’ yurtlarına ve egemenliklerine yönelik tutumlarından edindikleri olumsuz tecrübeleri günümüze dek kolektif kimliklerinin birer parçası olarak belleklerinde taşımayı sürdürmüşlerdir. Toplumun ortak bilincini teşkil eden tüm bu önemli olayların izlerine sonrasında vuku bulan çeşitli politik süreçlerde rastlanmaktadır. Bu nedenle İran’ın görece yakın tarihinde gerçekleşen dikkat çekici gelişmeleri ele almak bu noktada önem arz etmektedir. Bu kapsamda öne çıkan gelişmeler arasında sırasıyla 1891 Tütün Ayaklanması, 1905-1911 Anayasa Devrimi sürecini, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları süreçlerinde İran açısından yaşananları, 19 Ağustos (28 Mordad) 1953 Darbesi’ni saymak mümkündür. Bu gibi olayların İran kimliksel özellikleri arasına hegemonya ve yabancı müdahalesine yönelik karşıtlığının eklenmesinde şüphesiz ki payı büyüktür. Bu nedenle tüm bu süreçten kısaca bahsetmek yararlı olacaktır.

2.1.2.1. Tarihsel Süreçte Toplumsal Ayaklanma Evreleri ve Hegemonya Karşıtlığının Gelişimi

Vatan (homeland) kelimesi, klasik Fars literatüründe genel olarak kişinin doğum yerini yahut yaşadığı yeri ifade etmek amaçlı kullanılırken ve vatanseverlik (patriotism) kelimesi ise doğulan ve yaşanan topraklara duyulan sevgiyi ifade ederken, vatan kelimesinin anlamı Safaviler dönemiyle birlikte genişleyerek tüm İran ülkesini belirtir hale gelmiştir.³⁹¹ Anthony D. Smith’in ifadeleriyle,

(S)özkonusu toprak parçasının herhangi bir yer olması mümkün değildir; o herhangi bir toprak parçası değil, “tarihî” bir toprak, “yurt”, halkın “beşiği” olmalıdır. (...) “Tarihî toprak”, terrain (toprak) ile halkın, nesiller boyu birbirleri üzerinde müşterek ve yararlı etkilerde bulunduğu bir topraktır. Tarihî bellek ve çağrışımların mekânı haline gelen yurt; “bizim” bilgilerimizin, azizlerimizin ve kahramanlarımızın yaşadıkları, çalıştıkları, dua edip savaştıkları yerdir. (...) Topraktaki doğal kaynaklar da sadece o halka aittir, “yabancılar”ın kullanımına ve sömürüsüne kapalıdır.³⁹²

Kısacası, topraklarına yönelen yabancı müdahaleciliği İran’da vatan toprağının ve bütünlüğünün korunmasına dayalı toplumsal birliktelik hissini inşa etmiş; anılan tüm bu süreçler İran için modern anlamda ulus bilincinin kazanılması ve milliyetçilik fikrinin ve hissiyatının gelişimi adına önemli birer safhayı teşkil etmiştir. Kaçar Hanedanlığı döneminde yürütülen entelektüel

³⁹¹ Detaylı bilgilendirme için bkz. Ashraf, “Iranian Identity”

³⁹² Smith, **Milli Kimlik**, s.25-26

faaliyetlerle birlikte toplumsal ve siyasal alanda kendine yer bulan *millet* kavramı 19. yüzyılın sonlarına yaklaşılırken İran topraklarında yalnızca dini çağrışımlı bir kelime olmaktan ziyade siyasal olarak devlet ve vatandaşlık anlamlarını da barındıran bir kavram durumuna gelmiştir. Ulus bilincinin İran’da hüküm sürmeye başlamasıyla birlikte gelişen süreç ve bu doğrultuda ortaya çıkan meşrutiyet hareketleri, geçmişin azametli imparatorluk mirasının yeniden hayat bulmasına dair duyulan milliyetçi arzuyu beslenmiştir. Bu aynı zamanda İran’ın bütünleşik ve dayanışma duygusunun hâkim olduğu bir vatan söyleminin yaygınlık kazanmaya başladığı süreci ifade eder. Etnik milliyetçiliğe ve bunun yaratacağı olası ayrışmaya ilişkin kaygılar ve ulusal birlik oluşturma gayesi, Fars ve Şii kimliklerinin ön plana çıkarıldığı ve bir bakıma dayatıldığı bir durumu beraberinde getirmiştir.³⁹³ On dokuzuncu yüzyılı takiben İran’da dine ve milliyete ilişkin hassasiyetler örtüşür hale gelmiş bu iki unsurun korunmasına dair ortak ve içiçe geçmiş bir dürtü açığa çıkmıştır.³⁹⁴ Pers geçmişinden ileri gelen diline ve kültürüne ek olarak özellikle Şii-İslam kimliği on dokuzuncu yüzyıl İran milliyetçiliğinin başlıca bileşenlerini oluşturmuştur.³⁹⁵ Özellikle 19.yy. ve 20.yy.’lar süresince gitgide artan milliyetçiliğe ilişkin küresel hassasiyetler nihayetinde İran’ı da etkisi altına almış ve sonuç olarak ülke toprakları hanedanın mülkü olmaktan vatan olmaya evrilirken bu topraklarda yaşayan kimseler de tebaadan millete dönüşmüştür. Toprağa bağlı milliyetçilik olgusu bu süreçte İran milli kimliğinin şekillenmesine katkı sağlamıştır.³⁹⁶ Böylece sınırları özenle belirlenmiş bir vatan olgusu, İranlılık adına yurt topraklarının korunması ve genişletilmesi arzusuyla birlikte yeni bir politik vizyon ortaya çıkarmıştır.³⁹⁷ Arap fetihleriyle birlikte İslamiyetin benimsediği evreden itibaren düşünce olarak, yönetsel zayıflıkların da etkisiyle İran’da yabancı ülke faaliyetleri hiç değilse Sasanilerden itibaren sürekli bir hal almıştır. Safeviler döneminde Şah İsmail’in merkezi otoriteyi sağlamlaştırması yabancı istilalarının bir müddet önüne geçmişse de³⁹⁸ ülke üzerinde özellikle Kaçarların son döneminde yoğunlaşan yabancı ülke faaliyetleri Pehleviler döneminde de sürmüştür. Nihayetinde, İslam ve İslam öncesi kültürü ve kimliğiyle birlikte, olumlu ya da olumsuz neticelere yol açmış olması farketmeksizin yabancılarla yaşanan tüm bu etkileşimler İran’ın mevcut kimliğinin inşasında önemli bir rol oynamıştır.³⁹⁹ Büyük güçlerin tarihsel sürece yayılmış biçimde İran’a yönelik çeşitli müdahaleleri, yabancı güçlerin ülke üzerinde tahakküm kurma girişimleri karşısında güçlü bir tepkisellik ve anti emperyalist bir tavır biçiminde İran dış politik kimliğine yansımıştır.⁴⁰⁰ Yabancıların sömürgeci tutumları karşısında ortaya çıkan bu karşıtlık, vatan ve ortak kader duygularının pekişmesinde ve İranlılık anlayışının gelişmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Beşiriyeye, geçtiğimiz yüzyılın “ideolojiler, baskın kimlik oluşturmalar ve büyük düşmanlar yaratma çağı” olduğunu ifade eder.⁴⁰¹ Eric J. Hobsbawm’ın ‘Aşırılıklar Çağı’ (1914-1991) olarak nitelendirdiği Birinci ve İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaşı içine alan bu süreç, geriye dönük olarak İran özelinde özellikle 19.yy.’ın küresel güç mücadeleleriyle

³⁹³ Kashani-Sabet, a.g.e., s.124-153

³⁹⁴ Roy, **Siyasal İslam’ın İflası**, s.224

³⁹⁵ Garthwaite, **İran Tarihi**, s.171

³⁹⁶ Kashani-Sabet, a.g.e., s.23

³⁹⁷ Kashani-Sabet, a.g.e., s.10

³⁹⁸ Kashani-Sabet, a.g.e., s.266

³⁹⁹ Holliday, **Defining Iran**, s.1

⁴⁰⁰ Maloney, a.g.e., s.96

⁴⁰¹ Beşiriyeye, “İran’da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik”, s.75

de birleştğinde günümüz İran kimliğinin biçimlenmesinde de son derece etkili olmuştur.

Yabancı ülkelerin İran'a yönelik 'aşağılayıcı' müdahaleleri İran'da daima güçlü bir toplumsal tepki yaratmıştır. Doğrudan yabancı kontrolü dünyanın diğer pek çok sömürgeleştirilmiş ülkesinde olduğundan daha düşük seviyede kalmış olmasına rağmen, emperyalizm karşıtlığı çok daha güçlü yaşanmış ve diğer ülkelere kıyasla daha fazla kitlesel isyan ve devrime yol açmıştır.⁴⁰² Bununla birlikte, İran'a yönelik tükenmek bilmez bir komplonun peşinde olan bir düşman tasviri Sasani efsanelerine dek uzanmaktadır. Daha evvelde bahsedildiği üzere, kökene dair bu efsanelerde İran başlangıçtan itibaren İran olmayana ifade eden en-İran/an-İran (İran olmayan ya da İran'ın ötekisi) ile birlikte tasvir edilmiştir. Sasaniler döneminde İranlılık düşüncesinin ortaya çıkması ve buna ilişkin var edilen bu efsanelerle birlikte İran olmayanların İran'a dair komplo geliştirdikleri düşüncesi de hasıl olmuş ve günümüze dek kolektif hafızada yer etmiş bir olgu olarak varlığını sürdürmüştür. Selm, Tur ve İraj arasında pay edilen bir dünya tasvirinin yer aldığı bu efsanelerde İran'a ilk komployu gerçekleştiren Batı'nın desteğini alan Turan olmuş, sonraki komplo ise Rum'u korumak isteyen Batı tarafından düzenlemiştir.⁴⁰³ Maloney, kimlik ve dış politikaya ilişkin olarak algının da en az gerçeklik kadar önemli olduğunu belirtir.⁴⁰⁴ Bu bağlamda, asırları bulan tarihsel süreç dahilinde gelişen yabancı müdahalesi endişesi ve buna ilişkin algılar İran milliyetçiliği için önemli bir zemin meydana getirmiştir. Tarihsel süreçte yabancı müdahaleciliğine yeterince karşıkonusulamamış olması, İran'ın düşünüş biçimini kökten ve süreklilik arz edecek biçimde etkilemiştir.⁴⁰⁵

1905-11 anayasa ayaklanması politik sistemi dönüştürme açısından devrim olarak anılır. Bununla birlikte, 1891-92 Tütün Ayaklanması, Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde Gilan, Azerbaycan ve Horasan'da yaşanan ayaklanmalar, İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde İran'ın Kürdistan ve Azerbaycan eyaletlerindeki ayaklanmalar, 1951-1953 Musaddık önderliğindeki petrolün millileştirilmesi hareketi ve 1960'ların başlarındaki hükümet karşıtı gösterilerin herbiri hiç değilse 1979 yılında gerçekleşecek olan devrimin ayak sesleri olarak nitelendirilebilecek unsurlar barındırır. Keddie, İran'ın 1979 devrimine dek geçen son yüz yıllık tarihindeki bu devrim benzeri isyan ve ayaklanmalara bakıldığında tüm bunların dahilinde İran ekonomisi üzerindeki yabancı hakimiyetini bertaraf etme ve bağımsız bir toplum ve devlet inşa etme çabasının bulunduğunu ifade eder.⁴⁰⁶ Ramazani'ye göre, "İranlılar tarihleri boyunca yabancı güçler tarafından baskılanmış olduklarını hissetmişlerdir. Onlar Yunanlıların, Arapların, Moğolların, Türklerin ve en son Saddam Hüseyin'in güçlerinin yurtlarını istila ettiklerini hatırlarlar. İranlılar ayrıca, İngiliz ve Rus imparatorluklarının onları ekonomik olarak sömürdüğünü, politik olarak boyun eğdirdiğini ve İkinci Dünya Savaşı'nda ülkelerini işgal ve istilaya uğrattıklarını da hatırlarlar. (...) İran için, geçmiş daima şimdidir. İran kültüründeki gurur ve mağduriyet duygusunun paradoksal kombinasyonu İran toplumunda herhangi bir dış güç tarafından yöneltilecek istibdat ve dikteye direnç ve şiddetli bir

⁴⁰² Keddie, "Iranian Revolutions in Comparative Perspective", s.302

⁴⁰³ Eşref, a.g.e, s.104-105. Burada İran ülkesi kurulduğu andan itibaren derken Sasaniler döneminde İranlılık düşüncesinin ortaya çıkması ve var edilen efsaneler kastedilmektedir.

⁴⁰⁴ Maloney, a.g.e., s.95

⁴⁰⁵ Ehteshami, "The Foreign Policy of Iran", s.285

⁴⁰⁶ Keddie, "Iranian Revolutions in Comparative Perspective", s.298-299

bağımsızlık duygusu yaratmıştır. İran dış politikası bu yaygın olan hassasiyetten kökenlidir.”⁴⁰⁷ Green de İran’ın ötekiler tarafından aşağılandığına ve mağdur edildiğine dair bu hissiyatının İran dış politikası hakkında fikir sahibi olmak adına başlıca ön koşul olduğunu tekrar eder.⁴⁰⁸ Ancak, bugün İran’ın geçmişini ifade ederken anılan devletlerden birçoğunu dağınık bir yapılanmadan devlet haline getiren ve yönetenler olarak Türklerin bu kitleden ayrı tutulması daha uygun olacaktır. Yılmaz’ın da ifade ettiği gibi, 1040 tarihli Dandanakan Savaşı başlangıç alındığında, Türkler Selçuklulardan başlayıp Kaçarlara gelinceye dek İran topraklarında bir çok hanedanlığın yönetiminde yer almış asli unsurlardır.⁴⁰⁹

Kısacası İran üzerinde hiç değilse Kaçar Hanedanlığı zamanından itibaren giderek artan bir yabancı etkinliği söz konusu olmuştur. Napolyon Savaşları’nın bir yan ürünü olarak, İran’da ilk on dokuzuncu yüzyıl Avrupa istilaları Feth Ali Şah döneminde meydana gelmiştir. Süreç içerisinde İran pek çok ülkenin olumsuz tesirine maruz kalmışsa da Rusya ve İngiltere uzunca bir süre bu ülkelerin başlıcaları olmayı sürdürmüştür.⁴¹⁰ Keddie, Kaçar Hanedanlığı(1796-1925)’nin hakimiyet evresinde İran’ın Büyük Britanya ve Rusya başta olmak üzere giderek artan bir oranda yabancı hakimiyetine ve ekonomik nüfuzuna maruz kaldığını, bu süreçte gümrük vergilerinin zoraki anlaşmalar vasıtasıyla göstermelik oranda tutulduğunu ve Batı’nın bir nevi serbest ticaret alanı yarattığını ve bu yolla yerli ürünlere rekabet şansı bırakılmadığını belirterek İran toplumu için durumun vehametini ifade eder.⁴¹¹

Batılı ülkelerin İran’la doğrudan diplomatik ilişki kurması esasen Safeviler dönemine rastlamaktadır. Avrupalıların Asya’ya yönelik giderek artan sömürgecilik faaliyetleri ve İran’ın özellikle Hindistan güzergahında stratejik konuma sahip bir ülke oluşu, sömürgeci ülkelerin ilgisini çekmesinde önemli bir etken olmuştur. Bu süreçte öncelikle Portekizlilerle karşı karşıya gelen İran daha sonraları ise karşısında çokça İngiltere’yi bulmuştur. Özellikle Büyük Petro döneminde Rusya bölgedeki etkinliğini artırmak ve topraklarını genişletmek adına bölgede yayılmacı faaliyetlere girişmiştir. Böylelikle asırlar öncesinin Arap, Moğol akınlarını bir kenara bırakacak olursak İran toprakları üzerinde uzunca bir müddet sürecek olan görece yakın döneme ilişkin yabancı devlet müdahalelerinin kapıları aralanmıştır. İran kendi toprakları üzerinden cereyan eden büyük güç çekişmelerine karşı çoğu kez denge politikası izlemek durumunda kalmış ve bir başka rakip güç ile iş birliği geliştirme yolları aramıştır. Kimi zaman bu gibi bir denge politikası izlemekte kısmen de olsa başarılı olursa da bazen beklenmedik durumlarla birlikte bu da bir çare olmaktan çıkmıştır. Örneğin, Kaçar Hanedanlığı döneminde Rus saldırıları karşısında I. Napolyon’un desteğini talep eden İran ile Fransa arasında 1807’de bir anlaşma imzalanmışsa da ardından Fransızların Ruslarla imzaladığı bir diğer anlaşma bunu geçersiz kılmıştır. İngiltere ise bu tarihten itibaren İran’da daha fazla etkinlik kurmaya başlamıştır. İran tarihi açısından son derece önemli olan ve Kaçar Hanedanlığı devrinde imza edilen 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Anlaşmaları ile birlikte Rusya’ya

⁴⁰⁷ R.K. Ramazani, “Understanding Iranian Foreign Policy”, The Iranian Revolution at 30, Viewpoints Special Edition, **The Middle East Institute**, Washington, 2012, s.12, <http://education.mei.edu/content/understanding-iranian-foreign-policy> (23.04.2018)

⁴⁰⁸ Jerrold D. Green, “Ideology and Pragmatism in Iranian Foreign Policy”, Journal of South Asian and Middle Eastern Studies 17(1), 1993, s.65’den aktaran; Maloney, a.g.e., s.101

⁴⁰⁹ Yılmaz, “İran’da Unutulmuş Bir Toplum”, s.81

⁴¹⁰ Keddie ve Richard, a.g.e., s.34-38

⁴¹¹ Keddie, “Iranian Revolutions in Comparative Perspective”, s.299

kaybedilen topraklar ve tanınmış olan imtiyazlardan sonra İran'da Rus etkinliği günden güne artmıştır. Bu tarihten itibaren, Çarlık Rusya'sı İran egemenliği ve toprak bütünlüğü açısından bir tehdit olmayı ve yönetim üzerinde etkinlik sağlamayı sürdürmüş halkın bu durum karşısındaki tepkisel tutumuyla birlikte zaman içerisinde ortaya çıkan toplumsal hareketlerin de önünü açmıştır.⁴¹² Bu anlaşmaların bir neticesi olarak İran'da yaşayan Azeri nüfusunun yoğunlaştığı ve İran'ın kuzeyinde yer alan topraklar bir yakada mevcut Azerbaycan ülkesi öte yanda kalacak biçimde Azerilerin yaşadığı topraklar iki ayrı parçaya ayrılmıştır.⁴¹³ Bu durum İran için bugüne dek süregelen bir biçimde bölgeye ilişkin etnik bölünme temelli bir kaygı ortaya çıkarmıştır.

Bununla birlikte, İran'ın Ruslarla yaşadığı bu savaşlar sonucunda Ruslara sağlanan ayrıcalıklı haklara ek olarak, İran ayrıca savaş tazminatı ödemek durumunda kalmıştır. Yanı sıra, yeni çizilen sınırla birlikte Rusya Hazar Denizi üzerinde gemicilik faaliyetlerini tek başına yürütme hakkı kazanmıştır. Sonraki süreçte 1841 yılında imzalanan İngiliz-İran Ticaret Anlaşması ile İngiliz tacirlere de çeşitli ayrıcalıklar sunulmuştur. Bu süreçte Belçika ve Fransa'ya da İngiltere ve Rusya kadar olmasa dahi çeşitli imtiyazlar tanınmıştır. Böylesi bir işleyiş neticesinde, 20. yy'ın başına varıldığında İran on beş ayrı ülkeye ayrıcalık sağlar duruma gelmiştir.⁴¹⁴ Tüm bu anlatılanlara ek olarak merkezi bir ordunun uygun biçimde kurulamamış olması ve giderek artan ekonomik yetersizlikler ülkeyi bölgede hegemonya sağlama gayretinde olan güçlü Rusya ve İngiltere karşısında zayıf bırakarak, çeşitli toprak işgalleri ve kayıplarını kaçınılmaz kılmıştır. Ekonomik yetersizliğin bir sonucu olan borçlanmalar ve nihayetinde yabancılara sağlanan çeşitli imtiyazların yanı sıra zaman içerisinde içişlerine karışmaya dek varan olumsuz müdahalelerin halkta yarattığı huzursuzluk, İran toplumunda milliyetçiliğe ve ulusal egemenliğe ilişkin duyguları ve dolayısıyla yabancı karşıtlığını günbegün artan bir biçimde körüklemiştir.

Kendi sömürge toprakları ile Orta Asya'da giderek ilerleyen Rusya arasında bir tampon bölge oluşturmak isteyen İngiltere, Afganistan'da çeşitli karışıklık ve ayaklanmaları destekleyerek Afganistan'ın ve Belucistan'ın İran'dan tamamen bağımsızlaşmasını sağlamıştır.⁴¹⁵ İngiltere ve Rusya'nın İran üzerindeki etkinliklerinin son derece yüksek olduğu bu dönemde, İngiltere İran'ın güçlenmesinin önüne geçmeye çalışırken Rusya ise hem siyasi hem de iktisadi açıdan nüfuzunu günden güne artırmaya gayret etmiştir. 19.yy. ortalarında, tarihsel olarak kendi egemenlik sahası dahilinde gördüğü Herat şehrini ele geçirmek isteyen İran defalarca girişimde bulunmuşsa da bu girişimleri her seferinde İngiltere ve Rusya tarafından engellenmiştir. İran, Afganistan sınırları içerisinde yer alan ve stratejik konumdan dolayı önem arz eden Herat şehrini topraklarına katmak isteğiyle 1856 yılında yeni bir girişimde bulunmuş ancak onun bu girişimi İngiltere tarafından önlenmiştir. Öyle ki, 1856 yılında Herat'a düzenlenen bu son sefer neticesinde İran, İngiltere'nin duruma ilişkin en yoğun karşı koymasıyla yüzyüze gelmiştir. İngiltere ve İran'ı karşı karşıya getiren bu süreç esnasında İngiltere Basra Körfezinde İran'ın Buşehr limanına donanma göndermiş ve İran'ı geri atmak durumunda bırakmıştır.⁴¹⁶ 1857 yılında İngiltere ve İran arasında imzalanan Paris

⁴¹² Bijan Cezani, **İran Meşrutiyet Devrimi: Güçler ve Amaçlar (1906-1911)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s.17-30

⁴¹³ Shaffer, **Sınırlar ve Kardeşler**, s.4-5

⁴¹⁴ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.18-21

⁴¹⁵ Cezani, a.g.e., s.24-31

⁴¹⁶ Percy M. Sykes, **A History of Persia**, Vol.2, Macmillan, London 1915, s.449-454

Anlaşması ile İran, Afganistan toprakları üzerinde ileri sürdüğü tarihsel haklardan vazgeçmek zorunda bırakılmış ve aynı zamanda İngiltere'ye de önemli siyasi ayrıcalıklar tanınmıştır.⁴¹⁷ Kimilerince, yabancı sermayenin İran ekonomik ve toplumsal hayatını etkilemeye başlaması ve İran'ın yarı sömürge haline gelişi bu olayla birlikte başlamıştır.⁴¹⁸ Takibinde Rusya'nın İngilizlerin artan gücü karşısında konumunu sağlamlaştırma arzusunda etkisiyle merkez Asya'ya yönelik artan faaliyetleri ve 1881 yılında Rusya ve İran arasında yeni bir anlaşmanın yapılmasıyla neticelenmiştir.⁴¹⁹ Böylece İran kuzeydoğusunda yer alan Horasan eyaleti sınırına bitişik bölgeleri ele geçirmiş olan Rusya ile arasında bir sınır anlaşması yapmıştır. Bu anlaşma ile pek çok açıdan önemli bir nokta olan Harezm bölgesinin Ruslara intikali kabul edilmiş ve İran sınır bölgelerine ilişkin Rus etkinliği karşısında çaresizliğini bir kez daha göstermiştir. Kashani-Sabet bu süreç ve durumu şu sözlerle özetlemektedir, "İran, (...) 19. yüzyılın sonunda Kafkaslar, Herat, Orta Asya ve Fars Körfezi üzerindeki hak iddialarından vazgeçmek zorunda kaldı. Yüzyıl biterken, İran'ın imparatorluk hayalleri devam etse de, sahip olduğu toprakları artık imparatorluk olarak anmak mümkün değildi."⁴²⁰

Dolayısıyla, bu dönemde Avrupa ülkeleriyle kurulan irtibat fazlalaşırken, Rusya ve İngiltere'nin ülkenin içişlerine müdahalesi de giderek artmıştır. Bununla beraber ilk kez Japonya ile diplomatik ilişki kurma girişimi ve ABD ile ilk karşılıklı diplomat değişimi de bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler İran ekonomisini dışa açarak kültür ve teknoloji aktarıma yol açmasına karşın, artan yabancı yatırımların yarattığı rekabet yerli tüccarı zora sokmuştur. Nasreddin Şah döneminin sonlarına gelindiğinde, merkezi yönetimdeki zayıflığına ek olarak yeterli gelirene sahip olmayan yönetimin yaşadığı ekonomik sıkıntılar İngilizler başta olmak üzere yabancılara sağlanan imtiyazlar ve borçlanmalar yoluyla giderilmeye çalışılmış ve bu kötü gidişat zamanla içinden çıkılmaz bir hal almıştır.⁴²¹ Kaçar yönetimi tarafından 1872 yılında, bir İngiliz olan Baron Julius de Reuter'a İran'a ait doğal kaynaklar ve yer altı zenginliklerine ilişkin işletme yetkisini de kapsar biçimde oldukça geniş ölçekli bir yapım ve işletme imtiyazı verilmesi, ulema ve vatandaşın bu konuda yoğun öfke duyması ve itirazlar geliştirilmesine sebebiyet vermiştir. Öyle ki Keddie bu imtiyazın "İran tarafından ve belki de herhangi bir ülke tarafından, şimdiye dek garanti edilen en kapsamlı imtiyaz" olduğunu ifade eder.⁴²² Fakat, neyse ki öncelikle Rus Çarı'nın ve sonrasında ise halkın itirazları neticesinde 1873 yılına gelindiğinde Nasreddin Şah bu ayrıcalıkları sonlandırmak durumunda kalmıştır. Ancak iptal edilen bu imtiyaza karşılık aynı şirkete tanınan yeni bir imtiyaz neticesinde kurulan *Bānk-e Šāhi* (Imperial Bank of Persia)⁴²³, 1890'da kurulan Rus Borçlanma bankasıyla beraber ülkenin hem siyasi hem de iktisadi hayatında son derece etki sahibi olmuştur.⁴²⁴

⁴¹⁷ Keddie ve Richard, a.g.e., s.52-57

⁴¹⁸ Yuri Sergevich Ivanov, İran Meşrutiyet Tarihi, 12. Basım, Emir-i Kebir Yayınları, Tahran, 1957 Farsça aslından aktaran; Cezani, a.g.e., s.34

⁴¹⁹ "The New Russo-Persian Frontier East of the Caspian Sea", **Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography**, 4(4), 1882, s.213-219, <https://www.jstor.org/stable/1800042> (06.05.2018)

⁴²⁰ Kashani-Sabet, a.g.e., s.23-24

⁴²¹ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.22-29

⁴²² Keddie ve Richard, a.g.e., s.54

⁴²³ Encyclopedia Iranica, "Banking", Online Edition, <https://iranicaonline.org/articles/banking-in-iran> (08.09.2020)

⁴²⁴ Cezani, a.g.e., s.34-40

İran kanunlarına tabi olmayan bu banka ülkenin ekonomik işleyişi üzerinde son derece etkin bir pozisyon elde etmeyi başarmıştır. Yanı sıra, 1800'lü yılların son çeyreğine gelindiğinde İngilizler İran deniz ve su yolu taşımacılığı alanında neredeyse tekel oluşturur duruma erişmiştir.⁴²⁵

Özetlemek gerekirse, 19. yüzyılın sonuna yaklaşılırken İran topraklarına yabancı mal ve sermaye akışı oldukça artmıştır. Yanı sıra artan yabancı devlet müdahaleleri siyasal, sosyal ve ekonomik alanların tümünü etkilemiştir. Rusya'nın Orta Asya yönünde giriştiği yeni kazanımlar elde etmeye yönelik faaliyetler, İran'ı ekonomik olarak zora sokmasının yanı sıra egemenlik kapsamını da sınırlandırmıştır. Süreç içerisinde İngiltere ve Rusya'nın bölgeye ilişkin etkinlik kurma mücadelesi İran'ın bağımsızlığına gölge düşürür bir hal almıştır. 1872 yılında İngiliz vatandaşı olan Reuter'a yetmiş yıllığına tanınan olağanüstü ayrıcalıklar, özellikle tüccar ve ulemanın ortaklaşa tepkisine yol açmıştır. Ülkede yabancı etkinliğinin son derece artmış olduğu 19. yy'ın sonlarına doğru halk, Şah'ın değil yabancıların ülkeyi yönettiklerine inanmaya başlamıştır. Neticede özellikle yabancı nüfuzundan ciddi ölçüde rahatsız olan tüccar ve ulemanın tepkisi Reuter imtiyazlarının feshedilmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak sonuç her ne olursa olsun, Reuter imtiyazı ülkenin ekonomik özgürlüğünü sekteye uğratan ve egemenliğini hiçe sayan önemli bir mesele olmasından ötürü kolektif bilinçte yerini almıştır.

2.1.2.1.1. Tütün Ayaklanması

1890 yılında Regie Company adlı İngiliz şirketine tanınan son derece ciddi ölçekli tütün imtiyazı, ülke tarihinde saraya karşı ilk başarılı toplumsal başkaldırı da dahil bir dizi tarihsel olayı tetiklemesi bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu imtiyazla İran'da tütün üretim, satış ve ihraç yetkisi bütünüyle ve oldukça kapsamlı bir tekel oluşturacak biçimde bir yabancıya devredilmiştir. Bu durum ulema öncülüğünde halkın yoğun tepkisiyle beraber 1891-92 yılları arasında gerçekleşen ve ülke tarihinde önemli bir yer işgal eden Tütün Ayaklanması'na sebebiyet vermiştir. Yaşanan bu ayaklanma ve Rusya'nın tepkisi ve desteği neticesinde, imtiyaz sözleşmesi Şah tarafından iptal edilmiş ancak yarattığı etki kalıcı olmuştur.⁴²⁶ Bu imtiyazın iptaline karşılık ödenecek tazminat tutarı 1892'de İngiliz Imperial Bank'tan alınan kredi ile tahsil edilmiş ve bu miktar (500.000 pound) İran açısından ülke adına yabancılardan alınan "ilk dış borç" olmuştur.⁴²⁷ Bu borçlanmayı Rusya'dan alınan borçlar ve karşılığında verilen tavizler izlemiştir. En nihayetinde, tüm bu olup bitenlerin ülkeyi getirdiği noktada tarihte ilk kez bir İran Şahı sıradan bir vatandaş tarafından gerçekleştirilen suikast sonucu öldürülmüştür.⁴²⁸

Esasında, 'tütün imtiyazı' 1888-1890 yılları arasında İran hükümetinin yabancılara tanımış olduğu bir dizi imtiyazdan yalnızca biridir. Kaynağını yaşanan çeşitli toprak kayıpları, sahip olunan

⁴²⁵ Kenan Çamurcu, **Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet: Velayet Demokrasısından Demokratik Cumhuriyete İran**, Şehir Yayınları, İstanbul, Mayıs 2000, s.121

⁴²⁶ Bahsi geçen dönemde yaklaşık on milyonluk İran nüfusu içerisinde neredeyse iki yüz bin kişi tütün tarımı ile meşgulken, tütün tüketenlerin oranı iki buçuk milyonu buluyordu. Detaylı bilgi için bkz. Çamurcu, a.g.e., s.124

⁴²⁷ Cezani, a.g.e., s.37-39; Keddie ve Richard, a.g.e., s.61-62

⁴²⁸ Nasıreddin Şah 1 Mayıs 1896 tarihinde Afgani'nin bir takipçilerinden olduğunu iddia eden Mirza Muhammed Rıza tarafından gerçekleştirilen suikast sonucu yaşamını yitirmiştir. Garthwaite, **İran Tarihi**, s.191-192; Djalili ve Kellner, a.g.e., s.31, 50; Çamurcu, a.g.e., s.117-132

sıkıntılı ekonomik durum gibi nedenlerden alan genel bir yönetsel hoşnutsuzluk durumu bu gelişmelerin öncesinde de halk arasında mevcuttur. Ancak en büyük tepki, bu önemli ticari mamule ilişkin alım, satım, ihracat yetkisini kapsayan oldukça büyük bir tekel ayrıcalığının tümüyle bir yabancıya verilmesi neticesinde yaşanmıştır.⁴²⁹ Nasreddin Şah'ın 8 Mart 1890 tarihinde İngiliz bir tüccara tütün mamullerine ilişkin tanıdığı tekel ayrıcalığının ertesinde, 1891 yılında ilk kitlesel protestolar baş göstermiştir. 1892 yılına dek sürmüş olan 'Tütün Ayaklanması' sürecinde, yine çarşı esnafı, ulema ve entelektüel kesimin oluşturduğu ortaklaşa bir karşı duruşun yaşandığı görülmektedir. Keddie'nin ifadesiyle, "Böylece ulema, tüccarlar, modernistler ve şehirli kitleler modern İran tarihinde ilk kez hükümetin temellerini sarsan ve gidişatı değiştirmeye zorlayan koordine bir harekete kalkışmıştır."⁴³⁰ İran toplumu içerisinde yer alan entelektüel kitle 1891-1892 yılları arasında gerçekleşen Tütün Ayaklanması esnasında çarşı esnafı ve ulema ile işbirliği içerisinde olmuştur. Toplumun farklı kesimleri arasında gerçekleşen bu işbirliği hem despot yönetime hem de yabancı müdahaleciliğine karşı ilk bileşim olması açısından da önemlidir.⁴³¹ Tütün imtiyazı sonrasında toplumun tüm kesimlerini bir araya getiren itirazlar, toplumun farklı kesimlerine yönetime karşı gelişen ilk uyumlu ve başarıya ulaşmış birliktelik olması açısından önemlidir. Bu birliktelik sonraki benzer gelişmelerde de sürdürülmüştür. Bununla birlikte, bu toplumsal tepki İngiltere'ye tanınmış bir imtiyaza karşı gelişmiş ve Ruslar tarafından desteklenmiş olsa da sonrasında Ruslara tanınan imtiyazlar İran'da Rus etkinliğinin artmasıyla neticelenmiştir. Dolayısıyla, 1800'lü yıllardan başlamak suretiyle hem İngilizlere hem de Ruslara pek çok alanda birebir kontrol yetkisi tanınması vasıtasıyla bu iki ülke İran'da oldukça önemli ekonomik ve siyasal çıkarlar elde etmiştir.⁴³² 1891-92 Tütün Ayaklanması'nı takiben yaşanan pek çok toplumsal ayaklanma ve devrimsel hareket emperyalizme ve yabancı müdahaleciliğine ilişkin karşıtlık bağlamında önemli birer bileşen olmuştur.⁴³³

Yabancı müdahaleciliğinin ortaya çıkardığı ekonomik güçlükler ve aşağılanmışlık duygusunun İran toplumunda yarattığı yoğun hassasiyetler pek çok farklı kesimi milliyetçi duygularla hem içsel hem de dışsal zorbalıklar karşısında bir arada durmaya itmiş ve kitleleri ortak bir paydada buluşturan bu durum onları bir arada hareket etmeye sevk etmiştir. Çamurcu'nun ifadeleriyle, "İngilizlere verilen tütün tekeli ulema, tüccarlar ve halkı biraraya getirerek siyasi otorite karşısında güçlü bir koalisyon oluşmasına yol açmış; bu gelişme ise İran'ın siyasi tarihinde yeni bir sayfa açmıştır."⁴³⁴ Katouzian, daha sonra ulusal cepheyi oluşturan popüler harekete ilişkin faaliyetlerinin köklerinin, on dokuzuncu yüzyılda tüccar, toprak sahipleri, din adamları ve diğer halk kitlelerinin keyfi monarşi yönetimine ve tütün endüstrisine ilişkin yabancı hakimiyetine karşı söz konusu olmuş olan bu mücadelesinden doğmuş olduğunu belirtir.⁴³⁵

⁴²⁹ Nikki Keddie, *Sayyid Jamal Ad-Din "Al-Afghani": A Political Biography*, University of California Press, 1972, s.335

⁴³⁰ Keddie, *Sayyid Jamal Ad-Din "Al-Afghani"*, s.354

⁴³¹ Behrooz Moazami, *İran'da Devlet, Din ve Devrim: 1796'dan Bugüne*, (Çev. Bahar Bilgen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s.152

⁴³² Keddie ve Richard, a.g.e., s.57-62

⁴³³ Keddie, "Iranian Revolutions in Comparative Perspective", s.302

⁴³⁴ Çamurcu, a.g.e., s.122

⁴³⁵ Homa Katouzian, *Musaddiq and the Struggle for Power in Iran*, Second Edition, I. B. Tauris, London & New York, 1999, s.256

Kaçar Hanedanlığı döneminde, İran'da Batı etkisinin her alanda giderek daha fazla hissedilmeye başlanması pek çok farklı kesimin tepkisini toplayarak çeşitli toplumsal grupları bir araya getirmiştir. Örneğin, dönemin önde gelen entelektüellerinden Seyid Cemaleddin Afgani ve onun taraftarları, yabancılara tanınan 'tütün imtiyazı' meselesine ilişkin ayaklanmada kitleleri Şah'a karşı bir araya getirme hususunda önemli bir role sahip olmuştur. Bu doğrultuda, İran ve Irak'ın önde gelen Şii uleması da kitlelerin kararlı bir tutum sergileyebilmesi konusunda belirleyici olmuştur. Yine önemli İranlı entelektüellerden bir diğeri olan Mirza Malkum Han'da tıpkı Seyid Cemaleddin Afgani gibi, fikirleri ve onun fikirlerinin izinden giden kitlelerle birlikte, bu ayaklanmanın yeterli destekçiye ulaşmasında dikkat çeken isimlerden biridir.⁴³⁶ Dönemin din alimlerinden biri olan Hacı Mirza Hasan Şirazi'nin 1891 yılında yayınlamış olduğu fetva neticesinde tütün kullanımı yasaklanmış ve bu doğrultuda tütün kullanımına yönelik, saray haremünün de dahil olduğu kapsamlı bir boykot yaşanmıştır.⁴³⁷ Tüm bu yasak ve boykot süreci, nihayet 1892 yılında Şah'ın halk aleyhine bir yabancıya tanımış olduğu bu imtiyazdan geri adım atmasıyla neticelenmiştir. Bu süreç boyunca gerçekleşen emperyalizme ve yabancı müdahalesine karşılık içeren bu tavır daha sonra gerçekleşecek olan birçok olayda benzer biçimde tekrarlanmış ve toplum hafızasında pekiştirilmiştir.⁴³⁸

2.1.2.1.2. Meşrutiyet Devrimi Süreci (1905-1911)

Meşrutiyet Devrimi (1905-1911)'nden önceki son yıllarda, enflasyon, kıtlık gibi artan ekonomik problemlerin yanı sıra yabancıların ülkedeki varlığı ve etkinliği en fazla tepkiyi ortaya çıkaran durum olmuştur.⁴³⁹ Yabancıların ekonomi ve yönetim üzerindeki nüfuzundan dolayı, toplum nezdinde yeterli meşruiyeti sağlamakta zorlanan Kaçar hükümdarlığında halk egemenliğine ilişkin talepler giderek artmış ve mevcut düzene karşı değişim arzusunun ortaya çıkardığı ayaklanma 1905-1911 yılları arasında yaşanan 'meşrutiyet hareketleri'yle sonuçlanmıştır. Bu süreçte, 1901 yılında bir İngiliz'e verilen petrol arama ve işletme imtiyazının yanı sıra, aynı yıllarda Rusya'dan alınan borçlara karşılık Rus ürünlerine gümrük ve ticaret ayrıcalıkları sağlayan yeni bir anlaşmanın imzalanmasının halkta yarattığı hoşnutsuzluk oldukça etkili olmuştur.⁴⁴⁰ Bununla birlikte, Rusya'nın 1905 yılı itibariyle hem içeride bir devrim süreciyle meşgul olması hem de bu süreçte cereyan eden Rus-Japon savaşı İranlılara Ruslara boyun eğmiş olan Kaçar hükümetine karşı ayaklanma fırsatı sunmuştur.⁴⁴¹ 1905 yılında başlayan Meşrutiyet hareketlerini takiben, dönemin milliyetçi fikirlerinin

⁴³⁶ Detaylı bilgi için bkz: Keddie, *Sayyid Jamal Ad-Din "Al-Afghani"*, s.335-373

⁴³⁷ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.31

⁴³⁸ Nikki R. Keddie, *Iran and Muslim World: Resistance and Revolution*, Palgrave Macmillan, London, 1995, s.99-100; Ervand Abrahamian, "The Crowd in Iranian Politics 1905-1953", *Past&Present Society*, 41, 184-210, December 1968.

⁴³⁹ Abrahamian'ın, eski düzenin yeniden inşasından ziyade yeni bir rejim ortaya çıkarmasından ötürü bir devrim olarak söz ettiği bu önemli sürecin ortaya çıkış nedenlerine ilişkin bkz: Ervand Abrahamian, "The Causes of the Constitutional Revolution in Iran", *International Journal of Middle East Studies*, 10(3), 381-414, 1979; ayrıca bkz. Keddie, "Iranian Revolutions in Comparative Perspective", s.305

⁴⁴⁰ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.35

⁴⁴¹ Keddie ve Richard, a.g.e., s.66-67

de etkisiyle İran ulusal kimliğinin yeniden biçimlenmesi söz konusu olmuştur. Kimilerince, İran ulusal kimliğinin yeniden inşasına ilişkin olarak 20.yy. boyunca devam eden sürecin başlangıç noktasını da bu olay oluşturur.⁴⁴² Devrim süreci hem yereldeki otokratik yönetim anlayışına hem de yabancı müdahaleciliğine karşı politize olmuş bir İranlı kimliği meydana getirmiştir.⁴⁴³ İran'da Meşrutiyet Devrimi sürecinde monarşi yanlılarına karşı girişilen mücadele, izleyen süreçte yerini yabancı güçlerin müdahaleciliğine karşı milliyetçi bir mücadeleye bırakmıştır. Abrahamian, bu sürecin ertesinde artık halk kitlelerini ortaklaşa bir karşı duruş sergilemeye iten şeyin anayasal hak arayışları değil, ulusal bütünlüğü tehlikeye atan dışsal müdahaleler olduğunu dile getirmiştir.⁴⁴⁴ Bu toplumsal hareket öncesinde Şah'a ait kabul edilen İran toprakları sürecin sonunda İranlıların 'vatan toprağı' olarak benimsenmiştir. Neticede günbegün belirginleşen ve "[ü]lkenin yeni kimliğini ortaya koyan "Mamlakat-i İran" kavramı, artık mutlak bir Şah'a değil; bireysel özgürlükleri ve siyasi hürriyetleri koruyan bir anayasaya dayan[ır hale gelmiştir.]"⁴⁴⁵

Tüm bu süreçlere ek olarak, 1905 Rus-Japon savaşı yenilgisinden ve ülke içinde Bolşeviklerin yarattığı huzursuzluk ortamından mustarip olan Ruslar ve Afrika ve Hindistan sömürgeleriyle yaşadığı problemlerle başa çıkmaya çalışan İngilizler, büyüyen Alman tehdidinin de etkisiyle 31 Ağustos 1907 tarihinde İran topraklarını kendi nüfuz sahalarına ayırdıkları bir uzlaşma anlaşmasına varmış, bu tarihi olay İran açısından son derece önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kashani-Sabet'in deyişiyle, İran için uzun bir müddetten beri devam eden yabancı müdahalesi endişesi, özellikle 1907 anlaşması ile doğrudan bir gerçekliğe ve tehdiye dönüşmüştür.⁴⁴⁶ 1907 yılında Rusya ve İngiltere arasında imzalanan ve bu iki süper gücün İran'ı da içine alacak biçimde bölgeye ilişkin sömürge yarışını düzenleyen bu anlaşma neticesinde, bu iki ülke İran topraklarını kendi nüfuz sahalarını oluşturacak ve birbirlerinin sahip oldukları alanlara müdahale etmeyecek biçimde paylaşmışlardır.⁴⁴⁷ İran bu anlaşma ile ilgili hiçbir hususta bilgilendirilmemiş tümüyle konunun dışında tutulmuştur. İran'ın kati suretle söz sahibi olmadığı anlaşma ile İran'ın coğrafi olarak kuzeyinde ve güneyinde yer alan bölgeler sırasıyla Rusya'nın ve İngiltere'nin hakimiyet sahası olarak belirlenmiş, arada kalan bir miktar alan ise bu iki ülke arasında tarafsız bölge olarak kabul edilmiştir. Keddie, bu tarafsız bölgenin 'ironik bir biçimde' 1908 yılında petrolün ilk kez bulunacağı yeri de içerdiğini aktarır. 1908 yılında İran topraklarında petrol yataklarının varlığının kesinleşmesi, takip eden yıllarda gerçekleşecek çeşitli müdahalelerin ve meydana gelecek pek çok karışıklığında bir başka nedenini oluşturmuştur. Petrolün bu topraklardaki varlığının netleşmesiyle birlikte yabancı devletlerin ilgisi bir daha bu ülke üzerinden eksik olmamıştır. Öncesinde 1901 yılında bir İngiliz'e altmış yıllığına ve kuzey hariç tüm ülkeyi kapsar biçimde verilmiş petrol arama, çıkarma ve işletme imtiyazlarıyla birlikte 1909 yılında İngiliz-İran Petrol Şirketi kurulmuştur. 'D'arcy imtiyazları' olarak anılan bu ayrıcalıklar neticesinde, 1914 yılına gelindiğinde İngiltere şirket hisselerinin büyük çoğunluğunu elinde bulundurur hale gelmiştir. (Bu süreçte İran kârın yalnızca %16'nı

⁴⁴² Alam Saleh ve James Worrall, "Between Darius and Khomeini: Exploring Iran's National Identity Problematique", *National Identities*, 17(1), 73-97, 2013, s.78

⁴⁴³ Garthwaite, *İran Tarihi*, s.202

⁴⁴⁴ Abrahamian, "The Crowd in Iranian Politics 1905-1953", s.187

⁴⁴⁵ Kashani-Sabet, a.g.e., s.190

⁴⁴⁶ Kashani-Sabet, a.g.e., s.163-164

⁴⁴⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e*, 23. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara, Eylül 2012, s.360

alabilmektedir) Keddie, İran 'da petrol varlığının 1908'deki keşfinin ardından gelişen sürecin ve D'arcy petrol imtiyazının Ortadoğu petrolünün ilk sömürsü olduğunu ifade eder.⁴⁴⁸ Birinci Dünya Savaşı'ndan önce dahi tarafsız bölge olarak ayrılan bu alanın kontrolü için Rusya ile müzakerelerde bulunan İngiltere, savaş sürecinde bu bölgede büyük payın kontrolüne karşılık Rusya'ya savaş sonrası için İstanbul ve boğazların kontrolünü önerdiği gizli bir anlaşma (Boğazlar/İstanbul Anlaşması) sunmuş ve Rusya ve İngiltere arasındaki bu anlaşma Mart 1915'te imzalanmıştır. Üstelik 1907 tarihli paylaşım anlaşmasının aksine bu anlaşmada İran'ın bağımsızlığına kâğıt üzerinde dahi değinilmemiştir.⁴⁴⁹

Meşrutiyet Devrimi ile birlikte var edilmeye çalışılan meclislerin arka arkaya Rus ve İngiliz müdahaleleriyle işlevsiz hale gelmesi ve tüm bu evrelerde yaşanan ve İran'ın ülkesel egemenliğini hiçe sayan faaliyetler, İran milliyetçiliğinin olgunlaşması ve gelişmesi için de birer fırsat yaratmıştır.⁴⁵⁰ Esasen İran dengeleyici bir güç olarak ABD ile yakınlaşmayı denemişe dahi bu kez de bu samimiyet Rusya ve İngiltere'nin tepkisine yol açmıştır. Bu durum güçlükle kazanılmış meclis işleyişinin İngiliz ve Rus baskısının neticesinde sona erdirilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu süreçte İran halkı arasında bu duruma karşı gelişen protestoları sonlandırmak isteyen Rusya, protestocuların sığındığı ve Şiiliğin kutsal mekanlarından olan İmam Rıza türbesini bombalamış, diğer şehirlerde de ileri düzeyde şiddet içeren bir bastırma faaliyeti yürütmüştür.⁴⁵¹ 23 Haziran 1908'de tarihinde Rusya'nın desteğini alan Muhammed Ali Şah'ın taraftarları meclisi bombalamışlar ve böylece meşrutiyet hareketleriyle kurulan ilk meclis feshedilmiştir. Bunun üzerine meşrutiyet ve şah yanlıları arasında devam eden iç savaş neticesinde Muhammed Ali Şah tahttan indirilmiş ve 1909 yılında yerine oğlu son Kaçar hanedanı Ahmed Şah getirilmiştir.⁴⁵² Keddie'nin ifade ettiği üzere, gerçekleşen bu başarılı darbe girişimi ise Rus komutanların idaresindeki İran askeri birliklerinin yani Kazak tugayının yardımıyla mümkün olmuştur.⁴⁵³

İran'ın ilk düzenli ordusu Kaçar Şah'ı Nasıreddin'in talebi üzerine bizzat Ruslar tarafından eğitilerek 1879 yılında oluşturulan Kazak (Cossack) Tugayı'dır. Bu tarihe dek İran'ın silahlı güçlerini genel olarak aşiret birlikleri oluşturmuştur. Ancak bu ordu da tüm ülkeyi kapsayıcı bir yapıda değildir.⁴⁵⁴ Kaçarlar döneminde Rusya öncülüğünde kurulan ve Rus komutanların görev yaptığı Kazak Tugayı, Kaçar döneminin tek modern askeri gücünü oluşturmuştur.⁴⁵⁵ Dolayısıyla, Pehlevi Hanedanlığı kurulana dek ülke bütününde siyasal yahut askeri anlamda bir kontrol sağlayamayan yönetimin denetimindeki kısmi etkinliğe sahip iki güvenlik gücünden biri, 1879 yılında Rusların desteğiyle kurulan Kazak Tugayı ve diğeri ise İsveçlilerin eğittiği askerlerden oluşan

---

⁴⁴⁸ Keddie, "Iranian Revolutions in Comparative Perspective", s.303

⁴⁴⁹ Keddie ve Richard, a.g.e., s.70-73

⁴⁵⁰ Ahmedî, "İran'da Din ve Milliyet", s.42

⁴⁵¹ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.48-49

⁴⁵² Kashani-Sabet, a.g.e., s.178-179

⁴⁵³ Keddie ve Richard, a.g.e., s.70

⁴⁵⁴ Nikki R. Keddie, "The Roots of the Ulema's Power in Modern Iran", *Studia Islamica*, 29, 31-53, 1969; Kashani-Sabet, a.g.e., s.108-123

⁴⁵⁵ Keddie, "Iranian Revolutions in Comparative Perspective", s.300

ve 1910 yılında meclisin onayını alan jandarma birlikleri olmuştur.⁴⁵⁶ Böylece eskiye nazaran ciddi bir merkezi otorite sağlayan ve zorunlu askerlik usulü getiren Şah, askeri birlikleri yeniden dizayn etmiştir.⁴⁵⁷ Bununla birlikte, yabancı desteğiyle kurulan ve içinde yabancı yetkililerin bulunduğu bu birlikler bu ülkelerin İran’da ki etkinliklerini daha da artırmalarını sağlamıştır.⁴⁵⁸

1905 Meşrutiyet hareketleriyle birlikte kurulan ilk meclisin Rusların desteğiyle dağıtılmasının ardından, 1909’da işlerlik kazanan ikinci meclis ülke ekonomisinin olumsuz gidişatına son vermek adına Amerikalı bir mali danışman olan Morgan Shuster’ı yetkilendirmiştir. Fakat bu kez de bu durumdan ciddi ölçüde rahatsızlık duyan Rusya Kasım 1911’de Amerikalı danışmanın yetkisinin sonlandırılması ve Rusya ve İngiltere’nin onayı olmadan herhangi bir yabancı danışman istihdamında bulunulmaması gibi iç işlerine müdahale edici taleplerde bulunarak İran’a iki adet ultimatoma vermiştir. Her ne kadar İran meclisi 1 Aralık 1911’de ultimatoma reddetmiş olsa da 24 Aralık’ta meclis yeniden feshedilmiş ve Rusya’nın İran’ın kuzeyindeki askeri varlığını sürdürme isteğine ek olarak, diğer talepleri de kabul edilerek Shuster’ın görevine son verilmiştir.⁴⁵⁹ 1911 senesine gelindiğinde İngilizler İran’ın güneyine asker çıkarırken Ruslar ise kuzeyden Tahran’a doğru işgal seferi başlatmıştır. Bu gerilimli yeni süreçle birlikte İngiltere ve Rusya arasında 1907 senesinde imzalanan ve İran topraklarının idaresini pay eden anlaşma yeniden teyit edilmiştir.⁴⁶⁰ Böylece İran halkının büyük bir güçlkle gerçekliğe dönüştürdüğü anayasal bir meclisle yönetilmeye dair irade askıya alınmış, meşrutiyete ilişkin kararlı süreç yabancılar eliyle çeşitli kereler baltalanmıştır. Meşrutiyet devriminin ardından gelişen süreçte devletin bekası uleminde öncelikli meselesi haline gelmiştir. Bununla birlikte, İran’da modern devlet inşası başka bir sürece evrilmiş ve ulemanın siyasal alanda giderek artan gücü geçici süreyle de olsa kısıtlanmıştır.⁴⁶¹

2.1.2.1.3. İki Dünya Savaşı Evresi

Yönetimsel ve ekonomik baskının yarattığı hoşnutsuzluk kitlelerin yabancı karşıtı bir yapıda birleşmesini de beraberinde getirmiştir. Örneğin, 1911 yılında Rusların İran’a yönelik yayınlamış olduğu doğrudan iç işlerine müdahale anlamı içeren ultimatoma ve ülkenin kuzeyinde asker bulunduruyor olmayı sürdürmeleri neticesinde, bir dönem için Rus ürünleri boykot edilmiştir. İngilizler Birinci Dünya Savaşı evresinde Ruslar ile İran topraklarını etki sahalarına ayıran bir anlaşma yapmış, 1914 yılında ise petrol çıkarları adına Basra’yı işgal etmişlerdir. 1916 yılına gelindiğinde, İran’ın güneyinde kendi nüfuz sahası olarak belirledikleri alanları denetim altında tutmak adına bu bölgede Güney İran Polis Kuvvetleri ismini verdikleri bir askeri güvenlik gücü dahi oluşturmuş olan İngilizlerin İran üzerindeki tahakkümü savaş öncesine nazaran inanılmaz ölçüde artmıştır.⁴⁶² Bundan sonraki süreçte petrol meselesi de ülke içinde ‘milliyetçiliği’ ve ‘yabancı

⁴⁵⁶ Bu iki ayrı askeri yapılanmaya ilişkin olarak Rıza Han 1922’de kazak ve jandarma kelimeleri yerine askeri güçlerin bütününe ifade edecek olan *gushun* terimini getirmiştir. bkz. Kashani-Sabet, a.g.e., s.211

⁴⁵⁷ Kashani-Sabet, a.g.e., s.234-236

⁴⁵⁸ Keddie ve Richard, a.g.e., s.57

⁴⁵⁹ Kashani-Sabet, a.g.e., s.178-187

⁴⁶⁰ Erkan, “İran’a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921)”, s.92-116

⁴⁶¹ Moazami, a.g.e., s.165-172

⁴⁶² Kashani-Sabet, a.g.e., s.187-199

karşıtlığını' besleyen bir diğer önemli unsur olarak varlık kazanmıştır.

1917 Bolşevik ihtilalinin ardından geri çekilen Rusya'nın yerini almaya gayret eden İngilizler bu süreçte İran üzerinde Osmanlı ve Alman kuvvetleriyle de karşı karşıya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sürecinde Ruslar ve İngilizler İran'ın egemenliğini ihlal etmiş ve savaşın bir tarafı olmayan İran topraklarını, Osmanlılar, Almanlar ve diğer yardımcı kuvvetlerle çatışmak ve askeri birlikler sevk etmek suretiyle savaş alanına çevirmişlerdir. Böylece, savaşın tarafı olarak anılmayan İran kendini savaşın ortasında bulmuş, bu süreçte büyük güçler arasında yaşanan çekişmeden payına düşeni yaşamış, savaşın etkisi İran için oldukça ağır olmuştur. Savaş süresince binlerce İranlı hayatını kaybetmiş, yanı sıra ülke genelinde devlet kontrolü neredeyse tümüyle yitirilmiştir. İran'da Meşrutiyet Devrimi sürecini ortaya çıkaran başlıca mesele yabancı müdahalesine karşıtlık iken, devrimi takiben gelişen evrede patlak veren Birinci Dünya Savaşı ile birlikte gelinen noktada İran'a yönelik yabancı müdahaleleri eksilmemiş aksine daha da artmıştır. İngilizler ve Ruslar anayasal devrim süreci neticesinde İran'da henüz yeni hayat bulmuş olan meclisin denetimini ele geçirmiş, yerel güç odaklarıyla yönetime karşı iş birliği yapmaktan, basına sansür uygulamaya dek İran'a yönelik türlü çeşit hakimiyet ihlalinde bulunmuşlardır.⁴⁶³ Mevcut durum savaş sonrasını da içerecek biçimde bir müddet devam etmiştir. Gelişen bu durum karşısında, hem meşrutiyet süreci henüz meyvelerini vermeye başlamadan baltalanmış hem de meşrutiyet hareketinin de başlıca sebeplerinden olan, yabancılar eliyle gerçekleştirilen bağımsızlık ihlalleri gelinen noktada daha da artmıştır. Bahsi geçen tüm bu süreç ve yaşananlar daha evvel gerçekleşen pek çok olayla birlikte İran kimliğinde yabancı müdahalesine ilişkin karşıtlığın belirgin bir yer edinmesini sağlayan bir diğer unsur olmuştur.

Bu iki ülkenin iç işlerine karışır ölçekteki müdahalelerine karşın İran'ın resmi olarak bağımsızlığını sürdürebilmiş olması, bütünüyle bu ülkelerin arasındaki güç mücadelesiyle ilişkilidir. Her ikisi de diğerinin daha üstün bir pozisyon elde etmesini önleme gayretinde olmuş, bu durum İran'ın kâğıt üzerinde de olsa egemenliğini korumasına olanak sağlamıştır.⁴⁶⁴ Yanı sıra İran'ın büyük güçler karşısında çaresizce sık sık denge politikası izleme gayreti de bağımsızlığını bütünüyle yitirmesini engellemiştir. Meşrutiyet Devrimi'ni izleyen süreçte ortaya çıkan küresel krizlerin ülke üzerindeki karşı konulamaz yansımaları ve bu doğrultuda ülke idaresi ve meclis yapılanması üzerinde artan yabancı müdahaleciliği, kısmen dahi olsa yönetsel sorunları varoluşsal problemlerin ardına itmiştir. Rıza Şah'ın 1921 darbesi ile birlikte gelişen yeni dönemde merkezi otoritenin sağlanarak devletin bu varoluşsal problemlerinin üstesinden gelinmesine ilişkin çabalarına karşın yabancı müdahalelerinin hem İkinci Dünya Savaşı evresinde hem de sonrasında sürmesi, yönetsel hoşnutsuzlukların bir türlü giderilememesini de beraberinde getirmiştir. İran'da 20.yy.'ın başından beri gündem güne çoğalan milliyetçi hassasiyetler, petrolün millileştirilmesi meselesi ekseninde cereyan eden Musaddık Darbesi ile ayyuka çıkmıştır. Bununla birlikte, toplumda monarşi yönetimine karşı dinmek bilmeyen hoşnutsuzluk, bu hoşnutsuzluğa ortak olan ulemanın toplumsal alanda sahip olduğu rolü de gündem güne güçlendirmiştir.

---

⁴⁶³ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.48-56

⁴⁶⁴ Keddie ve Richard, a.g.e., s.34-37

1919 yılında imzalanan ‘İngiliz-İran Dostluk ve İşbirliği Anlaşması’ olarak adlandırılan bir anlaşma ile etki alanını tümüyle genişletmek isteyen İngiltere, İran toprakları üzerinde baştanbaca bir kontrol yetkisi edinmeye çabalamıştır. Sömürgesi olan Hindistan’a erişim güzergahının güvenliği ve İran’da varlığı netleşen petrole dair çıkarlarının muhafazasına ilişkin kaygılara ek olarak Rus yayılcılığının da endişe duyan İngiltere, bu anlaşma ile İran’ın hem askeriyesi hem de maliye ve dış ilişkileri üzerinde etkinlik kurmayı amaçlamıştır.⁴⁶⁵ Ancak bu durum İran’da milliyetçi tepkilere yol açmış ve Şah tarafından imzalanan anlaşmanın onaylanması İran meclisince reddedilmiştir.⁴⁶⁶ İzleyen yıllarda, Ruslar İran’ın kuzeyinde yaşayan azınlıkları kışkırtmış, bunun sonucunda bölgede kendini bağımsız bir cumhuriyet addeden ve 1920-1921 yılları arasında kısa süreli olsa varlık göstermiş olan bir oluşum meydana gelmiştir. Gilan (Pers) Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak anılan bu oluşum, ülkenin kuzeyinde Ruslar’ın desteğini alan yerel unsurlarla oluşturulmuştur. Bazı kaynaklarda vatanseverlikten ileri geldiği ifade edilen ve merkezi yönetime muhalif olan bu gibi hareketlerin kaynağının, yabancıların İran’ın toprak bütünlüğünü hiçe sayan girişimleri ve dolayısıyla yönetime karşı halkta oluşan hoşnutsuzluk olduğu belirtilmekte ve anayasa taraftarlığıyla başlayan ‘Cengeli’ hareketinin, sonrasında Bolşeviklerin etkisine girdiği ifade edilebilmektedir.⁴⁶⁷ Tüm bu yaşananlar ve ülkenin uğramış olduğu yabancı işgali ve sonrasında gelişen olaylar, kolektif hafızada yer edinmek suretiyle İran kimliği şekillendirmeyi sürdürmüştür. Yanı sıra, ülke üzerinde yeterli denetimi sağlamakta zorlanan ve ekonomik güçlüklerle mücadele eden Kaçar Hanedanlığı, yerini 1925 yılında Rıza Şah tarafından kurulan Pehlevi Hanedanlığı’na devretmiş, Pehlevi Hanedanlığı (1925-1979) süresince yaşanan birtakım meseleler de İran topraklarında geçmişten bugüne süregelen yabancı müdahalesine yönelik karşıtlığa katkı sağlamaya devam etmiştir.

Pehlevi döneminin kimlik inşasında hem imparatorluk geçmişi düşüncesine hem de modernleşme girişimine sıklıkla yer verilmiştir.⁴⁶⁸ Batı tarzı modernleşme çabasıyla önce ordu ve ekonomide kalkınma sağlamaya çalışan Rıza Pehlevi yönetimi (1925-1941) ile beraber, 1921 yılında Amerika ile bir petrol imtiyaz anlaşması söz konusu olmuş, ancak buna mukabil tanınan imtiyazlar petrol tekelleri kırılacak olan İngiltere ve Rusya’nın tepkisine yol açmıştır. Rıza Şah dönemiyle birlikte Batı’nın İran’daki etkinliği çok daha doğrudan bir hal almıştır.⁴⁶⁹ Rıza Şah iktidara gelişinden birkaç yıl sonra, İngiltere ve Sovyet Rusya’ya karşı dengeleyici bir güç olarak Almanya ile yakınlık sağlama yoluna gitmiştir. Almanya ile kurulan bu yakınlık İkinci Dünya Savaşı sürecinde İran’ı zor duruma düşürmüştür. Keddie bu yakınlığı “savaş patlak verdiği, Ekim 1939’da İran’da Alman etkisi muazzamdı. Alman ajanlar faaldi ve Şah’ın Almanlara sempatisi bir sır değildi” sözleriyle ifade etmektedir.⁴⁷⁰ İkinci Dünya Savaşı evresine denk gelen bu yakınlık, savaş esnasında Almanya ile karşıt bloklarda saf tutmuş olan İngiltere ve Sovyet Rusya’nın ciddi tepkisiyle sonuçlanmıştır. İran

⁴⁶⁵ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.56-58 ; Keddie ve Richard, a.g.e., s. 76

⁴⁶⁶ Kashani-Sabet, a.g.e., s.202-204

⁴⁶⁷ Michael Axworthy, **İran: Aklın İmparatorluğu**, 1. Baskı, (Çev.Özlem Gitmez), Say Yayınları, 2016, s.266; Kashani-Sabet, a.g.e., s.204-205

⁴⁶⁸ Holliday, **Defining Iran**, s.30

⁴⁶⁹ Touraj Atabaki, “ I. Dünya Savaşı, Büyük Devletler Arasındaki Çekişmeler ve İran’da Siyasal Toplumun Doğuşu”, Touraj Atabaki (Ed.), **İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı**, Birinci Basım, içinde (s.1-9), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Kasım 2010; Keddie ve Richard, a.g.e., s.83

⁴⁷⁰ Keddie ve Richard, a.g.e., s.105

her ne kadar tarafsız olduğunu beyan etmiş olsa da 1941 yılında Almanya'nın Sovyetler Birliği'ni işgal etmesi Rusya ve İngiltere'nin İran üzerindeki baskılarını giderek artırmıştır. Nihayetinde müttefik kuvvetler tarafından tahttan çekilmeye zorlanmış olan Rıza Şah Ekim 1941'de İkinci Dünya Savaşı'nın müttefik kuvvetlerinin işgali neticesinde "bir İngiliz savaş gemisiyle Güney Afrika'ya sürgün edilmiş" ve üç yıl sonra da sürgündeyken vefat etmiştir.⁴⁷¹ İngiltere ve Rusya bu süreçte ülkenin idaresinde de söz sahibi olmaya yönelmiştir. 29 Ocak 1942'de İngiltere, Sovyet Rusya ve İran arasında İran topraklarını üç ayrı sahaya ayıran bir pakt (Tripartite Pact) imza edilmiştir. Buna göre kuzeyde Sovyet Rusya orduları bulunurken güney İngilizlere bırakılmış ve taraflar savaşın bitimini izleyen altı ay içinde İran topraklarından çekileceklerini taahhüt etmişlerdir. Durumuna iki yıl sonra ABD'de iştirak etmiş ABD birlikleri de savaşa destek vermek adına İran topraklarında bulunmuşlardır.⁴⁷² Savaş sürerken büyük güçler tarafından düzenlenen konferanslardan biri de Tahran Konferansı olmuş ve bu konferansta ele alınan pek konunun yanı sıra İran'a savaştaki desteğinden ötürü ekonomik yardım sağlanması da kararlaştırılmıştır.⁴⁷³ Ancak her ne olursa olsun, İran tarafı olmadığı bir savaşın zoraki bir eşlikçisi olmuş ve savaşın ortasında bırakılmıştır. İran topraklarını geçici olduğu vaadiyle de olsa kısımlara ayırmış olan söz konusu paktın öne çıkan gerekçesi ise ikmal güzergahı olarak belirlenen İran üzerinden gerekli tedarikin müttefik devletlerce Sovyetler Birliği'ne iletilmesini sağlamak olmuştur. Ocak 1942 tarihinde imzalamış oldukları antlaşma ile ülke bütünlüğünü korumayı taahhüt eden bu yabancı işgal güçleri, savaşın ardından en geç altı ay içinde ordularını İran topraklarından çekmeyi taahhüt etmişlerse dahi, İngiltere ve ABD'nin aksine Sovyet Rusya ordularını belirlenen zamanda geri çekme konusunda istekli davranmamıştır. İran'ın durumu Milletler Cemiyeti'ne taşınması ve diğer büyük güçlerin özellikle de ABD'nin baskı oluşturmasıyla nihayet Sovyet Rusya, karşılığında İran'dan çeşitli imtiyazlar talep etmek ve etkinlik kurduğu bölgelerde farklı bağımsız oluşumların ortaya çıkmasına destek vermek suretiyle İran topraklarından çekilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen süreçte Amerika ise İran'da giderek artan oranda etki sahibi olmaya başlamıştır.

Ülkenin kuzeyinde 1945 yılında Güney Azerbaycan bölgesinin İran'a bağlı "ayrı bir ulus" olarak benimsenmesi fikrini ileri süren Azerbaycan Demokrat Fırkası isimli bir oluşumun ortaya çıkması, bölgedeki Kürt ayaklanması ve Sovyetlerin bu bölgede ortaya çıkan silahlı ayaklanmaları desteklemesi söz konusudur.⁴⁷⁴ Daha evvelde bahsi geçtiği üzere İran tarafsızlık beyan etmiş olmasına karşın her iki Dünya Savaşı'nda da bir nevi işgal altında kalmış, ülke toprakları çatışan taraflarca bir savaş meydanı olarak kullanılmıştır.⁴⁷⁵ Kısa süreli de olsa, merkezden bağımsız hareket etmeye çalışan gruplara yabancı güçlerce destek sağlanmıştır. Bu doğrultuda, Sovyetler Birliği'nin sağlamış olduğu destekle 1945 yılında İran'ın kuzeyinde Azerbaycan Milli (Halk) Hükümeti adıyla anılan özerk bir yapılanma ortaya çıkmıştır. Yine aynı bölgede Sovyet desteğini alan bir diğer yapılanma ise Mahabad (Kürt) Cumhuriyeti olarak adlandırılmıştır. Sovyet Rusya'nın İran topraklarından çekilmeyi uzun süre erteleyişi ve bölgedeki etkinliğini artırmaya yönelik hamleleri

---

⁴⁷¹ Maloney, a.g.e., s.95

⁴⁷² Keddie ve Richard, a.g.e., s.105

⁴⁷³ Sarıkaya, a.g.e., s.115

⁴⁷⁴ Kashani-Sabet, a.g.e., s.294-295

⁴⁷⁵ Süleyman Erkan, "The Invasion of Iran by the Allies during World War II.", *Codrul Cosminului*, 16(2), 109-132, 2010

Soğuk Savaş evresinde yaşanacak olan sürtüşmelerin ilki olarak da adlandırılmaktadır.⁴⁷⁶ İran meclisince tanınmayan bu özerk oluşumlar 1946 yılında çeşitli müzakereler sonucunda Sovyetler Birliği'nin İran topraklarından çekilmeye ikna edilmesinin ardından İran merkezi yönetiminin müdahalesiyle sona erdirilmiş ve bölgede merkezi otoriteye bağlılık yeniden sağlanmıştır. Yaşanan bu süreçleri takiben babası Rıza Şah Pehlevi'nin ardından tahta çık(arıl)an Muhammed Rıza Şah'ın iktidar dönemi ise Soğuk Savaş dönemiyle rastlaşmış, böylece bu dönemde ülke üzerinde etkili olan ise daha çok ABD-Sovyet Rusya gerilimi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan güçlenerek çıkan ABD, özellikle 1950'lerden itibaren İran üzerinde hakimiyet sağlama mücadelesinde İngiltere'nin yerini almaya başlamıştır. Bu dönemin yabancı karşıtlığıyla öne çıkan ve bu karşıtlığı pekiştiren gelişmelerinden biri de başbakan Musaddık önderliğinde girişilen petrolün millileştirilmesi hareketidir. Bu gelişmenin İran kolektif hafızasında ve kimliğinde yaratmış olduğu etkinin büyüklüğünden ötürü ayrı bir başlık altında incelenmesi uygun olacaktır.

2.1.2.2. Milli Bir Mesele: Petrol

Yabancıların İran üzerindeki hegemonya kurmaya yönelik faaliyetlerine karşı daha çok 19.yy'da ve 20.yy.'ın ilk yarısında gelişen toplumsal tepkiler, daha sonraki yarıda yaşanan petrolün millileştirilmesi sürecinin gelişimi için uygun bir düşünsel ve sosyal zemin meydana getirmiştir. Nihayetinde tüm bu gelişmeler ulus olma yolunda ve kolektif kimlik inşası bağlamında İran için önemli yapıtaşlarını oluşturmuşlardır.

Geçtiğimiz yüzyılda keşfedilen ve en değerli yeraltı zenginliklerinden biri olan petrolün İran'daki varlığı 1908 yılında kesinleşmiş, bu tarihten itibaren toplumda var olagelen yabancı müdahalesine ilişkin karşıtlığa katkı sunan yeni bir süreç başlamıştır. İran topraklarında petrolün ticari bir meta olarak varlık kazanmaya başlaması 1908 yılında İngilizlerin ilk kez Mescid-i Süleyman'daki petrol varlığını keşfetmeleri ile söz konusu olmuştur. Öncesinde 1901 yılında bir İngiliz olan William Knox D'arcy ülkede petrol arama imtiyazı verilmiştir. Bu imtiyazlar İran üzerinde İngiltere'nin sahip olduğu etkinliği artırarak İran'ın ulus olma yolunda da ön ayak olmuştur.⁴⁷⁷ Ardından 1909 yılında Anglo-İranean Oil Company kurulmuş ve 1912'de İngiltere donanma yakıtı olarak kömürden petrole geçiş yapmış ve 1914 yılında şirket hisselerinin çoğunu satın almıştır.⁴⁷⁸ Uzun müddet İran petrolüne ilişkin tüm faaliyetler İngiltere ve İran'ın ortak idaresinde olan, ancak şirket hisselerinin büyük çoğunluğunun İngiltere'ye ait olduğu Anglo-Iranean Oil Company adlı bu şirket tarafından yürütülmüştür. Fakat İran'ın gelirlerden yeterince pay alamıyor olması, özellikle Muhammed Rıza Şah döneminde giderek artan toplumsal tepkileri doğurmuş ve petrolün millileştirilmesi adına çaba sarf etmekte olan Milli Cephe adlı politik bir oluşum bu süreçte halkın yoğun desteğini kazanmıştır. Ülke gelirlerinin İngilizlerce sömürüldüğü konusunda büyük oranda hem fikir olan halk, Musaddık öncülüğünde kurulan bu milliyetçi ittifakı desteklemiştir.⁴⁷⁹ Üstelik Sovyetler Birliği'nin yakın tarihte ülkenin kuzeyinde petrol arama ve işletmeye ilişkin imtiyazlar edinmek adına giriştiği başarısız süreçlerde, İran halkının ülkelerine

⁴⁷⁶ Sarıkaya, a.g.e., s.117

⁴⁷⁷ Kashani-Sabet, a.g.e., s.89-90

⁴⁷⁸ Keddie ve Richard, a.g.e., s.72

⁴⁷⁹ Detaylı bilgi ve değerlendirme için bakınız: Süleyman Erkan, "Dramatik Bir Darbe Hikayesi: 1953'de İran'da Musaddık Hükümeti'nin Devrilmesi", *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 6, 2015, s.158-180

yönelen yabancı müdahalesine dair hoşnutsuzluğunu perçinlemiş ve Milli Cephe'nin taraftar toplamasını kolaylaştırmıştır.⁴⁸⁰

Daha evvelde değinildiği üzere, Pehlevi Hanedanlığı'nın kurucusu Şah Rıza Pehlevi yönetimi yabancı ülkelerin çeşitli faaliyetleri sonucu devrilmiş ve 1941 yılında ülkede yeni bir yönetim tesis edilmiştir. Bu durum İkinci Dünya Savaşı esnasında gerçekleşmiş ve İran savaşta tarafsız olmasına karşın İran, rızası alınmaksızın özellikle İngiltere ve Sovyetler Birliği askerlerinin konuşlandığı bir ülke olmuştur. Dönemin büyük güçleri kendi aralarında bir geri çekilme anlaşmasına varmış olsa da Sovyetler Birliği savaşın bitiminde askerlerini çekmek için İran'dan petrol ayrıcalıkları talebinde bulunmuş ancak bu istek meclis tarafından reddedilmiştir. Ayrıca, İran meclisi 1947 yılında ulusal kaynakların önemine vurgu yapan birtakım gerekçelerle yabancılara petrol imtiyazı verilmesini reddeden bir kanun da hazırlamıştır.⁴⁸¹ Bunu takip eden süreçte gerçekleşen Musaddık öncülüğündeki petrolün millileştirilmesi girişimi ise ciddi zorluklarla ve engellemelerle karşılaşmış ve aynı ölçüde İran milliyetçiliğini pekiştirici bir rol oynamıştır.

Yabancıların ülke üzerinde kurmaya çalıştıkları tahakküme karşı günden güne büyüyen ulusalçı seferberlik ile birlikte, Fedaiyan-ı İslam gibi örgütlerin ve Cemaleddin Afgani gibi kimselerin Batı karşıtlığına ilişkin dini ve milliyetçi hassasiyetleri birleştiren düşüncelerinin de bu süreçte oldukça etkili olduğu söylenebilir.⁴⁸² Böylece, Milli Cephe'nin başında yer alan Muhammed Musaddık'ın başbakanlık görevine gelmesini takiben 1951 yılında meclise sunduğu öneri doğrultusunda İran hükümeti petrolü millileştirdiğini açıklamıştır. İran petrolünün millileştirilmesi İngiltere'nin güçlü tepkisine yol açmış ve neticede durum Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Lahey Uluslararası Adalet Divanı gibi mercilere taşındığında İran konuya ilişkin yaptırımlara maruz bırakılmıştır. Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin millileştirme sürecinin sorumlusu olarak gördüğü Başbakan Musaddık'ı görevinden uzaklaştırmak istemesi halkın sokak gösterilerine varan tepkisine yol açmış ve nihayetinde süreç Şah'ın yurt dışına kaçmasıyla sonuçlanmıştır. Durumu eski haline çevirmek için çeşitli girişimlerde bulunan İngiltere, sürece ABD'yi de dahil ederek Başbakan Musaddık'ın görevine son vermek amacıyla bir darbe tertip etmiştir. Daha sonra ifşa olduğu üzere, Ajax Operasyonu olarak adlandırılmış olan bu darbe, İngiliz ve Amerikan istihbarat örgütleri MI6 ve CIA tarafından gerçekleştirilmiştir. 1953 yılında yaşanan bu darbe neticesinde, Başbakan Musaddık görevinden uzaklaştırılarak 1967 yılında ölene dek ev hapsinde tutulmuştur. Şah yabancıların ülkede böylesi bir darbe tertip etmesi neticesinde meşruiyetini kaybetmişse de İran'a geri dönerek idareyi yeniden ele almıştır. Böylece millileştirilme kabul edilmiş olsa da petrol tesisleri İran milli petrol şirketine devredilirken, petrol üretim faaliyetlerinin yürütülmesi görevi çoğunluk payının İngiliz şirketlerine ait olduğu uluslararası bir konsorsiyuma devredilmiştir.⁴⁸³

Muhammed Rıza Şah, başbakan Musaddık hükümetine karşı yabancılar eliyle girişilen müdahaleden sonra bir yandan modernizm anlayışı etrafında ulus inşa sürecine hız verirken diğer

---

⁴⁸⁰ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.82-86

⁴⁸¹ Kashani-Sabet, a.g.e., s.296

⁴⁸² Martin Kramer, **Arab Awakening&Islamic Revival: The Politics of Ideas in the Middle East**, Transaction Publishers, New Jersey, 1996, s.144-145

⁴⁸³ Garthwaite, **İran Tarihi**, s.221-222

yandan yönetsel gücü daha sıkı sahiplenilen bir tavıra bürünmüştür. Maloney, Musaddık krizinin günümüz İran küresel ilişkileri açısından bir dönüm noktası biçiminde değerlendirilebileceğini ifade eder.⁴⁸⁴ Petrolün millileştirilmesi mevzuu ve bu sürecin neticesinde gelişen 1953 darbesi toplumsal hafızada oldukça yer eden ve yabancı karşıtlığını besleyen olaylardan biri olmuştur.⁴⁸⁵ Daha açık bir ifadeyle, halihazırda özellikle 1800'lü yıllardan bu yana yaşanan pek çok toplumsal ve siyasal olay yabancıların ülke üzerindeki emellerinin ve faaliyetlerinin bir yansıması olarak zihinlerde yer etmişken, 19 Ağustos 1953 (28 Mordad) darbesi de İngiltere ve ABD iş birliğiyle gerçekleşen bir yabancı müdahalesi olarak kolektif bellekteki yerini almış, yabancı müdahaleciliğine duyulan tepkiyi daha da artırmıştır.⁴⁸⁶

Yabancı güçlerin ülkedeki etkinliklerine yönelik tüm bu karşıtlıklar toplumun her kesimini giderek artan oranda birleştiren ortak bir payda görevi üstlenmiştir. Örneğin, mevcut yönetime karşı gelişen toplumsal itirazlarda din adamlarıyla birlikte hareket eden *bazariler* de gerektiğinde bu hareketlere maddi destek sunmuştur.⁴⁸⁷ Bazarî ya da çarşı esnafı olarak adlandırılan ve ticaretle uğraşan bu topluluk 1800'lü yıllardan itibaren İran ekonomisi ve siyaseti üzerinde ağırlığını hissettirmeye başlayan ulema ile yabancı müdahaleciliğine karşı birlikte hareket etmiştir.⁴⁸⁸ Şah'ın yabancıların düzenlediği bir darbenin neticesinde yeniden tahta geçmiş olmasından ötürü meşruiyetinin ciddi şekilde yaralanasının yanı sıra, bu sürecin ardından Amerika İran toplumu nazarında İngiltere'nin yerine geçen ve İran yönetimi üzerinde söz sahibi olmakla birlikte ülke üzerinde hakimiyet kurma gayesi güden yeni güç olarak görülmeye başlanmış⁴⁸⁹ ve bu durum 1979 devrimini hazırlayan süreçte oldukça etkili olmuştur.

2.2.2.3. Modernizm Düşüncesi ve Batı'ya Karşıtlığın Perçinlenmesi

Uzunca bir zamandan bu yana dinsel ya da milliyetçi hassasiyetler arasında bir ayrım gözetilmeksizin her ikisi de İranlılık bilinci çerçevesinde ortaklaşa bir sahiplenmeyle sürdürülürken, özellikle Pehlevi modernleşmesinin dayattığı kimi gelişmeler karşısında bu iki olgu tercihlili bir durum ifade etmeye başlamış ve söz konusu durum böylesi bir dayatmayı ülkenin geleceğine bir tehdit olarak gören kitleler tarafından bir itirazla karşılanmıştır.

Pehlevi Hanedanlığı döneminde artan batılılaşma hareketleri ve Batılılara tanınan ayrıcalıklar, çarşı esnafı ve ulemanın konumlarına verdiği zarardan ötürü özellikle bu grupta daha yoğun bir memnuniyetsizliğe neden olmuştur. Bu dönemde ayrıca modernleşme ve sekülerleşme süreçlerine tepki gösteren dindar kesim ve din adamları öncülüğünde Mısır Müslüman Kardeşler (Ikhwan-ul Muslimin)'in İran versiyonu olan Fedaiyan-i İslam (İslam Fedaileri) de ortaya çıkmıştır. Batı'nın

⁴⁸⁴ Maloney, a.g.e., s.95-96

⁴⁸⁵ Erkan, "Dramatik Bir Darbe", s.158-180

⁴⁸⁶ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.91

⁴⁸⁷ Keddie'nin ifadesine göre, toplumsal hareketlerde genel olarak dikkat çeken ulema ve bazarî birlikteliğinde bu grubun genellikle aynı aileye mensup kişilerden oluşması ve din adamlarına ödenen vergilerinin çoğunlukla bazarilerden elde ediliyor olması etkili olmuştur. Bu durum çoğu kez bu kitlenin çıkarlarını ortaklaştırmış ve birlikte hareket etmesine yol açmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Keddie ve Richard, a.g.e., s.30

⁴⁸⁸ Hüseyin Beşiriye, **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s.20

⁴⁸⁹ Garthwaite, **İran Tarihi**, s.231

politik ve ekonomik alanda giderek artan hakimiyeti özellikle 1953 (28 Mordad) Darbesi'nin yaşanmasıyla beraber, Batı etkisine karşı İran kültür ve kimliğini korumaya dönük 1960'lı yıllardan itibaren gelişen toplumsal tepki ve tartışmaları beraberinde getirmiştir.⁴⁹⁰ Bu dönemin önde gelen İranlı entelektüellerinden biri olan Celal Ali Ahmed bu süreçte “Batılılaşma Hastalığı” (Garbzedegi) adını verdiği bir kitap yayınlamıştır.⁴⁹¹ Ahmed, İran toplumundaki varlığına kesinkes inandığı bu hastalığı, oldukça betimleyici şu ifadelerle açıklamaktadır: “Batılılaşma Hastalığı”nın verem benzeri bir hastalık olduğunu düşünüyorum. Fakat belki de bu hastalık buğday biti istilasına daha çok benziyor. Onların buğdaya, içinden, nasıl saldırdıklarını gördünüz mü? Kepek dokunulmadan kalır, fakat bu sadece bir kabuktur. Tıpkı, ağacın üzerinde bırakılmış bir koza gibi.”⁴⁹² Ahmed, bu kavramla⁴⁹³ Batı tarzı modernizasyon çabaları ve Batı'nın kültürel etkinliği sonucunda, İran toplumunun kendi medeniyet ve kültür özelliklerinden uzaklaşarak başkalaştığı ve öz değerlerini ve geleneğini yitirerek kendi sonunu hazırladığını ifade etmeye gayret etmiştir. İran'ın kendine uygun olmayan Batı değerlerini ve toplumsal ve yönetsel işleyiş biçimlerini taklit etmek yerine ilerleyişini kendi özünden sağlaması gerektiğinin altını çizmiştir. Ona göre, Doğu ve Batı coğrafik ya da politik kavramlar değil ekonomik kavramlardır. Batıda yer alıp ekonomik olarak yetersiz olan Latin Amerika ülkelerini doğunun bir parçası kabul ederken doğuda yer alan ancak refah içinde belli ölçekte bir tatmine ulaşan toplumları ise batının parçası addetmektedir.⁴⁹⁴ Bu bağlamda örneğin Hunter tarafından Rusların da kimi Batı Avrupa ülkelerince Avrupa'nın bir parçası olarak kabul edilmemelerine karşın genellikle kendilerini Avrupa ve Asya arasında konumlanmış *sui generis* bir medeniyet olarak gördükleri ve İran için de Rusya'nın Batıyı temsil ettiği ifade edilmektedir.⁴⁹⁵

Boroujerdi, Al-i Ahmed için Şiiliğin İran kimliğinin ayrılmaz bir parçası olduğunu bu nedenle Şii İslam'ın canlandırılmasını Batı zehirlenmesine karşı en etkili aşı olarak tanımladığını, din alimlerini de bu ‘kimlik-koruyucu aşı’yı sağlayacak hekimler olarak görmüş olduğunu aktarır.⁴⁹⁶ Ahmed'in yanı sıra Ebu'l Hasan Beni Sadr ve Ali Şeriatî gibi diğer İranlı entelektüellerin benzer görüşleri de İran İslam devriminin gerçekleşme sürecinde ve sonrasında yaşanan uluslaşma ve ülke kimliğinin şekillenmesi süreçlerinde etki sahibi olmuştur. Pehlevi modernleşme sürecinde yurt dışına eğitim amaçlı gönderilen Mehdi Bazargan, Ali Şeriatî gibi kimselerin pek çoğu daha sonra İslam devrimi sürecine dahil olan önemli kimseler olmuşlardır.⁴⁹⁷ İran tarihi konusunda önemli çalışmaları bulunan Ervand Abrahamian, Ali Ahmed'in Humeyni'nin övgüsüne nail olmuş yegâne modern

⁴⁹⁰ Keddie ve Richard, a.g.e., s.189-190

⁴⁹¹ Jalal Al-i Ahmad, **Occidentosis: A Plague From the West**, (Çev. R. Campbell), Mizan Press Berkeley, 1984.

⁴⁹² Celal Ali Ahmed, **Batılılaşma Hastalığı: Batıdan Gelen Veba**, (Çev. Fatmanur Altun), Yöneliş Yayınları, İstanbul, Şubat 2000, s. 33.

⁴⁹³ Celal Ali Ahmed, “Batılılaşma hastalığı” kavramını bir kongrede karşılaştığı Ahmed Fardid'e borçlu olduğunu aktarır. Bkz: Ali Ahmed, **Batılılaşma Hastalığı**, s.30; Ayrıca, Alman filozof Martin Heidegger'den etkilendiği ifade edilen Ahmed Fardid'in fikirlerine ilişkin detaylı bilgi için bakınız: Ali Mirsepassi, **Transnationalism in Iranian Political Thought: The Life and Times of Ahmad Fardid**, Cambridge University Press, New York, 2017

⁴⁹⁴ Al-i Ahmad, **Occidentosis**, s.28

⁴⁹⁵ Hunter, “Iran, Islam, and the Struggle for Identity and Power”, s.29

⁴⁹⁶ İlgili kısım için Mehrzad Boroujerdi, **Iranian Intellectuals and the West, The Tormented Triumph of Nativism**, First Edition, Syracuse University Press, 1996, s.72. Ayrıca, Mehrzad Boroujerdi bu çalışmada İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte 1970'li yıllarda kapsar biçimde İranlı entelektüellerin Batıyla karşı karşıya olunan problemlere ilişkin fikirlerini Celal Ali Ahmed ile birlikte Seyyed Fakhroddin Shadman ve Ahmad Fardid'in de fikirlerini ele alarak değerlendirmiştir.

⁴⁹⁷ Hunter, “Iran, Islam, and the Struggle for Identity and Power”, s.35

dönem yazarı olduğunu ve Humeyni'nin onun ve Şeriatî'nin fikirlerinden etkilenmiş olabileceğini ifade etmektedir.⁴⁹⁸ Esasen 1979 devrimine giden süreçte Şeriatî'nin fikirleri Ayetullah Humeyni'nin düşüncelerinden daha fazla bilinirliğe sahip olmuştur. İslami aydınlanma ve reform hareketinin ulemadan ziyade ilerleme fikrini savunan entelektüel kesimden ileri geleceğini savunan Şeriatî devrimin ideoloğu olarak nam salmıştır. Ali Şeriatî, Ebu'l Hasan Beni Sadr, Sadık Kutupzade gibi dönemin İran'lı entelektüelleri Marksist anlayış ve bağımlılık teorisi fikirlerinden etkilenmişlerdir ve bu nedenle sömüren ve sömürülen anlayışı noktasında Humeyni ile ortak bir düşünsel zemine sahip olmuşlardır.⁴⁹⁹ Bununla birlikte, 1960'ların ortalarına dek İran'da İslamist fikirler sınırlı kalmış, milliyetçilik ile büyük bir meydan okuma içerisine girmemiştir. Ancak Sarıkaya'nın da ifade ettiği üzere, "Rıza Şah'ın uygulamaları Fars kimliğini İranlılık kimliğinin merkezine alıp bu İranizmi ideolojileştirmek üzerine kuruludur."⁵⁰⁰ Bu doğrultuda, İslami kesim İran milliyetçiliğinin büyük ölçüde İslam öncesi kültürden besleniyor oluşunu ve giderek devlet ideolojisi haline gelişini kendi ayrıcalıklı konumlarına ve İslam'a bir tehdit olarak görmüşlerdir.⁵⁰¹

Shaffer, İran ve Azerbaycan kimliklerini konu edindiği çalışmasında "[t]emel kimlik devam eden sürecin değişken sonucudur" yargısına varmaktadır.⁵⁰² Bu haklı yargıdan yola çıkarak İran için de kimlik inşasının süregelen bir durumu ifade ettiğini yinelemek faydalı olacaktır. İran'da milliyetçilik ve din arasındaki çekişme özellikle Muhammed Rıza Şah döneminin dini değerleri geri plana iten ve Fars milliyetçiliğini önceleyen anlayışı ve bu doğrultuda girilen Beyaz Devrim (İnkılab-ı Sefid) olarak anılan modernleşme hareketleriyle birlikte son derece dikkat çekici bir hal almıştır. 1979 Devrimi'nin ardından gelişen süreçte ise Pehlevi rejimince vurgulanan milliyetçi kimlik unsurlarının yerine İslam olgusu üzerinden hareket eden bir söylem ve eylem türünün benimsenmesine ve bu yönde bir kimlik vurgusu ortaya koyulmasına gayret edilmiştir.

Kısacası, Pehlevi Hanedanlığı döneminde İran kimliğini şekillendiren en önemli unsurlar arasında Aryan kökeni fikrine yapılan vurgunun yanı sıra, binlerce yıllık antik geçmişin mirasçısı olma düşüncesi ve modernleşme arzusunu saymak mümkündür.⁵⁰³ Bu dönemde Batı, devlet nazarında modernleşmenin şaşmaz pusulası olarak görülerek gıptayla izlenirken, devrim sonrası İran'da aynı Batı yozlaşmanın ve temel değerlerden yoksunluğun bir diğer adı haline gelerek karşısında durulması ve aydınlatılması gereken bir karanlığı simgeler hale gelmiştir. 1963 yılında Beyaz Devrim adı altında başlatılan ve genel anlamda Şah'ın öykündüğü Batı tarzı modernleşmeyi esas alan dönüşüm faaliyetleri toplumda ciddi bir huzursuzluğa yol açmıştır. Toprak reformu başta olmak üzere ayrıca yapılan laik esaslara dayalı medeni kanun düzenlemeleri, çoğunluğu kırsalda yaşamakta olan halkın ve özellikle ulema mensuplarının tepkisini doğurmuştur. Humeyni bu "kanlı sömürgecilik devrimi" olarak adlandırdığı bu hususa ilişkin vaazları ile büyük bir toplumsal

⁴⁹⁸ Ervand Abrahamian, **Humeynizm: İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler**, Metis Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, s.29

⁴⁹⁹ Keddie, "Iranian Revolutions in Comparative Perspective", s.296-311

⁵⁰⁰ Sarıkaya, a.g.e., s.87

⁵⁰¹ Hunter, "Iran, Islam, and the Struggle for Identity and Power", s.35-36

⁵⁰² Shaffer, **Sınırlar ve Kardeşler**, s.12

⁵⁰³ Saleh ve Worrall, a.g.e., s.82

dinamizm yaratmıştır.⁵⁰⁴ Bu süreçte izlenen politikaların ve katlanılan ekonomik maliyetin yarattığı kaos, nihayetinde İran tarihinde bambaşka bir dönemin kapılarını aralamış ve bu süreç 1979 devrimine giden yolda önemli bir vazife görmüştür.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Beyaz Devrim olarak adlandırılan ve toprak reformu başta olmak üzere pek çok modernizasyon faaliyetini içeren süreç, Nixon doktrini ile birlikte İran'ın Körfez bölgesinde daha aktif bir rol üstlenmesine paralel olarak gerçekleşmiş bir süreçtir. 1970'lerde petrol fiyatlarının ani bir yükseliş yaşaması da bu sürece önemli bir katkı sağlamıştır. Ayrıca, 1971 yılı itibarıyla İngiltere'nin Basra körfezinde bulunan donanmasını buradan çekmesi, İran'a bölgedeki etkinliğini artırma ve daha aktif bir tavır sergileme fırsatı yaratmıştır. Yine İngiltere'nin bölgeden çekilmesinin ertesinde İran Körfez bölgesindeki üç ada (Ebu Musa, Büyük Tunb, Küçük Tunb) üzerinde hak iddiasında bulunmak suretiyle bu adaları işgal etmiş ve tarihsel hak iddiasında bulunmaya başlamıştır. İran'ın bu bağlamdaki milliyetçi hassasiyetlerinden ileri gelmekte olan bu durum Birleşik Arap Emirlikleri ile İran arasında halen süregelen bir sorun meydana getirmiştir. Soğuk Savaş'ın yumuşama evresine girmesinin de etkisiyle İran bu dönemde hem Sovyetler hem de ABD ile ilişki geliştirme gayretinde olmuştur.⁵⁰⁵ Bu anlamda küresel gelişmelerin İran'ın pozisyonunu şekillendirdiği ve bölgede aktif rol oynama arzusuna katkı sağladığı görülmektedir.

Muhammed Rıza Şah'ın 1964 yılında ABD ile imzaladığı kuvvetler statüsü anlaşması İran halkının, yabancıların İran üzerinde ayrıcalık elde etme arzusuna ilişkin tepkilerini yeniden canlandırmıştır.⁵⁰⁶ İran'da görev yapmakta olan Amerikan askerlerine tam diplomatik dokunulmazlık sağlayan 1964 tarihli bu anlaşma, gündeme gelmesiyle birlikte halkta ciddi tepkilere yol açmıştır. Dönemin önde gelen din adamlarından olan Ayetullah Humeyni, halk nezdinde olumsuz karşılanan bu anlaşmaya ilişkin yapmış olduğu konuşmada İran'ın egemenliğinin Şah ve ABD iş birliğiyle ortadan kaldırıldığını ifade etmiş, bunun üzerine Şah tarafından ilk etapta Türkiye'ye ardından ise Irak'a sürgüne gönderilmiş, oradan da İran'a devrim için dönene dek yaşadığı Paris'e gitmiştir. Şah'ın onayladığı söz konusu anlaşma neticesinde, 1970'lerde İran'da görev yapan ABD'li personel sayısı 25 bin civarına erişmiştir. Bu oranda bir yabancı askerin topraklarında bulunuyor olması ve kendi ülkelerinde ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüyor olmaları ciddi bir ekonomik ve toplumsal buhranla mücadele eden halkın huzursuzluğunu ve öfkesini artırmıştır. Böylece Soğuk Savaş'ın hüküm sürdüğü bu süreçte, Şah'ın otokrasisi ve ABD varlığına karşı gelişen İran muhalefeti, genel olarak Marksist eğilimlere sahip gruplar ya da Humeyni gibi Şii İslam yönelimli ulema ve yanı sıra yoğun halk kitlesinden oluşmuştur.⁵⁰⁷ Humeyni'nin Şah tarafından sürgün edildiği Nəcəf'te verdiği ABD ve Şah karşıtı vaazlar, 1970'li yılların ortasında kasetlere kaydedilerek İran'a taşınmış ve hatta Hükümet-i İslami adıyla basılmıştır.⁵⁰⁸ Bu süreç daha sonra '*kaset devrimi*' olarak da adlandırılmıştır. Yukarıda sayılanlarla birlikte giderek büyüyen muhalefetin etkili olduğu bu

⁵⁰⁴ غننامه-امام-خمینی-اهالی-، http://www.jahannews.com/news/672948/، (۲۹ بهمن ۱۳۹۷)، "غننامه امام خمینی برای اهالی آذربایجان"، (۱۲.۱۰.۲۰۲۰) آذربایجان

⁵⁰⁵ Maloney, a.g.e., s.95-97

⁵⁰⁶ R.K. Ramazani, "Ideology And Pragmatism in Iran's Foreign Policy", *The Middle East Journal*; 58(4), 549-559, Autumn 2004, s.554

⁵⁰⁷ Garthwaite, *İran Tarihi*, s.227-232

⁵⁰⁸ Garthwaite, *İran Tarihi*, s.232

süreç, en nihayetinde İran İslam Devrimi'ni ortaya çıkarmıştır.

Beşiriye, “kimlik ve öteki” inşası, daima, (...) [kimliğin] karmaşık boyutlarından birini seçerek, onu diğerlerinin zararına olacak şekilde belirginleştiren söylem gücünün yapılarının ürünüdür” demektedir.⁵⁰⁹ İslam Devrimi'nin lideri Ayetullah Humeyni, söz konusu vaazlarında Pehlevi Hanedanlığı'nı ülkeyi “yabancı güçlerin sömürüsüne açan”, İran'ın yaşadığı tüm olumsuzlukların sorumlusu olarak nitelendirmiş ve ötekileştirmiştir.⁵¹⁰ Humeyni İran'a komşu olan Arap devletlerini ise, “emperyalist güçlerin buyruğuna girmiş kafir güçler” olmakla suçlayarak başkalaştırmıştır.⁵¹¹ Ayrıca devrimin ardından kurulan mahkemelerde tüm suçlara ek olarak ‘kültür emperyalizmini besleme’ suçundan yargılananların da yer almış olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.⁵¹² Dolayısıyla yabancı müdahalesine ilişkin karşıtlık yalnızca siyasal ve ekonomik alanı değil aynı zamanda kültürel alanı da kapsamıştır. Tüm bunlar daha evvel bahsi geçtiği üzere Al-i Ahmed'in ‘batılılaşma hastalığı’ olarak ifade ettiği olguya ilişkin hassasiyete işaret etmektedir. Keza 1979 devriminin ardından İran'da hem dini liderlik kurumu hem de diğer siyasal kurumlarca var edilen hâkim söylem, Batı'nın İran kimliğini aşındırmaya yönelik kültür emperyalizmine karşı konulmasına dair gerekliliğin altını sıklıkla çizmeye gayret etmiştir.

Görüldüğü üzere Muhammed Rıza Şah döneminde (1941-1979) Batılı birçok ülke ile çeşitli ilişkiler geliştiren İran, özellikle ABD ile İkinci Dünya Savaşı'nı takiben başlayan ve 1950'lerden itibaren artarak devrime dek sürecek olan son derece yakın bir ittifak ilişkisine sahip olmuştur. 1979 devrimine kadar İran, ABD'nin Körfez bölgesindeki önde gelen müttefiki pozisyonunda yer almıştır. Devrimden sonra ise iki ülke arasındaki ilişkilerde son derece keskin bir dönüş yaşanmış ve ittifak ilişkileri yerini yoğun bir karşıtlığa ve husumete bırakmıştır. Devrim sürecinde ülkesini terk eden Şah'ın devrimden sonra ABD'ye kabul edilmesi İran toplumunda var olagelen yabancı müdahalesine ilişkin karşıtlığın ve özelde de ABD'nin İran'daki faaliyetlerine duyulan tepkinin bir yansıması olarak ülkede ABD'ye yönelen ciddi bir öfke meydana getirmiştir.⁵¹³ Bu seyir devrimi izleyen süreçte İran'da bulunan ABD elçiliği görevlilerinin 444 gün süreyle rehin alındığı ve her iki toplum hafızasında daimî bir yer edinmiş olan Rhine Krizi olayıyla neticelenmiştir. İran ve ABD arasında ciddi bir krize neden olan bu meselenin ardından, iki ülke arasında halen elçilik kanalıyla sürdürülen resmi ve kalıcı bir diplomatik temas söz konusu değilse de, ilk doğrudan ve gizli olmayan temas bir biçimde ancak yaklaşık otuz yıl sonra 2007 yılında gerçekleşebilmiştir.⁵¹⁴

1979 devrimin ertesinde Şah'ın ABD'ye gerçekleştirdiği seyahat, hegemonya karşıtlığı zemininde değerlendirilebilecek bu olayın yaşanmasına fırsat yaratmıştır. Çoğunluğunu öğrencilerin oluşturduğu ve kendilerini ‘imamın yolunu izleyenler’ anlamına gelen “Hattı İmam” olarak

---

⁵⁰⁹ Beşiriye, “İran'da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik”, s.75

⁵¹⁰ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.117

⁵¹¹ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.126

⁵¹² Djalili ve Kellner, a.g.e., s.121

⁵¹³ Süleyman Erkan, “The Overthrow of The Iran Shah According to The CIA Daily Reports”, **International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 12(12), s.95-114

⁵¹⁴ Peter Walker, “Iran and US hold historic talks”, 28 May 2007, **The Guardian**, <https://www.theguardian.com/world/2007/may/28/iraq.iran> (03.09.2019)

adlandıran kimselerce, 4 Kasım günü ABD elçilik binasına düzenlenen baskın ve sonrasında 444 gün boyunca elçilik çalışanlarının rehin alınmasıyla gelişen “Rehine Krizi”, iki ülke arasında diplomatik krize neden olmasının yanı sıra her iki toplumun hafızasında olumsuz çağrışımlara sahip olarak unutulmaz bir yer edinmiştir. Daha sonra İran’da elçilik işgalinin yıldönümü kutlamaları Filistin halkına destek yürüyüşlerinin yanı sıra rejim tarafından izin verilen toplu gösterilerden biri halini almıştır.⁵¹⁵ İran’da ABD elçiliğinde yaşanan rehine krizinin ortaya çıktığı 4 Kasım (13 Aban) tarihi, devrim sonrası süreçte İran tarafından “Küresel Emperyalizme Karşı Millî Mücadele Günü” olarak anılmaya başlanmıştır. İran’da bu maksatla her yıl sloganlarıyla özellikle İsrail ve ABD’yi hedef alan protesto gösterileri düzenlenmektedir.⁵¹⁶ Devrimden sonra işlevini yitiren ABD elçilik binasının duvarları emperyalizm karşıtı posterlerle kaplanmış ve Devrim Muhafızları Ordusu(Pasdaran)’nun kullanımına tahsis edilmiştir. Aynı zamanda rehine krizi sürecini hatırlatacak biçimde düzenlenmiş bir müze işlevi görmektedir.⁵¹⁷

1979 Devrimi’nin oluşum sürecine de katkı sunan ‘yabancı karşıtlığı’ devrim sonrasında da ülkenin yeni kimliksel özelliklerinden biri olarak öne çıkmıştır. Şii inancında yer alan *müstekbir/mustazaf* ayrımıyla da pekiştirilen bu karşıtlık, emperyalizme ve onun yarattığı sömürüye karşı durmak anlamında daha çok emperyalist addedilen küresel aktörlere yönelmiştir. Devrim sonrası söylemde de yabancı etkinliğine olan karşıtlık sıklıkla dile getirilirken bu karşıtlık rejim kimliğinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur. İran’da henüz Irak saldırısı başlamadan önce, 10 Temmuz 1980 tarihinde ABD’nin girişimiyle gerçekleştirilen Nojah Darbesi girişimi de yabancı müdahalesine olan karşıtlığı ve devrim sonrası toplumsal birlikteliği perçinlemiştir. Humeyni bu girişime ilişkin olarak, “Darbe yapıp birkaç kişiyi öldürmesi gerektiğini düşünen insanlar, örneğin bir yerin merkez (...) olduğunu düşünüyorlar, diğer darbelerde olduğu gibi (...) buradakilerin başı ezildiğinde geçmişte olduğu gibi olacağını ve diğerlerine pek iş düşmeyeceğini varsayıyorlar. Artık tüm evler merkezdir, milletimizin tüm insanları İslam Devrimi’nin Muhafızlarıdır. “Konu maddi değil, ideolojik bir meseledir” açıklamasında bulunmuştur.⁵¹⁸

Bununla birlikte, Humeyni, Şah yönetiminin yabancılar tarafından domine edilen bir tiranlık olduğunu ifade ederek bu rejime ve yönetim biçimine karşıtlığını devrim öncesinde sıklıkla ifade etmiştir.⁵¹⁹ Monarşi yönetiminin İslam’ın özüne aykırı olduğunu ifade eden Humeyni, devrim sonrası kurulan yeni rejime duyulan ihtiyacın altını çizmek adına da hegemonya karşıtı söylemini sıklıkla

⁵¹⁵ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.165

⁵¹⁶ Örneğin, 2017 ve 2018’de düzenlenen çeşitli protesto eylemlerine ilişkin örnekler için bakınız: Pars Today, “İran’da 4 Kasım günü etkinlikleri düzenlendi”, 4 Kasım 2017, <http://parstoday.com/tr/news/iran-i88669> İran%27da_4_kasım_günü_etkinlikleri_düzenlendi (16.04.2019); Mehr Haber Ajansı, “İran Genelinde Amerika’ya karşı protesto”, 4 Kasım 2018, <https://tr.mehrnews.com/photo/1874021/İran-genelinde-Amerika-ya-karşı-protesto> (16.04.2019)

⁵¹⁷ Fred Halliday, “Iran and the Middle East: Foreign Policy and Domestic Change”, **Middle East Report**, 220, 42-47, Autumn, 2001, s.47

⁵¹⁸ “کشف توطئه کودتای نوژه و عکس العمل امام خمینی”, ۱۷/۰۴/۱۳۹۳, http://www.imamkhomeini.ir/fa/n22779/%D8%B3%D8%B1%D9%88%DB%8C%D8%B3_%D9%87%D8%A7%DB%8C_%D8%A7%D8%B7%D9%84%D8%A7%D8%B9_%D8%B1%D8%B3%D8%A7%D9%86%DB%8C/%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE/%DA%A9%D8%B4%D9%81_%D8%AA%D9%88%D8%B7%D8%A6%D9%87_%DA%A9%D9%88%D8%AF%D8%AA%D8%A7%DB%8C_%D9%86%D9%88%DA%98%D9%87_%D9%88_%D8%B9%DA%A9%D8%B3_%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%85%D9%84_%D8%A7%D9%85%D8%A7%D9%85_%D8%AE%D9%85%DB%8C%D9%86%DB%8C (15.10.2020)

⁵¹⁹ Maloney, a.g.e., s. 97

kullanmıştır. Zaman zaman bölgedeki diğer monarşik rejimler de bu karşıtlık söyleminden nasibini almıştır. Ancak Ayetullah Humeyni'nin 'büyük şeytan' olarak adlandırdığı ABD'ye yönelik tavır hegemonya karşıtlığı noktasında oldukça öne çıkmıştır. Rubinstein ve Smith'in ifadeleriyle "devrimci süreç Amerikan karşıtlığını hem rejim ideolojisinin hem de kitle bilincinin merkezine itmiştir."⁵²⁰

İran'da antik döneme ait dinsel ve mitolojik bir öge olarak da şeytan figürü ve doğruluk arasında süregelen bir çatışmanın varlığı öteden beri aşına olunan bir olgudur. Antik dönem İran kültüründe de İranlılar düşmanlarını şeytan olarak tanımlamışlardır ve bu bağlamda yabancı müdahaleciliğine ve hegemonya faaliyetlerine yönelen karşıtlıktan ötürü kötülük ve karanlığı vurgulamak amacıyla "şeytan" metaforunun tercih edilmiş olması oldukça gerilere dayanan bir bellek inşasının ürünüdür. Bu düşünce, yeni rejim yararına olmak suretiyle adalet, özgürlük ve hakikat arayışındaki kitleleri etkileme vazifesi görmüştür.⁵²¹ 1979 devrimi ile birlikte devrim lideri Ayetullah Humeyni Sovyetler Birliği'ni, diğer bazı Arap monarşileri ve İsrail'le birlikte yeri geldikçe 'küçük şeytan' olarak nitelendirirken, ABD'yi ise 'büyük şeytan' ilan etmiştir. Devrimin 'ne Doğu ne Batı, yalnızca İslam Cumhuriyeti' sloganı, Soğuk Savaş'ın da sona ermesini takiben daha çok Batı karşıtlığı, hatta özelde ABD karşıtlığı üzerinden ifadesini bulmuştur. Gartwaite, bu söylemin kültür emperyalizminin önlenmesi ve 'yerlililiğin' teşviki noktasında da kullanılmış olduğunu ifade eder.⁵²² On dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren batılı güçlerin etkisinin yaratmış olduğu milliyetçi hareketlerin devamı olarak da algılanabilecek olan bu tepkisel tutum, yanı sıra içerisinde yeni cumhuriyetin varlığını temellendiren, İran'a özgü devrimsel ilkelerin ve Şii anlayışın felsefi yansımalarını da barındırmaktadır. Bu noktadan itibaren, İran Şii kimliğinin tarihsel kökenine değinilerek Şii İslam anlayışının İran'ın politik işleyişine dahil oluşuna ve daha sonra bu kapsam dahilinde değerlendirilecek olan müstebir/mustazaf anlayışına kısaca göz atmanın yerinde olacağı düşünülmüştür.

2.1.3. İran'da Şii İslam'ın Kimlikel Bir Unsur Olarak Gelişimi

Şiilik, İran'ın kolektif ruhunu ve politik kültürünü derinden etkilemesi bakımından oldukça önemli bir kimlikel olgudur. Şiilik çeşitli ayrışan özelliklerine rağmen İranlıları birarada tutan bir çimento görevi görmüştür ve uzunca bir süre özellikle yanı başında Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük bir devlete tabi olmasını da önlemiştir.⁵²³ Yani, Şii-İslam inancı yüzyıllardan bu yana İran toplumunda farklı etnik ve dilsel gruplar arasında bütünleştirici bir faktör görevi üstlenmiştir. Hem İranlılık bilincinin artışına katkı sağlamış hem de İranlıları diğer pek çoklarından ayıran birleştirici bir kimlikel unsur olagelmıştır.

Şiileşme sürecinin büyük ölçüde tamamlandığı on altıncı yüzyıl ile birlikte, Kerbela anma törenleri yahut Şii imamlara ilişkin çeşitli törenler İran'ın mevcut ayırt edici kimliğinin tesisinde

⁵²⁰ Alvin Z. Rubinstein ve Donald E. Smith, "Anti-americanism in the Third World", *The Annals of American Academy of Political and Social Science*, 497, 35-45, 1988, s.43

⁵²¹ Hossein Karimifard, "Constructivism, National Identity and the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran", *Asian Social Science*, 8(2), 239-246, February 2012, 244

⁵²² Garthwaite, *İran Tarihi*, s.240

⁵²³ Hunter, "Iran, İslam, and the Struggle for Identity and Power", s.29

Şiiliğe ilişkin faktörler olarak önemli bir bütünleştirici rol oynayagelmıştır. Bu durum bugün içinde geçerliliğini korumaktadır. Smith'in ifade ettiği gibi, "Nümayişler, anma seremonileri, yıldönümü kutlamaları, şehit anıları, andlar, özel günlerde çıkartılan paralar, bayraklar, kahramanlara ilişkin kasideler ve tarihî olaylar hakkındaki yadigârlarla kimlik ve birliğin yeniden olumlanması suretiyle yurttaşlara aralarındaki kültürel bağ ve siyasî hısımlık hatırlatılır."⁵²⁴ Bu bağlamda, kolektif kimlik unsurları dahilinde Şii-İslam ve bu kimliğin sürekliliğini sağlaması adına dikkat çeken Muharrem törenleri gibi etkinlikler son derece önem arz eder. Her yıl ülke genelinde gerçekleşen bu etkinliklerde devrim ideallerini vurgulamak amacıyla düzenlenen protesto ve ritüellere yer verilir. Yanı sıra, Şii ritüeller arasında önemli bir yer tutan Aşura da geçmişten bugüne devrim yönetiminin mevcut rejimsel ilkeleri ve siyasal uygulamalarına destek sağlamak maksadıyla kitlesel seferberlik yaratma gayretinde merkezi bir öneme sahip olmuştur.⁵²⁵

İran'ın resmi inancı olan Şii İslam anlayışına göre, bu inanca mensup olan her bir kişi, bir müçtehidin takipçisi olmak durumundadır. Bu durum, her koşulda İran'da ön saflarda yer alan din alimlerinin toplumsal önemini ve etkinlik derecesini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, ulemanın İran devlet işleyişinde sahip olduğu konum da günden güne farklılaşmış ve güçlenmiştir. Ulemanın modern İran devleti içerisinde edinmiş olduğu mevcut konum oldukça güçlü olmakla birlikte bu sürecin inşasına kabaca göz atmak, anılan durumun öteden beri süregelen bir inşanın mevcut safhası olduğunun ve ulemanın İran devleti için nasıl bir anlam taşıdığıının anlaşılması bakımından önemlidir. Bu bağlamda bugün İran siyasası açısından ulemanın sahip olduğu etkinliğin kökenlerine vurgu yapılması uygun olacaktır. Bu nedenle çalışmanın izleyen kısımda ulemanın İran'da halihazırda sahip olduğu konuma erişme serüvenini incelenecektir.

2.1.3.1. İran'da Politik Yaşam Açısından Ulema Etkinliğinin Tarihsel Kökenleri

Çalışmanın bu kısmında, İran'da Şii inancının resmi devlet kimliğinin bir parçası haline getirildiği Safevilerden başlayarak, 1979 devrimi ile kurulan İran İslam Cumhuriyeti'ne dek ulemanın yönetime katılma ve halihazırda gelinen noktada yönetime sahip olma serüveninden kısaca söz edilecektir. Bu doğrultuda, ulema etkinliğinin görece daha yoğun yaşadığı Safevi, Kaçar ve Pehlevi Hanedanlığı süreçlerinin ele alınacak olup, Osmanlı İmparatorluğu padişahlarından I. Mahmud'a yazmış olduğu mektuplar⁵²⁶ vasıtasıyla bir Şii-Sünni uzlaşısı sağlamaya çalışan Nadir Şah'ın kurmuş olduğu Afşar Hanedanlığı, söz konusu evrede Şii ulemanın zayıflatılmış ve devletteki etkinliğinin azaltılmış olmasından ötürü⁵²⁷ değerlendirmenin dışında tutulacaktır. Yine, her ne kadar on iki imamcılık resmi mezhep olarak kabul edilmişse de, ele alınacak diğer dönemlere kıyasla ulema

⁵²⁴ Smith, **Milli Kimlik**, s.249

⁵²⁵ Detaylı bilgi için bkz. Kamran Scot Aghaie, **The Martyrs of Karbala: Shi'i Symbols and Rituals in Modern Iran**, University of Washington Press, Seattle, 2004.

⁵²⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, "I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları", Yayın Nu:136, Name-i Humayun Defteri, Nr. 3, Tıpkıbasım, İstanbul, 2014. https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/136_NAME_3_19012015.kpdf.pdf (19.10.2020)

⁵²⁷ John Perry, "The Zand Dynasty", **From Nadir Shah to the Islamic Republic**, Vol:7, Online Edition içinde (63-104), Cambridge University Press, 2008, s.97 ; Fatih Varol, "The Politics of the Ulama, Understanding the Influential Role of the Ulama in Iran", **Milal ve Nihal**, 13:2, 2016, s.129-152 (132)

etkinliğinin daha düşük seviyede kaldığı Zend Hanedanlığı da buradaki değerlendirmenin dahil edilmeyecektir.

2.1.3.1.1. Safevi Hanedanlığı'nda Ulema'nın Konumu

Bugün İran'da devlet ve toplum idaresi açısından en hâkim grup olan ulemanın bu etkin konuma erişmesi sürecini detaylandırırken, bu sürece Safevi Hanedanlığı'nı (1501-1736) kurarak Şiiliği İran'da resmi devlet inancı haline getiren Şah İsmail döneminden söz ederek başlamak yerinde olacaktır. Öyle ki, Şii-İslam inancını İran'da yaygın ve yerleşik hale getiren Şah İsmail, dini ve siyasi otoritenin tek bünyede temsilini de gerçekleştirmiştir.⁵²⁸ Bununla birlikte Safeviler, Lübnan ve Bahreyn gibi yerlerden kendi politik iddialarını destekleyecek din alimleri getirmişlerdir. Böylece ulema yönetsel alanda güçlenme fırsatı yakalamış ve siyasal alan etkinliğindeki yükselişleri Safeviler'den sonrada devam etmiştir.⁵²⁹ Böylece, İran uleması yönetimden bağımsız bir güç merkezi ve hükümet dışı bir yapılanma olarak varlığını sürdürmüştür.⁵³⁰ Safeviler devrinde Şiiliğin resmi inanış haline getirilmesi ile beraber ulema günden güne siyasette etkin rol oynamaya başlamış, bu etkinlik farklı koşulların etkisiyle her geçen gün artmıştır. Toplumda elde ettikleri ayrıcalıklı statü onlara çeşitli haklar ve belirli bir hareket alanı sunmuştur.

Şiiliğe ve Şiiliğin çeşitli yorumlarıyla birlikte uygulanan farklı dinsel ritüellere Safeviler'den önce de rastlamak mümkündür.⁵³¹ Fakat, Safeviler dönemi ile birlikte Şiiliğin İran için taşıdığı anlam farklılaşmıştır. Şiiliğin İran'da bütünleştirici bir kimlik element görevi görmeye başlaması Safevi İmparatorluğu'nun kurucusu Şah İsmail dönemiyle birlikte mümkün olabilmektedir. Şiilik, İran tarihinde ilk kez bu dönemde resmi devlet inancı olarak benimsenirken, devletin Şiileşme sürecinin tümüyle tamamlanmasının ise ancak Şah Abbas (1587-1629) zamanında gerçekleştiği ifade edilmektedir.⁵³² İran'ın İslam öncesi gelenek ve düşünüş biçiminin Şiilikle kısmi benzerlikler taşıyor oluşu da Safaviler döneminde İran'ın neredeyse tümüyle Şiileştirmesi sürecine katkı sağlamıştır.⁵³³ İran topraklarının daha önce çeşitli istila faaliyetlerine konu olmasından ötürü bir türlü sağlanamayan karasal ve politik birlik Safeviler döneminde sağlanmaya başlanmış, bu dönemden itibaren Şiilik inancı İran'ın kimlik oluşumunda ve devlet inşasının gerçekleşmesinde önemli bir unsur olagelmiştir. Şiilik, Safevi devletinde oldukça önemli bir yere sahip olsa da, Safevi hükümdarlarının dış politika kararlarının da daha sonraki hükümdarlıklar için de söz konusu olduğu üzere her durumda Şii ideoloji çerçevesinde ilerlemediğinin, başka yönlendirici faktörlerinde mevcut olabildiğinin altını çizmek gerekir.⁵³⁴ Amanat'ın ifadesiyle, "Safevi döneminde (...) Şiilik devlet inancı ilan edilerek nüfusun çoğunluğuna (...) empoze edildiğinden, yeni bir sosyokültürel kimlik tabakası şekillenmeye başla[mıştır]. Şia'nın Mesih arzusu ve şehitlik anlatısı ve siyasal iktidara ilişkin haklılık iddiasına

---

⁵²⁸ Garthwaite, **İran Tarihi**, s.171

⁵²⁹ Moazami, a.g.e., s.113

⁵³⁰ Nikki R. Keddie, "The Iranian Power Structure and Social Change 1890-1969: An Overview", **International Journal of Middle East Studies**, 2(1), 3-20, January 1971, s.5

⁵³¹ Hunter, **The Future of Islam**, s.118

⁵³² Roy, **Siyasal İslam'ın İflası**, s.222

⁵³³ Hunter, **Iran Divided**, s.25-26

⁵³⁴ Ramazani, "Ideology And Pragmatism in Iran's Foreign Policy", s.552

dayanan Şiiilik (...) İran kimliğinin başlıca göstergesi ol[muştur].⁵³⁵

Şii-İslam inancı, modern İran kimliğini oluşturan bileşenler arasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Şii inancı kendi içinde, Zeydilik (Beşçiler) İsmailiyye (Yediciler), İsnâaşeriyye (Onikiciler) vb. gibi farklı ekoller barındırır da, tümünün peygamberin soyundan geldiği kabul edilen imamlara kutsallık attığı görülür. Bu hususta da farklı ayrışmalar mevcut olsa da imamlardan biri olan Mehdi'nin ölmediğine ve yeryüzünde adaleti yeniden tesis etmek için herhangi bir zamanda yeniden dünyada varlık göstereceğine inanılır.⁵³⁶ İleride detaylandırılacağı üzere, 16.yy.'dan başlayarak yaşanan ve *Ahbârî/ Usûlî* çekişmesi olarak anılan fikri ayrılıklar neticesinde İran'da Safevi Hanedanlığı dönemi itibariyle yüksek mertebedeki din alimleri imam Mehdi'nin naibi olarak kabul görmeye başlamışlardır. Bu durum ulemanın eylem alanını genişletmiş ve gücünü artırmıştır. Safevi Hanedanlığı'nda genel itibariyle, şahlar ülkede istikrarın sürekliliği adına ulemaya karşı fazlaca otoriter davranmadan daima hassasiyetle yaklaşmış, buna karşın ulema da hükümdarların üstünlüğünü tanımış ve toplumsal otoritesine katkı sağlamıştır. Hükümdarların bu tavrında hem ulemanın ticaret erbabıyla yakınlığı hem de merkezi otoritenin yeterince sağlamlaştırılmamış olması etken olmuştur. Nihayetinde, Safevi döneminde ulemanın süreklilik arz eden örgütlü bir yapı haline gelmesi zamanla hanedanlığın yönetim kademesi ile bu yapılanma arasında bir gerilimin ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur.⁵³⁷

İran ulemasının Safevilerin son dönemlerinden itibaren İran toprakları dışında bulunan Necef ve Kerbela gibi şehirlerde yerleşmeye başlamaları, onlara siyasi otoriteden uzak denetimsiz bir özerklik alanı sunmuştur. Bununla birlikte, inanan kimselerce doğrudan din adamlarına yapılan ödemelerin(*hums*) sunduğu mali olanaklar da ulemaya avantaj sağlamıştır.⁵³⁸ Halkın doğrudan din adamlarına aktardığı bu paraların(*hums*) yanı sıra dini vakıflar yoluyla edinilen gelirler vasıtasıyla da mali anlamda özerkliğini artıran ulema, böylelikle merkezi hükümetten ayrı davranabilme olanağına kavuşmuştur. Ayrıca, Sünni Afgan militanların İran'da gerçekleştirdiği istila faaliyetlerinin ardından, ulemanın önderlerinin çoğu o dönem Osmanlı hakimiyetinde bulunan Necef ve Kerbela gibi Şii inancının kutsal kentlerini tercih etmiştir. İran topraklarının dışında yer alan bu kentlerde yaşamak, ulemanın ekonomik ve politik açıdan özgür bir hareket alanı bularak İran'dan bağımsızlaşmasına ve ayrılmış bir otorite olarak varlık kazanmasına katkı sağlamıştır.⁵³⁹ 19.yy.'da İran toplumu oldukça dönüştürücü bir süreçten geçerken din adamlarının devletten bağımsız bir biçimde artan toplumsal etkinliği de bu sürece eşlik etmiş ve böylece İran Şii kimliğinin oldukça ön planda tutulduğu bir toplum yapısına bürünebilmiştir.⁵⁴⁰ Safavi hanedanı gücünü yitirdiği ölçüde

⁵³⁵ Amanat, a.g.e., s.13

⁵³⁶ Mustafa Öz ve Avni İlhan, "İmamet", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt:22, 2000, s.201-203
<https://islamansiklopedisi.org.tr/imamet> (13.10.2020)

⁵³⁷ Garthwaite, **İran Tarihi**, s.171

⁵³⁸ Olivier Roy, **Siyasal İslam'ın İflası**, Metis Yayınları, İstanbul, Şubat 1994, s.221-222; Hums'un ulemaya sağladığı bu avantajlı durumu ortadan kaldırmak adına Cumhurbaşkanı Rafsancani bu ödemelerin devlete yapılmasını teklif etmişse de bu öneri Humeyni tarafından geri çevrilmiştir. Bkz. Çamurcu, a.g.e., s.54; Ayrıca o dönemde ulemanın gelir kaynaklarına ilişkin detaylı bilgi için bkz. Hamid Algar, **Religion and State in Iran, 1785-1906: The Role of the Ulama in Qajar Period**, University of California Press, 1980, s.14-21

⁵³⁹ Keddie ve Richard, a.g.e., s.19; Garthwaite, **İran Tarihi**, s.174

⁵⁴⁰ Amanat a.g.e., s.13

ulemanın şahın iktidarına bahşetmiş olduğu dinsel meşruiyette ortadan kalkmaya başlamış ve zamanla müçtehitlerin yönetsel hakkına yapılan vurgu artmıştır.⁵⁴¹

2.1.3.1.2. Kaçar Hanedanlığı'nda Ulema'nın Konumu

Moazami, Kaçar hakimiyetindeki İran'da 1796-1848 yılları arası dönemi dini bir düzen adına *dini uyanış* dönemi olarak nitelendirirken, 1848-1892 yılları arası dönemi dinin söylemsel bir hakimiyete kavuşmasından ötürü *dini ortodoksi* dönemi olarak adlandırmaktadır. Ulemadan belli bir kesim devletle iş birliği geliştirerek dinsel alanda hakimiyet sağlamıştır. Süreç içerisinde, devletin yapısında meydana gelen dönüşüme paralel olarak din de kurumsallaşmış ve dini vergi ve bağışlar vasıtasıyla ulema mali açıdan bağımsız bir konuma kavuşmuştur. Böylece, İran'ın iki yüzyıllık "devlet oluşumuna eşlik eden dinin kurumsallaşması" serüveni 1979 yılında modern teokratik bir devlet oluşumuyla neticelenmiştir.⁵⁴² Kaçarlar döneminde uzunca bir süre etkin bir ordu ve devlet yapılanmasının olmayışı, kendi özel silahlı güçleri bulunan ve daha organize ve halkla bütünleşik bir yapılanmaya sahip olan ulemanın gücünü ve saygınlığını pekiştirmiştir.⁵⁴³

Safeviler dönemiyle birlikte daha etkin bir yapıya bürünen ulema, Kaçarlar döneminde de hem devlet hem de toplum nezdinde güçlenmesini sürdürmüştür. Bu dönemde dini eğitim veren medrese tarzı yapılanmaların artışıyla birlikte ulemanın gücü de yaygınlaşarak artış göstermiştir.⁵⁴⁴ Böylece İran'da ulemanın topluma ilişkin pek çok alanda sahip olduğu otorite ve ayrıcalıklar Kaçar Hanedanlığı'nın özellikle son döneminde yaşanan otorite boşluğu ile birleştiğinde daha da artış eğiliminde olmuştur.⁵⁴⁵ Bununla birlikte, Keddie'ye göre on dokuzuncu yüzyılda Kaçar Hanedanlığı'nda ortaya çıkan yönetsel zayıflık Şii ulemanın gücünün ve yetki iddiasının artmasıyla da ilgilidir.⁵⁴⁶ Ayrıca on dokuzuncu yüzyılın sonlarında İngiliz ve Ruslara karşı Kaçar hanedanının acze kapılması, din adamlarının politikleşme sürecinde oldukça etkili olmuştur. Bu dönemde yönetime karşı gelişen çeşitli faaliyetlerde de ulema daima ön saflarda yerini almıştır. Ulemanın artan etkinliği karşısında çoğunlukla uzlaşma yolunu seçen Kaçar hanedanları önemli siyasi kararlarda zaman zaman ulemanın desteğine ve onayına başvurmuşlardır.⁵⁴⁷

Ulema her ne kadar toplumsal alanda sahip olduğu güç vasıtasıyla pek çok sürece önderlik etme kabiliyetine sahip olmuşsa da bahsi geçen tüm bu süreçlerde bir başına rol oynamamış toplumsal olarak ortak bir çerçevede örgütlenmeye ihtiyaç duyulmuştur. 1979 devriminin birbirinden oldukça farklı düşünceleri bir araya getirilebilmesi ancak topluma ilişkin ortak tarihsel tecrübeler ve yanı sıra mevcut duruma yönelik bütünleşik bir hoşnutsuzluğun varlığıyla mümkün olmuştur. On

---

⁵⁴¹ Keddie, "The Roots of the Ulema's Power in Modern Iran", s.31-53

⁵⁴² Moazami, a.g.e., s.107-109

⁵⁴³ Keddie, "The Roots of the Ulema's Power in Modern Iran", s.31-53

⁵⁴⁴ Çamurcu, a.g.e., s.108

⁵⁴⁵ Beşiriye, **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**, s.16.; Vanessa Martin, **Islam and Modernism: The Iranian Revolution of 1906**, I. B. Tauris, London, 1989, s.18

⁵⁴⁶ Nikki R. Keddie, **Iran and the Muslim World: Resistance and Revolution**, Palgrave Macmillan, London, 1995, s.97; Keddie, "Iranian Revolutions in Comparative Perspective", s.300

⁵⁴⁷ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.38-39; Olivier Roy, **The Failure of Political Islam**, Harvard University Press, 1994, s.171

dokuzuncu yüzyıl ortalarından itibaren yabancı mallar karşısında yerli üretimin korunamaması ticaret erbabında ve üretici kesimde yönetime karşı bir tepkinin doğmasına neden olmuş, bu tepki toplumda büyük bir karşılık bulmuştur.⁵⁴⁸ Böylece takip eden süreçte bir yandan güçlerini artırmayı ve Şii İslam'ın daha etkili bir biçimde uygulanmasını isteyen ulema, öte yandan demokrasi ve ekonomik kalkınma talep eden liberaller ve yabancı mallar karşısında yerli üretime rekabet şansı tanınmamasından yakınan ve bu duruma çözüm bekleyen çarşı esnafı, hanedan ve onun dış destekçileri karşısında ittifak sağlama potansiyeli olan güçlü bir grup olarak bir araya gelmişlerdir. Anti emperyalist ve yabancı karşıtı bu birleşimin ilk kez görünür olması ise, 1891-1892 Tütün Ayaklanması sırasında mümkün olmuştur.⁵⁴⁹ Genel kabul ulemanın toplumun pek çok kesimini bir arayan getiren Tütün Ayaklanması bileşimine öncülük ettiği yönündedir.⁵⁵⁰ Tütün Ayaklanması esnasında ulemanın sahip olduğu öncü pozisyon, ilerleyen süreçte yaşanacak olan tüm muhalefet içerikli devrimsel hareketlerde görece dokunulmaz bir konuma sahip olan ulema önderliğinin vazgeçilmez bir unsur olarak belirginlik kazanmasıyla sonuçlanmıştır.⁵⁵¹ İran'da din adamlarının politik alana giderek artan oranda dahil olmaya başlamasının Ayetullah Şirazi'nin 1891 yılında Tütün Ayaklanması sürecinde yayınlamış olduğu fetva ile başladığı ifade edilmektedir.⁵⁵² Yani, ulema özellikle devlet eliyle yabancılara tanınan imtiyazların bir neticesi olan Tütün Ayaklanması süreciyle birlikte siyasal alanda etkinliğini ispat etmiştir. Ayrıca, Nasreddin Şah'ın genel politik işleyişin belirlenmesi süreçlerinde ulemaya danışılması kararı almasıyla birlikte ulema etkinliği meşruluk kazanmıştır.⁵⁵³

On sekizinci yüzyıl sonlarına doğru İran uleması maddi desteğini devlet yerine halk ve tüccarlardan elde etmeye başlamıştır. Toplanan hums ile birlikte, ulemanın ticari meselelerin hukuki yönden çözüme kavuşmasında da yetkili olması, ulema ve tüccar sınıfı arasında kurulan karşılıklı ilişkinin günden güne artarak sürdürülmesine olanak tanımıştır. On dokuzuncu yüzyıl ile beraber, içeride başlatılan reform girişimleri ile birlikte kendi etki sahalarının daralacağı endişesi ve yabancıların İran'da devlet egemenliğine yönelik müdahaleleri gibi durumlar karşısında aydınlar ve tüccar sınıfı ile iş birliği geliştiren ulema, hem Tütün Ayaklanması (1891-92) hem Anayasa Devrimi (1905-11), hem de İslam Devrimi (1979) sürecinde halkın seferberliğine öncelikli olarak katkı sağlayan kesim olmuştur.⁵⁵⁴ Dolayısıyla, Reuter imtiyazı ve tütün tekeli başta olmak üzere, on dokuzuncu yüzyıldan başlayarak ulema yönetsel erkin olumsuz gidişatının ve yabancı müdahaleciliğinin karşısında yer almak suretiyle İran'ın çıkarını savunan bir topluluk olarak öne çıkmıştır.⁵⁵⁵ Şüphesiz ki tütün imtiyazı meselesi en çok tüccar sınıfını rahatsız etmiştir ve bu süreçte katkısıyla ulema ile arasındaki yakın ilişkinin pekişmesi söz konusu olmuştur.⁵⁵⁶ Açıkçası ulema hem toplumdaki huzursuzluk karşısında sessiz kaldığı takdirde halk tarafından doğrudan

⁵⁴⁸ M. H. Malek, "Capitalism in Nineteenth-Century Iran", *Middle Eastern Studies*, 27(1), 1991, s.67-78

⁵⁴⁹ Keddie, *Iran and the Muslim*, s.98-99

⁵⁵⁰ Moazami, a.g.e., s.152

⁵⁵¹ Keddie, *Sayyid Jamal Ad-Din "Al-Afghani"*, s.354-355

⁵⁵² Roy, *The Failure of Political Islam*, s.172

⁵⁵³ Çamurcu, a.g.e., s.108

⁵⁵⁴ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.171; Keddie ve Richard, a.g.e., s.30; Hamid Algar, *Religion and State*, s.vi

⁵⁵⁵ Algar, *Religion and State*, s.178

⁵⁵⁶ Moazami, a.g.e., s.134-154

kendilerine ödenen vergiler bakımından da sıkıntı çıkmasından endişe etmiş hem de varolan otorite boşluğundan yararlanarak kendi gücünün sınırlarını keşfe çıkmıştır. Böylece tarihsel süreç boyunca toplumsal ve siyasal hareketliliğin bir parçası olmayı sürdürmüştür.

Ulemanın tüccar sınıfı ile olan yakın bağları onlara mali açıdan rahatlık sağlarken bir yandan da zorunlu din vergisi uygulamasıyla ekonomik özerklik elde etmişlerdir. Moazami *taklit mercii* uygulamasının da bu sürecin bir ürünü olduğunu ifade eder.⁵⁵⁷ Dini vergiler ve bağışlar zamanla taklit mercii makamının elinde toplanmaya başlamış dini eğitim veren medrese benzeri kurumların yetkisi de bu makama ait olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda din adamları arasında ‘Hüccetül İslam’, ‘Ayetullah’, ‘Ayetullah el-Uzma’ makamlarından oluşan içsel bir hiyerarşik yapılanma ortaya çıkmış ve bu kimseler arasından Ayetullah el-Uzma (müçtehit ya da büyük Ayetullah) makamına erişen kimseler ise, ‘merci-i taklit’ (taklit kaynağı) olarak kabul görmeye başlamıştır. Usûlî ekol hiyerarşik bir yapılanma örgütlemiş ve taklid mercii kurumunu bu yapıya dahil ederek günümüz Şii kurumsal yapılanmasının temellerini inşa etmiştir.⁵⁵⁸ Böylece her ne kadar bu makama nail olan kimseler azınlıkta olsa da artık Tanrı ve kul arasında aracılık vazifesi üstlenen taklit mercii makamı ortaya çıkmıştır. En bilgili müçtehit olan merci-i taklit cevapsız kalmış soruları ve sorunları çözüme kavuşturma rolünü üstlenerek ulemanın halk nazarında ve iktidar karşısındaki gücünü artırmıştır.⁵⁵⁹ Ayrıca, içtihat yapmak yalnızca *müçtehit* ya da *Ayetullah* olarak adlandırılan bu kimselere tanınmış bir haktır. İran toplumunda her inanan kimsenin bir müçtehide bağlı olarak onun doğruya ilişkin bilgisinden ve yönlendirmelerinden istifade ediyor oluşu, bu büyük Ayetullahları toplum nezdinde son derece güçlü bir konuma yerleştirmiştir.

Çamurcu taklit mercii’nin İran toplumundaki konumunu şu sözlerle ifade eder: “[ü]lkede “taklid mercii” olarak isimlendirilen, (...) dini otoritelerin her biri, kitlelerin mali ve manevi ibadetleri yerine getirirken organik ilişki içinde bulunduğu dini-politik odaklar olmaları nedeniyle, resmi toplum kadar güçlü[dür]. Güçlü ulemanın devletten alabildiğine özgür kaldığı İran’da modern ulus devletin kurulabilmesi bu açıdan biraz güç gözükmektedir.”⁵⁶⁰ Kaçar Hanedanlığı zamanında ulemanın kavuştuğu taklit mercii makamıyla birlikte hem maddi açıdan merkezden daha bağımsız hareket etme kabiliyeti edinmiş hem de artan otoritesiyle birlikte toplumu etkileme ve yönlendirme becerisi de artmıştır.⁵⁶¹ Bu dönemde halihazırda mevcut olan yönetsel otoritenin her açıdan zayıf bir konumda bulunuyor oluşu da alternatif bir güç merkezi olarak ulemanın etki alanını genişletmesine olanak tanımıştır.

Kaçarlar döneminde Şahlar meşruluğu ve uzlaşmayı sağlamak adına dinsel kurum ve otoritelerin desteklerine başvurmak ve iktidarlarını kısmen paylaşmak durumda kalmışlardır. Bununla birlikte, bu topraklarda İslamiyet öncesi inanışların hâkim olduğu dönemden başlayarak

---

⁵⁵⁷ Moazami, a.g.e., s.112

⁵⁵⁸ Moazami, a.g.e., s.127

⁵⁵⁹ Detaylı bilgi için bkz. Algar, **Religion and State**, s.5-14; Erwand Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, (Çev. Dilek Şendil), 3. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Şubat 2014, s.113; Roy, **The Failure of Political Islam**, s.171

⁵⁶⁰ Çamurcu, a.g.e., s.54

⁵⁶¹ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.171

inanç ve iktidar kurumları arasında karşılıklı bir uyuma gereksinimin söz konusu olduğu görülmektedir. Böylece zaman içerisinde monarşinin dini kimliğini belirgin kılmak adına Şii ulemanın gücü iktidar eliyle artırılmış, önemli siyasal karar süreçlerine dahil edilmelerine daima gayret edilmiştir.⁵⁶² Örneğin, Feth Ali Şah devrinde(1797-1834) ulema yönetsel kararlarda yönlendirici bir güce ve etkiye sahip olmuştur.⁵⁶³ 19.yy. başlarında İran'ın Rusya'ya karşı giriştiği mücadeleler sürecinde ulema yönetim üzerindeki etkinliğini artırmış ve cihat ilan etmek, fetvalar yayınlamak gibi seçenekleri devreye sokarak savaş sürecinde aktif rol oynamışlar ve bu süreçte topladıkları vergilerle birlikte mali açıdan güçlerini artırmışlardır.⁵⁶⁴ Bu dönemde ayrıca devletin atadığı cuma imamları ve şeyhülislamlar vasıtasıyla devlet hakimiyetinde bir ulema topluluğu oluşturulmaya çalışılmışsa da merkezi hükümete bağlı olan bu kişiler halk üzerinde yeterli etkinliğe sahip olamamıştır.⁵⁶⁵ Bahsedilmiş olduğu üzere, hem dini vergiler ve bağışların sağladığı ekonomik özgürlük hem de Necef ve Kerbela'da otoriteden uzak bir yapılanmaya sahip olmaları merkezden bağımsız dinsel otoriteyi güçlü kılarak, genel olarak bakıldığında Kaçarların hüküm sürdüğü dönemde ulemanın etkinliği ve yetkisi son derece yüksektir.⁵⁶⁶ Kısaca, o dönemde İran'da bulunmuş olan bir Amerikan temsilcisinin bahsettiği üzere, bahsi geçen dönemde Tahran'da *merce-i taklit* konumundaki bir *müçtehit* "ağzından çıkacak tek bir sözcükle şahı devirebil[ecek]" oranda bir gücü elinde bulundurmaktadır.⁵⁶⁷

Nasreddin Şah döneminde(1848-1896) ulema bir yandan isyan faaliyetlerinin bastırılması gibi süreçlere dahil olarak gücünü artırırken öte yandan Şah ulemaya bağış uygulamasını tekrar başlatarak ulemanın ekonomik bağımsızlığını daha da çoğaltmasına ön ayak olmuştur.⁵⁶⁸ Bununla birlikte, bu dönemde sarayın yabancı hegemonyasına karşı bir önlem almayışi noktasında ulema çarşı esnafı ile birlikte hareket ederek yabancılara tanınan tekel ayrıcalıklarına karşı ayaklanmanın başarıya ulaşmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Böylece sonraki şahlar döneminde de toplumsal alandaki etkinliğini sürdüren ulema, Kaçar devri sona ererken toplumda mevcut yönetime rakip bir iktidar merkezi biçiminde algılanır hale gelmiştir. Seyyid Abdullah Behbahani ve Seyyid Muhammed Tabatabai gibi dönemin önde gelen müçtehitleri başta olmak üzere birçok farklı seviyeden din alimi anayasa devrim sürecinde önemli bir rol oynamışlardır. Din alimlerinin anayasa devrimi sürecine dahil olmaya iten nedenlerin başında yabancıların ülkedeki etkinliklerinin önüne geçmek, Şah'ın sahip olduğu yetkileri sınırlandırmak ve kendi toplumsal konumlarını muhafaza etmek sayılabilir. Anayasa Devrimi ile beraber din alimleri mecliste etki sahibi olmayı arzu etmişlerdir. Hatta ulema yeni kurulan meclis çatısı altında kendilerini en üstün erk tayin ederek her hususta onaylarının alınması yönünde tavır takınmışlardır.⁵⁶⁹ Dönemin önde gelen dini önderlerinden olan Tabatabai anayasa devrim süreciyle ilgili olarak "ülkenin yabancıların eline düştüğünü ve benim tüm

---

⁵⁶² Djalili ve Kellner, a.g.e., s.16-42

⁵⁶³ Cezani, a.g.e., s.165

⁵⁶⁴ Moazami, a.g.e., s.135-136

⁵⁶⁵ Keddie ve Richard, a.g.e., s.28

⁵⁶⁶ Detaylı bilgi için bkz. Algar, **Religion and State**, s.219

⁵⁶⁷ Samuel Benjamin, *Persia and the Persians*, Boston 1887, s.441'den aktaran Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, s.21

⁵⁶⁸ Moazami, a.g.e., s.135

⁵⁶⁹ Cezani, a.g.e., s.163-187; Edward Granville Browne, **The Persian Revolution of 1905-1909**, Cambridge University Press, Cambridge, 1910, s.113

değerlerim ve saygınlığının elden gittiğini görüyorum. Bu yüzden ne kadar nefesim varsa bu ülkeyi korumak için çaba göstereceğim” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁷⁰ Anayasa devrim sürecinde dönemin en önemli inanç merkezlerinden olan Necef’te bulunan din alimleri tarafından verilmiş olan fetvalarda, anayasa devrimini gerçekleştirmek adına mücadele verenlere destek olunmuş, bu sürecin karşısında yer alanlar bu yolla ikaz edilmiştir.⁵⁷¹ Ulemanın özellikle Tütün Ayaklanması süreciyle başlayan aktif tutumu sonrasında gelişecek olan tüm hegemonya karşıtı toplumsal faaliyetlere önderlik etmek biçiminde devam etmiştir. Ulema aynı zamanda hanedan zorbalığının da karşısında saf tutmuştur. Böylelikle kendi çıkarlarını, toplum nazarındaki güçlerini korumayı arzu etmişlerdir.

Bu dönemde ulemanın toplumsal gücü oldukça yüksek olsa da genel olarak ticarete ilişkin konularda ticaret erbabıyla ortaklaşa şikayetler geliştirmiş, şahlarda onlara karşı olumlu davranmışlardır. Kısacası ulema on dokuzuncu yüzyılın ortalarından önce nadiren hükümet politikalarına karşı aktif tutum sergilemiştir.⁵⁷² Kaçar Hanedanlığı’nda ulema oldukça güçlü bir konuma sahiptir ve önde gelen din alimleri hükümet ve toplum arasında arabuluculuk görevi üstlenmiştir. Yani ulema ve devlet iş birliği içerisinde olmuştur. Bununla birlikte bu dönemde hâkim olan geleneksel Şii düşünce doğrultusunda ulemanın yönetsel bir iddiası bulunmasa da yine de bu kitle adaletin ve meşruiyetin sağlanmasından sorumludur.⁵⁷³ Ulema içerisinde devletin mevcut otoritesini kabullenen ve hükümdarlık ile iş birliği içerisinde olan bir kesim mevcut olsa da özellikle 19.yy. sonlarına gelindiğinde ulemanın mevcut yönetsel yapı ile çatışmasında artış söz konusu olmuştur.⁵⁷⁴ Kaçar Hanedanlığı döneminde yaşanan yönetsel ve iktisadi zayıflıklar toplumsal huzursuzluğu günden güne artırmıştır. Bununla birlikte bu dönemde Batı ile sağlanan yakın temas ve reform girişimleri bu huzursuzluğa katkı sağlamayı sürdürmüş, bu durum ise muhalif bir yapılanma olarak ulemanın politik alanda sağlayacağı etkinlik adına önemli bir ortam tesis etmiştir.⁵⁷⁵ Batı tarzı modernleşme girişimleri ulemanın tepkisiyle karşılaşmış, bu durum din alimleri sınıfı ile hanedanlık yönetiminin arasını açmıştır. Batıya öykünen bu ilerlemeci anlayış çoğunlukla ulemanın önderlik ettiği öze dönük, yerelci bir milliyetçi hassasiyetle karşılaşmış ve sonrasında artarak devam edecek ideolojik ölçekte bir tepkiselliği meydana getirmiştir.

Nasreddin Şah zamanında yaşanan Tütün Ayaklanması esnasında, ulemanın yayınlamış olduğu fetva ile birlikte sarayda dahil olmak üzere tüm ülkede tütün kullanımının yasaklanması olayı da bu dönemde ulema sınıfının sahip olduğu etkinliğin bir göstergesidir. Bu süreç birkaç yıl sonra gerçekleşecek olan Anayasa Devrimi’nin provası olarak da değerlendirilmektedir.⁵⁷⁶ Nitekim, Tütün Ayaklanması sürecinde çeşitli kesimlerden kitleleri harekete geçirmede ve yönlendirmede son derece başarılı olduğunu ispat eden ulema, anayasa hareketleri esnasında da son derece aktif ve öncü bir

⁵⁷⁰ Kaçarlar döneminin önemli müçtehitlerinden Seyyid Muhammed Tabatabai’nin bir mektubundan aktaran, Cezani, a.g.e., s.170

⁵⁷¹ Ahmet Kesrevi, İran Meşrutiyet Tarihi, 12. Basım, Emir-i Kebir Yayınları, Tahran, 1957, s.614-615’den aktaran; Cezani, a.g.e., s.177

⁵⁷² Keddie ve Richard, a.g.e., s.43

⁵⁷³ Vanessa Martin, **Creating an Islamic State: Khomeini and the Making of a New Iran**, I.B. Tauris, London, 2003, s.2-3

⁵⁷⁴ Keddie, **Iran and the Muslim**, s.98

⁵⁷⁵ Beşiriye, **İran’da Devlet, Toplum ve Siyaset**, s.115

⁵⁷⁶ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.31

tavir sergilemiştir. Ulemanın bu öncü konumu, daha sonra İslam devrimi de dahil olmak üzere yakın İran yakın tarihinde süreklilik arz eden bir durum haline gelmiştir.

On dokuzuncu yüzyıl henüz bitmemişken, İran’da ulema ve seküler kabul edilen yönetim arasındaki uyuşmazlıklar oldukça artmıştır. Ulema tüccarlar ile yakın bir ittifak içerisinde ve çarşı, kasaba ve şehir yaşantısında ekonomik, dinsel ve sosyal açıdan merkezi bir konumda bulunmaktadır. 19. yüzyılın başlarında artan yabancı müdahaleciliği ve yereldeki ticaretin zayıflaması yönetimle çarşı esnafını karşı karşıya getirmiştir. Buna paralel bir biçimde ulema da misyonerlik faaliyetlerinden, Batı kültürünün toplumsal alana nüfuz etmesinden ve bu doğrultuda hayata geçirilmeye çalışılan reform uygulamalarından şikayetçidir. Bu dönemde Kaçar Hanedanlığı ve kimi yabancı ülkeler arasında bulunan karşılıklı çıkara dayalı olarak mevcut olan ilişkiler, toplumsal zeminde çarşı esnafı ve ulema birlikteliği gibi seküler liberal kitleler ve radikal kesimleri de birlikte hareket etmeye sevk etmiştir. Keddie’ye göre, İran toplumunda Kaçar yönetimine karşı artan memnuniyetsizliğin temelinde ulemanın kendi etkisini ve gücünü genişletme ve Şii İslam’ı katı bir biçimde uygulama arzusunun yanı sıra, çarşı esnafının yabancıların ekonomik alanda yarattığı rahatsızlıklardan kurtulma çabası ve radikal ve laik kitlelerin demokrasi ve ekonomik bağımsızlık arzusundan söz edilebilir. Bu grupların yönetime karşı birlikteliği ‘Tütün Ayaklanması’ süreciyle birlikte gün yüzüne çıkmıştır.⁵⁷⁷ Nasreddin Şah döneminde yaşanan ve ‘Tütün Ayaklanması’ yahut ‘Tütün Boykotu’ olarak anılan bu olayda dahil olmak üzere, 1979 İslam Devrimine değin yönetime ve çoğunlukla da yabancılara tanınan imtiyazlara ve yabancı ülke müdahalelerine yönelik gerçekleşmiş olan halk hareketlerinde din adamları daima önemli bir konuma sahip olmuştur.⁵⁷⁸ On dokuzuncu yüzyıl sonunda Kaçar Hanedanlığı’nda ortaya çıkan yönetsel zayıflıklara tepki gösteren kitlelerin başında yer alan din alimleri bu tarihten itibaren politik birer unsur olarak toplum sahnesinde yerlerini almışlar, Tütün Ayaklanması, Anayasa Hareketleri, Petrolün Millileştirilmesi Eylemleri ve nihayet 1979 Devrimi süreçlerine dahil olmuşlardır. Oliver Roy’un da ifade ettiği gibi, Humeyni’nin detaylandığı *velayet-i fakih* kurumu bu politikleşme sürecinin doruk noktasını oluşturmuştur.⁵⁷⁹ Ulemanın Tütün Ayaklanması sürecine ön saflardan dahil oluşu bu grubun politik alanda sahip oldukları etki sahasını daha da genişletmiştir. Keddie’ye göre, Meşrutiyet Hareketleri ya da Anayasa Devrimi (1905-1911) olarak anılan evredeki olaylar 1891-92 Tütün Ayaklanması ile birebir bağlantılıdır ve o sürecin devamı niteliğindedir. Nitekim, İran üzerinde 1890 yılı itibariyle ekonomik ve siyasal alanda artış eğilimi gösteren İngiliz ve Rus etkisi toplumdaki tepkiselliği de beslemiştir. 1905-11 devrimi monarşi ve onun yabancı destekçilerinin gücünü azaltmak niyetiyle Batı tarzı bir anayasa ve parlamento öngörmüştür. Ulema ise, genel anlamda anayasayı Şah’ın gücünü sınırlayarak kendi güçlerini artırmanın bir aracı olarak görmüştür.⁵⁸⁰

İran tarihi açısından ‘anayasa devrimi’ olarak da anılan bu süreç taşıdığı yenilikler bakımından Orta Doğu coğrafyası için de bir ilki teşkil eder. 1905-11 devrim süreci neticesinde Belçika anayasası temel alınarak hazırlanan İran anayasası, yapılan kısmi değişiklikler birlikte 1979 yılında yeni anayasa yürürlüğe girene kadar geçerliliğini korumuştur. Meşrutiyet süreci hem yeni bir

⁵⁷⁷ Keddie, “Iranian Revolutions in Comparative Perspective”, s.301-302

⁵⁷⁸ Keddie, *Sayyid Jamal Ad-Din “Al-Afghani”*, s.342

⁵⁷⁹ Roy, *The Failure of Political Islam*, s.172

⁵⁸⁰ Keddie, “Iranian Revolutions in Comparative Perspective”, s.303-304

hanedanlığın ortaya çıkışını hızlandırmış hem de ulemanın kurumsal yapılanmasına katkı sağlayan bir evre olmuştur. Ulemanın bu süreçteki etkinliği ve kazanımları ulemanın siyasallaşması adına da ileriye dönük bir etki yaratmıştır.⁵⁸¹ İran ulemasının Meşrutiyetin her aşamasında etkin rol oynaması, bir müddetten beri toplumda süregelen politik huzursuzluk döneminde ulemanın alternatif bir güç odağı haline gelişine katkı sunmuştur. Böylelikle ulemanın İran toplumsal tarihi açısından taşıdığı önemin de altı çizilmiştir. Meşrutiyet süreciyle birlikte ortaya çıkan yönetsel yapının farklılaşması talepleri din alimlerinin oluşturduğu kitlenin de siyasal alanda etkinlik kazanma arzusuyla paralel seyretmiştir. 1906 anayasası ile birlikte ulemanın devlet içindeki etkinliğine birtakım sınırlamalar getirilmişse de bu durum 1907 yılında yürürlüğe giren ek kanunlarla ortadan kaldırılmıştır.

Meşrutiyet Devrimi sürecinde ulemanın ve çarşı esnafının özünde muhafazakâr saiklerle hareket ettiklerini belirten Axworthy, dinsel ve ticari işleyişin geleneksel biçimini sürdürmesi ve yabancı müdahalelerine son verilmesinin temel talepler olduğunu ifade eder. Ona göre, devrimin öncü grubu olan ulema sahip olduğu örgütlü yapı ve toplumsal alanda sahip olduğu etkin konum sayesinde bu devrimin ilerleyişinde ve başarıya ulaşmasında son derece önemli bir rol üstlenmiştir. Anayasal devrim süreciyle birlikte ulemaya tanınan yetkilerden biri de meclis yasalarını denetlemek adına bir komite oluşturulması olmuştur.⁵⁸² Anayasada 1907 yılında yapılan ek düzenlemelerle birlikte, On İki İmam Şiiliği (İsnaaşeriyye) Kaçar İran'ında resmi inanç biçiminde tanınmış ve hukuksal alanda alınan kararların bu inanışın barındırdığı şeri hükümlere aykırılık teşkil etmeyeceği karara bağlanmıştır. Bununla birlikte, müçtehitlere resmi bir biçimde yasaları yorumlama yetkisi tanınmış ve böylece ulemanın siyasi ve toplumsal gücü günden güne artırılmıştır.⁵⁸³ Anayasaya ek kanunlarla birlikte ulemanın oluşturduğu şer-i bir komite vasıtasıyla meclis meselelerinin şeriata uygunluk yönünden denetlenmesi kararlaştırılmıştır. Meşrutiyet anayasasında yasaların şeriata uygun olup olmadığını denetlemek için öngörülmuş olan bu komite, o dönemde ulema sınıfı içerisinde bu komiteye aday olan kimse olmayınca uygulama da eksik kalmıştır. Yine de, İran'da kökenini Usûlî / *Ahbârî* çekişmesinden alan dinsel otorite, süreç içerisinde hukuki alanda yetkinlik sağlayarak yönetici elit arasına dahil olmayı başarmıştır.⁵⁸⁴ Kamu mahkemelerinin yanı sıra şeriat mahkemelerinin de varoluşu meşrutiyet devriminin ardından da devam etmiştir. Şer'i mahkemelerin artışı müçtehitlerin sayısını da son derece artmasına ve ulemanın nüfuzunu artırmasına yol açmıştır. Böylece Moazami'nin deyimiyle "zaman yeni tür bir dini otoritenin icadı için olgunlaşmıştı[r]."⁵⁸⁵ İran için Meşrutiyet anayasası ileriye dönük olarak toplumsal, kurumsal ve siyasal anlamda birtakım yeniliklerin ortaya çıkışına kaynaklık etmiştir.⁵⁸⁶ Dolayısıyla, Kaçar Hanedanlığı'nın hüküm sürdüğü dönemde ulemanın kurumsallaşması ve kategorik olarak meşrutiyet kazanması mümkün olmuştur.

---

⁵⁸¹ Moazami, a.g.e., s.149-162

⁵⁸² Axworthy, **İran: Aklın İmparatorluğu**, s.255-256

⁵⁸³ Garthwaite, **İran Tarihi**, s.194-200

⁵⁸⁴ Moazami, a.g.e., s.111-171

⁵⁸⁵ Moazami, a.g.e., s.139

⁵⁸⁶ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.49

2.1.3.1.3. Pehlevi Hanedanlığı'nda Ulema'nın Konumu

İran'da Kaçar Hanedanlığı'nın hüküm sürdüğü süreçte hali hazırda toplumsal alanda gücünü artırmış olan ulema, gündən güne siyasal alanda da etkinliğini artırmayı başarmıştır. Bu sürece ilişkin çaba 1925 yılında Pehlevilerin resmen işbaşına geldiği tarihten itibaren de devam etmiş ve Ayetullah Humeyni önderliğinde zirveye ulaşmıştır. Böylece 1979 devrimine giden yol aralanmıştır.⁵⁸⁷ Meşrutiyet devrimi süreci İran'da ulema kurumsallaşmasını kısmen sekteye uğratmışsa dahi, izleyen yıllarda Pehlevi Hanedanlığı'nın kurulmasıyla süreç yeniden hayat bulmuştur. Rıza Şah Pehlevi merkezi otoritenin sağlamlaşmasına yönelik adımlar atarken ulema da Kum merkezli bir yeniden yapılanmaya gitmiş ve sonrasında iktidarı Pehlevilerden devralacak olan kurumsal yapı böylece can suyu bulmuştur.⁵⁸⁸ 1925 yılında Kaçar Hanedanlığı'nın yerine Pehlevi Hanedanlığı'nın kurulması sürecinde, çeşitli bölgelerden yüksek mertebede bulunan din alimleri emirler yayınlayarak Rıza Şah'a desteklerini bildirmişlerdir. Ancak cumhuriyet taleplerine karşın din alimlerinin çoğunluğu olası seküler bir yönetimin kendi otoritelerine zarar vereceği endişesiyle bu talebe destek vermemiş ve bu karşıtlığa ilişkin bir kısım tüccarında desteğini kazanmışlardır.⁵⁸⁹ Bu durumda etkili olan en büyük faktör ise geleneksel işleyişe nazaran olası bir seküler cumhuriyet yönetiminin ulemanın siyasal ve hukuksal alandaki etkinliğini daraltacağı endişesi olmuştur.

Pehlevi Hanedanlığı'nın kuruluş sürecinde ortaya atılan olası cumhuriyet yönetimi karşıtlarından Seyyid Hasan Müderris'in ulemanın etkinliğine ve hukuksal otoritesine vurgu yapan şu ifadeleri Usûlî anlayışı yansıtır ve Ayetullah Humeyni'nin fikirleriyle benzeşiminden ötürü de ayrıca ilgi çekicidir: "Cumhuriyeti, İslam'ın kutsal temelini uygulamak İslam kurallarını bilen kişinin hakkıdır (...) ve bu vazife, ulusun uleması ve Caferi mezhebi önünde meseleyi değerlendirecek olan (...) dinin ulemasına mensup kişilere düşer."⁵⁹⁰ Pehlevi Hanedanlığı'nın meydana geliş evresinde ülke yönetiminin cumhuriyet olarak belirlenmesi yönünde azımsanmayacak ölçüde talepler mevcut olmuşsa da bu durum ulemanın ciddi muhalefetiyle neticelenmiştir. Din adamları, cumhuriyet ve onun laik uygulamalarının kendilerinin mevcut siyasal ve toplumsal konumlarına zarar vereceğini hesap ederek, cumhuriyet yönetiminin İslami kurallar ile örtüşmediğini ifade etmiş ve bu duruma karşı çıkmışlardır. Böylece, mecliste de büyük bir çoğunluk elde etmiş olan ulemanın etkisiyle ülkenin yönetim biçimi olarak şahlık rejimi yani monarşi benimsenmiştir.⁵⁹¹ Ulemanın güçlü tepkisi neticesinde cumhuriyet fikrinden vazgeçen Rıza Han Modern İran'da aşiret kökenli olmayan ilk monarşiyi hayata geçirerek Pehlevi Hanedanlığı'nı kurmuş, Şah olmuş ve bu süreçte ulemanın desteğini almayı başarmıştır.⁵⁹² Pehlevi Hanedanlığı kurulurken Şii ulema tarafından desteklenmiş ve cumhuriyet rejimi kurmak isteyen Rıza Şah ise ulemanın isteğine uyarak

---

⁵⁸⁷ Çamurcu, a.g.e., s.119

⁵⁸⁸ Moazami, a.g.e., s.166

⁵⁸⁹ Kashani-Sabet, a.g.e., s.222-231

⁵⁹⁰ Mu'assisah-i Pashuhish va Mutali'at-i Farhangi, *Mudarris va Majlis*, Mu'assisah-i Pashuhish va Mutali'at-i Farhangi, Tahran, 1373/1924, s. 99'dan aktaran; Kashani-Sabet, a.g.e., s.227

⁵⁹¹ Garthwaite, **İran Tarihi**, s.208

⁵⁹² Moazami, a.g.e., s.183

bu arzusundan vazgeçmiştir.⁵⁹³ Hanedanlığın bu kararında Sovyetlerin cumhuriyet fikrine karşın bölgede monarşi yönetimlerinden yana olan İngilizlerin rolünü de yadsımamak gerekir. Nihayetinde geneli itibariyle ulemanın cumhuriyet karşıtlığı ve bu karşıtlığa paralel gelişen çeşitli girişimler, Rıza Han'ın halktan cumhuriyet taleplerinden vazgeçmelerini talep eden bir beyanda bulunmasıyla neticelenmiştir.⁵⁹⁴ Bu dönemde ulema hem İran toplumu hem de Şah üzerindeki etki sahibidir ve kendi çıkarıyla tezatlık içerecek her türlü yönetsel uygulamanın karşısında yer alarak Rıza Şah'ı tedirgin etmiştir. Ancak ulema yarattığı hoşnutsuzluğuna rağmen, Rıza Şah döneminde eğitim ve hukuk reformlarının yanı sıra vakıf idaresinin kontrolüne yönelik düzenlemeler gerçekleştirilebilmiştir.⁵⁹⁵ Yine, ulemanın talebiyle İran'da yerleşik bulunan Yahudilerin Filistin topraklarına intikaline müsaade etmemiştir. İlerleyen yıllarda Şah'ın gitgide kendi otoritesini her şeyin üstünde tutan bir anlayışa bürünmeye başlaması ulema ile arasındaki ilişkiyi yıpratmıştır.⁵⁹⁶

Yeni hanedanlık döneminde hem merkezi otoritenin yeniden sağlanmasına hem de modernleşmeye ve kalkınmaya dönük hamleler toplumda yeni sermayesel tabakalaşmalar ve yeni sınıflar meydana getirmiştir. Bu evrede gerçekleştirilmeye çalışılan modernizasyon ve yapılanma faaliyetleri toplumu modernlik yanlıları ve gelenekselciler olarak kutuplaştırırken ayrıca ulema ve hanedanlık arasında da daha evvel yaşanmamış ciddi bir çatışma ortaya çıkarmıştır.⁵⁹⁷ Bununla birlikte, mevcut düzende yönetim eliyle meydana gelen her bir farklılaşma eski düzen savunucuları tarafından tepkiyle karşılanmış ve deyim yerindeyse hanedanlık ve toplum arasına nifak tohumları ekmiştir.

Pehleviler döneminde profesyonel ordu ve zorunlu askerlik uygulamasına ilişkin adımların ulemanın ciddi tepkisine neden olmuşsa da esasında bu duruma neden olan medreselerin bağımsızlığı meselesidir. Şah'ın ilk icraatlarından olan zorunlu askerlik uygulaması ulemanın tepkisine yol açarak 1927 yılında Kum'a göç etmeleri ile neticelenmiştir. 1935 yılı itibariyle İran'da kadınların örtünme biçimlerine devlet eliyle düzenleme getirilmesine ilişkin tepkiler, toplumda kültürel alanda var olmaya başlayan modernist ve gelenekselci kutuplaşmasını da artırmıştır.⁵⁹⁸ Gelenekçi muhafazakâr anlayış ulema ile olan yakınlığını daha da artırmıştır. Hanedanın bu tepeden inme politikası ulemanın elini güçlendirerek toplumsal çoğunluğu yönetime karşı bilemiştir. Hanedanlığın kurulma sürecinin ardından eğitim sisteminin modernleştirilmesi ve yargı sisteminin laikleştirilmesine ilişkin çabalar başta olmak üzere, uygulanan modernizasyon girişimleri din adamları arasında toplum ve devlet erki üzerindeki etkinliklerinin kısıtlanacağına ilişkin bir kaygı ortaya çıkarmıştır. Modern eğitim sisteminin, yüzlerce yıldır süregelen medrese temelli eğitime rakip bir olgu olarak ortaya çıkması ve

---

⁵⁹³ Rıza Şah'ın 1923 yılında Türkiye'de ilan edilen cumhuriyet yönetimi fikrinden etkilendiği ancak 1924 yılında hilafet kurumunun kaldırılmasının ulema endişeye yol açtığı ve ulema içinde Rıza Han'ın cumhuriyet fikrine ciddi bir muhalefetin söz konusu olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Moazami, a.g.e., s.174-175

⁵⁹⁴ Kashani-Sabet, a.g.e., s.222-229

⁵⁹⁵ Garthwaite, **İran Tarihi**, s.211

⁵⁹⁶ Ahmedi, "İran'da Din ve Milliyet", s.43-44

⁵⁹⁷ Beşiriye, **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**, s.11-12

⁵⁹⁸ Moazami, a.g.e., s.174-192. Ayrıca, moderniteye ilişkin ulema önderliğinde vuku bulan toplumsal tepkinin detaylıca ele alındığı bir çalışma için bkz. Stephanie Cronin, "Yukarıdan Reform, Aşağıdan Direniş: İran'da Yeni Düzen ve Muhafizeleri (1927-1929)", Touraj Atabaki (Der.), **Devlet ve Maduniyet: Türkiye ve İran'da Modernleşme, Toplum ve Devlet**, Birinci Baskı, içinde (93-119), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

ulemanın hukuk alanındaki etkinliğinin yeni yargı sistemiyle sonlandırılmasına yönelik faaliyetler, din adamlarının yönetime ilişkin hoşnutsuzluklarının temelini oluşturmuştur. İran’da bir yandan medreseler öncülüğünde dini inanç ve kimliğin güçlenmesi ve ulema kurumsallaşması sürdürülürken öte yandan buna Pehlevi Hanedanlığı’nın kurulmasıyla hızlanan ulus devlet inşası ve daha çok Pers milliyetçiliği odağında ilerletilen milli kimlik vurgusu da eşlik etmiştir.

Pehlevi Hanedanlığı, tarihi oldukça gerilere dayanan Pers İmparatorluğu’nun mirasçısı olarak kabul görmek adına güçlü bir arzuya sahip olmuş ve böylece İslam öncesi antik imparatorluklar dönemine ait geleneklerin ve kimliksel sembollerin yeniden canlandırılarak toplum hayatına dahil edilmesine ilişkin uygulamalar ortaya çıkarmıştır. Bu durum “İran ulusunun bireysel ve kolektif öz kimliğinin bir bileşeni” olarak Şiilik ve İslam geleneğinin etkinliğini örselemeye başlamıştır. Genel olarak bakıldığında ise, Rıza Şah döneminde (1925-1941) dini unsurların dış politika üzerindeki etkinliğinden söz etmek pek mümkün görünmemektedir.⁵⁹⁹ Batı tarzı modernleşme faaliyetleriyle bilinen Rıza Şah döneminde medreseler özerk bir biçimde varlıklarını sürdürmüş olsalar dahi bu kurumların topluma hizmet edecek din adamlarını belirleme tekeli ortadan kaldırılmaya çalışılmış ve din eğitimi verecek kimseler medreselerin yanı sıra devlet eliyle de belirlenmeye başlanmıştır. Böylece, bir oranda ulema yapılanması üzerinde devlet etkinliği kurulmak istenmiş, bu vasıtayla devlet ilk kez ulema içerisinde yer alacak din adamlarını tayin etme yetkisi edinmiştir.⁶⁰⁰ Ulema yerine devlet eliyle din eğitime yön verme çabası neticesinde gerçekleştirilen reformlarla birlikte 1935 yılında Tahran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kurulmuştur. Böylece kimliğin ve toplum ahlakının şekillendirilmesinde dine bir araç vazifesi yüklenmek istenmiştir. Pehlevi Hanedanlığı’nın kuruluşundan itibaren devreye soktuğu çeşitli uygulamalar neticesinde medrese eğitime yönelenlerin sayısında bir miktar düşüş yaşanmış olsa da ulemanın dini eğitim faaliyetleri Kum kenti başta olmak üzere devam etmiş Rıza Şah’ın yönetimden feragat etmesiyle birlikte yeniden tüm İran’da yaygınlaşmıştır.⁶⁰¹ Nihayetinde, dönemin modernleşme hareketleri kapsamında Rıza Şah’ın İslami kurallara uygun kabul edilmeyen uygulamaları, din adamları nezdinde kimi tepkilere neden olmuş, Şah’ın buna ilişkin cezalandırıcı tutumu ise din adamlarının mevcut rejim ile ilk kez karşı karşıya gelmeleri durumunu da ortaya çıkarmıştır.⁶⁰²

Rıza Şah, en güçlü olduğu dönemde ulemanın gücünü sınırlandırmaya gayret etmiş ve Batılılaşma yolunda çaba harcamıştır. Bununla birlikte İran milli kimliğini oluşturan önemli öğelerden biri olan inanç meselesi hususunda homojenlikten yana olmuştur. Pehlevi Hanedanlığı döneminde ulemanın ortadan kaldırılması gibi bir yaklaşım söz konusu olmamıştır. Esasında hanedanlık ve dini elit arasında yaşanan mücadele özünde İran kimliğinin biçimlenişine ve erklerden her birinin kendi sınırlarını koruma iç güdüsüne ilişkindir. Muhammed Rıza Şah döneminde ise içsel muhalefetin artışı Şahı ulemanın desteğini aramaya itmiştir. Aslında hanedanlık politik yönelimleri bulunmayan ulemayı daima desteklemiştir Bununla birlikte, apolitik ulemanın medrese müfredatını da kendince modernize etme yoluna gitmeyi ihmal etmemiştir. İran kadim geleneğinde Şah’lar

---

⁵⁹⁹ Hunter, **The Future of Islam**, s.123

⁶⁰⁰ Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, s.90-120

⁶⁰¹ Moazami, a.g.e., s.192-205

⁶⁰² Resul Caferiyan, “Geçmişten Günümüze Kum Kenti”, (Çev. Metin Bozan), **Dini Araştırmalar**, Ocak-Nisan 2007, 9(27), s.314

“Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesi” olarak kabul görmüştür. Yirminci yüzyıl başında yaşanan anayasal hareketler çerçevesinde ise egemenliğin Tanrı tarafından halk aracılığıyla sunulduğu fikri kabul edilmiştir. Pehlevi Hanedanlığı döneminde bu eğilim yerini yeniden Şah’ın öncelendiği anlayışa bırakmıştır. Böylece, sonrasında devrimin İslamlaşması biçiminde anılan süreç ortaya çıkmış ve Şah’a karşı Tanrı’ya başvurulmuş bir durum meydana gelmiştir.⁶⁰³ Rıza Şah döneminde ülkede bir nebze sınırlandırılmaya çalışılan ulema etkinliği, 1941 yılında tahtın Muhammed Rıza Şah tarafından devralınmasından sonra yeniden güç kazanmıştır. Şah, kabul gören bir iktidar elde edebilmek adına dönemin en üstün taklid mercii konumunda bulunan Ayetullah Borujerdi’nin desteğine başvurmuştur. Laik uygulamalardan belli oranda feragat edilmesi karşılığında ulemanın yönetimini desteklemesini talep etmiştir. Borujerdi’nin ölümünü izleyen süreçte gerçekleştirilmeye başlanan ve Beyaz Devrim olarak bilinen bu modernizasyon girişimlerine ilişkin süreç, aynı zamanda Ayetullah Humeyni’nin toplumsal etkinliğinin artmaya başladığı evreyi de beraberinde getirmiştir.⁶⁰⁴ Şunu da belirtmekte yarar vardır ki, Muhammed Rıza Şah tarafından gerçekleştirilmek istenen toprak reformu projesi, bu projeye ulemanın çıkarlarına aykırı olduğu düşüncesiyle karşı olan dönemin en önemli ulema önderi Ayetullah Borujerdi’nin vefatının ardından uygulanabilmiştir.⁶⁰⁵ Muhammed Rıza Şah’ın modernleşme hareketleri kapsamında gerçekleştirdiği uygulamalarda din adamları nezdinde yönetime karşı olumsuz tepkiler ortaya çıkarmıştır.⁶⁰⁶ Pehlevi Hanedanlığı’nda da toplumsal yaşamın her alanına yayılan tahakküm anlayışı başta ulema ve çarşı esnafı açısından olmak üzere günden güne artan olumsuz bir sonuç ortaya çıkarmıştır.⁶⁰⁷ Ayetullah Humeyni’nin 1960’larda belirginlik kazanan siyasal söylem ve faaliyetleri bir yandan politik bir rekabet ortamı yaratmış öte yandansa izleyen süreçte yaratılmak istenen yeni İran kimliği adına belirleyici olmuştur. Bu süreç doğrultusunda, rejime yönelik muhalif söylemler etrafında çok sayıda taraftar toplamaya başlayan Ayetullah Humeyni Şah tarafından sürgün edilmiş ve bu tarihten itibaren İran İslam Devrimi’ni ortaya çıkaran koşulların gelişiminin ölü açılmıştır.

Muhammed Rıza Şah dönemi ile birlikte hız kazanan modernleşme çabaları ulemanın hareket alanını daralttığı, din adamlarının buna karşı geliştirdikleri refleks *velayet-i fakih* düşüncesinin Humeyni tarafından teorik bir çerçevede biçimlendirilmesine katkı sunmakla birlikte devrime giden süreçte bir köşe taşı vazifesi üstlenmiştir. Öyle ki bugün gelinen noktada mevcut anayasa ile din adamları siyasal ve toplumsal alanda en üst mevki elde etmişlerdir. Bununla birlikte, modernleşme kapsamında modern üretim ve sanayiye teşvik girişimleri esnaf ve tüccarları zarara uğratarak bu kesimin de Pehlevi Hanedanlığı’na yönelik muhalefette din adamlarının safında yer almasını sağlamıştır.⁶⁰⁸ Böylece, bu gruplar arasında tekrarlı bir biçimde vuku bulan, kötü yönetime karşı tarihi birliktelik bir kez daha zuhur etmiştir.

İlgili kısımda detaylı bir biçimde ele alındığı üzere, Muhammed Rıza Şah döneminde başbakanlık görevinde bulunan Muhammed Musaddık’ın ülke petrolünün millileştirilmesi ve

---

⁶⁰³ Moazami, a.g.e., s.175-210

⁶⁰⁴ Abrahamian, **Humeynizm**, s.16-17

⁶⁰⁵ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.105

⁶⁰⁶ Caferiyan, a.g.e., s.314

⁶⁰⁷ Beşiriye, **İran’da Devlet, Toplum ve Siyaset**, s.74

⁶⁰⁸ Beşiriye, **İran’da Devlet, Toplum ve Siyaset**, s.18-19

yabancı tekeline son verilmesi yönündeki çabaları, Ayetullah Abulkasım Kashani gibi dönemin bazı önde gelen din adamları tarafından da desteklenmiştir. Öyle ki, dönemin önde gelen din alimlerinden biri olan Abulkasım Kashani'den İran'da petrolün millileştirilmesi meselesinde Musaddık'ın fikirlerinin asıl sahibi olarak söz edildiğine de rastlanmaktadır.⁶⁰⁹ Kashani, ayrıca İslam ülkelerinin Doğu ve Batı karşısında 'üçüncü bir güç' oluşturacak biçimde 'birleşik bir İslami cephe' oluşturmasını da önermiştir. Soğuk Savaş'ın henüz kendini göstermeye başladığı İkinci Dünya Savaşı ertesinde, Ayetullah Abulkasım Kashani Doğu-Batı kutuplaşması karşısında İslam ülkelerinden oluşan bir üçüncü cephe oluşturma fikrini ortaya atmış, ancak bu ülkelerin özellikle ekonomik bağımlılıkları düşünüldüğünde bu fikir bir karşılık bulamamıştır.⁶¹⁰ Bu düşünce ilerleyen yıllarda İslam devrimi süreciyle özdeşleştirilen "ne Doğu ne Batı (*nah sharqi, nah gharbi*)" söylemiyle de esasen örtüşmektedir. Öyle ki bu söylemin temelinde de İran'ın 'müstekbir' hegemon güçler karşısında 'mustazaf'ların yanında yer alarak, İslami bir cephenin liderliğini yapma arzusunun yer aldığını söylemek olanaklıdır. Bununla birlikte sloganlaşmış olan bu sözün anlamının süreç içerisinde farklılaştığı da ifade edilmektedir.⁶¹¹

Buraya kadar anılanlarla birlikte ulema etkinliğine ilişkin süreci genel olarak ele alacak olursak, ulemanın toplumsal etkinliği giderek artmış olmasına karşın Kaçar Hanedanlığı döneminde, İran 'dış' politikasına yön veren öğelerin dinsel faktörlerden ziyade ekonomi ve güvenliğe ilişkin unsurlar olduğu görülmektedir. Yine takip eden Pehlevi Hanedanlığı döneminde de dış politika ilkelerinin daha ziyade toprak bütünlüğü ve bağımsızlığa ilişkin kaygılar çerçevesinde, dönemin güçlü ülkeleriyle kurulan ilişkiler vasıtasıyla bir denge siyaseti izlemek biçiminde seyrettiği görülmektedir.⁶¹² Bu kapsamda daha ziyade güvenlik ve sosyo-ekonomik kalkınma odaklı olduğu gözlenen bu dönemde, dış politikanın belirlenmesinde dini faktörlerin etkinliğinin diğer faktörlere nazaran oldukça sınırlı kaldığı gözlenmektedir. Ulema belirgin bir aktif tutuma sahip olsa da kimi yazarlar on altıncı yüzyılda Şiiğin devlet dini olarak kabul edilmesinden 1979 İslam devrimine kadar olan süreçte İslam'ın İran dış politikasını belirleme konusundaki etkinliğinin sınırlı kaldığını ifade edebilmektedir.⁶¹³ Bununla birlikte, 1979 devrimine giden süreçte Humeyni için ulemanın önderliği daima öncelikli mesele olmuş ayrıca ulemayı devrimin esas öncülü kabul etmiştir.⁶¹⁴ Dolayısıyla Beşiriyye'ye göre, Şii ulemanın tümüyle örgütlü bir sınıf halini alması ancak 1979 Devrimi ile birlikte mümkün olmuştur.⁶¹⁵ İran'da ulema öteden beri siyasal alanda söz sahibi olmak isteyen ve gücünün sınırlarını keşfe çıkan bir toplulukken, 1979 devrimi süreciyle birlikte devlet yönetimini hanedanlıkların elinden doğrudan devralarak siyasal yapılanmanın en üst makamını işgal eder konuma gelmeyi başarmıştır. Böylece tüm toplum ve devlet idaresi alanlarında söz sahibi olan veliy-i fakih ulemanın temsilcisi olarak bugün İran dış politikası üzerinde de son sözün sahibi olmuştur.

⁶⁰⁹ Abrahamian, **Humeynizm**, s.104-105

⁶¹⁰ Hunter, **The Future of Islam**, s.124

⁶¹¹ Behrooz Maziar, "Trends in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran, 1979-1988", Nikkie R. Keddie ve Mark J. Gasiorowski (Ed.) **Neither East Nor West: Iran, the Soviet Union, and the United States**, içinde (13-36), Yale University Press, New Heaven&London, 1990, s.13-36

⁶¹² Sarıkaya, a.g.e., s.113

⁶¹³ Hunter, **The Future of Islam**, s.122-126

⁶¹⁴ Hamid Algar, "Imam Khomeini, 1902-1962: The Pre-Revolutionary Years", Edmund Burke ve Ira Marvin Lapidus (Ed.), **Islam, Politics And Social Movements**, içinde (263-288), University of California Press, California, 1988, s.267

⁶¹⁵ Beşiriyye, **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**, s.106

Her ne kadar Ayetullah Humeyni ile özdeşleştirilmiş olsa da velayet-i fakih anlayışının kökeni oldukça gerilere dayanmaktadır. Şiiğin İran kimlik inşasına ne şekilde katkı sunduğunun anlaşılabilmesi adına modern İran devletinin şekillenmesinde ve bugün ki biçimini almasında son derece önemli bir rolü bulunan velayet-i fakih anlayışının ortaya çıkışına ve barındırdığı anlamlara göz atmak son derece önemlidir. On altıncı yüzyıldan başlayarak İran Şii uleması dahilinde iki farklı düşünce ekolü öne çıkmaya başlamıştır. Ahbârî ve Usûlî olarak anılan bu düşünce ekolleri arasında fıkıh alimlerinin yetki ve yetkinlik düzeylerine dair bir ihtilaf söz konusu olmuştur. İran'ın halihazırda sahip olduğu devlet idare yapısına özgün biçimini veren velayet-i fakih anlayışı bu ihtilaf süreci dahilinde mevcudiyete kavuşmuştur. Dolayısıyla, bu düşüncenin ortaya çıkışından itibaren gelişim ve kurumsallaşma evresine göz atmak ve bugün Ayetullah Humeyni'nin katkılarıyla ne gibi bir anlam ve içeriğe sahip olduğunu anlamak İran dış politikasının doğru anlaşılması adına fayda sağlayacaktır. Bu nedenle öncelikle velayet-i fakih düşüncesinin fikri temellerinin ortaya atıldığı Ahbârî ve Usûlî ekoller arasında yaşanan fikirsel ayrılığa değinilecek, ardından Humeyni'nin bu düşünüş biçimini kendince ne şekilde ele aldığından ve 1979 sonrası devrim İran'ını şekillendiren Şii devlet anlayışını ne şekilde yorumladığından söz edilecektir.

2.1.3.2. Velayet-i Fakih Anlayışının Doğuşu

2.1.3.2.1. Ahbârî /Usûlî Çekişmesi

Günümüz İran devletinin işleyişinde önemli bir yere sahip olan velayet-i fakih anlayışı çoğu kez Humeyni ile özdeşletirilsen de esasen birkaç yüzyıl öncesinde başlayan bir tartışmanın nihai biçimi olarak ifade edilebilir. Safevi İran'ında on altıncı yüzyılın başlarından itibaren ulema içerisinde bir ihtilaf söz konusu olmaya başlamıştır.⁶¹⁶ 'Ahbârî' ve 'Usûlî' olarak adlandırılan iki farklı düşünce ekolü arasında gerçekleşen bu ihtilaf Şiiilikte önemli bir yere sahip olan on ikinci imamın yokluğunda⁶¹⁷ fıkıh konusunda içtihat yapma yetkisinin başka kimselere tanınip tanınmayacağına dair yahut kısaca fıkıh kaynakları ve yorumuna ilişkin olarak sürdürülmüştür.

Çamurcu' ya göre, bu iki ekol "evren varlık ilişkisi, nakil karşısında aklın konumu, kulun fiilleri sorunu, kader ve diğer konulara ilişkin çözümlemeleriyle, ... adeta birbirinden keskin biçimde ayrılmış iki dünyanın kültürel kodları gibidirler. Bu akımlar bir cemaat ya da siyasi parti bütünlüğü arz etmedikleri için mensupları arasında bir bilinç ve davranış beraberliği olarak var olmasalar da tek tek kişilerin, sorunları ele alırken kullandıkları argümanlardan, dayanak olarak gösterdikleri kaynaklara kadar bir dizi tezahürle kendini yeterince ortaya koyar."⁶¹⁸ 16.yy. başlarından 19.yy. başlarına dek süren yaklaşık üç asırlık bir zaman diliminin sonunda, Usûlî'ler Ahbârî ekol üzerinde dikkate değer bir üstünlük sağlamayı başarmıştır. Ahbârî ekolüne mensup kimseler inananların

⁶¹⁶ *Ahbârî* -Usûlî tartışmasına ilişkin detaylı bir araştırma için bkz. Andrew J. Newman, "The Nature of the Akhbari/Usûlî Dispute in Late Safawid Iran. Part 1: 'Abdallah al-Samahiji's 'Munyat al-Mumarisin'", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, 55(1), 22-51, 1992

⁶¹⁷ Şii-İslam inancında Hz. Ali'nin Kerbala Hadisesi esnasında şehit düşen çocukları ve torunları kutsal on iki imamlar olarak anılırlar. Her yıl Kerbela anma törenleriyle yad edilen kutsal imamlardan biri olan Hz. Mehdi'nin ise ölmediğine ve yeryüzünde adaleti sağlamak adına yeniden varlık göstereceğine inanılır.

⁶¹⁸ Çamurcu, a.g.e., s.66

Kuran, Peygamber ve kutsal on iki imamın öğretilerini bireysel olarak anlayabileceklerini ve bu nedenle içtihat yetkisine sahip olduğu düşünülen bir müçtehidin rehberliğine ihtiyaçları bulunmadığını kabul etmişlerdir. Usûlî ekole mensup kimseler için ise, Kuran ve İslam öğretileri ancak müçtehit adı verilen din alimlerinin yorumlamalarıyla anlaşılabilir. Bu nedenle inanan kimselerin her biri halihazırda hayatta olan bir *taklid merciini* izlemelidirler. Bu düşünüş biçimine göre, müçtehitler asli yol gösterici kabul edilen onikinci imam Mehdi'nin yokluğunda onun iradesini yorumlayabilme yetisine de sahip kabul edilirler.⁶¹⁹

Ağa Muhammed Bakır Bihbehani önderliğinde yaygınlaşan Usûlî anlayışa sahip olanlar, kutsal imamlar tarafından taşınmış olan geleneklerin bugünün şartlarına göre, ulema içerisinde dini açıdan en yüksek mertebede yer alan kimseler olan müçtehitlerce yeniden yorumlanabilir olduğunu ve aynı zamanda dini yasaların gerektiği biçimde anlaşılması için müminlerin müçtehitlere ihtiyaçları bulunduğunu ifade etmişlerdir.⁶²⁰ Ahbârî düşünce ekolüne göre, ulemanın vazifesi inanç sahibi kimselerin kutsal metinleri okuma ve anlama hususunda zorluk yaşamaları durumunda metinlerin bu kimselerce kavranmasına aracılık etmek olmuştur. Bu dönemde Ahbârîler hiyerarşik ve örgütlü bir yapılanmaya sahip değildir. Usûlî ulema ise, inananların yorum geliştirmesine müsaade etmeksizin İslami olan ve olmayanın ne olduğunu tanımlayarak ve kendilerince doğru yolu işaret ederek onları izleyenlere bu sınırların dışına çıkmaksızın eylemde bulunmalarını salık vermişlerdir. Hukuk kurallarında netliğin bulunmadığı durumlarda hukukçunun düşünce, anlayış ya da kavrayışının alınacak kararlara yön vermesi durumu 'içtihatla bulunmak' olarak ifade edilir. Moazami, bunun İran için ilahi arzunun gerçekleştirilmesi adına kutsal kitaptan yola çıkarak ulaşılan yasal hükümler olduğunu ifade eder. Usûlîlerin bu adla anılmalarının nedeni de içtihad prensibi (*usul el-fek*) ortaya koymalarıdır.⁶²¹ Ahbârî ekole mensup olarak anılanlar ise, bu konuda müçtehitlerin rehberliğinin ya da aracılığının söz konusu olamayacağına, on ikinci imamın yokluğunda ondan başka inancı yorumlayabilecek kimsenin bulunamayacağına, Kur'an ile birlikte kutsal on iki imamın ve peygamberin söz ve eylemlerinin İslam hukuku açısından yeterli kaynak oluşturduğuna, yanı sıra yorum ve kararlarda kutsal imamlar vasıtasıyla aktarılan geleneklerin (ahbar veya hadis) esas alınacağına işaret etmişlerdir. Yani, Ahbârî anlayışa göre içtihat yapma yetkisi yalnızca kutsal Şii imamlara ait kabul edilmiştir. Nihayetinde Ahbârî ekol belirli bir süre etkinlik sağladıktan sonra, on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren giderek zayıflamış ve Usûlîler'in görüşleri hakimiyet kazanmaya başlamıştır. Böylece ulemanın siyasi hayata daha fazla dahil olmasının da önü açılmıştır.⁶²² Usûlî anlayışa göre, müçtehit alimler din adamları arasında en yüksek mertebede bulunanlar arasında yer alır. Yani içtihat yetkisi Ayetullah mertebesine erişmiş olan ve müçtehit olarak da adlandırılan kimselere tanınmıştır. Bu anlayış doğrultusunda, inanan kimseler bu Ayetullahların yorumunu takip etmek durumundadır. Bu konuda inananlara aracılık eden yerel mollalar da doğrudan ya da dolaylı olarak bu Ayetullahlar tarafından atanmışlardır. Usûlî ekolün Ahbârî anlayışına nazaran toplumda daha fazla kabul görmesinin neticesinde din adamlarının

---

⁶¹⁹ Keddie, "Iranian Revolutions in Comparative Perspective", s.300

⁶²⁰ Algar, **Religion and State**, s.33-36

⁶²¹ Moazami, a.g.e., s.126-137

⁶²² Keddie, **Iran and Muslim**, s.98-99; Eva Patricia Rakel, **The Iranian Political Elite, State and Society Relations, and Foreign Relations Since the Islamic Revolution**, University of Amsterdam, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008, s.47; Djalili ve Kellner, a.g.e., s.37 ; Garthwaite, **İran Tarihi**, s.173

devletten özerk bir biçimde yapılanması söz konusu olabilmiştir.⁶²³ Roy'un ifadesiyle, bu durum "modern Şii ruhbanının oluşması[na]" imkân sağlamıştır.⁶²⁴

Usûlî/Ahbârî tartışması, aslında Şiiilikte din alimlerinin sahip oldukları gücün hudutlarının keşfine yönelik bir süreci ifade eder.⁶²⁵ Usûlî ekol her alanda ulema otoritesini üstün gören bir anlayışı savunmuştur. Böylece bu düşünce okulu etrafında bütünleşen Şii İslam daha önceleri sahip olduğu büyük oranda tarikatlar şeklinde gruplaşmış parçalı görüntüden kurtulmuştur.⁶²⁶ Usûlî ekolü benimseyen din alimleri, hem geniş halk kitlelerini etraflarında toplamayı başarmış hem de ulemanın daha bütünleşik bir yapı halinde örgütlenmesini sağlamıştır. Bu bağlamda Usûlî ekolün düşüncü biçimi ve mevcut konumlanışı Şii teoloji açısından bir devrim olarak nitelendirilebilmektedir. Özellikle 19.yy.'da Kaçar Hanedanlığı'nın sonlanma sürecine doğru, merkezden yürütülen tümüyle seküler bir hukuk anlayışının söz konusu olmayışının etkisiyle, ulemanın hukuki yetkisinin kapsamı daha da artmış ve ulema hem kamusal alanda hem de iç ve dış politikaya ilişkin hukuki kararlarda etkin biçimde söz sahibi olabilmiştir.⁶²⁷ Usûlî anlayışın toplumda yaygın kabulünün ardından İran'da özellikle 19.yy. sonlarından başlayarak ulemanın siyasal alandaki etkinliği giderek artmıştır. Ulemanın ülke siyaseti adına mevcut konumu anlamında bugün gelinen nokta ise bu sürecin bir devamıdır.⁶²⁸

Kaçarların hakimiyet dönemlerinin başlangıcında, ulema İran'da herhangi bir kurumsal gücü bulunmaksızın Kerbela ve Nəcəf'te yerleşik durumdadır. Ancak 1848 yılında Nasreddin Şah iktidarı döneminde yeniden kurumsal örgütlü bir yapı halini almıştır. Bu bağlamda, Usûlî/Ahbârî ayrışmasıyla birlikte gelişen sürecin Şii ulemanın kurumsallaşmasını adına kurucu bir rol üstlenmiş olduğu söylenebilir. Safevi dönemi Ahbârî ekolün altın çağı olarak nitelendirilmektedir. Bununla birlikte Safevilerin ortadan kalkması ve sonrasında Kaçarlar döneminde oluşan dini boşluğa dair resmi bir devlet otoritesinin söz konusu olmayışı, çatışan dini eğilimlerin rakipliğini ortaya çıkarmıştır. Kaçar İran'ında Bahai hareketinin, Usûlî ekolden ulemanın desteğiyle birlikte bastırılması ulemanın mevcut biçimde kurumsallaşmasının önünü açarken, 1896'da sonlanan Nasreddin Şah yönetiminin ardından Usûlî ekole sahip ulema İran özelinde dinsel alanda kurumsallaşarak dini alandaki otoritesini sağlamlaştırmıştır.⁶²⁹

Usûlî ekol mensupları Anayasa Devrimi (1905-1911)'ne ilişkin süreçte toplumdaki etkinliğini artırmış ve 1979 İslam Devrimi'ne giden süreçte Ayetullah Humeyni'nin bu ekole bağlı bir dini önder olarak ortaya çıkması Usûlî düşüncenin toplumdaki kabulünü daha da pekiştirmiştir.⁶³⁰ 1979 devriminin lideri olarak anılan Ayetullah Humeyni'nin kendince yorumlayarak geliştirdiği *velayet-i fakih* anlayışı da Usûlî anlayışın bir temsilidir. Esasında bu düşünce okulu geleneksel Şii düşünce

⁶²³ Roy, *The Failure of Political Islam*, s.171

⁶²⁴ Roy, *Siyasal İslam'ın İflası*, s.223

⁶²⁵ Moazami, a.g.e., s.126

⁶²⁶ Akbarzadeh ve Barry, a.g.e., s.624

⁶²⁷ Moazami, a.g.e., s.126-174

⁶²⁸ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.38

⁶²⁹ Moazami, a.g.e., s.111-134

⁶³⁰ Çamurcu, a.g.e., s.58

biçimine aykırılıklar barındırır. Humeyni'nin vizyonu din ve politikayı uzlaştırma yolu önerirken din adamlarına politik bir rol biçer.⁶³¹ Humeyni Ahbârî ekolüne karşılık Usûlîler'in anlayışını kabul ederek, inanan kimselere yol göstermek adına halka önderlik edecek inanç önderlerine ihtiyaç olduğu ve kutsal metinlerin ancak irfan bilgisine sahip güçlü sezgi ve anlayış kabiliyeti bulunan kimselerce hakikatiyle anlaşılabilirliği fikrini onaylamıştır.⁶³² Bununla birlikte, Humeyni genel çerçevede Şii İslam anlayışı içerisinde devşirdiği kendine has velayet-i fakih yaklaşımıyla sıradışı bir devlet yönetim biçimi tasarlayarak ulemanın yetki ve otoritesini devlet içinde en üst mertebeye çıkarmıştır.

2.1.3.2.2. Tarihsel Süreçte Velayet-i Fakih Düşüncesi

Safeviler döneminden başlayarak kabul gören Şah'ın Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi (zullullah) olduğuna dair anlayış, İslam devrimi ile beraber yerini 'velayet-i fakih' anlayışına bırakmıştır.⁶³³ Böylece veliy-i fakih'in kutsanması ve politik önderliği safhası ortaya çıkmıştır. Velayet kelimesi otorite, yetke, velilik gibi sözlük anlamlarıyla⁶³⁴ karşılanmakla birlikte İran'daki mevcut durumda bireyi, toplumu ve devleti kuşatır biçimde sürdürülen manevi önderliği ifade etmektedir. Dinsel alanın herhangi bir çerçeveye sınırlanmadığı ve bireysel alandan başarak devlet işleyişi de dahil olmak üzere her alana hükmettiği bu gibi kuşatıcı bir anlayışta velilik aydınlatıcı bir rehberliğe karşılık gelmektedir. Her ne kadar Ayetullah Ruhullah Humeyni ile özdeşleşmiş olsa da esasen on altıncı yüzyıldan başlayarak gelişen fikirsel evrede İslami ilkelerin fakihler eliyle yorumlanarak yol gösterici görevi görmesi düşüncesi biçiminde kendini gösteren Usuli ekolün fikri temelleri doğrultusunda gelişen velayet-i fakih anlayışı, 1960'lı yılları takiben Irak'ta sürgünde bulunduğu dönemde Ayetullah Humeyni tarafından devlet idaresi bağlamında yeniden yorumlanmış, daha sonra günümüz İran devlet yönetiminin dayandığı temel anlayışlardan biri haline almıştır.

Kısacası Humeyni, velayet-i fakih anlayışından ilk kez söz eden kişi olmamakla birlikte bu anlayışı kendince yeniden yorumlayarak yönetsel yapıya uyarlamıştır.⁶³⁵ Humeyni, *Velayet-i Fakih: İslam Cumhuriyeti* (1970) adıyla yayınlanan kitabında "daha öncede belirttiğim gibi velayet-i fakih mevzu ilk kez bizim gündeme getirdiğimiz yeni bir mevzu değildir; bilakis, ötedenberi varolagelen konulardandır (...), biz sadece biraz daha etraflıca ele almış olduk; devlet ve yönetim mevzununu inceleyerek (...) sunduk ki mesele biraz daha aydınlığa kavuşmuş olsun"⁶³⁶ diyerek meseleye kendi ifadeleriyle açıklık getirmiştir. Ayetullah Humeyni ayrıca, Mirza Şirazi'nin *Tütün Ayaklanması* (1891-92) sürecinde verdiği fetva, Muhammed Mirza Taki Şirazi'nin cihada ilişkin hükmü, *Kaşifül Gıta*'nın konuya dair açıklamaları, Naini'nin ifadelerinin de bu anlayışa örnek teşkil ettiğini ifade etmektedir.⁶³⁷ Konuya ilişkin bazı kaynaklarda velayet-i fakih kavramının ilk kez ortaya

⁶³¹ Hunter, *Iran Divided*, s.148

⁶³² Abrahamian, *Humeynizm*, s.22

⁶³³ Denise Natali, *Kürtler ve Devlet: Irak, Türkiye ve İran'da Ulusal Kimliğin Gelişmesi*, (Çev.İbrahim Bingöl), Avesta Yayınları, İstanbul, 2009, s.215

⁶³⁴ Türk Dil Kurumu (TDK), Güncel Türkçe Sözlük, <http://sozluk.gov.tr> (20.07.2019)

⁶³⁵ Hamid Enayat, "Iran: Khomeini's Concept of The 'Guardianship Of The Jurisconsult'", James Piscatori (Ed.), *Islam In The Political Process*, içinde (160-180), Cambridge University Press, Cambridge, 1983, s.163

⁶³⁶ Ruhullah Humeyni, *Velayet-i Fakih: Hükümet-i İslami*, İmam Humeyni'nin Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Komitesi, 1. Baskı, Tahran, s.142

⁶³⁷ Humeyni, *Velayet-i Fakih*, s.142-143

çıkışı M.S. 11.yüzyıla kadar geri götürülmektedir.⁶³⁸ Kimi kaynaklara göre ise, müçtehitlerin imamın vekili olduğu fikrinin ilk kez Şah Tahmasb döneminde Safevi Hanedanlığı'nın ilk şeyhülislamı olarak atanan Ali ebn Abdol'al Karaki⁶³⁹ (1466-1534) tarafından ileri sürülmüş olduğu ifade edilmektedir.⁶⁴⁰ Tahmasb, imam, kadı gibi din görevlilerini atama yetkisini verdiği Karaki'yi oldukça güçlü yetkilerle donatmıştır. Böylece Karaki hukuksal konularda ilk imam naibi olarak atanmıştır.⁶⁴¹ Karaki, inancın koruyucusu olarak ilan ettiği müçtehitlerin kararlarına ya da konularına itiraz etmenin şirk koşmakla bir değerlendirilerek cezalandırılacağını ilan etmiştir.⁶⁴² Bu süreçte ulema vakıf arazilerinden elde ettiklerinin yanı sıra, müritlerinden topladıkları *hums*⁶⁴³ adı verilen gelirler ve ticaret erbabına yakınlıklarıyla birlikte, devletten ayrı bir otorite biçiminde yapılan dinsel bir kurumsallaşma meydana getirmiştir.

Şii ulemanın zekât ve hums adı altında doğrudan vergi toplama yetkisi bulunmaktadır.⁶⁴⁴ Bu uygulama bir dönem kesintiye uğramışsa da Usûlî ulemeden Ca'fer Kaşifülgita, *hums* adı verilen vergilendirmeyi yeniden işler hale getirmiştir.⁶⁴⁵ Bu yolla inanan kimseler bu vergi kapsamında İmam Mehdi'nin payı olarak adlandırılan miktarı onun adına İmam'ın naipleri olarak ulemaya ödemiştir. Süreç içerisinde kalıplaşan bu uygulama zamanla inananların dindarlığına ilişkin bir ölçüt halini almıştır. Usûlî ekolün temsilcilerinden olan Cafer Kaşifülgita, Kaçar şahlarından Feth Ali Şah'ı mücahit unvanına layık gördüğünü duyurarak O'na cihat çağrısında bulunma yetkisi sunmuştur. Böylece hem politik hem de dinsel yetkenin bir arada olacak biçimde bir kimsenin elinde bulunabileceği ortaya konmuştur.⁶⁴⁶ Bu noktada Şah'ı ulemanın yetkilendirmesi, ulemanın konumunun ne denli güçlü olduğunu belirtmesi bakımından oldukça önemlidir. Kaşifülgita ayrıca hükümdarın aslen müçtehitlerin hakkı olan yönetme görevini devralmadan evvel ancak müçtehidin onayını almak suretiyle meşruiyet elde edebileceğini ifade etmiştir. Kaşifülgita ile aynı dönemde yaşayan diğer pek çok Usûlî alimin de benzer ifadeleri bulunmaktadır. Bu ifadelerin temelinde imamet düşüncesinden ileri gelen, yönetimin imamın hakkı olduğu bu nedenle hükümdarın yönetebilmek için imamın naibi olan müçtehidin onayına tabi olduğu fikri yer almaktadır. Daha evvel de sözü edildiği üzere, Usûlî anlayış gereği son imam Mehdi'nin yokluğunda onu temsil etme görevi müçtehitlerin hakkıdır. Bu nedenle iktidarı devralacak sultan göreve başlamadan evvel müçtehitten icazet almadığı takdirde gaspçı durumuna düşecektir.⁶⁴⁷

---

⁶³⁸ Ahmed el-Katib, **Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi: Şuradan Velayet-i Fakihe**, Otto Yayınları, İstanbul, Ekim 2017, s.414

⁶³⁹ Bazı kaynaklarda Abd al-Ali al-Karaki biçiminde yer almaktadır.

⁶⁴⁰ Garthwaite, **İran Tarihi**, s.174; Said Amir Arjomand, "The Safavid Era", Seyyed Hossein Nasr vd. (Ed.) **Expectations of the Millennium: Shi'ism in History**, State University of New York Press, New York, 1989, s.178

⁶⁴¹ Arjomand, "The Safavid Era", s.182-186

⁶⁴² Ali Rahnama, **Superstition as Ideology in Iranian Politics: From Majlesi to Ahmedinejad**, Cambridge University Press, New York, 2011, s.192

⁶⁴³ Elde edilen kazancın beşte birlik kısmının dini inanç doğrultusunda hayır amacıyla başışlanmasını ifade eder.

⁶⁴⁴ Keddie, "Iranian Revolutions in Comparative Perspective", s.300

⁶⁴⁵ Mustafa Öz, "HUMUS", Türk Diyanet Vakfı (TDV), İslâm Ansiklopedisi, Cilt:18, 369-370, İstanbul, 1998, <https://islamansiklopedisi.org.tr/humus--ganimet#2-siada-humus> (11.11.2019)

⁶⁴⁶ Moazami, a.g.e., s.136-137

⁶⁴⁷ Beşiriye, **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**, s.16-17

Velayet-i fakih düşüncesine “içtihat uygulamaları dolayısıyla fakihlere tanınan iktidarı tanımlamak için” ve “hükümdarların halk üzerinde ve ulemanın da hükümdarlar üzerinde otoritesi” fikrini geliştiren ve bir müçtehit olan Molla Ahmet Naraki (1771-1829) tarafından katkı sağlanmış olduğu da ifade edilmektedir.⁶⁴⁸ Naraki'nin geliştirdiği konseptte imam Mehdi dönene dek onun adına yeryüzünde adaletin tesis edilmesi görevini üstlenen bir fakih düşüncesi yer almaz, o yalnızca yargıya ilişkin bir başvuru kaynağı olmaktan söz eder.⁶⁴⁹ Bu düşünceden ilham aldığı varsayılan⁶⁵⁰ Ayetullah Humeyni ise, velayet-i fakih anlayışına ilişkin kendi konseptini geliştirmiştir.⁶⁵¹ Yukarıda da anıldığı üzere Humeyni'nin kendisi de Naini gibi kişilerin öncül katkılarına yadsımaz. Yanı sıra Beşiriyye, Ayetullah Humeyni ile aynı dönemi paylaşan ünlü İslam alimlerinden Allame Tabatabai'nin de Humeyni'nin velayet yaklaşımını büyük oranda benimsemiş olduğunun ve toplum idaresinin İslami usuller çerçevesinde sürdürülmesi adına imam Mehdi'nin yokluğunda bu işi yürütecek kimselere ihtiyaç bulunduğunun ve bu kimselerin ise şüphesiz müçtehitler olduğunun altını çizmiş olduğunu belirtir.⁶⁵² Dolayısıyla, bu kavramın yahut anlayışın gelişim süreci oldukça gerilere dayanıyor olsa da velayet-i fakih anlayışı Humeyni'nin geliştirmiş olduğu biçimiyle bir politik öğreti biçimini almıştır.

Humeyni'nin geliştirmiş olduğu yaklaşımdan evvel velayet-i fakih'e dair genel yaklaşım, din adamlarının öncelikli vazifelerinin doğrudan siyasete dahil olmaktan ziyade Usûlî anlayışın öngördüğü biçimde “Kuran, hadis ve İmamların öğretilerini” günün gereklerine göre yorumlayarak hukuki alanda aktif rol oynamak ve toplanan dini vergilerin (*hums*) adilane bir biçimde tasarrufunun sağlanmak olması gerektiği biçimindedir. Yönetimsel alana dahil olmanın ise, ancak geçici bir süreyle ve kralın toplumu adına doğrudan zarar verici bir tutum içinde olmasıyla mümkün olabileceği görüşü mevcuttur. Yani, din adamlarının doğrudan, tekil ve kalıcı bir biçimde yönetimsel yetki sahibi olmasına ilişkin düşünce Humeyni'nin yaklaşımıyla birlikte var olmuştur.⁶⁵³ Bu bağlamda, Humeyni'nin velayet-i fakih anlayışına özgün katkısı, devlet yönetiminin doğrudan ve sürekli bir biçimde ulema eliyle sağlanması fikrini savunması ve kitleleri etrafında toplamayı başarmak suretiyle bunu bir biçimde gerçekliğe dönüştürerek bu fikre devlet yönetiminde uygulama alanı yaratmış olmasıdır.

Geleneksel Şii İslam görüşüne göre, ulemanın amacı Şii inancının çıkarlarını korumaktır ve genel olarak bunu başarmak için yöneticilere tavsiyelerde bulunmuşlardır. Ulemanın görevinin Şii değerlerini korumak ve yayılmasını sağlamak olduğuna inanılmıştır. Bu anlayışa göre, yeryüzünde nihai adaleti tesis edecek olanın ve buna ilişkin hüküm yetkisi taşıyanın imam Mehdi olduğu kabulü söz konusudur. Humeyni'nin velayet-i fakih anlayışında ise, gizli imamın ortaya çıkışına dek adaleti sağlamak ve buna uygun İslami hükümlerin her alanda gereğince uygulanmasını gerçekleştirmek

---

⁶⁴⁸ Hamid Dabashi, “Mulla Ahmad Naraqî and the Question of the Guardianship of the Jurisconsult (Wilayat-i Faqih)”, Seyyed Hossein Nasr vd. (Ed.) **Expectations of the Millennium: Shi'ism in History**, içinde (288-300), State University of New York Press, New York, 1989, s.288-300

⁶⁴⁹ H. E. Chehabi ve Asghar Schirazi, “The Islamic Republic of Iran,” **Journal of Persianate Studies**, 5(2), 175-204, 2012; Djalili ve Kellner, a.g.e., s.37

⁶⁵⁰ Martin, **Creating an Islamic State**, s.117

⁶⁵¹ Bkz. Humeyni, **Velayet-i Fakih: İslam Devleti**.

⁶⁵² Beşiriye, **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**, s.145-146

⁶⁵³ Abrahamian, **Humeynizm**, s.26-27

adına yönetimi devralmak, yüksek mertebedeki ulemanın vazifesi olarak kabul edilmiştir.⁶⁵⁴ Onun düşüncesini farklı kılan ulemanın tavsiye yahut fıkıh konusunda bir danışma makamı olmaktan çıkıp devlette en üst mertebeye, doğrudan hüküm sahibi konumuna erişmesidir. Bu anlayış doğrultusunda, daha önce hiç olmayan bir biçimde, ulema siyasal yönetime doğrudan dahil olmuştur. Dinsel olduğu kadar toplumsal ve siyasal alanda da en üstün erk konumuna erişmiştir. Mevcut durumda, İmam Mehdi'nin yer yüzündeki temsilcisi olarak tasavvur edilen veliy-i fakihin İran devlet idaresindeki yetkisi, yönetime katılan tüm erklerin üzerinde kabul edilmiştir.

Ulemanın sahip olduğu niteliklerden ötürü devlet yönetimi hususunda aktif bir rol üstlenmesi anlayışı genel anlamda İslam geleneğinde de mevcuttur. Fakat, Şii'de ayrıca imamet düşüncesinin varlığı ve bu bağlamda imam Mehdi'nin gaybeti esnasında O'na naiplik edecek bir alime duyulan ihtiyaç Şii toplumunda ulemanın sahip olduğu otoritenin asli temelini ifade eder.⁶⁵⁵ Şii inanişta öncelikli olarak kabul gören düşünce Hz. Muhammed'in vefatından sonra onun yerine ümmete önderlik edecek kimselerin ancak onun soyundan gelen on iki imam arasından seçilebileceği fikridir. Şii İslam inancında tüm kutsal imamların vefat ettiğine fakat on ikinci imam olan Mehdi'nin ölmediğine yalnızca gayba uğradığına fakat adaleti sağlamak üzere bir gün yeniden yeryüzünde varlık göstereceğine inanılır.⁶⁵⁶

Daha evvel detaylandırıldığı üzere, on altıncı yüzyıldan başlayarak Şii İslam düşüncesi içerisinde ulemanın yetki düzeyine ilişkin fikirsiz ayrılıklar yaşanmış, Ahbârî düşünce ekolü karşısında üstünlük kazanan Usûlî müçtehitlerinin içtihatla bulunma yetkisine sahip olmalarıyla ve yüce taklit mercii gibi bir kurumun ortaya çıkışıyla birlikte ulemanın gücü giderek artmıştır. Ayrıca Kaçarlar döneminde ulema kurumu resmi bir yapılanma haline getirilmeye çalışılmış ve Şah'ın meşruiyetini sağlamlaştırma vazifesi üstlenen ve yönetime bağlı olanlara "sadru'l ulema", "sultanu'l ulema" biçiminde unvanlarla seslenilmiştir. Ahbârî düşünce ekolüne sadık olan ulema, yönetme ve ümmete önderlik etme yetkisinin gaip imamın kendisinde bulunduğunu kabul ederken ve bu yetkinin onun yokluğunda herhangi bir kimseye tanınamayacağına inanmıştır. Daha da ileri gidenler ulemanın siyasete ilişkin meselelere müdahil olmalarına karşı çıkmıştır. Öte yandan bir diğer ulema grubu ise gaip imamın naipliği anlayışına sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte yönetme yetkisini elinde bulduracak kimsenin bir fakih yahut fakihin yetkilendirmesiyle görev yapacak bir kimse olmasını savunmuşlardır.⁶⁵⁷ Nihayetinde Ahbârîler karşısında üstünlük sağlayan Usûlîlerin görüşüne göre, Mehdi'nin dönüşüne dek yeryüzünde adaletli yönetimi sağlamak O'nun naipleri olan fakihlerin görevidir. Bunun için seçilecek bir veliy-i fakih'e ihtiyaç vardır. Dolayısıyla, bugün Ayetullah Humeyni'nin geliştirerek bir yönetim tarzı olarak tasarladığı velayet-i fakih anlayışının temelinde de Usûlî ekolün benimsemiş olduğu bu düşünce yer almaktadır. Bununla birlikte, Ayetullah Humeyni açısından velayet-i fakih düşüncesinin ne anlam taşıdığı ve bu düşünceyi kendince nasıl yorumladığını anlamak günümüz İran'ını anlamak açısından son derece önemlidir. Bu nedenle, bu konu takip eden başlıkta bir nebze daha detaylandırılmaya çalışılacaktır.

⁶⁵⁴ Ali Gheissari ve Vali Nasr, **Democracy in Iran: History and the Quest for Liberty**, Oxford University Press, New York, 2006, s.69

⁶⁵⁵ Beşiriye, **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**, s.16-46

⁶⁵⁶ Mehmet Seyfettin Erol ve İrem Bilgetürk, "Mehdilik Anlayışı Kapsamında İran Dış Politikası Üzerine Bir İnceleme", **Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, 4(1), 240-280, 2020

⁶⁵⁷ Beşiriye, **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**, s.17

2.1.3.2.3. Humeyni ve Velayet-i Fakih Düşüncesi

Esasen insanlık tarihi kısaca gözden geçirildiğinde, din ve iktidar birlikteliğinin yeni bir olgu olmadığı, bir meşruiyet aracı olarak dine yüzyıllar öncesinden beri başvurulduğu, dini önderlerin toplumsal alanda sahip oldukları potansiyelin iktidar sahipleri tarafından kullanılmak istendiği aşikârdır. Bu durumda İran'da bir istisna teşkil etmemiştir. Bununla birlikte, İran uleması açısından durum zamanla politikalar üzerinde etkin olma çabasından, iktidara sahip olma arzusuna evrilmiştir. Bu arzunun 1979 devrimi ile birlikte hakikate dönüşmesinde, tarihsel süreç boyunca İran şahları tarafından izlenen birtakım politikaların ve yabancı ülkeler eliyle gerçekleşen sonu gelmez müdahalelerin toplumda yol açmış olduğu tepkinin payı büyük olmuştur. Özellikle yukarıda detaylarına yer verildiği üzere, Usûlî ekolün düşünüş biçiminin genel kabule erişmesi ve velayet-i fakih anlayışının ortaya çıkışıyla birlikte ulemanın siyasi alandaki etkinliği süreç içerisinde artmıştır. Ve nihayet gerçekleşen 1979 devrimi ile birlikte halkın çoğunluğu yönetsel tercih olarak kanaatini İslami cumhuriyetten yana kullanmış ve İran'da öteden beri politik alanda mevcut olan ulema etkinliği nihayet doruk noktasına ulaşmış ve resmiyet kazanmıştır.

İran'da devlet ve devrim ideolojisini yansıtan temel unsur, İslam kültür ve geleneğinin birey, toplum ve devleti kapsar bir biçimde tüm alanlarda soyut birer ölçüt teşkil ettiği düşüncesidir. Usûlî anlayış temelinde velayet-i fakih ilkesinin hüküm sürdüğü bu yapıda ulema en ayrıcalıklı konumu elde etmiş, yanı sıra İslam idaresine yönelen her türlü karşıtlık doğrudan İslam'a ve onun hükümlerine itiraz etmek olarak kabul edilmiştir.⁶⁵⁸ Humeyni'ye göre, İslam hükümlerinin asli uygulayıcısı İslam peygamberidir fakat ondan sonra bu vazife haleflerine devrolunmuştur. Bugün O'nun halefliliğini yürütme görevi ise İslam Cumhuriyeti'ne aittir ve mutlak yetki O'nun asıl mirasçısı olan İran devletinde olmalıdır.⁶⁵⁹ Bununla birlikte Humeyni, İran'ın idaresinin imam Mehdi'nin vekillliği vazifesini yürüten ulemanın velayetinde bulunması gerektiğine hükmetmiştir. O'na göre, imam Mehdi'nin dönüşüne dek Müslümanlara önderlik etme, topluma yön verme ve imama naiplik yapma vazifesi yalnızca fakihlere aittir.⁶⁶⁰ Humeyni'ye göre, aksini savunur biçimde din ve siyasetin birbirinden ayrı alanlar olduğunu ve içiçe geçmemeleri gerektiğini ileri sürenler ve bu laik fikirleri salık verenler 'sömürücü emperyalist' güçlerdir. Onların bunu yapmaktaki amacı toplumları yağmalamak adına kendi egemenliklerini tesis edebilmektir.⁶⁶¹ Humeyni'nin velayet-i fakih kurumunun gerekliliğine ilişkin bir açıklaması şu şekildedir:

Meselenin açıklığa kavuşması için şu soruyu soruyorum: Gaybet-i Suğra'dan⁶⁶² 1000 yılı aşkın bir süre geçtiği ve belki de maslahat gereği hazretin zuhuru pekâlâ yüz bin yıl sonra da vuku bulmayabileceğine göre bu uzun süre boyunca İslam hükümleri yerde kalmalı, uygulanmamalı ve

⁶⁵⁸ Beşiriye, **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**, s.45-46

⁶⁵⁹ Abrahamian, **Humeynizm**, s.60

⁶⁶⁰ Humeyni, **Velayet-i Fakih**, s.95

⁶⁶¹ Humeyni, **Velayet-i Fakih**, s.32

⁶⁶² On ikinci imamın gayba uğramasından sonra bir süre boyunca dört naibin imamın mesajlarına aracılık etmeyi sürdürdüğüne inanılır. 'Gaybet-i suğra' olarak anılan bu döneme 'küçük gaybet'te denmektedir. Bu dönemden itibaren günümüze dek süregelen döneme ise 'gaybet-i kübra' yani 'büyük gaybet' olarak anılır. Daha detaylı açıklama için bkz. Algar, **Religion and State**, s.3

herkes canı ne isterse yapabilmeli midir? (...) Allah Teala kendi göndermiş olduğu hükümlerin uygulanmasını 200 yıllı mı sınırlamıştır?⁶⁶³

O, bu sözleriyle imam Mehdi'nin yokluğundan bu yana İslam hükümlerinin gereğince uygulanmadığından ve yeryüzünde adaletli bir işleyişin sağlanamadığından söz ederek, yukarıda bahsedildiği üzere Usûlî ekolün söylemlerinin altını çizmekte ve böylece velayet-i fakih kurumuna ve veliy-i fakihe duyulan gereksinimi vurgulamaktadır.⁶⁶⁴ Humeyni'nin anlayışına göre, İslam hükümleri toplumun her kesimini bağlar ve toplum gidişatına yön veren bu asli hükümlerdir. Despot tiranlık rejimleri İslami yönetim anlayışıyla zıtlıklar içerir.⁶⁶⁵ O'nun ifadesiyle, “Şehinşahlık ve imparatorluk bir yana dursun, İslam'da devlet sistemi krallık da değildir. O tür rejimlerde devletin başındakiler halkın malına ve canına musallat olup dilediklerinde müdahalelerde bulunurlar. Böylesine bir yöntem ve yönetim tarzından İslam münezzehtir.”⁶⁶⁶ Humeyni'ye göre, monarşi tarzı yönetimler Müslümanlarca reddedilmeli, yerine Tanrı'nın hükümlerini uygulayan fakihlerin otoritesi mutlak biçimde kabul edilmelidir.⁶⁶⁷

Kısacası, Humeyni tarafından yorumlanan velayet-i fakih düşüncesi uyarınca, imamların sonuncusu olan imam Mehdi'nin yokluğunda, O geri dönüncüye dek adaleti ve düzeni tesis edecek ve O'nun gelişine hazır biçimde muhafaza edecek bir kimseye ihtiyaç vardır. Bu kimse ancak, Usûlî anlayışta vurgulandığı üzere, İslam ilmini yorumlayarak toplumun geri kalanına yol gösterebilen becerisine sahip olan bir din alimi (fakih) olabilir. Bu nedenle topluma önderlik etmesi için halkın tayin etmiş olduğu din adamları tarafından seçilmelidir. Genel olarak bakıldığında Şii inancında Mehdi dönüncüye dek onun görevini üstlenecek bir kimsenin varlığı söz konusu olmamasına karşın Humeyni'nin velayet-i fakih yaklaşımı kendine özgü bir içeriğe sahiptir ve kayıp imanın yokluğunda O'na vekalet edecek bir kimsenin görevlendirilmesini mümkün ve gerekli kabul etmektedir. Bu doğrultuda rehber ülkenin iç politikasının yanı sıra dış politika işleyişinde ve her türlü kararın alınmasında son derece etkin bir konuma sahiptir.

Hunter(2010), bu kurumun İran'daki etkinliği ve önemini şu sözlerle ifade etmiştir: “[b]ir cumhuriyette, bir hükümetin meşruluğu düzenli seçimlerle ifade edilen halk iradesinden kaynaklanır. Fakat İran'ın İslami yönetim versiyonunda meşruiyet İslami prensiplerin uygulanmasından ve bu İslami prensiplerin ne olduğu ve nasıl uygulanmaları gerektiğine ilişkin nihai söz sahibi Yüce Dini Lider (Veliy-i Fakih)'den kaynaklanıyor.”⁶⁶⁸ Beşiriye ise, veliy-i fakih'in İran devletinin işleyişindeki etkinliğini şu şekilde tarif eder:

Genel olarak İslam cumhuriyetinde İslami gelenek, diğer ideolojik devletlerdeki kitlesel hareket ya da milliyet gibi genel ve mutlak düşüncenin yerini alarak, birlik ve beraberliğin merkezi kabul edilir. (...) İslam devrimi ideolojisinde, devlet, parti veya herhangi özel bir sınıf değil; bunların aksine, İslami geleneğin temel yorumlayıcıları olan din adamları saygıya layık görülerek

⁶⁶³ Humeyni, **Velayet-i Fakih**, s.37-38

⁶⁶⁴ Humeyni, **Velayet-i Fakih**, s.37-38

⁶⁶⁵ Humeyni, **Velayet-i Fakih**, s.57

⁶⁶⁶ Humeyni, **Velayet-i Fakih**, s.58

⁶⁶⁷ Humeyni'nin çeşitli konuşmalarından aktaran, Abrahamian, **Humeynizm**, s.31

⁶⁶⁸ Shireen T. Hunter, **Iran's Foreign Policy in the Post Soviet Era: Resisting the New International Order**, Praeger, 2010, s.22-23

yüceltilir. (...) Veliy-i fakih İslami geleneğin temel temsilcisi olarak tezahür eder. Bundan dolayı İslami gelenek ve önderin ona dair yorumu, İslam cumhuriyeti devletindeki ilişkileri belirleyen temel kaynaktır.⁶⁶⁹

İmam Humeyni'nin 'Velayet-i Fakih: İslam Devleti' (1970) adlı eserinde, İslam devleti'nin ilahi bir devlet olduğunu belirten delillere yer verilmektedir. Yani, egemenliğin temelini Allah olduğu ve kanun da Allah'ın kelamı olduğu, fakih'in ise gaybet döneminde sadece imamın naibi ve kanunların uygulayıcısı olduğu ifade edilir. Allah'ın her ne kadar gaybet dönemi için herhangi özel bir şahsı belirlememişse dahi onun taşıması gereken temel vasıfları ortaya koymuş olduğu belirtilir. Böylece bu vasıflara vakıf olan müctehidin veliy-i fakih sıfatıyla İslam devletine önderlik edebileceği ve imamın gelişine hazırlık yapabileceği vurgulanır.⁶⁷⁰ Humeyni'nin fikirleri esasen Şii İran ulemasının geneli için pek çok açıdan aykırılıklara sahiptir.⁶⁷¹ Humeyni'nin 'doğrudan ulemanın yönetimi' anlayışı Şiilik için olduğu kadar Humeyni'nin kendi taraftarları içinde oldukça yeni bir olguya işaret etmiştir.⁶⁷² Abrahamian'a göre, "Humeyni Şiiliği muhafazakâr, sakin, kendi halinde bir inanç olmaktan çıkararak, emperyalist güçlere ve ülkenin üst sınıflarına meydan okuyan militan siyasi bir ideolojiye dönüştürmüştür."⁶⁷³ Her ne kadar 1978-79 devrimi oldukça farklı grupların birlikte hareket etmeleriyle mümkün olmuşsa da Humeyni'nin rehberliğinin bu sürecin nihayete ulaşmasındaki etkisi yadsınamaz ve devrimden sonraki yönetim biçimi de büyük ölçüde onun teori ve yönlendirmeleriyle ortaya çıkmıştır.⁶⁷⁴ Beşiriye'ye göre, İran'da, din adamları sınıfı "1979'dan sonra yeni bir teorik çerçeve olan velayet-i fakih düşüncesi etrafında örgütlenerek, tam anlamıyla siyasi sosyal bir sınıfa dönüş[müştür]."⁶⁷⁵

İran anayasasında hak, adalet ve eşitlik gibi unsurların Şii İslam'ın öngördüğü biçimde bir zemine sahip olduğu ve rejimin muhafazası ve meşruluğunun sağlanmasının ön planda olduğu gözlenmektedir. Rejimin bugünkü yapısının sürdürülmesi için gerekli yasalar belirlenmiş, bu doğrultuda rejime hizmet edecek biçimde bir hukuk düzeni tasarlanmıştır. Dini otoritelere, toplumsal ve siyasal işleyişte oldukça önemli bir pay tahsis edilmiş ve bu durum mevcut anayasa ile koruma altına alınmıştır. Yeni rejim anayasasında yer bulan Humeyni tarafından yeniden tasarlanmış olan velayet-i fakih anlayışı, İran'da din adamlarını rejimin en üst mertebesine yerleştirmiştir. Devrim sonrası süreçte yeni anayasa ile koruma altına alınan bu anlayış çerçevesinde, ülkenin en üst otoritesi olan veliy-i fakih (rehber) devlet gücünü elinde tutan en yetkili kimsedir ve içsel ve dışsal gelişmelerde nihai söz söyleme yetkisine sahip tek kişi konumundadır. Silahlı kuvvetler üzerinde kontrol yetkisi bulunan rehber, anayasa ile savaş ve barış ilan etme yetkisi de tanınmıştır. Kendine has bir cumhuriyet rejimiyle yönetilen İran'da Cumhurbaşkanı rehberin sahip olduğu ölçüde yetkiye sahip değildir. Bilakis cumhurbaşkanlığına aday olarak belirlenen kimselerin onayı ve gerektiğinde cumhurbaşkanlığı makamında bulunan kimsenin azledilmesi yetkisi de rehberin sahip olduğu

---

⁶⁶⁹ Beşiriye, **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**, s.47

⁶⁷⁰ Humeyni, **Velayet-i Fakih**, s.60-64

⁶⁷¹ Moazami, a.g.e., s.215

⁶⁷² Keddie, "Iranian Revolutions in Comparative Perspective", s.311

⁶⁷³ Abrahamian, **Humeynizm**, s.11

⁶⁷⁴ Algar, "Imam Khomeini", s.263

⁶⁷⁵ Beşiriye, **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**, s.106

yetkiler arasındadır.

2.1.3.2.4. Humeyni ve Şii Devlet Anlayışı

1979 yılında gerçekleşen devrimin önderi olarak kabul edilen Ayetullah Ruhullah Musevi Humeyni(1902-1989), kendince katkılarıyla geliştirerek yeniden yorumladığı velayet-i fakih anlayışıyla İran için oldukça özgün bir yönetim biçimi ortaya koymuştur. İran'da İslam'ın kabulünü başlangıç kabul edecek olursak, yüzyıllardır İran içinde oldukça önemli bir konuma sahip olan ulema Humeyni'nin geliştirmiş olduğu yönetim konseptiyle birlikte hiç erişemediği bir mertebeye erişmiş ve devlet idaresinde son sözü eden makamın sahibi olmuştur. Bugün İran'da Ayetullah Humeyni'nin ölüm yıldönümü tıpkı kutsal Şii imamların ölüm yıldönümleri gibi her yıl anılır ve resmî tatil günü kabul edilir. İran politikasında zaman zaman onun belirlemiş olduğu rejim ilkelerinden bir sapma yaşandığı izlenimi oluşsa da bu durum kökten bir değişimi yansıtmaz. Her ne kadar ülke içinde de fikirlerini tümüyle benimsemeyen hatta reddeden kesimler mevcut olsa dahi İran bugüne dek genel anlamda devrimin önderi Ayetullah Humeyni'nin fikirleri ışığında idare edilmiştir ve onun var ettiği siyasal ve toplumsal zemin doğrultusunda politikalar üretmeyi sürdürmüştür. Keza, her ne kadar devrim önderinin ölümünden sonra günün şartlarına uyum adına çeşitli akılcı revizyonlar yaşanmışsa da halihazırda velayet-i fakih düşüncesi hem mevcut anayasanın hem de mevcut işleyişin temelinde yer almaya devam etmektedir.

İran'da gelenekselcilerin milliyetçilik ve milli kimliğe ilişkin görüşleri, otoritesini Tanrı'dan aldığı kabul edilen Ayetullah Humeyni'nin görüşlerinden önemli ölçüde etkilenmiştir.⁶⁷⁶ Bu nedenle Humeyni'nin görüşlerini anlamak bir sonraki bölümde ele alınacak olan İran siyasetindeki modernist ve gelenekselci ayırımına ilişkin görüşleri anlamak adına da elzemdir. Humeyni, politik meseleler üzerine fikirlerini ilk kez 1944 yılında yayımlanan "Keşf-ül Asrar(Sırların Keşfi)" adlı kitabında aktarmıştır.⁶⁷⁷ Öyle ki, Humeyni'nin velayet-i fakih yaklaşımının izlerine bu çalışmada da rastlamanın mümkün olduğu ifade edilmektedir.⁶⁷⁸ Humeyni 'Keşfü'l Esrar'(1944) adlı kitabında bir yandan Rıza Şah'ı kimi seküler yönelimlerinden ötürü tenkit ederken öte yandan da iyi bir şaha duyulan bağlılık gereksiniminden söz ederek Şah'ın tahttan çekilmesi gibi bir arzu taşımadığını belirtmiştir. Humeyni'nin Şah'tan talebi ulemanın meclisteki varlığının artması, devlet nezdinde dine gereken saygının gösterilmesi ve yasaların şeri hukukla uyumlulaştırılmasına gayret edilmesi olmuştur. Humeyni'nin 1944 yılında yazmış olduğu bu eser onun siyaset alanına dahil olmasının da başlangıcı kabul edilmektedir. Ancak tümüyle ve daha aktif bir biçimde faal oluşu 1960'ların başında gerçekleştirilen Beyaz Devrim sürecinde gerçekleşmiştir.⁶⁷⁹ Bu dönemde yönetime karşı etkili muhalefeti Şah'ın Humeyni'yi sürgün etmesiyle neticelenmiş ve bu süreçte yaptığı konuşmalar derlenerek "Velayet-i Fakih: Hükümet-i İslami (İslam Hükümeti)"(1970) adıyla basılmıştır. Kitap, özellikle 1969-1970 yılında sürgün edildiği Necef'te vermiş olduğu derslerden derlenmiş ve devrim öncesi süreçte İran genelinde dağıtılmıştır. 'İslam Hükümeti' kitabında mevcut rejim yerine

⁶⁷⁶ Hunter, "Iran, Islam, and the Struggle for Identity and Power", s.37

⁶⁷⁷ Humeyni'nin bu çalışmasının Keşfü'l Gita (belirsizliğin keşfi) adlı meşhur eserden ilham aldığı ifade edilmektedir. On dokuzuncu yüzyılda yazılan bu eserde inanan kimselerin ulemanın aracılığı olmaksızın dini gerçekliğe erişemeyeceği savunularak *Ahbârî* düşünceye karşıtlık ifade edilmektedir.

⁶⁷⁸ Algar, "Imam Khomeini", s.276-277

⁶⁷⁹ Abrahamian, **Humeynizm**, s.16-28

kurulmasını gerekli gördüğü yapının ipuçlarını da vermiş ve yönetime karşı çok daha sert bir eleştiri içerisine girmiştir.

Ayetullah Humeyni, İslam Hükümeti adlı eserin ikinci bölümünde İslam alimlerinin önderliğini üstleneceği İslam yasalarının hüküm sürdüğü bir yönetimin gerekliliklerinden bahsederken, sonrasında bunun nasıl varlık kazanacağına ilişkin Kur'an ve peygamberin hadislerinden yola çıkarak teolojik temellerini kurgulamakta, velayete ilişkin kendi yorumunu geliştirmektedir. Humeyni önce İslam dininin toplumsal barış, refah ve düzen için yeterliliklerinden bahsederek, uygulanabilmesinin ancak tıpkı peygamber ve imamların zamanında olduğu gibi bir İslam devletinin kurulmasıyla mümkün olduğunu, bu gibi bir devletin sürekliliğinin gerekliliğini vurgulayarak, ayrıca İslam hükümlerini doğru bir biçimde uygulayacak İslami bir hükümete ihtiyaç bulunduğunu ifade eder. Böylece gerek Şii-İslam ilkelerinden yola çıkarak gerek Kur'an ve hadislerden örneklerle Müslüman toplumuna yol gösterici olacak bu gibi bir yönetimin nasıl mümkün kılınacağını açıklamaya çalışır.⁶⁸⁰ Humeyni, 'İslam Hükümeti' adlı eserde duruma ilişkin olarak şu cümlelere yer verir.

“İslam ümmetinin birlik ve vahdetini temin edip İslam vatanını sömürücülerle onların yordakçısı olan kukla devletlerin tasarruf ve nüfuzundan kurtarabilmemiz için devlet kurmaktan başka hiçbir yolumuz yoktur. Çünkü Müslüman milletlerin vahdet ve hürriyetini sağlayabilmek için zalim ve kukla devletleri yıkmamız ve sonra da yerine, halkın hizmetinde olacak adilâne bir İslam devleti kurmamız gerekir. Devlet kurulması; Müslümanların vahdetini korumak, birlik ve düzenlerini muhafaza edebilmek içindir. Nitekim Hz. Fâtıma-ı Zehrâ selamullah aleyhâ bir hutbesinde “imamet, nizamın –sistemin- korunması ve Müslümanların bölük-pörçük hallerini vahdet ve birliğe dönüştürmek içindir” buyurmaktadır”⁶⁸¹

Humeyni'nin din alimlerinin siyasal pozisyonuna ilişkin ifadelerinin süreç içerisinde farklılaştığı gözlenmektedir. Humeyni, 'Keşfü'l Asrar' adlı çalışmasında monarşik yönetimleri müçtehitlerin rızasına başvurmak suretiyle meşru kabul ederken, İslam Hükümeti isimli eserde, bu gibi bir yönetim tarzının İslam hükümlerine aykırılık teşkil ettiğini ve devlet yönetimi işinin dinen fakihlere tanınmış bir hak olduğunu belirtmiştir.⁶⁸² 'İslam Hükümeti' adlı çalışmada hem peygamber hem de imamların sahip olduğu hükmetme, kanun uygulama ve diğer tüm yönetsel vazifelerin ulema için de geçerli olduğunun altını çizmiştir. Aynı çalışmada velayete ilişkin fikirlerinden söz eden Humeyni imam Mehdi'nin yokluğunda onun adına sorumluluk üstlenecek olan fakihin sahip olması gereken nitelikleri ifade eder. Humeyni, dini hükümlerin uygulanmasını ve adaletli bir İslami düzenin kurulmasını sağlayacak olan veliy-i fakih'in öncelikli ve esas olarak 'kanun bilmek' ve 'adil olmak' koşullarını sağlaması gerektiğini belirtir.⁶⁸³ Bu koşullara ilişkin fikirlerini “İslam devleti bir kanun ve hukuk devleti olduğundan -ilahi- kanunu bilenler ve dahası, din uzmanlarıncı yani fakihler tarafından yönetilmelidir. Memleketin idari, yürütme ve planlamayla ilgili bütün işleri fakihin kontrolü altındadır. Fakihler, ilahi hükümlerin yürürlüğe geçirilmesi hususunda emin -bilirkişidirler” sözleriyle açıklamaktadır.⁶⁸⁴

⁶⁸⁰ Humeyni, **Velayet-i Fakih**, s.39-48

⁶⁸¹ Humeyni, **Velayet-i Fakih**, s.48

⁶⁸² Abrahamian, **Humeynizm**, s.58

⁶⁸³ Humeyni, **Velayet-i Fakih**, s.59-69

⁶⁸⁴ Humeyni, **Velayet-i Fakih**, s.88

Devrimden önceki ve sonraki tüm süreçlerde Humeyni başta olmak üzere ulema ve medreseler son derece önemli bir rol üstlenmiştir. Bu çerçevede, devrimin ideoloğu olarak da isimlendirilen Ali Şeriatî tarafından önceleri sıklıkla kullanılan daha sonra ise Humeyni ile özdeşleşen “Her Ay Muharrem, Her Gün Aşura, Her Yer Kerbela” sloganı ile Kerbela törenlerinde temel vurgu toplumsal alanda adalet savunusu ve siyasal alanda yürütülecek olan devrim mücadelesi olarak yorumlanmaya başlanmıştır.⁶⁸⁵ Örneğin bu bağlamda, devrime giden süreçte Şah, Yezid ile özdeşleştirilmiştir.⁶⁸⁶ Bu kapsamda Kerbela anlatısı birbirinden oldukça farklı grupları mevcut yönetim karşısında bütünlüklü ve kitlesel bir hareket çatısı altında birleştirmeye yardım etmiştir.⁶⁸⁷ Nitekim, Şii-İslam anlayışında son derece önemli bir yere sahip olan şehitlik olgusu, hem 1979 devrimi hem de sonrasında İran-İrak savaşı süreçlerinde yeni rejimin konsolidasyonu adına oldukça öne çıkarılmıştır.

Bununla birlikte, Abrahamian şehit kelimesine Humeyni tarafından yüklenen anlamın da zaman içerisinde yeniden yorumlandığından ve Humeyni'nin önceleri bu kavramı Allah'ın emirlerini yerine getirirken yaşamını yitirmiş Şii imamları (on iki imam) ifade etmek için kullandığından ancak 1979 devrimiyle birlikte devrim sürecinde yaşamını yitiren kimselerin tümünü “şerefli devrim şehidi” olarak nitelendirdiğinden söz eder.⁶⁸⁸ Humeyni'nin milliyetçiliğe ilişkin görüşleri İslam temellidir ve etnik, kabilesel yahut ulusal bağlılıklardan ziyade ümmeti esas alan dinsel bir bağlılık ve beraberliği doğru ve gerekli kabul etmiştir. O'na göre, bir kimsenin ülkesine karşı pozitif duygularla donanmış olması normal olsa da bir kimlik yahut sadakat unsuru olarak ulus düşüncesinin ümmet fikri karşısında öncelenmesi doğru değildir. 1963 yılında gerçekleştirilen Muharrem ayı etkinliklerinin rejime muhalif gösterilere (kıyam-ı hurdad) evrilmesi ve Humeyni'nin bu dönemde yapmış olduğu açıklamalar Humeyni'nin kitleleri etrafında toplama sürecinde önemli evrelerden birini ifade etmektedir. Bu olayların ardından Humeyni iki ay süreyle tutuklu kalmıştır. Sürgün edilmesi ise ertesi yıl Şah'ın ülkede geçici süreliğine bulunan yabancılara tanıdığı ayrıcalıklara ilişkin keskin açıklamaları neticesinde gerçekleşmiştir.⁶⁸⁹ Humeyni'nin düşüncesinde, İrancılık daha ziyade Pehlevi Hanedanlığı ile ilişkilendirilmiştir ve böylesi bir bağlılığa karşı oluşundan ötürü devrim sürecinde sürgünde bulunduğu Paris'ten ülkesine döndüğü esnada kendisine nasıl hissettiği sorulduğunda “hiçbir şey hissetmiyorum” yanıtını vermiştir.⁶⁹⁰ Humeyni'ye göre, geneli itibarıyla milliyetçilik belirli bir milleti ve onu temsil eden devleti diğerlerinden üstün kabul edip yücelttiği için İslam bu fikri nefretle karşılar. O'na göre, tüm Müslümanlar İslam ümmetine mensuptur ve milliyetçilik Müslüman dünyanın birliğini ve gücünü bölmek için Batı'dan ithal edilmiştir. Ona göre, İslam öncesi toplumlar cahiliye döneminde var olmuşlardır ve İran'ın İslam öncesi medeniyeti ve tarihi de bu dönemin bir parçasıdır. Bununla birlikte, Pehlevi Hanedanlığı'nın Fars milliyetçiliğini temel alan İrancılığı, Humeyni'nin o dönem sahip olduğu ancak ileride detaylarına yer verileceği üzere, İran-İrak Savaşı'yla birlikte değişiklik geçirecek olan İrancılık ve

---

⁶⁸⁵ Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, s.7; Abrahamian, **Humeynizm**, s.35

⁶⁸⁶ Maloney, a.g.e., s.98

⁶⁸⁷ Michael M.J. Fischer, **Iran: From Religious Dispute to Revolution**, University of Wisconsin Press, Wisconsin, 2003, s.183

⁶⁸⁸ Abrahamian, **Humeynizm**, s.35

⁶⁸⁹ Abrahamian, **Humeynizm**, s.17-18

⁶⁹⁰ Hunter, **Iran Divided**, s.55

milliyetçilik fikirlerine ilişkin karşıtlığının bir diğer nedeni olarak kabul edilebilir. Humeyni ve İslamist ideolojiye sahip kitlenin bu yöndeki fikirleri devrim sonrasında İran'ın İslamcı çizgiye kayması neticesini doğurmuştur. Tüm bu düşüncelerin yanı sıra, kısa bir süre sonra Humeyni bu düşüncelerini gözden geçirmek durumunda kalmış ve pan-İslamist fikirlerin İran'ın ulus ve toprak bütünlüğüne karşıtlık arz etmesi halinde onaylanmasının söz konusu olmadığını kabul ederek ve temel bir ilke olarak anayasada yer vermişlerdir.⁶⁹¹ Ancak yine de İran dış politik hedefleri doğrultusunda kültürel ve dini ortaklıklarının bulunduğu gelenek ve değerler bağlamında kendisine daha yakın olan ülkelerle ilişkilerini ayrıca önemsemektedir.⁶⁹²

Kısacası, Ayetullah Humeyni'nin detaylandığı velayet-i fakih anlayışı ulema siyasallaşmasının da doruk noktasını oluşturmuştur. Velayet-i fakih anlayışının gelişimiyle birlikte ulema daha bütünlüklü bir yapı haline gelmiştir. Yapısal olarak gücünü artıran ulema söz sahibi oldukları alanın sınırlarını genişletmek suretiyle yönetsel alana da dahil olmak ve geleneğin muhafazasına gayret ederek gücünü pekiştirmek istemiştir.⁶⁹³ Maloney'in de ifade ettiği gibi, İran'ın Şii-İslam inancından ileri gelen Mehdi düşüncesi esasen din adamlarını politikadan soyutlayıcı bir ilke iken, Humeyni'nin kendince biçimlendirdiği velayet-i fakih fikriyle birlikte ulemayı devlet yönetiminden sorumlu en üstün erk konumuna taşımıştır.⁶⁹⁴ 1979 devrimi ile birlikte yeni kurulan devletin anayasasına dahil edilen bu yönetsel anlayış din, milliyet ve politikayı birleştiren resmi bir yapının oluşumuna kaynaklık etmiştir. Buraya kadar anılanlara ek olarak, Şii İslam anlayışı içerisinde yer alan ve İslam devrimi sürecinde ve sonrasında da devrimin uygulayıcıları tarafından sıklıkla telaffuz edilen müstekbir/mustazaf ayrımına ve adalet ve bağımsızlık vurgusuna değinmek yararlı olacaktır.

2.2. İran Kimlik İnşasında Müstekbir/Mustazaf Ayrımı ve Adalet ve Bağımsızlık Söylemleri

Esasında bir önceki bölümde İran coğrafyasının İslam öncesi yaygın inancı olan Zerdüştlükte de iyi kötü mücadelesi ve adalet arayışı önemli bir temayı oluşturduğundan⁶⁹⁵ ve geçmişten bugüne gerçekleşen kimlik inşasında önemli bir zemin olarak değerlendirilebileceğinden söz edilmiştir. Bununla birlikte, burada Şii İslam anlayışından ileri gelen mazlum/zalim temasına ilişkin vurguya değinilecektir. Günümüz İran'ının resmi inancı olan Şii İslam anlayışında Hz. Muhammed'in ölümünü takiben ümmete önderlik etme görevinin onun soyundan gelen Hz. Ali ve ehlibeytinin hakkı olduğuna inanılır. Hem Hz. Ali'nin, Hz. Muhammed'in ölümünü takiben halifelik görevini üstlenememiş olması hem de Kerbela hadisesi neticesinde ehlibeytinin şehit edilmesi olayları İran için adalet arayışının başlangıç temasını oluşturur. Bu anlayış uyarınca Hz. Muhammed'in vefatının ertesinde ve Kerbela hadisesi neticesinde büyük bir adaletsizlik yaşanmıştır. Kerbela'da şehit edilen

⁶⁹¹ Hunter, "Iran, Islam, and the Struggle for Identity and Power", s.36-37; Ayrıca ilgili Anayasa Metni için bkz. Rouhollah K. Ramazani, "Constitution of the Islamic Republic of Iran", *Middle East Journal*, 34(2), Spring, 1980, s.181-204

⁶⁹² Akbarzadeh ve Barry, a.g.e., s.626

⁶⁹³ Beşiriye, *İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset*, s.119

⁶⁹⁴ Maloney, a.g.e., s.99

⁶⁹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Nimet Yıldırım, *İran Kültürü: Zerdüş'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, Pinhan Yayıncılık, Birinci Basım, İstanbul, 2016

ehlibeytin sonuncusu İmam Mehdi ise ölmemiş ancak gayba karışmıştır ve zamanı geldiğinde yeryüzünden adaleti sağlamak için yeniden görünür olacaktır.

Adalet ve haksızlık (adl ve zulm) kavramları Şii İslam düşüncesinde oldukça önemli bir yere sahiptir ve haksızlık uğruna adaletten şaşan yöneticilerin Tanrı'nın istekleri yerine kendi arzularının peşinden gitmiş olacakları vurgusu ön plandadır.⁶⁹⁶ Bu bağlamda, Kerbela hadisesiyle neticelenen süreçte Hz. Hüseyin ve eşlikçilerinin Abbasi yönetimi karşısında yaşadığı adalet arayışı süreci, modern İran politikasına ilişkin söyleminde kendisine sıklıkla yer bulmaktadır. Örneğin, Ayetullah Humeyni'nin sahip olduğu unvanlardan biri de '*ezilenlerin önderi*' anlamına gelen '*rehber-i mustazafan*'dır.⁶⁹⁷ Humeyni'nin özellikle 1970'li yıllardan itibaren yaptığı konuşmalarında⁶⁹⁸ sıklıkla vurguladığı müstekbir/mustazaf ayrımı en genel ifadeyle iyi ile kötünün karşıtlığını ve üstünlük mücadelesini ifade etmektedir. Bu anlayışa göre, dünyada bir yanda arzu ettiği güç ve sahip olduğu kibir sebebiyle kendinden güçsüz olanı sindirme, sömürme ve bazen de kendi çıkarları gereği yok etme dürtülerine sahip olan zalim 'müstekbir'ler ve öte yanda bu eylemlerin hedef öznesi konumunda olan ve zayıflıklarından ötürü ezilen, sömürülen ve haksızlığa uğrayan mazlumlar yani 'mustazafan'lar bulunmaktadır. Bu gibi bir benzeşimde Batılı emperyalistler ve İran'da hüküm sürmüş tiranlar adaletsizliği simgelerken (müstekbirler) üçüncü dünya ve İslam coğrafyası (Batı'nın işbirlikçileri olarak adlandırılanlar hariç tutulmak üzere) ise adalet arayışında olan zulüm görenler (mustazaflar) biçiminde tasvir edilir.

İran'da özellikle öğrenciler ve kent nüfusunun fakir ya da geleneksel ekonomi içinde yer alan kesimleri arasında popüler olan Şii-İslam'a özgü bu ezen/ezilen düşüncesi, üçüncü dünyacı anlayışın taşıdığı Batı karşıtı ve anti-emperyalist fikirlerin harmanı olan havayla örtülür.⁶⁹⁹ Hunter'a göre, İran'ın tarihsel deneyimleri onun üçüncü dünyacılık ya da güney-güney işbirliğine ilgisini tesis etmiş ve yanı sıra bu doğrultuda emperyalizm karşıtlığına katkı sağlamıştır.⁷⁰⁰ Özellikle birinci cumhuriyet olarak anılan ve devrimden itibaren Ayetullah Humeyni'nin 1989 yılında ölümüne kadar devam eden süreç incelendiğinde, İran'ın üçüncü dünya ülkelerinde yaşanan devrimci hareketleri inanç düzleminden bağımsız bir biçimde Orta Amerika'da bulunan Nikaragua'dan(Sandinista gerillaları), Güney Afrika(ANC) ve İrlanda'ya(IRA) kadar yayılan ölçekte desteklemiş olduğu görülmektedir. Ortadoğu bölgesindeki Şii oluşumların da desteklendiği bu süreçte, 1982 yılında Hizbullah hareketinin yanı sıra İslami Emel gibi oluşumlara da destek verilmiş, aynı zamanda "Irak İslami Devrim Konseyi"nin oluşumuna katkı sağlanmıştır.⁷⁰¹ Humeyni'nin, 'Velayet-i Fakih: İslam Hükümeti' adlı kitabında,

mazlumların ve mahrum halkın kurtarılması gerekliliği" başlığı altında yer verilen konuya ilişkin sözleri şu şekildedir: "sömürücü emperyalistler, halka musallat olmuş bulunan siyasi uşakları vasıtasıyla zalimane iktisadi sistemleri zorla kabul ettirmiş ve bunun sonucu olarak da halk iki

⁶⁹⁶ Keddie ve Richard, a.g.e., s.18

⁶⁹⁷ Hunter, *The Future of Islam*, s.129

⁶⁹⁸ Ayetullah Humeyni'nin 1963-1983 yılları arasında konuya ilişkin çeşitli zamanlarda yapmış olduğu konuşmaların derlemesi için bkz. *İmam Humeyni: Mustaz'af Müstekbir*, (Çev. Serdar İslam), Objektif Yayınları, İstanbul, Nisan 1992

⁶⁹⁹ Keddie, "Iranian Revolutions in Comparative Perspective", s.311

⁷⁰⁰ Hunter, *Iran's Foreign Policy*, s.26

⁷⁰¹ Roy, *Siyasal İslam'ın İflası*, s.229-248

kesime ayrılmıştır: Zalim ve Mazlum! Bir tarafta sağlık ve kültürden tamamen mahrum yüz milyonlarca aç Müslüman dururken, diğer tarafta ayyaş, kötü ve serseri bir azınlıklar grubu var ki zenginler ve siyasî güce sahipler... Aç ve mahrum halk, daha iyi ve insanca bir hayata kavuşabilmek için yağmacı ve talancı yöneticilerden kurtulmaya çalışmakta ve bu gayret ve keşmekeş sürüp gitmekte, ama egemen -müreffeh- azınlıklarla devletin zalim mekanizmaları onlara hep engel olmaktadır. Biz mazlum ve mahrum halkı kurtarmakla vazifeliyiz. Biz mazlumlardan yana ve zalimlere düşman olmakla mükellefiz.⁷⁰²

Özellikle devrimin ardından gelişen ve Humeynili yıllar olarak adlandırabileceğimiz süreçte, Şii İslam geleneğinden ileri gelen müstekbir ve mustazaf betimlemelerinin yeni kurulan devletin dış politika vizyonunda oldukça etki sahibi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Abrahamian'a göre, mustazaf kelimesi devrimden önce yoksulluğa vurgu yapan bir ifade iken, devrim sonrasında 1979 devrimiyle kurulan rejimin yanlılarına işaret eden bir etiket biçimini almıştır.⁷⁰³ Abrahamian'ın ifadeleriyle, “[k]ralcı seçkinlere karşı [gerçekleştirilen] devrim, Batılı emperyalistleri sürmek, mustazafları (ezilenleri) zalimlere karşı harekete geçirmek Humeynicilerin gündeminde yer alan öncelikli ve temel konular olmuştur.”⁷⁰⁴ Öyle ki devrim sonrası söylem ve yönelimlerde, özellikle Şiilik ya da Farslık ile ilişkilendirilmiş bir ben ve öteki tanımlamasından ziyade ezen/ezilen yahut sömüren/sömürülen ayrımına ilişkin bir politik vurgu söz konusu olmuştur.⁷⁰⁵ Bu ayrım ise, daha ziyade İran'da geçmişten bugüne taşınan hegemonya karşıtlığı üzerinden ifadesini bulmuştur. Bu noktada ön plana çıkanın ise özellikle Amerikan ve İsrail karşıtlığı olduğu gözlenmektedir.

Humeyni, devrim sonrası ABD'nin ekonomik ve askeri tehditleri karşısında Kasım 1979 tarihinde yapmış olduğu bir konuşmasında Amerika'yı müstekbirlik dinine mensup olmakla itham etmiş ve konuşmasını şu sözlerle sürdürmüştür: “müstekbirler dünyayı kendi emperyalist ve hasta ruhları açısından görüyorlar. Bu hastalık onların dünyadaki büyük halk kitlelerini hesaba katmamalarına sebep olmaktadır. (...) Onların yakalandığı hastalık, diğer kitleleri görmezlikten gelmelerine yol açıyor.”⁷⁰⁶ Şubat 1979 tarihli bir başka konuşmasında ise; “(e)y dünya mazlumları hangi kesim ve ülkeden olursanız, olun kendinize gelin; Amerikan ve ona benzer güçlerin gürültülü propagandalarından korkmayın; dünyayı onlara dar hale getirin ve hakkınızı bileğinizin gücüyle onlardan alın” ifadelerini kullanmıştır.⁷⁰⁷ Humeyni'nin vefatının ardından İran Cumhurbaşkanı olarak görev yapmış olan Haşimi Rafsancani ise yapmış olduğu bir konuşmada, “İslam, insanlığı mustazafların dünyaya hükümran olacağı son durağa götüren tarihi motordur.”⁷⁰⁸ ifadeleriyle ezilmişlerin ezenlere üstün geleceği bir dünya tasavvurundan söz etmiştir. Humeyni'nin devrimin hemen ertesinde yaptığı Nisan 1980 tarihli bir başka konuşmasında ise; “İran mustazaflarını doğulu ve batılı dünya müstekbirleri karşısında muzaffer kıldığından dolayı Allah'a sonsuz minnet borçluyuz” ifadelerine yer vermiştir.⁷⁰⁹ Müstekbir/mustazaf ayrımı çerçevesinde adalet ve

⁷⁰² **İmam Humeyni, Velayet-i Fakih**, s.49

⁷⁰³ Abrahamian, **Humeynizm**, s.56

⁷⁰⁴ Abrahamian, **Humeynizm**, s.24

⁷⁰⁵ Natali, a.g.e., s.207

⁷⁰⁶ **İmam Humeyni: Mustaz'af Müstekbir**, s.22

⁷⁰⁷ **İmam Humeyni: Mustaz'af Müstekbir**, s.131

⁷⁰⁸ Rafsancani, Cuma Hutbesi, Keyhan-ı hevai, 22 nisan 1987'de yer alan konuşmadan aktaran, Abrahamian, **Humeynizm**, s.56

⁷⁰⁹ **İmam Humeyni: Mustaz'af Müstekbir**, s.61

bağımsızlık vurgusu yapan örnekler çoğaltılabilir ve öyle ki konular çeşitlilik gösterse de bu hususlar İran siyasetlerinin dемеçlerinde daimî bir yere sahiptir.

Nabavi'ye göre, İran devrimi özünde İslami bir ideolojiye sahip olsa da daha önce ortaya koyulmamış bir anlayışa sahiptir. Ayetullah Humeyni, din ve politikayı birleştiren velayet-i fakih konsepti ile dinin devrimsel misyonunu vurgulayan devrimsel bir İslam anlayışı ortaya koymuştur. Bu bağlamda adalet, özgürlük, eşitlik için mücadeleyi esas alan ve ezilen mustazafların tarafında yer almayı öngören bir anlayış biçimlenmiştir.⁷¹⁰ Ayetullah Humeyni 21 Mart 1980 tarihli bir konuşmasında 'ne Doğu ne Batı' anlayışının altını çizer biçimde şunları söylemiştir: "Komünist güçlerin temsil ettiği tehlikenin Amerika'dan daha az olmadığı farkında olun; Amerika'nın yarattığı tehlike o kadar büyük ki, en küçük gafletinizde yok olacaksınız. Her iki süper güçte, dünyanın ezilen uluslarını yok etmeye niyetli ve bu ulusları savunmak bizim görevimizdir."⁷¹¹ Görüldüğü üzere, bu cümlede de hem dünyanın tüm ezilen halklarına önderlik etme düşüncesi hem de belirgin bir biçimde müstekbirler ve mustazaflar ayrımı üzerinden inşa edilen bir kimliklendirme söz konusudur. Humeyni, 12 Eylül 1980 tarihli bir başka konuşmasında ise yine ne Doğu ne Batı anlayışıyla paralel bir biçimde şunları söyler;

Tarafsız ülkeler, sizi Amerika'nın bizi, hepimizi yok etmeyi planladığına tanıklığa davet ediyorum. Aklını başına al ve ortak amacımıza ulaşmamıza yardım et. Ülkemizi kendimiz yönetmek için sırtımızı Doğu ve Batı'ya, Sovyetler Birliği ve Amerika'ya, döndük. (...) Dünyanın mevcut koşulları dikkate alındığında, ulaştığımız pozisyon tarihsel bir istisnadır.⁷¹²

Humeyni, 12 Eylül 1980 tarihli bir diğer konuşmasında ise şunları söylemiştir;

Hem Müslüman hem gayri müslim, dünyanın boyun eğdirilen uluslarının karşılaştığı en önemli ve acı verici problem Amerika problemidir. (...) Amerika dünyanın mahrum ve ezilmiş halklarının bir numaralı düşmanıdır. (...) Uluslararası Siyonizm tarafından onun için koordine edilen geniş ölçekli propaganda faaliyetleri aracılığıyla, dünyanın ezilen halklarını sömürür.⁷¹³

Özellikle Humeyni dönemi dış politikasına hâkim olan bu söylem tarzı, İran-İrak Savaşı'nın ertesinde ve Soğuk Savaş'ın nihayete ermesini takiben kısmi bir farklılaşma geçirmiş ve bu anlayışın anayasada ve politik söylemdeki varlığı baki olsa da yeni bir dış politik vizyon belirlenmiştir. Öyle ki, müstekbir/mustazaf ayrımı kendisine verilen önem dolayısıyla mevcut İran anayasasında da yer alan bir düşünce olmuştur. Anayasa'nın 154. Madde'sinde, "İran İslam Cumhuriyeti diğer milletlerin iç işlerine herhangi bir müdahaleden tümüyle kaçınmak suretiyle, dünyanın herhangi bir yerinde zulme uğramış halkların onlara zulmedenlere karşı yürüttükleri haklı mücadeleleri destekler"⁷¹⁴ ifadeleri yer almaktadır. İran İslam Cumhuriyeti Anayasa metninde yer alan 152. Madde uyarınca, "İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası hem hakimiyet kurmanın hem de hakimiyet altına girmek

⁷¹⁰ Behzad Nabavi, "Englab e İslami: Risheh Ha va Natayej" (Islamic Revolution: Its Roots and Consequences), *Asr e Ma (Our Era)*, 3 Esfand 1375 (February 22, 1996) 'dan aktaran; Hunter, **Iran Divided**, s.21-22

⁷¹¹ Khomeini, **Islam and Revolution**, s.286

⁷¹² Khomeini, **Islam and Revolution**, s.306

⁷¹³ Khomeini, **Islam and Revolution**, s.305

⁷¹⁴ Anayasa metni için bakınız: Firoozeh Papan-Matin, "The Constitution of the Islamic Republic of Iran (1989 Edition)", **Iranian Studies**, 47(1), 159-200, 2014, <http://dx.doi.org/10.1080/00210862.2013.825505> (25.02.2018)

hususunda her türlü hegemonya faaliyetinin reddedilmesi, ülkenin her yönüyle bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması; tüm Müslümanların haklarının savunulması; zorbaca faaliyetlerde bulunan güçler karşısında hiçbir taahhütte bulunmama ve saldırgan olmayan ülkelerle karşılıklı barışçıl ilişki tesis etme ilkelerine dayanır.”⁷¹⁵ Bu maddede yer alan tüm Müslüman halkların savunuculuğuna soyunma mevzusu daha çok birinci cumhuriyet olarak da anılan Humeynili yıllarda yürütülen devrim ihracı politikası bağlamında anlam kazanmaktadır. Yine her türlü hegemonya faaliyeti hususundaki karşıtlıkta devrim sonrası dönemin temel kimliksel düsturlarından birini teşkil etmiş, bu bağlamda kısmi söylem farklılaşmalarıyla birlikte rejimin dayandığı temel sütunlardan birini oluşturmuştur. Bu noktada devrimin mevcut lideri Hamaney’in İran’a yabancı ülke müdahalelerini kastederek dile getirdiği şu sözler dikkate değerdir.

Bugün istikbarın mazharı ve sembolü Amerika devleti ve rejimidir ve bu istikbarla mücadele bu inkılabın genlerinde vardır, bu milletin en temel isteği, en önemli işi ve arzusu istikbara karşı mücadeledir. Bu millet istikbarla mücadeleyi bırakacak olursa bunun anlamı, inkılap öncesindeki “ecnebilerin müdahalesine, zilleti kabullenmeye, o tehdit dolu vaziyete boyun eğmek”tir. İstikbarla mücadele denildiğinde bu milletin bütün fertlerinin anladığı ve algıladığı şey budur. (...) İstikbarla mücadele şu demektir: Dünya çapında, ulaşabildiğimiz her yerde istikbar ve emperyalizmin maskesini indirecek, onu ifşa edeceğiz. Nerede bir mazlum, istikbarın zulmüne uğramış mağdur olmuşsa, istikbarın zulmünden gına gelmişse; biz ne pahasına olursa olsun o mazlumun tarafını tutacağız. İstikbarla mücadeleden kastettiğimiz şey şudur: Dünyanın neresinde olursa olsun, Amerikalılar bir millete karşı veya yüce İslam dininin temel hükümlerinden birine karşı ya da bizim inandığımız bir hakikate karşı herhangi bir oyuna kalkışıp kumpas kuracak olursa biz o oyunu bozacak, o kumpası dağıtacağız! Bugüne kadar da bunu yaptık zaten!⁷¹⁶

Dolayısıyla bir sonraki bölümde çalışmanın sınırlılıkları dahilinde ele alınırken açık bir biçimde vurgulanacağı üzere, İran’da dönemsel dış politika farklılıkları söz konusu olsa da özellikle devrim rehberliği makamının vizyon ve söyleminde rejimin temel ilkeleri doğrultusunda bir rota takip edilmeye çalışılmakta, farklı cumhurbaşkanlıkları dönemlerinde dış politikaya ilişkin kısmi söylem değişiklikleri yaşanmış olsa dahi bunlar uygulamada çeşitli sınırlılıklarla karşılaşılabilmektedir. Ancak kimi zaman da bölgesel ve küresel gelişmeler ile uluslararası politikanın diğer aktörlerinin tutum ve davranışları bazı politika değişikliklerini zorunlu kılabilir. Çalışmanın bir sonraki bölümüne geçilmeden önce İran İslam Cumhuriyeti anayasasında kimliksel ilkelerin tespitini yapmanın ve anayasada ne şekilde yer aldıklarını incelemenin İran’ın politik vizyonunu anlamlandırmak açısından katkı sunabileceği düşünülmüştür.

2.3. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası’nda Öne Çıkan Kimliksel İlkeler

İran’da 1905-1911 yıllarını kapsayan Meşrutiyet hareketi Batılı bir anayasa ve yönetsel yapı ortaya çıkarmış fakat 1979 devrimi bununla bağdaşmayacak bir yöne kanalize olarak şahsına münhasır bir İslami yönetim yapısı ve İslami düşüncenin egemen olduğu bir anayasa ortaya çıkarmıştır.⁷¹⁷ İran’ın günümüz anayasası ideolojik vurgununun hakim olduğu ve Kur’an ayetlerine göndermede bulunan bir metindir.⁷¹⁸ İslam devrimi anayasasına dahil olan velayet ilkesi

⁷¹⁵ Papan-Matin, a.g.e., s.159-200

⁷¹⁶ Hamanei, a.g.e., s133

⁷¹⁷ Keddie, “Iranian Revolutions in Comparative Perspective”, s.309

⁷¹⁸ Beşiriye, **İran’da Devlet, Toplum ve Siyaset**, s.53

doğrultusunda veliy-i fakih tüm erkler üzerinde yaptırım gücüne sahip olmuştur. Bununla birlikte yasalar meclis kanalıyla çıkarılsa da bunları denetlemek maksadıyla bir de Koruyucu Konsey (Şurayı Nigehban) oluşturulmuştur. Anayasanın 93. Madde'sinde yer verildiği üzere İslami Şura Meclisi kararlarının yasal olarak kabul görmesi için Koruyucu Konseyin onayına ihtiyaç bulunmaktadır.⁷¹⁹ 1979 Devrimi'nin ardından hazırlanan ilk anayasa büyük oranda Humeyni'nin yetiştirdiği kimselerden müteşekkil Uzmanlar Meclisi (Meclis-i Hubregan) gözetiminde oluşturulmuştur.⁷²⁰ Daha sonra 1989 yılında Humeyni'nin vefatının ardından yapılan bir takım ufak değişikliklerle birlikte bugünkü halini almıştır.⁷²¹

Oliver Roy, din adamlarına ayrılan alanın yalnızca rehberlik makamı ve Anayasayı Koruma Konseyi üyeliği olduğunu, rehberin seçiminden sorumlu Uzmanlar Heyeti'nin dahi halk tarafından belirlenmiş olduğunu hatırlatır ve laik bir alanı da bünyesinde barındıran bir nevi başkanlık sistemi olarak tasvir ettiği İran yönetim biçimini “anayasacı teokrazi” olarak adlandırır.⁷²² Dini alanın yetki sınırlarının Anayasa ile belirlendiğini, yasaların Meclis eliyle belirlendiğini ve şer-i hükümlerin anayasadan bağımsız bir üstünlüğünün söz konusu olmadığını ifade eden Roy'a göre, “İran modeli, dinsel olanın yerini devletin belirlemesi, siyasal olanın konumunu dinsel belirlememesi anlamında, aslında “laik” bir modeldir.”⁷²³ Abrahamian ise, İran'ın anayasal çerçevesinin Fransa Beşinci Cumhuriyet'inin yarı başkanlık sisteminden izler taşıdığını ima etmektedir.⁷²⁴

Bununla birlikte, İslam Cumhuriyeti anayasasının birçok kısmında ulemanın toplum içindeki üstün rolünün altı çizilerek devletin işleyişinde sahip oldukları ayrıcalıklı konum vurgulanmış ve güvence altına alınmıştır.⁷²⁵ İran Anayasası'nın 6 ve 56. Madde'leri ulusun egemenliği ilkesinden söz eder ve Tanrı tarafından bahsedilen bu haktan kimsenin mahrum bırakılmayacağını ifade eder. Buna karşın anayasanın 110. Madde'si nihai egemen olarak fakihi yetkilendirir. Anayasanın 5. Madde'si kapsamında İran İslâm Cumhuriyeti liderinin fakiherler arasından belirlendiği vurgulanmıştır. Velî-yi fakih'in seçimine 107, rehberlik kurumunun koşullarına 109, liderin sorumlu olduğu görev ve yetkilere 110. Madde kapsamında yer verilmiştir. Djalili ve Kellner (2011) bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: “İslam cumhuriyetinin siyasi sistemi teokratik meşruluğun ve demokratik özgürlüklerin çakıştığı, karşılaştığı ve rekabete girdiği melez bir sistem oluyordu. Bu rekabet içinde son söz daima dini eğilime yatkın oluyordu.”⁷²⁶ Kısaca, günümüz İran'ın da talep ve arzuların dinsel otoritenin uygulama esasları ile ters düştüğü noktada son söz merci daima rehberlik makamı olmaktadır. Taleplere ilişkin hamleler Şii İslam'a ve en önemlisi rejim ilkelerine uygun olmak koşuluyla değerlendirilmektedir.

---

⁷¹⁹ Beşiriye, **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**, s.106

⁷²⁰ Abrahamian, **Humeynizm**, s.38

⁷²¹ Papan-Matin, a.g.e., s.159-200

⁷²² Roy, **Siyasal İslam'ın İflası**, s.231-233

⁷²³ Roy, **Siyasal İslam'ın İflası**, s.231

⁷²⁴ Abrahamian, **Humeynizm**, s.23

⁷²⁵ Papan-Matin, a.g.e., s.159-200

⁷²⁶ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.120

Anayasanın 11. Madde'sinde "Kuran'a göre tüm Müslümanlar aynı ve tek bir dini cemaatten olup, İran İslam Cumhuriyet Hükümeti genel politikalarını İslam uluslarının koalisyonu ve birliğine dayandırmak zorundadır ve bunun için sürekli çaba göstermelidir. İslam dünyasının siyasi, ekonomik ve kültürel birliğini kavrar" cümlelerine yer verilmiştir.⁷²⁷ Bu ifadelerden yola çıkılarak bu madde doğrultusunda İran'ın, mevcut devletler sistemi yerine İslam devletlerinin birliği neticesinde kurulacak bir İslami dünya düzeni öngörmekte olduğunu ifade edilmektedir.⁷²⁸ Djalili ve Kellner (2011) İran anayasasına ilişkin olarak, "bu metin aslında bir anayasadan fazla olarak gerçek bir din iman çalışmasıydı" şeklinde görüş bildirmektedir.⁷²⁹ İfade edildiği gibi anayasanın pek çok yerinde dini referanslara ve göndermelere rastlamak mümkündür. Bu öncelikle hem anayasanın ve hem de ülke işleyişinin temelini oluşturan 'velayet-i fakih' anlayışıyla söz konusu olmaktadır.

Bu doğrultuda anayasanın 5. Madde'sine göre, "zamanların kutsal efendisinin [on ikinci imam Mehdi'nin] kendisini gizlediği süre boyunca İran, İslam toplumunun uygulayıcı naibi ve yönetimi, dönemin meselelerine vakıf, adil ve faziletli *fakih*'e aittir..". Dolayısıyla, bu madde ile fakih'in imam Mehdi'nin yokluğunda onun yeryüzündeki vekili olduğuna ve yönetsel sorumluluğuna dair bir açıklamaya yer verilmiş olmaktadır.⁷³⁰ 110. Madde'de yine rehberin sahip olduğu yetkilerden söz eder.⁷³¹ Yine Anayasa'nın 57. Madde'si yasama, yürütme ve yargı erklerinden söz etmekle birlikte herbirinin Rehberine tabi olduğunun altını çizer.⁷³² Velayet-i fakih anlayışı devrimin ardından geliştirilen geçici anayasada yer almasa da daha sonra İran'ın mevcut İslami anayasasının temel dayanak noktası olarak belirlenmiştir.

Mevcut İran anayasasında onuncu bölümde yer alan maddelerde ise dış politikaya ilişkin esaslara yer verilmiştir. Anayasanın 2., 3. ve 153. Madde'leri yabancı devletlere boyun eğmenin ve bağımlılığın her türlüünü açıkça reddeder. Anayasanın 152. Madde'si toprak bütünlüğü ve bağımsızlığın korunmasının İran dış politikasının yönünü tayin etmede başlıca etken olduğunun altını çizer. 152. Madde'de, "İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası, her türlü tahakkümün sona erdirmek, topraklarının tam bağımsızlığını ve bütünlüğünü güvence altına almak, tüm Müslümanların haklarını savunmak, egemen güçler karşısında tarafsızlık politikası izlemek ve tarafsız milletlerle karşılıklı barışçıl ilişkileri sürdürmek temeli üzerine inşa edilir" ifadeleri yer almaktadır. Karimifard'a göre İran anayasasının 152. Madde'sinde kullanılan "hakimiyet" kelimesi tarih boyu süregelen yabancı müdahalelerine ve etkilerine atıfta bulunurken "boyun eğdirme" ve "tüm bağımsızlığın korunması" kelimeleri ise devrimsel ruhun birer yansımasıdır.⁷³³ 153. Madde, "(ü)lkenin doğal kaynaklarının, ekonomisinin, ordusunun, kültürünün ve milli yaşamın diğer yönlerinin dış kontrolüyle sonuçlanacak her türlü anlaşma yasaktır" der. Dış politikaya göndermede bulunan bir diğer madde olan 154. Madde'si ise "İran İslam Cumhuriyeti tüm toplumlarda

⁷²⁷ Islamic Parliament of Iran, "The Constitution of the Islamic Republic of Iran (1989)", <https://en.parliran.ir/eng/en/Constitution> (29.07.2019)

⁷²⁸ Papan-Matin, a.g.e., s.159-200

⁷²⁹ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.120

⁷³⁰ Papan-Matin, a.g.e., s.159-200

⁷³¹ Papan-Matin, a.g.e., s.159-200

⁷³² Papan-Matin, a.g.e., s.159-200

⁷³³ Karimifard, a.g.e., s.244

insanoğlunun mutluluğunu amaç edinmiştir. Tüm dünya halkları için bağımsızlık, özgürlük ve adil ve hakkaniyetli bir yönetimi hak olarak kabul eder. Bu sebeple, diğer milletlerin iç işlerine müdahil olmaktan bütünüyle imtina ederken, dünyanın herhangi bir yerinde müstekbirlere karşı mustazafların mücadelesinden yana olacaktır” demektedir.⁷³⁴

Kurulan yeni cumhuriyetin anayasasının giriş bölümünde açıkça; “tek bir dünya toplumunun oluşumu için yol hazırlayan (...) ve dünyadaki tüm mahrum bırakılmış ve ezilen halkların kurtuluşu için mücadelenin devamını sağlamaya çabalayan İslami ya da popüler hareketler safında çaba gösterilecektir” ifadelerine yer verilmiştir.⁷³⁵ Bu kapsamda, devletin yönetim kademesinin yanı sıra rejimin silahlı güçleri olan Devrim Muhafızları Ordusu(DMO)’nun da önemli ölçüde vazife üstlenmesi söz konusu olmaktadır. DMO hem devletin bekası hem de devrimin muhafazası adına vazife görmektedir. Bu doğrultuda Şii İslam coğrafyası başta olmak üzere İran toprakları dışında da çeşitli görevler üstlenerek devrimin ideoloji ve ilkelerinin muhafazası ve yaygınlaşması adına da görev üstlenmektedir.

Çalışmanın başından itibaren anılanlarla birlikte, bu bölümde İran kimliğinin olabildiğince geniş perspektifli bir portresi çizilmeye çalışılmış, kimliğin öne çıkan bileşenlerinin inşa süreçlerine çalışmanın sınırlılıkları ölçüsünde yer verilmiştir. Tamamlayıcı olması açısından müstekbir/mustazaf ayrımı ve adalet ve bağımsızlık söylemlerinin içeriklerinden kısaca bahsedilerek, İran anayasasında yer bulmuş olan kimlikel unsurlar da oldukça sınırlı ölçüde de olsa vurgulanmıştır. Bir sonraki bölüm, İran devletinin dönemsel dış politika uygulamalarının kimlikel bir perspektifle değerlendirilmesi biçiminde ilerletilecektir.

---

⁷³⁴ Islamic Parliament of Iran, “The Constitution of the Islamic Republic of Iran (1989)”, <https://en.parliran.ir/eng/en/Constitution> (29.07.2019)

⁷³⁵ Islamic Parliament of Iran, “The Constitution of the Islamic Republic of Iran (1989)”, <https://en.parliran.ir/eng/en/Constitution> (29.07.2019)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İRAN KİMLİĞİNİN ÇOK BİLEŞENLİ YAPISI VE DIŞ POLİTİKA

Bir önceki bölümde, İran kimliğinin tarihsel inşa süreçleri gözden geçirilerek, kolektif belleğin önemli birer parçası olmayı öteden beri sürdüren gelişmeler doğrultusunda kimliksel unsurların inşa süreçleri detaylandırılmıştır. Bu bölümde ise, İran kimliğinin onun eylemlerine yön verme kabiliyeti vurgulanacaktır. Zaman zaman birbiriyle zıtlıklar içerir biçimde göze çarpan birtakım eylemlerin, kimliğin çok bileşenli yapısından ve varoluşa ilişkin farklı kaygılardan ileri gelebildiğinden ve yanı sıra hem küresel hem bölgesel hem de iç politik değişimlerin eylemlerin işleyiş yönünde farklılıklar yaratabildiğinden söz edilecektir. Bu doğrultuda, İran siyasetinde 1979 devriminden bu yana söz konusu olmuş kimi yönetsel evreler, her bir dönemin dikkat çekici gelişmeleri ışığında değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3.1. İran'da Dış Politika ve Kimlik

Bir önceki bölümde detaylıca incelendiği üzere, İran kimliğinin en genel çerçevede İrancılık ve İslam unsurlarından ve bu unsurların alt bileşenlerinden etkilenmekte olduğu söylenebilir. Şii İslam kimliği, imparatorluk mirasçılığı ve tarihsel hegemonya karşıtlığı İran kimliğinin öne çıkan alt bileşenleridir. Bu çalışma, bahsi geçen bu bileşenlerin İran dış politikasının yönünü tayin etmekteki önemini vurgulamaktadır. Kimliğe ilişkin temel unsurlar zaman zaman bir arada uyumlu bir birliktelik sergilerken kimi zaman da birbiriyle çeliştikleri durumlar ortaya çıkarabilmektedir. Bu bağlamda, İran dış politikasının devrimden sonraki ilk on yıllık sürecinde daha agresif bir dış politika çizgisi takip edilirken, Irak ile sekiz yıldır süregelen savaşın nihayet sonlanması ve Ayetullah Humeyni'nin ölümünün ardından, Haşimi Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığı döneminde (1989-1997) daha çok ekonomik problemlerin üstesinden gelmesi ve bu doğrultuda uluslararası toplum nezdinde İran imajının düzeltilmesi yönünde bir dış politika takip edilmeye gayret edilmiştir. Bu dönemde her ne kadar dış politika adına pozitif bir çabadan söz edilse de örneğin Ekim 1991 tarihinde ortaya çıkan Filistin meselesinin çözümüne ilişkin uzlaşma sürecine İran'ın yaklaşımı olumlu olmamıştır. Dolayısıyla, içinde bulunulan zorlu koşullara rağmen İsrail ile ilişkilerde bir ılımlaşma arayışı göze çarpmaz. Yanı sıra İran adına tepki yaratan ve uluslararası alandaki imajına olumsuz katkı sunan ve onu pek çok açıdan zora sokan bir durum olmasına karşın, İran'ın 1990'lı yıllar ve sonrasında Hamas, İslami Cihad, Hizbullah gibi dönemin militan faaliyet yürüten oluşumlarına desteğinden ve bu gruplar üzerindeki etkinliğinden sıklıkla söz edilmektedir.⁷³⁶ Saideman bu hususta, "İran seçkinlerince yapılan kimliksel seçimler daha sonra onları sınırlar, bu nedenle Lübnan'daki grupların desteklenmesi tersine çevrilmesi kolay bir karar değildir. Bu durumlarda, kimlik politikaları yola bağımlıdır; Geçmiş kararlar mevcut politikanın olanaklarını sınırlar ve devletler sa-

⁷³⁶ Hunter, *Iran's Foreign Policy*, s.209

dece değişen maddi koşullara cevap vermekten sorumlu deęildir⁷³⁷ ifadelerini kullanır. Bununla birlikte yine, 1979 devrimi ile birlikte askıya alınan nükleer faaliyetlerin 1990'lı yılları içine alan evrede yeniden başlatılması kararı alınmış ve bu karar çerçevesinde, uluslararası denetimlere tabi olması gereken çeşitli faaliyetler uygulamaya koyulmuş ve daha sonra İran'ın başını epey ağrıtmalarına rağmen bu karardan geri adım atılmamıştır.

Dolayısıyla, bir yandan ılımlılığa ve uyuma ilişkin söylemler geliştirilirken öte yandan takip edilen eylem çizgisi İran dış politikasının tahlilini zorlaştıran bir yapı arz etmektedir.⁷³⁸ Bu bağlamda, Michael Axworthy, İran dış politikasının devrimsel, pragmatik ve aynı zamanda milliyetçi ilkeler etrafında şekillendiğini ifade etmektedir.⁷³⁹ Friedman'a göre ise, İran'da stratejik çıkarlara yön veren, bir yandan Humeyni'nin belirlediği devrimsel hedeflerken öte yandan materyal çıkarlardır. Yani, İran dış politikasının işleyiş sürecinde maddi ve ideolojik çıkara ilişkin unsurlar bir arada bulunmakta ve her biri aynı zamanda diğerini pekiştirici rol oynamaktadır.⁷⁴⁰ Zaman zaman ontolojik güvenliğe ilişkin kaygıların fiziksel güvenliğe ilişkin olanların önüne geçtiği durumlar söz konusu olabilmekte ve bu da İran'ın rasyonel kabul edilmeyen meydan okuyucu dış politik tutumda artışa sebebiyet verebilmektedir. Kısacası, İran'da çok çeşitli faktörlerin dış politikaya sirayet etmekte olduğundan ve yanı sıra kimi dönemsel ve düşünsel farklılıkların ve kimliğe ilişkin zaman zaman artan kaygıların dış politikayı şekillendiren bir rol üstlendiğinden söz etmek olanaklıdır.

Hunter, 1979 devrimi sonrasında İran adına dış politikada meydana gelen dalgalanmaların dört faktörden ileri geldiğini ifade etmektedir:⁷⁴¹

1-Politik yapının evrildiği gelenekselci yapıdan ileri gelen dış politika anlayışı, 2-İdeoloji yönlendirmeli politikaların uygulanabilirlik derecesinin belirginleşmesi, 3-İran'ın meydan okuyucu dış politik tavrına uluslararası arenadan gelen tepkiler, 4-İçsel ve dışsal gelişmelerin etkileşimi ve zorlayıcılığı neticesinde değişen ideolojik bakış açısı.

Ehteshami'ye göre ise, İran dış politikasının belirleniminde etkili olanlar, onun jeopolitik konumu, İslami bir aktör olmasından ileri gelen kimliği ve rolü ve ekonomi faktörünün yönlendirici etkisidir.⁷⁴² Bu bağlamda Ehteshami, 1979 devrimi sonrası İran'ın uluslararası ilişkilerini dört ayrı döneme ayırmanın faydalı olabileceğini ifade etmiştir. Ona göre, 1980-88 arası dönem çatışma(confrontation) dönemi, 1989-1997 arası dönem uyum(accommodation) dönemi 1997-2005 arası dönem detente (detente) dönemi, 2005 sonrası dönem ise itiraz (rejection) dönemi olarak adlandırılabilir. Ancak bu ayrımların Pehlevi dönemiyle dahi uyum arz eden süreklilik unsurlarının yahut kimi düzensizliklerin varlığını ortadan kaldırmak anlamına gelmediğinin de altını

⁷³⁷ Saideman, a.g.e, s.171

⁷³⁸ Brandon Friedman, *The Principles and Practice of Iran's Post Revolutionary Foreign Policy*, The Institute for the Study of Global Antisemitism and Policy (ISGAP), New York, 2010, s.6, <https://isgap.org/wp-content/uploads/2013/08/ISGAP-Working-Papers-Booklet-Friedman.pdf>

⁷³⁹ Michael Axworthy, "Principles and Debates in Iranian Foreign Policy", *Hemispheres. Studies on Cultures and Societies*, 29(4), 21-33, 2014

⁷⁴⁰ Friedman, a.g.e. s.5

⁷⁴¹ Hunter, *The Future of Islam*, s.285

⁷⁴² Ehteshami, "The Foreign Policy of Iran", s.284-291

çizmektedir.⁷⁴³ Max Weber'in geleneksel, karizmatik ve yasal olmak üzere üç başlık altında ele aldığı meşruiyet türlerinden yola çıkarak bu üçlü ayrımı İran siyasal yapısına uyarlayan Beşiriye'ye göre ise, "İran siyasal düzeninin İslam devrimi sonrasında iktidar ve meşruiyet türlerini, üç döneme ayırarak incele[mek olanaklıdır]. Birincisi, 1979-1989 arasındaki karizmatik iktidar ve siyaset dönemi; ikincisi, 1989-1997 arasındaki geleneksel iktidar ve siyaset dönemi ve üçüncüsü ise, 1997'den sonra ortaya çıkan yasal iktidar ve siyaset dönemi."⁷⁴⁴ Beşiriye, 1979 devriminden bu yana geliştirilen "kimlik inşa edici ideolojik söylemin aşamaları"nı ise şu biçimde sıralar.⁷⁴⁵

1-devrimin ardından ilk on yıllık süreci kapsayan ve dolayısıyla İran-Irak savaşı sürecini de içeren İslami kimliğin inşası ve kapsayıcı hale getirilmesine ilişkin ilk evre. Bu evrede "Müslüman millet", İslam ümmeti", "İslam cumhuriyeti", "ümmetin birliği" olguları kimlik inşasının kapsamını belirlemek adına sıklıkla telaffuz edilmiştir. 2-ilk on yıllık evrenin gözden geçirildiği ve İran-Irak Savaşı'nın bitiminden itibaren 1990'lı yılların ilk birkaç yılına tekabül eden ikinci aşama, 3-1997 yılından başlayarak kimliksel İslam ideolojisinin gerileme yaşadığı ve farklı kimliklerle yer değiştirdiği üçüncü evre.

İran'da ne devrimin ne de dış politikanın geleceğine ilişkin kesin bir yargıda bulunulmaması dahi, Ramazani'nin de belirtmiş olduğu gibi yine de kişilerden bağımsız olarak politikaya yön veren bir politik kültürün varlığından söz etmek olanaklıdır.⁷⁴⁶ Bahsi geçen politik kültür ise kimliğin doğrudan ya da dolaylı yansımalarını içerir. Kimliğin çeşitli bileşenleri bu projeksiyona dahil olmaktadır.

Akbarzadeh ve Barry, İran'da kimliğin bileşenlerini İrancılık, İslam ve Şiiilik olarak sınıflandırmaktadır. Bununla birlikte bu bileşenlerin tümünün birbiriyle kesiştiğini ve asla tümüyle birbirinden ayrılmadığını altını çizmektedirler. Bu ayrıma göre, İslam Cumhuriyeti'nin meselelere bakış açısını belirleyen, temel düşünsel bağlamını veren bu üç unsurdur ve her biri hâkim politik söylemde özel birer başvuru kaynağı olabilmektedir. Bununla birlikte, her ne kadar İrancılık, İslam ve Şiiilik olguları uyumlu bir biçimde işletilmeye çalışılsa da özellikle bölgesel bir kriz ya da ayaklanma söz konusu olduğunda durum farklılaşabilmektedir. Akbarzadeh ve Barry, İslam devrimi sonrasında işbaşına gelen her bir liderin hem kendi politik önceliklerinden söz etmek ya da onları gerekçelendirmek hem de uluslararası alanda ilişki geliştirmek ya da var olan ilişkileri askıya almak ya da sonlandırmak gibi süreçlerin tümünde İran'ın kimlik unsurlarından istifade etmiş oldukları söylemektedir. Onlara göre, bahsi geçen kimlik unsurlarının "her biri idealize edilmiş "saf" formdadır ve İranlı liderler dış politika sorununa en uygun biçimde hizmet eden unsurlara yönelmektedir. Bu nedenle her birini anlamak, kaçınılmaz çelişkileri ve örtüşmeleri açıklamak, özellikle İrancılığın toprak bütünlüğü konusundaki belirgin vurgusunun dini değerlerle çarpıştığı durumlarda açıklamada bulunmak için çok önemlidir."⁷⁴⁷

⁷⁴³ Anoushiravan Ehteshami, "Iran's International Relations: Pragmatism in a Revolutionary Bottle", **Middle East Institute**, 29 January 2009, <http://www.mei.edu/content/iran%E2%80%99s-international-relationspragmatism-revolutionary-bottle>, (26.08.2018)

⁷⁴⁴ Beşiriye, **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**, s.84

⁷⁴⁵ Beşiriye, "İran'da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik", s.83

⁷⁴⁶ Ramazani, **Independence**, s.91

⁷⁴⁷ Akbarzadeh ve Barry, a.g.e., s.613-629

Esasen, İran'ın kimlik yapısı tarihi, siyasal ve toplumsal sebeplere dayalı bir biçimde ve bir inşa öznesi olarak sürekli dönüşüm geçirmiştir. Hossein Karimifard, İran kimliğinin temelini 'Pan-İranizm', Şii vurgunun hâkim olduğu 'Pan-İslamizm' ve 'modernizm'in bileşiminden ileri geldiğini ifade eder.⁷⁴⁸ Akbarzadeh ve Barry'nin söz ettiği gibi İran'da kimliğin farklı bileşenlerinin birbiriyle kesişen yönleri söz konusu olsa da bu her bir kimliksel öğenin daima birbiriyle uyum içerisinde mevcut olduğu anlamı taşımaz.⁷⁴⁹ Daha ziyade kimi zaman birinin diğerlerine daha baskın olması söz konusu olabilmektedir. Örneğin, Humeynili yıllar olarak tarif edilen ilk on yıllık evrede daha ziyade Şii İslam kimliğinin pekiştirilmesi ve hegemonya karşıtlığı ön planda tutulurken İran milliyetçiliğinin özellikle ümmetçi anlayıştan dolayı geri plana itilmesi söz konusudur. Fakat sonrasında gelen, Rafsancani döneminde daha çok ön plana çıkan İran milliyetçiliğidir ve bu bağlamda, politik arenada meydan okumadan ziyade daha uzlaşmacı ve pragmatik olarak ifade edilebilecek bir anlayış hakimdir. 1997-2005 yılları arasında cumhurbaşkanlığı yapan Hatemi dönemi de yine benzer şekilde güven inşa edici çabaların hâkim olduğu, ülke ve rejim adına kimi yaşamsal problemlerin üstesinden gelinmeye çalışıldığı bir süreç olmuştur. Kısacası, Hatemi döneminde de daha ılımlı bir dış politika çizgisi izlenmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, Humeyni dönemine nazaran ılımlılığın ve uzlaşmacılığın ön planda olduğu bu iki dönemde de Şii İslam kimliğinin dışlanması söz konusu olmamıştır ve bazı yönlerden işletilmiş ancak kimi nedenlerle geri planda tutulmuştur. Bu süreçte hegemonya karşıtlığının da çok fazla göz önünde olduğu söylenemez. Bununla birlikte, kimliksel bir unsur olarak mevcudiyetini sürdürür ve gerekli hallerde varlığını hissettirir.

İran için mevcut durumda rejimin bekasını sağlamak her daim öncelikli esastır. Bu bağlamda, kimliksel sürekliliğin sağlanması son derece elzem olmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, işletilen politikalarda rejimin temel ilkelerine sadık kalınmaya gayret edilmekte ve fiziksel güvenliğin yanı sıra ontolojik güvenliğin de sürdürülmesi önem arz etmektedir. Bunu gerçekleştirirken kimi zaman daha uyumlu ve ılımlı politikalar izlenirken kimi zaman dış politika bağlamında tümüyle bir politik restleşme ya da reel politikten sapma söz konusu olabilmektedir. Örneğin, Ahmedinejad dönemi Şii İslam'ın, hegemonya karşıtlığının ve İran milliyetçiliğinin aynı anda sıklıkla ön planda olduğu ve dış politikada daha çok meydan okuyucu bir tavrın göze çarptığı bir dönemdir. Hatemi dönemi ise daha çok bölgesel politikalara aktif katılımın söz konusu olduğu ve dış politikada ılımlı ve uzlaşma yanlısı bir yaklaşımın hâkim olduğu bir dönemi ifade eder. Fakat esasen kimi dönemsel farklılıklardan ayrı olarak sürdürülmeye ve korunmaya gayret edilen temel bir kimlik yapısı mevcuttur ve dolayısıyla her dönem kendi içerisinde çeşitli meydan okumalar ve uzlaşmaları birlikte barındırır.

Kısacası, İran'ın kimlik söylemi onun kimliksel bileşenleri dış ilişkilerinin yönü açısından belirleyici olmaktadır.⁷⁵⁰ Bu bağlamda Müslüman ya da tarihsel olarak İran coğrafyası olarak kabul edilen bölgede varlık göstermiş uluslarla pozitif ilişki geliştirilmesi öncelikli bir biçimde tercih edilirken, İran'ın sosyal kimlik inşasının bir parçası olan anti emperyalist Batı karşıtı söylem ise bilhassa ABD ve İsrail özelinde gerçekleşebilecek olası bir pozitif ilişki tesisini sekteye uğratmaktadır. Örneğin, Ahmedinejad döneminin İslam'ın yanı sıra öte yandan İrancı düşüncüyü de

⁷⁴⁸ Karimifard, a.g.e., s.240-246

⁷⁴⁹ Akbarzadeh ve Barry, a.g.e., s.613-629

⁷⁵⁰ Akbarzadeh ve Barry, a.g.e., s.616

oldukça öne çıkaran dış politika anlayışı, Afganistan, Tacikistan gibi bölge ülkeleriyle *İranzamin* düşüncesi temelinde bir yakınlaşmanın artırılması adımlarını beraberinde getirmiştir.⁷⁵¹ Bu dönemde ayrıca müstekbir/mustazaf anlayışı doğrultusunda ve hegemonya karşıtlığı düşüncesinin de bir yansıması olarak Latin Amerika gibi uzak coğrafyalardaki ülkelerle de ilişkilerdeki samimiyetin ilerletilmesine yönelik çabalar son derece dikkat çekmiştir.⁷⁵² Bununla birlikte, İran kendi toprak bütünlüğünü tehlikeye atacak durumların içerisinde yer almaktan imtina etmektedir. Rejimin yaşatılması için devletin yaşatılması daima öncelikli amaçtır. Bu doğrultuda hiçbir politikaya körü körüne bir bağlılıktan söz edilemez. Örneğin, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının büyük kısmını işgal altında tuttuğu Dağlık Karabağ meselesi hususunda doğrudan Azerbaycan'ın desteklenmesi söz konusu değildir. Ya da Uygur bölgesi uygulamalarından ötürü Çin'le politik bir zıtlasma göze alınmaz. Yanı sıra, ABD karşısında Çin'e ve Rusya'ya yaklaşan İran'ın bu ülkelerin kimliğinin İslami yönü açısından hassasiyet doğuran ve tepki yaratması beklenen kimi politikalarına müdahale edici bir resmi politika geliştirmesi söz konusu olmamaktadır. Ancak, İran'ın kimliksel ötekisi olan İsrail ve ABD ile ikili ilişkilerde var olan gerilimin ise söylem ve eylemlerin negatif yönlü inşasının sürdürülmesi doğrultusunda tırmandırıldığı gözlenmektedir.

Ehteshami, İran dış politikasının belirleniminde etkili olan faktörleri, onun jeopolitik konumu, İslami bir aktör olmasından ileri gelen kimliği ve rolü ve ekonomi faktörünün yönlendirici etkisi olarak sıralamıştır.⁷⁵³ İran'ın 1979 devriminin ardından uluslararası alanda sahip olduğu ikili ve çoklu ilişkiler ve izlemekte olduğu dış politika, onun hem jeopolitik konumundan hem devrim ideolojisinin getirilerinden hem de iç politikada sahip olduğu karmaşa ve çelişkilerden etkilenmektedir. Ehteshami, bu durumu "İran'ın dış politikası ve aslında uluslararası ilişkileri, yalnızca dünyanın oldukça dinamik ve stratejik olarak önemli bir kısmında ortaya çıkan devrimci bir devletin karmaşıklığını değil, aynı zamanda yeni devrimci cumhuriyetin kendi iç siyasetinin karmaşıklıklarını ve çelişkili gerginliklerini de yansıtıyor" diyerek özetler.⁷⁵⁴ Jeopolitik ve ekonomik faktörler birbirini etkilemekle birlikte bir önceki bölümde detaylandırıldığı üzere her ikisi de İran kimliğinin belirleniminde önemli birer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İran kimliğinin bileşenleri arasında sıralamaya değer bulunan dikkat çekici öğeler daha evvelki bölümde detaylarıyla tartışılmıştır. Tüm bu faktörler dış politika üzerinde etki sahibi olmakla birlikte zaman zaman dönemsel koşullar dahilinde birinin diğerine öncelendiği durumların da söz konusu olabildiği görülmekte ve bahsedildiği üzere bu da çelişkili bir görüntü ortaya çıkarabilmektedir. Ancak bu çelişkili duruşa katkı sağlayan bir diğer husus da belirli hususlar da zıtlıklara sahip olan farklı fikrî yapıların iç politikadaki mevcudiyetidir ve bu nedenle bu konudan da kısaca bahsetmenin faydalı olacağı düşünülmüştür.

---

⁷⁵¹ Bkz. Brenton Clark, "Iranian Foreign Policy Towards Tajikistan and Afghanistan during the Ahmadinejad Presidency: The Rising Saliency of Persian National Identity", *Journal of Central Asian and Caucasian Studies*, 7(13), 73-105, 2012

⁷⁵² CNN, "Ahmadinejad wraps up Latin American tour", 14 January 2012, <https://edition.cnn.com/2012/01/13/world/americas/latin-america-ahmadinejad-visit/index.html> (08.07.2019); FRANCE 24, "Ahmadinejad and Chavez celebrate revolutionary ties" 25 November 2009, <https://www.france24.com/en/20091125-ahmadinejad-chavez-celebrate-revolutionary-ties> (08.07.2019)

⁷⁵³ Ehteshami, "The Foreign Policy of Iran", s.284-291

⁷⁵⁴ Ehteshami, "Iran's International Relations"

3.2. İran İslam Cumhuriyetinde İçsel Muhalefetin Anlaşılması: Muhafazakârlar ve Reformistler

Karar verici kimse ya da grupların politik kimlikleri doğrultusunda devlet çıkarlarına ilişkin sahip oldukları algılar, devletlerin dış politikasını şekillendirici birer unsur olarak ele alınabilir. Bu bağlamda, bir devletin yönetim biçiminde herhangi bir farklılaşma olmaksızın gerçekleşecek olası hükümet değişimlerinin, o devletin dış politikasının yönünü yeniden tayin edici bir etkiye sahip olabildiğinden söz edilebilmektedir. Modern bir devlet yapısı içinde bu gibi bir değişim şüphesiz ki içsel muhalefetin ve işleyen bir demokrasinin varlığıyla mümkündür. İran için toplumsal ve düşünsel farklılığın halihazırda var olan demokrasi temelli yapıya taşınan ilk adımlarının ortaya çıkışı ve siyasal alana sirayet edişi, Batılı fikirlerin İran'a nüfuz ettiği bir dönemde yani daha çok yirminci yüzyıl başlarında söz konusu olmaya başlamıştır. Anayasal hareketlerle birlikte görünürlük kazanan bu durum çoğu kez monarşiye karşı toplumsal birliktelik biçiminde seyretmiş olsa da derine inildiğinde göze çarpan fikirsiz ayrılıklar da o günden bu yana mevcudiyetini sürdürmüştür. 1979 devrim sürecine de iştirak eden bu toplumsal birliktelik hissi, devrim ertesinde derindeki fikri ayrılığın oldukça görünür olmasıyla son bulmuştur. Pek çok zorunlu göçün ve muhalifleri bastırma ya da ortadan kaldırmaya yönelik hareketin ardından keskin uçlarda seyreden içsel muhalefeti büyük ölçüde törpüleyen devrim rejimi, bir yandan da belirli bir çerçevede de olsa farklı fikirleri bünyesinde barındırmayı sürdürmüştür. Bununla birlikte, bu fikri ayrılıklar daha çok İslami düşünce odağını paylaşan yorum temelli farklılıklar olarak göze çarpmıştır. İran rejim yapısına yönelen içsel ve dışsal muhalefetin ve çeşitli politik düşünsel ayrılıkların detayları bu çalışmanın kapsamını aşmasından ötürü burada detaylandırılmayacaktır. Bununla birlikte, genel çerçevede görünür olan ve rejim dahilinde kabul görmenin yanı sıra pek çok açıdan özdeşlikler barındıran fikir ayrılığı yapısından yüzeysel olarak söz edilecektir.

Modern İran politik sahnesinde çekişen taraflar arasında var olan uyuşmazlığın kökenleri, 1979 devrimi öncesi geçmişe dek uzanmaktadır. İran'da anayasal temelde daha seküler bir yapı öngörenler ile politik meşrutiyeti dinsel bir temel üzerine oturtanlar arasındaki fikir ayrılığı, esasen 19.yy. sonlarında Batı modernitesi ile tanışma ve 1906 Anayasa Devrimi esnasındaki düşünsel ayrılığa kadar geri gitmektedir. Bundan sonraki süreçte de bu bölüntü politika ve yönetime ilişkin meselelerde artarak devam etmiştir. Bununla birlikte, 1981 yılında mevcut rejimin başlangıç yapılanması tamamlandığından bu yana, İslamcı olmayan grupların eliminasyonunun ardından bugünkü İslamcı sağ ve sol gruplar politik sahneyi tümüyle devralmış ve o günden bu yana sistemin kontrolü ve biçimlenişine ilişkin politik güç rekabeti içerisinde olmuşlardır.⁷⁵⁵ Kısacası, 1979 devrimi sürecinde kurulan toplumsal ortaklık, içinde barındırdığı farklı fikirler oranında bir çatışmayı da beraberinde taşımıştır ve nihayet devrimin gerçekleşmesiyle birlikte fikir uyuşmazlığı temelinde ciddi bir güç mücadelesinin söz konusu olduğu söylenebilir.

İran'da 1908 tarihinde meclisin kapatılmasının ardından ortaya çıkan süreçte, din adamları önderliğindeki ılımlılar ve tarım ve sosyal reforma ilişkin programları bulunan demokratlar arasında bir bölünme ortaya çıkmıştır.⁷⁵⁶ Bununla birlikte, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında yabancı

⁷⁵⁵ Hunter, *Iran Divided*, s.245-247

⁷⁵⁶ Keddie, "Iranian Revolutions in Comparative Perspective", s.304

güçlerin İran'a yoğun müdahalesi de içeride farklı ideolojik ve politik güçler arasındaki rekabeti artırıcı bir etki yaratmıştır.⁷⁵⁷ Anayasa devrimine (1905-1911) ilişkin süreçte ise ulema içerisinde fikir ayrılıkları göze çarpmaktadır. Örneğin, Şeyh Fazlullah Nuri'nin önderlik ettiği grup, anayasal hak taleplerinin ve Batı toplumunca elde edilmiş yönetsel ve hukuksal kazanımların İran özelinde de uygulanmasını kabul edilemez bir yozlaşma olarak görürken, Tabatabai önderliğindeki bir diğer ulema grubu Batı'nın kimi uygulamalarının İran'a aksetmesinde bir sakınca görmemişlerdir. Bu süreçte kendi içlerinde fikir ayrılıkları çoğalan ulemanın büyük bir kısmı anayasacı harekete sırtını dönerek Şah'tan yana tavır almıştır. Kısacası, İran uleması içerisinde fikir ayrılıkları daima mevcut olagelmıştır ve bu grup içerisinde de tek ve bütünlüklü bir fikirsavunudan söz etmek öteden beri olanaklı değildir.⁷⁵⁸

Dolayısıyla, İran'da 1979 devrimi sonrasında yaşanan politik kutuplaşmanın temelleri tarihsel süreçte çeşitli ideolojilerin ve çağdaşlaşma yönündeki fikirlerin İran'a nüfuz etmesiyle birlikte atılmıştır. Bu süreçler politik kültürü ve toplum kimliğini şekillendirerek ülkenin geleceğine yön vermiştir.⁷⁵⁹ Yani, örneğin İkinci Dünya Savaşı sürecinde İran'da artan yabancı etkinliği bir yandan çeşitli politik ideolojileri bu topraklara taşıırken öte yandan çağdaşlaşma taleplerine ilişkin tohumların da kısmen de olsa varlık kazanmasına ön ayak olmuştur. Bu etkileşim İran'da hem muhafazakâr gelenekselci kitle arasında hem de bütünde sağ sol ayrımı olarak nitelendirilen fikirsavunuların ortaya çıkışında etkili olmuştur.

Hatemi, ünlü CNN röportajı esnasında kendisine yöneltilen bir soruya cevaben İran'ın reformist ve muhafazakar ayrımından: "elbette İran'da görüş ayrılıklarımız var ve bir siyasi eğilim mantığının egemenliğine ve hukukun üstünlüğüne kesin olarak inanırken, yasaların ötesine geçme hakkına sahip olduğuna inanan bir başka eğilim de söz konusu olabilmektedir" diyerek söz etmiştir.⁷⁶⁰ İran'da muhafazakâr ve reformist gruplar arasındaki ayrım, rehberlik kurumunun yönetsel yapıda ve politik işleyişte sahip olduğu etkin pozisyona ilişkin tutumsal farklılaşmada da göze çarpar. Reformist olarak ifade edilen kesim rehberlik kurumunun gücünün sınırlandırılması ya da tümüyle feshedilmesini talep etmektedir. Bununla birlikte, İran sağı ise 1980'ler süresince önemli değişiklikler geçirmiştir ve 1980'lerin sonlarına kadar 'geleneksel' sağ ve 'reformist' sağ olarak iki gruba ayrılmıştır. Bu dönemin modernist kanadı özellikle Rafsancani ve onun destekçileri ve yanı sıra daha ılımlı bir çizgiye kayan bazı solcuları ifade eder. Reformist sağ kalkınmacı bir ekonomik anlayışı ve serbest girişimi desteklemiştir. Politik alanda ise çoğulcu anlayışın gerekliliğinin farkında olmuşlardır. Aynı zamanda daha milliyetçi olan reformist sağın başlıca politik organizasyonları 1996 yılında oluşturulan Hizb-e Kargozaran-e Sazendegi olmuştur. Geleneksel sağ ise görüşlerinde tutucudur ve politik ideoloji olarak İslam cumhuriyetinin dinsel ve İslami boyutuna vurgu yapmışlardır. Rehberlik kurumunu cumhurbaşkanlığı ya da meclise üstün kabul ederler. İslam'da Allah'ın partisi ve Şeytan'ın partisi olarak yalnızca iki parti olduğunu savunan bu kesim politik parti oluşumuna özellikle karşı olmuştur. Bu kitle, Cemiyet/Hizb-e Motalefeh İslami, Jameh-e

---

⁷⁵⁷ Algar, "Imam Khomeini", s.277

⁷⁵⁸ Axworthy, **İran: Akıl İmparatorluğu**, s.258-260

⁷⁵⁹ Hunter, **Iran Divided**, s.246

⁷⁶⁰ CNN, "Transcript of Interview with Iranian President Mohammad Khatami", 7 January 1998, <http://edition.cnn.com/WORLD/9801/07/iran/interview.html> (09.04.2019)

Rouhaniun-e Mobariz (JRM), Jameh-e Modaressin-e Howze-e Elmieh-e Qum (JMHQ) gibi gruplarca temsil edilmiştir. Her ne kadar geçen bölümde detaylandırılmış olan *mutlak fakih* düşüncesi bugün İran'ın Şii anlayışının özünde yer almaktaysa da zamanla ılımlı reformistler ve ilerlemeci muhafazakarların rehberlik kurumuna ilişkin düşünceleri yakınlaşmış ve kimi ılımlı muhafazakârlar rehberin mutlak güce sahip olması meselesinin İslami sistemin devamlılığını tehdit edici bir durum olduğuna kanaat getirmişlerdir.⁷⁶¹

Beşiriye, devrimden itibaren Humeyni'nin vefatına dek geçen süreçte hakim olan ve bütüncül özellik arz eden Gelenekselci-İslamcı ideolojik devlet yapısından, 1990'lı yıllar itibariyle yaşanan demokrasinin benimsenmesi evresi doğrultusunda kimi gereksinimlerin göreceli olarak belirmesiyle birlikte, otoriter yönetime eşlik eden "*facade demokrasi*" (göstermelik demokrasi)'ye geçiş yaşandığını daha sonra bunun "*quasi demokrasi* (demokrasi benzeri)" bir yapıya evrildiğini ifade etmektedir.⁷⁶² Ona göre,

İran'da, muhafazakâr ve gelenekselci olarak tanımlanan dinamikler, siyasal düzeni facade demokrasiye doğru yönlendiren ve İslam Cumhuriyeti siyasal otoritesindeki yapının merkeziliğini oluşturan güçlerdir. Buna karşı, aşırı sağ dinamikler olarak tanımlananlar ise, *facade* demokrasiden daha geriye giderek ideolojik ve totaliter devleti savunurlar. Diğer taraftan reform bloğunu oluşturan dinamikler ise, en azından siyasal düzeni kendi bütünlüğü çerçevesinde *quasi* demokrasiye doğru yönlendirirler. Aynı zamanda bu dinamiklerin bir kısmının bazı istekleri *quasi* demokrasiyi aşmaktadır.⁷⁶³

İran'da özellikle Kaçar Hanedanlığı'nın sona ermesini takiben görünür olmaya başlayan modernleşmeye ilişkin fikirler barındırdığı karşıtlıklar ölçüsünde geleneksel düşünce ile çatışmış ve bu süreç İran politik yaşamının yönünü belirlemiştir.⁷⁶⁴ Keddie, 1979 devrimi öncesi süreçte toplumun yönetime ilişkin rahatsızlıkları bulunan gruplarını *köktenci* yahut *gelenekçi* olarak adlandırmamak gerektiğini, çünkü bu kitlelerin temel probleminin içerideki despot rejim ve Batı'nın kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda dayattığı bağlayıcılık olduğunu ifade eder.⁷⁶⁵ Dolayısıyla, esasen 1979 Devrimi kökenini geleneksel dinsel ideolojiden alan diğer büyük devrim hareketlerinden ve üçüncü dünya devrimlerinden farklıdır.⁷⁶⁶ Öyle ki, İran İslam devrimi liberaller, ulusalcılar, komünist parti taraftarları, öğrenciler, din adamları, işçiler, tüccarlar gibi oldukça farklı kesimlerin birlikteliği ile meydana gelmiştir. Ve tüm bu grupların gelenekçi olarak nitelendirmek makul değildir. Bu kitleleri bir araya getiren modernizm karşısında geleneğin savunusu değildir. Daha ziyade, içsel ve dışsal tiranlığın çerçevelediği bir alanda yaşanan ve bu sıkışmışlıktan kurtulmak maksadıyla el ele verilen bir bağımsızlık mücadelesidir.

1979 devrim süreci ile birlikte toplumsal ve siyasal alanda varlık göstermeye çalışan pek çok farklı kesim ortaya çıkarak, çeşitli parti biçimli organizasyonlarda temsil faaliyetleri yürütmeye başlamışlardır. Beşiriye, bu devrim sonrası bloklaşmayı dört grup altında değerlendirmekle birlikte,

⁷⁶¹ Hunter, *Iran Divided*, s.130-195

⁷⁶² Beşiriye, *İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset*, s.44-53

⁷⁶³ Beşiriye, *İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset*, s.50

⁷⁶⁴ Beşiriye, *İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset*, s.13

⁷⁶⁵ Keddie, *Iran and the Muslim*, s.109

⁷⁶⁶ Keddie, "Iranian Revolutions in Comparative Perspective", s.298

liberal demokratik ve gelenekselci parti oluşumlarını sağ kanat, sosyalizm yanlısı ve İslamcı radikal parti ve grupları ise sol kanat olarak sınıflandırmaktadır. O'na göre, 1979 devrimini ortaya çıkaran ve sürece destek veren kitleleri iki grupta toplamak gerekirse, ilk grubu mevcut yönetsel gücün sınırlandırılması ve anayasa devrimi ile kazanılan hakların işletilmesi taleplerine sahip modern kitlenin oluşturduğu söylenebilir. Bununla birlikte bir diğer grubu ise, daha gelenekselci fikirlere sahip olan halk ve ulemeden oluşan muhafazakâr kitle meydana getirmektedir. Her iki grupta Pehlevi rejiminin işleyişinden hoşnut olmamakla birlikte, düzene karşı ayaklanmada bir arada bulunmayı seçtilerse de devrimin gerçekleşmesinin ardından kendi içlerindeki uyuşmazlıklar göze çarpmaya başlamıştır.⁷⁶⁷ 1979 Devrimi'nin hemen ardından gelişen süreçte “[g]üç dengelerindeki değişim, milli ve dini grupların karşı cephelerde yer aldıkları siyasi mücadeleler, İran kimliğinin *milli* boyutunun zararına ve *dini* boyutunun lehine sonuçlanmıştır.”⁷⁶⁸ Dolayısıyla, ideolojik saiklerle hareket etme eğiliminde olan muhafazakar gelenekselci kitle, milliyetçi unsurları önceleyen kesim karşısında güç kazanmıştır. Bununla birlikte, bu durum İran Irak Savaşı ile birlikte bir nebze de olsa törpülenecek ve ilerleyen süreçte milliyetçi hassasiyetler politik arena da daha fazla görünür olmaya başlayacaktır.

Henüz devrim sonrasında kurulacak devlet yapısına ilişkin herhangi bir netliğin olmadığı süreçte bir arada hareket eden kitleleri, “Modern blok” (Milli Cephe, Özgürlük Hareketi, Mücadeleci Öğrenciler Hareketi) ve “Muhafazakar-İslamcı blok” (Tahran Mücadeleci Din Adamları, Kum İlim Havzası Müderrisleri Cemiyeti, İslam Cumhuriyeti Partisi) olarak iki ayrı grupta değerlendiren Beşiriye'nin ifade ettiği gibi, modern blokta yer alan hareketler fıkıha dayalı bir devlet anlayışını reddederek laik bir yapı öngörüsüne sahip olmuşlardır.⁷⁶⁹ 1979 Devrimi sonrasında yeni kurulan rejimin kimliksel belirteçlerinin başında gelen İslam vurgusu ise Humeyni güdümündeki İslam Cumhuriyeti Partisi tüzüğünde yerini almıştır.⁷⁷⁰ Dolayısıyla, her ne kadar sonrasında İslam devleti hususu toplum nezdinde kabul görmüşse de, devrim sonrası henüz oluşmuş olan geçici iktidar kadroları arasında yönetim biçimine dair tam bir uzlaşıdan söz etmek olanaklı olmamaktadır. Karimifard'ın milliyetçi cephe ve İslami cephe genellemesiyle söz etmeyi yeğlediği bu gruplar arasındaki düşünsel farklılıklar devrimin ertesinde belirginleşmiş, Humeyni ise bu süreçte milliyetçi cepheyi İslam hükümetine karşı olmakla ve dinden çıkmışlıkla itham etmiştir.⁷⁷¹ Bununla birlikte, İslam devriminin amacını İran'ın değerlerini ve kimliğini İslam anlayışlarına uygun olarak yeniden şekillendirmek ya da yeniden İslamileştirmek olarak ifade eden Hunter, bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilenlerin bir kısmını şöyle sıralar:⁷⁷²

1. İran'ın İslam öncesi tarihiyle ilişkili gelenek ve uygulamaları yozlaşmış cahiliye dönemine ait olgular olarak kabul edilerek ortadan kaldırılmaya çalışıldı.
2. Ünlü şair Firdevsi'nin heykeli de dahil olmak üzere kimi İslam öncesi anıtlar tahrip edilmeye çalışıldı.
3. İslami isimlere karşılık Farsça isimlerin kullanımı önlenmeye çalışıldı.

⁷⁶⁷ Beşiriye, **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**, s.25-74

⁷⁶⁸ Ahmedi, “İran'da Din ve Milliyet”, s.49

⁷⁶⁹ Beşiriye, **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**, s.75-76

⁷⁷⁰ Beşiriye, “İran'da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik”, s.83

⁷⁷¹ Karimifard, a.g.e., s.239-246

⁷⁷² Hunter, **Iran Divided**, s.123

4. Ülke ulusal kimliğinin tek temeli olarak İslam vurgulandı.
5. İran milleti (mellat-e Iran) kavramı İslam ümmeti(Ummat-e Islam) kavramı ile yer değiştirdi. Bu bağlamda İran'ın ulusal çıkarlarını vurgulayan bir dış politika izlemekten ziyade pan-İslamist hedefleri vurgulayan bir dış politika söz konusu oldu.
6. Batıya özgü olduğu kabul edilen şeylerin yasaklanması adına kadın ve erkeklerin kılık kıyafetlerine ilişkin birtakım düzenlemelere gidildi.
7. Alkol, kumar ve icra edilecek müzik biçimlerine kısıtlamalar getirildi.
8. Üniversite ve bürokratik yapılanmalar İslam karşıtı unsurlardan arındırılarak yerine devrimci kitleden kimseler yerleştirildi.

Ramazani çalışmalarından birinde, devrim ertesi dönemde İran'ın dış politikasının işleyişine rehberlik etmesi için belirlenmiş olan ilkeleri şu şekilde sıralamıştır.⁷⁷³

- 1- Herhangi bir politik/ideolojik kutba (Doğu ya da Batı) bağımlı olmanın reddedilmesi
- 2- ABD'nin İslam Devrimi'nin öncelikli düşmanı olarak tanımlanması
- 3- İsrail ve emperyalist güçlerle mücadele etmek
- 4- Özellikle Müslüman ülkeleri kapsar biçimde zulme uğrayan halklarla yakın ilişki geliştirmek
- 5- İsrail yanlısı devletlerin karşısında olmak ve Kudüs'ün bağımsızlığını kazanması için çabalamak
- 6- Emperyalizm karşıtlığı
- 7- Zulme uğrayan halkların (mustazaf) her yerde destekçisi olmak

Böylesi bir anlayış çerçevesinde devrim ideolojisinin varoluş evresi ve yerleşik hale gelmesi ancak 1981 yılını takiben neticeye ulaşmıştır. Velayet-i fakih anlayışının muhalif grupların itirazlarına karşın 2-3 Aralık 1979 tarihli referandum itibarıyla anayasaya dahil olmasıyla birlikte, İslami ilkelere dayanan bir devlet yapısı da ortaya çıkmıştır. Ardından bu ilke etrafında şekillenen devlet kadroları çoğunluğunu din adamlarının oluşturduğu gelenekçi grup üyelerinin idaresine geçmiştir. 1979 devriminin ardından gelişen süreçte anayasaya dahil olan velayet-i fakih anlayışı modernistler karşısında gelenekselcilere üstünlük sağlamıştır. Bu kurumsallaşma ile birlikte yeni yönetsel yapının niteliği ve yönü de büyük ölçüde belirginleşmiştir. İran'da devlet, ilahi egemenlik ilkesi etrafında organize olmuştur ve toplum, hukuk, politika ve askeri kurumlar bu ilkenin kapsayıcılığı altında bütünleşmektedir.⁷⁷⁴ Velayet-i fakih anlayışı 5., 109. ve 110. Madde'lerle yeni rejimin temel dayanaklarından biri olarak İran anayasasındaki yerini almış, bu anlayış ile birlikte gelenekselci kitlenin konumu sağlamlaşmıştır. 1979 devrimiyle beraber gün yüzüne çıkan modernist/gelenekselci ayrışmasının ardından gelenekselci kanatta kendi içinde bir fikirselle bölünme yaşamıştır. Yani önceleri İslami olan ve olmayan arasında bir ayrışma söz konusuysen, sonrasındaki ayrışma İslamcı grup dahilinde söz konusu olmuştur. Beşiriyye, gelenekselci olarak adlandırılan grup içinde yaşanan bu düşünsel uyuşmazlığa devrimin ideoloğu olarak anılan Ali Şeriatî'nin düşüncelerinin de katkı sağladığını hatırlatır.⁷⁷⁵ Şeriatî, Şiiliği sosyalizm ile bütünleştirmeye gayret etmiş, farklı düşünörlere ait devrim teorilerinin İran için geçerliliğini sınamak arzusunda olmuş ve bu bağlamda küresel sömürü düzeninin karşısında duran bir milli bütünleşmeden yana tavır almıştır. Bu doğrultuda kültür emperyalizmine karşı Şii-İslam kimliğini vurgulayarak İranlılık bilincini

⁷⁷³ Ramazani, **Independence**, s.83

⁷⁷⁴ Finlayson ve Martin, "Poststructuralism", in, Colin Hay vd. (Ed.) **The State Theories and Issues**, Palgrave Macmillan, New York, 2006, s.162

⁷⁷⁵ Beşiriyye, **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**, s.66-79

yükseltmek istemiştir. Bunu yaparken gelenekselci bir dini muhafazakarlıktan ziyade daha özgün bir anlayışı takip etmiştir.⁷⁷⁶

İran’da hizipler arasında var olan fikir ayrılıkları ve güç merkezlerinin çoklu yapısı İran’ı bir diktatörlükte olduğu gibi dış politikanın tek elden yürütüldüğü bir ülkeden farklı kılar. Muhafazakâr ya da reformist kesimlerin dış politikanın ya da ekonominin yürütülmesine ilişkin fikirlerinden basit bir düzlemde söz etmek olanaklı değildir. Keza, Halliday(2001)’in de vurguladığı üzere, kimi zaman reformistlerin muhafazakarlara nazaran değişime daha dirençli olduğu meseleler söz konusu olabilmektedir.⁷⁷⁷ Halliday(1994) bir başka çalışmasında, İran’ın iki sesli politik görüntüsünü ve tutarsız tavrını devrimci bir devlet oluşundan ileri gelen bir özellik olarak lanse eder ve bunun sürdürüleceğinin altını çizer.⁷⁷⁸ Tüm bunlara ek olarak, İran’da reformist/gelenekselci ayrışması yalnızca fikirselsel bir çatışma olmaktan öte güç ve çıkar odaklı bir rekabetten de ileri gelmektedir. Bu bağlamda, İran’da reformist ve muhafazakâr cephe arasındaki ayrımın yanı sıra muhafazakârların kendi içlerindeki mücadelesinden de söz etmek gerekir. Bu mücadele özellikle Ahmedinejad dönemi ile birlikte görünür olmuştur. Bu içsel uyuşmazlık İran’ın politik yapısında bir kaymaya da işaret etmiştir. Örneğin, Ahmedinejad’ın ikinci cumhurbaşkanlığı döneminde rehberlik kurumuna karşı muhalefetler de yaşanmıştır. İran için bu gibi bir dönemde ideoloji bir amaç olmaktan çıkmış ve ondan hizipler arası güç ve çıkar rekabetinde bir araç olarak istifade edilmiştir.⁷⁷⁹ Öyle ki, Ahmedinejad’ın ikinci dönem seçimlerinden önce rehberlik kurumuna ilişkin tartışmalı fikirler yeniden yoğunlaşırken devrim rehberi, Devrim Muhafızları Ordusu ve Besiç, reformistlerin kazanmasından endişe duydukları için Ahmedinejad’ı desteklemişlerdir. Böylece Ahmedinejad hem modernist hem de geleneksel sağ içerisinde çok fazla benimsenmeyen bir aday olmasına karşın 2005 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde galip gelmeyi başarmıştır. Fakat bu süreçle birlikte Ahmedinejad’ı destekleme konusunda problemleri olan kesim muhafazakâr kitle içerisinde kendilerini Usulgerayan (İlkeci) olarak tanımlayan bir ayrışma meydana getirmişlerdir. Öyle ki bu içsel ayrışma neticesinde esasen muhafazakâr kesimde yer alan kimi kişiler 2009 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Ahmedinejad’a karşı Musavi’nin kazanmasını ümit etmişlerdir. Böylece, süreç içerisinde kimi muhafazakârlar reformistlerle yakınlaşmış ve Ahmedinejad’ın ikinci dönem cumhurbaşkanlığı süresince artan bu durum 2012 parlamento seçimlerinde daha da belirginleşmiştir. Bununla birlikte 2009 seçimleri, devrim öncesinde Pehlevi monarşisine karşı kurulan koalisyonun politik ve düşünsel çeşitliliğini yansıtır. 2009 yılı seçimleri, reformist ve gelenekselci ayrışmasını ve yanı sıra hem İslam hem de cumhuriyet olmağının yarattığı ikilemi vurgulayıcı bir nitelik arz etmiştir. Ahmedinejad’ın cumhurbaşkanlığı görevini yürüttüğü ikinci dönem dahilinde yaşanan meseleler kimliğin İrancı ve İslamcı boyutlarının mevcudiyetine işaret etmiştir. 2009 seçimlerinde devrimden bu yana yaşananın aksine ulusal çıkar vurgusu ön planda olmuş geniş kitle protestolarında dillendirilmiştir. Ahmedinejad’ın ikinci cumhurbaşkanlığı döneminde İrani Düşünce Ekolü (Maktabe e Irani) nosyonunun ortaya atılması kimliği oluşturan İraniyat/İslamiyat unsurlarına ilişkin tartışmayı daha ileri bir noktaya taşımıştır. Hunter’ın da ifade ettiği üzere, bu tartışmanın kökenleri 7.yy.’daki

⁷⁷⁶ Ervand Abrahamian, “Ali Şari’ati: Ideologue of Iranian Revolution”, Edmund Burke ve Ira Marvin Lapidus (Ed.), **Islam, Politics And Social Movements**, University of California Press, California, 1988, s.289-297

⁷⁷⁷ Halliday, “Iran and the Middle East”, s.43

⁷⁷⁸ Fred Halliday, “An Elusive Normalization: Western Europe and the Iranian Revolution”, **Middle East Journal**, 48(2), 309-326, Spring 1994, s.311

⁷⁷⁹ Hunter, **Iran Divided**, s.153-196

Arap-İslam fetihlerine kadar götürülebilirken tartışmanın daha da derinleşmesi süreci, İran'da 19.yy. sonlarından itibaren modernite ile yüzleşme sürecinin başlanması ve modern milliyetçilik ve ulusal kimliğe ilişkin fikirlerin belirginlik kazanmasından itibaren söz konusu olmuştur. Böylece 2009 seçimlerinden farklı olarak 2013 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ideolojik söylemler değil daha milli hadiseler ve çıkarlar ön planda olmuştur. 2013 cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde reformist ve muhafazakâr kanadın ılımlı temsilcileri, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik güçlükler, artan küresel izolasyon ve askeri operasyon riski, hizipsel çatışmanın artması ve büyüyen içsel ve dışsal problemlerin çözümünün güçleşmesi gibi nedenlerle ulusal bir uzlaşma sağlanması, ılımlı bir söylem belirlenmesi üzerinde hemfikir olmuşlardır. Daha evvel Rafsancani ve Hatemi dönemlerinde de söz konusu olan bu ılımlılık ihtiyacı ve çabası neticesinde, İran'da seçim Hasan Ruhani'nin zaferiyle sonuçlanmıştır. İran'ın ekonomik problemlerinin çözümü adına Batı ile ilişkilerinin onarılmasını arzu eden kitlenin ısrarcılığına karşı, olası bir yakınlığın devrim idealleri ve ülkenin İslami karakterine ve dolayısıyla kendi şahsi konumlarına zarar vereceği fikrine sahip olan muhafazakâr kitle bu hususta endişeye düşmüştür. Bununla birlikte, bu kitlede yabancı sermaye ve teknoloji akışının sağlanması adına İran'da yabancı varlığının artmasının, kültürel ve politik alanlarda olumsuz etkilere neden olabileceği yönünde endişelerde söz konusudur. Bu minvalde 2014 yılı rehber Hamaney tarafından 'Direniş Ekonomisi' (Eghtesad-e Moghavemati) yılı ilan edilmiş ve ülkenin ekonomik problemlerinin üstesinden gelinmesi için yerel kaynaklara ve üretime odaklanılması gerektiği vurgulanmıştır.⁷⁸⁰

Kısacası, devrimden sonra süregelen evrede İslamistler bütünleşik bir siyasi örgüt oluşturamamış, aksine kendi içlerinde bölünmeler görülmüş ve bölüntü (hizip) denilen bu yapılar devrimi izleyen otuz yıllık süreç içerisinde büyüyüp köklenmiştir. Çeşitli faktörler İran'da hizipçiliğin devamında ve İslamistler içindeki bölünmede pay sahibi olmuştur ve bu süreç İran politikasının bugün ki hizipçi karakterini büyük ölçüde açıklar. Hunter bu faktörleri şu şekilde sıralar:⁷⁸¹

1. Sisteme entegre olamayan solcu unsurlar nedeniyle sistem içerisinde sol-sağ ayrışması devam etmiştir.
2. Şiiliğin politika ve hükümet meselelerine ilişkin geleneksel ve modern yorumları arasındaki uyumsuzluk bölünmenin nedenlerinden biri olmuştur.
3. Din adamları sınıfında varlıklı olmayan kesim daha sol ağırlıklı bir çizgi benimserken, ekonomik olarak daha varlıklı olan kesim, tüccar sınıfıyla yakın ilişki içerisinde olmuş ve serbest girişimi destekleyerek emperyalizm karşıtı mücadelede katı bir tutum içerisinde de olmamışlardır. Rafsancani bu gruba iyi bir örnek teşkil eder.
4. Rakiplere karşı zafer kazanmış olan İslamistler de kendi içlerinde iktidar ve güç olgularına ilişkin bölünmeler yaşamışlardır.
5. Kişisel, bölgesel ve yerel bağılıkların sürdürülmesi meselesi de İran'da hizipçi politikaların biçimlenmesinde etki sahibidir.

1980'li yıllar süresince İslam Cumhuriyeti'nin politika ve söylemlerinde Humeyni'nin taraftarı olduğu fikirlerin hakimiyeti söz konusudur. Bununla beraber, 1989 yılında Humeyni'nin vefatının

---

⁷⁸⁰ Hunter, **Iran Divided**, s.194-248

⁷⁸¹ Hunter, **Iran Divided**, s.117

ardından Rafsancani göreve gelmiş(1989-1997) ve tümüyle Humeyni çizgisinde olanlar ve daha gelenekselci bir anlayışı savunanlar Rafsancani'nin politikalarının çoğuna muhalif olmuşlardır.⁷⁸²

Buraya kadar, İran siyasetinde var olan düşünsel ayrışma kabaca gözden geçirilmiş olup çalışmanın bundan sonraki kısımlarında 1979 devrimini takiben İran dış politikasına yön veren iktidar dönemleri kimliksel bir perspektifle incelenecektir. Bunu yaparken amaç çalışmanın sınırlılıklarından ötürü, her bir dönemi detaylıca ve tüm yönleriyle analiz etmekten ziyade kimlik inşasına katkıda bulunan ve kimliksel faktörlerin dış politikaya sirayet etmesi noktasında dikkat çeken yahut belirli kimliğin belirli yönlerini görünür kılan kimi süreçlerin ve gelişmelerin vurgulanması olacaktır.

3.3. İran İslam Cumhuriyeti'nde Kimliksel Unsurların Dış Politik Yansımaları

Ramazani'ye göre, İran bir ulus devlet olarak uluslararası sisteme ilişkin gerçeklik dahilinde yaşamak zorundadır. Böylelikle, Humeyni dönemi de dahil olmak üzere, İran'ın ulusal çıkar tanımlamalarında ulusal faktörlerden ve nesnel gerçeklikten bütünüyle kaçınması söz konusu değildir.⁷⁸³ İran dış işleri bakanı Mohammad Javad Zarif'in ifadeleri de şu şekildedir: “[u]lus-devletler, mevcut güç ve pozisyonları her ne olursa olsun, halihazırda özenle dengelenmiş bir iş birliği ve rekabet kombinasyonu ile önemlerini artırmaya ve hedeflerine ulaşmaya gayret e[tmektedir]”.⁷⁸⁴ Dolayısıyla uluslararası gerçeklik ve maddi faktörler elbette devlet çıkar ve eylemleri üzerinde belirleyici bir etkinliğe sahiptir. Ya da bir diğer ifadeyle, devletler elbette eylemlerini çıkarlarıyla örtüştürme gayreti içerisinde olduklarıdır. Fakat, İnşacı Uluslararası İlişkiler yaklaşımının temel savlarından yola çıkarak tekrar etmek gerekirse, bu gerçeklik devletlerin eylemlerine yön veren kimliklerden yalıtılmış olmadığı gibi, çıkarlar da süreç bağlantılı bir biçimde sosyal olarak inşa olmakta, çıkara etki eden faktörler ise zaman içerisinde farklılaşabilmektedir. Bununla birlikte, ülkelerin materyal çıkarları söz konusu olabildiği gibi kimi zaman bu çıkarlarla çelişen kimliksel çıkarları da söz konusu olabilmektedir.

Uluslararası sistemin mevcut gerçekliği devletlerin algılarından bağımsız olmamakla birlikte, devletler kendini var eden tarihsel gerçekliği beraberinde taşımaktadır. Yani, devletler ortaya çıkış anlarından itibaren mutlak bir biçimde, mutlak formda ve verili kimliklere sahip olmamakla birlikte, devlet eylemleri bugünün gerçekliği kadar geçmiş zaman tecrübelerinden ve algılarından da etkilenmeyi sürdürmektedir. Hatta mevcut gerçekliğin yorumu kendine ve ötekine ilişkin inşa edilmekte olan algılarla şekillenmektedir. Bu bağlamda her devletin kendine biçtiği rol ve kendinden beklentisi farklı olabilmektedir. Aynı zamanda ötekiliğe ve ötekine dair bu beklenti ve rol çeşitli faktörlerin etkilemesiyle kolay olmasa da dönüşüm geçirebilmektedir. Yanı sıra sistemde yer alan diğer devletlerin bir devlete ilişkin algı ve beklentileri de o devletin eylemleri üzerinde belirleyici yahut sınırlayıcı olabilmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, devletlerin kimlikleri doğrultusunda eylemde bulunmaları onların rasyonel ya da pragmatik hareket etmekten geri durdukları anlamına da

---

⁷⁸² Hunter, **Iran Divided**, s.130

⁷⁸³ Ramazani, **Independence**, s.164

⁷⁸⁴ Mohammad Javad Zarif, “What Iran Really Wants: Iranian Foreign Policy in the Rouhani Era”, **Foreign Affairs**, 93(3), 49-59, 2014, www.jstor.org/stable/24483405. (22.04.2019)

gelmemektedir. Şüphesiz ki eylemlerin çok yönlü amaçları, sonuçları ve etkileri bulunmaktadır ve kimi zaman dış politika açısından akılcı görülmeyen bir eylemin iç politika açısından kritik sonuçları olabileceği gibi tersinin de geçerli olduğu durumlar mevcuttur.

Kimliksel unsurların birbiriyle çeliştiği ve bir ya da birkaçının diğerlerine karşı öncelendiği durumlar olabildiği gibi, öte yandan İran'ın kim olduğunu belirleyen kimliksel faktörlere bütünüyle aykırı tutum ve davranışlarda bulunması ise beklenebilir bir durum değildir. Bu bağlamda, tekrar edecek olursak devletler için fiziksel güvenlik kadar kimliksel güvenliklerini güvenceye almak da son derece elzemdir. Bir diğer ifadeyle, fiziksel varlığın korunması kadar önemli olan bir diğer meselede devletlerin varoluşsal açıdan kimliksel devamlılığının sağlanması bağlamında “ontolojik güvenlik”⁷⁸⁵ meselesi olmaktadır. Üstelik, bir ülkenin varlığını bütünsel olarak sürdürmesi ve dolayısıyla güvenliğini tam anlamıyla temin edebilmesi noktasında fiziksel güvenlik kadar elzem olduğundan ötürü, kimi zaman “[o]ntolojik güvenlik ihtiyaçları [da] çatışma, savaş yoluyla karşılanabilir” olmaktadır.⁷⁸⁶

Tüm bu bahsedilenler ışığında vurgulayabiliriz ki, İran devrimle kurulmuş bir ülkedir ve devrimin hemen ertesinde var olan uluslararası koşullar ile günümüz koşulları kıyaslanamayacağı gibi İran'ın iç ve dış politikası da o dönemki koşulları taşımaz. Yani sıra, o süreçte İran'ı çevreleyen içsel ve dışsal koşulların aynı evrede varlığını sürdüren herhangi bir devlet için de aynı anda birebir geçerli olma olasılığı yoktur. Yani sistem belli koşullar yaratmış olsa da bu koşulların etkisi her devlet için farklı cereyan etmektedir. Kimlik meselesine dönecek olursak kimliği oluşturan pek çok unsur bulunmakla birlikte bunlardan hangisinin önceleneceği de İran'ın sahip olduğu koşullar bütünü dahilinde belirlenmektedir. Yine, bu koşulları belirleyen birden fazla faktör mevcuttur. Ülke idaresine hâkim kimselerin algıları ve durumlara yön verme kabiliyetlerinin yanı sıra, pek çok bölgesel, küresel ve iç politik değişken devlet eylemleri üzerinde etki sahibi olabilmektedir.

İran, 1979 devriminden bu yana izlediği dış politikada bir yandan anayasasında da yer alan hedefler ve devrimsel idealler ve kimliksel faktörler doğrultusunda hareket etmeye gayret ederken, öte yandan ulusal çıkar tanımlamalarını ve eylemlerinin yönünü uluslararası sistemde yaşanan dönüşümler ve değişimler doğrultusunda da yeniden tayin etmek zorunda kalmıştır. Bu durum onun dış politikada zaman zaman meydan okuyan zaman zaman ise uzlaşan bir görüntü çizmesine sebebiyet veren faktörlerden biri olmuştur. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında, İran'ın devrimden bu yana geçirmiş olduğu dört farklı dönem kimliksel bir perspektifle ele alınacaktır.

3.3.1. Monarşiden Cumhuriyete Yeni Bir Kimlik İnşası: Humeynili Yıllar (1979-1989)

İran'ın 1979 tarihi itibarıyla sahip olduğu devrimsel işleyişin, genel anlamda 1979-1983 kadar erken bir döneme dek Humeyni'nin mutlak dinsel radikalizmi çerçevesinde sürdürüldüğü söylenebilir. Bununla birlikte, İran'ın devrim sonrası dönemde yaşadığı içsel çalkantı süreci 1979-

⁷⁸⁵ Ontolojik güvenlik kavramına ilişkin bkz. Giddens, **Modernity and Self-Identity**

⁷⁸⁶ Catarina Kinnvall ve Jennifer Mitzen, “An Introduction to the Special Issue : Ontological Securities in World Politics”, **Cooperation and Conflict**, 52(1), 3-11, 2017

1983 evresinde İran dış politikasının her aşamasına yansımıştır.⁷⁸⁷ Öncelikle ulusal cephenin başbakanı istifa etmiş, ardından 4 Kasım 1979 tarihinde Humeyni'nin fikrî yolunu izleyenlerin oluşturduğu ve bu nedenle 'hatt-ı imam' olarak adlandırılan bir grup, Rehine Krizi'ne giden süreci başlatmıştır. ABD'de Carter hükümetinin İran'ın devrik Şah'ı Rıza Pehlevi'yi sağlık tedavileri için kabul etmesi, İran'da mevcut kitleler arasında ABD'nin Şah'ı yeni rejime karşı desteklediği algısı yaratmış, bu durum ise Humeyni çizgisindeki öğrencilerin İran'da bulunan ABD büyük elçiliğini işgal etmeleri ve görevlilerini rehin almaları ile sonuçlanmıştır. Şüphesiz ki, bu olayda pek çok faktörün etkisinden söz edilebilir ve toplumsal hafızada geniş bir yer tutan Başbakan Musaddık'a yönelik CIA destekli 1953 darbesinin de⁷⁸⁸, bu sürece yön veren içsel faktörlere katkı sağlamış olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, Rehine Krizi olarak adlandırılan bu olayın İran-ABD ilişkilerine yansımaları oldukça derin olmuş ve etkileri her iki taraf için de kalıcı olacak biçimde cereyan etmiştir.

Başbakan Mehdi Bazargan ve dönemin dış işleri bakanı Rehine Krizi'nin sonlandırılmaması neticesinde istifaya karar vermiş ve 5 Şubat 1979'da kurulmuş olan İran geçici hükümeti 6 Kasım'da düşmüştür. Bu süreci takip eden evrede, Humeyni taraftarı İslam Cumhuriyeti Partisi hükümette ve mecliste çoğunluğu elde etmiştir.⁷⁸⁹ Ramazani, 1979 devriminin ardından İran'da iç ve dış politika etkileşiminin yoğunlaştığı üç ayrı safha tanımlar. Ramazani'ye göre ilk safha 11 Şubat 1979'da rejim karşıtlarının yönetimi devralmaya başlamasından 6 Kasım 1979'da Bazargan hükümetinin düşüşüne kadar devam eder.⁷⁹⁰ Bu süreçte başbakanlık görevinde bulunan Mehdi Bazargan ve devrimin kurucu lideri ve rehberi Ayetullah Humeyni'nin dış politikaya ilişkin görüş farklılıkları dikkat çekicidir. Örneğin, Bazargan ABD ile egemen eşitler olarak ilişki kurmak isterken Humeyni Amerika'yı 'büyük şeytan' olarak nitelendirmiştir. Yanı sıra İran'ın ilişki geliştirmeye ihtiyacı olmadığını söylediği ABD'nin tiran, bozguncu ve zalim olduğunu ve İran petrollerinde gözü olduğunu ifade etmiştir. 4 Kasım 1979 tarihinde başlayan Rehine Krizi'nin ardından rehinelere serbest bırakılması 21 Ocak 1981 tarihinde (olayların başlamasından 444 gün sonra) gerçekleşmiş, tüm bu süreç Bazargan hükümetinin düşüşüne de ön ayak olmuştur. 12 Kasım 1979 tarihinde ABD'de işbaşında olan Carter hükümetince İran'la petrol ürünleri ticareti ve tıbbi malzeme ve gıda ürünleri dışında mal alışverişi yasaklanırken, İran'ın ABD'deki sekiz milyon dolarlık aktif mal varlığı da dondurulmuştur. Bu ise günümüze dek uzanan ve İran dış politikası açısından son derece kritik bir aşama olan yaptırımlar sürecinin başlangıcını oluşturmuştur. 7 Nisan tarihinden itibaren ABD ve İran arasındaki diplomatik ilişki resmen sonlanmıştır.

Ramazani'nin sözünü ettiği ikinci safha, Bazargan hükümetinin sonlanmasından devrimin ilk Cumhurbaşkanı Beni Sadr'ın 22 Haziran 1981 tarihinde Humeyni tarafından görevden alınmasına dek süregelen evredir.⁷⁹¹ Bazargan hükümetinin sonlanmasının ardından Humeyni'nin katı çizgideki destekçilerinin hâkim konumda bulunduğu Devrim Konseyi'nin etkinliği artmış, Beni Sadr bu süreçte sağ kanatta yer alan aşırılıkçılar karşısında çok etki sahibi olamamıştır. Böylece tıpkı ilk

---

⁷⁸⁷ Ramazani, **Independence**, s.90

⁷⁸⁸ Erkan, "The Overthrow", s.95-114

⁷⁸⁹ Keddie, "Iranian Revolutions in Comparative Perspective", s.306

⁷⁹⁰ Ramazani, **Independence**, s.72

⁷⁹¹ Ramazani, **Independence**, s.72

evrede söz konusu olduğu gibi ikinci evrede de içerideki güç mücadelesi dış politikanın da yönünü belirlemeye devam etmiştir. Rehine Krizi sürecinin derin yaralar açtığı ABD-İran ilişkilerinin onarılması adına herhangi bir girişim söz konusu olmazken, ABD'nin İran'a karşı başlattığı ekonomik ve politik yaptırımlar onun hem uluslararası politikada yalnızlaşmasına hem de devrimden sonra ekonomiyi rayına oturtamamasına neden olmuştur. İran'ın bu yalnızlaşmacı tavrının bedeli Irak ile 22 Eylül 1980 tarihinde başlayan savaşta yalnız bırakılmak olmuş, İran topraklarının Irak tarafından işgal edilmesiyle ortaya çıkan ve sekiz yıl süren bu savaş süresince, Libya ve Suriye istisna olmak üzere Arap devletleri, Batılı devletlerin büyük bir kısmı ve pek çok diğer ülke aleni ya da gizli bir biçimde İran karşısında Irak'ı desteklemiştir.

Ramazani'ye göre, Cumhurbaşkanı Beni Sadr'ın görevinin Haziran 1981'de sonlandırılmasıyla İran'da devrim üçüncü evresine girmiştir. Ramazani bu evreyi iç ve dış politika açısından geniş kapsamlı yansımaların olduğu en şiddetli evre olarak tanımlar. Batı karşıtı kitlelerin desteğiyle Hüccetülislam Seyid Ali Hamaney 2 Ekim 1981 itibariyle cumhurbaşkanlığına getirilmiştir. Bu dönemde, rejim içi güç mücadelesinden kaynaklanan bir dizi suikastlar yaşanmış ve Humeyni'nin katı çizgideki destekçileri rejim içindeki yerlerini giderek sağlamlaştırmıştır. Ramazani'ye göre, 1979 Devrimi sonrası gelişen bu üç aşamalı süreçte yaşanan iç ve dış politika etkileşimine ideolojik faktörler damga vurmuştur. Bu dönemde devrimin gerçekleşme sürecine eşlik eden fakat yeni rejimin gereklerine aykırılık teşkil eden ideolojik yaklaşımlara sahip kitleler Humeyni'nin İslam anlayışıyla çeliştiği oranda mevcut rejimin dışına itilmişlerdir.⁷⁹² İran'da, özellikle devrimin vücut bulmasından hemen önce ve sonra yaşanan olağandışı evrede Humeyni önderliğindeki grup diğer kesimlerin desteğini sağlamada oldukça başarılı olmuş, bu desteğe ihtiyaç duydukları süreç zarfında zaman zaman asli tutumlarında ve politikalarında göstermelik bir yumuşamaya gitmişlerdir. Ancak sonraki evrede muhalifler aleyhine bir nevi temizlik operasyonu söz konusu olmuştur. İlgili kısımda sözü edildiği üzere, rejimle büyük oranda çelişkiler barındıran fikirlerin tümüyle dışlandığı bu sürecin ardından rejim içi muhalefet görünür olmaya başlamış ve böylece muhafazakâr ve reformist kesimler arasındaki ayrım büyümüştür.

İran'ın, Humeyni'nin ideolojisi ve 1979 Anayasası'ndan ileri gelen stratejik amaçlarını dört bileşenli olarak değerlendiren Afrasiabi'ye göre, Humeyni döneminde öncelikli olarak ekonomik alanda sosyal adaleti sağlayıcı kalkınma hamleleri öngörülmüş, ülkesel egemenliğin korunması amaçlanmış, Batı sömürgeciliğine karşı durulması ve tüm İslam toplumunun haklarının gözetilmesine ilişkin çaba öncelenmiş ve Şii-İslam'a özgü bir devlet yapılanması hedeflenmiştir.⁷⁹³ Bu dönemde bölgesel bir gelişme olarak Türkiye'de 1980 yılında gerçekleşen askeri darbe, İran'da mevcut rejime yönelik içsel bir karşı darbe gerçekleşebileceği endişesini besleyerek rejimi daha da sıkı bir yapılanmaya gitme yönünde teşvik etmiştir. Bu süreç Devrim Muhafızları yapılanmasının doğrudan devrim rejiminin sürekliliğinden sorumlu bir yapıda güçlendirilmesine de etki etmiştir.

Bahsi edilen ilk birkaç yıllık konsolidasyon evresinin ardından daha çok ideolojik devlet yapısının hüküm sürdüğü Humeyni döneminde, Beşiriye'ye göre "İktidarın temel kurumlarını elinde

⁷⁹² Ramazani, **Independence**, s.75-76

⁷⁹³ K. L. Afrasiabi, *After Khomeini: New Directions in Iran's Foreign Policy* (Boulder, San Francisco and Oxford: Westview Press, 1994, p.12'den aktaran; Friedman, a.g.e. s.5

bulunduran *Velayet-i fakih*, hükümet ve meclis arasında dikkati çeken küçük çaplı siyasi eğilim farklılıkları da, daha çok bu kurumların mahiyet, görev ve sorumluluklarını üstlenmiş olan kimselerin taahhütlerini yerine getirme çabasından” ileri gelmiştir.⁷⁹⁴ Kısacası devrimin ardından gelişen ilk on yıllık evrede iç politikada olduğu kadar dış politikanın yürütülmesinde de Ayetullah Humeyni'nin fikirleri ve rejimin kurucu ilkeleri temel yönlendirici faktör olmuştur. Çoğunlukla ideolojik bir görünümün hüküm sürdüğü bu dönem dış politikasında, uzlaşmadan ziyade meydan okuyucu bir tavrın ön planda olduğu söylenebilir.

3.3.1.1. Ne Doğu Ne Batı, Sadece İslam Cumhuriyeti

1979 yılındaki devrimin içine doğduğu Soğuk Savaş koşulları ile birlikte gelişen “ne Doğu ne Batı, İslam Cumhuriyeti (*na sharqi, na gharbi, jomhuri-ye Islami*)” söylemi, Humeyni'nin yeni İran vizyonunu oldukça iyi yansıtmaktadır. İran'ın devrim sonrası geliştirmiş olduğu anlayışa göre yeryüzünün ezilen mustazaf halkları zorba müstebirlerin karşısında İslam bayrağı altında adaletli bir yönetimle birleşmelidir. Bu hususta, “[i]deolojimizle dünyaya karşı koyacağız”⁷⁹⁵ diyen Humeyni ayrıca şunları söylemiştir.⁷⁹⁶

Biz Amerika, İsrail ve Siyonizm önderliğindeki pisboğaz Batı dünyasına karşı savaştığımız ölçüde uluslararası komünizme karşı da savaşmalıyız. Dostlarım, bilmelisiniz ki komünist güçlerden gelen tehlike Amerika'dan ve Amerikan tehlikesinden daha az değildir, öyle ki eğer en ufak bir ihmal gösterirsek yok oluruz. Her iki süper gücün yükselişi de ezilen halkların yok oluşu içindir ve biz dünyanın ezilen halklarına destek olmalıyız.

Devrimin ardından gelişen ilk evrenin dış politika adına en dikkat çekici gelişmesi şüphesiz ki Rehine Krizi olmuştur. Rehine Krizi'nin ardından Batılı ülkelere İran'a yönelik başlatılan yaptırımlar ve onu uluslararası sistemden izole etme girişimlerine Humeyni tarafından verilen yanıt, izolasyonun bağımsızlık adına bir önkoşul olduğunu ifade etmek olmuştur. Bununla birlikte, bir yılı aşkın bir süre devam eden bu kriz çözüme kavuştuktan ve içeride rejim yanlılarının güç konsolidasyonu sağlandıktan sonra bu kez de destekçilerini eleştiren Humeyni, Hz. Muhammed'in ulaşabildiği her yere elçiler göndermesinden dem vurarak İran'ın dış dünyayla ilişki halinde olması gerektiğini salık vermiştir.⁷⁹⁷ Esasen bu dönemde devrimin konsolidasyonu adına dış düşman algısının güçlendirilmesine ek olarak, daha çok devrim ideolojisinin pekiştirilmesi yönünde bir dış politika benimsendiği görülmektedir.⁷⁹⁸ ‘Ne Doğu ne Batı’ anlayışının yanı sıra devrim ihracı ve üçüncü dünyacılığa ilişkin anlayış, İran'ın devrimden sonraki ilk on yıllık siyaset evresinde dış politikasına sirayet eden ve bu konuda göze çarpan başlıca unsurlardandır.⁷⁹⁹ Bu vizyon, bir önceki

⁷⁹⁴ Beşiriye, **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**, s.45

⁷⁹⁵ “Khomeini: “We Shall Confront the World with Our Ideology””, <https://merip.org/1980/06/khomeini-we-shall-confront-the-world-with-our-ideology/> (08.03.2020)

⁷⁹⁶ “Khomeini: “We Shall Confront”

⁷⁹⁷ Ramazani, **Independence**, s.165

⁷⁹⁸ Nuzgar Ter-Organov, “Islamic Nationalism in Iran and Its Ideological, Military and Foreign-policy Aspects” Moshe Gammer (Ed.), **Community, Identity and the State: Comparing Africa, Eurasia, Latin America and the Middle East, içinde** (132-141), Routledge, New York, 2004, s.136

⁷⁹⁹ Bkz. Nikkie R. Keddie ve Mark J. Gasiorowski (Ed.) **Neither East Nor West: Iran, the Soviet Union, and the United States**, Yale University Press, New Heaven&London, 1990

bölümde detaylandırılan ve Şii-İslam anlayışından ileri gelen müstekbir/mustazaf ayırımına ek olarak, barındırdığı bağımsızlık, kendine yeterlik, önderlik etme ve gurur temalarından ötürü İran'ın imparatorluk mirasçısı kimliğiyle de örtüşmektedir. Devrim ertesinde süreçte Humeyni ve onu destekleyenler ekonomik bağımsızlığın sağlanması ve *kendi kendine yeten* bir ekonominin kurulması arzusunda olmuş ve bu yönde politikalar geliştirilmeye gayret edilmiştir. Müstekbir/mustazaf ayırımını vurgulayan üçüncü dünyacı bir yaklaşıma eşlik eden 'ne Doğu ne Batı' anlayışı ve beraberinde 'devrim ihraç politikası' izleme gayreti bu dönemin göze çarpan dış politik tavrını oluşturmuştur. 'Ne Doğu ne Batı' anlayışı ABD, Sovyetler Birliği ve İsrail karşıtı propaganda faaliyetleriyle işlerlik kazanmıştır.

Rejimin mevcut rehberi Hamaney'in o döneme ilişkin Nisan 1982 tarihli konuşmasından şu kesiti aktarmak bu noktada faydalı olacaktır: "Biz dünyayı gruplara ayırdık- kardeş ülkeler, dost ülkeler, tarafsız ülkeler ve düşman ülkeler. Düşmanlar bize karşı saldırganlık başlatan ve İran karşıtı bir duruşa sahip olan yönetimlerdir. Gerisi ya kardeş, arkadaş ya da tarafsızdır."⁸⁰⁰ Bu dönemde pasif propaganda eylemleri vasıtasıyla İran'ın mevcut rejiminin diğer ülkeler adına örnek teşkil etmesi arzu edilmiş ve nihayetinde devrim ihracı vasıtasıyla tüm dünyada hüküm sürecek adil İslam düzeninin kurulabileceği öngörülmüştür. Bununla birlikte, devrim ideolojisinin diğer ülkelere kılıç zoruyla değil, rejimin İslami anlayışının yayılması neticesinde ihraç edileceğine inanılmıştır.⁸⁰¹ Dolayısıyla devrimi yayma fikri *ümmü'l kura* düşüncesi çerçevesinde de anlamlandırılır.⁸⁰² Bu düşünce uyarınca, İran devriminin zor yoluyla yayılması yerine iyi bir örnek oluşturacak biçimde İslam'ın "merkez ülke"si olarak varlığının sürdürülmesi ve özendirilmesi neticesinde, özellikle Kum kenti ulehasının önderliğinde diğer Müslüman ulusların da İran devrim liderine tabi kılınmasının sağlanması arzusu söz konusudur. Bu anlayıştan yola çıkılarak, İran'ın savunulması İslam'ın merkez ülkesinin savunulmasıyla eşdeğer görülmekte ve ülkenin ve dinin savunulması ayrılaştırılmaktadır. Keza, Hatemi de yapmış olduğu bir konuşmada İran devriminin önderi Ayetullah Humeyni'nin 'devrim ihraç etmek' söyleminin İran'ı bir rol model haline getirmeyi ifade ettiğini, başka ülkelere yönelen müdahaleci eylemleri içermediğini belirtmiştir.⁸⁰³

İran'da özellikle Muhammed Rıza Şah döneminde göze çarpan yerele ve uluslararasına ilişkin vizyon, büyük oranda geçmişe öykünmekten ileri gelen büyük güç olma arzusunu ve gayretini de içerir. Aynı arzunun devrim sonrası sürece de taşındığını söylemek mümkündür. İran'ın imparatorluk mirasçısı kimliğiyle kesişen bu özellik ümmete önderlik etme düşüncesini de barındırmaktadır. İran'ın özellikle ilk on yıllık evrede aktif biçimde söylemlerine yansıyan devrim ihracı arzusu bugün için *ümmü'l kura* anlayışıyla geçerliliğini korumaktadır. Bahsi geçtiği üzere, bu anlayış rejimin yaşatılması ve yaygınlaşması adına İran ülkesinin yaşatılması önceliğine vurguyu da içerir ve bu koşulun her durumda sağlanması anlayışını barındırır. Yanı sıra, daha evvel yer verildiği üzere,

---

⁸⁰⁰ Ramazani, **Independence**, s.83

⁸⁰¹ Ramazani, **Independence**, s.81-90

⁸⁰² Daha detaylı bilgi için bkz. Mohammed Alsulami ve Abdulraouf Alghoneimi, "The Shiite Geopolitics: Present and Future", **Journal for Iranian Studies**, 1(1), (30-59), 2016; İsmail Sarı, "1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri", **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, 2(1), (95-135), 2015, s.119

⁸⁰³ Nazila Fathi, "Iran: What Does 'Exporting the Revolution' Mean?", **New York Times**, 7 May 2008, https://www.nytimes.com/2008/05/07/world/middleeast/07wbriefsWHATDOESEXPPO_BRF.html?searchResultPosition=37, (08.01.2020)

halihazırda yürürlükte olan İran anayasasının ilgili maddeleri göz önünde bulundurulduğunda da ülkenin genel vizyonunun önderlik etme yönünde kurgulandığı görülmektedir.

Devrimin hemen ardından, rejimin emelleri doğrultusunda bir dış politik vizyon inşa etmek adına bir komite kurulması kararlaştırılarak, bu bağlamda küresel ölçekli bir İslami cephe oluşturulmasına ilişkin planlamada bulunulmuştur. Böylelikle, Devrim Muhafızları vasıtasıyla bu planı uygulamak için esasen bir sınır belirlemeksizin fakat özelde Arap Yarımadası başta olmak üzere Filistin'e uzanacak biçimde bir etkinlik sağlama çabasına girişilmiştir. Baas rejimine karşı 1982 yılında Tahran'da kurulan Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi'ne ek olarak, bu yıllarda İran'ın, Arap yarımadası ülkelerinde faaliyet göstermeye başlayan çeşitli siyasal örgütlenmelere de hem maddi ve hem de askeri desteğinden söz edilmektedir.⁸⁰⁴ Dolayısıyla, bu döneme milliyetçi değil ümmetçi ve devrimci bir anlayış hâkim olmuştur. Anılan dönemde, İran kültür ve tarihine ilişkin çalışmalara değil İslam çalışmalarına yoğunlaşmış olması da bunun bir diğer örneğidir.⁸⁰⁵ Bununla birlikte Batı ya da Doğu kaynaklı oluşu farketmeksizin herhangi bir ideolojinin hakimiyeti reddedilmiş ve küresel bir İslam devletinin kurulması ve ezilen halkların müstekbirlerin elinden kurtarılması misyonu doğrultusunda bir politik vizyon belirlenmiştir. Bu doğrultuda İslam coğrafyasında mevcut olan monarşik rejimler de sert dille eleştirilmiş ve karşıtlık bildiren açıklamalara ek olarak bölge rejimlerine muhalif oluşumlar da yalnızlaşma pahasına desteklenmiştir.

Humeyni sıklıkla, milliyetçilik düşüncesine karşılık ümmetin yararı fikrini savunmuştur. Üstelik yalnızca Müslümanlara değil tüm insanlığa gönderilmiş olduğunu ifade ettiği İslam dininin bütünleştirici ve adaleti tesis edici rolüne de sıklıkla vurgu yapmıştır. Ramazani'nin de belirttiği gibi, Humeyni tarafından öne çıkarılarak sıklıkla vurgulanan "ne Doğu ne Batı, İslam Cumhuriyeti" anlayışı ve devrim ihracı düşüncesi birlikte ele alındığında, onun nihai arzusunun kendi yorumlamış olduğu biçimiyle İslam öncülüğünde bir uluslararası düzen kurmak olduğu görülmektedir.⁸⁰⁶ Bu düzende mustazaf milletlerin yanında yer alan İran, onlara önderlik ederek müstekbirler karşısında ezilen halkların haklarını savunmalarına gayret edecektir. Bu durumda öncü rolü üstlenecek ve dünyayı Mehdi'nin gelişine hazırlayacak olan ise, İran İslam Cumhuriyeti olarak tasavvur edilir.

3.3.1.1.1. Devrim İhracı ve Üçüncü Dünyacılık

1979 yılında gerçekleşen devrimin ardından, başta Ayetullah Humeyni ve taraftarlarınca, İran'ın devrimsel kazanımlarını savunmak ve kalıcı kılmak adına en doğru seçeneğin devrim ihracı olduğu düşünülmüştür.⁸⁰⁷ 1979 yılında İran'da gerçekleşen devrimin temel prensiplerinin evrensel bir içeriğe sahip olduğu düşüncesi devrim ihracı fikrinin özünü oluşturmuştur. Humeyni'nin insanlığın refahı ve selameti için kastedilenin fikirlerin zor yoluyla değilse de örnek oluşturmak suretiyle yaygınlaştırılması gerektiğini ifade eden açıklamaları mevcuttur.⁸⁰⁸ Bununla birlikte

⁸⁰⁴ Said Amir Arjomand, **After Khomeini: Iran Under His Successors**, Oxford University Press, New York, 2009, 134-135

⁸⁰⁵ Ahmedi, "İran'da Din ve Milliyet", s.51

⁸⁰⁶ Ramazani, "Ideology And Pragmatism in Iran's Foreign Policy", s.554

⁸⁰⁷ Garthwaite, **İran Tarihi**, s.242

⁸⁰⁸ Bkz. Humeyni, **Velayet-i Fakih**, s.150, 172

Humeyni'ye göre, “(b)ozuk ve bozguncu devlet düzenlerini ortadan kaldırmak; hain, bozuk, zalim ve zorba egemenleri alaşağı etmekten başka çare yoktur. (...) [Bu] bütün Müslümanların İslam ülkelerinde teker teker gerçekleştirmesi gereken vazifedir ..; İslami siyasî inkılap bu beldelede zafere ulaştırmalıdır.”⁸⁰⁹ Humeyni'ye göre, devrim tüm dünyaya ihraç edilmelidir ve bunun için çokça çaba sarfedilmelidir. Bu yolda İslam ya da değil tüm ezilen halklar desteklenmelidir.⁸¹⁰ Ulema bu vazifeyi yerine getirmek adına her türlü yolu mubah saymış ve bu yolda kalkışılan eylemlere Batı düşmanlığını ifade eden söylemlerin de eşlik etmesiyle birlikte İran'ın uluslararası alandan izolasyonu hızlanmıştır.⁸¹¹ Kısacası, devrim ihracının yanı sıra hegemonya karşıtlığına ilişkin söylem ve girişimler de İran'ın devrim sonrası dış politikasında göze çarpan unsurlardan olmuştur.

İran İslam Cumhuriyeti anayasasının giriş bölümünde de yer verildiği üzere, İran rejimi “insanlığın İslam'ın ulvî ve evrensel değerlerinde eğitilebilmesini sağlayacak şartları yaratmak” biçiminde saiklerle hareket etme arzusuna sahiptir.⁸¹² Bu yeni yönetim, Müslüman dünyanın liderliğini üstlenmek gibi bir misyonla birlikte uzunca bir süre mevcut rejiminin evrensel ölçekte yaygınlaşması ve kalıcı hale gelmesini öncelikli politika olarak benimsemiştir. Keza, devrim sonrası anayasasının 154. Madde'sinde de rejim ihracı niyetine yer verilmektedir.⁸¹³ Devrim ihracı söyleminin hâkim olduğu dönemde, ezilen mustazafların yanında olmaya ve hegemonya karşıtlığına yapılan vurgu dış politik söylemde sıklıkla ön planda olmuştur. Humeyni devrim ihracına ilişkin görüşlerinden şu cümlelerle söz eder: “(d)evrim ihracı ayaklanacağımız ve isteğimizi zor yoluyla uygulayıp savaş başlatacağımız, insanları isyana zorlayıp devrim gerçekleştireceğimiz anlamına gelmez. İmamın tasarısı bu değildir. Bu politikalarımızın bir parçası değil ve esasen politikalarımız bunlara karşı... devrim ihracı şu anlama gelir: dünyadaki ulusların tümünün kendi ayakları üzerinde durmaya muktedir olduklarını, kendi istek ve kararlılıklarına dayanarak ve Tanrı'ya duydukları güveni yenileyerek tüm güçleriyle teslim olmaya direnebildiklerini görmelerini sağlamak.”⁸¹⁴ Ancak, İran'ın 1979 sonrası devrim ihraç etmeye dönük söylem ve politikası, Körfez başta olmak üzere bölge coğrafyasında yer alan kimi ülkelerde mevcut bulunan rejimlere karşılık içeren çeşitli muhalif İslami oluşumları desteklemeyi de içermiştir. Böylece dış politika bağlamında bölge ülkeleri ile ilişkilerde mesafeye ve olumsuzluğa neden olan devrim ihracı politikası, İran adına oldukça olumsuz neticeler ortaya çıkarmıştır. Örneğin, bu söylem Irak işgaline katkı sağlamış ve bu süreçte bölgesel ve küresel aktörlerin Irak'ı desteklemelerine yol açmıştır.⁸¹⁵

İran, en başından beri bulunduğu coğrafyayı kendi ideolojisi ve mevcut rejiminin varlığını sürdürmesi adına güvenli hale getirmek istemektedir. Devrim ihracının başarıya ulaşması neticesinde kendisi ile benzer ilkelere sahip rejimlerle yönetilecek olan ülkelerin, ortak düşmanlar karşısında

---

⁸⁰⁹ Humeyni, **Velayet-i Fakih**, s.47

⁸¹⁰ “Khomeini: “We Shall Confront”

⁸¹¹ Mehdi Mozaffari, “Changes in the Iranian Political System After Khomeini's Death”, **Political Studies**, 41(4), 611-617, 1993, s.612, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1993.tb01659.x> (30.12.2019)

⁸¹² Islamic Parliament of Iran, “The Constitution of the Islamic Republic of Iran (1989)” <https://en.parliran.ir/eng/en/Constitution> (29.07.2019)

⁸¹³ Papan-Matin, a.g.e., s.159-200

⁸¹⁴ Mehdi Moslem, **Factional Politics in Post-Khomeini Iran**, Syracuse University Press, New York, 2002, s.150

⁸¹⁵ Hunter, **Iran Divided**, s.127

birlikte bir karşı duruş sergilemesi ihtimali de devrim sonrası yalnızlaşan İran için önemli bir teşvik unsuru olmuştur. Fakat devrim ihracı politikası istenen başarıyı gösterememiştir. Abrahamian, bu durumu Humeyni ve yandaşlarının sıklıkla Şii ve milliyetçi referanslara yönelmiş olmalarına bağlamakta ve Humeyni'nin konuşmalarında sıklıkla İran vurgusu yaptığını ifade etmektedir.⁸¹⁶ Esasında bu vurgunun, bir diğer başlık altında irdelendiği üzere, İran-İrak Savaşı'nın yaratmış olduğu etkiyle yakından bağlantılı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Hunter'da çalışmasında, İran'ın pan-İslamist fikirlerinin İslam çevrelerinde kabulden çok bir tepki doğurmuş olduğunu ve Müslüman ülke Irak'ın İran'a saldırısının devrim ihracı politikasına dair dönüşümde önemli birer etken olduğunu vurgular.⁸¹⁷

Humeyni, İran'ın tiranlığın yeryüzünden silinmesi için varlık gösterdiğini ve küresel bir İslam hükümeti kurulana dek mücadelesini sürdüreceğini ifade etmiştir. Ayrıca, Humeyni kendisine Irak ile ateşkes yapılması önerisinde bulunan İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) temsilcisini azarlamış ve Kur'an'dan örnekler vererek bir Müslüman ülkenin diğer bir Müslüman ülkeye saldırması durumunda diğer Müslüman ülkelerin saldırgan tarafa karşı kendini savunan ülkenin yanında olmalarını buyurduğunu hatırlatmıştır.⁸¹⁸ 21 Mart 1980 tarihinde yaptığı bir konuşmada şu ifadeleri kullanmıştır: “(d)evrimimizi dünyaya ihraç etmek için çaba sarfetmeliyiz (...) çünkü İslam sadece Müslüman ülkeler arasında herhangi bir fark gözetmeyi reddetmekle kalmaz aynı zamanda o tüm ezilen halklarında savunucusudur. Dahası, tüm güçler [müstekbirler] bizi yıkmak için niyet etmiş ve eğer kapalı bir çember içinde kalmayı sürdürürsek kesinlikle yenileceğiz”⁸¹⁹ Yanı sıra, Humeyni sloganlaşan “Kudüs'e giden yol Kerbela'dan geçer” ifadesiyle bir yandan ümmetçi anlayışın altını çizirken öte yandan ümmetin çıkarlarıyla ters düşen Müslüman ülkelerin İran ile benzer bir İslami yönetimi ve onun ilkeleri benimseyerek ümmetin ortak yararına katkı sunmaları gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, bu da rejim ihracı olgusunun altını çizen ifadelerden biri olarak görülebilir.

1979 sonrası İran'da kurulan yeni rejim Körfezdeki komşuları tarafından kendi varoluşlarına bir tehdit olarak algılanmıştır. Örneğin, Bahreyn'de 1981 yılında yönetime karşı gerçekleştirilen askeri darbe girişiminin İran tarafından desteklendiği ve devrim ihracı politikasının bir parçası olduğu ifade edilmektedir. Yine 1983 yılında Kuveyt'te bulunan ABD ve Fransa elçiliklerinin bombalanması olayında İran'ın desteğinden söz edilmektedir. 1983 yılında Lübnan'da bulunan Fransız ve ABD askeri birliklerinin bombalanması eyleminin sorumluluğunun da İran'a ait olduğu, bu dönemde Lübnan'ın Batı ile mücadelenin merkezi haline geldiği de bahsedilenler arasındadır.⁸²⁰ Özellikle, Humeyni'nin monarşi rejimlerine karşı söylemlerinin yanı sıra rejim ihracını sıklıkla dile getirmesi bu algıyı güçlendirmiştir. İran'da 1979 devrimi sonrası kurulan rejim, başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez'de yer alan ülkelerin Amerika Birleşik Devletleri ile olan yakın ilişkisini sıklıkla eleştirmiştir.

---

⁸¹⁶ Abrahamian, **Humeynizm**, s.23

⁸¹⁷ Hunter, “Iran, Islam, and the Struggle for Identity and Power”, s.38

⁸¹⁸ Ramazani, **Independence**, s.79-86

⁸¹⁹ Khomeini, **Islam and Revolution**, s.286

⁸²⁰ Roy, **Siyasal İslam'ın İflası**, s.248

Özellikle 2006 Hizbullah-İsrail çatışmasıyla beraber, İran ve Hizbullah ilişkisi daha dikkat çeker bir hal almıştır. Bugün Hizbullah lideri İran devrim önderine hitaben içten ve derin bağlılıklarını açıkça ve sıklıkla beyan etmektedir.⁸²¹ Bununla birlikte, İran'ın Ortadoğu'da yürüttüğü faaliyetler bağlamında Şii hilali söylemi ilk kez 2004 yılında Ürdün kralı II. Abdullah'ın ifadelerinde yer almıştır. Dönemin Ürdün kralı olan Abdullah, 2003 ABD müdahalesi sonrası Irak'ta oluşacak yeni yönetimin Şiilerin elinde olması durumunda, Irak, Suriye ve Lübnan'ı kapsayan hat boyunca bir 'Şii hilali' ortaya çıkacağını ifade etmiştir. İlk dile getirildiği ânı takiben politik gündemde oldukça ses getiren Şii hilali söylemi Arap baharıyla birlikte yeniden canlılık kazanmıştır. Bu dönemde İran'ın Bahreyn'de rejime karşı ayaklanan Şiileri ve Suriye'de mevcut yönetimi desteklemek biçiminde adımlar atması bu söylemlerin temel dayanağını oluşturmuştur. Suudi Arabistan ve BAE'nin desteğini alan yönetimin güçlü duruşu karşısında tepkisini sürdüren İran, Bahreyn halkına yönelik hukuk dışı uygulamalar gerçekleştirildiği iddiasıyla durumu gündeme getirmeye çalışmıştır. Bu süreçte tarihsel geçmişe vurguyla çeşitli zamanlarda devlet yetkililerince yapılan açıklamalarda, Bahreyn İran'ın on dördüncü eyaleti olarak nitelendirilmiştir. Bu ifadeler çeşitli tepkilere yol açmıştır.⁸²² Fakat şunu hatırlarda tutmakta fayda vardır ki İran bölgede yalnızca Şii grupların destekçisi olmamıştır. Örneğin İran'ın Sünni Müslüman Kardeşler oluşumu içerisinden kökenlenen Hamas ile yakın ilişki içerisinde oluşu bu tarz destek girişimlerinde doğrudan mezhepsel ayırım dahilinde hareket etmediğinin bir göstergesidir.⁸²³ Bir yandan müstekbir/mustazaf ayırımına vurgu yapan öte yandan devrim ihracı arzusunda olan Humeyni, Müslüman nüfusa sahip tüm ülkelerin İran'ın sahip olduğu tarzda bir İslam hükümetini örnek alması yönünde çaba sarf etmiştir. Nihayetinde devrim ihracına yönelik söylem ve çabalar yeterli ölçüde bir etki yaratmadığı gibi, kimi ülkelerde İran'ın mevcut varlığının tehdit olarak algılanması neticesini de doğurmuştur. Bu kışkırtıcı söylemlerin de katkı sunduğu İran-Irak Savaşı'nın ertesinde Humeyni vefat etmiş ve ardından gelişen süreç İran'ı eskiye nazaran daha yumuşak ve daha reel politığe uygun söylemler türetme ve buna yönelik pragmatik olarak nitelendirilen politikalar geliştirme yönünde gayretli olmaya sevk etmiştir.

Soğuk Savaş koşullarının hâkim olduğu bu süreçte Doğu ve Batı bloklarının her türlü hakimiyet ve etkisinden bağımsız olmak İran rejiminin öncelikli hedefi olarak belirlenmiştir. Bu hedef doğrultusunda bağlantısızlığa ilişkin ve üçüncü dünyacı bir yaklaşımda dış politikada kendisine yer bulabilmiştir. Üçüncü dünyacı anlayışta ise öncelik İslam ülkelerine tanınmıştır. Devrimi takiben ABD ile politik düzeyde olumlu ilişki kurmak söz konusu olmazken, Sovyetler Birliği ve Avrupa ile ilişkiler sorunlu da olsa sürdürülmüştür. Humeyni, Amerika'nın tutumunun İran'a değil İslam'a yöneldiğini kabul etmiştir. Böylelikle ABD-İran özelinde değil Amerika ve İslam arasında vuku bulan bir husumet ve mücadelenin varolduğuna inanmıştır. Bu dönemde Doğu-Batı kutuplaşmasının dışında kalmak öncelikli amaç olarak belirlenirken, Suriye, Türkiye, Hindistan,

---

⁸²¹ Mepa News, "Hizbullah lideri Nasrallah: Hamaney bu zamanın Hz. Hüseyin'idir", 10.09.2019, <https://www.mepanews.com/hizbullah-lideri-nasrallah-hamaney-bu-zamanin-hz-huseyini-dir-29348h.htm> (10.09.2019)

⁸²² Asia News, "Manama suspends negotiations with Tehran, winning Arab solidarity", 19.02.2009, <http://www.asianews.it/news-en/Manama-suspends-negotiations-with-Tehran,-winning-Arab-solidarity-14521.html> (09.10.2019); Radio Free Europe (24.02.2009), "Iran's President Seeks To Ease Tension With Bahrain", https://www.rferl.org/a/Iran_President_Seeks_To_Ease_Tension_With_Bahrain/1498256.html, (09.10.2019)

⁸²³ Akbarzadeh ve Barry, a.g.e., s.626

Pakistan gibi komşu ülkelerin yanı sıra Brezilya, Arjantin, Kuzey Kore, Nikaragua gibi üçüncü dünya ülkeleriyle de ilişki tesis edilmeye çalışılmıştır.⁸²⁴

Kısacası, 1979 yılında gerçekleşen devrimin ardından İran'ın temel dış politika ilkesi “ne Doğu ne Batı, İslam Cumhuriyeti” sloganıyla ifadesini bulmuştur. Bu yaklaşım sadece İslami ideolojinin bir yansıması değil aynı zamanda İran'ın hegemon devletlerle olan tarihsel tecrübesinin de bir yansımasıdır. Dolayısıyla, İran'ın kimliksel özellikleri arasında sıralanan tarihsel hegemonya karşıtlığı ile de örtüşmektedir. İran'da yaşayan kitlelerin tümü, büyük güçlerin hakimiyeti ve bunun yarattığı problemlere ilişkin tarihsel deneyimden etkilenmiştir. Bağımsız dış politika arzusu ve Bağlantısızlar Hareketi'ne verilen destekte bu deneyimin bir yansımasıdır.⁸²⁵ Şüphesiz ki, hegemon devletlere karşı verilen uzun süreli mücadele, 1979 devrimine giden yolda önemli bir faktör olmanın yanı sıra devrimin ertesinde gelişen dış politik yaklaşım da ‘ne Doğu ne Batı’ düşüncesi ya da üçüncü dünyaçı anlayış doğrultusunda örtüşmektedir.

3.3.1.2. Sovyetlerin Afganistan'ı İşgali ve İran'ın Sürece İlişkin Tutumu

Humeynili yıllara tekabül eden önemli gelişmelerden biri de Sovyetlerin Afganistan'ı işgali meselesidir. Bu işgalin İran açısından çeşitli sonuçları olmuştur. Örneğin, 1979 tarihinde başlayan Sovyet-Afgan Savaşı'nın etkisiyle çok sayıda Afgan sığınmacı İran'a sığınmıştır. Sığınmacıların sayısı geçen zaman içerisinde gerçekleşen pek çok gelişmenin etkisiyle artmış olmakla birlikte bugün İran'da ikamet eden Afgan sığınmacı sayısı BM verilerine göre 3 milyon civarındadır.⁸²⁶ Bu durum, halihazırda pek de iyi durumda olmayan İran ekonomisine binen yükü oldukça artıran bir unsurdur. Dolayısıyla, ekonomik açıdan iç açıcı bir duruma sahip olmayan İran'ın, Afgan sığınmacıların kabulü ve içinde bulunduğu ekonomik darboğaza rağmen bu misafirperverliğini halihazırda sürdürmesi oldukça dikkate değer bir tutumdur. Afganistan, İran için hem sınır komşusu hem de *İranzamin* olarak kabul edilen tarihi coğrafyanın bir parçasıdır. Bu bağlamda, Afganlar İranlılarla dil, din, kültür ve gelenek gibi benzeşimlere sahiptir. Sığınmacıların kabulü İran'ın Afganistan'a yaklaşımı onun bölgede ve tarihi *İranzamin* coğrafyasında etkili ve aktif bir aktör olma isteğiyle de örtüşür görünmektedir. Bu tavır aynı zamanda *mustazaf* halkların yanında olmaya ilişkin devrimsel ilke ile de uyum arz etmiştir. Yanı sıra millet karşısında ümmet fikrinin öncelenmiş olmasından ötürü kimliğin İslam bileşeniyle de zıtlık içermez.

Ramazani'ye göre İran'ın Afganistan politikası “Humeyni'nin bakış açısının yanı sıra coğrafi yakınlık, tarihsel deneyim, kültürel ve dinsel yakınlık tarafından şekillendirilmiştir.”⁸²⁷ Afganistan ve İran bu gibi benzeşimlere ek olarak, ortak kara sınırına sahip bulunan iki ülkedir. İran bu nedenle de yanı başında bulunan bu ülkede yaşanan her gelişmeyi yakından takip etmektedir. Dolayısıyla Sovyetlerin Afganistan'ı işgali meselesi de içinde bulunulan sürece uygun görülen bir yaklaşım doğrultusunda İran tarafından dikkatle izlenmiştir. İran, Sovyetlerin burada kurduğu Marksist

⁸²⁴ Ramazani, *Independence*, s.77-91

⁸²⁵ Hunter, *Iran's Foreign Policy*, s.25

⁸²⁶ The UN Refugee Agency (UNHCR), Islamic Republic of Iran, <https://www.unhcr.org/islamic-republic-of-iran.html> (17.04.2019)

⁸²⁷ Ramazani, *Independence*, s.89

rejimden hoşnut olmazken, o dönem Humeyni'nin devrim ihracına ilişkin vizyonuyla örtüşür biçimde bu rejimi İran'daki rejimin bir benzeriyle değiştirmeyi arzu etmiştir. Bu nedenle 10 Kasım 1981'de tam da bu hedefe yönelik beş noktalı bir çözüm planı duyurmuş ve Sovyet birliklerinin yerini alacak Müslüman ülke birliklerinden oluşan bir barış gücü girişiminin ertesinde burada “teokratik bir Müslüman devlet” kurulmasını önermiştir.⁸²⁸

Sözü edildiği üzere, İran'da devrimin gerçekleştiği 1979 yılı içerisinde Sovyetler Birliği Afganistan'ı işgal etmiş ve nihayetinde yaklaşık dokuz yıl süren savaş neticesinde çok sayıda Afgan mülteci İran'a sığınmıştır. İran, Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgalini kınamış, Afgan savaşıçılara ve sığınmacılara destek olmuştur. Bizzat Humeyni “Afganistan'ın saldırgan Doğu'nun yağmacıları ve işgalcileri tarafından alçakça işgalini güçlü bir biçimde kınıyorum”⁸²⁹ diyerek İran'ın konuyla ilgili tutumunu ortaya koymuştur. İran'ın bu meseleye ilişkin tavrı da devrim sonrası kimliğini pekiştirmek adına önemli bir fırsat sunmuştur. Bu süreçte, İran bir yandan Müslüman bir ülkeye yönelen Sovyet işgalinden ideolojik açıdan rahatsızlık duyarken, öte yandan da yanı başında artan Rus etkinliğinden rahatsızlık duymuştur. Dolayısıyla, bu hususta fiziksel güvenliğinin yanı sıra kimliksel güvenliğini de temin etme güdüsüyle hareket etmiş, öte yandan hem bölgenin önemli bir aktörü olduğunun altını çizmek hem de ezilen halkların önderi rolünü vurgulamak istemiştir. Dönemin Sovyet elçisi olan ve Humeyni sürgünden döndüğünde onunla ilk görüşen diplomatlardan biri olan Vladimir M. Vinogradov ile Ayetullah Humeyni arasında yaşanan görüşmede, Humeyni Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a müdahalesinin İran için de olumsuz sonuç doğurduğunu ve Müslüman bir ülke olan Afganistan'ın sorunlarını İslami yoldan çözmesi gerektiğini aktarmış ve Rusya'yı Afganistan'ın meselelerine müdahaleci yaklaşımını durdurması konusunda ikaz etmiştir. Bununla birlikte, her ne kadar Sovyet elçi bu iddiayı reddetmiş olsa da Humeyni'nin, İran'ın Huzistan eyaleti başta olmak üzere azınlıkların bulunduğu alanlarda yaşanan huzursuzluklarda da Sovyetlerin payı olmasından duydukları endişeyi aktarmış olduğundan söz edilir.⁸³⁰

İran bu süreçte Sovyetler Birliği'ni ‘Allah’sız’ olarak nitelendirmekten de çekinmemiştir. İran'ın o dönem içinde bulunduğu kaotik durum düşünüldüğünde, Sovyetlere karşı meydan okuyan bu tavrı pek ‘akılcı’ görünmemektedir. Nitekim, ABD ile yaşadığı ciddi sürtüşmeler ve devrim sonrası dönemde içine düştüğü yalnızlık Sovyetlere karşı daha ılımlı davranılacağını düşündürse de Humeyni ne Doğu ne Batı yaklaşımı doğrultusunda hareket etmiş ve bu ülkeye karşı da ılımlılık içermeyen bir tavır içinde olmuştur. İran Irak Savaşı'nın başlamasıyla İran'ın Sovyetlere tepkisinin dozunda kısmi bir azalma yaşanmış olsa da genel çerçevede İran, Afganistan'ın yanında yer almayı sürdürmüştür.⁸³¹ İran'da 1985 yılında “Afganistan'ın İşgali ve Müslüman Afganların Direnişi” temalı bir pul dahi basılmıştır.⁸³² Ayrıca, Ayetullah Humeyni dönemin Sovyet lideri Gorbaçov'a yazmış olduğu ünlü mektubunda da Afganistan meselesine kısaca değinmiş ve Sovyet lidere

---

⁸²⁸ Ramazani, **Independence**, s.89

⁸²⁹ “Khomeini: “We Shall Confront”

⁸³⁰ Jonathan Kandell, “Ayatollah Exchanges Sharp Words With Soviet Envoy”, **The New York Times**, 13 June 1979, <https://www.nytimes.com/1979/06/13/archives/ayatollah-exchanges-sharp-words-with-soviet-envoy-weapons-for.html> (10.09.2018)

⁸³¹ Süleyman Erkan, “Sovyet-İran İlişkileri (1979-1989)”, **Akademik Ortadoğu**, 8(2), 161-182, 2014

⁸³² Peter Chelkowski ve Hamid Dabashi, **Bir Devrimi Sahnelemek: İran İslam Cumhuriyeti'nde Propaganda Sanatı**, The Kitap Yayınları, İstanbul, Haziran 2018, s.223

Afganistan meselesi de dahil olmak üzere ülkesinin mevcut problemlerinden bir kurtuluş yolu olarak İslam inancını benimsemelerini tavsiye etmiştir.⁸³³ Dolayısıyla İran, dönem itibariyle Soğuk Savaş koşullarının hakim olduğu söz konusu yıllarda yalnızca fiziksel güvenliğini ön planda tutar bir biçimde ABD karşısında SSCB ile yakınlaşmak gibi bir yaklaşım içerisinde olmadığı gibi, Irak ile ciddi bir savaş yürütmekte oluşu da onu SSCB ile yakın ilişki kurmaya itmemiş, bilakis kimliğinin İslami bileşeni doğrultusunda hareket etmeyi sürdüren İran ontolojik güvenliğini riske atmaktan imtina ederek dış politikasını bu yönde şekillendirmiştir. Bununla birlikte, İran-Irak Savaşı'nın İran üzerinde sarsıcı bir etki gösterdiği de bir gerçektir. Bu savaş sürecinden çıkardığı dersler doğrultusunda birtakım politika değişikliklerine giden İran, kimliğinin İslami yönünün ağırlığından olabildiğince ödün vermeden yeni bir vizyonu sahiplenmek durumunda kalmıştır.

3.3.1.3. İran-Irak Savaşı: Milliyetçi Çizgiye Dönüş

Kitleleri seferber etmek ve farklı görüşleri kendi etrafında bir araya getirmek konusunda son derece başarılı olan Humeyni'nin liderliği sayesinde, devrimin hemen ertesinde Irak'la girişilen uzun ve yıpratıcı savaşta kitlelerin kenetlenip birlikte mücadele etmeleri kolaylaşmış, radikal yapıda olduğu düşünülen bu yeni devlete yönelen çeşitli tepkiler de kitlelerin birlikteliğine katkı sağlamıştır. Devrimi gerçekleştirenler arasındaki görüş farklılıklarının yeniden görünür hale gelmesi içinse ilk birkaç yıldaki ayıklanmayı hariç tutacak olursak, Humeyni'nin ölümü ve özellikle Irak ile yaşanan savaşın sonlanması gibi yeni koşulların ortaya çıkması gerekmiştir.

3.3.1.3.1. İran-Irak Savaşı'nın Rejimi Konsolide Edici Etkisi ve Dönemin Dış Politikasına Yansımaları

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından bölge coğrafyasının yeniden şekillendirilmesi sürecinin İran'a kazandırmış olduğu yeni komşulardan biri de Irak olmuştur ve bu ülkenin ortaya çıkışından yaklaşık yarım asır sonra İran ile aralarında son derece yıkıcı bir savaş cereyan etmiştir. 1975 yılında Pehlevi Hanedanlığı'nın yönetimindeki İran ve komşusu Irak, aralarında sınır oluşturan Şat-tül Arap su yoluna ilişkin yeni bir sınır düzenlemesine gitmiş, bu süreç ABD tarafından da desteklenmiştir. Ancak, bu hususta imzalanan Cezayir Anlaşması Irak yönetimini yeterince memnun etmemiştir. Bu memnuniyetsizlik iki ülke arasında 1980-88 yıllarını kapsayacak biçimde yaşanan sekiz yıllık savaşın sebepleri arasında sayılmıştır. Esasen Irak, İran devrim sürecinin yarattığı karmaşa ortamından, ordunun bu süreçte zayıflamış olmasından ve İran'ın büyük güçlerle yaşadığı husumetten yararlanmak istemiştir. Ramazani'ye göre, İran'ın devrimden sonraki süreçte Irak karşıtı güçleri desteklemiş olması da İran-Irak Savaşı'nı meydana getiren nedenlerden biridir.⁸³⁴ Bununla birlikte, İran'ın Şah döneminde sahip olduğu yüksek askeri kapasite 1979 devriminin ardından hem orduda gerçekleşen tasfiyeler hem de askeri harcamaların büyük ölçüde azaltılması sebebiyle neredeyse yarı yarıya azalarak oldukça gerilemiştir. Irak ise bir yandan Sovyetler Birliği'nin desteği bir yandan 1973 Petrol Krizi'nin yarattığı avantajla birlikte mevcut askeri potansiyelini yaklaşık

⁸³³ Ruhollah Musawi Khomeini, "A Call to Divine Unity: Letter of Imam Khomeini, The Great Leader of the Islamic Revolution and Founder of the Islamic Republic of Iran to Mikhail Gorbachev, Leader of the Soviet Union", **The Institute for the Compilation and Publication of the Works of Imam Khomeini** (International Affairs Department), Winter 1993, s.26-27, <https://www.al-islam.org/printpdf/book/export/html/45498> (18.02.2018)

⁸³⁴ Ramazani, **Independence**, s.167

olarak ikiye katlamıştır. Dolayısıyla, pek çok faktörle birlikte askeri dengede yaşanan bu değişiklik de savaş için gerekli zemini hazırlanışına katkı sağlamıştır.⁸³⁵ Bu savaşın bir diğer olası nedeni ise, bölgenin diğer pek çok ülkesi için geçerli olduğu gibi Irak'ın da kendi ülkesel iktidarı ve kimliksel güvenliği adına, yanı başında varlık kazanan çiçeği burnunda İslami rejimden endişe duymuş olmasıdır. Bir diğer ifadeyle, “İran'ın kimlik değişikliği bölge devletlerinin ontolojik güvenlik kaygılarını artırmıştır.”⁸³⁶ Kısacası, İran'ın 1979 Devrimi ile birlikte sahip olduğu yeni rejim, Irak'ta bulunan seküler Baas ideolojisiyle zıtlıklara sahip oluşundan ötürü Saddam rejim kimliği açısından önemli bir tehdit olarak algılanmıştır. Humeyni'nin rejim ihracına yönelik söylemleri bu endişeyi körüklerken, Irak nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan Şii nüfusun varlığı Irak için bu kaygıyı beslemiştir. Nihayetinde, bu sürecin Saddam tarafından henüz devrimin peşi sıra yaşadığı içsel çatışmalardan kurtulamamış olan İran'ı, tabir yerindeyse gafil avlamak için en uygun zaman olarak görülmüş olması muhtemeldir. Savaşa sebep her ne olursa olsun neticede tahminlerin ötesinde bir sonuç meydana getirmiş ve her iki taraf içinde oldukça yıkıcı sonuçları olan sekiz yıllık bu savaş, herhangi bir resmi kazanımı olmadan zorunlu bir ateşkesle neticelenmiştir.

Aynı zamanda, bu savaş İran için İslam'a ilişkin hassasiyetlerinin İrancılık fikri karşısında test edildiği bir durum ortaya çıkarmıştır. Bir diğer ifadeyle, o güne dek milliyetçilik fikrine olan karışıklığını açıkça dile getiren ve ümmetçi anlayışa olan bağlılığını her fırsatta vurgulayan Humeyni'nin dış politika anlayışı açısından zorlu bir durum meydana gelmiş, Müslüman bir ülkeyle yürütülen bu savaş bir çelişki ortaya çıkarmıştır. Humeyni ise bu savaşa dair görüşlerini; “bu bir hükümet ile diğeri arasında bir mücadele meselesi değildir; bu bir İslam ülkesine karşı Iraklı Müslüman olmayan bir Baasçı tarafından gerçekleştirilen bir istila meselesidir; ve bu İslam aleyhine küfür eden bir isyandır” şeklinde beyan etmiştir.⁸³⁷ Irak'ın saldırısına karşılık bir savunma mücadelesi biçiminde başlayan savaş daha sonra “devrimci İslam'ın zafere ulaşması için bir mücadeleye” dönüşmüş, fakat nihayetinde devrim ihracı arzusu büyük bir hüsrana sonuçlanmıştır. Ancak her halükârda söz konusu savaş esnasında dahi bu düşünceden vazgeçilmemiş ve Körfez ülkeleriyle Irak'a karşı bir işbirliği arayışına girilmemiştir. Yani, fiziksel güvenliğin olağanüstü derece tehdit altında olduğu söz konusu savaş koşulları altında dahi kimlik, İran dış politikasının yönü açısından belirleyici olmuştur. Dolayısıyla, İran-Irak Savaşı'nın uzamasında Humeyni'nin ve yandaşlarının fikirlerinin yanı sıra ülkenin kimliksel açıdan güvensizliğe sürüklenmesi endişesi de büyük oranda etki sahibi olmuştur.⁸³⁸ Irak'ın savaştaki durumu zayıfladığında ve olumlu şartlarda İran'ın yararına bir ateşkes şansı doğduğunda, rejimin öncüleri bunun yerine yeni bir saldırıda bulunarak savaşın devamından yana tavır almışlardır. Bir diğer yandan İran, Saddam Hüseyin'in ateşkesle birlikte daha güçlü bir saldırı planlayabilmek için zaman kazanmak istediğinden de endişe etmiştir.⁸³⁹ Ancak Iraklı Şii'ler Humeyni'nin umduğu biçimde hareket etmemiş ve Irak yönetimine

---

⁸³⁵ May Darwich, **Threats and Alliances in the Middle East: Saudi and Syrian Policies in a Turbulent Region**, Cambridge University Press, Cambridge, 2019, s.58

⁸³⁶ Darwich, a.g.e., s.56

⁸³⁷ Shahram Chubin ve Charles Tripp, **Iran and Iraq at War**, Routledge Press, New York, 2018, s.32

⁸³⁸ Seyed Jalal Dehghani Firoozabadi, “Ontological Security and the Foreign Policy Analysis of the Islamic Republic of Iran” *Iran Review of Foreign Affairs*, 2(2), 31-60, 2011

⁸³⁹ Seyed Jalal Dehghani Firoozabadi, “Ontological Security and the Foreign Policy Analysis of the Islamic Republic of Iran” *Iran Review of Foreign Affairs*, 2(2), 31-60, 2011

karşı İran'ın yanında yer almamışlardır.⁸⁴⁰ Yani, 1980'de Irak'ın saldırısıyla başlayan savaşın ardından Humeyni 1982 yılında Irak ile ateşkes tekliflerini reddederek devrimi yaymak ve Iraklı Şiilerin desteğini almak beklentisiyle bir karşı saldırı düzenlemiş, ancak Arap olan Iraklı Şiilerin kendilerinden beklenen desteği sağlamayı İran'ın süreç içerisinde ümmetçi çizgiden milliyetçi çizgiye doğru ilerlemesinde rol oynamıştır.⁸⁴¹ Dolayısıyla, İran-Irak Savaşı'nın İran adına yarattığı dönüştürücü etkilerden biri şüphesiz ilerleyen evrede milliyetçi hassasiyetlerin politik arenada yeniden belirginlik kazanması ve fiziksel güvenliğe ve materyal çıkara ve bu bağlamdaki güvenliğe verilen ağırlığın yeniden artması olmuştur. Devrimin hemen ardından Irak ile bu gibi uzun süreli bir savaşın yaşanmış olması İran'da milliyetçi hassasiyetleri oldukça bilemiştir. Bununla birlikte, anılan savaş yılları boyunca yitirilen yüzbinlerce yaşam, şehitlik olgusu üzerinden yeni rejimin bekasına ve ontolojik güvenliğine katkı sağlamış, yanı sıra devrim ertesinde yaşanan içsel çekişmelerin de olabildiğince süratle ortadan kaldırılmasında ve nihayetinde ülkesel varlığa tehdit oluşturan bu düşman karşısında yeni rejimin yerini kalıcılaştırmasında önemli bir paya sahip olmuştur. Öte yandan, yaşanan tüm bu savaş süreci, izleyen dönemde İran adına daha akılcı olarak nitelendirilen politik yönelimlerin ve dış politikada yumuşamaya ilişkin eylemlerin ortaya çıkışına da önayak olmuştur.

Devrim ertesinde artmış olan ülke içi muhalif sesler bu savaş sayesinde büyük ölçüde ve süratle bastırılabilmiş, böylece yeni rejimin yerini sağlamlaştırmasına ve ulema kanadının gücünü artırmasına fırsat yaratılmıştır. Humeyni ve yandaşları, ülkenin ilk cumhurbaşkanı olarak görevini yürüten ve aynı zamanda laik ve milliyetçi bir tutuma sahip olan Beni Sadr'ın kurmuş olduğu savaş konseyi ile yetinmeyerek kendi savaş konseylerini oluşturmuşlardır. Nihayetinde, mecliste çoğunlukta bulunan ve üyeleri ağırlıklı olarak ulemadan oluşan İslam Cumhuriyeti Partisi, tüm devlet organlarını yargıyı ve medyayı hükmüne tabi kılmayı başarmıştır. Böylece, molla iktidarına karşı gelişen tüm muhalif tavırların ordunun girişimiyle bastırılması söz konusu olabilmıştır. Dolayısıyla bu savaş, rejim karşıtlarının ortadan kaldırılmasını da kolaylaştırmıştır. Örneğin, muhalif seslerin başında gelen komünist Tudeh partisi bu süreçte dağıtılmıştır. Bu evrede her alanda kontrolü ele geçiren ulema, vakıfların denetimini de elde etmiş ve din adamları etrafında büyük bir zenginlik ortaya çıkmıştır. *Bonyad* adı verilen bu vakıflar bugün de oldukça büyük oranda bir gelirin sahibi olmakla beraber vergiden muaf tutulmayı sürdürmekte ve eylem ve girişimleriyle büyük ölçüde mevcut rejimine dayanak teşkil etmektedir. Ayrıca, İran-Irak Savaşı esnasında Kum şehrinin Şii öğretisi adına önemi daha da artmış ve Irak topraklarında yer alan Şiiliğin kutsal şehirleri Necef ve Kerbalâ'nın yerini almıştır. Böylece Kum şehri Necef ve Kerbelâ'da bulunan din adamlarının aksine, rejimin velayet-i fakih anlayışını destekleyen ve din adamlarının siyasi etkinliklerini onaylayan yüksek mercide din adamlarını yetiştiren bir merkez halini almıştır.⁸⁴² Nitekim, Humeyni velayet anlayışına ilişkin yorumunu ortaya attığında onun fikirlerine muhalefet eden Ayetullahların sayısı da oldukça fazla olmuştur. Bu nedenle Kum kentinde yetişen bu din alimleri de yeni rejimin devamlılığı adına da son derece önemli bir görev üstlenmişlerdir.

⁸⁴⁰ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.126-133

⁸⁴¹ Ali M. Ansari, **The Politics of Nationalism in Modern Iran**, Cambridge University Press, New York, 2012, s.228

⁸⁴² Garthwaite, **İran Tarihi**, s.242-246; Ayrıca konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz. Caferiyan, a.g.e., s.309-322

Devrimin ilk yılında devletin mevcut ordusuna ek olarak kurulan ve bugün de İran rejimi için son derece kilit bir öneme sahip olan ‘Devrim Muhafızları Ordusu’ da bu savaşla birlikte güçlenerek hava, deniz ve kara birliklerine sahip bir düzenli ordu biçimini almıştır. Gücü ve rejime bağlılığı ile dikkat çeken bu ordunun öncülüğünde ve kutsallık vurgusuyla gerçekleştirilen bu savaş ortaya çıkardığı koşullar itibarıyla mevcut rejimin yapısal ve fikirsiz özelliklerinin topluma kabul ettirilmesini kolaylaştırmıştır. Savaşın ardından savaşta şehit olanların yad edilmesi maksadıyla çeşitli kuruluşlar tesis edilmiş ve devrim sonrasında bunların yeni rejimin propaganda araçlarından biri olmayı sürdürmesine gayret edilmiştir.⁸⁴³ Bu savaş boyunca yaşamını kaybederek ‘şehit’ olanların anısı bugün ilk gün olduğu gibi yaşatılmaya çalışılmaktadır. Yaşanan bu trajik olay yukarıda da değinildiği üzere rejimin konsolide edilmesinde son derece etkili olmuştur. Kısacası, 1980 yılı Eylül ayında, dönemin Irak lideri Saddam Hüseyin’in İran topraklarının bir kısmını işgal etmesi ile başlayan İran-İrak Savaşı sekiz yıl sürmüş ve devrimin hemen ertesinde gelişen bu süreç, İran milliyetçiliğini pekiştirmenin ve yeniden görünür kılmının yanı sıra rejimin en önemli konsolidasyon araçlarından biri olmuştur.⁸⁴⁴ Bugün dahi bu savaşın anıları büyük bir çabayla ilk günkü tazeliğinde yaşatılmaya çalışılmaktadır. Yani “devrim şehitleri” ile birlikte İran-İrak Savaşı’nın şehitleri de yeni kurulan İslam Cumhuriyeti rejiminin geleceği açısından önemli bir yere sahip olmuşlardır. Smith(2017), bu hususta “milli kurtuluş dramına yapılan toplumsal katılım, milli bilinci yükselten ve güçlü bir milli kader imgesi yaratan etkili bir popüler unsurdur” demektedir.⁸⁴⁵ Irak’ın 22 Eylül 1980 tarihinde topraklarına saldırması neticesinde, devrimin ardından henüz hazır olmasa da kendisini bir savaş durumunun içinde bulan İran, süreç boyunca rejim ideolojisinin gücünden istifade etmeye çalışmıştır. Savaşta cesaret ve motivasyon unsuru olarak Hz. Hüseyin’in Kerbelâ hadisesinde Yezid’e karşı verdiği mücadele örneğinden ve şehadet vurgusundan olabildiğince istifade edilmiştir. Öyle ki, Devrim Muhafızları Ordusu’nun yanı sıra savaşa katılan gönüllülerin oluşturduğu orduda(Besiç) bulunanlar top tüfek karşısında bedenlerini siper etmekte hiç tereddüt etmemişlerdir.⁸⁴⁶ Böylelikle, İran-İrak Savaşı ülkede hem Şii-İslam’a olan bağlılığı hem de İran milliyetçiliğini körüklemekle beraber devrimin kalıcılığını desteklemiştir. Şehitlik, adanmışlık, mücadele temaları öne çıkarken Kerbelâ anlayışı yeniden canlandırılmıştır. Böylece yaşanan muazzam can kaybı şehadet fikriyle kutsanmıştır. Savaş ve işgalle birlikte gelişen savunmasızlık ve yalnız bırakılmışlık hissi İranlılar için oldukça kalıcı ve önemli bir etkiye sahip olmuştur.⁸⁴⁷ ABD bu savaşta Irak’a ciddi istihbarat desteğinin yanı sıra finansal destek sağlamıştır.⁸⁴⁸ Kimileri büyük ölçüde tarafsız kalmış olsa da Fransa başta olmak üzere pek çok Avrupa ülkesi de Irak’ı desteklemiştir.⁸⁴⁹ 1983 yılında ABD, İran’ın diğer ülkelerden savaş silahları ve ilgili ekipmanları teminini engellemek adına ‘Staunch Operasyonu’ olarak anılan diplomatik bir girişim ortaya koymuştur.⁸⁵⁰ Irak’ın BM tarafından İran-İrak Savaşı’nı başlatan saldırgan devlet olarak

---

⁸⁴³ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.127-135

⁸⁴⁴ Maloney, a.g.e., s.106; Mozaffari, a.g.e., s.611

⁸⁴⁵ Smith, **Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik**, s.144

⁸⁴⁶ Ramazani, **Independence**, s.85

⁸⁴⁷ Maloney, a.g.e., s.106-109

⁸⁴⁸ Barbara Ann Rieffer-Flanagan, Islamic Realpolitik: Two-Level Iranian Foreign Policy, **International Journal on World Peace**, 26(4), 7-35, 2009

⁸⁴⁹ Hunter, **Iran’s Foreign Policy**, s.80-84

⁸⁵⁰ Geoffrey Kemp, “The Reagan Administration”, 5 October 2010,

kınanmaması ve savaş sonrasında İran'ın hiçbir tazminat alamamış olması, mustazaflık hissiyatını besleyen bir etki yaratmıştır. İran tarafında savaş boyunca gelişen, uluslararası toplumca ayrımcılığa uğrandığı hissi neticesinde bu savaş İran'da toplumu birleştiren ve rejimi sağlamlaştıran bir faktör vazifesi görmüştür.

Bölgesel dengeleri alt üst edecek biçimde iki ülkeden birinin diğerine karşı bir üstünlük sağlamasını arzu etmeyen pek çok ülke, kendince gerekçelerle bu savaş esnasında İran'a da kısıtlı miktarda silah ve mühimmat temin etmiştir.⁸⁵¹ Bununla birlikte, Saddam Hüseyin Suudi Arabistan ve Körfez bölgesindeki diğer tüm ülkelerin de kendisini destekleyeceğini ve Perslere karşı Araplar savaşını şüphesiz kazanacağını hesap etmiştir. Ancak işler umduğu gibi gitmemiş ve Ekim 1980 itibarıyla Suriye resmi olarak İran'a desteğini açıklamış ve askeri malzeme ve hava üssü temini gibi yardımlarda bulunmuştur.⁸⁵² Öte yandan, aynı anda her iki ülkeye de silah sağlayan ve bu durumu kendi lehine değerlendiren taraflarda olmuştur.⁸⁵³ Fakat bu koşullar altında dahi İran'a kıyasla diğer ülkelerden daha büyük ölçekte yardım ve mühimmat desteği edinen taraf yine de Irak olmuştur. Üstelik, İran bu süreçte ABD'nin de birtakım kısmi saldırılarına maruz kalmıştır. Örneğin, 1988 yılında bir İran firkateyni ve iki petrol platformu ABD tarafından hedef alınmıştır. Aynı yıl içerisinde bir ABD gemisinin Körfez'de İran tarafından döşenmiş mayınına temas ederek tahrip olması sonrasında Amerika, İran'ın deniz kuvvetlerine yoğun bir saldırı düzenlemiş ve İran donanmasının bir bölümünü yok etmiştir. Bu olayın birkaç ay ertesinde Temmuz 1988'de ise, Vincennes adlı bir ABD savaş gemisinden ateşlenmiş bir füze Hürmüz Boğazı civarında bir İran tarifeli yolcu uçağına isabet etmiş ve 290 sivil hayatını kaybetmiştir. Amerika her ne kadar aksini iddia etse dahi, İran bu olayın kasıtlı gerçekleştiğine inanmıştır. ABD daha sonra da bu olayla ilgili özür dilememiştir. Hatta bu olayın başlıca sorumlusu olan komutana doğrudan dönemin ABD başkanı tarafından 1990 senesinde bir liyakat madalyası dahi verilmiştir.⁸⁵⁴ Bu son olay, Irak'ın kimyasal silah kullanımına varan uygulamaları ve İran'ın uluslararası alandaki yalnızlığı ile birlikte savaşın sonlanmasında etkili olmuş ve İran BM Güvenlik Konseyi'nin 598 sayılı kararı uyarınca önerilen ateşkese kabul etmiştir. Humeyni mecburen onay verdiği ve ancak savaşın sekizinci yılında sağlanabilmiş olan bu ateşkese ilişkin hissiyatını, "zehir yutmak kadar acı" sözleriyle nitelendirmiştir.⁸⁵⁵ İran-Irak Savaşı esnasında yaşanan kimi olaylar bugün de hegemonya karşıtlığını ve İran milliyetçiliğini besler biçimde hafızalarda yer etmeyi sürdürmekte ve çeşitli söylem ve uygulamalar yoluyla rejim tarafından canlı tutulmasına gayret edilmektedir.⁸⁵⁶

<https://iranprimer.usip.org/resource/reagan-administration> (14.10.2020)

⁸⁵¹ Stockholm International Peace Research Institute(SIPRI), "The Iraq-Iran War and The Arms Trade", March 1984, <https://www.sipri.org/sites/default/files/files/FS/SIPRIFS8403.pdf> (08.03.2019)

⁸⁵² Darwich, a.g.e., s.59

⁸⁵³ Cumhuriyet Gazetesi, "Eski Doğu Berlin Yönetiminin Terör Örgütlerine Silah Sattığı Belirlendi", s.9, 21.11.1992, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1992/11/21/9.xhtml> (08.03.2019)

⁸⁵⁴ Michael Axworthy, Devrimci İran İslam Cumhuriyeti'nin Tarihi, (Çev. Ali Karatay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ocak 2020, İstanbul, s.342-346

⁸⁵⁵ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.129-132

⁸⁵⁶ Mehr News Agency, "Rehber: İslami İran Ordusu milli çıkarların hizmetindedir", 24 Nisan 2012, <https://tr.mehrnews.com/news/1585376/Rahber-İslami-İran-ordusu-milli-çıkartların-hizmetindedir> (21.01.2020)

Hem rehine krizi hem de Irak ile yaşanan savaş Humeyni ve yandaşlarının elini güçlendirirken muhalif güçlerin bastırılması, gücün tekelleştirilmesi ve güç konsolidasyonunun sağlanması süreçlerinde etkili olmuştur.⁸⁵⁷ İran-İrak Savaşı'nın yarattığı ekonomik ve psikolojik çöküntü İran'ın bölgede güçlü ve etkin bir pozisyon elde etme arzusunun kamçılamıştır. Bununla birlikte, ABD'nin çifte çevreleme politikası ve Hazar petrolünün taşınmasına ilişkin güzergâhın belirlenmesi mevzusunda İran'ı devre dışı bırakma girişimleri gibi unsurlar, İran'da bir tepkisellik meydana getirerek bir "izolasyon ve tehdit döngüsü" ortaya çıkarmıştır.⁸⁵⁸ Humeyni'den sonra devrim rehberliği görevini devralmış olan Hamaney, İran-İrak Savaşı'nı kastederek yaptığı bir konuşmasında, "kutsal savunma savaşı sırasında İran halkı ve İslam Cumhuriyeti'nin 8 yıllık direnişi küçük bir mesele değildi, çok önemli bir olaydı. Bu mesele şunu gösterdi ki dünyaya egemen güçlerin askeri ve güvenlik iktidarları bir halkın direniş ve mukavemetini engelleyemez veya ona darbe vuramaz ve bu kendini onlara kabullendirmeyi başaracaktır ve böyle de oldu"⁸⁵⁹ ifadelerine yer vermiştir.

Özetleyecek olursak, devrimin hemen ertesinde yaşanan ve oldukça uzun bir süre boyunca devam eden İran-İrak Savaşı, İran açısından hem içsel muhalefetin bertaraf edilmesinde hem de ortak bir amaç ve düşman varlığıyla birlikte rejimin konsolidasyonunda İran adına son derece olumlu bir netice doğurmuştur. Bununla birlikte, savaş süresince uluslararası toplumun büyük güçlerinin İran'a yönelik takındığı tek taraflı dışlayıcı tavır, devrim sonrası politik sürecin işleyişine ve içsel dayanışmaya da katkı sağlamıştır. Tüm süreç boyunca edinilen yeni olumsuz tecrübeler, bundan sonrası için toplumun kolektif belleğinde yerini almış ve özellikle İran kimliğini besleyen kimi özelliklerin diri kalması adına bulunmaz bir fırsat sağlamıştır. Bununla birlikte bu savaşın yarattığı ekonomik çöküntü ve yine bu savaşla birlikte uluslararası alanda yalnızlaşmanın neticeleriyle yüzleşilmiş olması, izleyen dönemde birtakım politik yeniden değerlendirmeleri beraberinde getirmiştir. Savaş evresi özellikle ülkenin izlemiş olduğu korumacı ekonomi politikaları nedeniyle dış politika adına daha çok bir izolasyon süreci biçiminde cereyan etmiştir. Devrimin ardından da gitgide yalnızlaşan İran bu süreçte devrime ilişkin fikirlerini yeni ülkelerde yaygınlaştırma konusundaki isteğini sürdürse de çokça başarı sağlayamamıştır. İran-İrak Savaşı'na dış politika merceğinden bakıldığında, devrim sonrası Humeyni önderliğinde uygulanan ideoloji ve karşıtlık politikalarının etkisini gözlemlemek mümkündür. İran'ın devrim ihraç söylemi ve meydan okuyucu tavrı, uluslararası toplumdan soyutlanmasına ve neticesinde Irak ile olan savaşta bölge ülkeleri başta olmak üzere birçok ülkenin İran'a karşı pozisyon almasına neden olmuştur. Dönemin güçlü ülkelerinin çoğu da bu süreçte gizli ya da aleni Irak'ı desteklemişlerdir. İran'ın daha çok devrim kazanımlarını korumaya ve güçlendirmeye yönelik ideolojik saiklerle davrandığı bu sekiz yıllık süreç, her iki taraf içinde maddi ve manevi çok büyük kayıplara yol açmıştır. Bu savaşın yarattığı etki, yeni kurulan rejim adına tartışmasız büyük bir destekleyici unsur olmuştur. Bu savaş öncesinde ve savaş esnasında İran'ın uluslararası arenada baskılanmaya çalışılması da varlığını

⁸⁵⁷ Ramazani, **Independence**, s.164-165

⁸⁵⁸ Maloney, a.g.e., s.107-112

⁸⁵⁹ "İslam İnkılabı Rehberinin Fakihler Meclisi Üyelerine Yaptığı Konuşmanın Tam Metni", **İslam İnkılabı Rehberi Bürosu**, 4 September 2014, <https://www.leader.ir/tr/speech/12219/Rehberlik-Fakihler-Meclisi-%C3%9Cyelerinin-Ayetullah-Hamanei-Taraf%C4%B1ndan-Kabul-Edilmesinde-G%C3%BCndeme-Getirtildi:-%E2%80%9CYeni-D%C3%BCnya-D%C3%BCzeninde-Rol-%C4%B0fa-Edebilmek-%C4%B0%C3%A7in-G%C3%BC%C3%A7in-Olmak-Gerekir%E2%80%9D> (19 Nisan 2014)

sağlamlaştırmak adına yeni rejimin elini güçlendirmiştir. Öyle ki, toplumu ortak bir amaç etrafında birleştiren bu karşı koyma refleksi, aynı zamanda yeni rejimin *müstekbir/mustazaf* vurgusu gibi çeşitli temel unsurlarının pekiştirilmesinde de etkili olmuştur. Müstekbirler düzeninde mustazaflar yanında saf tutma iddiasındaki İran'ın mustazaflık vurgusu da böylece artmıştır. Kısacası, bu olay vasıtasıyla bir yandan müstekbir/mustazaf vurgusunu tekrarlı bir biçimde yinelenirken, öte yandan tarihsel ve devrimsel hegemonya karşıtlığı vurgulanmıştır.

Her ne kadar, Irak lideri Saddam Hüseyin belki de devrim sonrası karmaşadan yararlanmak niyetiyle ve mevcut karmaşayı daha da artıracak bir adım atarak İran'a saldırmışsa da savaş durumu İran'ın devrimsel karmaşayı daha çabuk atlatmasında etkili olmuştur. Üstelik, ortak bir amaç etrafında kenetlenen İran toplumunda devrim sonrası kurulan yeni rejimi ayakta tutacak ilkelerin pekiştirilmesi de bu esnada kolaylaşmıştır. Devrimin ardından işbaşına gelen yönetici kitlenin siyaset bilmeyen din adamları olduğunu düşünen ve bunu kendisi için bir avantaja çevirmek isteyen Saddam Hüseyin, bu kitleye çok büyük bir siyasi tecrübe ve konumlarını sağlamlaştırma şansı bahşetmiştir. Savaşın ardından İran'da hiçbir şey eskisi gibi olmamıştır. İran siyasi elitinin uluslararası politika algısı ve vizyonu yeniden biçimlenirken, bu alanda yeni stratejilerin kapısı aralanmıştır. 1979 devrimi ile birlikte devrim ihracına ve rejimin yaşatılmasına ilişkin güçlü bir kabul ve arzu söz konusuyken, Irak ile yaşanan bu savaş her şeyden önce devletin yaşatılmasına dair gerekliliğin, dolayısıyla ontolojik güvenlik ihtiyacına ek olarak üzerinde durulması gereken fiziksel güvenlik materyal çıkar meselelerinin altını çizmiştir. Kimliksel ilkelerden olabildiğince ödün vermeden daha ılımlı bir dış politika benimseme yönünde bir değişikliğin kapıları aralanmıştır.

3.3.1.3.2. İran-Kontra Skandalı

İran-Irak Savaşı(1980-88) sürecine damga vuran ve belki de dönemin dış politika hamleleri adına en akılda kalıcı olaylardan biri de 'İran-Kontra' skandalı olmuştur. 'İrangate' skandalı olarak da anılan bu vakada, savaş sürecinde ABD silahlarının İsrail aracılığıyla gizlice İran'a taşındığı ortaya çıkmıştır. Devrim rejiminden beklenmediği ölçüde sıra dışı olarak nitelendirilen ve bir skandal olarak lanse edilen bu vakanın gerekçesine göre, buradan elde edilen gelir Nikaragua'da bulunan komünistlere karşıt grupların desteklenmesinde kullanılmıştır. Olayın ifşa olmasından sonra, tarafların silahlara karşılık İran'ın Lübnan'da rehin tutulan bazı Batılı ülke vatandaşlarının serbestliğinin sağlanmasına aracılık etmesi üzerine uzlaşmaya vardığı açıklanmıştır. Ancak bu hususta da bir netlik söz konusu değildir.⁸⁶⁰ Bir diğer görüşme konusu ise, bu dönem Sovyetlerin Afganistan müdahalesinin de etkisiyle kuzeyden tehdit algılayan İran'ın, Sovyet müdahaleciliğine karşı korunması meselesi olmuştur.⁸⁶¹ Kasım 1986 tarihinde olayın ifşa olmasının ardından, detaylarının araştırılmasına ilişkin girişim ise bizzat Humeyni tarafından reddedilmiştir. Dönemin İranlı yetkililerince, altı gemi dolusu ABD silahına karşılık Lübnan'da bulunan Batılı rehinerin serbest

⁸⁶⁰ Detaylar için bkz. Seymour M. Hersh, "The Iran Pipeline: A Hidden Chapter/A special report.; U.S. Said to Have Allowed Israel to Sell Arms to Iran", 8 December 1991, <https://www.nytimes.com/1991/12/08/world/iran-pipeline-hidden-chapter-special-report-us-said-have-allowed-israel-sell.html> (11.10.2020)

⁸⁶¹ "The Iran-Contra Report; Key Sections Of Document: The Making Of A Political Crisis", 19 November 1987, <https://www.nytimes.com/1987/11/19/world/the-iran-contra-report-key-sections-of-document-the-making-of-a-political-crisis.html> (14.03.2018)

bırakılması uzlaşısı biçiminde sağlanan bu gizli anlaşma, Humeyni dönemi dış politikasına ilişkin pragmatik yönelimlere verilebilecek en iyi örnek olarak anılmaktadır.⁸⁶²

Her ne kadar bu vaka devrim ideolojisinden ciddi bir sapma gibi algılanmış olsa da Humeyni'nin ölümüne dek gerçekleşen süreçte münferit bir gelişme olarak kalmıştır. Aynı zamanda, 'devrimin yaşaması için öncelikle devletin varlığının sürdürülmesinin gerektiği düşüncesi'⁸⁶³ bu istisnai durumun gerçekleşmesinde rol oynayan en önemli faktör olarak görülebilir. Keza, esasen İran-İrak Savaşı esnasında büyük ölçüde kaderine terk edilen İran'ın, söz konusu rejimini yaşatabilmek adına köşeye sıkıştığı bir anda böyle bir yola başvurmuş olması pek de anlaşılabilir bir durum değildir. Humeyni, "ölmeden kısa bir süre önce devletin korunması 'diğer tüm İslami zorunlulukların üzerinde bir önceliğe sahiptir' fetvası vermiştir."⁸⁶⁴ Humeyni o dönem cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan Ali Hamaney'e yazmış olduğu 7 Ocak 1989 tarihli mektubunda hükümetin, gerekli olduğu hallerde ülkenin çıkarlarını şeriat hükümlerine incelemesi gerektiğini bildirmiştir.⁸⁶⁵ Bu yönden bakıldığında, yaşanan bu olayın devrim ilkelerinden bir sapmadan ziyade devrimi ve rejimi yaşatmak adına her yola başvurulabileceğinin bir işareti olarak algılanması da mümkün olabilmektedir.

3.3.1.4. Salman Rüşdi Meselesi

Devrim sonrası dönemin kimi gelişmeleri, İran dış politikasında ideolojik yaklaşımın dikkat çekici örneklerini oluşturur. Humeyni'nin 3 Haziran 1989'da ölümünden birkaç ay evvel, 14 Şubat 1989 tarihinde bir İngiliz yazara yönelik olarak yayınlamış olduğu fetva da bunlardan biridir. İran yönetiminde en üstün makamın sahibi olan Humeyni, bu fetvada hem Müslümanlara hem de İslam'a yönelik aşağılayıcı ve hakaret içeren ifadeleri gerekçesiyle 'Şeytan Ayetleri' adlı kitabın yazarı Salman Rüşdi'nin ve bu kitabın yayın sürecinde pay sahibi olanların öldürülmesi çağrısında bulunmuştur.⁸⁶⁶ Ramazani, hem Salman Rüşdi fetvasını hem de Suudi Arabistan ve İran arasında yaşanan Hac meselesine ilişkin olumsuzluğun sürdürülmesini bu dönemde ulusal çıkarın tanımlanmasında ideolojiye öncelik verilmiş olmasına birer açık örnek olarak ifade eder.⁸⁶⁷ Rasyonel bir tutum olarak yorumlanamayacak bu tavır, İran'ın halihazırda uluslararası alanda pek de olumlu olmayan imajına oldukça negatif bir katkı sağlamış ve bu mesele bağlamında oluşan algı, etkisini uzunca bir süre devam ettirmiştir.

Bu fetva Avrupalı ülkelerin insan hakları, ifade ve konuşma özgürlüğü gibi liberal demokratik değerleriyle zıtlıklar içerdiği oranda, İran'ın başta İngiltere olmak üzere özellikle Avrupalı ülkeler ile ilişkilerine oldukça olumsuz yönde tesir etmiştir. Böylece, Hunter'ın da ifade ettiği gibi, Rüşdi

---

⁸⁶² Ramazani, *Independence*, s.165

⁸⁶³ Daniel Brumberg, *Reinventing Khomeini: Struggle For Reform in Iran*, The University of Chicago Press, Chicago, 2001'den aktaran Gülriş Şen, *Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası: Tarihsel Sosyolojik Bir Analiz*, Odtü Yayıncılık, Ankara, 2016, s.167

⁸⁶⁴ Akbarzadeh ve Barry, a.g.e., s.619

⁸⁶⁵ Roy, *Siyasal İslam'ın İflası*, s.231

⁸⁶⁶ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.137

⁸⁶⁷ Ramazani, *Independence*, s.164

meselesinde yaşanan zıtlaşma Hatemi dönemine dek İran-Avrupa ilişkilerinin gelişmesi önündeki en ciddi sorunlardan biri haline gelmiştir.⁸⁶⁸ Ahmedî, bu süreci “Salma Rüşdi anlaşmazlığı, Batı’yla çatışma yüklü bir bağlantısızlığın yeni dönemimin [döneminin] başlangıcı olmuştur” şeklinde ifade eder. Ahmedî’ye göre, “Salman Rüşdi olayı her şeyi yıkmıştır.” (...) En az bir yıl boyunca Rüşdi olayı İslam Cumhuriyeti’nin dış politikasını her açıdan etkilemiş ve İslami rejimin izolasyonunu sona erdirme yönündeki tüm çabaları etkisizleştirmiştir.”⁸⁶⁹ Bir İngiliz vatandaşı olan Rüşdi’nin ölüm fermanını imzalayan Ayetullah Humeyni’nin 1989 senesinde ölümünden sonra bu fetvanın hükümsüz olduğuna dair bir resmî açıklama talep edildiye de İran tarafının bu talebe olumlu yanıt vermesi uzunca bir süre mümkün olmamıştır.

1992 senesi içerisinde Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) üyeleri ve İran arasında karşılıklı ilişkilerin yeniden olumlu bir yöne evrilmesi adına başlatılan eleştirel diyalog (critical dialogue) olarak adlandırılan süreçte Salman Rüşdi meselesi üzerinde önemle durulmuştur. 1992 Edinburg Zirvesi’nde varılan sonuç bildirgesi kararında, “İran’ın bölgedeki önemi göz önüne alındığında, Avrupa Konseyi İran Hükümeti ile diyalogun sürdürülmesine olan inancını teyit etmektedir. Bu diyalog İran’ın özellikle Ayetullah Humeyni’nin uluslararası yasalara aykırı bir biçimde telaffuz ettiği Salman Rüşdi’ye ilişkin Fetvası örneğinde olduğu gibi insan hakları ve terörizm gibi biz dizi alanda gelişme talebinin olduğu ve İran’ın tutumuna dair endişeleri yansıtan eleştirel bir diyalog olmalıdır. Bu alanlardaki gelişme yakın ilişkilerin ve güvenin ne ölçüde geliştirilebileceğinin belirlenmesinde önemli olacaktır” ifadeleri yer almıştır.⁸⁷⁰ Konuyu çözüme kavuşturmak adına pek çok adım tasarlanmış ancak olumlu bir gelişme sağlanamamıştır.⁸⁷¹ Takip eden dönemde Rüşdi’nin hayati endişesini ortadan kaldıracak yazılı bir açıklama talep edilmiştir.⁸⁷² Rafsancani döneminde İran’ın Avrupa tarafı ile ikili ilişkilerini geliştirme gayretinde olmasına karşın bu önemli talep ısrarla geri çevrilmiştir. Dahası, Rüşdi’nin kendisi değilse de Şeytan Ayetleri kitabıyla bağlantılı pek çok kişi, fetvayı takip eden birkaç yıl içinde suikasta uğrayarak ölmüş ya da yaralanmış, ardında İran’ın olduğu resmi olarak kanıtlanamamış olsa dahi bu durum İran’a yönelik olumsuz tavrı daha da artırmıştır. İran’ın konuya ilişkin tavrı Avrupalı devletler tarafından defaatle kınanmışsa da bir neticeye ulaşılamamıştır.⁸⁷³ Mesele, Rüşdi’nin bir İngiliz vatandaşı olmasından ötürü özellikle İngiltere tarafında daha fazla tepkiye yol açmıştır.⁸⁷⁴

---

⁸⁶⁸ Hunter, **Iran’s Foreign Policy**, s.82

⁸⁶⁹ Hamid Ahmedî, “İran İslam Cumhuriyeti’nde Ulusal Çıkar İkilemi”, Homa Katouzian ve Hüseyin Şahidi (Ed.), **21. Yüzyılda İran**, içinde (59-75), Çev. Pınar Güven, Sitare Yayınları, Ankara, 2011.

⁸⁷⁰ European Council in Edinburgh (11-12 December,1992), Conclusions Of The Presidency, SN 456/1/92 REV 1, https://www.consilium.europa.eu/media/20492/1992_december_-_edinburgh__eng_.pdf (28.01.2020)

⁸⁷¹ Andrew Marshall, “Rushdie may get fatwa-free zone in EU”, **The Independent**, (11 April 1995), <https://www.independent.co.uk/news/rushdie-may-get-fatwa-free-zone-in-eu-1615111.html> (09.11.2019)

⁸⁷² Publications Office of the European Union, “Resolution on the fatwa against Salman Rushdie”, Official Journal C 065, (04 March 1996), <https://op.europa.eu/en/publicationdetail/publication/8c376e20312d41408ce6014068bbe5a2/languageen>, (19.01.2020)

⁸⁷³ Seyyed Hossein Mousavian, **Iran-Europe Relations: Challenges and Opportunities**, Routledge, London&New York, 2008, s.206-222

⁸⁷⁴ Bernd Kaussler, “British-Iranian Relations, The Satanic Verses and Fatwa: A case of Two-Level Game Diplomacy”, **British Journal of Middle Eastern Studies**, August 2011, 38(2), 203-225

Dolayısıyla, İran'ın bu konudaki tutumunda kimliğinin son derece belirleyici olduğu aşıkardır. Ümmete her anlamda önder olma misyonuna sahip bulunan İran'ın Rüşdi meselesinde geri adım atmayışı kimlik ve dış politika ilişkisi adına önemli bir detaydır. İlgili kısımda değinileceği üzere, bu olaya ilişkin yumuşama, ancak Hatemi dönemiyle birlikte 1998 yılı Ekim ayında söz konusu olabilmış ve mesele, fetvanın iptalinin ancak Ayetullah Humeyni'nin kendisi tarafından gerçekleştirilebileceği fakat kendisinin artık hayatta olmayışından ötürü bu eylem mümkün olmamakla birlikte yine de bu fetvadan ötürü kimsenin öldürülmeyeceğinin sözlü olarak bildirilmesiyle nihayete ermiştir.⁸⁷⁵

3.3.1.5. Humeyni'den Gorbaçov'a Mektup

Humeyni'nin modern klasik ulus devlet anlayışının aksine İslam'ın kapsayıcılığı altında bir dünya düzeni öngörmüş olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, söylemlerinde ve yazılarında sıklıkla İslam'ın tüm insanlığa gönderilmiş olduğunun ve bu inanç biçiminin herkes için adil bir düzen vadettiğinin altını çizmiştir. Humeyni'nin bu düşüncesini dönemin Sovyet lideri Mihail Gorbaçov'a yazmış olduğu 1 Ocak 1989 tarihli mektupta dile getirmiş olması ve bunu ifade etme biçimi ise dönemin dış politik yaklaşımı adına ilginç örneklerden birini oluşturmuştur. Humeyni, anılan tarihte Gorbaçov'a bir mektup yazmış ve mektubunda Gorbaçov'u Sovyetler Birliği'ni kurtuluşa ve refaha erdirmesi adına hem Doğu hem Batı'nın iflas etmiş ideolojilerinden uzakta İslam değerleri ile tanışmaya davet etmiştir.⁸⁷⁶ Humeyni, Karl Marx'ın ünlü "din kitlelerin afyonudur" sözünden hareketle İran'ı süper güçler karşısında bu denli güçlü kılan dinin nasıl olup da böyle bir benzeşime konu edilebileceğini sorgulamış ve ardından mektubunu sonlandırırken "İslam dünyasının en büyük ve en güçlü üssü olan İran İslam Cumhuriyeti'nin toplumunuzdaki dini inanç boşluğunu kolayca doldurabileceğini açıkça beyan ederim" demekten de geri durmamıştır.⁸⁷⁷

Tüm detaylarına burada yer verilmeyecek olsa da bir başka ülke liderini İslam dinine davet eden ve onu yönettiği kitleyle birlikte 'doğru yola sevk etme' gayesi taşıyan bu mektup, Humeyni döneminde sahip olunan dış politika vizyonunu ve genel anlamda İran'ın dönemsel dış politik anlayışını yansıtmaması bakımından dikkate değer bir gelişmedir. Burada Humeyni'nin, yeni kurulan rejimi küresel yapı içerisinde nerede konumlandırmaya çalıştığı ve yeni İran'a nasıl bir kimliksel rol biçtiği de açıkça görülmektedir. İran İslam Cumhuriyeti'nin veliy-i fakihi İslam ümmetine önderlik etme vazifesi üstlenmiş ve yanı sıra kendisine 'kurtuluş ve refah' adına farklı inanışlara sahip başka toplumları da ikaz ederek dünyayı Mehdi'nin dönüşüne hazırlama rolü biçmiştir. Bu mesele, İran'ın yeni rejim kimliğinin onun eylemlerine sirayet ettiğinin açık bir göstergesi olarak değerlendirilmiş ve burada anılmaya değer bulunmuştur. Bununla birlikte, yukarıda da bahsi geçtiği üzere Humeyni'nin, bu mektubuyla hemen hemen aynı tarihte dönemin cumhurbaşkanı Ayetullah Hamaney'e yazmış olduğu mektubunda devletin çıkarı gerektirdiği takdirde şeriat hükümlerinin görmezden gelinebileceğini açıklamış olması da dikkat edilmesi gereken bir diğer husustur. Dolayısıyla özellikle İran-Irak Savaşı sonrasında Humeyni'nin dış politika vizyonununun bir yandan

⁸⁷⁵ Robert Fisk, "The Independent, Rushdie's Future: Passions rise as Iran seeks new talks on death sentence", 19 December 1997, **The Independent**, <https://www.independent.co.uk/news/rushdies-future-passions-rise-as-iran-seeks-new-talks-on-death-sentence-1289544.html> (09.11.2019)

⁸⁷⁶ Khomeini, "A Call to Divine Unity", s.10-28

⁸⁷⁷ Khomeini, "A Call to Divine Unity", s.28

kimliksel ve rejimsel unsurlar odağında ilerletilmeye çalışıldığı fakat öte yandan rejimin yaşatılması için devletin yaşatılması gerektiği düşüncesine önemli bir bağlılık geliştirildiğini söylemek olanaklıdır.

Sonuç olarak, Humeyni dönemi dış politikasına ilişkin olarak buraya dek farklı başlıklar altında sunulanları toparlayacak olursak şunları söylemek mümkündür. İran’da yeni rejimin şekli netleştikten sonra söz konusu olmaya başlayan dış politika anlayışının, özellikle Humeyni’nin hayatta olduğu yıllar boyunca daha idealist bir yapı arz ettiği gözlenmektedir. Ne Doğu ne Batı söylemiyle ifadesini bulan, Soğuk Savaş döneminin büyük güçlerinin herhangi birinden taraf olmama anlayışı ve yanı sıra devrim ihracına ilişkin söylemler, özellikle bu süreç boyunca İran’ı uluslararası alanda yalnızlaştırıcı bir etki yaratmıştır. Amerikan büyükelçiliğinin işgali ile başlayan ve sonrasında da pek çok şekilde sürdürülen Batı karşıtı eylem ve söylemler, esasında tarihsel hegemonya karşıtlığının da bir yansıması olmakla beraber, özellikle devrim sonrası ilk on yıllık evrede dış politikanın dikkat çekici hususlarından biri olmuştur. Daha sonra Salman Rüşdi meselesi gibi olaylarla daha da perçinlenen bu anlayış, İran’ın dış ilişkilerine olumsuz yönde etki etmeyi sürdürmüştür.

Devrimin hemen ertesi sayılabilecek bir dönemde 1980 yılında baş gösteren İran-İrak Savaşı, İran kimliğinin İslami perspektifinde ilerleyen dış politikasında belirgin oranda bir farklılaşma yaratarak İrancı düşünceyi besleyen ve milliyetçi yaklaşımı ön plana çıkaran bir etki ortaya çıkarmıştır. Savaşın beraberinde getirdiği ciddi miktardaki can kayıpları Şii İslam anlayışında Kerbelâ vakasıyla beraber ayrıcalıklı bir yeri olan şehitlik olgusunu beslenmiş ve müstebkir devletlere karşıtlık üzerinden takınılan tavır ve savaşın yarattığı çaresizlik ve yalnız bırakılmışlık hissi rejimin konsolidasyonuna katkı sunmuştur. Diğer taraftan, İran’ın Müslüman bir ülke ile yaşadığı bu savaş rejimin ümmetçi söylemlerini belli oranda sarsarken, savaşın altını çizdiği bölgesel ve küresel rekabet olgusu İran’ın milliyetçi hassasiyetlerinin dış politikasında daha önemli derecede etkinlik kazanmasına neden olmuştur. Bu noktada, *İran zamin* yahut *İran şehr* olarak adlandırılan ve İran’ın çağlar öncesinden başlayarak sahip olduğu coğrafi saha etkinliğinin ve temasının bugün de benzer ölçekte sürdürülmesi anlayışı olarak özetlenebilecek olan düşüncenin de belirginleştiği gözlenmektedir. Sovyetler Birliği’nin dağılması ve Soğuk Savaş’ın sonlanması ile birlikte ortaya çıkan yeni durum da bu sürece etki etmiştir.

Devrimi izleyen evrede söz konusu olan İslami kimlik oluşturma süreci, bir yandan da İran’ın Pehlevi dönemini çağrıştıran İslam öncesi kültür ve kimliğinin aleni ya da gizli bir şekilde hor görüldüğü bir dönem biçiminde gelişmiştir.⁸⁷⁸ Devrimden sonra bir grup din adamı ve onların taraftarları Pers İmparatorluğu’nun başkenti olan Persepolis’e ait antik çağ kalıntılarının yok edilmesini dahi talep etmişlerdir.⁸⁷⁹ 1990’lı yılların ortalarına kadar eski bir İran geleneği olan *caharsanba-suri* yasaklanmış hatta kimi zaman Nevruz kutlamalarına yönelik dahi baskı uygulanmıştır.⁸⁸⁰ Kısacası, Pehlevi Hanedanlığı döneminde kimliğin İslam bileşeni karşısında İslam öncesi Pers geçmişine ve İrancı düşünceye yapılan vurgudaki artış, 1979 devriminin ardından gelişen

⁸⁷⁸ Beşiriye, “İran’da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik”, s.83

⁸⁷⁹ Garthwaite, **İran Tarihi**, s.241

⁸⁸⁰ Akbarzadeh ve Barry, a.g.e., s.629

ilk evrede yerini tam aksine İrānlılık karşısında kimliğin İslam bileşeninin öncelendiği ve hatta değeriyleştirilerek yüceltildiği ve İslam öncesi geçmişin hor görüldüğü ve aşağılandığı bir yapıya bırakmıştır.

Ahmedi'ye göre, devrimin ardından İrān milliyetçiliğinin geri plana itilmesinin ve İslam çıkarlarının milli çıkarlara üstün kabul edilmesinin nedeni, devrimci kitleden öne çıkan kimselerin devrimden önceki dönemde Irak, Lübnan gibi İslam coğrafyası ülkeleriyle yakın temas içinde bulunmasıdır. Ahmedi, bunu Humeyni'nin devrimden önce sürgünde olduğu Irak'ta ve yanı sıra diğer pek çok İrānlı din aliminin de Lübnan'da aktif olarak etkinlik göstermiş olmasına bağlamaktadır.⁸⁸¹ Pehlevi rejiminin ulemanın rakip bir güç olarak yükselişi karşısında aldığı sürgün tedbiri, umulanın aksine ulemaya daha rahat hareket etme imkânı tanımış ve uzlaşma olanağını büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Esasında tüm bu milliyetçi ve İslami hassasiyetler arasında keskin bir ayırmadan söz etmek fazlaca olanaklı değildir. Zaman zaman milliyetçi hassasiyetlerin dış politik işleyişte öne çıkışı, İslami unsurların kimliksel olarak saf dışı edildiği anlamı taşımamaktadır. Yalnızca kimliğin o yönüne yapılan vurgudaki artıştan ve bu bağlamda önceliklerin farklılaşmasından söz edilebilmektedir. 1979 devriminin ardından da esasında her iki unsurun birlikte var olmayı sürdürdüğü bir kimliksel yapı söz konusu olmuştur. Hangisinin önceleneceği ise doğacak gereklilikler doğrultusunda şekillenmektedir.

Humeyni'nin "İslami evrenselcilik" anlayışına sahip olduğunu ifade eden Ramazani, onun mevcut uluslararası sistemi ve ulus devlet anlayışını kusurlu kabul ettiğini ve dünyayı tüm insanlığın ortak yurdu olarak gördüğünü ve yeryüzünde Tanrı'nın yasalarının hüküm sürdüğünü kabul ettiğini aktarır. Ona göre, Humeyni ne pan-İslamizm'i ne de pan-Şiizm'i savunmaz, o yalnızca tüm dünyada İslam'ın hüküm sürmesi çağrısı yapar.⁸⁸² Kısaca, Humeyni'nin arzusu küresel bir İslam hükümetinin kurulmasıdır. Bununla birlikte, İrān daima devletin İslami yönüne vurgu yapmayı tercih etse de İrānlılık çıkarına aykırı olacak herhangi bir durumda daima taviz vermeye hazırdır.⁸⁸³ Özellikle, İrān-İrak Savaşı'ndan alınan dersler devrimin yaşaması için önce devletin yaşatılması gerekliliğinin altını önemle çizmiştir. Irak ile yaşanan savaş İrān'ın uluslararası arenadaki yalnızlığını daha derinden hissetmesine yol açmıştır. Öyle ki, bu süreç İrān'ın dış politikasında normal işleyişe aykırı görünen kimi hamleler geliştirmesine de yol açmıştır. Bu hamlelerden biri hiç şüphesiz ki sıklıkla anılan adıyla 'İrān-Kontra Skandalı'dır. Esasında bu olayda rejimin değerlerinden bir sapma varmış gibi bir algı söz konusu olmuşsa da bu olay daha ziyade rejimin bekasına yönelik bir hamle olarak algılandığında daha anlamlı bir hal almaktadır.

Ali Hamaney'in, Humeyni'nin hayatta olduğu süreçte ve kendisi henüz cumhurbaşkanlığı görevindeyken yaptığı bir açıklamada, İrān'ın yalnızca İslam'a değil kendi ulusal çıkarlarına da hizmet etmek yönünde bir dış politika anlayışına sahip olduğunu ve bu yönde "tüm ülkelerle güvenilir, rasyonel ve sağlıklı ilişkilere sahip olma" arayışında olduğunu ifade ettiğinin altını çizen Ramazani, bunu İslami ve pragmatik bakış açılarının harmanı olarak yorumlar ve Humeyni'nin takip

⁸⁸¹ Ahmedi, "İrān'da Din ve Milliyet", s.51

⁸⁸² Ramazani, **Independence**, s.78

⁸⁸³ Akbarzadeh ve Barry, a.g.e., s.619

ettiği dış politika vizyonunu “ruhani/dini pragmatizm (spiritual pragmatism)”⁸⁸⁴ olarak nitelendirerek, ardıllarınca da işletilmeye çalışıldığını vurgular. Aynı zamanda, Humeyni’nin İran’a yönelik insanca muamele etmesi durumunda İran’ın ABD ile ilişki tesis edebileceğini belirttiğini aktarır. Benzer biçimde Rafsancani’nin de kendi cumhurbaşkanlığı döneminde İran-İrak Savaşı’nın ertesinde ekonomik ve askeri açıdan beliren yeniden inşa sürecinin gereklilikleri doğrultusunda hareket ettiğini ve “sloganlarla baraj inşa edemeyiz” sözünü ve devrime ilişkin ilkelerden bazılarının kimi durumlarda sınırlanabileceği ya da bazılarının vazgeçmek durumunda kalınabileceğini ifade ettiğini aktarır ve Rafsancani döneminin pragmatik bakış açısını vurgular.⁸⁸⁵ Keza Humeyni’nin de kimi durumlarda rejimin bekası adına benzer söylem ve yaklaşımlar geliştirdiği görülmektedir. Örneğin, İran-İrak Savaşı’na son veren BM kararının kabulüne ilişkin olarak Humeyni’nin dile getirmiş olduğu “zehir içmek kadar acı” ifadesi, yine ‘rejimi yaşatmak için devleti yaşatmak esastır’ anlayışını barındırmaktadır. Bununla birlikte, Humeyni’nin rejimin bekası öyle gerektirdiği takdirde cami yıkmanın dahi kabul edilebilir olacağını ifade ettiğini de hatırd tutmak gerekir. Ona göre, “Allah’ın elçisinin mutlak velayetinin bir tezahürü olan hükümet, İslam’ın en temel emirlerinden biridir ve bütün ikincil emirlerden hatta öncelik bakımından namazdan, oruçtan ve hacdan bile önce gelir. Dini lider bir sokağı engelleyen bir evi ya da camiye yıkabilir ve bunun karşılığında o evi sahibinden satın alabilir... Dini lider uygun görürse camileri kapatabilir. Hükümet, İslam’ın ya da ülkenin menfaatleri söz konusu olduğunda insanlarla yaptığı dini akitleri tek taraflı iptal edebilir. Bu nedenle farklı hususta İslam’ın aleyhine olan bir şeyi dini olsun ya da olmasın engelleyebilir.”⁸⁸⁶ Ayrıca daha evvel de belirtildiği gibi Humeyni, “ölmeden kısa bir süre önce devletin korunması ‘diğer tüm İslami zorunlulukların üzerinde bir önceliğe sahiptir’ fetvası vermiştir.”⁸⁸⁷ Humeyni, o dönem cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan Ali Hamaney’e 7 Ocak 1989 tarihli bir mektup yazmış ve hükümetin gerekli olduğu hallerde ülkenin çıkarlarını şeriat hükümlerine öncelemesi gerektiğini bildirmiştir.⁸⁸⁸

Bu anlayış çerçevesinde, rejimin bekasını ve İslam’ı hedef aldığı öne sürülen girişimlere karşı geliştirilen devlet hamlelerinin, kimliğin farklı bileşenleri açısından bir çelişki doğurmayacağını ifade edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, bu dönemin dış politikasında ideoloji ön planda olsa da bunun pragmatizmden bütünüyle ayrı bir anlayışı yansıtmadığı, yanı sıra pragmatik olarak nitelenen tutumların ideoloji temelli güdülerle işlerlik kazanabildiği görülmektedir. Bu da Ramazani’nin “ruhani/dini pragmatizm (spiritual pragmatism)” olarak adlandırdığı duruma işaret etmektedir. İran’ın zaman zaman meydan okuyan zaman zaman uzlaşan tavrının arkasında bu anlayışın önemli bir paya sahip olduğunu söylemek olanaklıdır. İran’ın devrimle birlikte sahip olduğu meydan okuyucu tavır varlığını korumakta, rejimi ayakta tutan çıkarlarla ters düşmediği ve rejime fayda sağladığı durumlarda görünür olmakla birlikte, gerektiğinde yerini uzlaşma durumuna bırakmaktadır.

---

⁸⁸⁴ Ramazani, **Independence**, s.198

⁸⁸⁵ Ramazani, **Independence**, s.198

⁸⁸⁶ Ruhullah Humeyni, sahife-i İmam, Vol.20-21, Tahran: Müessesey-i Tanzim ve Neşr-i Asar İmam Humeyni 1376/1997, <http://www.noorlib.ir/View/fa/Book/BookView/Image/13798> ‘den aktaran; Sarı, a.g.e., s.108

⁸⁸⁷ Akbarzadeh ve Barry, a.g.e., s.619

⁸⁸⁸ Roy, **Siyasal İslam’ın İflası**, s.231

3.3.2. Doksanlı Yıllar ve Yeniden İnşa: Rafsancani Dönemi Dış Politikası (1989-1997)

1989 yılında Ayetullah Humeyni'nin vefatıyla birlikte İran İslam rejiminde 'Humeyni sonrası dönem' olarak adlandırılabilir ve önceki dönemle belirgin farklılıklar içeren yeni bir süreç başlamıştır. Bu evrede, rejim içerisinde var olan derin ideolojik bölünmeler ve rekabet, rejimin devamlılığı adına bir risk olarak görülmüştür. Devrimin ardından Humeyni'nin ölümüne dek yaşanan dönemde bir takım yapısal problemler ve kimi anayasal düzenlemelere duyulan ihtiyaç da gün yüzüne çıkmış ve buna ilişkin yeni yasal düzenlemelerle birlikte, izleyen süreçte başbakanlık kurumu da tümüyle ortadan kaldırılmıştır.⁸⁸⁹ Humeyni'nin 1979 devrimi ile öngördüğü ve gerçekleşmesini arzu ettiği şey evrensel bir İslami devrimdir ve ilk on yıllık evrede bu arzunun gerçekleşmesi adına pek çok çabaya girişilmiştir. Bununla birlikte, daha sonraki evrede ise İran'ın bu çabalar neticesinde uğramış olduğu zararın giderilmesi için bu arzudan vazgeçilmiştir. Böylelikle, ümmet devrimi fikrinden İran'ın İslami devrimi düşüncesine bir geçiş yaşanmış ve bu süreçte 'İranlılık'tan ileri gelen kimlik, gelenek ve görenekleri' büyük rol oynamıştır.⁸⁹⁰

Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin ölümünü takiben ortaya çıkan vizyonal farklılığın ayak sesleri, özellikle İran-İrak Savaşı'nın sonlandığı 1988 senesi itibariyle belirginleşmiştir.⁸⁹¹ 1989 senesinde, Humeyni'nin ölümünün ardından Ayetullah Seyyid Ali Hamaney rejimin rehberliği görevini devralırken, Ayetullah Ali Ekber Haşimi Rafsancani de cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiştir. Hamaney, devrimin kurucu rehberi Humeyni'nin yerini süratle ve aynı ölçüde dolduramazken ve bunun için bir miktar zamana ihtiyaç duyarken, onunla birlikte dış politikanın idaresinden sorumlu olan Rafsancani, bu dönemin dış politikası üzerinde olabildiğince aktif bir tutum sergileme şansına erişmiştir.⁸⁹² Humeyni, devrimden bu yana süregelen iç siyasi çekişmede sol ve sağ gruplar arasında denge kurmayı büyük ölçüde başarırken, onun ölümünü takiben yeni bir güç mücadelesi de ortaya çıkmıştır.⁸⁹³ Ancak kimileri için bu durum yönetim kademesinde sahici ve kalıcı bir anlayış değişikliğine yol açmamıştır.⁸⁹⁴ Yanı sıra, bu yapısal ikilik döneminin, iki tekerleği olan iki kişilik bir bisikletle (daw charkheh-ye daw nafareh) özdeşleştirildiği de görülür.⁸⁹⁵ Bu benzetme devrim rehberinin ölümünün İran'da yönetsel bir iki başlılık görüntüsü meydana getirdiğine dair fikri ifade etmektedir. Ancak, nihayetinde ortaya çıkan durumun, ön teker nereye giderse arka tekerde oraya gider sözüyle karşılanması da olasıdır. Humeynili yılları takiben gerçekleşen de çoğu kez bu olmuştur. Özellikle İran dış politikasının yönünün tayininde devrim rehberinin iradesi son derece önemlidir. Örneğin, Tahran Cuma Namazı Hatibi olarak görev yapan Ayetullah Hatemi de 2012 yılında yaptığı bir konuşmada, İran dış politikası açısından son derece dikkat çekici bir yere sahip olan ABD ile ilişkiler hususuna değinerek "Amerika ile ilişki dosyası

---

⁸⁸⁹ Hunter, **Iran Divided**, s.131-132

⁸⁹⁰ Mozaffari, a.g.e, s.611-617

⁸⁹¹ Anoushiravan Ehteshami, **After Khomeini: The Iranian Second Republic**, Routledge, London, 1995, s.148-150

⁸⁹² Shaffer, **Sınırlar ve Kardeşler**, s.15-16

⁸⁹³ Rieffer-Flanagan, a.g.e., s.7-35

⁸⁹⁴ Daniel Brumberg, **Reinventing Khomeini: The Struggle for Reform in Iran**, The University of Chicago Press, Chicago, 2001, s.152-185; John L. Esposito ve R.K. Ramazani, **Iran at the Crossroads**, Palgrave Macmillan, 2001

⁸⁹⁵ Ramazani, **Independence**, s.166

sadece Veliy-i Fakih'in tasarrufundadır" demiş ve rehber dışında kimsenin bu hususta fikir beyan etme hakkı bulunmadığını söylemiştir.⁸⁹⁶

Rafsancani dönemi, Humeyni'nin hayattan olduğu dönemle kıyaslandığında belirgin farklılıklar taşımaktadır. Ancak, bu dönem aynı zamanda İran'da devrim rehberinin de değiştiği bir evredir. Ve yeni devrim rehberi Ayetullah Seyyid Ali Hamaney'in fikirlerinin genel olarak Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani ile uyduğu görülür. Öte yandan yapısal olarak İran yönetim kadrosunun en tepesinde yer alan devrim rehberi daima son sözü söylemeye devam etmiş ve dış politikaya ilişkin söylem farklılıklar var olsa dahi, kritik nihai kararlar rehberin inisiyatifleriyle alınmıştır. Ayetullah Humeyni'nin ölümünün ardından bu kez rejimin yeni rehberi Ayetullah Seyyid Ali Hamaney'in fikirleri de İran politikalarının temel yönlendiricileri olarak karşımıza çıkmıştır. Yani, Rafsancani dönemi de dahil olmak üzere İran'ın Humeyni'nin vefatının ardından izlediği tüm politikalarda Hamaney'in düşünceleri başlıca rolü oynamıştır. Rejimin temel ilkelerine bağlı kalarak genel çerçevede Humeyni'nin izinde hareket etmeyi sürdürmüş olan Hamaney, özellikle ekonomik ve teknolojik kalkınmaya oldukça önemle yaklaşmıştır. Bu doğrultuda Hamaney'in konuşmalarına yakından göz atıldığında sıklıkla vurguladığı faktörlerin İslam, adalet, bağımsızlık ve öz yeterlilik olduğu görülmektedir.⁸⁹⁷ Ona göre, İslam savunuculuğunun ve sosyal adaletin sağlanmasının ön koşulu ekonomik ve teknolojik yeterliliğe bağlı olan politik bağımsızlıktır. Örneğin, Hamaney bu bağlamda nükleer enerjiyi de İran'ın hakkı ve olmazsa olmazı olarak görmektedir.⁸⁹⁸

Mehdi Bazergan'ın başbakan olduğu geçici hükümet sürecinin liberal uygulamalarını bir kenara bırakacak olursak, 1979 devrimin ardından başlarda devrim ihracı gibi oldukça radikal yönelimlere ve çatışmacı bir dış politik söyleme sahip olan İran; İran-İrak Savaşı'nın bittiği, Soğuk Savaş'ın sona yaklaştığı, ekonominin oldukça sorunlu bir hal aldığı ve devrim önderi Humeyni'nin artık hayatta olmadığı 1989 sonrası dönemde ise, eskiye nazaran daha uzlaşma yanlısı bir dış politik söylem ve çaba ortaya koyma gayretinde olmuştur. Anılan bu çabada Cumhurbaşkanı Ayetullah Haşimi Rafsancani'nin payı ise her şeye rağmen oldukça dikkate değerdir. Ancak, her ne kadar İran'ın 1989 sonrası sahip olduğu politik tutum değişikliği Rafsancani'nin kişisel vizyonu gibi algılansa da esasen İran'ın bu dönem itibariyle yaşadığı değişiklik çok çeşitli faktörlerin etkisiyle ortaya çıkmıştır. İçeride ve dışarıda mevcut koşulların farklılaşması, İran dış politikasının yönünü yeniden tayin edici bir etki ortaya çıkarmıştır. Bu durum Ekim 1991 tarihli CIA ulusal güvenlik raporlarına, 'Rafsancani birdenbire ortadan kaybolmuş olsa da bu gelişmenin İran'ın o dönem için var olan dış politikasında anormal bir değişiklik yaratmayacağı öngörüsü' şeklinde yansımıştır.⁸⁹⁹ Bir yandan Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve İran'ın yanı başında hüküm süren Sovyetler Birliği'nin dağılması, öte yandan İran için oldukça acı tecrübelerle ve buradan çıkarılan derslerle dolu sekiz yıllık İran-İrak Savaşı'nın, ardında büyük bir ekonomik çöküntü ve politik yalnızlık bırakarak sonlanması ve tüm bunlarla aynı zamana rastlayan devrimin kurucu önderinin, tabiri caizse tek adamının ölümü son derece önemli gelişmeler olmuştur. Esasen, tüm gelişmeler bir araya gelerek

⁸⁹⁶ Mehr Haber Ajansı, "Amerika ile ilişki dosyası sadece Veliy-i Fakih'in tasarrufundadır", 08 Nisan 2012, <https://tr.mehrnews.com/news/1571181/Amerika-ile-ilişki-dosyası-sadece-Veli-yi-Fakih-in-tasarrufundadır> (24.03.2019)

⁸⁹⁷ Söz konusu konuşmaların detayları için bkz: Hamanei, a.g.e.

⁸⁹⁸ Jerrod D. Green vd., **Understanding Iran**, RAND Corporation, Santa Monica, 2009, s.9

⁸⁹⁹ CIA, National Intelligence Estimate, "Iran Under Rafsanjani: Seeking a New Role in the World Community?", NIE 34-91, October 1991, s.4

bundan sonra İran için bir şeylerin değişeceğinin işaretini vermiştir. Humeyni'nin ölümüyle birlikte İran'ın elinde kalan tabloyu devralan Ayetullah Seyyid Ali Hamaney'in, hiç değilse öz yeterlilik meselesine yaptığı vurgunun dönemin cumhurbaşkanı seçilen Ayetullah Haşimi Rafsancani'nin ekonomik kalkınma çabasıyla örtüşmesi, içinde bulunulan koşulların da bir dayatması olarak İran'ın bundan sonra ki adımlarını bu yöne yoğunlaştırmasıyla sonuçlanmıştır.

Humeyni sonrası İran dış politikasına bakıldığında, bu dönem takip edilen politikanın devrim sonrasına ilişkin yakın geçmişten izler taşımakla birlikte dönemin konjonktürel değişimlerinden de etkilendiği görülmektedir. İran'ın bu dönemde, pragmatik olarak da nitelendirilen bir dış politika anlayışına geçişinde içsel faktörlere ek olarak hem bölgesel hem de küresel gelişmelerin etkisinden söz edilebilir. Bu farklılaşmada pay sahibi olan bölgesel faktörler içerisinde belki de en önemlisi daha evvel detaylandırılan İran-İrak Savaşı'nın sonlanması meselesi olmuştur. Bu savaşın yıkıcı sonuçları İran'ı bir ulus devlet olarak milli çıkarlarına odaklanması adına teşvik etmiştir. Bu bağlamda politik bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunmasının yanı sıra, savaştan yeni çıkmış bir ülke olarak ordunun modernize edilmesi ve yeniden inşası adına çaba sarf edilmiş olması ve her şeye rağmen askeri alanda teknolojik ilerlemenin sağlanmasına ve askeri yatırıma önem verilmiş olması bir gerçektir.⁹⁰⁰ Fakat eskiye oranla askeri harcamalara, genel bütçe harcamaları içerisinde yüzdesel olarak daha kısıtlı bir bütçenin uygun bulunduğu görülür.⁹⁰¹ Özellikle Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı yaptığı ilk döneme (1989-1993) ilişkin askeri harcamaların miktarı veriler üzerinden yakından incelendiğinde ve diğer politik dönemlerle kıyaslandığında, bu dönem askeri harcamaların görece düşük olduğu görülmektedir.⁹⁰² Kısacası, askeri kapasite artırımından da evvel ekonomik açıdan öz yeterliliğin sağlanması meselesinin Rafsancani döneminin öncelikli hedefleri olarak belirlendiği gözlenir. Öte yandan devrim ertesinde yarım kalmış olan nükleer santral inşasının ise, Rafsancani'nin ısrarlarıyla bu dönem de yeniden başlatıldığını da hatırlamak gerekir. Öz yeterlilik, ekonomik kalkınma ve politik yalnızlıktan olabildiğince kurtulma hususundaki kararlılık ve ulusal çıkar tanımlamasının bu yönde yeniden yapılmasında Irak'ın İran'a yönelttiği saldırı ve sekiz yıl süren savaşın yanında, İran'ın bu süreçte uluslararası toplumdaki destek görememiş olması ve aksine başkaca kısmi saldırılara maruz kalması oldukça etkili olmuştur. 1989 senesinde devrimin kurucu önderinin vefatından cumhurbaşkanı olan Haşimi Rafsancani, bu yeni tavır doğrultusunda, rejim içerisinde İran'ın Batılı ülkelerle ilişki geliştirmesine karşı çıkan kesimlere kimi durumlarda bazı ilkelerden vazgeçilebileceğini ya da gerektiği taktirde bu ilkelerin sınırlandırılabilirliğini ifade ederek yanıt vermiştir.⁹⁰³ Öyle ki, bu dönemde İran'ın dış politikada kendini hapsettiği çember, kısmi de olsa uluslararası imajın onarımı adına bir uyumlulaşma çabasıyla esnetilmeye çalışılmış, savaş sonrası özellikle maddi alanda girilen darboğazdan çıkmanın yolları aranırken, ekonomi politikalarında dikkate değer değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişim süreci

---

⁹⁰⁰ Ehteshami, **After Khomeini**, 169-197

⁹⁰¹ Söz konusu harcama oranlarına ilişkin kaynak için bkz: SIPRI, "Data for All Countries: 1949-2019" <https://www.sipri.org/databases/milex> (07.05.2020); Ayrıca bkz. Mohsen M. Milani, "Iran's Post Cold War Policy in the Persian Gulf", **International Journal**, XLIX Spring, 1994, s.328-355

⁹⁰² Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), Military Expenditure Database, "Data For All Countries From 1988-2018", <https://www.sipri.org/sites/default/files/Data%20for%20all%20countries%20from%2019882018%20in%20constant%20%282017%29%20USD%20%28pdf%29.pdf> (01.01.2020)

⁹⁰³ Ramazani, **Independence**, s.166-167

Beşiriyye'nin ifadesiyle “uzmanlık mı, dindarlık mı? anlaşmazlığı” çerçevesinde politik alanda siyasal kimliğe ilişkin mevcut düzenin savunucuları ve yeniden inşayı öngören kitle arasında bir uyuşmazlık ortaya çıkarmıştır.⁹⁰⁴ Rafsancani 1994 tarihli bir mülakatında, kendisinin İran ve ABD arasında daima bir karşılıklı ilişkinin var olmasının gerekliliğine inandığını ve geçmişte iki tarafında çıkarına olan bu ilişkinin bugün de sürdürülmesi gerektiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, aynı konuşmasında İran'ın dış politikasında pragmatizmi takip ettiğini dile getiren Rafsancani, yine de Amerikalılarla daha fazla diyalog başlatan taraf olmayacaklarını, öncelikle ABD'nin İran'ın dondurulmuş malvarlıklarına ilişkin meseleyi çözerek iyi niyet göstermesi gerektiğini söylemiştir.⁹⁰⁵ Yine bu dönemde İran-Irak Savaşı'nda Irak'a verdiği destekten ötürü daha evvel askeri temaslardan kaçınılan Fransa ile İran arasında, İran askeri güçlerinin restorasyonu adına diyalog geliştirilmeye çalışılmıştır.⁹⁰⁶ 1990'ların başlarından itibaren İran siyasetinde ümmetin çıkarındansa İran'ın çıkarına daha fazla vurgu söz konusu olmaya başlamışsa da, bu mevcut rejimin ideolojik temelleri doğrultusunda izlediği politikaların ortadan kalktığı bir durumu ifade etmemiştir. Bununla birlikte, devrimden sonra politik alanda benimsenen radikal söylemler hem ekonomi hem de dış politika işleyişini sekteye uğratmıştır. Bu bozuk işleyiş, duruma ilişkin muhalif seslerin de artışına yol açmıştır. Bu dönemde milliyetçi söylemin tekrar gün yüzüne çıkması ise, İslami kimliğin terkedildiği manasını içermemektedir. Böylece, yeni bir yaklaşıma duyulan ihtiyaç neticesinde liberal temelde pragmatist bir İslami söylem benimsenmiştir. Kısacası, Rafsancani'nin işbaşında olduğu 1989-1997 yılları arası döneme, savaş sonrası yeniden inşa düşüncesi ve çeşitli toplumsal özgürlük vaatlerinin eşlik ettiği, ulusal çıkar odaklı pragmatik bir dış politika söylemi damgasını vurmuştur. Yeni rejimin gidişatından duyulan memnuniyetsizlik 1980'lerin sonlarından itibaren ulusal çıkara yönelik ifadelerin politik söylemde yer bulmasıyla neticelenmiştir.⁹⁰⁷ Gelgelelim, mevcut politik yapı ve içsel rekabet ve uyuşmazlıklar, arzu edilen neticelerin istenilen ölçekte ve süratte elde edilmesini büyük ölçüde engellemiştir. Humeyni döneminden oldukça farklı bir görüntü ortaya koymasından ötürü tüm bu dönemin “ikinci cumhuriyet” biçiminde tanımlandığı da görülmektedir.⁹⁰⁸ Ancak her ne kadar kimi gelişmeler çeşitli hamleleri zorunlu kılmış olsa da bu dönemde de İran'ın kimliğinde bir sapmadan söz etmek olanaklı değildir. Uygulamaya sirayet eden ağırlıklarında zaman zaman değişiklikler yaşanmış olsa da İran dış politikası bu dönemde de kimliğin İrancılık ve İslam bileşenleri odağında mevcut olan alt kimliksel unsurlar çerçevesinde sürdürülmüştür.

Rafsancani dönemi dış politikası uluslararası alanda cereyan eden iki olaydan oldukça etkilenmiştir. Rafsancani'nin göreve gelmesinden bir yıl sonra, 1990 yılında Irak'ın Kuveyt topraklarına yönelik işgali ve neticesinde Amerika Birleşik Devletleri öncülüğünde bir koalisyon gücünün Irak'a müdahale etmesiyle İran'ın sınır hattında yaşananlar, İran adına son derece önemli birer gelişmedir. Bunun yanı sıra, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş sürecinin sonlanması da bu dönem değerlendirilirken dikkat edilmesi gereken bir diğer gelişmeyi ifade eder. Bu nedenle kısaca bu gelişmelerden ve dış politikaya etkisinden söz etmenin uygun olacağı düşünülmüştür.

---

⁹⁰⁴ Beşiriyye, “İran'da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik”, s.84

⁹⁰⁵ Moslem, a.g.e., s.225

⁹⁰⁶ Ehteshami, **After Khomeini**, s.177

⁹⁰⁷ Hunter, “Iran, Islam, and the Struggle for Identity and Power”, s.38

⁹⁰⁸ Ehteshami, **After Khomeini**

3.3.2.1. Bölgesel ve Küresel Gelişmeler: 1991 Körfez Savaşı ve Soğuk Savaş'ın Sonu

Soğuk Savaş'ın sonlanması ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin ortadan kalması süreçleri, İran için hem yeni ilişkiler geliştirilebilmesi adına fırsatlar hem de kendi içinde barındırdığı etnik unsurlardan ötürü bağımsızlık ve bütünlüğün korunması adına tehditler doğuran bir süreç olmuştur. Öte yandan aynı döneme denk gelen Körfez Savaşı(1990-1991) süreci de İran için oldukça önemli etkilere ortaya çıkarmıştır. Rafsancani dönemine denk gelen Körfez Savaşı sürecinde, İran dış politikasında pragmatik anlayış ile devrimsel yaklaşımın iç içe geçerek harmanlandığı bir işleyiş meydana gelmiştir.

3.3.2.1.1. SSCB'nin Dağılması ve İran Dış Politikasına Getirileri

Rafsancani dönemi küresel ölçekte etki sahibi olan çok önemli bir gelişme ile karşılaşmış, 1991 yılı itibariyle Sovyetler Birliği dağılmış ve Soğuk Savaş sona ermiştir. Rafsancani, Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci henüz tamamlanmadan iş başına gelmiş ve kısa sürede iki ülke arasında çeşitli alanlarda iş birliği geliştirme yönünde adımlar atılmış olsa da nihayetinde süreç birliğin dağılmasıyla sonlanmış ve dağılma İran adına da çeşitli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Özellikle kuzey bölgesinde pek çok yeni devletin ortaya çıkması İran adına da denklemleri sarsıcı bir gelişme olmuştur. Böylelikle, İran'da güneyde Körfez bölgesine ilişkin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının korunması adına yaşanmakta olan kaygıya, kuzeyde yeni bir endişe kaynağı daha eklenmiştir. Yani, İran'ın kuzey sınırında ortaya çıkabilecek olası kargaşalardan ötürü bu bölgeden fiziksel tehdit algısı artmıştır. İran'ın duruma ilişkin endişelerinden birini de kuzeyinde beliren bu ülkelerin ABD ile yakınlaşma olasılığı oluşturmuştur. İran yanı başında ABD ile sıcak ilişkileri bulunan ülkeler arzu etmemektedir. Fakat, birliğin dağılması ve bölgede yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkışı aynı zamanda İran için yepyeni ekonomik ve politik fırsatlar ve imkanlar var eden bir gelişme de olmuştur. Dolayısıyla, küresel ölçekte yaşanan bu değişim, İran'ın ulusal çıkar tanımlamasının dönüşümü üzerinde ciddi bir etki göstermiştir.

Sovyetlerin dağılması ile birlikte Soğuk Savaş gerginliğinin de ortadan kalması İran'ın Batı'nın gözündeki jeostratejik ve jeopolitik öneminde kısmi bir azalmaya yol açmıştır.⁹⁰⁹ Soğuk Savaş olgusunun ortadan kalkmasıyla birlikte İran bir anlamda önemini kaybetmiş, olası bir Sovyet-İran yakınlaşması tehdidinin ortadan kalkmış olması Batılı ülkelerin İran'a yönelen tavrını da etkilemiştir. Bu durumda, İran'da beliren ılımlı havanın Batı'dan gerekli karşılığı görmemesinin de nedenlerinden biri olmuştur. Bu sürecin olumlu bir yansıması olarak ise, İran'ın burada yeni bağımsızlığını kazanan ülkeler ile karşılıklı ticari ilişkiler geliştirme fırsatı ortaya çıkmıştır. Yanı sıra, buradan dünya pazarlarına taşınması olası ürünlerden (petrol, doğalgaz vb.) ötürü bölgeye ilişkin küresel istikrar talebi de artış göstermiştir. Yani, İran'ın bir güzergâh alternatifi oluşturması da onun adına bir avantaj oluşturmuştur.⁹¹⁰ Böylece, İran bu dönemde bu coğrafyaya ilişkin akılcı adımlar atarak Merkez Asya ve Kafkasya'nın yeni ülkeleriyle iyi komşuluk ilişkisi geliştirme gayretinde olmuştur. İran, 1985

⁹⁰⁹ Hunter, *Iran's Foreign Policy*, s.82

⁹¹⁰ Ramazani, *Independence*, s.169

yılında bölgesel iş birliği amacıyla İran, Türkiye ve Pakistan tarafından kurulan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)'na, bölgede yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelerin de 1992 yılı itibarıyla yeni üye olarak katılımını desteklemiş böylece teşkilatın üye ülke sayısı 10'a yükselmiştir.

Aynı zamanda, Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte Batı'nın liberal ideolojisinin sivil toplum, demokrasi, insan hakları gibi kavramlara yaptığı vurgu İran solunu da büyük oranda etkilemiştir. Fakat bu fikirlerin İran'daki yansımaları daha ziyade İslami ilkelerle liberal ideolojiyi uyumlulaştırma biçiminde zuhur etmiş ve bu anlayış reformist İslam yahut liberal İslam olarak bilinirlik kazanmıştır. Sovyetlerin dağılması, süreç içerisinde komünist ideolojiden etkilenmiş olan İran solunu⁹¹¹ kimi anlayışlarında değişikliğe zorlasa da sağ cenah ile aralarında var olan İslam'a ve İslam devrimine ilişkin anlayış farklılıkları devam etmiştir.⁹¹² Yine de Sovyetler Birliği'nin dağılması iki kutuplu küresel düzenin yok olmasının yanı sıra bu döneme ilişkin kimi ideolojik yapılarında sarsılmasıyla neticelenmiştir. Marksist temelli bir İslami anlayış barındıran İran solunu da bir nevi revizyona iten bu süreç neticesinde solda yaşanan fikirsiz farklılaşma, bir sonraki dönemde iş başına gelecek olan Hatemi'nin dış politikasına da yansımıştır. Böylece daha yenilikçi bir İslam anlayışı etrafında şekillenen farklı bir politik söylem biçimi de ortaya çıkmıştır.

Kıscacası Soğuk Savaş'ın ardından İran'ın uluslararası politikaya ilişkin tavrı da küresel düzenden dışlanmamak ve ikili ilişkileri güçlendirerek politik yalnızlıktan kurtulup ekonomik kalkınmaya yol açmak biçimine evrilmiş ve Ramazani'nin deyimiyle 'ne Doğu ne Batı' anlayışı yerini 'hem Kuzey hem Güney' iş birliği düşüncesine bırakmıştır.⁹¹³ Bununla birlikte, 1961 senesinde kurulan Bağlantısızlar Hareketi 1991 yılı sonrasında değişen küresel yapıyla birlikte misyonunu yeni düzene uydurmuş, iki kutuplu dünyanın üstünlük mücadelesine karşı gelişen tavrı, Sovyetler Birliği'nin ortadan kalktığı ve Soğuk Savaş'ın sona erdiği dönem sonrasında yerini daha çok dünya siyasetinin güçlü öncüleri ve onların izlediği politikalar karşısında sesini duyurma çabasına bırakmıştır. 1979 devrimini takiben bu hareketin bir parçası olan İran, 'ne Doğu ne Batı' sloganıyla dahil olduğu bu yolda, müstekbirlerin karşısında mustazafların yanında olmak ilkesinin de katkısıyla aktif olmayı sürdürmüştür. Bugün özellikle nükleer çalışmaları sebep gösterilerek BM Güvenlik Konseyi tarafından aleyhinde alınan yaptırım kararlarından oldukça mustarip olan İran, aynı zamanda BM üyesi olan yüzden fazla Bağlantısızlar Hareketi üye ülkesi ile yakın temasına bu sebeple⁹¹⁴ de ayrıca önem vermeyi sürdürmektedir.

3.3.2.1.2. Birinci Körfez Savaşı'nda İran'ın Tutumu ve Dış Politik Yansımaları

Dönemsel bir gelişme olarak, doksanlı yılların başına rastlayan Irak'ın Kuveyt'i işgali meselesinde İran'ın takınmış olduğu tavrı oldukça dikkate değerdir. İran, Irak ile uzunca bir savaştan henüz çıkmış olmasına rağmen, 1991 yılında başlayan Körfez Savaşı sürecinde Irak'a karşı olan tavrında bu gerçeği bir kenara bırakmayı bilmiştir. Yani, Rafsancani dönemi ve sonrasında gelişen

⁹¹¹ İran soluna ilişkin detaylı bir anlatım için bkz.: Sepehr Zabih: **The Left in Contemporary Iran: Ideology, Organisation, and the Soviet Connection**, Hoover Press Publication, California, 1986

⁹¹² Hunter, **Iran Divided**, s.137-142

⁹¹³ Ramazani, "Iran's Foreign Policy: Both North and South," **Middle East Journal**, Summer, 1992, 46(3), s.393-412

⁹¹⁴ Bilindiği üzere bu gibi bir tasarının kabulü için geçici üyelerinde aralarında olduğu 15 üyeden en az 9'unun olumlu oy kullanması ve daimi üyelerin (Rusya, Çin, ABD, Fransa ve İngiltere) veto yetkisini kullanmaması gerekiyor.

pek çok olayda olduğu gibi yaşanan bu gelişme karşısında da kimliği çerçevesinde öz çıkarına en iyi hizmet edeceğini düşündüğü biçimde davranmıştır.

1991 senesinde ortaya çıkan Irak'ın Kuveyt'i işgali meselesi İran'ın dış politikada daha ılımlı bir yaklaşım sergilediği Rafsancani dönemine tekabül etmiş ve İran bu süreçte konuya ilişkin ideolojik olmaktan ziyade oldukça pragmatik bir dış politik tutum izlenmiştir. İran birkaç yıl öncesine kadar savaş halinde olduğu Irak'ın Kuveyt'i işgalini kınamış, ancak olayın herhangi bir uluslararası müdahale olmaksızın barışçıl çözümünden yana olmayı tercih ederek meseleye taraf olmaktan kaçınmış ve hatta arabuluculuk girişiminde dahi bulunmuştur. Nihayetinde, İran kendini çevreleyen alanı dış müdahalelerden arındırılmış bir bölge haline getirme konusunda uzun vadeli bir hedef belirlemiş ve buna uygun hareket etmeye çabalamıştır.⁹¹⁵ İran, bölgenin yeniden şekillenme sürecinden hakettiği biçimde kilit bir aktör olarak çıkabilmeyi arzu etmiştir.⁹¹⁶ Milani ise, Soğuk Savaş sonrasına ilişkin değerlendirmesinde "İran'ın Körfez politikası, büyük oranda Tahran'ın bölgenin siyasi manzarasını kökten değiştiremeyeceğine dair gecikmiş kabulünden ötürü, son zamanlarda ılımlı ve pragmatik hale geldi" ifadelerine yer vermektedir.⁹¹⁷ Bu bağlamda İran, Irak'ın durumundan istifade ederek etnik grupları kısırtacak bir girişimde bulunmamış, bu gibi çabalara destek sağlamamıştır. Saddam'ın, ülkesi içinde yaşayan Şii'lere yönelik katliama varan uygulamaları İran tarafında resmi bir tepkiye yol açmamıştır. Bu süre zarfında bazı radikal din adamları İran'ın 'büyük şeytan' Amerika'ya karşı Irak safında yer alınması çağrısında bulunmuş ve Iraklı Şii'lerin Saddam Hüseyin'e karşı ayaklanma gerçekleştirmesi için askeri destek sağlaması yönünde hükümete baskı yapmışlardır. Ancak umduklarını bulamamışlardır. Hükümet tarafından, Irak'ın yanında savaşa katılmak isteyen Pakistanlı gönüllülerin İran topraklarından geçişine de müsaade edilmemiştir. İran süreç boyunca açıkça bir girişimden sakınmış olsa da elbette yine de Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılması adına bir dizi faaliyette bulunmuştur.⁹¹⁸ Savaş sürecinde tarafsız kalmayı tercih eden İran, Irak'ı zayıflatan bu savaştan oldukça fayda sağlamıştır. Irak'tan savaş süresince elinde tutmak üzere aldığı yüzün üzerinde savaş uçağını silahlı kuvvetlerini güçlendirmek adına kullanmıştır. Bu süreçte savaşa ilişkin İran'ın tarafsızlığını ilan eden hükümet, barış görüşmelerine ön ayak olma yönünde bir diplomasi geliştirmeye çalışmıştır. Irak, İran'ın savaşın başında tarafsızlığını ilan etmiş olmasına istinaden savaş sürecinde müttefik saldırılarından evvel elindeki çok sayıda uçak ve mühimmatını zarar görmemesi adına süratle İran'a sevk etmiş ancak bunları uzun yıllar boyunca İran'dan geri alamamıştır.⁹¹⁹ Tarafı olmadığı bu savaş, İran için Irak tehdidini ortadan kaldırırken, İran bu süreçte enerjisini Sovyetlerin dağılmasıyla bölgede ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmak adına çeşitli diplomatik girişimlerde bulunmaya kanalize edebilmiştir.⁹²⁰ Bu savaşın yarattığı koşullar sebebiyle alınan, Körfez bölgesinde ABD askeri varlığının artırılması kararı ve yanı sıra bölge ülkeleriyle ABD arasında varılan karşılıklı anlaşmalar, Körfez'in hamiliği adına

⁹¹⁵ Christin Marschall, **Iran's Persian Gulf Policy: From Khomeini to Khatami**, Routledge, New York, 2003, s.100

⁹¹⁶ Trita Parsi, "Israel-Iranian Relations Assessed: Strategic Competition from the Power Cycle Perspective", **Iranian Studies**, 2005, 38(2), 247-269

⁹¹⁷ Milani, a.g.e., s.328-355

⁹¹⁸ Arjomand, **After Khomeini**, s.141

⁹¹⁹ Milliyet Gazetesi, "İran, Irak'a 130 Uçağı Verdi", 22.06.2014, <http://www.milliyet.com.tr/iran-irak-a-130-ucagi-verdi-gundem-1901015/> (05.05.2018)

⁹²⁰ Barry Buzan ve Ole Weaver, **Regions and Powers: The Structure of International Security**, Cambridge University Press, 2004, s.204

tarihsel bir algıya sahip olan İran için bu süreçte endişe kaynağı olmuşsa da duruma ilişkin sert söylemlerden genel itibariyle kaçınılmaya gayret edilmiştir.⁹²¹ Bununla birlikte, ABD'nin Saddam yönetimini İran'a karşı dengeleyici bir unsur olarak görmeyi sürdürmesi İran yönetici elitinin vizyonu ve politikaları üzerinde etkili olmuştur.⁹²²

Rafsanjani dönemi İran dış politikasının bu ılımlı havası ve bu doğrultuda Irak'ın Kuveyt işgali meselesinde takınılan tavır, dönemin Avrupa Topluluğu'nun İran'a bakışımı da olumlu yönde etkilemiştir. Özellikle Şah'ın devrilmesinin ardından Avrupalı devletler tarafından Körfez bölgesindeki olası yeni partner gözüyle bakılan Irak'ın gerçekleştirdiği işgal hamlesine karşın İran'ın tarafsızlığını koruyan tavrı, Avrupalı devletleri İran ile karşılıklı ilişkilerin yeniden iyileştirilmesi yönünde teşvik eden unsurlardan biri olmuştur.⁹²³ Bu süreç Avrupa Topluluğu'nun İran'a yönelik ekonomik yaptırımlarını 1990 yılı Ekim ayında sonlandırması ve karşılıklı diplomatik ilişkinin yeniden tesisi yönünde olumlu adım atılması ile neticelenmiştir.⁹²⁴ Böylece, Avrupa ülkeleri ve İran arasında devrimden o güne dek devam eden mesafeli yaklaşım yerini olası bir diyalog sürecine bırakmıştır. Aynı zamanda, Lübnan'da alıkonulan Avrupa uyruklu rehinelerin serbestliği meselesi de Rafsanjani dönemiyle rastlaşmış ve İran'ın arabuluculuğuyla 1991 senesinde tüm rehinelerin özgürlüklerine kavuşmaları hem BM hem de Avrupa ülkeleri nazarında İran'ın imajına katkı sağlamıştır.⁹²⁵ Böylelikle ABD'nin bu karara sıcak bakmamasına karşın, Avrupalı devletler tarafından Aralık 1992 tarihinde gerçekleşen Edinburg Zirvesi'nde İran ile eleştirel diyalog (critical dialogue-1992-97) süreci başlatılması kararlaştırılmıştır. Böylece, teröre destek meselesinden, insan haklarına ilişkin konulara dek karşılıklı ilişkilerde sorun teşkil eden tüm meselelerin diyalog yoluyla çözülmesi öngörülmüştür.⁹²⁶

Roy, 1991 yılındaki savaş esnasında Irak tarafından Kerbelâ ve Nəcəf'e yöneltilen saldırıların İran tarafında yeterli tepkiyi doğurmadığını, bunun nedeninin ise İran devletinin bekâsının Şii dayanışmasına üstün gelmesi olduğunu ifade etmektedir.⁹²⁷ Daha evvel sözü edildiği üzere, İran-Irak Savaşı (1980-88) ve ardından gelişen Birinci Körfez Savaşı (1990-91)'nin da etkisiyle, sonrasında gelişen politikalarda ümmetçi anlayıştan milliyetçi anlayışa belli oranda bir dönüş söz konusu olmuştur. Bu dönüşte ayrıca Soğuk Savaş sonrası bölgede artan kimlikli hareketliliğinde etkisi olduğu ifade edilebilir. İzedi, 1979 devrimi ile birlikte "İran'da Şiilik'ten başka diğer bütün ulusal kimlik dayanakları reddedilmiş ve çabalar yeni bir ulus oluşturulması doğrultusunda yoğunlaştırılmıştır. Bu durum ister istemez ortamı alt-kimliklerin ortaya çıkması için uygun hale

---

⁹²¹ Ramazani, **Independence**, s.168

⁹²² Trita Parsi, "Israel-Iranian Relations Assessed: Strategic Competition from the Power Cycle Perspective", **Iranian Studies**, 2005, 38(2), 247-269

⁹²³ Hunter, **Iran's Foreign Policy**, s.82-85

⁹²⁴ European University Institute, European Political Cooperation Documentation Bulletin, 1990, Vol.6, 90/457, s.506-507, <http://aei.pitt.edu/36869/1/A2878.pdf> (04.12.2019)

⁹²⁵ Arzu Celalifer Ekinci, **İran Nükleer Krizi**, USAK Yayınları, Ankara, Ocak 2009, s.189-190; Ehteshami, **After Khomeini**, s.163; Bernd Kaussler, "From Engagement to Containment: EU-Iran Relations and Nuclear Programme, 1992-2001", **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, 14(1), 53-76, March 2012, s.54

⁹²⁶ European Council in Edinburgh, 11-12 December, 1992, Conclusions of The Presidency, https://www.consilium.europa.eu/media/20492/1992_december_-_edinburgh__eng_.pdf (07.12.2019)

⁹²⁷ Roy, **Siyasal İslam'ın İflası**, s.235-241

getirmiştir” demektedir.⁹²⁸ Bu ifadelerden de yola çıkılarak SSCB’nin dağılması ile 1990’lı yılların başı itibariyle ortaya çıkan bölgesel kimliksel hareketliliğin de İran’ın izleyen süreçteki tutum değişikliği üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Bir diğer deyişle, İran milliyetçi bir üst-kimlik söyleminden devrimle birlikte uzaklaşmıştır ancak, İran nüfusunun çeşitli etnik kimlikleri bir arada barındırıyor oluşu ve bu durumun İran açısından yarattığı etnik bölünme endişesi, İran’ın doksanlar itibariyle yeniden milliyetçi bir üst kimliksel söylem olarak İranlılık vurgusunu sahiplenmesi üzerinde etkili olmuştur.

Keza, Humeyni’nin devrimin hemen ertesindeki açıklamaları milliyetçiliği oldukça dışlar nitelikteyken, İran-İrak Savaşı’nın etkisiyle ülke politikasında milliyetçi söylem yeniden canlanmıştır. Konuya ilişkin olarak Roy, Humeyni’nin 1984 yılına dek ümmet kavramını kullanmayı tercih ederken bu tarihten itibaren “İran milletinden” bahsetmeye başladığını ifade etmektedir.⁹²⁹ Dolayısıyla, Birinci Körfez Savaşı sürecinde de ümmetçilikten ziyade milletçilik anlayışının öncelendiği görülmektedir. Keza, Birinci Körfez Savaşı’nın ardından ABD’nin Basra Körfezi’nde bulundurduğu asker miktarının artışı da sürecin ardından İran’ı tedirgin eden bir unsur olarak dış politika yapımını etkilemeyi sürdürmüştür. Bu dönemde ayrıca Körfez bölgesi ülkeleri ile de karşılıklı diyalog geliştirme çabası ön planda olmuştur. Böylelikle İran’ın, Kuveyt işgali meselesine ilişkin tavrı Körfez ülkeleriyle de karşılıklı diyalog geliştirilebilmesi için gereken olumlu havaya katkı sağlamıştır.

3.3.2.2. Körfezde Uzlaşma Arayışı: “Hem Kuzey Hem Güney”⁹³⁰

Rafsanjani’nin işbaşında olduğu dönem göz önünde bulundurulduğunda, İran’ın Körfeze ilişkin daha evvelki politikasında değişikliğe gittiği ve bölge ülkeleriyle yapıcı ve pozitif ilişkiler geliştirme yönünde çeşitli girişimlerde bulunarak güneyde Körfez ülkelerinin pek çoğu ile ilişkileri daha iyi bir seviyeye taşımaya gayret ederken bir yandan da kuzeyinde ortaya çıkan yeni ülkelerle de olumlu ilişkiler tesis etmeye çabaladığı görülmektedir.

Sovyetler Birliği’nin dağılması ile birlikte, İran kuzeyinde gelişen bu yeni duruma adapte olmaya gayret etmiş ve halihazırda savaştan yeni çıkmış bir ülke olarak yeni huzursuzlukların önüne geçmeye çalışmıştır. İran’ın bu coğrafya ile olan kültürel ve kimliksel ortaklıkları, bir yandan yeni ilişkiler geliştirmek adına fırsatlar yaratırken öte yandan İran nüfusunun çoklu etnik bileşene sahip yapısından ötürü çeşitli kaygıları da beraberinde getirmiştir. Keza, İran’ın kuzey bölgesinde süregelen Azerbaycan ve Ermenistan uyuşmazlığı İran için bir güvenlik endişesi ortaya çıkarmıştır. Rafsanjani döneminde, güneyde Körfez bölgesinin güvenliği, kuzeyde ise özellikle İranlı Azeri etnik unsurlarının yaşadığı kuzey sınırında yer alan Azerbaycan devletinden ötürü ülkesel bütünlüğüne yönelebilecek olası bir kalkışma temel güvenlik motivasyonları arasında ilk sıralarda yer almış ve bu gibi ülkesel çıkarlar doğrultusunda bir dış politik vizyon geliştirilmeye gayret edilmiştir. Bu nedenle İran, Ermenistan-Azerbaycan uyuşmazlığında arabuluculuk rolü üstlenmeye gayret etmiş ve

⁹²⁸ Receb İzedi, “Azerbaycan Kimliği Hakkındaki On Yıllık Kargaşaya Bir Bakış”, Hamid Ahmedi (Ed.), **İran: Ulusal Kimlik İnşası**, 2. Baskı içinde (183-251), Küre Yayınları, İstanbul, 2020, s.204

⁹²⁹ Roy, **Siyasal İslam’ın İflası**, s.235-241

⁹³⁰ Soğuk Savaş’ın ardından İran’da ortaya çıkan bu anlayış ilk kez R.K. Ramazani tarafından telaffuz edilmiştir. Bkz. Ramazani, “Iran’s Foreign Policy ...”, s.393-412

bütünüyle tek tarafa destek beyan eden açıklamalardan genel itibariyle sakınarak, sorunun çözümünden yana bir tutum takınmıştır. Yani, ne herhangi bir yakınlık gösteren açıklama ile taraflardan herhangi birini kendine karşı kışkırtmak istemekte ne de Azerbaycan'ın bir cazibe noktası haline gelmesini ve güçlenmesini arzu etmektedir.

Aslında İran kimliğinin İslami bileşeni ve *İran zamin* olarak adlandırılan coğrafi alana dair kültürel derinliği, Rafsancani döneminde kuzeyde yeni beliren komşu ülkelerle dostluk temelinde kültürel bağlar geliştirilmesi adına bir fırsat teşkil etmiştir. Bir önceki bölümde detaylandırılmış olduğu gibi, bu coğrafya *İran zamin* anlayışı çerçevesinde İran'ın tarihsel uzantısı olarak kabul edilmektedir. Örneğin, İran bu coğrafyada Azerilerle hem Şii-İslam inancı, hem gelenek ve kültüre ilişkin benzerlikler hem de İran nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan Azeri yurttaşlarla olan etnik bağlardan ötürü ortaklıklara sahipken, Taciklerle yine dil, kültür, gelenek ve etnisite temelinde özdeşlikleri vardır. Kırgızlarla ve Özbeklerle de benzer kültür ve geleneklere sahiptir.⁹³¹ Örneğin tümü Nevruz'u yeni yıl kabul eder ve kutlarlar.⁹³² Özetle, İran kuzeyinde ortaya çıkan yeni bağımsız olmuş ülkelerle kültür, inanç, dil, gelenek, görenek ve diğer bazı kabuller noktasında pek çok kesişim noktasına sahiptir. Bu nedenle, tüm bu benzeşimleri fırsata çevirmek isteyen İran, Rafsancani dönemi itibariyle bu ülkeler ile bu doğrultuda karşılıklı ilişki geliştirmeye gayret etmiştir.

Rafsancani dönemine genel çerçevede bakıldığında, bu dönemin dış politikada diğer devletlerle olumlu karşılıklı ilişki tesisi yönünde çaba sarf edilen bir süreci ifade ettiği görülmektedir. Öyle ki, bu süreçte yalnızca Sovyet sonrası düzenin yeni bölgesel aktörleriyle değil ulusal çıkarı odağa alır bir biçimde Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan ile ve yanı sıra küresel düzenin Batılı oyuncularıyla da olumlu ilişki kurulmaya ve geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde daha çok ideolojik olmaktan uzak ve ulusal çıkara yönelik bir dış politik vizyonla hareket edilmiştir. Bu sürecin sonunda, İslami bir dünya düzeni idealine kökten bir bağlılıktan ziyade, İran'ın bir merkez ülke olarak İslam'ın kalesi biçiminde tanımladığı 'ümmü'l kurâ' anlayışı sahiplenilmiş ve devletin varlığını sürdürmesi asli görev olarak öncelenmiştir.⁹³³

Rafsancani döneminin hemen öncesinde sonlanan İran Irak Savaşı'nın ardından, İran yavaş yavaş yaşadığı bölgede istikrar arzu eden ve bölgeyle mevcut ilişkilerini geliştirmeye gayret eden bir aktör görünümüne kavuşmuştur. Fakat, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgeye ilişkin etkinlik yarışına da dahil olmuştur. Böylelikle devrimden itibaren dış politika açısından sürdürülen "ne Doğu ne Batı" anlayışının ardından "hem Kuzey hem Güney" anlayışına bir geçiş yaşanmıştır.⁹³⁴ Doksanlı yılların başında Soğuk Savaş'ın da sona ermesiyle birlikte uluslararası sisteme dahil olan İran, bu dönemde Ortadoğu ve Kuzey Afrika politikalarıyla birlikte

⁹³¹ Ramazani, **Independence**, s.170

⁹³² UNESCO'nun girişimiyle gerçekleştirilen "İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi"ne çeşitli ülkelerin katılımıyla "Nevruz Çok Uluslu Dosyası" sunulmuştur. Bu dosyayla bağlantılı olarak Nevruz geleneğinin yaşatıldığı ülkeler değerlendirilmiş ve İran'ın yanı sıra Hindistan, Pakistan, Azerbaycan, Türkiye, Kırgızistan, Pakistan, Afganistan, Çin, Gürcistan, Kazakistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan Nevruz kutlayan ülkeler olarak anılmıştır. Bkz. M. Öcal Oğuz vd. (Ed.), "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği: Türkiye Deneyimi", **UNESCO Türkiye Milli Komisyonu**, Ankara, 2013, http://www.unesco.org.tr/Content_Files/Content/Yayinlar/sokum_deneyimioptimize.pdf (27.12.2019)

⁹³³ Ramazani, **Independence**, s.165-198

⁹³⁴ Ramazani, "Iran's Foreign Policy", s.393-412

kendinden beklenenin ötesinde bir etkiye sahip olmayı başarmıştır.⁹³⁵ Tarihsel olarak, Körfez bölgesinin güvenliğini politik bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün ayrılmaz bir parçası olarak gören İran tarafından devrim sonrası süreçte Humeyni öncülüğünde izlenen ideolojik ve kışkırtıcı politikalar, Körfez bölgesinde yer alan İran'a komşu ülkelerce tehdit biçiminde algılanmış ve süreç Körfez İş birliği Konseyi (KİK)'nin kurulmasında da (1981) etkili olmuştur. İran, özellikle seksenli yıllar boyunca Kuveyt'te gerçekleşen pek çok suikast ve bombalama eyleminden İran sorumlu tutulmuştur. Bunlardan biri de 1985 yılında Kuveyt emirine karşı girişilen suikast eylemi olmuştur. Bu konuda bir netlik olmamasına karşın, Hunter o dönemle güçlü bir şekilde savunulan devrim ihraç politikası ve Kuveyt'in İran-Irak savaşı esnasında Irak'a verdiği destekten ötürü cezalandırılması arzusundan ötürü bu meselelerin ardında İran'ın yer almasının olası olduğunu söyler. Benzer şekilde Körfez ülkelerinin de seksenli yıllar boyunca İran karşıtı gruplara desteğinden söz edilmektedir.⁹³⁶ Bununla birlikte, Humeyni'nin ölümünü takip eden evrede ise İran bölge ülkeleriyle ilişkilerin yeniden normalleşmesi yönünde bir irade ve tavır ortaya koymuştur.⁹³⁷ Humeyni, özellikle Körfez'deki komşularının dönemin süper güçlerine hizmet eder konumlarından uzaklaşmalarını ve "İran'ın güvenlik şemsiyesi altında" bulunmalarını arzu etmiş ve buna yönelik politikalar geliştirmiştir. İran'ın devrim sonrası ilk on yıllık evrede izlediği ideoloji güdümlü politikalar neticesinde Körfez ülkeleriyle bozulan ilişkileri Rafsancani döneminde yeniden onarılmaya çalışılmış, buna mukabil özellikle Hac Krizi (1987) nedeniyle rutin bir problemin yaşanır olduğu Suudi Arabistan ile ilişkilerde uzlaşma arayışına girilmiştir. Tüm bu girişimler neticesinde bir nebze de olsa olumlu bir sonuca ulaşılabilmiş, örneğin KİK'in on ikinci zirve toplantısında İran ile ortak çıkarlar doğrultusunda hareket edilebileceği ifade edilmiştir.⁹³⁸ Ancak konseyin güçlü üyesi Suudi Arabistan'ın ve en çok da ABD'nin İran'a dair mesafeli tavrı ilişkilerin ilerlemesi önünde önemli bir engel olmuştur.⁹³⁹ Rafsancani döneminde Körfez bölgesinin güvenliği İran dış politikasının en öncelikli ve dikkate değer meselelerinden biri olarak ele alınmıştır. Bu dönemde Körfez bölgesi ülkeleri ile iyi ilişkiler tesis edilmesi ve bölge güvenliğinin sağlanması bir yandan İran'ın öncelikli gelir kaynağı olan petrolün ithalatında sorunlar yaşanmaması adına öncelenmiş, öte yandan İran ürünlerinin Arap piyasasına erişimini garanti altına almanın yanı sıra, Arap yatırımcılar tarafından İran'a yatırımın teşviki amaçlanmıştır.⁹⁴⁰

Bununla birlikte İran, üç Körfez adası (Ebu Musa, Büyük Tunb, Küçük Tunb)'na ilişkin hak iddiası meselesi nedeniyle 1971'den beri sorun yaşadığı BAE ile 1993 yılında yeniden sorun yaşamaya başlamıştır. Esasen İran'ın hüküm sürdüğü bu adalar 1887 senesinde yılında Britanya tarafından ele geçirilmiş ve İran o tarihten itibaren sıklıkla adalar üzerindeki hak iddiasını yinelemiştir. 1971 senesine gelindiğinde Britanya'nın bölgeden çekilirken İran ile vardığı bir uzlaşma neticesinde bu adaların kontrol yetkisi BAE ve İran'a devredilmiştir. Ancak İran bu duruma sürekli itiraz etmeyi sürdürmüştür. İran adalar üzerindeki hak iddiasını yeniden gündemine almış ve Ebu

⁹³⁵ Ehteshami, "The Foreign Policy of Iran", s.284

⁹³⁶ Hunter, **Iran's Foreign Policy**, s.193

⁹³⁷ Gülriz Şen, "The Prospects of "Constructive Engagement" in Iran-GCC Relations: The Levant Dimension",), Maaiké Warnaar vd. (Ed.), **Iran's Relations with the Arab States of the Gulf**, içinde (12-33), Gerlach Press, Berlin, 2016.

⁹³⁸ Ramazani, **Independence**, s.164-168

⁹³⁹ Milani, a.g.e., s.328-355

⁹⁴⁰ Marschall, a.g.e., s.100

Musa adasına girmek isteyen kimselerden vize talep ederek, adada yaşayan İran uyruklu olmayan çalışanların bir kısmını geçerli evrakları olmayışından ötürü adadan kovmuştur. Böylelikle Mısır'ın da aralarında bulunduğu kimi Arap ülkeleri Fars yayılcılığına karşı ortak savunma açıklamasında bulunmuşlardır. Bunun üzerine BAE, İran ile uyumsuzluk yaşandığı diğer iki adada dahil olmak üzere adalar meselesini gündeme alan bir görüşme talep etmiş ve nihayetinde konu BM'ye taşınmıştır.⁹⁴¹ Mesele üzerine ihtilaf sürmekte ve İran adaların kendisine ait olduğunu yinelemeyi sürdürmektedir. Örneğin, 2012 yılı içerisinde Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın Ebu Musa adası ziyareti ABD tarafından eleştirilmiş İran Dış İşleri Bakanlığı ise adaların "İran'a ait olduğu ve İran'ın egemenliğinin bir parçası olduğu" söyleyerek bu meselenin tartışılmasının İran toprak bütünlüğünü tartışmaya açmak olduğu vurgulanmıştır.⁹⁴² İran'ın adalara ilişkin tavrına Birleşik Arap Emirlikleri'nden gelen tepkiler ise ordu ve hükümet yetkililerince yapılan keskin açıklamalar ile karşılanmıştır.⁹⁴³

Kısacası, 1989 yılında Ayetullah Humeyni'nin ölümünü takiben rehberlik ve cumhurbaşkanlığı kurumlarının ülke idaresinde bir arada söz konusu olmaya başlaması, 1991 yılında patlak veren Körfez Savaşı, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve bununla beraber Soğuk Savaş olgusunun ortadan kalkması gibi içsel ve dışsal gelişmelerin İran'ın takip etmekte olduğu politikalar üzerinde çeşitli yansımaları olduğu söylemek olanaklıdır. En temelde, devrim rehberi Humeyni'nin ölümü Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci ile rastlaşmış, Humeyni'nin 'ne Doğu ne Batı' anlayışı da halihazırda anlamını yitirmiştir. Ramazani'nin deyişiyle Humeyni'nin bu anlayışı takip eden dönemde yerini 'hem Kuzey, hem Güney' politikasına bırakmıştır.⁹⁴⁴ Böylelikle, Rafsancani'nin yönetim sürecinde İran Rusya ilişkileri geliştirilmeye gayret edilmiş, Sovyetlerin dağılmasıyla kurulan diğer bölge ülkeleriyle ikili ilişkilerin geliştirilmesi için çaba sarfedilmiş, güneydeki komşulara karşı devrim ihracına yönelik kışkırtıcı ve ideolojik söylem ve politikardan büyük oranda geri durmaya gayret edilerek, İrancılık temelinde bir dış politika tercih edilmiştir. Bununla birlikte, Körfez'deki üç adaya ilişkin meselede ya da Salman Rüşdi meselesinde olduğu gibi, kimi meseleler bu ılımlaşma sürecinin dışında tutulmuştur.

3.3.2.2.1. Suudi Arabistan ile Yakınlaşma Çabası

Cumhurbaşkanı Rafsancani, önemli politik kararlarda devrim rehberi Hamaney'in görüşlerinden tümüyle bağımsız hareket edememiş olsa dahi, yine de almış olduğu yönetsel kararlarla dikkat çekmeyi başarmıştır. Rafsancani döneminin en fazla göze çarpan önceliği, ekonomik kalkınmanın sağlanması arzusuna paralel olarak bölge ülkeleri başta olmak üzere diğer ülkelerle karşılıklı ilişkilerin olumlu bir biçimde tesisi ve geliştirilmesi olmuştur.⁹⁴⁵

⁹⁴¹ Milani, a.g.e., s.328-355

⁹⁴² Mehr Haber Ajansı, "İran, Amerika'dan 'adalar' konusunda açıklama istedi", 21 Nisan 2012, <https://tr.mehrnews.com/news/1581912/İran-Amerika-dan-adalar-konusunda-aciklama-istedi> (27.05.2018); Mehr Haber Ajansı, "İran'ın toprak bütünlüğünü 'tartışılabilir' olarak görmüyoruz", 28 Nisan 2012; <https://tr.mehrnews.com/news/1587295/İran-in-toprak-butunlugunu-tartisilabilir-olarak-gormuyoruz> (27.05.2018)

⁹⁴³ Mehr Haber Ajansı, "Üç ada İran topraklarının kayıtsız şartsız bölünmez parçasıdır", 18 Nisan 2012, <https://tr.mehrnews.com/news/1579908/Üç-ada-İran-topraklarının-kayıtsız-şartsız-bölünmez-parçasıdır> (27.05.2019)

⁹⁴⁴ Ramazani, "Iran's Foreign Policy ", s.393-412

⁹⁴⁵ Ramazani, "Iran's Foreign Policy ", s.394

İran'ın Araplar ile olan husumeti esasen yedinci yüzyılda gerçekleşen Arap fetihleri devrine dek geri götürülebilir. Özellikle 1979 devrimi ile birlikte mezhepsel farklılığın altının bir kez daha çizilmesi ve bölgesel aktörlerin İran'ın hasımları ile olan yakın diyalogu gibi meseleler günümüz çekişmelerine arka plan oluşturmuştur. 1979 devrimi ile birlikte özellikle Suudi Arabistan ile İran arasında İslam önderliğine soyunma noktasında bir rekabet söz konusu olmuştur.⁹⁴⁶ İran'ın devrim sonrası dönemde Suudi Arabistan ile ilişkileri genel anlamda sorunlu seyretmişse de iki ülke arasında yaşanan ve 'Hac Vakası' olarak anılan olay, devrim sonrası İran'ının dış ilişkilerinde yaşanan dönemselsel vizyonel farklılıklarını anlamak adına önemli bir gelişmedir. Bu olay, 1987 senesinde Hac vazifesini yerine getirmek için Suudi Arabistan'da bulunan İranlı kimselerin, orada buldukları süre zarfında İsrail ve Amerika karşıtı gösteriler gerçekleştirmeleri ve bu gösterilerin Suudi güvenlik güçlerince bastırılması şeklinde cereyan etmiştir. Bu olaylar sırasında yaşamını kaybeden İranlılar olmuştur. Yaşanan bu gelişme Suudi Arabistan ve İran'ın ikili ilişkilerinde ciddi bir probleme yol açmıştır. Dörtüzdün üzerinde İranlının ölümüyle sonuçlanan 1987 tarihli 'Hac Vakası' sonrasında Riyad'da bulunan İran elçiliği kapatılmıştır. Gösterilerin ardından dönemin Suudi Arabistan Kralı Halid bin Abdülaziz el-Suud, Ayetullah Humeyni'ye bir mektup yazmış ve Hac görevinin ifası sırasında bu gibi eylemlerin doğru bulunmadığını, bu gibi davranışların hem orada bulunan kimseleri rahatsız ettiğini hem de İran'ın prestiji açısından sorun yaratan bir durum olduğunu ifade etmiştir.⁹⁴⁷ Humeyni ise, bu mektuba bir cevap iletmış ve yanıtında hac vazifesinin peygamberler döneminde de politikadan ayrı olmadığını ve bahsedilen ayırımın emperyalist devletlerin uydurması olduğunu bildirmiştir. Dahası, İran'ın devrimden bu yana sıklıkla yaptığı gibi bu yanıtında da Suudi Arabistan'ı ABD ile iş birliğinde bulunmasından ötürü eleştirmiştir. İran ile ilişkileri halihazırda sorunlu seyreden Suudi Arabistan ise, İran'ı Bahreyn'de yönetime karşı ayaklanma tertip eden oluşumları desteklemekle ilgili sert dille eleştirmiş ve Bahreyn ile karşılıklı güvenlik ve iş birliğine yönelik bir anlaşma imzalamıştır.⁹⁴⁸

Suudi Arabistan ve İran'ın ikili ilişkileri 1979 devriminden itibaren bu görüntüde devam ederken, Rafsancani döneminde belirlenmiş olan ve genelden farklılık arz eden dış politik vizyon çerçevesinde Suudi Arabistan ile de geçmişte yaşanan problemlerin üstesinden gelinmeye gayret edilmiştir. İran'ın bu yeni dönemde sahip olduğu ılımlılığa yönelik vizyon Suudi Arabistan'a yönelik olarak da işletilmeye çalışılmış ve iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin Soğuk Savaş'ın sona ermesi gibi önemli bir küresel gelişme ertesinde yeniden normalleşmesi arzu edilmiştir.⁹⁴⁹ Bu kapsamda, 1991 yılında İran'ın Riyad büyükelçiliği de Rafsancani'nin talimatıyla yeniden açılmıştır. Devrimin ardından Suudi Arabistan tarafından İran'a yapılan ilk resmi ziyaret de yine Rafsancani döneminde gerçekleştirilmiştir.⁹⁵⁰ Kısacası, 1991 yılı itibarıyla SSCB'nin dağılması İran adına yepyeni bir bölgesel durum meydana getirmiş ve bu durum ülkeyi doğu batı ekseninde sıkışmış bir yapıdan çıkarıp, kuzey güney doğrultusunda da bir derinliğe ve geçiş ülkesi pozisyonuna kavuşturmuştur. Bu gelişmenin dış politika adına bir yansıması da geçmişte olduğunun aksine İran'ın güneydeki güçlü ülke Suudi Arabistan'la olumlu ilişkiler geliştirmek için adım atması şeklinde

---

⁹⁴⁶ Buzan ve Weaver, a.g.e., s.192

⁹⁴⁷ Kramer, a.g.e., s.167-169

⁹⁴⁸ Ramazani, **Independence**, s.88.

⁹⁴⁹ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.143-145

⁹⁵⁰ Arjomand, **After Khomeini**, s.142

olmuştur. Dolayısıyla İran bu dönemde ‘ne Doğu ne Batı’ anlayışını geride bırakmış ve iyi komşuluk ilişkilerinin yararına inanarak dış politikası adına daha faydacı bir yaklaşım benimsemiştir.

3.3.2.3. Dağlık Karabağ Meselesi’ne, Rus Çeçen Savaşı’na ve Çin’in Uygur Bölgesi Politikalarına Sessiz Kalmak

İran kimi durumlarda birtakım grupları ideolojik saiklerle destekleyerek farklı bir politik tablo çizse de ülkesel bütünlüğüne zarar vereceğinden endişelendiği ve başka pek çok sebeple kendi çıkarına aykırı bulduğu durumlarda ideolojik açıdan beklenen şekilde davranmayarak oldukça rasyonel adımlar atabilmektedir. Örneğin, ‘Hama Katliamı’ olarak anılan 1982 tarihli olayların yaşandığı süreçte Müslüman Kardeşleri Siyonizm’in ve Irak’ın ajanları olmakla suçlamakta çekince görmemiş olan İran, düşmanımın düşmanı dostumdur anlayışıyla Irak’a karşı laik Baas rejiminin mevcut olduğu Suriye ile iyi ilişkiler geliştirmiştir.⁹⁵¹ İran aynı zamanda kendi çıkarına olacak şekilde olası gerginliklerden sakınarak kendince arabuluculuk girişimlerine kalkışabilmekte ve çatışma çözümünden yana tavır takınabilmektedir. Keza bu konuda dikkat çeken örneklerden birisi, gayrimüslim olan Ermenistan ve hem Şii hem Müslüman olan Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ meselesi odağında süregelen çekişmede, İran’ın kimliğinin Şii-İslam bileşeninden ötürü Azerbaycan’dan yana bir tutum sergilemiyor oluşudur. Bu meselede hukuka dayalı çözümden yana olduğunu ve Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü savunduğunu ifade eden İran, İslami ve Şii kimliğini geri planda tutmakta ve Batılı ülkelerle iyi bir diyaloga sahip olmaya çalışan Azerbaycan’ın içinde bulunduğu bu durum karşısında İrancılık kimliği ile hareket ederek bu uzlaşmazlıkta Azerbaycan’ı kayıran bir tavır sergilememektedir. Azerbaycan’ı kardeş ülke, Ermenistan’ı ise komşu ülke olarak gördüğünü ifade eden⁹⁵² İran, bu hususta yalnızca sorunun çözümü için arabulucuk teklifinde bulunmakla yetinmekte ve topraklarının bir kısmı Ermenistan işgali altında bulunan Azerbaycan’ı destekleyen yanlı bir politikadan uzak durmaktadır. Bu durumda çeşitli faktörlerin etkisinden söz etmek mümkündür. Sarıkaya’nın ifadesiyle, “İran’ın; Azerbaycan’ın ABD ve İsrail’le olan ilişkileri, Hazar havzası enerji yarışından dışlanması ve nihayetinde Güney Azerbaycan meselelerine ilişkin endişeleri, (...) zirveler, ziyaretler ve anlaşmalara rağmen ikili ilişkileri gölgede bırakmıştır.”⁹⁵³

Yine örneğin, Tacik İç Savaşı (1992-1997)’nda ya da Rusların Çeçenlerle olan husumeti meselelerinde de İran’ın oldukça çekimser şekilde davranmış olduğu görülmektedir.⁹⁵⁴ İran’ın etrafında cereyan eden meselelere temkinli yaklaşma gayretinde, diğer pek çok nedenle birlikte nüfusu içerisinde çok çeşitli etnik grupları bir arada barındırıyor oluşunun etkisi büyüktür. Bu nedenle, İran kuzeyinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında süregelen Dağlık Karabağ meselesinde ya da Tacik İç Savaşı’nda, aracı olmak ve ateşkesin sağlanması süreçlerinde yer almak gibi girişimlerde bulunmuş olsa da yalnızca İslami ya da Şii kimliğinden ötürü taraflardan kendine benzerliği (dinsel, mezhepsel, kültürel vs.) fazla olanı kayırmaktan imtina etmekte, ihtilafli gruplara

⁹⁵¹ Ramazani, **Independence**, s.84

⁹⁵² IRNA, “Cumhurbaşkanı Ruhani: Azerbaycan’ın Toprak Bütünlüğünün Korunmasına Vurgu Yapıyoruz, Ancak Savaşın Dolayı Çok Üzgünüz ve Savaş Sona Ermelidir”, 7 Ekim 2020, <https://tr.irma.ir/news/84068063/Azerbaycan-in-toprak-bütünlüğünün-korunmasına-vurgu-yapıyoruz> (07.10.2020)

⁹⁵³ Sarıkaya, a.g.e., s.304

⁹⁵⁴ A. William Samii, “Iran and Chechnya: Realpolitik at Work”, **Middle East Policy**, 3(1), 48-57, March 2001

eşit mesafede kalmaya gayret ederken sert söylemlerden ve tarafgir açıklamalardan özenle sakınmaktadır. İran'ın ayrıca, Çeçen direnişçilerin ABD ve Suudi Arabistan'dan silah desteği almalarından ötürü de bu gruba temkinli yaklaşmış olduğu belirtilmektedir.⁹⁵⁵ İran benzer şekilde, Pakistan ve Hindistan arasında devam eden Keşmir Sorunu hususunda da Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu Pakistan'dan yana olacak ve Hindistan ile ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebilecek türde bir ideolojik yaklaşım benimsemekten kaçınmaktadır.⁹⁵⁶ Öyle ki, İran özellikle ABD önderliğinde maruz kaldığı yaptırımlar karşısında Hindistan ile geliştirdiği iş birliğini oldukça değerli bulmaktadır. Bu nedenle Keşmir Sorunu'nda İslam vurgusu ile Pakistan'ı destekleyen tek taraflı bir yaklaşımdan imtina etmektedir. Bunun yerine arabuluculuk önermekle ve meselenin insani yönünü değerlendiren genelleyici açıklamalarda bulunmakla yetinmektedir.⁹⁵⁷ Dolayısıyla mevcut durumda İran'ın bu gibi hususlarda körü körüne bir ideolojik bağlılığından ya da bu yönde bir dış politika izlediğinden bahsetmek olanaklı görünmemektedir.

Ezilen dünya halklarının yanında olmak, bu yolda tüm dünya Müslümanlarına önderlik ve yardım etmek gibi müstekbir/mustazaf ayrımı çerçevesinde değerlendirilebilecek kimliksel ilkeleri göz önünde bulundurulduğunda, İran'ın kimi durumlar karşısındaki sessizliği ya da tarafsızlığı kafa karıştırıcı olabilmektedir. Bununla birlikte İran'ın sıklıkla vurguladığı bir diğer dış politik ilkenin de diğer ülkelerin rızası olmaksızın iç işlerine açıkça müdahaleden sakınmak olduğu görülmektedir. Bu dış politik ilkeyi tarihsel hegemonya karşıtlığının bir çıktısı olarak okumak mümkündür. Yanı sıra, İran nüfusunun çoklu etnik kimlikleri bir arada barındıran yapısı ve bu doğrultuda olası kışkırtmalardan duyduğu endişe de pek çok duruma mesafeli davranmayı tercih etmesinin nedenlerindedir. Bu kapsamda, ülkesindeki farklı etnik gruplar açısından bir örnek teşkil etmesinden çekindiği için, kürenin farklı yerlerinde cereyan eden ve taraflardan biri Müslüman olduğu için İran'ın duruma tepkisinin merak konusu olabildiği çeşitli ihtilaflara çoğu kez fiziksel güvenlik endişeleri bağlamında yaklaştığı gözlenmektedir. Özellikle seksenli yılların sonlarından itibaren ön plana çıkan, devrimin yaşatılması için önce devletin yaşatılması gerekliliği vurgusu da bu noktada öne çıkmakta, böylece ontolojik güvenlik karşısında fiziksel güvenliğin öncelenmesi söz konusu olabilmektedir. Yani, İran kimi durumlar karşısında kimliğinin bazı bileşenleri ile zıtlıklar içermesine karşın kendi ülkesel varlığını tehdit edecek politikalardan sakınmayı tercih edebilmekte, bir diğer ifadeyle, fiziksel güvenliğini ontolojik güvenliğine öncelediği durumlar söz konusu olabilmektedir. Esasen, halihazırda İran kimliksel bileşenlerinin genel çerçevesini oluşturan İrancılık ve İslam unsurları içeriksel olarak birbiriyle çelişen hassasiyetlere işaret etmektedir. Dolayısıyla kimi durumlar belirli kimliksel hassasiyetlere odaklanmayı fakat bu sırada diğerlerini görmezden gelmeyi de gerektirebilmektedir. Bu bağlamda, örneğin Rusya'nın kendi ülke vatandaşı olan Çeçen Müslümanlar ile husumetlerine o ülkenin iç meselesi olarak bakan İran, bu kimselere karşı uygulanan

---

⁹⁵⁵ Rıdvan Kalaycı, "İran Dış Politikasında Söylem ile Eylem Uyumsuzluğu: Çeçenistan ve Dağlık Karabağ Örnekleri", **İran Çalışmaları Dergisi**, 3(1), 13-40, 2019

⁹⁵⁶ IRNA, "Cammu Keşmir konusu diplomatik yolla çözülmelidir", 11 Ağustos 2019, <https://tr.irna.ir/news/83433793/Cammu-Keşmir-konusu-diplomatik-yollarla-çözülmesi> (11.08.2019); IRNA, "Hindistan ve Pakistan, barışçıl yollarla bölge halklarının çıkarlarını korumalı", 7 Ağustos 2019, <https://tr.irna.ir/news/83428838/Hindistan-ve-Pakistan-barışçıl-yollarla-bölge-halklarının-çıkartlarını> (07.08.2019)

⁹⁵⁷ IRNA, "Zarif: İran-Hindistan ticari ilişkileri enerji iş birliğinin ötesindedir", 3 Aralık 2016, <https://tr.irna.ir/news/3340159/Zarif-İran-Hindistan-ticari-ilişkileri-enerji-işbirliğinin-ötesindedir> (15.06.2019); Tesnim Haber Ajansı, "Pakistan İran'ın Keşmir Krizi Konusundaki Arabuluculuğunu Destekliyor", 8 Aralık 2016, <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2016/12/08/1260895/pakistan-iran-in-keşmir-krizi-konusundaki-arabuluculuğunu-destekliyor> (15.06.2019)

orantısız şiddet eylemlerine karşı yüksek tonda bir itiraz geliştirmekten imtina etmiştir. Bu bağlamda Çeçen komutan Basayev İran'lı yetkililerin bölgesel tavrını ve bu yaklaşımını sert biçimde eleştirmiş ve ABD ile devrimden bu yana ciddi sorunlar yaşayan İran'a "O zaman İran'da ABD'nin iç işi" diyerek karşılık vermiştir.⁹⁵⁸ Keza, 1994-96 yılları arasında vuku bulan ilk Rus-Çeçen Savaşı'nda da 1999-2009 yılları arasında cereyan eden ikinci savaşta da ses çıkarmak konusunda son derece temkinli olan İran'ın ılımlı açıklamalarla sürecin dışında kalmayı uygun bulduğu ve bu hususta fiziksel ve materyal çıkarını öncelediği görülmektedir.

İran 1979 senesini takiben ABD ile yaşamaya başladığı derin husumet karşısında, zaman içerisinde özellikle Rusya ve Çin ile ikili ilişkilerini iyi tutma gayretinde olmuştur. Hem nükleer teknoloji bağlamında hem de diğer askeri, teknolojik, ekonomik ve politik gereksinimleri açısından çeşitli işbirliklerine ihtiyaç duyan İran, küresel alanda ABD öncülüğünde içine düşürüldüğü kısıkaçtan çıkmak ve varlığını sürdürmek yönünde birtakım tercihlerde bulunmaktadır. Bugün küresel işleyişte önemli aktörler olarak kabul edilen Rusya ve Çin ile ilişkilerine önem verme gayretinde olan İran, bu gibi ülkelerle müttefiklik ilişkisini sürdürmek mevcut çıkarıyla uyduğu ölçüde, birtakım meseleleri görmezden gelebilmektedir. Bu bağlamda, benzer şekilde Çin'in insan hakları ihlalleri kapsamında değerlendirilebilecek olan Uygur Özerk Bölgesi'ne yönelik uygulamalarını da uzaktan seyretmekle yetinen ve hatta görmezden gelen İran, Çin'i ciddi şekilde eleştiren herhangi bir üst düzey açıklamadan dikkatle kaçınmaktadır. Yine, diğer meselerle açısından ifade edildiği gibi bu meselede de İran, çok etnili nüfus yapısından ötürü de söz konusu meseleyi Çin'in iç işleri olarak değerlendirmekte, özellikle bu gibi durumlarda iç işlerine müdahale meselesinden dikkatle sakındığı gözlenmektedir. İran'ın, Çin ile ikili ilişkilerinin çok yönlü olarak geliştirilmesi gayretini ise sürdürdüğü görülmektedir. Örneğin, İran tarafından yakın zamanda yapılan üst düzey bir açıklamada "İran ve Çin'in birçok uluslararası konuda bakış açısı aynıdır" ifadeleri kullanılmıştır.⁹⁵⁹ Bir başka örnekte ise; "[o]rtak menfaatler ve tehditler, İran-Çin ilişkilerinin gelişmesinin temelidir" ifadesine yer verilmiştir.⁹⁶⁰ Dolayısıyla, Rusya ve Çin, İran'ın ekonomiden güvenliğe kadar pek çok alanda iş birliği içerisinde olduğu ve aralarındaki bu iş birliğinin devamını arzuladığı ülkelerdir. İran bu ülkelerle karşılıklı ilişkilerinin iyi bir biçimde sürdürülmesini fiziksel ve materyal çıkarı bağlamında rejimin bekası adına da önemsemekte ve kimliğinin İslamcı yönüne dair hassasiyetleri geri planda tutarak politikalarını İrancılık fikrine uygun biçimde şekillendirmektedir.

Akbarzadeh ve Barry İran'ın bu gibi durumlara ilişkin tutumunu, "İran ister ağırlıklı olarak Müslüman Kuzey Kafkasya'da ayrılıkçılara karşı Rusya'nın savaşına sessizliğini sürdürürken Müslüman Azerbaycan'a karşı Hristiyan Ermenistan'dan yana görünsün, ister Birinci Körfez Savaşı ertesinde Saddam Hüseyin Şii isyancılara karşı cezalandırıcı eylemde bulunurken oyun alanının dışında kalmayı sürdürsün, İran milliyetçiliği dış politikanın sürükleyici gücüdür. Bu meselelerin her birinde, İranlı liderler devlet kimliğinin ilkesel bir sütununu ifade eden İran'ın toprak bütünlüğünü

⁹⁵⁸ NTV, "Basayev'den İran'a mesaj", 15.06.2000, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/11628.asp> (03.10.2020)

⁹⁵⁹ IRNA, "Laricani: İran ve Çin'in uluslararası konulardaki bakışı aynıdır", 21 Şubat 2019, <https://tr.irna.ir/news/3672971/Laricani-Iran-ve-Cin-in-uluslararasi-konulardaki-bakisi-ayidir> (21.02.2019)

⁹⁶⁰ IRNA, "General Hatemi: Ortak menfaatler ve tehditler, İran-Çin ilişkilerinin gelişmesinin temelidir", 7 Eylül 2018, <https://tr.irna.ir/news/3646144/General-Hatemi-Ortak-menfaatler-ve-tehditler-Iran-Cin-ilişkilerinin>, (22.03.2019)

tehlikeye atacak hiçbir politikayı benimsememektedir” sözleriyle ifade etmektedir.⁹⁶¹ Kısacası, daha da çoğaltılabilecek olan tüm bu örneklerden anlaşılacağı üzere İran kimliksel bileşenlerinden olan ve milliyetçi hassasiyetlerle ifadesini bulan İrancılık düşüncesi, kimi durumlarda ümmetçi bir hassasiyeti odağında barındıran kimliğin İslam bileşeni karşısında öncelenebilmektedir. Bu bağlamda, İran’ın fiziksel varlığını korumak adına, kimliğinin belirli bileşenleri ile zıtlık oluşturabilecek bazı tutumlar içerisine girebildiği gözlenmektedir. Rafsancani döneminde izlenen dış politikalar ile birlikte Humeyni döneminin İslamcılığı ön planda tutan sert ve ideolojik söyleminden önemli ölçüde uzaklaşmış, böylelikle dış politik işleyişte İrancılık eksenindeki çıkarın öncelmesi bağlamında milliyetçi bir yaklaşıma daha fazla rastlanmaya başlanmıştır. Kısacası, İran kendisini çeşitli kimliksel bileşenler çerçevesinde tanımlıyor olsa da bu bileşenlerden hangisinin önceleneceğinin koşulların etkisiyle süreç içerisinde şekillenmekte olduğu görülmektedir.

3.3.2.4. ABD’nin Çifte Çevreleme Politikası

Clinton hükümeti, ABD’nin Birinci Körfez Savaşı (1990-91) neticesinde bölgedeki istikrarsızlıktan gördüğü zararı en aza indirmek gerekçesiyle İran ve Irak’a karşı çifte çevreleme (dual containment)⁹⁶² olarak adlandırılan bir politika uygulamaya koyduğunu açıklamış, bu kapsamda 1993 yılı itibariyle uygulanmaya başlanan ambargolar 1995 yılı itibariyle daha da güçlendirilmiştir. ABD’nin Irak’ın yanı sıra İran’ı da kapsar biçimde uygulamaya koyduğu ‘çifte çevreleme’ politikası, İran adına ekonomik açıdan olduğu kadar dönemselsel dış politika açısından da önem arz eden bir süreç ortaya çıkarmıştır. Her ne kadar, İran tarafı Rafsancani döneminde ABD ile ikili ilişkiler adına mümkün olduğunca pozitif yönlü bir dış politika yürütme arzusu ortaya koymuşsa da bu arzu ABD tarafından olumlu bir karşılık bulamamıştır.

1995 yılı Mart ayında Clinton yönetimince yayınlanan ve “İran Petrol Kaynaklarının Geliştirilmesine İlişkin Bazı İşlemlerin Yasaklanması” başlığını taşıyan 12957 sayılı başkanlık emrinde “İran hükümetinin eylem ve politikalarının, Amerika Birleşik Devletleri’nin ulusal güvenliği, dış politikası ve ekonomisi için olağandışı ve olağanüstü bir tehdit oluşturduğu” deklare edilmiş ve bu tehditle acilen başa çıkılması gerekliliğine vurgu yapılmış, böylece İran’a karşı “kapsamlı yaptırımlar”ın devreye sokulmasının önü açılmıştır.⁹⁶³ Ardından 12959 sayılı kararlarla birlikte bu karara ek düzenlemelerde bulunulmuştur.⁹⁶⁴ ABD’nin İran’a yönelik olumsuz tavrı devam ederken, İran 1996 yılında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)’ne üyelik talebinde bulunmuş, ancak bu talep ABD’nin yoğun karşıtlığının gölgesinde geri çevrilmiştir. Bu dönemde ABD, Avrupalı ülkelerin yanı sıra Rusya ve Çin’i de İran ile ilişkileri konusunda uyarılmış ve ABD ile müttefik olan devletlerin, uluslararası terörizme destek veren bir “haydut devlet” olan İran’a karşı ekonomik

⁹⁶¹ Akbarzadeh ve Barry, a.g.e., s.621

⁹⁶² Bu konuda detaylı bir anlatım için bkz.: Susan Fayazmanesh, **The United States and Iran: Sanctions, Wars and The Policy of Dual Containment**, Routledge, New York, 2008.

⁹⁶³ U.S. Government Publishing Office, Executive Order 12957, “Prohibiting Certain Transactions With Respect to the Development of Iranian Petroleum Resources”, 15 March 1995, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/WCPD-1995-03-20/pdf/WCPD-1995-03-20-Pg424.pdf> (17.10.2019)

⁹⁶⁴ U.S. Government Publishing Office, Executive Order 12959, Prohibiting Certain Transactions With Respect to Iran, May 6, 1995, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/WCPD-1995-05-15/pdf/WCPD-1995-05-15-Pg784.pdf> (17.10.2019)

yaptırım uygulamaları ve bu ülkeyi cezalandırmaları çağrısında bulunmuştur.⁹⁶⁵ 1996 yılında ABD'nin İran ekonomisini kısaca alma stratejisi daha da genişletilerek ILSA ya da D'Amato Yasası (Iran and Libya Sanctions Act or D'Amato Act) olarak anılan bir yasa devreye sokulmuştur. Daha sonra pek çok girişim ile yaptırımların devrede kalması sağlanmıştır.⁹⁶⁶ Rafsancani hükümeti, 1990-95 arası dönemde, ABD ile de ülkesel olarak yeniden karşılıklı ilişki tesis etmek adına istekli olduklarını belli eden çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Ancak, İran'ın bu süreçteki çabaları ABD tarafından karşılıksız bırakılmıştır.⁹⁶⁷ Üstelik ABD'li bir yetkili konuya ilişkin açıklamasında “[İran’da] esasen kimse Büyük Şeytan’la bir görüşme yapmaya ve kendini tehlikeye atmaya hazır değil” sözleriyle İran'ın ABD'yi nitelendirmek için kullandığı ‘büyük şeytan’ metaforuna bir göndermede bulunmuştur.⁹⁶⁸ Böylelikle tüm bu süreç İran'ın uluslararası ekonomik pazara adaptasyonunu güçleştiren ve onu pek çok açıdan zora sokup köşeye sıkıştıran bir durum ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla, her ne kadar Rafsancani döneminde İran dış politikasında uzlaşıdan yana adım atmış olsa dahi ABD'nin düşünceleri paylaşmıyor oluşu İran dış politikası ve ekonomisinde gerekli iyileşmenin sağlanmasına engel olmuştur. Bu durum ise, her şeye rağmen düzeltilmeye gayret edilen İran ekonomisini olumsuz yönde etkileyen bir netice ortaya çıkarmıştır.

Kısacası, Humeyni'nin ölümünün ardından ülke idaresini devralan devrim rehberi Ayetullah Seyyid Ali Hamaney ve Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani dönemlerinde eskiye oranla daha pragmatik bir dış politika belirlenmeye gayret edildiğini söylemek olanaklıdır. İran ve Irak arasında yaşanan uzun ve yıpratıcı savaşın izlerini silmek ve ortaya çıkardığı maddi ve manevi kayıpları telafi etmek, aynı zamanda devrim sonrası süreçte içine hapsolunan yalnızlıktan kurtulabilmek adına İran tarafından çeşitli politikalar geliştirilmiştir. Özellikle savaşın yarattığı maddi çöküntü nedeniyle girişilen ekonomik kalkınma çabası, savaş ertesini sürecin temel dinamiğini oluşturmuştur. Bu kapsamda kalkınma planı oluşturmanın ve ayrıca sosyal ve kültürel hedeflerin yanı sıra özelde ekonomi odaklı hamlelerle ‘daha dışa açık bir kalkınma’ için gayret edilmiştir. Böylelikle, Rafsancani dönemi Humeyni dönemine nazaran uluslararası yalnızlıktan kurtulmak adına dış politikada uyumlulaşma çabasının arttığı bir dönem olmuştur. Fakat yine de süreçten istenen başarı elde edilememiştir.

Sonuç olarak, Rafsanjani dönemi dış politikasına dair buraya dek anılanları toparlayacak olursak şunları söylemek olanaklı görünmektedir. İran-Irak Savaşı'nın sonlanması ve ertesinde devrim rehberi Humeyni'nin vefatı, İran dış politikasının belirli yönleriyle yeniden tanımlanmasına zemin hazırlamıştır. Böylece, İran'ın devrimden o güne yaşamış olduğu ekonomik çöküntüyle birlikte elde ettiği bölgesel güç olma arzusunda yeniden uyanış, İran dış politikasının seyri adına elde kalan önemli bir çıktı olmuştur. 1990'ların başı itibarıyla merkez Asya ve Kafkasya'da

---

⁹⁶⁵ Elaine Sciolino, “Calling Iran ‘Outlaw State,’ Cristopher Defends U.S. Trade Ban”, **The New York Times**, (2 May 1995), <https://www.nytimes.com/1995/05/02/world/calling-iran-outlaw-state-christopher-defends-us-trade-ban.html> (14.08.2019)

⁹⁶⁶ 2006 yılında ISA (Iran Sanctions Act) biçiminde yeniden adlandırılmıştır. Nihai durumda 2016 yılı içerisinde alınan kararlar süresinin tekrar uzatılması kararlaştırılmıştır. U.S. Department Of The Treasury, “Iran Sanctions Act Of 1996”, https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/isa_1996.pdf (25.01.2020)

⁹⁶⁷ Arjomand, **After Khomeini**, s.142-145

⁹⁶⁸ Barbara Slavın, **Bitter Friends, Bosom Enemies: Iran, the U.S., and the Twisted Path to Confrontation**, St. Martin's Press, New York, 2007, s.179

Sovyetler Birliği'nden henüz bağımsızlaşan devletler, kültürel miras vurgusuyla yola çıkan İran için bir etki alanı fırsatı yarattığı gibi, bu devletlerin bazıları arasında yaşanan etnik çatışma ya da toprak anlaşmazlığı gibi sorunlar, yarattığı bölgesel istikrarsızlık nedeniyle İran için yeni tehditleri de beraberinde getirmiştir.

Dolayısıyla Hunter'ın da belirttiği gibi, Rafsancani'nin İran'a dair vizyonunu etkileyen en önemli gelişme, İran için hem maddi hem insani anlamda oldukça maliyetli olan İran-Irak Savaşı(1980-1988) olmuştur.⁹⁶⁹ Beşiriyeye, İran-Irak Savaşı'nın bitimini takiben söz konusu olmaya başlayan, çıkarın yeniden tanımlandığı ve ideolojinin ve İslamcılığa ilişkin kimliğin bir nebze geri plana itilmeye başlandığı bu süreci “yeniden inşa dönemi” olarak adlandırır.⁹⁷⁰ Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemde, içeride toplumsal alanda uzlaşma ve anlayış, ekonomide ve bürokraside ise yeniden yapılanma ve iyileştirme süreçlerine odaklanılırken, dış politikada daha çok ikili ilişkilerde iyileşme üzerine odaklanılmıştır. Bu dönemde, başta Körfez ülkeleri olmak üzere komşu ülkelerle problemlerin üstesinden gelmeye çalışılırken, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bölgede ortaya çıkan bağımsız devletlerle, çeşitli ortak çıkarlar ve sahip olunan benzeşimler üzerinden bir yakınlaşma arzulanmıştır. Bununla birlikte, Batı ile yaşanan sürtüşmenin sona ermesi için birtakım girişimlerde bulunulmuştur. Ancak, örneğin İsrail daimî öteki olarak istisnai pozisyonunu korumuştur.

Ramazani'ye göre Rafsancani dönemi, İran dış politikasının yürütülmesinde ideoloji güdümündeki pragmatizmin yerini liberal eksenli pragmatizme bıraktığı bir evre olmuştur. Yani ideolojik amaçlar doğrultusunda bir fayda artırımı değil, içsel ve dışsal koşullar karşısında gerekli tavizlerin verildiği ekonomi temelli bir fayda anlayışı göze çarpmaya başlamıştır. Ramazani, devrim sonrası sürecin bu yöne evrilmesini, devrimin uluslararası sistemle sosyalleşmesinin bir neticesi olarak değerlendirir ve bu doğrultuda İran için çıkar tanımlamalarının yeniden yapıldığını ifade eder.⁹⁷¹ Öte yandan, Rafsancani dış politikaya ilişkin hedeflerini uygulama konusunda içeride hem sol hem de sağ cenahtan itirazlar ve sabotajlarla karşı karşıya kalmıştır. Cumhurbaşkanlığı yaptığı dönem Sovyetler Birliği'nin dağılma süreciyle rastlaşan Rafsancani, küresel sistemin yeniden yapılanması sürecinde aynı zamanda içsel bir yeniden yapılanma sürecine imza atmamak istemişse de bu dönemde özellikle Batılı ülkelerle ilişkilerin istenilen düzeye gelmesini sağlayamamıştır. 1991 yılında Pehlevi Hanedanlığı'nda görev yapan son başbakan Şahpur Bahtiyar'ın 1991 senesi Ağustos ayında Paris'te suikasta uğraması ve 1992 yılında Almanya'da yaşanan Mykonos olayı⁹⁷² gibi meseleler karşılıklı ilişkilerin gelişebileceği bir evrede olumsuz bir etki ortaya çıkarmıştır.⁹⁷³ Dönemin Avrupa Topluluğu ile İran arasında 1992 senesinde başlayan 'eleştirel diyalog (critical

---

⁹⁶⁹ Hunter, **Iran Divided**, s.136

⁹⁷⁰ Beşiriyeye, “İran'da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik”, s.84

⁹⁷¹ Ramazani, **Independence**, s.170

⁹⁷² Almanya'da 17 Eylül 1992 tarihinde Mykonos isimli bir restoranda İran Kürt Demokrat Partisi lideri ile birlikte parti ile bağlantılı toplam dört kişinin öldürülmesinin ardından açılan dava 1997 yılı Nisan ayında neticelenmiş ve Berlin Ceza Mahkemesi olaydan İran'ın üst düzey yetkililerinin sorumlu olduğu kararına varmıştır. Bu meselenin ardından İran'ın Avrupa ülkeleri ile halihazırda devam etmekte olan ve daha çok teröre verilen destek ve insan hakları ihlalleri meselelerini odağa alan eleştirel diyalog (critical dialogue) süreci ortadan kalkmış ve Avrupalı ülkeler bu olaya elçilerini İran'dan çekerek yanıt vermişlerdir.

⁹⁷³ Hunter, **Iran's Foreign Policy**, s.82-84

dialogue)’ süreci karşılıklı ilişkilerin gelişmesi adına bir fırsat yaratmışsa da özellikle Mykonos Davası olarak bilinen süreç tüm Avrupa ülkelerinin İran’da bulunan elçilerini geri çağırmasıyla neticelenmiş ve 1997 senesi itibariyle ilişkiler yeniden sarsılmıştır.⁹⁷⁴ Yanı sıra, daha evvel anıldığı gibi Salman Rüşi meselesi de bu dönem Avrupa ile ilişkiler önünde önemli bir engel olarak varlığını sürdürmüştür. ABD ise, özellikle Çifte Çevreleme politikası doğrultusunda başından beri Avrupalı devletlerin İran ile diyalog geliştirme girişimine karşı olduğu için bu durumu memnuniyetle karşılamıştır.⁹⁷⁵ Bununla birlikte, Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun Avrupa Birliği’ne dönüşme süreci ve 1993 senesinde Avrupalı devletler arasında imza edilerek yürürlüğe konan Maastricht Anlaşması ile varılan Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası (ODGP) kapsamında İran-Avrupa ilişkileri daha da kompleks bir hal almış, Avrupalı devletlerin bireysel olarak İran ile ilişki geliştirmesi, ortak Avrupa politikaları ve daha etkili üyelerin tutumlarına bağlı kalmıştır. Yanı sıra Maastricht Anlaşması dahilinde “demokrasi ve hukukun üstünlüğünün geliştirilmesi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı gösterilmesi” gibi amaçlara yer verilmiş ve İran tarafının kimi şüpheli uygulamaları ve yukarıda anılan kimi suikast vakaları ile birlikte, ikili ilişkilerin gelişmesi daha da net kriterlere bağlanmıştır. İran, 1995 senesinde İslami İnsan Hakları Komisyonu kurulması ve dış işleri bakanlığı bünyesinde İnsan Hakları Departmanı oluşturulması ve 1996 senesinde BM insan hakları özel temsilcisinin bu hususta İran’a ziyaretine müsaade edilmesi gibi uygulamalara yönelse de Avrupa Birliği ve İran arasındaki ilişkilerin onarımı kolay olmamıştır. İsrail’in yürüttüğü lobi faaliyetlerinin de katkısıyla ABD’nin meseleye duyduğu yoğun karşıtlık da, AB-İran arasındaki diyalog sürecini baltalayan bir faktör olmuştur.⁹⁷⁶ Amerika bu süreçte ABD’li petrol şirketi Conoco’nun İran ile petrol anlaşması imzalamasına karşı çıkarak, 1996 yılında İran’a 20 milyar dolar sınırını aşacak biçimde yatırım yapan şirketlere yaptırım uygulama kararı almıştır.⁹⁷⁷ Avrupalı ülkelerin, ILSA olarak anılan ve ABD tarafından yürürlüğe konularak üçüncü tarafları da kapsayacak biçimde genişletilmeye çalışılan İran’a karşı yaptırım sözleşmesine karşıtlığı ve yanı sıra Hatemi’nin cumhurbaşkanı seçilmesi, AB ile İran ilişkilerinin yeniden ılımlaşmasını kolaylaştırmıştır.⁹⁷⁸ Yani, böylelikle Batılı devletlerin İran ile yeniden diyalog sağlaması Hatemi dönemine ertelenmiştir.

Irak ile yaşanan savaş, bir yandan Müslüman bir ülkeye karşı verilen bir mücadele olmasından ötürü, diğer yandan bu süreçte yaşanan İran Kontra gibi skandal yaratan faaliyetlerden ötürü, rejim açısından problemlere yol açmış ve rejimin kimliksel imajını zedelemiştir. Uzun savaş süresince ödenen bedellere karşın savaşın İran lehine herhangi bir olumlu netice alınmadan sonlanmış olması, Hunter’a göre halihazırda süregelen ‘iç hesaplaşma evresini’ ortaya çıkaran başlıca unsur olmuştur. Bu evrede devrimle birlikte dış politikada benimsenen söylem ve eylemlerin İran’a olumsuz yansımaları tahlil edilmeye başlanmıştır. Böylece devrimsel retoriğin yumuşatılmasının ülkenin geleceği adına bir gereklilik olduğuna ilişkin kabul yaygınlaşmıştır. Ekonomik ve kültürel meseleler de dahil, sisteme ilişkin her şey ve tüm politikalar İran-Irak Savaşı ertesinde ortaya çıkan iç

---

⁹⁷⁴ “The New York Times, Mixed Response From European Ruling Linking Iran to Killings”, **The New York Times**, 20 April 1997, <https://www.nytimes.com/1997/04/30/world/mixed-response-from-europe-on-ruling-linking-iran-to-killings.html> (22.11.2019)

⁹⁷⁵ Mousavian, a.g.e., s.94-124

⁹⁷⁶ Hunter, **Iran’s Foreign Policy**, s.82-86

⁹⁷⁷ Hunter, **Iran Divided**, s.136-137

⁹⁷⁸ Mousavian, a.g.e., s.210

hesaplaşma sürecinden nasibini almıştır. Nihayetinde, velayet-i fakih kurumu dahil olmak üzere rejimin ideolojik temelleri dahi sorgulanmıştır. Bu dönemde Rafsancani yönetimi hem muhafazakâr hem de reformist cenahtan çeşitli muhalefetlerle karşılaşmıştır. Reformistler, ABD’de dahil dış ilişkilerde kısmi bir yumuşama sağlanması yönündeki politikayı desteklemiştir. Ancak katı muhafazakârlar, ideolojik bir akılla bu gibi bir yumuşamaya karşı çıkarak devrimsel hareketlerin desteklenmesini ve devrim ihracını savunmuştur. Bu muhalefet Rafsancani’nin Batı ile ilişkileri normalleştirme olasılığını güçleştirmiştir. Katı muhafazakârların fikirlerine karşın gerekli politik desteğin elde edilmesi ve esnemenin sağlanması ancak Hatemi dönemi ile birlikte ortaya çıkabilmiştir. Sonuç olarak, bu dönemde liberalizasyona yönelik atılan adımlarla birlikte İran’da bir kesim daha da zenginleşirken gelir dağılımındaki eşitsizlik daha da çoğalmış ve bu durum İran’ın reformist kanadına alt tabakadan verilen desteğin azalmasına neden olmuştur.⁹⁷⁹ Dolayısıyla, 1979 devriminin ardından İslam’a ilişkin kimliksel değerlerin diğer kimlik unsurlarına öncelenmesi söz konusuysa, Rafsancani dönemiyle beraber yaşanan yumuşama ortamıyla birlikte İran kimliğinin farklı bileşenlerinin de görünür olması ve İslam’a ilişkin alt kimliksel bileşenlerin eylemsel etkinliğinin bir ölçüde ve bir süreliğine geri plana itilmesi söz konusu olmuştur.

Bu dönemde maceracı, dogmatik, devrimsel ve belirsizliklerin hâkim olduğu bir politik sistemden, daha fırsat gözetken ve pragmatik olana doğru bir ilerleyiş yaşanmış ve kimliğin İrancı yönü bu dönemde daha fazla görünür olmuştur. Bu bağlamda, devrimin ardından İran rehberlik makamını ifade eder biçimde kullanılan ‘ümmeğin imamı’ söylemi Humeyni’nin ölümünü izleyen süreçte ortadan kalkmış ve bunun yerini ‘devrim rehberi’ ya da ‘İran İslam Cumhuriyeti rehberi’ sıfatı almıştır. Bununla birlikte, İran’da bu yeni dönemde artık küresel bir İslam devrimi gerçekleştirme fikri de ortadan kalkarak, bunun yerini güçlü bir İslami İran tesis etme fikrinin almış ve böylece devlet aklı devrime bir anlamda üstün gelmiştir. Böylece Rafsancani, mecliste kabinesini oluştururken uzmanlığı ön planda tutmuş ve bakanları din adamları arasından değil yetkin kimselerden seçmiştir.⁹⁸⁰ Esasen muhalif kesim, uzmanlık esasına dayalı bir yönetim anlayışının toplumsal değerlerin yitirilmesi, kültür ve kimliğin zarar görmesi ve Batı yanlısı bir yapının meydana gelmesi ile neticeleneceğini ileri sürmüştür. Rafsancani yönetimi ise, ideoloji temelli ve İslami değerlere odaklı bir kimlik güdümünde siyaset yapmaktan uzaklaşmanın ve uluslararası sisteme entegrasyonun yollarını aramıştır.⁹⁸¹ Yine de İran’da cumhurbaşkanlığı makamı eliyle yapılabilecek düzenleme ve değişiklikler sınırlıdır. Sistem, rejim ilkelerinin korunması ve sürdürülmesi üzerine kurgulanmıştır ve buna ilişkin pek çok denetim aygıtını da bünyesinde ihtiva eder. Şen’in de belirttiği gibi, İran’da doksanlı yıllarda hem Humeyni’nin vefatı hem Soğuk Savaş’ın sonlanması ve ‘büyük şeytan’ın gücünü perçinlemesi hem de Irak ile yaşanan yıpratıcı savaşın neticeleri ile yüzleşilmek durumunda kalınmışsa da bu süreçte “İran’ın temel çabası Devrim’in ilkeleri ile çelişmeden değişime ayak uydurabilme ve varlığını idame ettirmek” şeklinde olmuştur.⁹⁸² Kısacası, Rafsancani’nin amacı devrim değerlerinden uzaklaşmaktan ziyade ülkeyi içine düştüğü ekonomik

---

⁹⁷⁹ Hunter, **Iran Divided**, s.136-139

⁹⁸⁰ Mozaffari, a.g.e., s.615-617

⁹⁸¹ Beşiriye, “İran’da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik”, s.84

⁹⁸² Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze İran’ın Dış Politikası: Tarihsel Sosyolojik Bir Analiz*, Odtü Yayıncılık, Ankara, 2016, s.346

darboğazdan çıkarmak ve hem içsel hem de dışsal gelişmeler ve güçlükler dahilinde bu yönde adımlar atmaya gayret etmek olmuştur.

Irak'ın Kuveyt'i işgalinin ertesinde gelişen olaylar ABD'yi İran sınır hattına taşımıştır. Maloney'in ifade ettiği gibi bu süreçte İran dış politikasında ideolojinin etkinliği azalmış ve her ne kadar Lübnan başta olmak üzere bölgede çeşitli Şii grupların desteklenmesi sürdürülse de uluslararası politikanın mevcut işleyişi ve ülkesel bütünlüğün korunma gayreti karşısında ümmetçi anlayış büyük oranda köşeye sıkışmıştır.⁹⁸³ Öte yandan, Ehteshami'nin de belirttiği üzere İran,

1990'lar ve sonrasındaki, daha entegrasyonist ve ideolojik olmayan dış politikasına rağmen, yine de Tahran Arap dünyasında siyasallaşmış İslami gruplara ayak uydurmaya çalışmış ve bahsi geçen hareketlere destek sağlama konusunda aktif olmuştur: Lübnan'da Hizbullah, Cezayir'de İslami Selamet Cephesi (FIS), Sudan'da Turabi rejimi, Filistin'de Hamas ve İslami Cihad, Ürdün'de Müslüman Kardeşler, Tunus'ta al-Nahda Partisi ve Mısır'da Jihadi grubu. Daha ötesi, Tahran kendisinin her mezhepten İslamcı hareketin destekleyicisi olarak tasvirine olanak sağlayacak kadar içeriğe sahip olmuştur. 1980'lerde Filipinler'de İslami Fas Ulusal Kurtuluş Cephesi hareketine ve 1990'larda Bosnalı Müslümanlar'a verilen destek, bu İran stratejisinin iyi örnekleridir.⁹⁸⁴

Bununla birlikte, İran'ın bölgedeki çeşitli gruplara olan desteği yalnızca ideolojiden beslenen bir tavrın neticesi değildir. İran'ın belli grupları desteklemesi ona coğrafi etkinlik sahasını genişletme ve ülke sınırları dışında oldukça geniş bir coğrafyada aktif olabilme imkânı sunmaktadır. Dolayısıyla, bu tutum ideolojik olanın yanında pragmatik bir yaklaşımı da içerir. Rafsancani de 2003 yılındaki bir mülakatında, dış politika karar alımında ideoloji ve ulusal çıkar dengesini belirleyen şeyin o anki koşullar olduğunu ifade etmiştir.⁹⁸⁵ Humeyni'nin ölümünü takip eden dönemde cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Haşimi Rafsancani, esasen ideolojiden ziyade kalkınma odaklı bir dış politika tercihinde bulunmuş ve İran dış politikasında ideolojinin etkinliğini azaltmaya gayret etmiştir. Bu gibi bir politik tercihe yol açan şeyin içsel olarak güç kazanılarak devrimin devamlılığının sağlanması arzusu ve bu yolda kalkınma politikaları izlenmesi gereğine duyulan inanç olduğu da düşünülebilir. Arjomand, bu tercihin Avrupa'daki komünist devrimlerin akıbetini paylaşmak istemeyen Sovyet Rusya'nın ülkenin kalkınması adına uygulamaya koyduğu 'yeni ekonomi politikasını' çağrıştırdığını ifade eder.⁹⁸⁶ Tüm bu politik dönem boyunca güneyde Körfez ülkelerine gerçekleştirilen çeşitli üst düzey ziyaretlerle karşılıklı ilişkiler ilerletilmeye çalışılırken, kuzey ile de ilişkilerin iyi olmasına gayret edilmiştir. Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasının ardından yeni komşular edinen İran, bu komşular arasından Hazar Denizi'ne kıyısı olanlar ve Müslüman ülkeler başta olmak üzere Ermenistan ve Ukrayna gibi ülkelerle de olumlu ilişki geliştirme çabasında olmuştur. 1991 yılı itibariyle ABD öncülüğünde Irak'a düzenlenen saldırı sürecinde tarafsız kalan İran, birkaç yıl öncesine kadar savaş halinde olduğu Irak'a karşı hasmane duygularla yaklaşmamış, sınırında yer alan bu ülkenin herhangi bir karmaşaya sürüklenerek parçalanmasının, benzer etnik azınlıklara sahip İran'ın da olumsuzluklar yaşamasına neden olacağı düşünüldüğünden, oldukça pragmatik bir tavır sergilenmiştir. Kısacası, Rafsancani dönemi dış politikası genel hatlarıyla

⁹⁸³ Maloney, a.g.e., s.111

⁹⁸⁴ Ehteshami, "The Foreign Policy of Iran", s.287-288

⁹⁸⁵ Ramazani, "Ideology And Pragmatism in Iran's Foreign Policy", s.556

⁹⁸⁶ Arjomand, *After Khomeini*, s.136-138

ideolojik olandan ziyade materyal çıkarın ön planda olduğu bir süreç olmuştur. Dolayısıyla bölgesel, küresel ve iç politik faktörlerin etkisiyle Humeyni dönemi dış politikasından oldukça farklı bir çizgide ilerlemiştir.

3.3.3. 21. Yüzyılda Yeni Bir İran Mı? Hatemi Dönemi Dış Politikası (1997-2005)

Doksanlı yılların başında yapılan reformcu müdahalelere rağmen hem küresel ekonomide yaşanan sorunlardan hem Irak ile yaşanan savaşın yarattığı ekonomik çöküntünün onarılamayışından hem de yaptırımlardan ve izlenen yanlış ekonomi politikalarından ötürü 1979 devrimi ile birlikte kurulan yeni ekonomik yapılanmanın bir türlü olumlu sonuç vermeyişi, İran’da toplumun iç politika kadar dış politikadan da beklentisini artırmıştır. Dolayısıyla, Hatemi dönemine gelindiğinde dış politikaya ilişkin genel beklentide önemli bir artış söz konusu olmuştur.

Esasen, Humeyni’nin vizyonu İran’ın devrim sonrası politikasının tümüne büyük ölçüde yansımıştır. 1997 yılı seçimleriyle işbaşına gelen Hatemi de kendinden önceki ve sonraki yönetimler için de geçerli olduğu gibi, her halükârda Ayetullah Humeyni’nin fikirleri ve onun mevcut kıldığı sistemle büyük oranda uyumlu olan fakat yine de daha reformist temelde bir anlayış ileri sürmüştür. Her ne kadar rejimin yeni dini önderi 1989 senesinden itibaren Hamaney olmuşsa da devrimin kurucu lideri Humeyni’nin belirlemiş olduğu temel çizgi sürdürülmüştür. Holliday’a göre, Hamaney’in Batı’ya yönelik anlayışı ‘medeniyetler diyalogu’ kavramını ortaya atan Hatemi’nin anlayışıyla zıtlık arz ederken; Batı’ya öykünürken öz benliğin yitirilmesini yoğun bir biçimde eleştiren ve bu durumu ‘Batılılaşma Hastalığı’(garbzedegi) olarak adlandıran Celal Ali Ahmed’in eleştirel anlayışını çağırıştır.⁹⁸⁷ Bununla birlikte, Hatemi, yaptığı konuşmalarda sarf etmiş olduğu, “[r]eformlar ilkelerimizden vazgeçmek anlamına gelmez” ve “İran milleti, başkalarının istek ve sanrılarına dayanarak hedeflerini gözden kaçırmayacak”⁹⁸⁸ gibi cümlelerle, ileri sürmüş olduğu reform söylemlerinin İran rejiminin temel ilkelerini görmezden gelmek anlamına gelmediğini vurgulamıştır. Dolayısıyla, genel olarak bu dönemde de rejimin temel kimliksel ilkelerinden olabildiğince ayrılmadan ve rejimin varlığını sürdürebilmesi adına gerekli olan hamlelerin uygulandığı söylenebilir.

Hatemi döneminin reformcu anlayışının hem kendisi hem de taraftarlarınca “İslami demokrasi” (*İslamic mardumsalari*) olarak adlandırılmıştır. Bununla birlikte, devrimin takip eden ilk on yıllık evrede gerçekleşen dış politikada, reel politikten ve ulusalcı hassasiyetlerden ziyade Humeyni’nin ideolojik bakış açısının yönlendirici olduğunu, Rafsancani döneminde daha realist ve ulusalcı bir yaklaşımın öne çıktığını, Hatemi dönemi dış politikasının ise demokrasi ve ulusalcılık söylemi etrafında şekillendiğini ifade eder.⁹⁸⁹ Holliday’a göre, İran’da kimliksel bağlamda İrancı (İran gara) ve İslamcı (İslam gara) yönelimler bir arada mevcut olmakla birlikte, kimlik dahilinde bir dengeye ihtiyaç duyan bu olgular Hatemi döneminde olabildiğince uyumlulaştırılmıştır.⁹⁹⁰ Holliday,

⁹⁸⁷ Holliday, “The Politicisation of Culture”, s.35

⁹⁸⁸ The New York Times, “Final Tally Shows Reformers Controlling Iranian Parliament”, 27 February 2000. <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/world/mideast/022700iran-vote.html> (02.01.2020)

⁹⁸⁹ Ramazani, **Independence**, s.176

⁹⁹⁰ Seyyed Mohammad Ali Abtahi, 2000/2001 Islam, Ruhaniyyat va İnqılab-i İslami. Tehran: Tarh-e No Publications 7-9’ dan aktaran; Holliday, “The Politicisation of Culture”, s.33

Hatemi'nin kimlik söylemine eşlik eden üç sütunun var olduğunun ve bunların 'medeniyetler arası diyalog', 'İslami demokrasi' ve 'İrani-İslami kültür' söylemi olduğunun altını çizer.⁹⁹¹ Hatemi görevi sürecinde verdiği çeşitli beyanatlarda İslamiyat (İran'ın İslami kültürü) ve İraniyat (İran'ın İslam öncesi kültürü) unsurlarının İran kimliği açısından ağırlığının dengeye gereksinim duyduğunu ifade ederek, İran'ın kimliğinin İrani-İslami bir kimlik olduğunu belirtmiş ve her ikisinin de İran kimliğinin temel bileşeni olduğuna işaret etmişse de İslam'ın İran milletinin büyüklüğüne sunduğu katkının altını ayrıca çizmiştir. Bu bağlamda kimliğin İrancı yönünün benimsenmesinin İslami bir kimliğe sahip olmayla zıtlık içermediğini belirterek, İslam'ın İran milletinin büyüklüğünde çok önemli bir paya sahip olduğunu kabul etmiş ve yanı sıra İranlılık kimliğinin de yok sayılmaması gerektiğine işaret etmiştir.⁹⁹² Ancak Holliday'a göre, "Hatemi İran'ın kimliğini İrani-İslami olarak tanımlamış olsa da, bu söylem İslamisttir çünkü Reform Hareketi İslam'ı politik sisteme ve demokrasi yapımına uygun bir çatı olarak görür."⁹⁹³ Hatemi'nin seçimi kazandıktan sonra dışişleri bakanlığı yetkililerine yaptığı bir konuşmasındaki sözleri de bunu doğrular niteliktedir. Hatemi bu konuşmasında, vaat edilen reformların İslami ilkeler pahasına yapılmayacağını, bu reformların din alimlerinin yönetimini kuran İslam devriminin "özünün bir parçası" olduklarını söylemiştir.⁹⁹⁴

Hatemi'nin anlayışında, medeniyetler çatışması reddedilerek dinler, kültürler ve milletler arasında diyalogun imkanı olduğuna odaklanılması söz konusudur. Bu doğrultuda en önemli koşul İran'ın bağımsızlığına kastedilmemesi ve ona karşı agresif bir politika izlenmemesi olmuştur. İran'ın talebi eşitlik, adalet ve bağımsızlıktır. Bu doğrultuda, Batılı ülkelerin diğer milletlerin varlığını görmezden gelen düzenlemelerine bir itiraz geliştirmektedir. Biçimi değişse de bu itirazın varlığı açısından Hatemi dönemi de bir istisna teşkil etmez. Örneğin Hatemi döneminde dış işleri bakanlığı görevinde bulunan Kemal Harazzi 17 Mart 1998 tarihinde BM İnsan Hakları Komisyonu'na bir konuşma yapmış ve BM İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nin Batı dışı kültürel değerler ve ahlaki normlar açısından revizyonu öneren bir çağrıda bulunmuştur.⁹⁹⁵

Bu dönemde genel çerçevede kültürlerin, toplumların ve ekonomilerin bağımsızlığı vurgulanırken "proaktif ve sarsılmaz bir dış politika" vurgusunun öne çıktığı görülmektedir. Ramazani, Hatemi döneminde ortaya çıkan siyasal anlayıştan söz ederken 'fakih güdümlü demokrasi' (faqih-guided democracy) kavramını kullanır. Ramazani, içeride reformu dış ilişkilerde ise barışı savunan Hatemi'nin bu anlayışının uluslararası ilişkiler teorisinde yer alan "demokratik barış" konseptiyle örtüştüğünü, ancak İran'a özgü *fakih*'in egemen otoritesinden ötürü "*fakih-*

---

⁹⁹¹ Shabnam Holliday, "Khatami's Islamist-Iranian Discourse of National Identity: A Discourse of Resistance", **British Journal of Middle Eastern Studies**, 37(1), 1-13, 2010

⁹⁹² Khatami, Seyyed Mohammad. [1376] 1997. 'Farhang-i Irani-Islami (Iranian- Islamic Culture)' in Seyyed Mohammad Khatami. [1379] 2000/2001. *Islam, Ruhaniyyat va Inqilab-i Islami (Islam, Clericism and the Islamic Revolution)*. Tehran: Tarh-e No Publications: 17-20 ve [1377] 1998. 'Huviyyat-i Irani-Islami [Iranian-Islamic Identity]' in Seyyed Mohammad Khatami. [1379] 2000/2001. *Islam, Ruhaniyyat va Inqilab-i Islami (Islam, Clericism and the Islamic Revolution)*. Tehran: Tarh-e No Publications: 60-66' dan aktaran; Holliday, "The Politicisation of Culture", s.31-32

⁹⁹³ Holliday, "The Politicisation of Culture", s.33-34

⁹⁹⁴ The New York Times, "Final Tally Shows Reformers Controlling Iranian Parliament", 27 February 2000. <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/world/mideast/022700iran-vote.html> (02.01.2020)

⁹⁹⁵ Maysam Behravesh, "A Crisis of Confidence Revisited: Iran-West Tensions and Mutual Demonization", *Asian Politics & Policy*, 3(3), 327-347, 2011

güdümlü demokratik barış” biçiminde uygulama şansı bulduğunu ifade eder.⁹⁹⁶ Hatemi'nin vizyonu doğrultusunda İran'ın ulusal çıkar tanımlaması yeniden yapılarak ortaya çıkan anlayışın dış politikaya tatbiki sağlanmıştır.⁹⁹⁷ Bu vizyon da kısaca, ülke bağımsızlık ve bütünlüğüne zarar vermeyecek biçimde diğer milletlerle diyalog geliştirilmesi ve İran'ın küresel alanda sahip olduğu rolün olabildiğince vurgulanması biçiminde ifade edilebilir.

Rafsanjani'nin cumhurbaşkanlığı döneminde karşı karşıya kalınan içsel muhalefet ve dış ilişkilerde istenen gelişmelerin sağlanamayışı Hatemi'yi de çıkmış olduğu yolda kimi zaman zayıflatmıştır. Ancak yine de Hatemi toplumda gündend güne çoğalan reform arzusu sayesinde politik alandaki gücünü ve varlığını koruyabilmiştir. İran'da 1997 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde solun seçimi kazanmasıyla birlikte, devrim rehberi ve reformist kesim temsilcileri arasındaki uyuşmazlık daha da belirginleşmiş ve bu durum toplum tabanında da karşılık bulmuştur. Temmuz 1999 itibariyle öğrenci ve halk protestoları ortaya çıkmış ve süreç içerisinde bu protestolar devrim rehberinin destekçileri ve Hatemi yandaşları arasında bir hesaplaşmaya dönüşmüştür. Nihayetinde muhafazakârlar lehine gelişmeler yaşanmış olsa dahi reformcuların talepleri baki kalmıştır.⁹⁹⁸ Böylece, en iyi seçenek olarak onu destekleyen kitlelerin çabasıyla, girdiği seçimde oyların yüzde 78'ini alan ve 2001 seçimlerini de kazanan Hatemi ikinci kez cumhurbaşkanlığı makamına oturmayı başarmıştır. Hatemi dönemi dış politikası Rafsanjani döneminin dış politika vizyonuyla benzerlikler içermesine karşın, çerçevesi daha iyi çizilmiş ve genel hatları daha belirgin bir biçimde ifade edilmiştir. Hatemi dönemi dış politikasını oluşturan temel birkaç sütundan söz eden Ramazani, Hatemi'nin dış politika vizyonuna etki eden temel eğilimleri şu şekilde özetlemektedir.⁹⁹⁹

- 1- İslam ve özgürlük uyumlulaştırılabilir
- 2- Özgürlük, Batı'nın Yunan şehir devletlerinden esinlendiği sivil toplum anlayışı yerine manevi ve ahlaki boyutların öne çıkarıldığı ve Hz. Muhammed zamanından ilham alan bir sivil toplum anlayışını gerektirir
- 3- İçeride hukukun üstünlüğüne dayalı bir yönetimin varlığı uluslararası sistemin işleyişi açısından da önemlidir
- 4- Liberal demokrasinin olumlu yönleri değerlendirilmelidir
- 5- Rönesans aydınlanma düşüncesinin etik ve insani değerleri öne çıkaran öz değerlerinden uzaklaştırılmış olsa da Doğu ile Batı arasında gerçekleştirilmesi olası olan medeniyetler arası diyalog ile her iki kutbunda birbirinden öğrenebileceği olumlu şeyler bulunmaktadır
- 6- Gelecek seküler liberalizmden farklı olacaktır ve bu geleceğe yön verecek koşullar ve anlayış dikkatle belirlenmelidir.

Ramazani'nin sıralamış olduğu bu temel eğilimlerden de anlaşılacağı üzere, Hatemi dönemi iç politika kadar dış politikada da özgürlük, demokrasi, hukukun üstünlüğü, uzlaşma gibi kavramların ön planda tutulduğu bir dönem olmuştur. Bununla birlikte, başta İslam vurgusu olmak üzere rejim ilkelerinden ve diğer kimliksel öz değerlerden vazgeçilmeksizin bir revizyon ortaya koyma çabasının bu dönemin politik vizyonunu genel hatlarıyla özetlediği söylenebilir.

---

⁹⁹⁶ R.K. Ramazani, “The Shifting Premise of Iran's Foreign Policy-Towards a Democratic Peace?”, *Middle East Journal*, 52(2), 177- 187, Spring 1998, s.181

⁹⁹⁷ Ramazani, *Independence*, s.171

⁹⁹⁸ Hunter, *Iran Divided*, s.154-164

⁹⁹⁹ Ramazani, *Independence*, s.172-173

3.3.3.1. Batı'ya Karşıtlık Sorgulanıyor Mu?

3.3.3.1.1. Medeniyetler Arası Diyalog Söylemi ve Dış Politikaya Etkisi

1997 yılında İran cumhurbaşkanlığı görevini üstlenen Hatemi'nin dış politika vizyonunun, İran'ın 1979 devriminden bu yana sürdürdüğü anlayışa kıyasla birtakım yenilikler barındırdığı aşikârdır. Kendinden önceki dönemde söz konusu olduğu gibi, bu dönemde de sorunlu olan Suudi Arabistan-İran ilişkileri başta olmak üzere bölgedeki diğer ülkelerle ilişkilerin onarılması ve yeniden tesisi yönünde dikkate değer bir çaba sarf edilmiştir. Ek olarak, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya gibi pek çok ülkeye ziyaretler gerçekleştirilmiştir. İslam dünyası dışında yer alan ülkelerle de açıklık içeren bir diyalog geliştirilmesi söylemi öne çıkmıştır.¹⁰⁰⁰ Özellikle, Rafsancani döneminde söz konusu olan Mykanos Davası neticesinde 1997 yılı itibarıyla İran ile diplomatik temasına ara vermiş olan pek çok Avrupa ülkesiyle yeniden ilişki tesis edilmesi adına pek çok ziyaret düzenlenmiş ve nihayetinde bu hususta başarı sağlanmıştır. Bu süreçte, diplomatik ilişkilerin yanı sıra ekonomik ilişkilerin de tesis edilebilmesinin yolları aranmıştır. Böylelikle İran, önce 1997 yılında Fransız Total firmasıyla ve daha sonra 1999 yılında hem Fransız (ELF Petroleum) ve hem İtalyan (ENI) petrol şirketleri ile oldukça önemli petrol anlaşmaları imzalamayı başarmıştır.¹⁰⁰¹ Hatemi dönemi ile birlikte, 1979 devriminden sonraki süreçte ilk kez Rusya ve İran arasında işbirliği ve güvenlik kapsamlı bir anlaşma imzalanmıştır.¹⁰⁰² Kısacası, bu dönemde komşularla iyi ilişkiler tesis edilmesi ve Avrupa ülkeleriyle ilişkilerin yeniden normalleştirilmesi yönünde açıkça bir irade gösterilmesi söz konusudur.

Bununla birlikte, her ne kadar Hatemi'nin İran'ın ikili ve çoklu ilişkilerini iyileştirme yönündeki iradesi İran için önemli bir adım olsa da iç politik muhalefet dolayısıyla pek çok karara imza atılamamıştır.¹⁰⁰³ Örneğin, özellikle ABD ile ilişkilerin yeniden normalleşmesi adına önemli bir adım olabilecek olmasına karşın, Hatemi döneminde de İran'ın Arap-İsrail çatışmasına ilişkin tutumunda herhangi bir esneklik sağlanamamıştır. ABD'nin Hatemi'nin doğrudan görüşme önerisine olumlu bir yanıt vermesi de tıpkı Rafsancani döneminde olduğu gibi söz konusu olmamıştır. Görüşme teklifine olumlu bir geri dönüş sağlanamamış olması Hatemi'ye yönelen iç politik muhalefetin elini daha da güçlendirmiş, O'nu muhalefet karşısında güçsüz bırakmıştır.¹⁰⁰⁴ Dolayısıyla, her ne kadar reform ve küresel dünyaya adaptasyon fikirleriyle yola çıkılmış olsa da Hatemi dönemi dış politikası da çeşitli politik ve ekonomik faktörlerin engellemesiyle karşılaşmıştır.

Bu dönemde birtakım politik ve toplumsal özgürlükler mümkün kılınmışsa da reform girişimleri çoğunlukla muhafazakâr kitlenin girişimleriyle engellenmeye çalışılmıştır.¹⁰⁰⁵ Ancak,

---

¹⁰⁰⁰ Reform çabalarına ilişkin daha detaylı bir inceleme için bakınız; Brumberg, a.g.e.

¹⁰⁰¹ The New York Times, "French Defy U.S. and Join Iranian Oil Plan", 2 March 1999, <https://www.nytimes.com/1999/03/02/world/french-defy-us-and-join-iranian-oil-plan.html> (08.01.2020)

¹⁰⁰² Michael Wines, "Iran and Russia Sign Oil and Weapons Pact", **The New York Times**, 12 March 2001, <https://www.nytimes.com/2001/03/12/world/iran-and-russia-sign-oil-and-weapons-pact.html> (09.12.2019)

¹⁰⁰³ David Menashri, "Whither Iranian Politics?: The Khatami Factor", Patrick Clawson vd. (Ed.), **Iran Under Khatami: A Political, Economic, and Military Assessment**, içinde (13-53), A Washington Institute for Near East Policy, 1998

¹⁰⁰⁴ Hunter, **Iran Divided**, s.159

¹⁰⁰⁵ Ramazani, **Independence**, s.198-199

yine de Hatemi'nin dış politikada yumuşamaya ilişkin girişimlerinden bazı olumlu neticeler de alınmış ve BM'de yapmış olduğu medeniyetler arası diyalog çağrısı, İran'ın devrimden bu yana uluslararası toplum nezdinde süregelen olumsuz imajını düzeltici bir katkı sağlamıştır. Hatemi, BM'de yaptığı konuşmada Huntington'ın ünlü medeniyetler çatışması (clash of civilizations) tezine göndermede bulunur biçimde medeniyetler arası diyalog (dialogue among civilizations/goftogouye tamadonha) yılı çağrısında bulunmuştur.¹⁰⁰⁶ Hatemi döneminin dış politikaya dair reform girişimlerinden belki de en önemlisi uyumlulaşma ve çatışma çözümüne yönelik hamleler doğrultusunda gelişen bu medeniyetler arası diyalog söylemi olmuştur. İleri sürülen bu söylemle birlikte, İran dış politikasında özellikle devrimin ilk yıllarında dikkat çeken çatışmacı üslup tekrar gözden geçirilmiş, ancak hem içeride onu devrimin ilkelerinden sapmakla suçlayanlar hem de dönemin ABD başkanı George W. Bush'un İran'ı şer ekseninin bir parçası olarak ilan etmesiyle birlikte, girişimlerinden sonuç alması güçleşmiştir.¹⁰⁰⁷ Bush'un İran'ın diyalog arayışına olumlu yanıt vermek bir yana onu bir kötülük merkezi olarak ilan etmesi, bir yandan İran'da ki reformistlerin iç muhalefet karşısında elini zayıflatırken öte yandan da kendilerinden sonra iş başına gelecek muhafazakar yönetimin ABD'ye karşı zaten pek fazla umut vaat etmeyen olası tavrını da etkilemiştir. Yine de Hatemi'nin dış politikaya dair diyalog ve uyum anlayışı neticesinde İran'ın devrimin özellikle ilk on yıllık evresinde söz konusu olan dış politika anlayışından uzaklaşmış ve 1997 sonrasında önleyici tedbirlerin söz konusu olduğu barışçıl bir anlayışın dış politikaya hâkim olması söz konusu olmuştur. Caydırıcılık, yumuşama ve çevrenin önlenmesi dönemin öne çıkan dış politika bileşenleri arasında yer almıştır. İran'ın Hindistan, Pakistan ve İsrail gibi üç nükleer güç tarafından çevrelenmiş olan sorunlu bir coğrafyada varlık gösterme gayretinde oluşu da onun eylemlerine yön veren bir faktör olmuştur. Böylece İran, Irak ile yaşanan savaşta deneyimlediği biçimde başka herhangi bir saldırganca eylemin önlenmesi adına, caydırıcı bir unsur olarak yeterli askeri kapasiteye sahip olmayı amaçlamıştır.¹⁰⁰⁸ Bununla birlikte, bir türlü üstesinden gelinemeyen ekonomik problemlere çözüm sağlanabilmesi adına İran'ın diğer ülkelerle ilişkilerini onarma gayreti, öne çıkan bir diğer dış politik gelişme olmuştur. ABD gibi ülkelerin yaptırımlar yoluyla İran'ı uluslararası toplumdaki dışlayıcı tutumlarının ve çeşitli açılardan İran'ı zora sokan durumların üstesinden gelenebilmesi hedeflenmiştir.

Hatemi döneminde İran ve Suudi Arabistan arasında bir nebze olsa yakınlaşma sağlanarak 1979 devriminden sonra iki ülke arasında ilk kez bu denli yüksek düzeyli önemli bir olumlu temas gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁰⁹ Bu süreci takiben iki ülke arasında 17 Nisan 2001 tarihinde tarihi bir anlaşma imzalanmış ve güvenlik alanında işbirliği gerçekleştirilmesi karara bağlanmıştır.¹⁰¹⁰ Her ne kadar

---

¹⁰⁰⁶ Bahsi geçen konuşmanın detayları için bkz.: UN General Assembly, "Mohammad Khatami, speech at the United Nations General Assembly", New York, 21 September 1998, <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/53/PV.8>, (29.12.2019)

¹⁰⁰⁷ Akbarzadeh ve Barry, a.g.e., s.623

¹⁰⁰⁸ Hatemi döneminde bir önceki döneme nazaran askeri harcamalarda artış olduğu görülmektedir. Detaylı bilgi için bkz. SIPRI, Military Expenditure Database, "Data For All Countries From 1988-2018", <https://www.sipri.org/sites/default/files/Data%20for%20all%20countries%20from%2019882018%20in%20constant%20%282017%29%20USD%20%28pdf%29.pdf> (01.01.2020)

¹⁰⁰⁹ BBC News, "Iran and Saudi Arabia strengthen ties" 17 May 1999, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/345834.stm (01.01.2020)

¹⁰¹⁰ Khaled Al Maneena, "Kingdom, Iran Sign Historic Agreement", **Arab News**, 18.04.2001, <https://www.arabnews.com/node/211187> (27.09.2019); BBC News, "Landmark Iran-Saudi Security Deal", 18 April 2001, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/1283010.stm (27.09.2019)

anlaşmadan umulan bulunamamış olsa dahi, o dönem Suudi Arabistan’da görev yapmakta olan İran büyük elçisinin de belirttiği gibi, bu anlaşma “iki ülkenin tarihsel ilişkileri bağlamında [o güne dek yaşanan] en önemli gelişmedir.”¹⁰¹¹ İki ülke ilişkileri adına bu olumlu durumun gerçekleşmesinde Hatemi’nin pragmatik vizyonu etkili olduğu gibi, dönemin Suudi veliaht prensi Fahd bin Abdülaziz el-Suud (d.1921-ö.2005)’un da o dönem Hatemi ile görüş benzerliklerine sahip olması ve Suudi Arabistan ile İran’ın bölgeye ilişkin iktisadi ve güvenlik endişelerinin örtüşmesi de etkili olmuştur. İki ülke arasında var olan bu çıkar benzerliklerine örnek olarak, Irak rejimine karşı olan olumsuz tavır, petrol fiyatlarının yüksek seyrine olan talep, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)’nün kalkınması ve önemli bir pozisyon elde etmesi adına duyulan istek sıralanabilir. Bununla birlikte, İran Suudi Arabistan’la yakınlaşmayı Körfez İş birliği Konseyi (KİK) üye devletleri ile ilişki geliştirme adına da bir fırsat olarak görmüştür.¹⁰¹² İslam Konferansı Örgütü’nün belli aralıklarla düzenlediği zirve konferanslarından birisi de 9-11 Aralık tarihleri arasında İran’da yapılmıştır.¹⁰¹³ Bu konferans İran’ın bölge ülkeleri ile yakınlığını artırma çabasına katkı sağlamıştır. Hatemi bu zirvede yaptığı karşılıklı diyalog temasının hâkim konuşmasında “anamlı bir diyalog ancak ilgili taraflar kendilerini hakiki özsel kültürel alanlarında bulduğunda gerçekleşebilir, aksi takdirde kendine yabancılaşmış bir taklitçi ile diğerleri arasındaki diyalog anlamsız ve kesinlikle herhangi bir yarar veya faydadan yoksun olacaktır” ifadelerini kullanmıştır.¹⁰¹⁴ Hatemi diyalog geliştirme konusunda ayrıca şunları söylemiştir: “[d]iyaloğun ilk kuralı... kendinizi ve kimliğinizi bilmektir. İkinci kural bir diyalog sürdürmek istediğiniz medeniyeti bilmektir.”¹⁰¹⁵

Avrupa Birliği ülkeleri ile Rafsancani döneminde başlatılan eleştirel diyalog süreci daha evvel bahsi geçen olumsuzluklar neticesinde her iki taraf için de istenilen sonuçları vermeden neticelenmiştir.¹⁰¹⁶ Ancak Hatemi döneminin ılımlı politik vizyonu, kesintiye uğrayan bu diyalog çabasının yeniden ortaya çıkması için uygun zemini yaratmıştır. Bu dönemde Avrupa Birliği ile İran’ın karşılıklı diyalog geliştirme girişimleri yeniden söz konusu olmuş ve ‘kapsamlı diyalog’ (comprehensive dialogue) olarak anılan yeni bir süreç ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, karşılıklı ilişkilere insan haklarına ve demokrasiye saygı meselesi damgasını vururken, bunlar Hatemi’nin de cumhurbaşkanlığı süresince en çok vurguladığı kavramlar olmuştur.¹⁰¹⁷ Bu süreci ‘eleştirel diyalog’ sürecinden ayrı kılan ise öncelikle yalnızca siyasi meseleleri değil ekonomi ve ticareti ilgilendiren

¹⁰¹¹ Howard Schneider, “Saudi Pact with Iran is Sign of Growing Trust”, **The Washington Post**, 17 April 2001, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2001/04/17/saudi-pact-with-iran-is-sign-of-growing-trust/fbdde133-8ef9-48d2-9deb-5393b7f314d4/> (27.09.2019)

¹⁰¹² Ramazani, **Independence**, s.173-174. Ayrıca, bu dönem geçerli olan İran-Suudi yakınlaşmasına ilişkin daha detaylı bir inceleme için bkz. R.K. Ramazani, “The Emerging Arab-Iranian Rapprochement: Towards and Integrated U.S. Policy in the Middle East?”, **Middle East Policy Council**, 6(1), 1998 <https://www.mepc.org/journal/emerging-arab-iranian-rapprochement-towards-integrated-us-policy-middle-east>

¹⁰¹³ Organisation of Islamic Cooperation, “Teheran Declaration”, Eighth Session of The Islamic Summit Conference (Session of Dignity, Dialogue, Participation), Teheran, Islamic Republic Of Iran, 9-11 Sha’aban 1418H (9-11 December,1997) <http://ww1.oic-oci.org/english/conf/is/8/8th-is-summits.htm#Teheran%20Declaration> (08.03.2020)

¹⁰¹⁴ The Iranian News, “Khatami’s speech at Teheran Summit”, 9 December 1997, <https://iranian.com/News/Dec97/khatami.html?site=archive> (08.03.2020)

¹⁰¹⁵ Ali M. Ansari, “Iran and the US in the Shadow of 9/11: Persia and the Persian Question Revisited” **Iranian Studies**, 39(2), 155-170, 2006 (s.160)

¹⁰¹⁶ Avrupa ve İran arasında yaşanan ‘eleştirel diyalog (critical dialogue) sürecinin başarısızlığa uğramasının nedenlerini detaylandıran bir çalışma için bkz. Hunter, **Iran’s Foreign Policy**, s.85-86

¹⁰¹⁷ Mousavian, a.g.e., s.210

meseleleri de ele alıyor oluşudur.¹⁰¹⁸ ‘Eleştirel diyalog’ sürecini nihayete erdiren olumsuz gelişmeler neticesinde Avrupalı ülkelerin İran’dan geri çağırılmış oldukları elçiler de, Hatemi’nin ılımlı politik söylemi ve girişimlerinin neticesinde İran’a geri dönmüştür. Bununla birlikte, Hatemi’nin cumhurbaşkanı seçilmesi ve insan hakları ve yargı reformu gibi konulardaki tutumu doğrultusunda başlayan ‘Kapsamlı diyalog’ süreci çerçevesinde İran’a Avrupa’nın pek çok ülkesinden üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiştir.¹⁰¹⁹ Bu evrede, Avrupa Birliği tarafının İran’dan insan hakları, silahsızlanma, radikal gruplara verilen destek ve Ortadoğu Barış Süreci hususlarında beklentileri mevcuttur.¹⁰²⁰ Bu doğrultuda Aralık 2002 tarihinde İran ve Avrupa Birliği arasında insan haklarına ilişkin diyalog süreci başlatılmış ve daha sonraki birkaç yılı da kapsar biçimde dört diyalog toplantısı gerçekleştirilmiştir.¹⁰²¹ Hatemi döneminin ABD ile diyalog arayışında ise, karşı tarafın tutumu ilişkilerin gelişmesi konusunda belirleyici olmuş ve her ne kadar İran hükümeti bu konuda istekli görünmüşse de ABD’nin tutumu İran’ın da geri adım atmasına sebep olmuştur. Hatemi, Eylül 1998 tarihindeki açıklamasında ABD’nin İran’a karşı olumsuz tavrında ısrarcı olması halinde ülkesinin ABD ile resmi bir siyasi diyalog geliştirme arzusunun bulunmadığını bildirmiştir.¹⁰²²

Dolayısıyla, İran’ın Hatemi döneminde sahip olduğu dış politika vizyonunda en fazla göze çarpan olguların başında diyalog geliştirme arzusu gelmiştir. İran’ı küresel alana çeşitli yönlerden entegre etme gayretinin bir yansıması olan bu girişim neticesinde, Batılı ülkeler de dahil olmak üzere küresel aktörlerle mümkün olduğu ölçüde diyalog sağlanmasına gayret edilmiştir. Burada önemle üzerinde durulan husus, söz konusu diyalogun kültürel ya da kimliksel bir hegemonya tehdidinden uzakta karşılıklı saygı temelinde inşa edilerek sürdürülebilmesi olmuştur. Hatemi, konuya ilişkin olarak yaptığı bir açıklamada, İran’ın kültürel bir stratejiye ihtiyacı olduğunu ve böylelikle İran halkının Batı’nın kültürel saldırılarına karşı korunabileceğini ifade etmiştir.¹⁰²³ Bir diğer ifadeyle, toprak bütünlüğüne ve kimliksel ve kültürel değerlere saygının olmazsa olmaz kabul edilmesi kaydıyla, Hatemi döneminde dış politikada diyalog girişimlerinin son derece sıklaştığı bir süreç ortaya çıkmıştır.

1979 devriminin ilk on yıllık evresinde takınılan sert dış politik tutumun ardından, o ana dek uygulanan dış politika pratiklerinin ülkeyi özellikle ekonomik anlamda uğrattığı zararı sürdürmek istemeyen Rafsanjani ve sonrasında gelen Hatemi yönetimleri, velayet makamının da onayı dahilinde İran dış politikası açısından yeni bir bakış açısı geliştirmişlerdir. Irak ile sekiz yıl süren yıpratıcı savaşın da dahil olduğu bu evre, çeşitli ambargolarla birlikte İran ekonomisini oldukça problemlili bir hale getirmiştir. Böylece, her ne kadar istenilen düzeyde bir ilişki tesisi sağlanamamışsa

---

¹⁰¹⁸ Celalifer Ekinci, a.g.e., s.203

¹⁰¹⁹ Hunter, **Iran’s Foreign Policy**, s.86-87

¹⁰²⁰ Bernd Kaussler, “European Union Constructive Engagement with Iran (2000-2004): An Exercise in Conditional Human Rights Diplomacy”, **Iranian Studies**, 41(3), 269-295, June 2008, s.272

¹⁰²¹ European Parliament, Policy Department External Policies, The EU-Iran Human Rights Dialogue, Briefing Paper, June 2007, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2007/381396/EXPO-DROI_NT\(2007\)381396_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2007/381396/EXPO-DROI_NT(2007)381396_EN.pdf) (16.07.2019)

¹⁰²² Elaine Sciolino, “Iranian Dismisses all hope for now of Political Thaw”, **The New York Times**, 23.09.1998, <https://www.nytimes.com/1998/09/23/world/iranian-dismisses-all-hope-for-now-of-political-thaw.html> (10.04.2019)

¹⁰²³ Kingshuk Chatterjee, **‘Ali Shari’ati and the Shaping of Political Islam in Iran**, Palgrave Macmillan, New York, 2011, s.189

da her iki dönemde de özellikle Batı'ya karşı daha uzlaşmacı ve diyalog yanlısı bir dış politik tutum sergileme gayreti göze çarpmaktadır.

3.3.3.1.2. Rüşdi Meselesine Yeniden Bakmak

Devrim ertesi ilk on yıllık evrenin önemli dış politik gelişmelerinden söz ederken de değinildiği üzere, Humeyni ölümünden evvel, Hint asıllı İngiliz yazar Salman Rüşdi hakkında ölüm fermanı yayınlamış ve bu gelişme İran'ın uluslararası alanla ve özellikle de Batı ile çok da iyi seyretmeyen ilişkilerinde yeni bir gedik daha açılmasına sebebiyet vermiştir. Devrimin bir sonraki rehberi Hamaney ise, 1993 yılında konuya ilişkin yaptığı açıklamada fetvanın geri döndürülemez olduğunu belirtilmiş ve Rüşdi'nin idam edilmesi gerektiği ve edileceği, bunun tüm Müslümanlar için bir vazife olduğu açıklanmıştır.¹⁰²⁴ Rafsancani dönemi dış politikasında özellikle İngiltere başta olmak üzere Avrupa ülkeleri ile ilişkilerin gelişmesi adına bir ön koşul olarak varlığını sürdüren meselede, ancak Hatemi döneminin dış politikada uyumlulaşma konusundaki vizyonu ve kararlılığının yanı sıra olgunlaşan koşulların da etkisiyle ilerleme sağlanabilmiştir. Böylece Rüşdi meselesine ilişkin olarak mevcut olan ve yıllardır Avrupa ve İran arasındaki ilişkilerin sorunlu seyretmesine sebep olan fetva gerginliği de bir nebze olsun çözümlenmiştir. 22 Eylül 1998 tarihinde, Hatemi bizzat kendisi bahsi geçen fetva ile Ayetullah Humeyni'nin kendi görüşlerini ifade ettiğini ve İran hükümetinin anılan fetvayı gerçekleştirme niyetinde olmadığını ve konuyu tümüyle geride bırakmak istediğini açıklamıştır.¹⁰²⁵ Hatemi'nin dış işleri bakanı Kamal Kharrazi de 24 Eylül 1998 tarihli bir diyalogunda, İran'ın Salman Rüşdi'ye ilişkin fetvayı uygulama arzusu bulunmadığını tekrar etmiştir.¹⁰²⁶ Bu gelişme, İran'ın uluslararası toplum nazarındaki imajına olumlu katkı sağlamanın yanı sıra, karşılıklı ilişkilerin sorunlu olduğu Avrupa ülkeleriyle yeniden olumlu ilişki tesis edilebilmesini de bir ölçüde kolaylaştırmıştır.¹⁰²⁷

Dolayısıyla, İran kimliğinin İslami yönünün ağırlıkla görünür olduğu ilk on yıllık evrenin ideolojiyi ön planda tutan dış politika anlayışının ardından, kimliğin İrancılığa ilişkin bir diğer unsuru dış politika alanında daha fazla görünür olmaya başlamış ve bu evrede daha rasyonel adımlar atılması söz konusu olabilmıştır. Dolayısıyla Rafsancani dönemi ile başlayan uyumlulaşma süreci Hatemi döneminde de sürdürülerek, İran dış politikası adına sorun teşkil eden belli hususlarda ilerleme sağlanmıştır. Daha evvel de söz edildiği üzere dış politikada bu gibi yumuşamaya dönük hamlelerin ardında elbette rejimin devamlılığı adına devletin devamlılığını sağlamak gibi bir motivasyonun varlığının da söz konusu olduğu hatırd tutulmalıdır. Bununla birlikte yine de dış politika adına reel koşullara göre yeniden pozisyon alma evresi olarak nitelendirilebilecek olan bu süreçte, körü körüne uygulanan ideolojik hamlelerin değil daha rasyonel bir vizyonun dış politikaya hâkim olduğu gözlenmektedir.

---

¹⁰²⁴ The New York Times, "Britain and Iran Harden Positions on Rushdie" 15 February 1993, <https://www.nytimes.com/1993/02/15/world/britain-and-iran-harden-positions-on-rushdie.html?mtrref=www.nytimes.com&gwh=87983B41C49119338B69C1196129A923&gwt=pay> (09 Nisan 2019)

¹⁰²⁵ Sciolino, "Iranian Dismisses"

¹⁰²⁶ Ramazani, **Independence**, s.199

¹⁰²⁷ Barbara Crossette, "Iran Drops Rushdie Death Threat, And Britain Renews Teheran Ties", **The New York Times**, 25 Sept. 1998, <https://www.nytimes.com/1998/09/25/world/iran-drops-rushdie-death-threat-and-britain-renews-teheran-ties.html?searchResultPosition=11> (14.03.2020)

3.3.3.1.3. ‘Büyük Şeytan’a Uzatılan Zeytin Dalı: CNN Röportajı

İran’da İslam devrimi neticesinde belirlenen ideolojik söylem ve politikalar, İran kimliğinin İslamcılığa ve gelenekselciliğe ilişkin temalarını uzun bir aradan sonra yeniden gün yüzüne çıkarmıştır. Bu doğrultuda liberalizme ve genel çerçevede Batı değerlerine yönelen karşıtlık 1979 devriminin ideolojik temellerinin sağlamlaştırılması adına da bir araç işlevi görmüştür.¹⁰²⁸ Bir başka deyişle, özellikle Pehlevi döneminde kimliğin İslami bileşeni geri planda tutularak İranlılık faktörü öncelenmiş, ancak 1979 devrimi ile birlikte durum tersi bir yapıya doğru evrilmiştir. Devrim ile birlikte modernleşme yaklaşımından uzaklaşarak gelenekselci anlayışla uzlaşmıştır. Bu bağlamda daha evvel modernleşmenin öncülü olarak kabul edilen Batı ile mesafeli ve hatta çatışan bu kimlik yapısı ortaya çıkmıştır.

Behravesht(2011), İran’da düşman olgusunun devrim sonrası işleyişte ne derece merkezi bir yere sahip olduğunu, “İran’ın devrim sonrası politik söylemi, İslam’ı baltalamak için daima komplo kurmuş ve bu nedenle İslam Cumhuriyeti’nin yıkılmasını temel bir ön koşul olarak gören kuşatılmış bir düşmanın varlığından asla yoksun olmamıştır” sözleriyle ifade etmektedir.¹⁰²⁹ Bu bağlamda, gelenekselciliğe sıkı sıkıya sarılan ve Batı’nın modernleşme olgusuna sırtını dönen bir anlayışın ön planda olduğu Humeyni döneminde, İran dış politikasına kışkırtıcı söylemler ve çatışmacı bir tavır hâkim olmuştur ancak İran’ı politik alanda yalnızlaştıran ve ekonomik anlamda oldukça zora sokan bu anlayış, çevresel koşulların da dayatmasıyla Rafsancani dönemiyle birlikte büyük ölçüde aşılmaya çalışılmıştır. Rafsancani’nin iki dönem üst üste yürüttüğü cumhurbaşkanlığı görevi süresince izlediği dış politika anlayışı, kendinden sonrası için süreci kolaylaştırıcı bir etki yaratmıştır. Böylelikle, Hatemi’nin yönetim evresinde hem ABD ile kısmi de olsa sağlanan yumuşama hem de Körfez ve Avrupa ülkeleriyle gelişen ikili ilişkilerle bir önceki dönemin ılımlı havası daha da ileri taşınmış ve dış dünya ile ilişkiler istenilen düzeye erişemese de devrimin ilk on yılına hakim olan ideoloji vurgusundan uzaklaşarak, ulusal çıkar tanımlamasının yeniden yapıldığı bir süreç yaşanmıştır.¹⁰³⁰ Bu noktada Hatemi, izlediği politikalar bağlamında “önce İran, sonra İslam” görüşüne sahip olmuş ve bunu zaman zaman dillendirmiştir.¹⁰³¹

Hatemi dönemi, İran ve ABD arasında olumlu ilişki tesis etme yönünde gayretli davranılan bir süreç olmuştur. 4 Kasım 1979 tarihli Rehine Krizi’nin ardından dinmeyen karşılıklı gerilim ve meydan okuyucu tavır bu dönemde sona erdirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, İran’ın reformist Cumhurbaşkanı Hatemi 14 Aralık 1997 tarihli konuşmasında¹⁰³² “büyük Amerikan ulusuna ve insanlarına” duyduğu saygıyı ifade ederek başladığı sözlerini İran’ın Amerikan halkıyla diyalog

¹⁰²⁸ Karimifard, a.g.e., s.242

¹⁰²⁹ Maysam Behravesht, “A Crisis of Confidence Revisited: Iran-West Tensions and Mutual Demonization”, *Asian Politics & Policy*, 3(3), 327-347, 2011

¹⁰³⁰ Ramazani, **Independence**, s.175

¹⁰³¹ Stephen Kinzer, “Iran’s New Policies Face Conservative Backlash”, **The New York Times**, 22 Nov. 1997, <https://www.nytimes.com/1997/11/22/world/iran-s-new-policies-face-conservative-backlash.html> (17.10.2019)

¹⁰³² Douglas Jehl, “Iranian President Calls For Opening Dialogue With U.S.”, **The New York Times**, 15 December 1997, <https://www.nytimes.com/1997/12/15/world/iranianpresidentcallsforopeningdialoguewithus.html?mtrref=www.nytimes.com&gwh=B5C7701C3407CA2B22B155252F98AF6F&gwt=pay> (09.04.2019)

geliştirmek isteğini bildirerek sonlandırmış ve devrimin ardından ABD'ye karşı izlenen dış politikadan oldukça uzaklaşarak tarihi bir adım atmıştır.¹⁰³³ Hatemi, İran halkının son iki yüzyıldır “özgürlük, bağımsızlık ve asil bir yaşam kurmak mücadelesinde” olduğunu ifade ettiği ünlü CNN röportajında Amerikan ve İran halklarının kökene ilişkin benzerlikleri bulunmasa da din ve hürriyeti birleştirme hususunda düşünsel benzerlikleri bulunduğuna ve benzer biçimde bağımsızlık adına devrimsel bir mücadeleye gereksinim duyduklarına dikkat çekmiştir.¹⁰³⁴

1996 yılında henüz Rafsancani hükümeti işbaşındayken Amerikan kongresince ilan edilen ve İran'ı da içine alan yaptırım sözleşmesi ILSA (Iran-Libya Sanctions Act or D'Amato Act) Hatemi döneminde de yürürlükte kalmıştır. Hatemi döneminin diyalog geliştirme ve yumuşama yönünde izlediği dış politika ABD tarafında kısmi ve geçici adımlarla da olsa bir nebze karşılık bulmuş ancak istenilen düzeyde bir diyalog geliştirilememiştir. Karşılıklı ilişkiler özellikle 2002 yılından itibaren tümüyle gerginleşmiştir. Öyle ki ABD tarafı, AB'nin İran ile diyalog geliştirme girişimlerine de itirazlar geliştirmiştir. Bu dönem, AB-İran arasında Hatemi dönemi ile birlikte söz konusu olmaya başlayan ‘kapsamlı diyalog’ sürecine ilişkin ABD Dışişleri tarafından “Avrupalılar'a İran'ın tutumu konusundaki kaygılarımızı, ciddi kaygılarımızı sürekli aktarıyoruz” açıklamasında bulunulmuştur.¹⁰³⁵ Sorunlu seyreden bu evrede birkaç esneklik de yaşanmış, örneğin her ne kadar ABD içinde Fransız firma ile olan anlaşmanın önlenmesi için çaba harcayan tarafların olduğu belirtilmekteyse de¹⁰³⁶ Fransız Total firması Basra Körfezi'ndeki petrol ve türevlerine ilişkin yatırım anlaşması imzalamasına karşılık yaptırımlardan muaf tutulmuş, Boeing firmasıyla yolcu uçağı alımına ilişkin imzalanan sözleşmeye müsamaha gösterilirken, iki ülkenin uluslararası mahkemelere iletilmiş olan karşıt iddia ve taleplerine yönelik “küresel uzlaşma” vaadinde bulunulmuştur.¹⁰³⁷

Hatemi'nin Rehine Krizi'ne dair pişmanlık ve üzüntü bildiren 1998 yılı Ocak ayında yaptığı konuşmanın¹⁰³⁸ ABD tarafındaki yansıması ise Nisan 1999 tarihli açıklama olmuştur. Clinton bu açıklamasında, İran'ın tarihte Batılı ülkelerin çeşitli olumsuzluklarına maruz kaldığını ve bunun için kızgın olmaya hakkı olduğunu söylemenin önemli olduğunu ifade etmiştir.¹⁰³⁹ Bununla birlikte, 17 Mart 2000 tarihi itibarıyla dönemin Amerika dış işleri bakanı Madeleine K. Albright, 1953 yılında İran'da gerçekleşen Musaddık hükümetinin devrilmesi olayında ABD'nin payı bulunmasından ve İran-İrak Savaşı'nda İran'a karşı Irak'ı desteklemiş olmalarından ötürü ülkesi adına üzüntülerini dile getirmiştir.¹⁰⁴⁰ Daha sonra bu ifade Obama'nın 2009 tarihli Kahire konuşmasında da tekrarlanmış ve

---

¹⁰³³ Ramazani, **Independence**, s.174

¹⁰³⁴ CNN, “Transcript of Interview”

¹⁰³⁵ Amerika'nın Sesi, “ABD'den AB-İran Yakınlaşmasına Tepki”, 19 June 2002, <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-a-2002-06-19-2-1-87865957/797723.html> (24.01.2020)

¹⁰³⁶ Kinzer, “Iran's New ...”

¹⁰³⁷ Ramazani, **Independence**, s.175

¹⁰³⁸ CNN, “Transcript of Interview”

¹⁰³⁹ Bill Samii, “Iran Report: April 26, 1999”, **Radio Free Europe**, 26 April 1999, <https://www.rferl.org/a/1342925.html> (10 Nisan 2019)

¹⁰⁴⁰ James Risen, “Secrets of History: The C.I.A. in Iran- A special Report.; How a Plot convulsed Iran in '53 (and in '79)”, <https://www.nytimes.com/2000/04/16/world/secrets-history-cia-iran-special-report-plot-convulsed-iran-53-79.html>, (25.03.2019)

kabul edilmiştir.¹⁰⁴¹ İngiltere ise, İran makamları özür beklentilerini elçilik aracılığıyla açıkça dile getirmelerine rağmen Musaddık Darbesi'ndeki dahli ile ilgili herhangi bir özür dilememiştir.¹⁰⁴² İran'ın Irak ile girdiği savaş esnasında ABD'nin Irak yanlısı bir tavır ortaya koymuş olmasının ileriye görememekten ileri geldiğini ve bu durumdan üzüntü duyduklarını ifade eden Albright, konuşmasında ayrıca, yaptırıma tabi kimi ithalat ürünlerinin İran'dan teminine ilişkin kısıtlamaların kaldırılacağı yönünde bir açıklamada da bulunmuştur. Bununla birlikte her iki ülkeden akademisyenlerin, diğer profesyonel kimselerin ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarının karşılıklı temasının sağlanması yönünde girişimde bulunulabileceğini duyurmuştur.¹⁰⁴³ 18 Mayıs 2000 tarihinde ise, Dünya Bankası İran'a borç vermeyi kabul etmiş; böylelikle, daha evvel Rehine Krizi ile birlikte gelişen sürecin bir sonucu olarak Amerika'nın itirazlarından ötürü iki kez oylaması ertelenen bu ödemeler nihayet onaylanmıştır.¹⁰⁴⁴ Albright, Haziran ayında iki ülke ilişkilerinin yeniden tesisi adına bir yol haritası belirlenmesi gerektiğinden söz etmiş, ancak İran'a karşı uygulanan politikalarda olası bir değişiklikten söz etmeyerek herhangi bir detaylandırmada bulunmamıştır.¹⁰⁴⁵ Eylül 2000 tarihinde Hatemi Küba'ya bir resmi ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyaret esnasında kendisine Küba lideri Fidel Castro tarafından onur madalyası takdim edilmiştir. Hatemi bu ziyaretin iki ülkenin dayanışmasını simgelediğini söylemiştir.¹⁰⁴⁶ 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleşen beklenmedik terör olayları, 2002 yılında İran nükleer meselesinin Halkın Mücahitleri Örgütü'nün çabalarıyla ifşa olmasıyla birleşince, ABD-İran arasında kısmi de olsa yaşanmakta olan gerilimin azaltılması sürecini baştan başa dönüştürücü bir etki yaratmıştır.

Kısacası, CNN röportajı Hatemi'nin reformist ve dış ilişkilerde ılımlılaştırmadan yana tavrına netlik kazandırmıştır. Bu durum Avrupa ülkeleri ile İran arasında 1992 yılında girilen fakat daha sonra çeşitli sebeplerle tamamlanamayan 'eleştirel diyalog' sürecinin yeniden sürdürülmesi için de uygun bir zemin yaratmıştır. Böylelikle İran ve AB ülkeleri arasında 'kapsamlı diyalog' olarak anılan yeni bir süreç¹⁰⁴⁷ başlatılabilmektedir. Ancak, ABD ile karşılıklı ilişkilerin yüksek gerilimli seviyeden daha makul bir düzeye indirilmesi çabası diğer bir çok faktörün etkilemesiyle birlikte mümkün olamamıştır.

Özellikle İran'ın ekonomik anlamda köşeye sıkıştığı kimi dönemlerde zaman zaman ilişkilerde bir yumuşama çabasının yaşandığına şahit olunabilmektedir. Yine de İran adına bu çaba her türlü dayatmayı kabul etmek ve temel kimliksel ilkelere sırt çevirmek şeklinde ilerletilmemektedir. İran

---

¹⁰⁴¹ TASAM, "ABD Başkanı Obama'nın Kahire Konuşması", 6 Haziran 2009, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/1077/abd_baskani_obamanin_kahire_konusmasi (12.08.2020)

¹⁰⁴² IRNA, "İran'ın Londra Büyükelçisi, İngiltere'nin İran'dan Özür Dilemesini İstedi", 18 Ağustos 2020, <https://tr.irna.ir/news/83912296/İran-ın-Londra-Büyükelçisi-İngiltere-nin-İran-dan-özür-dilemesini> (18.08.2020)

¹⁰⁴³ U.S Department of State Archive, "American-Iranian Relations", 17 March 2000, <https://1997-2001.state.gov/statements/2000/000317.html> (02.01.2020)

¹⁰⁴⁴ World Bank Data Archive, World Bank Approves Loans to Iran for Primary Healt and Sewerage, 2000/352/S, 18 May 2000, https://www.worldbank.org/en/webarchives/archive?url=httpzxxweb.worldbank.org/archive/website01055/WEB/0__C-254.HTM (02.01.2020)

¹⁰⁴⁵ Sciolino, "Iranian Dismisses"

¹⁰⁴⁶ "Hatemi Küba'ya Gitti", **Cumhuriyet Gazetesi**, 01 Eylül 2000, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/2000/10/1/11.xhtml> (03.01.2020)

¹⁰⁴⁷ Bu süreçle ilgili daha detaylı açıklama için bkz.: Hunter, **Iran's Foreign Policy**, s.86-89

bu gibi süreçlerde belirli esneklikler göstermesine rağmen tabiri caizse bir yandan da bildiğini okumaya devam etmektedir. Beşiriyye'nin deyişiyle, "İslam Devrimi ideolojisinin ürettiği kimliğin sürekliliği, batıyla teorik çatışmanın ve batı karşıtlığının varlığını sürdürmesine bağlıdır."¹⁰⁴⁸ Bir diğer ifadeyle, devrim ideolojisinin ötekisi, Batı'nın fikir ve değerler sistemi olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla, kendini ötekisi üzerinden tanımlayan İran için, Batı'ya meydan okumanın devamlılığı kimliğinin güvenliği adına elzem olmaktadır.

3.3.3.2. 11 Eylül Olayı'nın İran Dış Politikasına Yansıması

11 Eylül 2001 tarihinde Amerika'da yaşanan terör saldırıları, sonrasında ABD tarafından bazı ülkelere yöneltilen çeşitli askeri ve ekonomik müdahaleleri de beraberinde getirmiştir. ABD'nin saldırılar sonrasında yaşadığı sarsıntı ile birlikte, Bush Doktrini çerçevesinde önleyici askeri müdahaleyi kendi güvenliği adına önemli bir seçenek olarak değerlendirmesi¹⁰⁴⁹ ve bu yönde attığı adımlar önce ABD'nin 2001 Afganistan müdahalesini ardından da 2003 Irak işgalini doğurmuştur. Bu süreçte, İran da ABD'nin askeri müdahale tehditlerine maruz kalmıştır. Karşılıklı ilişkiler adına zaman zaman olumlu ilerleme izlenimi bırakacak gelişmeler yaşanmış olsa da söz konusu iki devletin aralarındaki gerilimi sona erdirecek bir düzelmeye sağlanamamıştır.

3.3.3.2.1. Taliban'a Karşı Mücadeleye Destek

2001 yılında içerisinde meydana gelen 11 Eylül tarihli saldırılar sonrasında ABD Afganistan'a müdahale kararı almış ve Hatemi idaresindeki İran da ABD'ye bu süreçte destek sağlamıştır. Buna mukabil ikili ilişkiler adına beklenen olumlu ilerleme yerine, dönemin ABD Başkanı George W. Bush 2002 yılı Ocak ayında Kuzey Kore, Irak ve İran'ı şer eksenini (axis of evil) ilan etmiştir. İran'da reformistlerin uzlaştırıcı dış politika söylemi Batı'dan beklenen karşılığı bulamadığı ölçüde, İran iç politikası da bundan zarar görmüştür. Yanı sıra İran'a uygulanan ambargoların da sürdürülüyor olması, Hatemi'yi arzu edilen ekonomik reformları gerçekleştirmekten de alıkoymuştur. Yine de tüm başarısızlıklara rağmen Hatemi dönemi İran için olumlu bir etki yaratmış ve reform ihtiyacı düşüncesi muhafazakâr kesimde de sınırlı ölçekte de olsa kabul görmeye başlamıştır.

Esasen her ne kadar iç muhalefet tarafından sürekli eleştirilere maruz kalmış olsa da Rafsancani dönemine nazaran daha fazla olanağa ve edinilmiş tecrübeye sahip olan Hatemi, ne yazık ki hesaba katılması pek de olası olmayan 11 Eylül tarihli saldırıların yarattığı kaostan payına düşeni almıştır. 11 Eylül olayları George W. Bush yönetiminin Orta Doğu özelinde bir dönüşüm gerçekleştirme arzusuna ve açıkça İran'a karşı politikalarında belirgin bir sertleşmeye neden olmuştur. İran'da 11 Eylül'de yaşananlara ilişkin üzüntüsünü ifade etmek isteyen halk olaylarda yaşamını kaybedenleri Tahran'da anmış, İran-Bahreyn arasında oynanan ve olaylardan bir hafta sonrasına tekabül eden futbol maçı öncesinde ise bir dakikalık saygı duruşunda bulunulmuştur. Bununla birlikte 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında İran yönetimi de yaşanan terörist saldırıları derhal sert bir dille kınamış ve derin üzüntülerini bildirmiştir. Ekim 2001'de Amerika'nın Afganistan'ı işgali, halihazırda Taliban yönetimine karşı olumsuz hislere sahip olan İran ile Amerika arasında bir ittifak olasılığı

¹⁰⁴⁸ Beşiriye, "İran'da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik", s.82

¹⁰⁴⁹ The White House National Security Council, "The National Security Strategy of The United States of America", 20 September 2002, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/> (20 Ekim 2019)

ortaya çıkarmıştır. Daha evvelde ilgili başlıkta sözü edildiği üzere, İran Afganistan'ın da bir kısmını içine alan toprakları tarihi İran-zamin coğrafyasının bir parçası olarak kabul etmekte ve bu alan üzerindeki gelişmelere aktif bir biçimde dahil olmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla, 11 Eylül saldırılarını takip eden süreçte ABD'nin bölgeye müdahalesi söz konusu olduğunda da İran meselenin odağında yer almaya gayret etmiş Hatemi yönetimi ABD'nin Afganistan'da ki Taliban rejimini ve el-Kaide militanlarını hedef alan operasyonuna yardım sağlamış, Taliban sonrası Afganistan'da kurulan Hamid Karzai hükümetine destek sunarak Afganistan'ın yeniden inşa sürecine katkıda bulunmuştur. Afganistan'da Taliban'a karşı oluşturulmuş Kuzey İttifakı'na destek veren İran, Kuzey İttifakı ile olan teması vasıtasıyla ABD'nin Taliban sonrası Afganistan'da hükümet kurma sürecine destek olmuştur. Fakat, İran'ın bu ittifakı sürdürme ve Afganistan hususunda daha fazla iş birliği geliştirme önerisi ABD tarafından reddedilmiş ve yanı sıra Afganistan'daki İran yanlısı unsurların elimine edilmesi yönünde bir girişim başlatılmıştır. Amerika'nın İranlı reformistlerin olumlu bir ilişki tesis etme yönündeki gayretlerini boşa çıkarması, İran'ın iç politika sahasında muhafazakarların reformistleri tavizkâr bir dış politika izlemekle suçlaması sonucuna yol açmıştır. Yanı sıra, 2002 yılında Amerikan başkanlığı görevinde bulunan George W. Bush'un yaptığı konuşmada küresel bir 'şer eksenini'(axis of evil)'nden söz etmesi ve İran'ın da bu eksen dahilinde yer aldığını açıklamasının karşılıklı ilişkilerdeki gerginliğin azaltılması sürecini kökünden baltalamıştır. Bahsi geçen iş birliğinin ABD İran ilişkilerinde ilerleme sağlaması beklenirken Başkan George W. Bush 29 Ocak 2002 tarihli konuşmasında Kuzey Kore, Irak ve İran'ı "şeytan üçgeni" olarak nitelendiren bir konuşma yapması ABD'nin amacının İran ile uzlaşmak değil rejimi yıkmak olduğuna olan genel kabulde artış yaratmıştır.¹⁰⁵⁰ Bush'un, İran ile ilgili "şeytan üçgeni" benzetmesi yapan sözlerinden sonra, Hamaney de ABD'yi "şeytan'ın vücut bulmuş hali" (the devil incarnate) olarak nitelendirmeye başlamıştır.¹⁰⁵¹ Hamaney yapmış olduğu bir konuşmada ABD'yi demokratik olmayan rejimleri desteklemek, ölümcül silahların satışını yapmak ve çeşitli halkların yaşamını tehlikeye atmak yönünde davranmasından ötürü eleştirmiş ve "[b]unlar şeytani eylemlerdir ve bu nedenle Amerika en şeytani ülkedir" ifadelerini kullanmıştır. Hamaney bu konuşmasında ayrıca, "İslam Cumhuriyeti dünyanın en büyük şeytanının öfke ve nefretinin hedefi olmaktan gurur duyuyor" demiştir.¹⁰⁵² Dolayısıyla, önemli neticeler doğuran 11 Eylül 2001 saldırılarının bölgede yarattığı etki İran'ın iç ve dış politikasını da önemli oranda etkisi altına almıştır. Saldırıların ardından ABD'nin Taliban ve El-Kaide ile mücadele girişimleri İran tarafından desteklenmiş ve iki ülke Afganistan'da cereyan eden olaylarda ortak düşmana karşı iş birliği gerçekleştirerek uzunca bir aradan sonra önemli bir ilke imza atmışlarsa da ikili ilişkilerde süreklilik arzeden bir ılımlılaşıma yaşanmamıştır. Aksine ikili ilişkilere hâkim olan yüksek gerilimin düşürülmeye çabaladığı bir evrede hem 11 Eylül saldırılarının yaşanması hem de 2002 yılı itibariyle İran'ın UAEA'nın bilgisi dışında nükleer araştırma faaliyetinde bulunduğunun ifşası iki ülke ilişkileri adına yeni açmazlar doğurmuştur.

---

¹⁰⁵⁰ Hunter, **Iran Divided**, s.159-167

¹⁰⁵¹ Karim Sadjadpour, **Reading Khamanei: The World View of Iran's Most Powerful Leader**, Carnegie Endowment, Washington, 2009, s.15

¹⁰⁵² Nazila Fathi, "A Nation Challenged: The Rogue List; Bush's 'Evil' Label Rejected By Angry Iranian Leaders", **The New York Times**, 01 February 2002, <https://www.nytimes.com/2002/02/01/world/nation-challenged-rogue-list-bush-s-evil-label-rejected-angry-iranian-leaders.html?searchResultPosition=1> (07.01.2020)

Hatemi döneminde İran dış işleri bakanı olarak görev yapan Kemal Harrazi, ABD'nin İran'a yönelik 'şer eksenli' açıklamalarına ve İran'ın terör gruplarını desteklediğine ilişkin suçlamalarına karşılık, ABD'yi bölgede İran karşıtı gruplarla iş birliği geliştirmekle ilgili eleştirmiş ve İran'ın Afganistan'daki iş birliğinden ve buraya yönelik olumlu çabalarından ve Irak'ta Amerika aleyhinde herhangi bir tavır takınmamasından ötürü suçlama değil takdir beklediğini ifade ederek İran adına sitemde bulunmuştur.¹⁰⁵³ Özetlemek gerekirse, yaşanan 11 Eylül 2001 tarihli olay ABD'yi dış politikada daha agresif bir tutuma sevk etmiş ve böylece Hatemi'nin uzlaşmadan yana olan dış politika anlayışı ABD tarafında hak ettiği olumlu karşılığı yeterince görememiştir. Aksine İran'ı da etkiler biçimde günden güne sertleşen Amerikan dış politikası, İran'ın köşeye sıkışmışlık hissini artırıcı bir etki yapmış ve ABD tarafından İran'ın özgürlük ve bağımsızlığına yönelik her söylem ve eylem ve bunların doğurduğu karışıklıklar bir sonraki döneme aks edecek biçimde ilişkiler adına olumsuz netice ortaya çıkarmıştır. Bu olayla birlikte ABD Ortadoğu'da bir yeni düzen arzusunu körüklemiştir. Clinton döneminde uygulanan ve Rafsancani dönemine rastlayan ABD'nin "çifte çevreleme" politikası ve bu bağlamda İran'a yönelik karşıtlık, Hatemi dönemiyle rastlaşan Bush yönetimi döneminde 'şeytan üçgeni' gibi söylemlerle birlikte daha da sertleştirilmiş ve böylece İran'ın ilişkilerde normalleşmeye dönük ikili görüşme ve uzlaşma talepleri yanıtsız kalmıştır. Ekim 2001 tarihinde ABD tarafından Afganistan'a gerçekleştirilen müdahale İran-ABD ilişkilerinde olası bir ılımlaşma süreci ortaya çıkarmışsa da durum umulan biçimde neticelenmemiş bu beklenti sonuçsuz kalmıştır.

3.3.3.2.2. 2003 Irak İşgali

11 Eylül olaylarının İran açısından önemli sonuçlarından biri de ABD'nin 2003 yılı itibariyle gerçekleştirmiş olduğu Irak işgali meselesi olmuştur. 2002'de Amerikan başkanlığı vazifesini yürüten George W. Bush, İran'ı Irak ve Kuzey Kore ile birlikte 'şer eksenli' kapsamında ele alan bir açıklama yapmış ve sonrasında ikili ilişkiler yeniden son derece gergin bir hale taşımıştır. Ardından, 2003 yılında Amerika önderliğinde gerçekleştirilen Irak müdahalesi neticesinde Saddam rejiminin nihayete ermesi İran tarafında olumlu karşılanmış olsa da öte yandan yanı başında konuşlanmış Amerikan birlikleri huzursuzluk yaratan yeni bir tehdit unsuru olmuştur. Bununla birlikte, Irak'ta yaşanan yıkım ve yeniden imar girişimi İran için hem ekonomik hem de siyasal anlamda yeni ilişkisel fırsatlar da yaratmıştır. Irak'ta Şiiilerin eskiye nazaran daha etkin bir konum elde etmeleri, İran'ın hem Irak'ta ABD karşısında hem de bölgesel alanda elini güçlendirmiştir. Keza, ABD Kara Kuvvetleri bünyesinde hazırlanarak 2018 yılı itibariyle yayınlanan bir raporda da ABD'nin 2003 yılında başlattığı Irak müdahalesi sürecinin durumdan kazançlı çıkan tek tarafın İran olduğu vurgulanmıştır.¹⁰⁵⁴

2002 yılında İran'ı, Kuzey Kore ve Irak ile beraber 'şer eksenli' dahilinde ilan eden Bush yönetimi, demokrasinin yaygınlaştırılmasıyla yeni bir Ortadoğu inşa etme projesi kapsamında 2003

¹⁰⁵³ Nazila Fathi, "Threats And Responses: Tehran; Iranian Disputes U.S. Claims That Nation Harbored Al Qaeda", 9 Sept. 2002, <https://www.nytimes.com/2002/09/09/world/threats-responses-tehran-iranian-disputes-us-claims-that-nation-harbored-al.html?searchResultPosition=56&mtref=undefined> (4 Mayıs 2019)

¹⁰⁵⁴ Joel D. Rayburn ve Frank K. Sobchak, **The U.S. Army in the Iraq War: Volume 1: Invasion, Insurgency, Civil War, 2003-2006**, United States Army War College Press, <https://ssi.armywarcollege.edu/pubs/display.cfm?pubID=1373> (16.03.2019)

yılında Irak'ı işgal etmiştir ve İran'da da bir rejim değişikliği arzu ettiği endişesine yol açacak açıklamalarda bulunmuştur. Böylece, 2003 yılı Mart ayı itibariyle Irak'ın Amerikan işgaline uğraması İran'da bir sonraki hedefin kendisi olduğu kaygısını doğurmuştur. Bu kaygı durumu neticesinde, İran'da rehberinde onayı alınmak suretiyle ABD hükümetine bir mektup gönderilmesi kararı alınmış ve 2003 yılı Mayıs ayı itibariyle bu mektup iki ülke arasında doğrudan diplomatik ilişki bulunmayışından ötürü İsviçre aracılığıyla Amerika'ya iletilmiştir. 'Büyük Pazarlık' (Grand Bargain) olarak adlandırılan bu geniş kapsamlı uzlaşma teklifi Arap-İsrail çatışması ve nükleer mesele gibi konular da önemli tavizler içeriyor olsa da bahsi geçen bu teklifin ABD tarafından "biz şeytanla konuşmayız" diyerek reddedildiği ifade edilmektedir.¹⁰⁵⁵ Böylece, dış politikada ABD-İran ilişkilerinin yeniden tesisi adına olumsuz neticelenen bir süreç yaşanmış ve bu sürecin iç politika adına bir yansıması olarak reformistler ülkeyi aşağıladıkları gerekçesiyle muhafazakârlar tarafından yoğun eleştiriye tabi tutulmuşlardır.¹⁰⁵⁶ Dolayısıyla devrimden bu yana, ABD ile yaşanan gerilimin ve söz konusu zıtlışmanın makul düzeyde seyretmesine yönelik bir takım girişimler çeşitli zorlayıcı faktörlerin de etkilemesiyle zaman zaman vuku bulmaktaysa da, hem ABD hem de İran'ın mevcut devlet kimlikleri iki ülkenin karşılıklı ilişkilerinin dostluk düzeyine erişmesi önünde önemli bir engel teşkil etmektedir.

3.3.3.3. Barış İçin Atom'dan Nükleer Uyuşmazlığa Giden Sürec

Hatemi döneminin doğrudan dış politikaya sirayet eden bir diğer önemli gelişmesi de İran'ın nükleer çalışmalarının ifşası ve bunun yaratmış olduğu olumsuz etkidir. Bilindiği üzere, nükleer çalışmalar aynı zamanda nükleer silah elde etme amacını da içerebilmektedir. Bu nedenle ülkelerin nükleer enerji faaliyetleri 29 Temmuz 1957'de kurulan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA)'nın denetimlerine tabidir. Ajans, 8 Aralık 1953'te ABD Başkanı Eisenhower'ın 'Barış için Atom'¹⁰⁵⁷ projesi ekseninde ortaya çıkmıştır. İran'da 1958 yılından bu yana Ajans'a üye ülkelerden biridir. İran ayrıca, yine küresel nükleer faaliyetlerin denetimi adına oluşturulmuş olan 1968 tarihli "Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması (NPT)"nin da imzacısıdır. Eisenhower'ın 'Barış için Atom' projesi ile bir yandan nükleer enerjinin olası tehlikelerinden sakınılması üzerine odaklanılmış, öte yandan da bu gibi küresel ölçekte tehdit oluşturabilecek bir enerji türünün diğer ülkelere temini noktasında konunun dahilinde yer almak istenmiştir. Bu dönemde İran ile arası iyi olan ABD söz konusu proje kapsamında İran ile 5 Mart 1957 yılında nükleer enerjinin sivil amaçlarla kullanımına ilişkin bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma ile Tahran Üniversitesi bünyesinde nükleer çalışmalar yürütülmesine ilişkin bir tesis yapılandırılmıştır.¹⁰⁵⁸ İran'ın nükleer macerası böylelikle başlamışken, 1979 yılı itibariyle gerçekleşen devrim pek çok şey için geçerli olduğu gibi bu macerayı da etkilemiştir. İran'ın daha evvel iki nükleer santral inşası için ABD ile varmış olduğu anlaşma, İran hükümetince 29 Ocak 1979 tarihinde iptal edilmiştir. Hem devrim ertesinde özellikle ABD'nin

¹⁰⁵⁵ Meir Javedanfar, The Grand Bargain with Tehran, The Guardian, 3 Mar 2009, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2009/mar/03/iran-nuclear-weapons> (16.01.2020)

¹⁰⁵⁶ Hunter, **Iran Divided**, s.167-171; Suzanne Maloney, U.S. Policy Towards Iran: Missed Opportunities And Paths Forward, The Fletcher Forum Of World Affairs, 31:2, Summer 2008, s.25-44

¹⁰⁵⁷ International Atomic Energy Agency (1953), "Atoms for Peace Speech", 8 December 1953, <https://www.iaea.org/about/history/atoms-for-peace-speech> (21 Ekim 2019)

¹⁰⁵⁸ Greg Bruno, "Iran's Nuclear Program", **Council on Foreign Relations**, 10 March 2010, <https://www.cfr.org/background/irans-nuclear-program> (20 Ekim 2019)

baskılarıyla Batılı ülkelerin bu konudaki desteğini geri çekmesi, hem de yeni rejimin kurucu rehberi Humeyni tarafından meseleye sıcak bakılmıyor oluşundan ötürü uzunca bir süre ara verilen nükleer faaliyetler, özellikle İran-İrak Savaşı'nın İran tarafında yarattığı dönüşüm sürecinin ardından yeniden odağa alınmıştır. Özellikle doksanlı yıllarda İran'ın nükleer çalışmaları yeniden devreye koyduğuna dair şüpheler söz konusu olmuşsa da uluslararası alanda bu duruma ilişkin bir netlik söz konusu olmamıştır. 2002 yılına gelindiğinde ise, rejime muhalif Halkın Mücahitleri Örgütü (Mujahadeen-e Khalq) İran'ın UAEA'dan habersizce nükleer faaliyetlere yeniden başlamış olduğunu ifşa etmiştir. Ağustos ayında, Halkın Mücahitleri adlı İran rejim muhalifi oluşum tarafından, İran'ın Natanz ve Arak başta olmak üzere Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın bilgisi dışında pek çok gizli nükleer tesisi bulunduğu beyan edilmiştir. Rejim muhalifi bu örgütün İran'ın gizli nükleer faaliyetler yürüttüğüne ilişkin bir ifşa girişiminde bulunması bomba etkisi yaratmıştır. Bu girişim neticesinde ortaya atılan İran'ın uranyum zenginleştirmeye yönelik gizlice program yürüttüğü iddiası, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) raporuyla doğrulanmış ve böylece bu olay İran'ın hem iç hem de dış politikası için yepyeni bir dönüm noktası olmuştur. Bu durum okların yeniden İran'a çevrilmesine neden olmuş ve İran için baş ağrıtan uzun bir sürece yol açmıştır. Hatemi, Şubat 2003 tarihinde UAEA'dan İran'da nükleer silah geliştirmenin söz konusu olmadığını teyit etmesi için bir denetimde bulunulmasını talep etmiş ve ajans denetim neticesinde bu yönde bir girişimin izlerine rastlanmadığını raporlamıştır.¹⁰⁵⁹

Sözkonusu ifşanın İran-AB ilişkilerinde de bir sarsıntı meydana getirmiştir. Avrupa ülkeleri ile uzun zamandır devam eden diyalog geliştirme süreci, nükleer meselenin ortaya çıkmasıyla birlikte 'Koşullu Angajman' ve 'Zorlayıcı Diplomasi' uygulamalarına evrilmiştir.¹⁰⁶⁰ 2002 yılında İran'ın UAEA'dan gizli bir biçimde nükleer faaliyet yürüttüğünün açığa çıkmasıyla birlikte AB Troykası¹⁰⁶¹ (Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık)'nın arabuluculuğu ile UAEA öncülüğünde İran ile nükleer müzakerelere başlanmıştır. 2003 yılı Haziran ayında gerçekleştirilen Selanik Zirvesi'nde Avrupa tarafı İran'ı NPT ek protokolünü imzalamaya davet eden bir açıklama yapmıştır. Ardından, 21 Ekim 2003 tarihindeki Tahran Bildirisi¹⁰⁶² kapsamında NPT ek protokolünü imzalayacağını beyan eden İran ayrıca nükleer çalışmalarını gönüllü olarak bir süre askıya alacağını duyurmuştur.¹⁰⁶³ UAEA, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nın imzacı devletlerinden biri olan İran'dan, öncesinde herhangi bir bildirimde bulunmadan nükleer tesisleri denetleme olanağı sağlayan anlaşma 'ek protokol'ünü imzalayarak yürürlüğüne koymasını talep etmiştir. Meselenin BM'ye taşınmadan halledilmesini arzulayan ve kendisini zora sokan bu durumun üstesinden gelmek yolunda çeşitli tavizler vermeye hazır olan Hatemi hükümeti, İran'ın halihazırda tarafı olduğu Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması (NPT)'na 'ek protokolü' imzalayarak UAEA'nın İran nükleer tesislerinde kapsamlı denetimlerine izin verileceğini bildirmiştir. Bir süre protokolü imzalamayı reddeden İran daha sonra özellikle 2003 Irak işgalinin yol açtığı sınırındaki ABD varlığının yarattığı kaygının da etkisiyle bunu kabul etmiştir. AB Troykası ve İran, UAEA çatısı altında bir uzlaş

---

¹⁰⁵⁹ Ramazani, **Independence**, s.199

¹⁰⁶⁰ Ekinci, a.g.e., s.208

¹⁰⁶¹ AB Troykası; 2006 yılında Çin, Rusya ve ABD'nin katılımıyla genişletilerek BM daimî üyesi beş ülke (Fransa, İngiltere, ABD, Çin, Rusya) ve Almanya'yı ifade etmek üzere literatürde P5+1 grubu olarak anılmaya başlanmıştır.

¹⁰⁶² BBC, Tahran Bildirisi, 21 Ekim 2003, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3211036.stm (17 Mart 2019)

¹⁰⁶³ Hunter, **Iran Divided**, s.169

sağlanmış olsa da ABD'nin İran'ın nükleer meselesini BMGK'ya gönderme ve İran'ı bu mesele üzerinde köşeye sıkıştırma arzusu baki kalmıştır. Bu nedenle meseleye ilişkin yaşanan gerginlikte dönemsel olarak kısa süreli bir rahatlama ortaya çıksa da kalıcı bir çözüme bir türlü ulaşılamamıştır.

İran, meselenin çözümüne yönelik pek çok adım atmış ve Tahran bildirgesine istinaden 18 Aralık 2003'te NPT Ek Protokolü'ne imza atmış olsa da bir süre sonra UAEA İran'ı yeterince iş birliği sağlamamasından ötürü kınayan bir karar yayınlamıştır.¹⁰⁶⁴ Haziran 2004'teki bu karara tepki gösteren İran'ın uranyum zenginleştirme çalışmalarını başlatacağını duyurması ve 27 Temmuz 2004 itibarıyla mühürlü olan Natanz tesislerini yeniden faal hale getirmesiyle Tahran Deklarasyonu sonuçsuz kalmıştır.¹⁰⁶⁵ 2004 yılı Kasım ayında, İran ile nükleer uzlaşmayı yeniden değerlendiren AB Troykası arasında bu kez de Paris Anlaşması¹⁰⁶⁶ imzalanmıştır. Fakat bir yandan ABD ve İsrail'in konuyu BMGK'ya taşımak arzusu sürmüş, öte yandan içeride muhafazakâr kesim hem bu uzlaşmaya hem de NPT'ye ilişkin gelişmeye karşı bir tutum içinde olmuşlardır.¹⁰⁶⁷ Bu anlaşmadan da netice sağlanamaması üzerine Hatemi hükümetinin dış politikada ılımlılık ve uzlaşma savunusu zarara uğramış ve muhafazakârlar, hükümeti Batı'ya karşı fazla tavizkar olmakla suçlamaya devam etmiştir. 2003 yılında kimi öğrenci protestolarıyla başlayan rejim muhalifi gösteriler, rehberin reformistlerin elimine edilmesi yönünde sahip olduğu isteği artırmıştır.¹⁰⁶⁸ Hatemi yönetiminin uzlaşma politikası neticesinde İran, uranyum zenginleştirmeye ilişkin faaliyetlerini 22 Kasım 2004 itibarıyla durdurduğunu açıklamıştır. Ardından Avrupa Birliği ve İran arasında müzakereler yeniden başlayabilmiştir. Yine de nükleer meselenin çözümüne dair görüşmelerde ortaya çıkan istek ve taleplerin yerine getirilmemesi ve konuya ilişkin yaşanan tikanıklık AB ve ABD'yi ortak hareket etmeye itmiştir. Fransa, İngiltere ve Almanya ile yapılan görüşmeler neticesinde 2004 yılında iki yıllığına nükleer faaliyetlerini askıya alacağını açıklayan İran, bu sürenin dolmasını beklemeden faaliyetlerini yeniden başlatma kararı almış ve bu kararı UAEA'ya bildirmiştir. Hatemi'nin cumhurbaşkanlığının son günlerine denk gelen bu karar, ardından işbaşına gelen Ahmedinejad tarafından da sürdürülmüştür. Bu olumsuz işleyişe eşlik eden ekonomik problemler İran iç politikasının yönünü de biçimlendirmiş ve neticede 2005 yılı cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kendi içlerinde de hizipleşmenin söz konusu olduğu Reformist kesim başarı sağlayamamıştır. Böylelikle İran'da, yeni muhafazakâr olarak nitelendirilen Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı dönemi başlamıştır. AB ülkeleri İran'ı bu karardan vazgeçirmekte başarılı olamayınca nihai safhada olay BM Güvenlik Konseyi'ne intikal etmiştir.

Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı görevini devralmasının ardından İran dış politikası adına yeni bir dönem başlamış, özellikle oldukça sorunlu bir konu olarak dikkat çeken nükleer mesele bu

---

¹⁰⁶⁴ International Atomic Energy Agency(IAEA), Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, GOV/2003/81, 26 November 2003, <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2003-81.pdf> (01.02.2020)

¹⁰⁶⁵ Ekinci, a.g.e., s.222-223

¹⁰⁶⁶ IAEA, "Communication Dated 26 November 2004 Received from the Permanent Representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom Concerning the Agreement Signed in Paris on 15 November 2004", INF/CIRC/637, <https://www.iaea.org/publications/documents/infcircs/communication-dated-26-november-2004-received-permanent-representatives-france-germany-islamic-republic-iran-and-united-kingdom-concerning-agreement-signed-paris-15-november-2004> (18 Mart 2019)

¹⁰⁶⁷ Ekinci, a.g.e., s.228

¹⁰⁶⁸ Hunter, **Iran Divided**, s.169-170

dönemin başlıca konularından biri olmuştur. ABD'nin İran'ı nükleer mesele üzerinden köşeye sıkıştırma çabası günden güne yoğunlaşmış ve konuyu BM'ye taşımak isteyen ABD çeşitli yaptırımlar vasıtasıyla günbegün İran'ı çözümsüzlüğe sürükleyerek pes etme noktasına getirmeye gayret etmiştir. Böylece bu süreç İran adına uluslararası alanda meydan okumaların ve restleşmelerin yoğunlaştığı bir tablo ortaya çıkarmıştır. İran, mevcut durumda nükleer meseledeki ısrarından vazgeçecek gibi görünmemekle birlikte, onun bu ısrarı bir yandan Batı'ya meydan okuması bağlamında rejim kimliğini pekiştirmekle birlikte ontolojik güvenliği noktasında vazife üstlenmekte, öte yandan imparatorluk mirasçısı kimliğinin de bir yansıması olarak bölgede ağırlığı hissedilir bir aktör olma maksadına hizmet etmektedir.

Sonuç olarak, Hatemi dönemine dair buraya dek anılanları toparlayacak olursak şunları söylemek mümkündür. Muhammed Hatemi, 23 Mayıs 1997 tarihinde gerçekleşen seçimlerle İran cumhurbaşkanlığına seçilmiş ve daha sonra '23 Mayıs Cephesi' olarak anılacak olan reformcu kitlenin desteğiyle önemli politik ve ekonomik yenilik girişimlerine imza atmıştır. Fakat bu girişimlerin pek çoğu katı muhafazakâr çizgide yer alan hiziplerin tepkisi ve engellemeleriyle karşılaşmıştır. Bununla birlikte, Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin artırılması, Anayasa Koruyucuları Konseyi'nin seçimlere fazladan müdahalesinin önüne geçilmesi, basın yayın alanında daha fazla özgürlük gibi iç politikaya yönelik demokrasi ve özgürlük talep eden girişimlerinin bazıları başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da reformist Cumhurbaşkanı Hatemi döneminin en büyük başarısı dış politika alanında gerçekleştirdikleri olmuştur.

Rafsancani'den sonra 1997 yılında cumhurbaşkanlığı görevini devralan Muhammed Hatemi selefî gibi dış politikada diyalog ve iyi ilişkiler geliştirme yolunda adımlar atmayı sürdürmüştür. Cumhurbaşkanı Hatemi ilk ABD ziyaretini 1998 yılında gerçekleştirmiştir. 2000 yılında BM Genel Kurulunda bir konuşma yapan Hatemi 2001 yılının "Medeniyetler Arası Diyalog" yılı olması önerisinde bulunmuş ve bu çağrısı BM tarafından kabul edilmiştir. Bununla birlikte Ortadoğu barış sürecinde de daha olumlu bir tavır takınma gayreti içerisine girerek Lübnan'da bulunan destek unsurlarının bir kısmını geri çekmiştir. Aynı zamanda hem Doğu'da hem Batı'da pek çok ülkeye gerçekleştirilen ziyaretler kapsamında İran adına çeşitli ticari avantajlar sağlanmıştır. Bu dönemde Hatemi'nin "medeniyetler arası diyalog" söylemi doğrultusunda geliştirilen dış politika uygulamaları uluslararası arenadaki İran algısına büyük ölçüde olumlu katkı sunmakla birlikte pek çok siyasi ve ekonomik avantajlar da yaratmıştır.¹⁰⁶⁹

İran'ın Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı döneminde izlemiş olduğu politikalar genel itibariyle reform ağırlıklı gerçekleşmiştir. Hatemi, selefî Rafsancani'nin ekonomik alanda gerçekleştirmek istediği kalkınmayı siyasal alanda gerçekleştirmek arzusunda olmuştur. Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı döneminde, İran'ın devrimden bu yana farklı ölçekte de olsa sahip olmayı sürdürdüğü 'devrim ihraç etme' arzusuna büyük oranda gem vurulmuştur. Bu dönemde daha çok, ülkenin sahip olduğu çeşitli problemlerin üstesinden gelmek adına atılacak adımlara öncelik tanınmıştır. Bu noktada, Hatemi'nin sözünü etmiş olduğu 'medeniyetler diyalogu' bahsi İran dış politikasının seyri adına son derece dikkat çekici olmuştur. Avrupalı ülkeler başta olmak üzere farklı

---

¹⁰⁶⁹ Maloney, a.g.e., s.112-117

devletlerle girişilen diyalog geliştirme çabaları belirli bir süre sonunda meyvelerini vermiş ve devrimden bu yana süregelen olumsuz dış politik seyirde pek çok açıdan gelişme sağlamıştır.

Farklı başlıklar altında detaylandırıldığı üzere, Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı dönemi dış politika alanında diğer ülkelerle olumlu ilişki tesisine yönelik önemli girişimlere tanıklık etmiştir. Örneğin Hatemi, 1998 yılında verdiği bir röportaj sırasında, her iki toplumunda kolektif belleğinde yer etmiş ve devrimin ilk yıllarından bugüne İran-ABD ilişkileri adına ciddi bir sakatlık doğurmuş olan Rehine Krizi sürecinde yaşananlara ilişkin üzüntüsünden söz ederek, 'büyük Amerikan halkı' ile gerçekleştirilecek bir kültür alışverişi önerisinde bulunmuş ve İran'ın bu konudaki tavrı adına bir ilki gerçekleştirmiştir. Bir başka açıklamasında ise, daha evvel Ayetullah Humeyni'nin, hakkında ölümüne ilişkin fetva yayınlamış olduğu Salman Rüşdi'nin bu tehditten azledildiğini bildirmiştir. Bu gibi önemli gelişmelere tanıklık eden Hatemi dönemi dış politikası, daha ziyade "diyalog" ve "gevşeme" kavramlarıyla ifadesini bulmuştur. Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı döneminde halk tabanında reform talebi giderek daha fazla yer edinmeye başlamıştır. Yine, İran İslam Cumhuriyeti tarihinde bir ilk gerçekleşmiş ve görev sürecinde Batı'ya resmi ziyaretler gerçekleştiren Hatemi, İtalya ve Vatikan'a da gitmiştir.¹⁰⁷⁰ Hatemi döneminde İran, aynı zamanda İngiltere başta olmak üzere Avrupa ile de ilişkilerini özellikle ekonomik alanda geliştirmeye çabalamıştır. Bu hamle aynı zamanda İran'ın ABD'nin uygulamaya koyduğu çevreleme politikasına karşı stratejik tavrından ileri gelmiştir. Bu süreçte ayrıca İngiltere ile karşılıklı diplomatik ilişkilerin artırılacağını duyurmuştur ve izleyen dönemde bölgeye dair ortak problemlerde birlikte hareket edileceğine dair beyanatlarda bulunulmuştur.¹⁰⁷¹ Ancak, Cumhurbaşkanı Hatemi ve destekçilerinin bu gibi bir uyum süreci tesis etme çabası, ülke içerisindeki muhalefeti kıskırtmıştır. Bunun neticesinde Hatemi dönemi dahilinde reform yanlısı olduğuna kanaat getirilen gazeteler mahkeme eliyle yasaklanmış ve kapatılmış, gazeteciler tutuklanarak çeşitli cezalara mahkûm edilmiş, fazla liberal olduğu düşünülen İçişleri Bakanı meclis vasıtasıyla görevden alınmış, kimi bakanlar istifa etmek durumunda bırakılmıştır. Muhalefet eliyle yürütülen bu girişimler rehberce de desteklenmiştir.¹⁰⁷² Buna mukabil, İran'da 2000'li yılların başlarında bazı reformistler devrim rehberi Hamaney'e bir mektup yazarak, rehberin yalnızca Tanrı'ya hesap verebilir olduğu fikrini bir kenara bırakarak halka karşı da sorumlu ve hesap verebilir olduğunu kabul etmesini istemişler. Ayrıca, insan hakları ve özgürlüklerinden yana bir oluşum olan İranlı Daftar-e Tahkim Vahdat, dönemin Birleşmiş Milletler genel sekreterliği vazifesini sürdürmekte olan Kofi Annan'a gönderdiği bir mektup vasıtasıyla, seküler bir demokrasinin hüküm sürdüğü bir İran'a dair taleplerini iletmışlerdir. Bu süreç Batı'nın İran ile olası uyumlulaşma sürecine çok hevesli olmadığı bir döneme tekabül etmiştir.¹⁰⁷³ Böylece, SSCB'nin dağılmasıyla Batı'nın gözünde eski stratejik önemi azalan İran'ın hem pragmatik Rafsancani hükümeti hem de reformist Hatemi yönetimleri süreçlerinde ABD'ye yönelttiği görüşme taleplerinin yanıtsız bırakılması, muhafazakâr cephe karşısında reformistlerin elini oldukça zayıflatmıştır. Dolayısıyla, içsel bir muhalefetin varlığına ek olarak esasen İran devlet kimliğinin buraya dek anılan pek çok bileşeni, fiziksel yahut materyal açıdan pek çok avantaj sağlayacak olsa dahi İran dış politikasının temel kimliksel ilkelerden ödün verecek biçimde revize edilmesine müsaade etmemektedir. Bu durum ise,

---

¹⁰⁷⁰ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.148-149

¹⁰⁷¹ Ramazani, **Independence**, s.174

¹⁰⁷² Djalili ve Kellner, a.g.e., s.148-150

¹⁰⁷³ Hunter, **Iran Divided**, s.165-172

İran dış politikasının seyrinde sıklıkla göze çarpan meydan okuyucu tavrın da ardında yatan kimliksel güvenliği sağlama kaygısının bir dışavurumu olmaktadır.

3.3.4. Ahmedinejad Dönemi Dış Politikası (2005-2013)

Her ne kadar Rafsancani ve Hatemi dönemleriyle birlikte İran dış politikasında sert söylemlerden vazgeçilerek olumlu bir sonuç elde edilmeye çalışılmışsa da sürecin sonunda beklenen karşılık alınamamış ve bu dönemlerin ardından Mahmud Ahmedinejad cumhurbaşkanlığı seçimini kazanarak göreve başlamıştır. Ahmedinejad döneminin yeni muhafazakâr söylemi, İran İslam devletinin doğası ve politikada yeni ve eski jenerasyonların farklılıkları meselesine yeniden dikkat çekmiştir.¹⁰⁷⁴ Ahmedinejad'ın Ağustos 2005 tarihinde cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmasıyla birlikte İran'da iş başına gelmiş olan kitle, 'yeni muhafazakârlar' olarak adlandırılmıştır. Muhafazakâr grup, reformistlerin iş başında olduğu süreçte kimi değişiklikler geçirerek, nihayetinde kendi içerisinde hem geleneksel hem de modernist anlayışa sahip yeni muhafazakârlardan oluşan ikinci bir grup meydana getirmiştir. Bu grup, çoğunlukla devrime şahitlik etmemiş görece daha genç bir kuşakça temsil edilmiştir. Besic adı verilen gönüllü ordusu ve Devrim Muhafızları Ordusu'nun kimi üyeleri bu grubu desteklemişlerdir. İçlerindeki en dikkat çekici figürlerin başında şüphesiz eski İran cumhurbaşkanlarından Mahmud Ahmedinejad gelmektedir. Geleneksel muhafazakâr sağdan Rafsancani'nin liberal tavrı ve pragmatik dış politika yaklaşımı ile yeni muhafazakâr Ahmedinejad'ın adil yeniden paylaşım esaslı ekonomi vurgusu ve devrimsel dış politika söylemleri birbirinden oldukça farklı ideolojik örüntülere ve gayelere sahiptir. Dolayısıyla bu iki uç örnek, sağ kanadın kendi içindeki ayrılığı başarılı bir biçimde yansıtır. Cumhurbaşkanlığı seçimlerini 'yeni muhafazakâr' Ahmedinejad kazandığında, muhafazakâr kanadın diğer cephesini oluşturan kitle 'pragmatik muhafazakârlar' olarak anılmaya başlanmıştır. Önde gelen isimleri arasında yer alan Muhammed Bakır Galibaf ve Mohsen Rezai gibi kimseler velayet-i fakih kurumuna ve devrim rehberine bağlılıklarını bildirmiş olsalar dahi, rejimi yok etmeye yeltenmedikçe eleştirel yaklaşımlara daha ılımlı yaklaşılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte, bu kitle İran adına ekonomide kalkınma ve ileri gelişmişlik düzeyi arzu etmiştir. Yeni muhafazakârlar diğerlerine kıyasla ekonomik anlamda daha zayıf bir kesimce temsil edilmiştir. İslami morâl değerler konusunda oldukça muhafazakâr olmakla birlikte, "devrim ideallerine ve temel değerlere dönüş" bu kitlenin öncelikli temalarını oluşturmuştur. Bu kapsamda ekonomik ve sosyal adaletin sağlanması, İslam esaslarına katı bir şekilde riayet edilmesi, rehberlik kurumunun merkezi öneminin kabulü ve kibirli güçler (arrogant powers/ istikbar setizi) karşısında çaba sarf edilmesi öncelikli meseleler olarak ele alınmıştır. İran'da 2003 yılında cereyan eden protesto olayları nedeniyle, 2004 parlamento seçimleri için adaylıkların onaylanması süreci daha titizlikle gerçekleştirilmiş ve pek çok adayın başvurusu çeşitli nedenlerle geri çevrilmiştir. Bu durum reformist kesim içinde tepki doğurmakla birlikte, nihayetinde seçimlerde çoğunluğu elde eden muhafazakâr kesim olmuştur. 2005 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde reformist kesim kendi içerisindeki kutuplaşma nedeniyle tek ve güçlü bir aday üzerinde uzlaşa sağlayamamıştır. Daha önceki seçimlerde Hatemi'yi destekleme noktasında hem fikir olan bu kitlenin oyları bu seçimlerde bölünmüştür. Böylece seçimleri kaybeden reformistler yerine Besic ve Devrim Muhafızları'nın da desteğine sahip olan yeni muhafazakâr cephenin temsilcisi Mahmud Ahmedinejad cumhurbaşkanı olmuştur. Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığına seçilmesi reformistleri

¹⁰⁷⁴ Anoushiravan Ehteshami ve Mahjoob Zweiri, *Iran and the Rise of Its Neoconservatives, The Politics of Tehran's Silent Revolution*, I.B. Tauris, 2007, s.74

kendi iç sorgulamalarına ve başarısızlığın nedenlerini gözden geçirmeye yöneltmiş, ancak nedenler üzerinde uzlaşmaya varılamamış ve bu da daha ılımlı ve daha aşırılıkçı diğer reformcular arasında içsel bir çatışmaya neden olmuştur. Daha uça yer alan reformistlerin bir kısmı temelden bir sistem değişikliği talep etmiş ve bu nedenle ‘yapısal/sistemik reformist’ olarak da anılmışlardır.¹⁰⁷⁵ Esasen, hem reform yanlısı Hatemi döneminde hem de pragmatist fikirleriyle öne çıkan Rafsancani döneminde iç politikanın yanı sıra dış politikada da arzu edilen neticelerin elde edilememesinde, İran’da mevcut sistem ve anayasal düzenin muhafazakâr İslam’ı destekler nitelikler arz etmesinin payı büyük olmuştur.¹⁰⁷⁶ Reformcu yaklaşım, rejim için tehlike olarak algılanmakta ve toplumun muhafazakar kesimlerince de çoğu kez karşı durulan bir anlayışı ifade etmektedir. Dolayısıyla bu anlayış yapısal anlamda kendine alan yaratmakta ve nihayetinde çoğunluk desteği gerektiren hamlelerde başarı sağlamakta güçlükler yaşamaktadır. Bu bağlamda, Ahmedinejad’ın seçim zaferinde pek çok faktörle birlikte toplumda var olan sosyoekonomik adaletsizlikteki artış ve reformistlerin toplumun alt kesimlerini temsil etmediği ve elitist bir tavır sergilediğine dair fikirler de son derece etkili olmuştur.

Daha pragmatik ve reformist cumhurbaşkanlarının ardından yeni muhafazakâr bir kişilik olan Mahmud Ahmedinejad’ın seçimleri kazanması, Humeyni’nin ölümü sonrası daha ılımlı ve reformist yönetimlerin işbaşında olduğu İran’da yeni bir sayfa açıldığı izlenimi oluşturmuştur. Ahmedinejad’ın seçim zaferi sonrasında, devrimsel işleyişte reform ihtiyacını savunanlar ve karşıtları arasındaki cepheleşme baki kalmakla birlikte, buna İran’ın kimliğine dair yeni tartışmalar da eklenmiştir.¹⁰⁷⁷ Dış politika anlayışı kendinden önceki yönetimlerin ılımlı çizgisinden uzak olan Ahmedinejad, cumhurbaşkanlığı süresince izlediği dış politikada gerek söylem gerekse eylemleri yönünden görece daha çatışmacı bir tutum içerisinde olmuştur. Örneğin, Ahmedinejad İsrail’in haritadan silinmesi gerektiğinden söz eden ve yanı sıra Yahudi soykırımını reddeden açıklamalarıyla¹⁰⁷⁸ oldukça sert bir söylem tarzı benimsemiştir. Bu durum başta İsrail ve ABD’nin yoğun tepkisini beraberinde getirmiş ve ardından İsrail, İran’ın kendi varlığı için bir tehdit unsuru oluşturduğunu ifade eden açıklamalarını yoğunlaştırırken, ABD de İran’a karşı tavrını daha da sertleştirmiştir.

Ahmedinejad, cumhurbaşkanlığına seçildiği 2005 yılı içerisinde bir davet nedeniyle bulunduğu Bursa’da Humeyni’nin Şah tarafından sürgün edildiği yıllarda kaldığı evi de ziyaret etmiş ve Bursa’daki ziyareti esnasında yaptığı konuşmada da ABD gibi küresel güçlerin çeşitli şekillerde küresel ekonomiyi yönlendirdiği ve diğer pek çok milleti ekonomik açıdan zora sokan hamlelerde bulunduğu söz ederek, “[m]illetler bir araya gelirlirse şeytan ve şeytani güçler hiçbir şey yapamazlar. Ve size şu müjdeyi vereyim ki, şeytanın ölümü ve milletlerin vahdeti yakındır” ifadelerini kullanmıştır.¹⁰⁷⁹

---

¹⁰⁷⁵ Hunter, **Iran Divided**, s.172-193

¹⁰⁷⁶ Hunter, “Iran, Islam, and the Struggle for Identity and Power”, s.39

¹⁰⁷⁷ Hunter, **Iran Divided**, s.179

¹⁰⁷⁸ The Guardian, “Holocaust a myth, says Iranian President” (14 December 2005)
<https://www.theguardian.com/world/2005/dec/14/iran.secondworldwar> (11 Nisan 2019)

¹⁰⁷⁹ Gündem Bursa, “Ahmedinejad Bursa’da! Şeytan’ın Ölümü Yakındır...”, 27 Şubat 2015;
<http://www.gundembursa.com/haber/ahmedinejad-bursa-da-seytanin-olumu-yakindir-109342.html> (23.08.2019); Ulusal Kanal, “Ahmedinejad Bursa’da konuştu: Amerika milletlerin cebini boşaltmakla...”, 28 Şubat 2015

Bununla birlikte, Ahmedinejad döneminin başlıca söylemlerini sosyoekonomik adalet ve devrimin kurucu ideallerine dönüş oluşturmuştur. Dış politikada, emperyalizm karşıtı mücadele ve devrimsel dış politik tavrın sürdürülmesi meseleleri üzerine yoğunlaşmıştır.¹⁰⁸⁰ Bu dönemde kendisine ABD ve İran arasında yeniden olumlu ilişki tesis edilip edilemeyeceğine dair bir soru yöneltilen Ahmedinejad, İran'ın ABD'de dahil herkesle iyi ilişkilere sahip olabileceğini belirtmiş, fakat bu ilişkilerin bir ön koşul olarak adil ve ayrıca hakkaniyete ve karşılıklı saygıya dayalı olması gerektiğini söylemiştir.¹⁰⁸¹ Bu doğrultuda, 2006 yılı içerisinde Ahmedinejad tarafından ABD başkanı George W. Bush'a daha adil bir dünyanın gereklerini sorgulayan ve küresel barış ve huzur mesajı veren bir mektup gönderilmiştir.¹⁰⁸² Bu mektup, 1979 devrimi sonrasında yaşanan Rehine Krizi meselesinin ardından iki ülke arasında başkanlık düzeyinde kurulan kamuya açık ilk doğrudan temas girişimi olarak nitelendirilmişse de Bush yönetimi bu mektuba olumlu bir geri dönüş sağlamamıştır. Ahmedinejad, cumhurbaşkanlığı vazifesinde bulunduğu 2006 yılı içerisinde Papa'ya da bir mektup yazmış ve bu mektubun içeriği tam açıklanmamış olsa da İran resmi haber ajansının ifadesine göre, mektubun içeriğini uluslararası sistemde var olan adaletsizlikler ve buna ilişkin dinler arası iş birliği önerisi oluşturmuştur.¹⁰⁸³

Bilindiği üzere, 1979 devriminden sonra yaşanan pek çok gelişme, rejimi özellikle ekonomik alanda zora sokmuştur. Bununla birlikte, devrimden sonra meydana gelen Rehine Krizi, İran'ın devrim ertesinde uğradığı ekonomik yaptırımların da başlangıcını oluşturmuştur. Bu yaptırımlar İran-Irak Savaşı esnasında da sürdürülerek İran'ın savaştaki galibiyetinin önündeki en önemli engellerden biri olmuştur. Devrim ertesi süreçte keskin söylemlerin yer verildiği bir politik söylem tarzının benimsenmiş olması, ülkeye yabancı yatırımların gelmesini önleyerek ve yerli sermayenin yurt dışına gitmesine sebebiyet vererek İran adına olumsuz bir durum yaratmıştır. Tüm bu gelişmeler dış politik eylemlerin ekonomi üzerinde yarattığı kötü etkiyi gözler önüne sermiştir. Ahmedinejad döneminde dış politikada benimsenen çatışma dili de ekonominin kötü gidişatını oldukça beslemiştir. Bununla birlikte, bir yandan 2008 yılında dünya genelinde etkili olan ekonomik sorunlar ve yanı sıra petrolün varil fiyatında yaşanan azalma ve aynı zamanda İran'a karşı uygulanmakta olan yaptırımların İran ekonomisi üzerinde yarattığı olumsuz etkiler de Ahmedinejad döneminin sert söylemlerinde etkili olmuştur.¹⁰⁸⁴ Dolayısıyla, İran için uzun süreden beri vaat edilen ekonomik kalkınma Ahmedinejad döneminde de sağlanamamıştır. Bu başarısızlığın çeşitli sebepleri

---

<https://www.ulusal.com.tr/gundem/ahmedinejad-bursa-da-konustu-amerika-milletlerin-cebini-bosaltmakla-h51394.html> (23.08.2019)

¹⁰⁸⁰ Mehr Haber Ajansı, "Aşırı cerenyalara karşı Müslüman Ülkelerin Birliği Önemli", 27 Aralık 2010
<https://tr.mehrnews.com/news/1218928/Aşırı-cereyalara-karşı-müslüman-ülkelerin-birliği-önemli> (28.02.2019)

¹⁰⁸¹ The New York Times, "An Interview With President Mahmoud Ahmadinejad", 26 Sept. 2008,
<https://www.nytimes.com/2008/09/26/world/middleeast/26iran-transcript.html?searchResultPosition=4> (16 Ekim 2019)

¹⁰⁸² The New York Times, "Iranian President Writes Letter to Bush", 8 May 2006,
<https://www.nytimes.com/2006/05/08/world/middleeast/08cnd-iran.html> (09.08.2019); Yakın Doğu Haber,
"Ahmedinejad'ın Bush'a gönderdiği mektubun metni", 10.05.2006,
http://www.ydh.com.tr/HD383_ahmedinejad-in-bush-a-gonderdigi-mektubun-metni.html (09.08.2019)

¹⁰⁸³ Mehr News Agency, "Ahmedinejad'dan Papa'ya mektup", 28 Aralık 2006,
<https://tr.mehrnews.com/news/427980/Ahmedinejad-dan-Papa-ya-Mektup> (09.10.2019)

¹⁰⁸⁴ Hunter, **Iran Divided**, s.186

bulunmakla birlikte, çatışmacı ve kışkırtıcı bir dış politika izlenmesi¹⁰⁸⁵ ekonomideki olumsuz gidişatin durdurulması noktasında faydalı bir tercih olmamıştır.

Akbarzadeh ve Barry'e göre, Ahmedinejad dönemi anti emperyalizm, anti kapitalizm, İranlılık ve ulusal istisnacılık, Şii eskatoloji gibi çeşitli temaların birleşimini ifade etmektedir. Yanı sıra, İran'ın eski Sovyet coğrafyasında yer alan ülkelerle kurduğu ilişkilerde genel olarak ortak tarih ve kültür vurgusuna yer verme anlayışı Ahmedinejad döneminde de sürdürülmüştür.¹⁰⁸⁶ Bu dönem, İran'ın bölgedeki mevcut konumuna, gücüne ve başarısına vurgu yapmak suretiyle ülkeyi ötekiler karşısında yüceltici bir biçimde devlet kademesinden yapılan açıklamalar oldukça dikkat çekmiştir.¹⁰⁸⁷ Bu dönemde çeşitli siyasilerin Afganistan'a ilişkin yaptıkları açıklamalarda sıklıkla iki ülkenin paylaştığı ortak tarih ve dini inanca değindikleri ve ortak çıkar vurgusu yaptıkları görülmektedir.¹⁰⁸⁸ Örneğin, Ahmedinejad döneminde dış işleri bakanlığı görevinde bulunan Manuçehr Muttaki 2010 yılında verdiği bir mülakatta Afganistan'ı kastederek, iki ülkenin paylaştığı ortak tarih ve dini inancın ortak çıkarları gerektirdiğini ifade etmiştir.¹⁰⁸⁹ İran Ulusal Güvenlik Konseyi sekreteri Celili'nin açıklamasında da benzer ifadeler yer verilmiştir.¹⁰⁹⁰ Bu dönem, kimliğe ilişkin İranlılık bileşeninin sıklıkla vurgulandığı bir evredir. Aynı zamanda, rejime ilişkin dini bileşenlerin hem iç politikada hem de dış politikada vurgulanması yoluyla kimliğinin İslamcı yönünün de ön planda tutulduğu görülmektedir.

Yönetimi süresince daimî bir şekilde İran'ın sultacı ve emperyalist güçlerin sömürü düzenine karşıtlığını vurgulayan Ahmedinejad, Ekim 2010 tarihinde Bolivya Cumhurbaşkanı ile görüşerek, halihazırda yaşanmakta olan dönemin emperyalizmin gücünün en fazla azaldığı dönem olduğunu ifade etmiş ve bu durumun fırsat bilinerek "bağımsız ülkeler cephesinin güçlendirilmesi" yönünde çaba sarf edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. "(B)ağımsız ülkelerin birbirine yakınlaşması ve diyalog içerisinde olması, emperyalistlerin komploları karşısında daha az zarar görmesine yol açar" diyen Ahmedinejad, emperyalizm karşısında 'direniş cephesinin' gücünün artırılması lüzumunun altını çizmiştir.¹⁰⁹¹ Ahmedinejad, Kasım 2010 tarihli bir konuşmasında "İran milletinin büyüklüğü ve

---

¹⁰⁸⁵ Örnekler için bkz.: Mehr Haber Ajansı, "Ahmedinejad'dan 5+1 Ülkelerine Tavsiye", 28 Aralık 2010, <https://tr.mehrnews.com/news/1219731/Ahmedinejad-dan-5-1-ülkelere-tavsiye>; Mehr Haber Ajansı, "Tuğgeneral Vahidi: Terörizm Üçgeni ABD, İngiltere ve İsrail", 29 Aralık 2010, <https://tr.mehrnews.com/news/1220220/Terörism-in-üçgeni-ABD-İngiltere-ve-İsrail>

¹⁰⁸⁶ Akbarzadeh ve Barry, a.g.e., s.616-618

¹⁰⁸⁷ İlgili bir örnek için bkz.: Mehr Haber Ajansı, "Velayeti: İran bölgenin bir numaralı gücüdür", 22 Nisan 2013, <https://tr.mehrnews.com/news/1820461/Velayeti-İran-bölgenin-bir-numaralı-gücüdür> (12.09.2019)

¹⁰⁸⁸ Mehr Haber Ajansı, "Afganistan Halkı Yabancı Güçlerin Bulunmasına Tahammül Etmeyecek", 17 Kasım 2010, <https://tr.mehrnews.com/news/1193727/Afganistan-halkı-yabancı-güçlerin-bulunmasına-tahammül-etmeyecek> (08.10.2019); Mehr Haber Ajansı, "Mutteki, Burhaneddin Rabbani İle Görüştü", 21 Kasım 2010, <https://tr.mehrnews.com/news/1195330/Mutteki-Burhaneddin-Rabbani-ile-görüştü> (08.10.2018); Mehr Haber Ajansı, "Afganistan İşleri Kendi Halkına Devretmeli", 21 Kasım 2010, <https://tr.mehrnews.com/news/1195715/Afganistan-ın-işleri-kendi-halkına-devretmeli> (08.10.2018)

¹⁰⁸⁹ Shahram Akbarzadeh, "Iran's Policy towards Afghanistan: In the Shadow of the United States", *Journal of Asian Security and International Affairs*, 1(1), 63-78, 2014, s.67

¹⁰⁹⁰ Mehr Haber Ajansı, "Celili'den Afganistan'ın Sürdürülebilir Güvenliğine Vurgu", 15 Kasım 2010, <https://tr.mehrnews.com/news/1192038/Celili-den-Afganistan-ın-sürdürülebilir-güvenliğine-vurgu> (10.03.2019)

¹⁰⁹¹ Mehr Haber Ajansı, "Ahmedinejad ve Morales; Emperyalist güçler karşısında direniş cephesi güçlendirilmeli", 27 Ekim 2010,

onuru[nun] dünya çapında ün kazandığını”, İran milletinin sahip olduğu fedakarlık duygusunun müstekbirlere diz çöktürdüğünü ve bir gün müstekbir milletlerin İran’ın yardımına muhtaç hale geleceğini söylemiştir.¹⁰⁹² Ahmedinejad döneminde İslami Şura Meclisi Başkanlığı görevinde bulunan Ali Laricani, Afrika ülkeleri ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi maksadıyla bir görüşme gerçekleştirmiş ve bu esnada yapmış olduğu açıklamalarda “İslami devrimin stratejisinin sömürgeci ve emperyalist ülkelere karşı dünya mazlumlarının yanı sıra Afrika milletlerini savunmak olduğunu” ifade etmiştir.¹⁰⁹³ Ahmedinejad “bugün Ortadoğu ve dünya’da İran’ın katılımı olmaksızın hiçbir sorun çözülemez” ifadelerini kullanmıştır.¹⁰⁹⁴ Ayrıca, “ahlaksız dünyadan kurtulmak isteyen dünya milletlerinin İran milletinin davranış, kültür, inanç ve iradesine doğru yöneldiğini” söyleyerek, İran’ın dünya milletleri açısından son derece önem arz ettiğini ifade etmiştir.¹⁰⁹⁵ Dolayısıyla, bu dönemde bir yandan İran’ın hegemonya karşılığına ilişkin tavrı vurgulanırken, öte yandan kimliğinin imparatorluk mirasçılığı bileşeninden ileri gelen büyüklenmeci yaklaşımını da içerir biçimde, İran’ın uluslararası sistemin işleyişi ve adil bir dünya düzeninin kurulması açısından ne denli önemli bir role sahip olduğunun altının çizilmesine gayret edilmiştir.

Ayrıca, bu dönemde İran’ın sahip olduğu meydan okuyucu tavır ve sert üslup tarzına rağmen, bölge devletlerinin yanı sıra diğer pek çok ülke ile ikili ilişkilerinin sürdürülmesi ve geliştirilmesine gayret edildiği gözlenmektedir. Bu bağlamda, Ahmedinejad döneminde Ermenistan ve İran ikili ilişkileri de olumlu seyretmiştir. Ahmedinejad bizzat yapmış olduğu açıklamada; “İran, her alanda Ermenistan’la ilişkilerin geliştirilmesinden yanadır” ifadesini kullanmıştır.¹⁰⁹⁶ Azerbaycan ve Ermenistan arasında süregelen Dağlık Karabağ meselesine ilgisini muhafaza eden İran yönetimi, her iki ülkeyle de ilişkilerini olumlu bir biçimde ilerletme gayretine de devam etmiş ve meselelerin çözümüne destek olma arzusunun sürdüğünü tekrarlamıştır.¹⁰⁹⁷ Bununla birlikte, İran 2005 yılı içerisinde Şangay İş birliği Örgütü’ne gözlemci statüsünde dahil olmayı başarmıştır. Ancak, 2008 yılı içinde tam üyelik başvurusunda bulunduysa da örgütün üyeliğe dair olumlu açıklamalarına karşın BM yaptırımlarından ötürü örgüte üyeliği kabul edilmiş değildir.¹⁰⁹⁸ Ahmedinejad, cumhurbaşkanlığı döneminde pek çok Güney Amerika ülkesine ziyarette bulunmuş ve bu ülkelerle

---

<https://tr.mehrnews.com/news/1179261/Emeryalist-g%C3%BC%C3%A7ler-kar%C5%9F%C4%B1s%C4%B1nda-direni%C5%9F-cephesi-g%C3%BC%C3%A7lendirilmeli> (08.12.2019)

¹⁰⁹² Mehr Haber Ajansı, “Müstekbirler Bir Gün İran Milletinin Yardımına Muhtaç Olacaklar”, 6 Kasım 2010, <https://tr.mehrnews.com/news/1186023/M%C3%BCstekbirler-bir-g%C3%BCn-%C4%B0ran-milletinin-yard%C4%B1m%C4%B1na-muhta%C3%A7-olacaklar> (08.05.2019)

¹⁰⁹³ Mehr Haber Ajansı, “Laricani: İslami devrimin stratejisi dünya mazlumlarını savunmaktır”, 9 Kasım 2010, <https://tr.mehrnews.com/news/1188434/%C4%B0slami-devrimin-stratejisi-d%C3%BCnya-mazlumlar%C4%B1n%C4%B1-savunmakt%C4%B1r> (09.11.2019)

¹⁰⁹⁴ Mehr Haber Ajansı, “Ahmedinejad: İran’sız Ortadoğu ve Dünya’da bir sorun çözülemez”, 12 Kasım 2010, <https://tr.mehrnews.com/news/1190014/%C4%B0ran-s%C4%B1z-Ortado%C4%9Fu-ve-D%C3%BCnya-da-bir-sorun-%C3%A7%C3%B6z%C3%BClmez> (03.11.2019)

¹⁰⁹⁵ Mehr Haber Ajansı, “Ahmedinejad: İran’ın İnşası İnsanoğlu Toplumunu Kurtaracak”, 2 Kasım 2010, <https://tr.mehrnews.com/news/1183544/%C4%B0ran-%C4%B1n-in%C5%9Fas%C4%B1-insano%C4%9Flu-toplumunu-kurtaracak> (05.12.2019)

¹⁰⁹⁶ Mehr Haber Ajansı, “İran ve Ermenistan İlişkileri Giderek Gelişiyor”, 30 Nisan 2012, <https://tr.mehrnews.com/news/1589031/İran-ve-Ermenistan-ilişkileri-giderek-gelişiyor> (15.03.2019)

¹⁰⁹⁷ Mehr Haber Ajansı, “Karabağ krizinin giderilmesine yardımcı olmaya hazırız”, 30 Nisan 2013, <https://tr.mehrnews.com/news/1820949/Karabağ-krizinin-giderilmesine-yardımcı-olmaya-hazırız> (02.04.2019)

¹⁰⁹⁸ Sputnik News, “Şanghay İş birliği Örgütü’nün Gözü İran’da”, 15 Aralık 2015, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201512151019686374-sangay-isbirligi-iran/> (11.01.2020)

ilişkilerin gelişmesine önem vermiştir. Örneğin, 2013 yılı Nisan ayında, yeni seçilen Venezuela cumhurbaşkanının yemin törenine katılmıştır. Bu ziyarete ilişkin süreçte iki ülkenin stratejik ilişkilerine vurgu yaparak, diğer Latin Amerika ülkeleri açısından da örnek teşkil ettiğini ifade etmiştir.¹⁰⁹⁹ Ayrıca, Japonya ile de ikili ilişkilerin geliştirilmesi yönünde istekli olunmuş¹¹⁰⁰ ve yanı sıra Rusya ile karşılıklı ilişkilerin güçlenmesi arzusu da dikkat çekmiştir.

3.3.4.1. Muhafazakâr/Milliyetçi Söyleme Dönüş

Ahmedinejad'ın işbaşı yapmasıyla birlikte, devrimin ilk zamanlarındaki söylem büyük ölçüde yeniden canlandırılmıştır ve bu durum İran dış politikasına da yansımıştır. Fakat yine de Ahmedinejad dönemi İslam öncesi İran'ına atıflar ve milliyetçi söylemlerde bulunmak suretiyle Humeyni döneminin politik yaklaşımından farklılaşmıştır. İslamcılığı ön planda tutan muhafazakâr kesime göre, İran'ın İslam öncesi dönemi cehalet ve karanlık çağı olduğu için İslam öncesi İran medeniyetini yüceltmek sorunlu bir durumdur. Bu nedenle yeni muhafazakâr olarak nitelendirilen bir anlayışın sahibi olan Ahmedinejad'ın İran milliyetçisi söylem ve girişimleri milliyetçilikle suçlanmasına ve din adamları kitesinin yoğun eleştirilerine maruz kalmasına yol açmıştır. Çünkü Pehlevi dönemini çağrıştıran milliyetçi eğilimler İslam'ın İran'daki toplumsal konumuna ve rejimin varlığına tehdit olarak görülmüştür. Ahmedinejad'a göre ise, İran daima büyük bir medeniyettir ve buna karşı çıkmak İran'ın İslam öncesi kültür ve medeniyetini yok saymaktır. O'na göre, İran mevcut Şii-İslam inancını, yani gerçek İslam'ı bu üstün kültür ve medeniyetinin etkisiyle seçmiştir.¹¹⁰¹ Dolayısıyla, Ahmedinejad'ın anlayışına göre, İrancılık ve İslamcılığa ilişkin kimliksel unsurlar bir arada ve uyum içinde var olması gereken bir yapıyı ifade eder. Keza, ilgili kısımda yer verildiği üzere, aynı anlayış Hatemi'nin söylemlerinde de göze çarpar. Bu anlayışa göre, bu iki unsur birbirine karşıt olmaktan ziyade birbirini bütünler özelliktedir. O'nun bu düşüncesi hem iç politikaki hem de dış politika alanındaki eylem ve söylemlerine yansımıştır.

Ahmedinejad'ın görevde olduğu 2010 yılında Nevruz kutlamalarının antik Pers şehri Persepolis'te kutlanması kararlaştırılmıştır. Nevruz'u özel bir gün olarak anan ülkelerin devlet yetkilileri de bu kutlamalara davet edilmiştir. Özellikle kutlamanın Persepolis'te yapılması fikri, İranlı din adamları ve muhafazar kitle tarafından ciddi bir tepkiyle karşılanmıştır. İslam öncesi bir gelenek olan Nevruz İran'da her ne kadar yaşatılıyorsa da bu kutlamalar kimliğin İslami yönüyle ilişkilendirilecek biçimde devrim rehberinin önderliğinde ve çoğunlukla Şii-İslam inancı açısından kutsal bir öneme sahip olan İmam Rıza türbesi gibi mekanlarda yapılmaktadır. İslam öncesi geleneklerinden olan ve İrancılık kimliği adına önem arz eden Nevruz gibi özel günlerde, resmi anmanın Şiilikle özdeşleşmiş bir mekânda yapılması son derece dikkate değer bir durumdur. Devrim rehberi Nevruz'a ilişkin konuşmalarında, ABD başta olmak üzere İran düşmanlarının ülkenin olumlu gidişatına engel olma planlarından ve bununla ne şekilde başa çıkılması gerektiğinden söz ederek hem devrim ilkelerinden olan hem de bir kimliksel unsur olarak bahsettiğimiz hegemonya karşıtlığının ve müstekbir/mustazaf ayrımının da altını çizmeye gayret etmektedir. Örneğin, devrim

¹⁰⁹⁹ Mehr Haber Ajansı, "Ahmedinejad Venezuela'ya gitti", 19 Nisan 2013, <https://tr.mehrnews.com/news/1820298/Ahmedinejad-Venezuela-ya-gitti> (09.12.2019)

¹¹⁰⁰ Mehr Haber Ajansı, "İran nükleer konuda NPT çerçevesinde hareket ediyor", 9 Nisan 2012, <https://tr.mehrnews.com/news/1572208/İran-nükleer-konuda-NPT-çerçevesinde-hareket-ediyor> (30.07.2019)

¹¹⁰¹ Hunter, "Iran, Islam, and the Struggle for Identity and Power", s.12-39

rehberi Hamaney’in 2017 yılı Nevruz törenlerine ilişkin yaptığı konuşmada; “dünya üzerinde hiçbir ülke İran kadar petrol ve doğalgaz kaynağına sahip değildir, bu yüzden başta ABD olmak üzere sulta düzeninin gözü daima ülkemizin üzerindedir. Bu onların büyük rüyasıdır, fakat bu rüyayı kendileriyle beraber mezara taşıyacaklar (...) İnkılap öncesi [askeri] alanda ABD’ye bağlı olan İran, günümüzde düşmanın gözünü bile vurabilecek güce sahiptir ve bu da onları sinirlendiriyor”¹¹⁰² ifadeleri yer bulmuştur. Bir başka örnek vermek gerekirse, Hamaney 2013 Nevruz’unda yaptığı bir açıklamada ise, İsrail ve Birleşik Krallığı eski düşmanlar olarak tanımlarken her ikisinin de küçük ve Amerikalılara hizmet eden ülkeler olduklarını belirtmiş ve bu ülkeler için fino köpeği benzetmesinde bulunmuştur.¹¹⁰³ Ahmedinejad’ın Nevruz konuşmalarında ise, İran’ın tarihi geçmişi ve kültürel zenginliğine daha fazla yoğunlaşmıştır. Örneğin, Ahmedinejad 2011 Nevruz mesajında “İran tarihinin mirasının, tevhit, adalet, güzellik ve sanatla dolu olduğunu belirtilerek, bu yönde İran’ın en zengin kültürünün de Nevruz olduğu[nu]” ifade etmiştir.¹¹⁰⁴

Ahmedinejad, cumhurbaşkanlığı görevinde bulunduğu 2013 yılı Şubat ayında İslam Devrimi yıldönümü anma töreni nedeniyle bir konuşma yapmış ve bu konuşmada İran, İran ulusu, İran halkı gibi sözcüklere daha sık yer vermiş olduğu fakat aynı konuşmada yeterince İslam vurgusu yapmadığı için muhafazakar kesimin ciddi tepkisine maruz kalmıştır.¹¹⁰⁵ Ahmedinejad, İran kimliğinin İslami yönüne vurgu yapmanın yanı sıra İrani anlayışı da öne çıkaran söylem ve eylemlerinden ötürü sıklıkla muhalif tepkilerle karşılaşmıştır. Bu dönemde, Pers milliyetçiliğinin canlandırılması ve Aryan kimliğinin sıklıkla vurgulanması suretiyle İranlılık olgusunun altının çizilmesi söz konusu olmuştur.¹¹⁰⁶ Örneğin, Ahmedinejad’ın Pers geçmişini vurgular şekilde ünlü Hüsrev Silindiri (Cyrus Cylinder)¹¹⁰⁷’ni sergilenmek amacıyla ülkeye getirtmesi ve sergi açılışı esnasında yaptığı konuşma, muhafazakâr kitlenin tepkisine yol açmış olan önemli bir gelişme olarak burada anılabilir. Öte yandan Ahmedinejad cumhurbaşkanlığı süresince, Şii’likte önemli bir yeri bulunan Hz. Mehdi ile doğrudan temasta olduğuna sıklıkla vurgu yapmıştır. Bu mesele ise hem rehberlik makamı nezdinde ve hem de geleneksel muhafazakâr kitle arasında tepkiye sebep olmuştur.¹¹⁰⁸ Bu dönem, iktidar cephesi yetkilileri tarafından ‘Mehdi dönemi’ olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Örneğin, iktidarın önemli isimlerinden Esfandiyar Rahim Mashai, ‘Tanrı’nın İslam’ı Araplara vermiş olmasına rağmen onun gerçek özünü İranlıların korumuş olduğunu’ söylemiş ve Mehdi döneminin başladığını

¹¹⁰² Mehr Haber Ajansı, “Düşmanın Önceliği Ekonomik Alandır”. 21 Mart 2017, <https://tr.mehrnews.com/news/1863811/Düşmanın-önceliği-ekonomik-alandır> (11.03.2018)

¹¹⁰³ Akbarzadeh ve Barry, a.g.e., s.620

¹¹⁰⁴ Mehr Haber Ajansı, “Ahmedinejad’dan Nevruz Açıklaması”, 21 Mart 2017, <https://tr.mehrnews.com/news/1277149/Ahmedinejad-dan-Nevruz-açıklaması> (11.03.2019)

¹¹⁰⁵ Hunter, **Iran Divided**, s.228; Bahsi geçen konuşma için bkz: Mehr Haber Ajansı, “İslam İnkılabı İlahi ve İnsani Ülküler Doğrultusunda Bir Harektir”, 11 Şubat 2013, <https://tr.mehrnews.com/news/1813868/İslam-inkılabı-ilahi-ve-insani-ülküler-doğrultusunda-bir-harektir>, (29 Mart 2019)

¹¹⁰⁶ Clark, a.g.e., s.82-99

¹¹⁰⁷ Detaylı bilgi için bkz. The British Museum, “The Cyrus Cylinder”, https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=327188&partId=1 (29 Eylül 2019)

¹¹⁰⁸ On ikinci imam olan Hz Mehdi’nin gayba uğramasından sonra, bir süre boyunca dört naibin imamın mesajlarına aracılık etmeyi sürdürdüğüne inanılır. ‘Gaybet-i suğra’ olarak anılan bu döneme ‘küçük gaybet’te denmektedir. Bu dönemin bitiminden başlayarak imamın yeryüzünde adaleti sağlamak için geri dönüşüne dek süregelen evreye ise ‘gaybet-i kübra’ yani ‘büyük gaybet’ denir. Bu dönemde bir aracının gönderilmesi söz konusu değildir. Daha detaylı açıklama için bkz. Algar, **Religion and State**, s.3

kastederek ‘İslam’da yeni bir dönemin vuku bulduğunu’ ifade etmiş, bu gelişme ise pek çok kesimden tepkilere neden olmuştur.¹¹⁰⁹

Kısacası, bu dönemde bir yandan İrancı anlayış ve İran-zamin olgusu üzerinden politika geliştirilmeye çalışıldığı gözlenirken öte yandan İslam birliğine ve dayanışmasına yapılan vurgu da benzer şekilde ön plana çıkarılmıştır. Bu süreçte yalnızca Şii Müslümanlarla değil tüm İslam coğrafyasıyla diyalog geliştirilmesi anlayışı mevcut olmuştur. İran, daha sonraki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de bölgede kendi yararına olacak biçimde Şiilik üzerinden bir dayanışma yaratmanın yollarını aramıştır. Sünni olan kitlelerle ise müstekbir/mustazaf ayrımı ve emperyalizm karşıtlığı vurgusu üzerinden bir özdeşlik kurmaya çalışmıştır. Bunun İran için ilkesel bir mesele olduğu zaman zaman önemli devlet yetkililerince vurgulanmıştır.¹¹¹⁰ Örneğin, Ahmedinejad bu anlayışı yansıtan bir açıklamasında, “Müslüman ülkeler arasında ilişkiler ne kadar gelişirse İslam ümmeti arasında vahdet de o kadar güçlenir” ifadelerine yer vermiştir.¹¹¹¹ Dolayısıyla, Ahmedinejad dönemi İrancılık vurgusunun ön plana çıkmasından ötürü Pehlevi döneminin kimliksel anlayışıyla özdeşlikler taşısa da öte yandan bu dönemden farklı olarak kimliğin İslami bileşenlerinin de vurgulanması ve meydan okuyucu dış politika söylemlerdeki artış bakımından Humeyni dönemiyle de özdeşliklere sahip olmuştur.

3.3.4.2. Dünden Bugüne Ötekileştirilen İsrail

İran dış politikasında Rafsancani ve Hatemi dönemleri ile birlikte ortaya çıkan ılımlılılaşmaya rağmen, her iki döneme de sirayet etmiş olan ve rejim ilkelerinden ileri gelen mutlak karşıtlık politikaları da söz konusudur. Bunların başında bilhassa mevcut İsrail rejimine ve rejimin uygulamalarına ilişkin karşıtlık yer almaktadır. Esasen, Perslerin Yahudi topluluğuyla teması oldukça gerilere uzanmaktadır¹¹¹² ve bu temasın Yahudilerin modern öncesi tarihinde son derece önemli bir yerleri vardır.¹¹¹³ Bununla birlikte, özellikle 1947 yılını izleyen evrede İsrail devletinin ortaya çıkması süreçleri, küresel ve bölgesel açıdan olduğu kadar İran açısından da yeni bir durum ortaya çıkarmıştır. Pehlevi Hanedanlığı süresince genel olarak ülkenin dini karakterini ön plana almaksızın gerçekleştirilen dış politika uygulamalarının istisnalarından biri de 1948 yılında Filistin topraklarında İsrail devletinin kurulması ile neticelenen süreçte, İran’ın dini hassasiyetlerinden ötürü

¹¹⁰⁹ Robert Tait, “Iranian President's New 'Religious-Nationalism' Alienates Hard-Line Constituency”, **Payvand**, 19.08.2010, <http://www.payvand.com/news/10/aug/1184.html> (20.04.2019)

¹¹¹⁰ Mehr Haber Ajansı, “İstanbul konferansının adı İsrail’e “rüşvet verenler” konferansıdır”, 3 Nisan 2012.

<https://tr.mehrnews.com/news/1567760/İstanbul-konferansının-adi-İsrail-e-rüşvet-verenler-konferansıdır> (16.04.2019)

¹¹¹¹ Mehr Haber Ajansı, “Ahmedinejad: ‘İslam ümmetinin geleceğinde İslam Ülkelerinin Çok Ağır Sorumlulukları Var’”, 27 Aralık 2006,

<https://tr.mehrnews.com/news/427505/Ahmedinejad-%C4%B0slam-%C3%9Cmmetinin-Gelece%C4%9Finde-%C4%B0slam-%C3%9Cikelerinin-%C3%87ok> (07.11.2019)

¹¹¹² Smith, binlerce yıl geriye uzanan bu olumlu temas evresinden şu şekilde söz eder: “Yahudilerin Pers ve Helen nüfuzu altına girdiği devreler olan Ahemeni hanedanı ile Ptolemaios hanedanının Yahudi tarihi bakımından belli bir anlamı vardır. İran Kralı Keyhüsrev İ.Ö. 539’da Babil’i zapt ederek Babililerin sürgüne yolladığı Yahudilerin Kudüs’e geri dönerek eski cemaat yaşamlarını özyönetim şeklinde yeniden tesis etmelerine izin vermişti. Her ikisi de İran sarayında görevli olan Ezra ve Nehemya da sürgünden Filistin’e geri dönenler arasındaydı ve önce Nehemya ardından da Ezra, reformcu uygulamalarıyla Yahudi dinî yaşamını yeniden örgütlediler. Hellenistik Ptolemaios döneminde de İran döneminde tesis edilen bu dirlik devam etti...” Bkz.: Smith, **Milli Kimlik**, s.83

¹¹¹³ Me’mun Kewaan, **İran Yahudileri**, Mana Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Ekim 2017, s.23-25

Filistin devleti lehine oy kullanmış olmasıdır. Bu hamlenin gerekçesi, devam eden süreçte de bir süre boyunca İran'ı İsrail ile açıktan tam bir diplomatik ilişki kurmaktan alıkoymuştur.¹¹¹⁴ Bununla birlikte, ikili ilişkiler kimi zaman gizlilikle de olsa sürdürülmüş, daha sonralarıysa genel itibariyle İsrail'le olan petrol ticareti Pehlevi döneminde oldukça üst seviyelerde seyretmiştir. ABD-İran arasındaki ilişkilerin özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yılları takiben artan gelişimi, İsrail-İran ilişkilerine de olumlu tesir etmiştir. İran'ın İsrail'e yönelik tutumu da çoğu zaman ABD ile ilişkilerine yansıyan bir özelliğe sahip olmuştur.

1979 Devrimi ile birlikte Humeyni'nin görüşleri İran'ın politikasını yönlendiren başlıca faktör olmuş ve İran İsrail ilişkilerinde keskin bir değişim yaşanmıştır. Devrimin hemen ertesinde, 18 Şubat 1979 tarihinde Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) lideri Yaser Arafat İran'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret esnasında Ayetullah Humeyni ile görüşen Arafat "İran devrimi ile Orta Doğu'daki güç dengelerinin tepetaklak olduğunu" belirtmiş ve daha sonra sloganlaşacak olan "Bugün İran, yarın Filistin" cümlesi de bu ziyaret esnasında telaffuz edilmiştir.¹¹¹⁵ İran, Filistin meselesinde daima İsrail'in karşısında yer aldığı ifade eder biçimde oldukça sert açıklamalarda bulunmayı sürdürürken, İsrail ile samimi ilişkiler geliştirmiş olan ABD ise İran'ın bu tavrından hoşnutsuz olmayı sürdürmüştür.

Özetle, Arap coğrafyasında yer alan fakat Arap olmayışlarından ötürü birbirleriyle özdeşlikleri bulunan İran ve İsrail arasında 1979 devriminden önce süregelen ikili ilişkiler, 1948 yılında İsrail devletinin kuruluşundan sonra bir şekilde karşılıklı çıkara dayalı bir biçimde sürdürülmüş ancak 1979 devrimi iki ülke ilişkilerini oldukça sorunlu bir hale getirmiştir. İsrail bir süre İran'daki rejimin geçiciliğine hiç değilse mevcut anlayışın zamanla reel politikte daha örtüşen bir hal alacağına inanmış ve Arap devletlerle yaşadığı husumet karşısında bölgenin Arap olmayan ülkeleri ile yakın ilişki geliştirmenin yollarını aramıştır. Jeostratejik açıdan her iki ülkenin dostane ilişkilere sahip olması gerektiği İsrail makamlarınca da ifade edilmiş, devrim öncesi ilişkilerin korunması ve artırılması niyetine vurgu yapılmıştır. İsrail tarafının bu niyeti bir süre geçerliliğini korumuşsa da özellikle İran Irak Savaşı'nın ardından Irak tehdidinin ortadan kalkması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte taşların yerinden oynaması durumu değiştirmiştir. Doksanlı yıllarla birlikte İsrail tarafının hesapları da farklılaşmış ve Arap komşularıyla ilişkileri normalleştirme yolları ararken mevcut stratejik önemini artıran bir faktör olarak 'İran tehlikesi' vurgusu yapmaya başlamış ve İran'ı terörizm ve aşırıcılık yanlısı küresel bir tehdit olarak lanse etmenin yollarını aramıştır.¹¹¹⁶ Kısacası, devrimden önce İran petrolüne karşılık İsrail silahlarının karşılıklı ilişkide önemli bir etkisi varken, 1979 devrimi ile birlikte bu çıkar ilişkisini görmezden gelen İran ideolojik bir tavra bürünerek İsrail ile ilişkilerini koparmıştır. Başlarda bu durumun geçiciliğine inanan İsrail de zamanla değişen dengelerle birlikte bu düşüncesinden vazgeçmiş ve İran'ın ötekileştirici sertlik yanlısı politik tutumuna net bir şekilde ayak uydurmuştur.

¹¹¹⁴ Hunter, **The Future of Islam**, s.124-125

¹¹¹⁵ James M. Marschall, "Arafat, in Iran, Reports Khomeini Pledges Aid for Victory Over Israeli", **The New York Times**, 19 February 1979, <https://www.nytimes.com/1979/02/19/archives/arafat-in-iran-reports-khomeini-pledges-aid-for-victory-over-israel.html> (05.01.2020)

¹¹¹⁶ Trita Parsi, "Israel-Iranian Relations Assessed: Strategic Competition from the Power Cycle Perspective", **Iranian Studies**, 2005, 38(2), 247-269

Devrimden itibaren İran'ın gözünde 'gayrimeşru' bir devlet olan ve bu nedenle resmi adıyla dahi anılmaya layık görülmeyen İsrail, İran resmi makamları tarafından sıklıkla 'işgalci rejim' ya da 'Siyonist rejim' gibi isimlerle anılmaktadır. Devrimin müstekbir/mustazaf vurgusu üzerinden sıklıkla eleştirdiği İsrail devleti, devrim ile birlikte İslam ümmetinin önderliğine soyunan İran tarafından 'küçük şeytan' ilan edilmiştir. Devrim önderi Ayetullah Humeyni İsrail'i tanımlarken "ümmetin bedeninden söküp atılması gereken kanserli bir tümör" olarak nitelendirmiştir.¹¹¹⁷ Sonrasında aynı niteleme İran'ın mevcut devrim lideri Ayetullah Hamaney tarafından da tekrarlanmıştır. İsrail için "Siyonist rejim ölümcül, kanserli bir büyümeye sahiptir ve bu bölgeye zararlıdır. Kuşkusuz kökünden sökülüp yok edilecektir" ifadelerini kullanan Hamaney bu konuşmasında, İsrail'i bugün için önlenemez biçimde tüm dünya nüfusunu yaşamsal açıdan tehdit eden küresel salgının kaynağı olan Covid-19 adlı virüs ile kıyaslamış ancak aynı konuşmasında İsrail karşıtı görüşlerinin Yahudi karşıtlığı olmadığını da belirtmiştir.¹¹¹⁸

Devrim öncesinde iki ülke arasında belirli ölçüde var olan ilişkiler devrimin ardından tümüyle ortadan kalkmış, Pehlevi döneminde İran'da faal olarak bulunan İsrail'e ait elçilik binası ise 11 Şubat 1979 tarihinde İran'ın yeni rejim taraftarlarınca zapt edilmiş ve Filistinlilere armağan olarak sunulduğu beyan edilerek tabelası "Filistin Elçiliği" şeklinde yeniden düzenlenmiştir.¹¹¹⁹ O günden beri İran devlet kademesinin en üstünde yer alan kişilerden başlayarak 'müstekbir Siyonist İsrail rejimi karşısında çaresiz mustazaf Filistin toplumuna destek açıklamaları' daima sürdürülmüştür.¹¹²⁰ Dolayısıyla İran, uluslararası yaptırımlar da dahil olmak üzere her koşulda Filistin direnişine destek olmayı başlıca görevlerinden biri saymıştır.

Humeyni, bu meseleye ilişkin her barış planının ABD'nin planı olacağını söylemiş ve bu gibi bir plana karşıtlığını sürekli bir biçimde dile getirmiştir.¹¹²¹ İran, İsrail ve Filistin tarafları arasındaki meselenin çözümüne ilişkin uluslararası girişimlerin öncülüğünde zaman zaman ortaya çıkan müzakere süreçlerine de karşı çıkarak bu gibi girişimlerin Filistin'in haklarından mahrum edilmesiyle sonuçlanacağını savunmaktadır. Örneğin, İran'ın üst düzey yetkililerinden Alaeddin Brucerdî'nin konuya ilişkin yaptığı bir açıklamasında, "FKÖ'nün Siyonist rejimle anlaşma yoluna girdiğinden beri, Oslo, Madrid ve Camp David gibi sonuçsuz anlaşmalara imza attığını belirterek her

¹¹¹⁷ David Menashri, "Whither Iranian Politics?: The Khatami Factor", Patrick Clawson vd. (Ed.), **Iran Under Khatami: A Political, Economic, and Military Assessment**, içinde (13-53), A Washington Institute for Near East Policy, 1998.

¹¹¹⁸ Amir Vahdat ve Jon Gambrell, "Iran leader says Israel a 'cancerous tumor' to be destroyed", Associated Press, 22 May 2020, <https://apnews.com/a033042303545d9ef783a95222d51b83> (18.07.2020)

¹¹¹⁹ Tasnim Haber Ajansı, "Dünya Kudüs Günü Nedir Ve Nasıl Ortaya Çıktı", 23 Haziran 2017, <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2017/06/23/1443925/dunya-kudus-gunu-nedir-ve-nasil-ortaya-çıktı> (04.01.2020)

¹¹²⁰ IRNA, "SNSC: Iran to Continue Support to Resistance Groups", 31 Mayıs 2019, <https://en.irna.ir/news/83334586/SNSC-Iran-to-continue-support-to-resistance-groups> (01.01.2020)

¹¹²¹ "نگرشى بر اندیشه‌هاى حضرت امام خمينى(س) / صلح با اشغالگران واقع‌گرایى یا انتحار؟", محمدتقى تقى پور <http://ensani.ir/fa/article/53480/%D9%86%DA%AF%D8%B1%D8%B4%DB%8C-%D8%A8%D8%B1-%D8%A7%D9%86%D8%AF%DB%8C%D8%B4%D9%87-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%AD%D8%B6%D8%B1%D8%AA-%D8%A7%D9%85%D8%A7%D9%85-%D8%AE%D9%85%DB%8C%D9%86%DB%8C-%D8%B3-%D8%B5%D9%84%D8%AD-%D8%A8%D8%A7-%D8%A7%D8%B4%D8%BA%D8%A7%D9%84%DA%AF%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D9%88%D8%A7%D9%82%D8%B9-%DA%AF%D8%B1%D8%A7%DB%8C%DB%8C-%DB%8C%D8%A7-%D8%A7%D9%86%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%B1-> (18.10.2020)

zaman zararlı çıktığını” ifade ettiği görülmektedir.¹¹²² 2010 yılında Filistin-İsrail arasında barış müzakereleri yeniden başladığında, dönemin cumhurbaşkanı Ahmedinejad da bu görüşmeden olumlu bir sonuç çıkamayacağını söylemiş, görüşmeleri yürüten Filistin lideri Mahmud Abbas’ı sert dille eleştirerek, Filistin halkının haklarının temsil edilmediği bu görüşmelerin başarısızlığa mahkum olacağını ifade etmiştir.¹¹²³ İran, İsrail-Filistin meselesinin en doğru şekilde referandum yoluyla çözümleneceğine inanmakta ve dünyanın çeşitli yerlerinde yaşamlarını sürdürmekte olan Filistinlilerin katılımıyla gerçekleştirilecek bir referandum önerisini sürekli bir biçimde tekrarlamaktadır. Devrim rehberi Hamaney konuya ilişkin bir açıklamasında, İsrail’den “(t)arihteki tüm zalimlerin öncüsü” olarak söz etmekte ve Avrupalı ülkeleri İsrail’in aşırılıklarına tepkisiz kalmakla ilgili eleştirmektedir.¹¹²⁴

Kısacası, İran dış politikasında 1979 devrimi sonrasında ortaya çıkan sert politik söylem, her ne kadar özellikle 1989 yılında Humeyni’nin ölümünden sonra yavaş yavaş terkedilmiş olsa da İran kimliğinin daimi ötekisi olan İsrail’e karşı süregelen husumet her dönem aynı katılıkla varlığını devam ettirmiştir. Medeniyetler arası diyalog söylemiyle birlikte İran dış politikası adına en ılımlı süreçlerden birinin yaşandığı Hatemi döneminde dahi İsrail ile ilişkilerin sertliği sürdürülmüştür. Örneğin, Hatemi 2002 yılında İslam Konferansı Örgütü dönem başkanlığını yürütmekte olan Katar Emiri’ne bir mektup göndererek, İsrail hükümetinin yıllardan beri sürdürdüğü uygulamalarıyla “insanlığa karşı suç işlediğini” bu sebeple Filistin’e destek olmak maksadıyla İKÖ çatısı altında adımlar atılması gerektiğini belirtmiş ve “petrol ihraç eden Müslüman ülkelerin, İsrail’i destekleyen ülkelere hep birlikte bir ay süreyle petrol ihracatını durdurmasını” talep etmiştir.¹¹²⁵ İsrail’e yönelik sert söylem politikası Ahmedinejad döneminde de artarak devam ettirilmiştir. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad da “Filistin halkının direnişi, bütün Müslümanlar ve özgürlük yanlısı halkların onur kaynağı olmuştur ve İran nihai zafere kadar Filistin halkı yanında olacaktır”¹¹²⁶ şeklinde açıklamalarıyla Filistin meselesi hususunda İran’ın genel tavrını korumuştur.

İran, özellikle 1979 devrimi ile sahip olduğu rejim ve kimlik kaynaklı hassasiyetlerden ötürü, İsrail’in evvelinde tümüyle Filistinlilerin yerleşik olduğu topraklarda bir devlet kurma çabasına ve bu yolda giriştiği eylemlere bütünüyle karşı çıkmaktadır. Yanı sıra, İsrail ile ilişki tesis eden ülkeler de İran tarafından sürekli bir biçimde eleştirilmektedir. İran, sıklıkla Batılı ülkeleri İsrail’in hukuksuz uygulamalarına sessiz kalmakla suçlamaktadır. İran’ın İsrail’in izlediği politikalara ilişkin karşıtlığı, Humeyni’nin hayatta olduğu dönemden başlayarak tüm politik dönemler boyunca sürdürülmüştür. Özetle, İran İslam Cumhuriyeti’nin İsrail’e yönelik olumsuz tavrı, 1979 devrimi itibariyle söz konusu olan her bir cumhurbaşkanlığı döneminde devam ettirilen genel ve süreklilik arz eden bir yaklaşımı

---

¹¹²² IRNA, “Brucerdi: Filistin’in tek kurtuluş yolu direniştir”, 30 Aralık 2016, <https://tr.irna.ir/news/3394354/Brucerdi-Filistin-in-tek-kurtulus-yolu-direnistir> (26.05.2019)

¹¹²³ Ian Black, “Middle East peace talks are 'doomed to fail', says Ahmadinejad”, **The Guardian**, 3 September 2010, <https://www.theguardian.com/world/2010/sep/03/ahmadinejad-middle-east-talks-fail> (17.10.2019)

¹¹²⁴ Tasnim Haber Ajansı, “Ayetullah Hamanei: Filistin Meselesinin Çözüm Yolu Referandumdur”, 11.06.2018, <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2018/06/11/1746848/ayetullah-hamanei-filistin-meselesinin-cozum-yolu-referandumdur> (03.02.2019)

¹¹²⁵ Hürriyet Gazetesi, “İran’dan Petrol Ambargosu Çağrısı”, 15 Nisan 2002, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/irandan-petrol-ambargosu-cagrasi-65770> (16.12.2019)

¹¹²⁶ Mehr Haber Ajansı, “İran Nihai Zafere Kadar Filistin Halkı Yanında Olacaktır”, 13 Eylül 2008, <https://tr.mehrnews.com/news/748514/İran-Nihai-Zafere-Kadar-Filistin-Halki-yanında-olacaktır> (03.01.2020)

ifade etmektedir. Bu yaklaşım doğrultusunda söz konusu olan söylemsel sertlik dönem dönem farklılık gösterse de İsrail'in İran için daimî bir 'öteki' olma durumu bugüne dek her koşulda değişikliğe uğramadan sürdürülmüştür.

3.3.4.2.1. Anti Siyonizm'den Anti Semitizme mi? Holokost'un İnkârı

2005 senesinde İran Cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan Ahmedinejad, devrimsel değerlere geri dönülmesine ilişkin politikalarıyla öne çıkmış, özellikle İsrail ve Batı'ya yönelik dış politika beyanatlar bu dönemde son derece sertleştirilmiştir. Söylemlere de yansıyan bu sertlik politikası zamanla öyle bir noktaya ulaşmıştır ki İran, Yahudilerin İkinci Dünya Savaşı sürecinde maruz kaldığı soykırımı (Holokost) tartışmaya açan bir konferans dahi düzenlemiştir.¹¹²⁷ Bu kapsamda 2006 yılında soykırımın reddini savunan kimseler Tahran'da düzenlenen uluslararası bir organizasyonda bir araya getirilmiştir. Ahmedinejad bu konferans kapsamında, Yahudilerin uğramış olduğu soykırımını reddeden açıklamalarda bulunmuş ve bu açıklamalar oldukça tepki çekmiştir. Yahudi soykırımını reddeden bu açıklamalar, izleyen süreçte İran dış politikası adına oldukça olumsuz bir etkiye sahip olmuştur.

Ahmedinejad, Holokost'un İslam dünyasının kalbinde Yahudi bir devlet yaratmak için Avrupalılar tarafından kullanılan bir efsane olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda, Avrupalılar Holokost'un gerçekleştiği konusunda kararlıysa dahi bu meseleden sorumlu olması ve bir bedel ödemesi gerekenin kendileri olduklarını da söylemiştir. O dönem oldukça ses getiren konuşmasında, "Bugün Holokost adında bir mit yarattılar ve onun Tanrı, din ve peygamberlerin üzerinde olduğunu düşünüyorlar. (...) Bu suçu işlediyseniz neden bedelini ödemesi gereken ezilen Filistin halkıdır?" diyen Ahmedinejad bir öneride bulunarak, "Bizim önerimiz şudur: Eğer bu suçu işlediyseniz, Yahudiler ülkelerini kurulabilsin diye Onlara Avrupa, Amerika, Kanada ya da Alaska'daki kendi topraklarımızın bir kısmını verin"¹¹²⁸ ifadelerini kullanmıştır. 2008 yılı içerisinde aynı meseleyle ilgili verdiği bir demeçte ise, Yahudi soykırımının kimilerince kabul gördüğünü ancak kimilerince de reddedildiğini söylemiş ve hakikatin araştırılması için bir komisyon kurulmasını önermiştir.¹¹²⁹

Kısacası, İsrail'e yönelik hasmane tavrın Ahmedinejad döneminde daha da artırılmasına gayret edilmiş ve buna paralel olarak bu durum ülkeyi çeşitli tepkilere maruz bırakmıştır.¹¹³⁰ İsrail'in bu duruma sert tepkilerine Batılı ülkeler de eşlik etmiştir. Böylece İran'a yönelik yaptırımların ağırlaştırılmasından askeri müdahaleye kadar pek çok seçenek gündeme getirilmiştir. Batı toplumlarında İran'a karşı artan antipati, bu ülkelerin ABD öncülüğündeki yaptırım kararlarına eşlik etmelerini de kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla, Ahmedinejad döneminde yeniden devrimin ilk

---

¹¹²⁷ Tahran'da 11-12 Aralık 2006 tarihlerinde düzenlenen "Siyonizmsiz Bir Dünya" başlıklı bu konferans oldukça ses getirmiştir. Bkz. DW, "Tahran'da Yahudi soykırımı konferansı başladı", 11.12.2006, <https://www.dw.com/tr/tahranda-yahudi-soykirimi-konferansi-basladi/a-2520097> (20.11.2019)

¹¹²⁸ The New York Times, "Iran's President Clarifies Stand on Holocaust: It's a European Myth", 15 December 2005, <https://www.nytimes.com/2005/12/15/world/middleeast/irans-president-clarifies-stand-on-holocaust-its-a.html> (01.01.2020) ; The Guardian, "Holocaust a myth..."

¹¹²⁹ Mehr Haber Ajansı, "Ahmedinejad Larry King'e konuk oldu", 25 Eylül 2008, <https://tr.mehrnews.com/news/755231/Ahmedinejad-Larry-King-e-konuk-oldu> (05.04.2019)

¹¹³⁰ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.159-160

yıllarındaki sertlik yanlısı dış politik söyleme dönülmüş ve emperyalizm ve İsrail karşıtı sert açıklamaların artışı, İran'a karşı uygulanan yaptırımlara da aynı oranda yansımıştır. Böylece, her ne kadar küresel alandaki petrol fiyatlarının yükselişinden dolayı çokça fark edilmemiş olsa da Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığının ilk döneminde söz konusu olan ambargo temelli ekonomik problemler özellikle ikinci cumhurbaşkanlığı dönemine yoğun bir biçimde yansımıştır.¹¹³¹

Ahmedinejad, cumhurbaşkanı olduğu dönemde basında oldukça yankı uyandıran bir diğer ifadesinde, İsrail için "utanç verici bir leke" cümlesini sarf etmiş ve "yeryüzünden silinmeli" dediği İsrail'in, yok edilmesi gerektiğini beyan etmiştir.¹¹³² Bunun üzerine, İsrail başbakanı Ariel Sharon BM üyesi bir devletin bir diğer ulusun yok edilmesi çağrısında bulunamayacağını söyleyerek, İran'ın BM'den çıkarılması çağrısı yapmıştır.¹¹³³ ABD başkanı Obama'da 2009 tarihli Kahire konuşmasında Nazi Almanyası'nın uygulamalarını kasederek "altı milyon Musevi öldürüldü ki, bu sayı şu anda İsrail'de yaşayan Musevilerin toplam sayısından fazladır. Bu gerçeği inkâr etmek asılsızdır, cehaleti ve nefreti işaret eder. İsrail'i yıkmakla tehdit etmek veya Museviler hakkında kötü stereo tiplmeleri tekrarlamak son derece yanlış olduğu gibi, bir yandan İsraililerin o acı hatıralarını canlandırırken öte yandan da bölge halkının hak ettiği barışa engel olur" diyerek Ahmedinejad hükümetinin bu konudaki söylemlerine göndermede bulunmuştur.¹¹³⁴ Bununla birlikte, Ahmedinejad'ın İsrail haritadan silinmeli sözünün çarpıtıldığını ve İsrail'in top yekûn haritadan silinerek yok edilmesi anlamında bir ifadesinin bulunmadığını yanlış şekilde aktarıldığını söyleyenler de olmuştur.¹¹³⁵ Bu savı ileri sürenler, ifadenin doğru tercümesinin, "Filistin'de oluşan yeni dalganın pek yakında bu rezil lekeyi İslam dünyasının yüzünden silip atacağına şüphe yok" şeklinde olduğunu söylemektedirler.¹¹³⁶ Burada bahsedilenin Yahudilerin yeryüzünden silinmesi anlamına gelmediği, yalnızca bir rejim değişikliğinden söz edildiğini ifade eden çeşitli açıklamalar da yapılmıştır.¹¹³⁷ Fakat gerçek her ne olursa olsun, meselenin bir yanlış anlaşılma olduğuna dair birinci ağızdan ve derhal yapılan bir düzeltici açıklama söz konusu olmamıştır. Bununla birlikte, meseleden ancak birkaç yıl sonra Amerika'da bir TV programına katıldığı esnada kendisine bu ifadesi hatırlatılmış olan Ahmedinejad, Filistinlilerin uğradığı zulme ve İsrail politikalarının yarattığı olumsuzluğa değinerek, bu ifadesiyle neyi kastettiği sorusuna "[b]izim, Siyonist rejime karşı olmamız barış ve adalet içindir" diyerek yanıt vermiş ve "Bu rejim tamamen illegaldır", "Biz ortadan kalkmalı derken

---

¹¹³¹ Hunter, **Iran Divided**, s.187

¹¹³² Ewen MacAskill ve Chris McGreal, "Israel should be wiped off Map, says Iran President", **The Guardian**, 27 October 2005, <https://www.theguardian.com/world/2005/oct/27/israel.iran> (07.01.2020)

¹¹³³ BBC News, "Israel Urges UN To Exclude Iran", 27 October 2005, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4382594.stm (02.01.2020)

¹¹³⁴ TASAM, "ABD Başkanı Obama'nın Kahire Konuşması", (6 Haziran 2009) https://tasam.org/tr-TR/Icerik/1077/abd_baskani_obamanin_kahire_konusmasi (12.08.2020)

¹¹³⁵ Glenn Kessler, "Did Ahmadinejad really say Israel should be 'wiped off the map'?", 5 October 2011, https://www.washingtonpost.com/blogs/fact-checker/post/did-ahmadinejad-really-say-israel-should-be-wiped-off-the-map/2011/10/04/gIQABJKML_blog.html (06.10.2019); Mehr News Agency, "Ahmedinejad İsrail Yeryüzünden silinmeli demedi", 17 Nisan 2013, <https://tr.mehrnews.com/news/1820205/Ahmedinejad-İsrail-in-yeryüzünden-silinmeli-demedi> (06.10.2019)

¹¹³⁶ Amal Saad-Ghorayeb, "İran'ın Filistin Davasına Adanmışlığının İdeolojik, Siyasi Ve Stratejik Nedenleri Üzerine", 5 Ağustos 2013, <https://tr.abna24.com/service/middle-east/archive/2013/08/05/448895/story.html> (06.05.2019)

¹¹³⁷ Mehr Haber Ajansı, "Ahmedinejad İsrail'in yeryüzünden silinmeli demedi", 17.04.2013, <https://tr.mehrnews.com/news/1820205/Ahmedinejad-İsrail-in-yeryüzünden-silinmeli-demedi> (02.01.2020)

suç ortadan kalkmalı, cinayetler ortadan kalkmalı, terör ve işgal ortadan kalkmalı diyoruz” ifadelerini kullanmıştır.¹¹³⁸

BM Genel Kurul toplantısına katılmak için New York’a giden Ahmedinejad, toplantının ertesi gününde burada Siyonizm’e ve İsrail’e karşıtlıkları ile bilinen bir Yahudi topluluğu ile görüşmüştür. Mevcut İsrail devletinin meşru olmadığını ve Mesih gelene dek bir Yahudi devleti kurulamayacağını savunan bu grup, İsrail ve Filistin arasında karşılıklı ihtilafa konu olan topraklar üzerinde Filistin’in egemenliğinden yanadır. Bu gruba hitap eden Ahmedinejad, “Siyonizm, zenginlik ve güç ararken dünyayı yozlaştıran bir siyasi akımdır. Bugün büyük oranda zayıflamıştır ve inşallah yakında yok olacaktır” ifadelerini kullanmıştır.¹¹³⁹ Gazze kentine insani yardım malzemesi götürmekte olan geminin karşılanmasına ilişkin Aralık 2010 tarihinde Tahran’da gerçekleştirilen törende bir konuşma yapan Mahmud Ahmedinejad, Filistin sorununun ortadan kalkması ve bu doğrultuda “işgal edilen topraklardan Siyonist rejimin yok olması” meselesinin “insani ve uluslararası bir konu olduğunu” ifade etmiştir.¹¹⁴⁰ Ahmedinejad bir başka açıklamasında ise, diğer inançların da Yahudilik kadar kıymete değer olduğunu ve bu sebeple saygıyı hak ettiklerini belirterek, meselenin “Yahudiler değil Yahudiliğin ardına saklanan Siyonizm olduğunu” ifade etmiş ve İran dış politikasında süreklilik arzeden İsrail’e karşı direniş olgusunun altını çizmiştir.¹¹⁴¹

Dönemin İran savunma bakanı, 2011 yılı içinde yapmış olduğu bir konuşma esnasında “Şehitlerimizin kanları, İran İslami Cumhuriyeti’nin gücüne yardımcı olacaktır, İran İslam Cumhuriyeti’nin gücü ise Siyonist Rejim’in ölümünün yaklaşmasıdır” açıklamasında bulunmuştur.¹¹⁴² İran’ın Beyrut büyük elçisinin 2012 yılı içerisindeki bir açıklamasında “İran’ın bölgede Siyonist karşıtı planlar ve girişimlere destek vermeye hazır olduğunu” ifadelerine yer verilmiştir.¹¹⁴³ İran siyasetinin önemli isimlerinden olan Ali Ekber Velayeti de, 2011 yılında yaptığı bir konuşmada “Suriye’nin İsrail’e karşı direniş zincirinin altın halkası olduğunu” ifade etmiştir.¹¹⁴⁴

Kısacası, İsrail’in Filistin meselesi eksenindeki faaliyetlerinin reddi her dönem için İran dış politikasında geçerliliğini korurken, Ahmedinejad döneminde Yahudi Soykırımı’nın reddine varan bir söylemin benimsenmesi meselenin Siyonizm karşıtlığından Yahudi karşıtlığına taşınmış olabileceğine dair bir izlenim yaratmıştır. Esasen, bu meseleye ilişkin karşıtlık İran kimliği adına bir pekiştiren vazifesi görmesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla kimliksel bağlamda, devrim sonrası

¹¹³⁸ Mehr Haber Ajansı, “Ahmedinejad Larry King’e konuk oldu”, 25 Eylül 2008, <https://tr.mehrnews.com/news/755231/Ahmedinejad-Larry-King-e-konuk-oldu> (05.04.2019)

¹¹³⁹ Hürriyet Gazetesi, İlginç İttifak, 26.09.2008, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/ilginc-ittifak-9989845> (06.04.2019)

¹¹⁴⁰ Mehr Haber Ajansı, “Siyonist rejim, Ortadoğu’ya Sulta Kurma Amacı İle Oluşturuldu”, 14 Aralık 2010, <https://tr.mehrnews.com/news/1210429/Siyonist-rejim-Ortado%C4%9Fu-ya-sulta-kurma-amac%C4%B1-ile-olu%C5%9Fturuldu> (02.01.2020)

¹¹⁴¹ DW, “Ahmedinejad: Öneri paketi ileri bir adım”, 16.06.2006, <https://www.dw.com/tr/ahmedinejad-öneri-paketi-ileri-bir-adim/a-2521299> (11.01.2020)

¹¹⁴² Mehr Haber Ajansı, “İran’ın gücü Siyonist Rejim’in ölümünün yaklaşmasıdır”, 20 Kasım 2011, <https://tr.mehrnews.com/news/1463999/İran-in-gücü-Siyonist-Rejim-in-ölümünün-yaklaşmasıdır> (14.07.2019)

¹¹⁴³ Mehr Haber Ajansı, “Siyonist karşıtı planlara destek vermeye hazırız”, 4 Nisan 2012, <https://tr.mehrnews.com/news/1568538/Siyonist-karşıtı-planlara-destek-vermeye-hazırız> (22.09.2019)

¹¹⁴⁴ Mehr News Agency, “İsrail’e karşı direniş zincirinin altın halkası, Suriye’dir” 31 Aralık 2011, <https://tr.mehrnews.com/news/1497204/İsrail-e-karşı-direniş-zincirinin-altın-halkası-Suriye-dir> (08.05.2019)

İran dış politikasının ayrılmaz bir parçası olmayı sürdürmektedir. Ancak yine de, İsrail karşıtı söylem İran dış politikası adına bir leitmotifi ifade etmesine ve dolayısıyla rejim açısından yeni bir gelişme olmamasına karşın, Ahmedinejad dönemi, en azından sahip olduğu üslup tarzıyla diğer dönemlerden kısmen farklılaşmış ve karşıtlığa ilişkin dozun ve tekrar sıklığının artırılmasıyla dikkat çekmiştir.

3.3.4.2.2. Filistinliden Çok Filistinli Olmak

Humeyni'nin henüz hayatta olduğu süreçte, hatta devrimin öncesinden de başlayarak İran'da Filistin meselesine verilen önem oldukça fazladır. Öyle ki, Humeyni Ekim 1968 tarihli bir fetvasında müminler arasında toplanan Hums'un bir kısmının da (Şii olmayan) Filistin Kurtuluş Örgütü'nün direnişine destek maksadıyla ayrılması gerektiğini salık vermiştir.¹¹⁴⁵ Humeyni, daha 1979 devrimi gerçekleşmezden evvel, 1960'lı yıllarda yaptığı Pehlevi rejimine karşıtlık içeren konuşmalarıyla, Şah'ı "(e)mperyalist Yahudi Komplolarının oyuncağı olmak .. [ve] Araplara karşı İsrail'le iş birliği yapma[k]"¹¹⁴⁶ konularında açıkça eleştirmiştir. Bir başka konuşmasında ise, "(M)üslüman kralların (M)üslüman cumhuriyetlerle İsrail'e karşı iş birliği yapmalarını" tavsiye etmiştir.¹¹⁴⁷ Humeyni, her türlü donanımına sahip güçlü bir İslam devletinin gerekliliğinden bahsederek şunları savunmuştur, "Müslümanlar .. her an savaşa amade ve hazırlıklı olsalardı bir avuç Yahudi kalkıp da bizim topraklarımızı işgal etmeye, Mescid-i Aksa'yı harabeye çevirip ateşe vermeye cür'et etmezdi; .. o zaman Amerika, İngiltere ve diğer ecnebilerin uşağı olan bir avuç sefil Yahudi bu işleri yapamazdı.. Bu, Müslümanlara hükmeden baştaki yöneticilerin liyakatsizlik ve acziyetindedir."¹¹⁴⁸ Humeyni'nin bu söylemlerine benzer bir diğer ifadesi ise, "Kudüs'e giden yol Kerbela'dan geçer" cümlesidir. Humeyni'nin burada kastetmiş olduğunun, Kerbela'nın bulunduğu Saddam yönetimindeki Irak'ta dahil olmak üzere tüm Müslüman ülke rejimlerinin ümmetin yararı adına birlik sağlayacak nitelikte olmalarının gerekliliği biçiminde yorumlamak mümkündür. Ona göre, bu gerekliliğin yerine getirilmesi ve devrimin ihracı, Kudüs'ün Müslüman toprağı olarak bekası için elzem kabul edilmiştir. Aynı zamanda, ona göre Kudüs'e kadar sürdürülmesi gereken bu savaşta tüm müslümanlar birlik olmalıdır. Önce Kerbela'dan başlayarak zalimlerin zulmü altında ezilen tüm Müslümanlara destek olunmalıdır ve bu savaş Kudüs'e kadar sürdürülmelidir.

Dolayısıyla, Filistin meselesine İran tarafından verilen destek, 1979 devrimi ile birlikte ortaya çıkan İran rejiminin başlıca politikalarından biri olagelmıştır. Humeyni, 1979 devrimi ertesi süreçte Filistin meselesine ilişkin almış olduğu kararı 7 Ağustos 1979 tarihli konuşmasında beyan etmiş ve Ramazan ayına rastlayan son Cuma gününün Müslümanlar arası bir dayanışma günü biçiminde "Dünya Kudüs Günü" olarak anılması kararı almıştır. Bahsi geçen gün, o tarihten bu yana her yıl çeşitli etkinliklerle anılmaktadır.¹¹⁴⁹ Bu özel güne ilişkin olarak, İran'ın resmi haber ajanslarından birinin "Kudüs Günü ve İran Devrimi" başlıklı haberinde şu ifadelere yer verilmektedir: "(d)evrimin

¹¹⁴⁵ Amal Saad-Ghorayeb, "İran'ın Filistin Davasına Adanmışlığının İdeolojik, Siyasi Ve Stratejik Nedenleri Üzerine", 5 Ağustos 2013, <https://tr.abna24.com/service/middle-east/archive/2013/08/05/448895/story.html> (05.01.2020)

¹¹⁴⁶ İmam Humeyni'nin çeşitli konuşmalarından aktaran, Abrahamian, **Humeynizm**, s.28

¹¹⁴⁷ Abrahamian, **Humeynizm**, s.28-29

¹¹⁴⁸ Humeyni, **Velayet-i Fakih**, s.45

¹¹⁴⁹ Tasnim Haber Ajansı, "Dünya Kudüs Günü Nedir ve Nasıl Ortaya Çıktı", 23 Haziran 2017, <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2017/06/23/1443925/dünya-kudüs-günü-nedir-ve-nasil-ortaya-çikti> (04.01.2020)

mesajı İran coğrafyasıyla sınırlı kalmayıp Kudüs'ün Siyonist işgalinden kurtarılması İslâm Devrimi'nin önemli bir sloganı olarak seçildi ve bu yüzden 1980'de yani devrimin zaferinden daha bir kaç ay geçmeden Ramazan Ayı'nın son Cuması Kudüs Günü olarak ilan edildi.¹¹⁵⁰

Kudüs Günü'nün mimarı olan ve hayatta olduğu süre boyunca her fırsatta bu önemli güne ilişkin açıklamalarda bulunan Ayetullah Humeyni, Kudüs Günü'nü şu gibi sözlerle ifade etmiştir:

İran (...) her şeytani güce karşı durarak mazlumları savunmaya ve Kudüs'le Filistin tekrar Müslümanlara dönünceye kadar aziz Filistin ve Kudüs'ü desteklemeye karardır. Dünya Müslümanları, Kudüs gününü dünyadaki bütün Müslümanların, hatta dünya mustaz'alarının günü olarak kabul etmeli ve o hassas noktadan hareketle müstebirler ve dünyayı sömüren yamyamlar karşısına dikilerek mazlumları müstebirlerin zulümlerinden kurtarıncaya kadar mücadeleden vazgeçmemelidirler. (...) Kudüs günü evrensel bir gündür, sırf Kudüs'e münhasır bir gün değildir; mustazafların müstebirlere karşı direniş ve başkaldırı günüdür de aynı zamanda. Amerika ve diğerlerinin zulüm baskıları altında bulunan milletlerin bu zulme karşılık verme günüdür. (...) Kudüs günü sadece Filistin günü değildir, İslam günüdür aynı zamanda İslam devleti günüdür, İslam cumhuriyeti bayrağının bütün ülkelerde dalgalanması gereken gündür. İslam ülkelerinde artık ilerleyemeyeceklerini süper güçlere anlatma günüdür. (...) Bugün İran; (...) canilerin elini ülkelerinden kesmeleri ve değerli Kudüs'le Filistin'in kurtuluşunu birincil amaç edinerek Amerika'nın iğrenç artığı "siyonist sultası"na boyun eğme alçaklığından kurtulup Kudüs gününü canlı tutma yolunda İslam ülkeleri ve dünya mustazafları için iyi bir örnektir.¹¹⁵¹ Bu günde süper güçlere, artık İslâm ülkelerine el atmayacaklarını anlatmak gerekir. Ben Kudüs Günü'nü İslâm'ın günü ve Resu-l Ekrem'in günü olarak görüyorum.¹¹⁵²

İran'da 1979 devriminden bu yana her yıl tekrarlı bir biçimde düzenlenen Kudüs Günü etkinlikleri, 2019 yılında da yürüyüş ve protestolarla ifa edilmiştir.¹¹⁵³ Bu yürüyüşe iştirak eden ve bir açıklamada bulunan İran Dışişleri Bakanı Mohammad Cevad Zarif ise, "Kudüs Müslümanlar ve Filistin halkına aittir ve Müslümanların ilk kıblesi olan Kudüs'ü Amerikalılar ve İsrail'e veremez veya Filistin ülküsünü zedeleyemez" demiştir.¹¹⁵⁴ Aynı gün içinde konuya ilişkin açıklamada bulunan İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani de, "Kudüs Günü, tüm Müslümanların tüm saldırganlara karşı gelme günüdür ve Kudüs'ün mesajı Filistin'in her zaman diri ve Kudüs'ün Müslümanlara ait olmasıdır" açıklamasında bulunmuştur.¹¹⁵⁵

Humeyni'nin ümmetçi anlayışının zaman zaman İran'ı dış politika alanında sınırladığı ancak özellikle, uzayan İran-Irak Savaşı'nın dayattığı koşulların etkilemesiyle doksanlı yıllar itibariyle milliyetçi söyleme doğru bir yönelim yaşandığı görülmektedir. Bununla birlikte, Filistin meselesine ilişkin tutumda fazlaca bir değişiklik yaşanmadığı görülür. Örneğin, İran 1990 yılında 'Filistin

¹¹⁵⁰ IRNA, "Kudüs Günü ve İran Devrimi", 31 Mayıs 2019, <https://tr.irna.ir/news/83334590/Kudüs-Günü-ve-İran-Devrimi> (01.02.2020)

¹¹⁵¹ IRNA, "İmam Humeyni'nin Kudüs Günü ile ilgili sözleri", 31 Mayıs 2019, <https://tr.irna.ir/news/83334575/İmam-Humeyni-nin-Kudüs-Günü-ile-İlgili-Sözleri> (02.01.2020)

¹¹⁵² IRNA, "Kudüs Günü ve İran Devrimi", 31 Mayıs 2019, <https://tr.irna.ir/news/83334590/Kudüs-Günü-ve-İran-Devrimi> (01.02.2020)

¹¹⁵³ IRNA, "Kudüs Günü bildirisinde İntifada'nın devam etmesi istendi", 31 Mayıs 2019, <https://tr.irna.ir/news/83335607/Kudüs-Günü-bildirisinde-İntifada-nın-devam-etmesi-istendi> (01.01.2020)

¹¹⁵⁴ IRNA, "Zarif: Kudüs Müslümanlar ve Filistinlilere Aittir", 31 Mayıs 2019, <https://tr.irna.ir/news/83335106/Zarif-Kudüs-Müslümanlar-ve-Filistinlilere-Aittir> (04.01.2020)

¹¹⁵⁵ IRNA, "Ruhani: İstikbarın, Kudüs ve Filistin aleyhindeki komploları sonuçsuz kalacak", 31 Mayıs 2019, <https://tr.irna.ir/news/83335181/Ruhani-İstikbarın-Kudüs-ve-Filistin-aleyhindeki-komplolardan> (02.01.2020)

Halkına Destek Yasası' adı altında İsrail-Filistin meselesine ilişkin iradesini tekrarlarlarken, ABD'nin Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıma kararına bir misilleme olarak Aralık 2017 tarihinde bu yasaya bir madde daha eklenmiş ve Kudüs'ün İran tarafından Filistin'in 'ebedi başkenti' olarak benimsendiği duyurulmuş ve hükümete bu kararı destekleme görevi verilmiştir.¹¹⁵⁶ İsrail'in kuruluşundan beri süre gelen meselede Filistin'in yanında yer alma gayretini sürdüren İran, 1990 yılında intifadanın üçüncü yıldönümünde Tahran'da uluslararası bir konferans düzenlemiş, konferansa Batı Şeria başta olmak üzere bölgede faaliyet gösteren İslami hareket liderleri de davetli olarak katılmıştır. Bu toplantıda İsrail, Siyonizm ve Amerikan emperyalizmi sert bir dille kınanmıştır.¹¹⁵⁷ Yine 1990 yılında çıkarılan yasayla birlikte, 1991 yılından bu yana farklı aralıklarla İran'da toplanan ve sonuncusu 21 Şubat 2017 tarihinde düzenlenmiş olan "Uluslararası Filistin İntifadasına Destek Konferansı" adında pek çok ülkeden katılım sağlanan bir konferanslar dizisi gerçekleştirilmektedir.¹¹⁵⁸

1989 senesi itibariyle devrim rehberliği vazifesini Humeyni'den devralan Ayetullah Hamaney'in Filistin meselesine ilişkin görüşleri de Humeyni'nin fikirleriyle örtüşmektedir. Örneğin, Hamaney Filistin meselesine ilişkin yaptığı bir konuşmada, İran'a yönelen baskıların Filistin'e verdikleri destekle de doğrudan ilişkili olduğunu ifade etmiş ve "(b)u baskılar asla bizi Filistin'e destek konusunda dini, ilahi ve akli vazifemizden vazgeçiremez" demiştir.¹¹⁵⁹ Hamaney ayrıca, altıncısı düzenlenen "Uluslararası Filistin İntifadasına Destek Konferansı" esnasında yapmış olduğu konuşmada, Müslüman ülkelerin aralarında farklılıklar bulunuyor olsa da Filistin meselesinin bütünleştirici bir mesele olması gerektiğine vurgu yapmış ve İran'ın bu konuda Filistin halkına olan desteğini yinelemiştir.¹¹⁶⁰ Ayetullah Hamaney, devrimin öncü lideri Humeyni'nin on yedinci ölüm yıldönümünde yapmış olduğu bir başka konuşmada Filistin meselesine de değinmiş ve ABD'nin her türlü çabasına rağmen Hamas'ın Filistin'de liderliği ele almasına mani olamadığının altını çizerek, Arap toplumundaki en mühim meselenin Filistin meselesi olduğunu vurgulamış ve İran'ın meseleye dahilinin Arap coğrafyasında memnuniyetle karşılandığını ifade etmiştir.¹¹⁶¹ Hamaney, Suudi Arabistan ve Avrupalı ülkelerle yakınlaşma konusunda bu denli inatçı ve olumsuz bir yaklaşım sergilemezken devrimin iki önemli sütunu olan ABD ve İsrail karşıtlığından ise geri adım atmamaktadır. Böylece İran rejiminin ideolojik dayanaklarının inşası sürdürülmektedir.¹¹⁶²

---

¹¹⁵⁶ IRNA, "İslami Şura Meclisi Hükümeti Kudüs'ün Tamamını Filistin Başkenti Olarak Desteklemekle Görevlendirildi", 27 Aralık 2017, <https://tr.irna.ir/news/3570845/İslami-Şura-Meclisi-hükümeti-Kudüs-ün-tamamını-Filistin-başkenti> (03.01.2020)

¹¹⁵⁷ Arjomand, **After Khomeini**, s.140

¹¹⁵⁸ Mehr Haber Ajansı, "Filistin İntifadası'na Destek Konferansı 21 Şubat'ta Başlayacak", 18 Şubat 2017, <https://tr.mehrnews.com/amp/1863313/> (03.02.2019)

¹¹⁵⁹ Pars Today, "İslam İnkılabı Rehberi: Pek Uzak Olmayan Bir Gelecekte Filistin Milleti Muzaffer Olacak", 31 Aralık 2018, <https://parstoday.com/tr/news/iran-i123270>
İslam İnkılabı rehberi pek uzak olmayan bir gelecekte filistin milleti muzaffer olacak (31.12.2018)

¹¹⁶⁰ Islamic Parliament of IRAN, "Conferance on Palestine", 6th Conference; Tehran, (February 21-22 2017), <https://en.parliran.ir/eng/en/Content/articles/6th-Conference-20170904> (03.01.2020)

¹¹⁶¹ BBC News, "Khamanei Speech: Excerpts", 4 June 2006, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/5045990.stm (06.01.2020)

¹¹⁶² Sadjadpour, **Reading Khamanei: ...**, s.14

Yanı sıra, çok da uzak olmayan bir geçmişte, Tahran’da Cuma namazı geçici hatibi olarak görev yapan Ayetullah Muvahhidi Kirmani’nin kullandığı ifadeler de İran’ın meseleye ilişkin görüşlerini yansıtmaya açısından ayrıca dikkate değerdir. Kirmani, 2017 tarihli bu konuşmasında “Filistin konusu İslam’ın konusudur ve kafirlerin bu ülkeye hâkim olmasını haram olarak tabir eden ise İslam’dır. Biz bu meseleyi göz ardı edemeyiz” şeklinde bir açıklamada bulunarak Filistin sorununun önemine değinmiş ve “İran’ın ulusal, bölgesel ve politik çıkarları açısından Filistin meselesinin son derece kilit konumunda olduğuna” vurgu yapmıştır. Kirmani aynı konuşmasında “bir gün özgürlükçü ve Müslüman insanlar tarafından Siyonist rejim dünya üzerinden mahv edilecektir [silinecektir]” sözlerine de yer vermiştir.¹¹⁶³

İran’ın Filistin konusundaki ısrarı günden güne pekişmiş ve İran, devrim sonrası dış politikasının önemli bir bileşeni olarak Filistin meselesinin savunuculuğuna sıkı sıkıya sarılmıştır. Özellikle, 1993 yılı itibarıyla Oslo görüşmelerinde İsrail’in Filistin Kurtuluş Örgütü tarafından tanınması ile gelişen evrede olduğu gibi, İran bu ikili arasındaki uzlaşma meselesini daima sert bir dille eleştirmiştir. Bununla birlikte İran, Filistin meselesini daima dünya gündeminde ön sıralarda tutmaya gayret etmiştir. O dönem cumhurbaşkanlığı vazifesinde bulunan Rafsanjani, daha sonra 2005 yılında İran’ın meseleye ilişkin genel politik tavrını açıkça yansıtan bir açıklamada bulunmuş ve “(d)irenış, işgal altındaki tüm diğer bölgeler kurtarılmaya ve Filistin halkına hakları geri verilmeye kadar devam edecek” diyerek, Filistin halkına verilen politik ve manevi desteğin ve İsrail politikalarına karşıtlığın İran’ın temel prensiplerinden biri olduğunu açıkça beyan etmiştir.¹¹⁶⁴ Ahmedinejad döneminde İran İslami Şura Meclis Başkanı olarak görev yapan Ali Laricani ise 2011 yılında yapmış olduğu bir açıklamada, “Filistin haklarını savunmanın İran milletinin inkılabi olarak takip ettiği bir mihver” olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁶⁵ Laricani bir başka konuşmasında ise, “Filistin meselesi’nin hak ve batıl’ın bariz örneği olduğunu” ifade ederek, “İran İslam Cumhuriyeti’nin temel politikasının mazlum Filistin halkına tüm alanlarda destek vermek olduğunu” söylemiştir.¹¹⁶⁶ İran dış işleri bakanlığından yapılan 2016 tarihli resmi bir açıklamada da, “İran’ın Filistinlilerin isteklerini destekleyen, onların uluslararası konumunu güçlendiren ve Siyonistlerin işgaline ve genişleme politikalarına karşı olan tüm girişimleri desteklediği” ifade edilmiştir.¹¹⁶⁷ İran Ulusal Güvenlik Konseyi sekreteri Ali Şemhani Mayıs 2019 tarihinde yapmış olduğu bir açıklamada, İran’ın mevcut problemlerine ve yaptırımların varlığına rağmen İran’ın direniş gruplarını desteklemeyi sürdüreceğini, özellikle de Filistinli direniş gruplarına verdikleri desteği devam ettireceklerini açıklamıştır.¹¹⁶⁸ Ayrıca bir diğer örnek olarak ılımlı dış politika yaklaşımıyla dikkat çeken Ruhani de Filistin İntifadasını Destekleme Uluslararası Konferansı kapsamında İsrail’i Filistin topraklarında bir

¹¹⁶³ Mehr Haber Ajansı, “Filistin’e Destek Meselesi İran’ın Gözdesidir”, 24 Şubat 2017, <https://tr.mehrnews.com/news/1863421/Filistin-e-destek-meselesi-İran-in-gözdesidir> (04.01.2020)

¹¹⁶⁴ Mehr News Agency, “Iran Gives moral and Political support to Palestinians: Rafsanjani”, 13 September 2005, <https://en.mehrnews.com/amp/12922/> (08.11.2019)

¹¹⁶⁵ Mehr Haber Ajansı, “Filistin direniş Siyonist Rejimi geri çekilmeye zorlayacaktır”, 20 Aralık 2011, <https://tr.mehrnews.com/news/1488858/Filistin-direniş-Siyonist-Rejimi-geri-çekilmeye-zorlayacaktır> (16.04.2019)

¹¹⁶⁶ Mehr Haber Ajansı, “Filistin meselesi ‘hak ve batıl’ın bariz örneğidir”, 18 Aralık 2011, <https://tr.mehrnews.com/news/1486541/Filistin-meselesi-hak-ve-batıl-in-bariz-örneğidir> (16.04.2019)

¹¹⁶⁷ IRNA, “Kasimi: İran, Filistinlilerin isteklerini destekleyen tüm girişimleri desteklemekte”, 24 Aralık 2016, <https://tr.irna.ir/news/3353615/Kasimi-İran-Filistinlilerin-isteklerini-destekleyen-tüm-girişimleri> (e.t.18.04.2019)

¹¹⁶⁸ IRNA, “SNSC: Iran to continue support to resistance groups”, 31 May 2019, <https://en.irna.ir/news/83334586/SNSC-Iran-to-continue-support-to-resistance-groups> (01.01.2020)

işgalci güç olmakla ilgili kınamış ve bu durumun sona erdirilmesine ilişkin gerekliliği vurgulayarak İran'ın buradaki direnişe desteğini tekrarlamıştır.¹¹⁶⁹

Dolayısıyla, Filistin meselesi İran'ın 1979 devriminden bu yana sürdürdüğü dış politikada öncelikli olarak sahiplenilen konulardan biri olmayı her dönem sürdürmektedir. İran tarafından büyük bir önem verilen Kudüs Günü sebebiyle İran kentlerinde düzenlenen yürüyüşlere değinen devrim rehberi Ayetullah Seyyid Ali Hamaney, bu bağlamda yapmış olduğu konuşmasında “Bu yürüyüşler İslami birliğin onur verici örnekleridir. İslami birliğin anlamı Şii ve oruçlu halkın bu azamete sokaklara dökülmesi ve Sünni olan Filistinlilerle birlik olduklarını birlik olduklarını göstermeleridir”, “Filistin, İslam dünyasının ilk meselesidir”, “Siyonist rejimle mücadele tüm İslam dünyasına vaciptir”, “İran milleti bu görevi yapmak için uyanıklar” sözlerini sarf etmiştir.¹¹⁷⁰ İsrail adını bile telaffuzdan imtina eden İranlı yetkililer, İsrail'den söz eden resmî açıklamalarında dahi ‘siyonist rejim’ ifadesini kullanmayı yeğlemektedirler. İran Dış İşleri bakanlığı sözcüsü Cabiri Ensari 2016 yılında yaptığı bir açıklamada “İslam İnkılabı zaferinin ilk başından beri İran İslam Cumhuriyeti Siyonist Rejimi resmîyette tanımadı ve tanımayacaktır. Bu politika, dış siyasetimizin ayrılmaz bir parçasıdır. (...) Sahte bir rejim olan Siyonist Rejim, Filistin halkının haklarını ihlal ederek oluşturulmuştur. Aslında bölgedeki terörizmin kaynağı Siyonist Rejimidir”¹¹⁷¹ ifadelerini kullanmıştır. İran'da farklı cumhurbaşkanlıkları dönemlerinde çeşitli meseleler etrafında ortaya çıkan kısmi fikir uyuşmazlıklarına rağmen bu husustaki kararlılık tüm dönemler boyunca sürdürülmüştür. Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı dönemi de bu hususta bir istisna teşkil etmemiştir. Bilakis bizzat cumhurbaşkanının şahsi açıklamalarıyla olaya daha fazla müdahil olduğu ve bu açıklamalardaki sertliğin dozuyla dikkatleri üzerine çektiği bir süreç olmuştur. Daha evvel değinildiği üzere, Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın meseleye ilişkin başkaca sert açıklamalarının yanı sıra özellikle holokostu inkâr edici beyanatları İran'ı küresel alandan çeşitli eleştirilere ve yaptırım tehditlerine maruz bırakmıştır.

Kısacası İran diğer politik dönemlerde olduğu gibi Ahmedinejad döneminde de Filistin meselesini tümüyle destekleyen açıklamalarını sürdürmüştür. Uluslararası camiayada bu konuda sıklıkla destek çağrısında bulunan İran, özellikle Müslüman ülkeleri bu hususta iş birliği yapmaya davet eden açıklamalarını devam ettirmiştir. Örneğin, Ahmedinejad Kasım 2009 tarihinde Lübnan başbakanı ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve bu süreçte yaptığı konuşmada İslam ülkelerinin çıkar ortaklıklarına değinerek düşmanların da ortak olduğunun altını çizmiş ve “(e)ğer tüm İslam ülkeleri Filistin halkının yanında yer alacak olurlarsa, düşmanlar geri çekilmeye mecbur kalacaklar” demiştir.¹¹⁷² İslami Şura Meclis Başkanı Laricani'de aynı gün Filistin İslami Cihad Hareketi'nin genel sekreteri ile görüşmüş ve “Siyonist İsrail rejiminin” tavrının Filistin meselesini

¹¹⁶⁹ International Affairs Department The Institute For Compilation And Publication Of Imam Khomeini's Works, “Palestinian intifada, manifestation of resistance”, 22 February 2017, http://en.imam-khomeini.ir/en/n18864/Palestinian_intifada_manifestation_of_resistance (02.01.2020)

¹¹⁷⁰ IRNA, “Ayetullah Hamanei: İhtilaf Ve Ayrışma İslam Dünyasının En Büyük Sorunlarıdır”, 26 Haziran 2017, <https://tr.irna.ir/news/3472537/Ayetullah-Hamanei-İhtilaf-ve-ayrışma-İslam-dünyasının-en-büyük> (08.11.2019)

¹¹⁷¹ Mehr Haber Ajansı, “Karabağ Sorunu Barışçıl Yolla Çözülmeli”, 25 Nisan 2016, <https://tr.mehrnews.com/news/1859619/Karabağ-sorunu-barışçıl-yolla-çözülmeli> (11 Mart 2019)

¹¹⁷² Mehr Haber Ajansı, “İran ve Lübnan'ın Kardeşlik İlkeleri Düşmanları Hüsrana Uğratacaktır”, 29 Kasım 2010, <https://tr.mehrnews.com/news/1200811/%C4%B0ran-ve-L%C3%BCbnan-n%C4%B1n-karde%C5%9Flik-ilkeleri-d%C3%BC%C5%9Fmanlar%C4%B1-h%C3%BCsrana-u%C4%9Fratatacakt%C4%B1r> (07.11.2019)

karmaşıklıştırdığını ve ancak bundan zarar görenin de yine İsrail olacağını söylemiştir.¹¹⁷³ Laricani “İran-Filistin Dostluk Cemiyeti” üyelerine yaptığı konuşmasında İran halkı ve dini önderlerinin devrimden önce de bugün de Filistinli direnişçilerin yanında olduğunun altını çizmiş ve Humeyni’nin bu konudaki yol göstericiliğini vurgulayarak O’nun “Filistin halkını desteklemeyi, İran İslam Cumhuriyeti’nin ‘ideolojik, itikadi ve yasal olarak da siyasi bir konusu’olarak kabul ettiğini” belirtmiştir.¹¹⁷⁴ Ahmedinejad 2008 yılı içerisinde yapmış olduğu bir konuşmasında İKÖ, Arap Birliği, gibi örgütlere hitaben “Siyonist rejiminin anti insanlık cinayetleri karşısında niye mazlum Filistin halkını desteklemiyorsunuz? Arap Birliği’nin görevi Arap’ları desteklemek değil mi? Filistin halkı Arap değil mi? O zaman savunmasız ve mazlum Filistin halkını neden desteklemiyorsunuz?”, “Siyonist rejimi ve emperyalist ülkelerin liderleri bilmeliler ki onların cinayetleri ve savunmasız insanları öldürmeleri yanıtız kalmayacaktır” açıklamalarında bulunmuştur.¹¹⁷⁵ Aynı gün konuşma yapan Ali Laricani ise, “Gazze’de devam etmekte olan Siyonist rejiminin saldırıları insanlık aleyhine işlenen soykırım ve cinayet olduğunu ve işgalci İsrail rejimi yıllardan beri benzer cinayetler işlediğini” söylemiştir.¹¹⁷⁶ BM’nin 2010 yılında İran’a karşı aldığı yaptırım kararını eleştiren bir konuşmasında da Filistin meselesine değinen Ahmedinejad, “ABD ve müttefikleri, Siyonist rejimi içine düştüğü inzivadan kurtarmaya çalışıyorlar, fakat bunda başarılı olamayacaklar” ve yanı sıra onlarda büyük zarara uğrayacaklar demiştir.¹¹⁷⁷

Ümmetçi anlayışın İran dış politika uygulamalarında temsil edilmesine devrimden bu yana çeşitli meseleler üzerinden devam edilmektedir. İran’ın, İsrail Filistin meselesine ilişkin takındığı süregelen tavır da bunun bir örneğini oluşturur. Bu tutum İran’ı İsrail ile diplomatik ilişki geliştirmekten alıkoymakta, onu bölgedeki pek çok ülkeden farklılaştırmaktadır. İran devrimden bu yana, başta Hamas ve Hizbullah olmak üzere İsrail karşıtı çeşitli kitlelere aleni bir biçimde destek sunmaktan çekinmemektedir.¹¹⁷⁸ Keza, İran’ın 1970’lerin sonlarına doğru faaliyete geçen Mısır Müslüman Kardeşler oluşumunun bir kolu olarak ortaya çıkan İslami Cihad ile yakınlığı da hem 1979 devrimi sürecine hem de İran Irak Savaşı’na dek uzanmaktadır. İran her iki süreçte de bu örgütün desteğini almıştır. 1987 senesinde kurulan Hamas’ın ise önceleri İran ile İslami Cihat kadar yakın bağları olmasa da 1988 senesinde Arafat’ın girişimi İran ile yakınlaşmasını sağlamıştır. İran, 1988 senesinde Yaser Arafat önderliğindeki FKÖ’nün İsrail ile barış görüşmeleri yürütme yönünde bir irade ortaya koymasına sert tepki göstermiştir. Böylece, 1990 senesinde düzenlenen Filistin İntifadasını Destekleme Konferansı’na Hamas katılırken Arafat davetli olarak katılmamıştır. Bu konferansta İran tarafından Hamas’a askeri ve mali destekte bulunulacağı ifade edilmiştir ve Hamas, Tahran’da bir ofis açmıştır.

¹¹⁷³ Mehr Haber Ajansı, “Laricani, Filistin İslami Cihat Hareketi Genel Sekreteriyle görüşti”, 29 Kasım 2010, <https://tr.mehrnews.com/news/1200864/Laricani-Filistin-%C4%B0slami-Cihad-Hareketi-Genel-Sekreteriyle-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9Ft%C3%BC> (08.11.2019)

¹¹⁷⁴ Mehr Haber Ajansı, “Laricani: Kudüs işgalcisi rejim, hali hazırda inzivadadır”, 28 Nisan 2012, <https://tr.mehrnews.com/news/1587280/Laricani-Kud%C3%BCs-işgalcisi-rejim-hali-hazırda-inzivadadır> (08.11.2019)

¹¹⁷⁵ Mehr Haber Ajansı, “Ahmedinejad Arap Birliğini Göreve Çağırıldı”, 31 Aralık 2008, <https://tr.mehrnews.com/news/810036/Ahmedinejad-Arap-Birliğini-Göreve-Çağırıldı> (09.03.2019)

¹¹⁷⁶ Mehr Haber Ajansı, “Laricani: Siyonist Rejimi Gazze’de Cinayet ve Soykırım İşliyor”, 31 Aralık 2008, <https://tr.mehrnews.com/news/809589/Siyonist-Rejimi-Gazze-de-Cinayet-ve-Soykırım-İşliyor> (04.05.2019)

¹¹⁷⁷ Mehr Haber Ajansı, “Ahmedinejad: Müzakere şartlarımızı yakında ilan edeceğiz”, 17 Haziran 2010, <https://tr.mehrnews.com/news/1102595/Ahmedinejad-Müzakere-şartlarımızı-yakında-ilan-edeceğiz> (02.10.2019)

¹¹⁷⁸ Akbarzadeh ve Barry, a.g.e., s.622

1991 senesinde Filistin meselesinin çözümü kapsamında düzenlenen Madrid Konferansı'na İran'ın davet edilmeyişi İran tarafından bölge meselelerinden dışlanmak olarak kabul edilmiş ve "Ortadoğu üzerinde rol oynama isteğine önemli bir tehdit şeklinde algılanmıştır." Bu süreç İran'ı bölgesel işleyişe dahil olmak bağlamında daha radikal adımlar atmak yönünde teşvik etmiştir.¹¹⁷⁹ Bunun üzerine Madrid Konferansı'na yakın bir tarihte, bu girişimi reddeden militan Filistinlilerin katılımıyla İran'da bir toplantı düzenlenmiştir. 1993 senesinde taraflar arasında bir uzlaşma söz konusu olup Oslo Anlaşması gerçekleştirildiğinde ise, İran bu duruma tepkiyle karşılık vermiş ve FKÖ liderlerini bu girişimden ötürü kınayarak onları ihanetle suçlamış, söz konusu uzlaşmayı "dünyadaki İslam ulusları içerisinde felce uğratan bölünmelere yol açan ... Hain bir adım" şeklinde lanse etmiştir.¹¹⁸⁰ Böylece FKÖ ile arası açılan İran rejiminin bu oluşum ile yeniden yakınlaşması ancak 2000 yılında ortaya çıkan ikinci intifada ile söz konusu olabilmıştır.

İran, daha önce olduğu gibi 2008 yılında Gazze'de İsrail ve Filistin arasında yaşanmaya başlanan çatışmalar esnasında da hiçbir desteğini esirgememiştir. Hamas resmi açıklamada bulunarak İran'ın desteklerini olmaksızın başarı sağlayamayacaklarını belirtmiş ve İran için "zaferin ortağı" denmiştir.¹¹⁸¹ 30 Aralık 2008 tarihli konuşmasında Gazze'de yaşanan insanlık dramı ile Kerbela hadisesi arasında özdeşlikler kuran Ahmedinejad, "Gazze halkı İmam Hüseyin(a.s)'in mazlumiyetinde ortak olmuştur" açıklamasında bulunmuştur.¹¹⁸² İran'da da 2009 yılı Şubat ayında Gazze şehitleri Tahran'da Filistin Meydanı'nda Hz. Muhammed ve İmam Hasan'ın ölüm yıldönümü törenleriyle eşzamanlı biçimde anılmıştır.¹¹⁸³ İran bu husustaki açıklamalarında sert bir üslup takınmaktan ve uluslararası camia ile restleşmekten asla çekinmemektedir. Bu durum, sözü edildiği üzere Ahmedinejad'ın İsrail'e ilişkin sert açıklamalarıyla daha da dikkat çekici bir hal almıştır. Örneğin, BM Genel Kurulu'nun 23 Eylül 2008 tarihli 63. oturumunda konuşma yapan Ahmedinejad İran'ın barışçıl maksatlı nükleer enerjiye sahip olma hakkının altını çizdiği bu konuşmasında "Amerikan imparatorluğu yolun sonuna geliyor" demiş ve İsrail için de olumsuz sözler sarf eden İran cumhurbaşkanı, "Filistindeki kıyım ve istila 60 yıldır birtakım cani ve istilacı Siyonistlerin ellerinde hala devam ediyor, "eli kanlı siyonistler, Avrupalıları ve Amerikalıları yönlendiriyor" "siyonist rejim bugün çöküşün tam eşiğinde. Onlar için artık kendilerinin ve destekçilerinin açtıkları lağım çukurundan çıkış yolu kalmamıştır" açıklamasına yer vermiştir.¹¹⁸⁴

Kısacası, Ahmedinejad döneminde sürdürülen sert ve idealist dış politika neticesinde, Rafsancani ve Hatemi'nin cumhurbaşkanlıkları sürecinde İran dış politikasında elde edilmek istenen

---

¹¹⁷⁹ Trita Parsi, "Israel-Iranian Relations Assessed: Strategic Competition from the Power Cycle Perspective", *Iranian Studies*, 2005, 38(2), 247-269

¹¹⁸⁰ Parsi, "Israel-Iranian Relations...", s.247-269

¹¹⁸¹ Fars News, " Hamas terms Iran Partner in Victory against Israel", 19 September 2014, <https://en.farsnews.com/newstext.aspx?nn=13930628000423> (14.12.2019)

¹¹⁸² Mehr Haber Ajansı, "Ahmedinejad: Gazze Olayı Bölgede Büyük Değişikliklere Yol Açacak", 30 Aralık 2008, <https://tr.mehrnews.com/news/809155/Gazze-Olayı-Bölgede-Büyük-Değişikliklere-Yol-Açacak> (08.05.2019)

¹¹⁸³ Mehr Haber Ajansı, "Tahran'daki Filistin meydanında Gazze şehitlerinin 40.günü töreni yapıldı", 24 Şubat 2009, <https://tr.mehrnews.com/news/839392/Tahran-daki-Filistin-meydan%C4%B1nda-Gazze-%C5%9Fehitlerinin-40-g%C3%BCn%C3%BC-t%C3%B6reni>, (02.01.2020)

¹¹⁸⁴ UN General Assembly, Sixty Third Session, General Debate, New York, 23 September 2008. https://www.un.org/en/ga/63/generaldebate/pdf/iran_en.pdf (14.01.2020)

yumuşamadan oldukça uzaklaşmış ve gerek dış politik ilişkiler gerekse bu durumdan etkilenen ülke ekonomisi son derece zayıf bir hal almıştır. Özel sektörün oldukça zayıfladığı ülkede, ciddi bir enflasyon ve işsizlik rakamı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, Lübnan, Filistin, Irak gibi ülkelerdeki çeşitli grupların desteklenmesine devam edilmiş, ülke ekonomisine ciddi bir yük bindirse dahi bu gruplara sağlanan destekler sürdürülmüştür.¹¹⁸⁵ Ülkenin içinde bulunduğu koşulların güçlüğüne rağmen ve hatta çoğu kez bu koşulları tırmandıran birer nitelik arzemesine karşın sürdürülen bu tutum, kimi zaman İran halkı ve yöneticilerini karşı karşıya getiren bir memnuniyetsizlik yaratmış ve bu hoşnutsuzluk İran’da yönetsel hoşnutsuzluklar karşısında gerçekleşen çeşitli protestolarda gün yüzüne çıkmıştır. Bu konuda örneğin, 2003 yılı öğrenci protestolarında İran yönetimine hitaben kullanılan, “Filistin’i boşver, bizi düşün” gibi sloganlar göze çarparken¹¹⁸⁶ 2017 yılı içerisindeki protestolarda ise “ne Gazze ne Lübnan, canım yalnız sana fedadır İran” sloganı dikkat çekmiştir.¹¹⁸⁷ İran’ın Filistin meselesi hususundaki söylem ve tavrını gözden geçirmesi gerektiğini ifade eden İranlı reformist düşünür Ali Rıza Alavi-Tabar, bu husustaki beyanında İran’da politik bir tavır olarak benimsenmiş olan İsrail’e ölüm sloganlarından vazgeçilmesi gerektiğini belirtmiş bunun yerine “çok yaşa Filistin” denmesinin uygun olacağını ifade ederek “Filistinlilerden daha çok Filistinli olmamıza gerek yok” açıklamasında bulunmuştur.¹¹⁸⁸

İran’ın uğradığı maddi zarara karşın desteğini sürdürdüğü bu husus, onun kimliği ve rejimi adına önemli bir pekiştiren vazifesi görmektedir. Bu doğrultuda, İran’ın bu meseleye olan dikkati her dönem canlılığını korumakta, maruz kaldığı problemlere rağmen sürece maddi ve manevi katkı sağlamaktan geri durmamaktadır. İran bir taraftan Filistin meselesine önderlik ederek mazlum Filistin halkının desteklenmesi konusunda yol gösterici olmak istemekte öte yandan İsrail ile yaşanan husumeti bu mesele üzerinden perçinlemeyi sürdürerek rejimin meşruiyetine ve kimliksel güvenliğine katkı sağlamaktadır. Müstebkir/mustazaf ayrımı üzerinden konuya yaklaşmaya çalışan İran, rejim ilkeleriyle örtüşür biçimde meseleyi içselleştirici açıklamalarda bulunmaya devam etmektedir.

Ancak Hunter’ın da belirtmiş olduğu gibi, rejimin kendilik imajı ve meşruiyeti adına Filistin gibi kimi meselelere yöneltilen dikkat İran dış politikasını oldukça zarara uğratmıştır.¹¹⁸⁹ Örneğin, İsrail 2002 yılında Kızıl Deniz’de elli ton silah ve mühimmat yüklü Karine A isimli bir İran kargo gemisi ele geçirmiş ve bu geminin Filistin’e silah yardımı götürdüğü beyan edilmiştir.¹¹⁹⁰ Daha sonra ABD tarafından da benimsenen bu iddia, nihayetinde İran-ABD arasındaki gergin durumda belirli ölçüde bir yumuşama elde edilmesi sürecini ortadan kaldırmış ve süreç Bush yönetiminin İran’ı şer eksemi içerisinde ilan etmesi ile neticelenmiştir.¹¹⁹¹ Böylece, 1997 yılında başlayan ve yalnızca Bush

---

¹¹⁸⁵ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.162

¹¹⁸⁶ Amir Taheri, **The Persian Night: Iran Under the Khomeinist Revolution**, Encounter Books, New York, 2008, s.341

¹¹⁸⁷ Bennett Ruda, “Iranian Protests Show Iran Needn’t Be More Palestinian Than The Palestinians Themselves”, Jewish Press, 8 January 2018, <https://www.jewishpress.com/indepth/opinions/357573/2018/01/08/> (18.07.2020)

¹¹⁸⁸ Karim Sadjadpour ve Ray Takeyh, “Iran’s hard line on Israel”, 23 Aralık 2005, **The New York Times**, <https://www.nytimes.com/2005/12/23/opinion/irans-hard-line-on-israel.html?searchResultPosition=1> (21.07.2020)

¹¹⁸⁹ Hunter, **Iran’s Foreign Policy**, s.102

¹¹⁹⁰ Barbara Slavin, **Bitter Friends**, s.212-213

¹¹⁹¹ Ekinci, a.g.e., s.283-284

yönetiminin İran'ı 'şer eksenini' içerisinde ilan ettiği Şubat 2002 hariç 2003 yılına kadar her ay tekrarlı bir biçimde sürdürülen diplomatik temasları içeren Cenevre Kanalı (Geneva channel) adlı süreç askıya alınmıştır.¹¹⁹² 11 Eylül saldırılarıyla başlayan süreç ile birlikte gelişen Afganistan ve Irak işgalleri neticesinde, İran kendisini şer eksenini içinde değerlendiren ABD tarafından gitgide daha fazla çevrelenmiş hissetmiştir. 2002 yılında nükleer meselesinin de patlak vermesiyle birlikteyse iki ülke ilişkilerinde gerginliğin sürekli tırmandığı yeni bir süreç ortaya çıkmıştır.

3.3.4.3. Nükleer Meselesinin Dönemsel Dış Politikaya Yansıması

İran'ın nükleer enerjiye ilişkin girişimleri Pehlevi devrine dek geri gitmektedir. Ancak, İran bu husustaki faaliyetlerini 1979 devrimini takiben, Mehdi Bazargan hükümeti dönemine denk düşen evrede durdurmuştur. İran-İrak Savaşı'nın (1980-88) bitimini izleyen birkaç yıl içinde ise, nükleer santral inşasına yeniden başlanması kararlaştırılmış ve bu durumun ortaya çıkması özellikle İsrail'in, İran'ın nükleer silah geliştirmeye çalıştığı yönündeki iddialarını da beraberinde getirmiştir. Nükleer mesele, ABD'nin de İran'a karşı politikasının temel meselelerinden biri haline gelmiştir. İlerleyen süreçte, 2002 yılı itibarıyla İran adına rejim muhalifi bir oluşum olan Halkın Mücahitleri Örgütü'nün, İran'ın bir nükleer tesis ve bir ağır su reaktörü inşa ettiğini ifşa etmesi, İran'ı dış politik arena da oldukça zor bir durumun içine sürüklemiştir.¹¹⁹³ Bilindiği üzere, uranyum zenginleştirme faaliyetleri nükleer teknoloji için gereklilik arz etmenin yanı sıra nükleer silah geliştirme sürecinin de bir parçasıdır ve bu nedenle günümüzde çeşitli uluslararası denetimlere tabidir. Dolayısıyla, İran'ın denetimsiz ve gizli bir biçimde uranyum zenginleştirme faaliyetleri yürüttüğünün ifşası ve ardından meseleye ilişkin kalıcı bir uzlaşmanın bir türlü sağlanamayışı, İran'ı uzun yıllar boyunca oldukça sıkıntılı ve bitmek bilmez bir durumla baş başa bırakmıştır.

İran'ın nükleer meselesinin ilk kez gün yüzüne çıkması Hatemi dönemine denk düşmüş olsa da bu konu Ahmedinejad dönemiyle birlikte İran'ın başını daha çok ağrıtmaya başlamış, dönemin dış politikada meydan okuyan üslubu gerginliği daha da tırmandırmıştır. 2005 yılı itibarıyla Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığına seçilmesi ve bu dönem itibarıyla nükleer görüşmeler hususunda benimsenen tutum, İran dış politikasında uzun süredir arzu edilen iyileşme adına da son derece olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Sürecin olumsuz gidişatında, küresel gelişmelerin yanı sıra Amerikan yönetiminin İran'a karşı uzlaşmadan yahut diyalog geliştirmeden yana olmayan tavrı da etkili olmuştur. Nihayetinde, Ahmedinejad yönetiminin hem Batı ve İsrail karşıtı söylemleri hem de nükleer meseleye ilişkin meydan okuyan ifadeleri, İran için yaptırımların sıkılaştırılması ve en temelde ekonomik sorunların devamıyla neticelenmiştir. Nükleer meseleye ilişkin sürecin, tüm detaylarıyla burada ele alınması mümkün olmamakla birlikte, olan bitene kabaca değinmek ortaya çıkan restleşme sürecini ve İran'ın bu husustaki tavrını kısmen de olsa gözlemleyebilmek adına önem arz etmektedir.

Sürecin ortaya çıkmasının ardından ortaya çıkan kısmi uzlaşma çabalarının ardından gelinen nihai noktada, Ahmedinejad kendinden önce cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan Hatemi'nin nükleer meseleye ilişkin uzlaşmacı tavrını eleştiren bir tavır takınmış ve uranyum zenginleştirme

¹¹⁹² Suzanne Maloney, "U.S. Policy Toward Iran...", s.25-44; Barbara Slavin, **Bitter Friends**, s.457-468

¹¹⁹³ Hunter, **Iran Divided**, s.168-169

faaliyetlerinin devamına karar vermiştir. Böylece, her ne kadar UAEA yapmış olduğu denetimlerde İran'da askeri amaçlı nükleer faaliyet yürütüldüğüne dair herhangi bir emareye rastlayamamış olsa da Ahmedinejad'ın çoğu kez uzlaşmadan uzak olan tavrı ve söylemleri İran'a ilişkin endişelerin yeniden artmasına neden olmuştur. Halihazırda İran'ın nükleer meselesini BMGK'ya taşımak isteyen ABD bu konuda daha da ısrarcı olmaya başlamış ve böylece inişli çıkışlı görüşme süreçlerinin ardından konu BMGK'ya gönderilmiştir. Nihayetinde, bağlayıcı olmasa dahi 29 Mart 2006 tarihinde Güvenlik Konseyi meseleye ilişkin bir uyarı kararı yayınlanmıştır.¹¹⁹⁴ Ahmedinejad yönetiminin herhangi bir uzlaşmaya ikna olmaması neticesinde, bu kez 31 Temmuz 2006 tarihli bağlayıcı bir karar yayınlanmışsa da İran bu kararı da yok hükmünde kabul etmiştir.¹¹⁹⁵ Sonrasında gerçekleşen görüşmelerden de netice alınamayınca, süreç İran'a karşı 23 Aralık 2006 tarihli ve 1737 sayılı BMGK yaptırım kararının alınmasıyla neticelenmiştir. İran nükleer meselesine yönelik alınan bu ilk yaptırım kararının yalnızca hassas içerikli nükleer teknoloji transferine ilişkin uygulanacağı kararlaştırılmış, kararlara uyulmaması durumunda yaptırımların daha ileri taşınacağı ifade edilmiştir.¹¹⁹⁶ Ancak Ahmedinejad Hükümeti yaptırım kararlarının gereklerini yerine getirmeyerek ilgili nükleer faaliyetlere devam etme yönünde irade kullanmıştır. Buna istinaden BMGK bu kez 1747 sayılı yeni bir yaptırım kararını¹¹⁹⁷ devreye sokmuştur. Nükleer faaliyetlerini askıya almayı reddeden İran konuya ilişkin tavrını sürdürmüş ve peşi sıra yeni yaptırımlara maruz kalmıştır. Daha sonra BMGK İran nükleer meselesine ilişkin olarak 2008 yılı içerisinde 1803 ve 1835 sayılı iki ayrı yaptırım kararı daha yayınlamıştır. Türkiye ve Brezilya'nın arabuluculuğunda 17 Mayıs 2010'da imzalanan uranyum takasına ilişkin Tahran Deklarasyonu¹¹⁹⁸ da dahil olmak üzere, burada detaylarına yer verilemeyecek olan diğer pek çok müzakere sonuçsuz kalmış ve mesele bir türlü çözüme kavuşturulamamıştır. O zamana dek alınan kararlardan ve girişilen müzakerelerden sonuç alınamayınca, İran adına daha da ağırlaştırılmış olan yeni yaptırımları da içeren 1929 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı 9 Haziran 2010 tarihinde kabul edilmiştir.¹¹⁹⁹ Fakat Ahmedinejad hükümeti bu karara da tepki göstermiş¹²⁰⁰ ve İran Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi mevcut sürece cevaben kararı sert dille eleştiren bir bildiri yayınlamıştır.¹²⁰¹ Ahmedinejad da karara tepki gösteren açıklamasında, "dünyanın neresinde olursa olsun, hangi ülke olursa olsun, BM Güvenlik

---

¹¹⁹⁴ United Nations Security Council, In Presidential Statement, Underlines Importance of Iran's Re-Establishing Full, Sustained Suspension of Uranium-Enrichment Activities, 5403rd Meeting- SC/8679, 29 Mart 2006 <https://www.un.org/press/en/2006/sc8679.doc.htm> (10 Nisan 2019)

¹¹⁹⁵ United Nation Security Council, Resolution 1696(2006), 31 July 2006, S/RES/1696 (2006) [https://undocs.org/S/RES/1696\(2006\)](https://undocs.org/S/RES/1696(2006)) (10.04.2019)

¹¹⁹⁶ United Nation Security Council, Resolution 1737 (2006), R/RES/1737(2006) Security Council Imposes Sanctions On Iran For Failure To Halt Uranium Enrichment, Unanimously Adopting Resolution 1737 (2006), Security Council SC/8928, 23 December 2006, <https://www.un.org/press/en/2006/sc8928.doc.htm> (Erişim Tarihi: 11 Nisan 2019)

¹¹⁹⁷ United Nation Security Council, Resolution 1747 (2007), 24 March 2007, S/RES/1747 (2007) [https://undocs.org/en/S/RES/1747\(2007\)](https://undocs.org/en/S/RES/1747(2007)) (10 Nisan 2019)

¹¹⁹⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "17 Mayıs 2010 tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu", 17 Mayıs 2010, http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa (13.08.2019)

¹¹⁹⁹ United Nation Security Council, Resolution 1929 (2010), 9 June 2010, S/RES/1929 (2010), [https://undocs.org/S/RES/1929\(2010\)](https://undocs.org/S/RES/1929(2010)) (15.01.2020)

¹²⁰⁰ Mehr Haber Ajansı, "BM Ambargo Kararı Değersiz", 10 Haziran 2010, <https://tr.mehrnews.com/news/1098388/BM-ambargo-karari-degersiz> (03.12.2019)

¹²⁰¹ Mehr Haber Ajansı, "Güvenlik Konseyi'nin 1929 sayılı kararına İran'ın yanıtı", 18 Haziran 2010, <https://tr.mehrnews.com/news/1102938/Guvenlik-Konseynin-1929-sayili-kararina-Iran-in-yaniti> (04.05.2019)

Konseyi'nde İran karşıtı yaptırımlara veya, İran halkının haklarını ayaklar altına alacak her harekete karşı, İran da aynı şekilde yanıt verecektir” ifadelerini kullanmıştır.¹²⁰²

2008 yılı Eylül ayında ise Ahmedinejad BM Genel Kurulu toplantısına katılmak maksadıyla ABD'ye gitmiş ve burada bir TV programına katılmıştır. Programda konuşan Ahmedinejad, “İran ulusu 7 bin yıldan beri vardır ve hiçbir zaman başka bir ulusa karşı yanlış bir adım atmamıştır” diyerek, İran'ın son yüzyıl içinde girdiği tek savaşın Irak'ın saldırısı ile başlayan İran-İrak Savaşı olduğunu, buna karşılık yine de Irak'a karşı intikam duygularıyla yaklaşmadıklarını ve 2003 Irak işgali sırasında ABD önderliğindeki koalisyon güçlerine katılma teklifini reddettiklerini hatırlatmıştır. Nükleer silah üretimi ile ilgili soruya cevaben ise, nükleer teknolojiye sahip olma haklarını yinelerken, kitlesel imha maksatlı tüm silahlara karşı olduklarını bugün atom bombasının değil kültür ve aklın galip geleceğini söylemiştir.¹²⁰³

Nükleer meselede süreç taraflar arasında devam eden restleşmeler ve uzlaşımın bir türlü sağlanamaması şeklinde ilerlerken, Avrupa Birliği Konseyi de İran'ın nükleer faaliyetlerinin kısıtlanmasına ilişkin çeşitli yaptırımların ivedilikle devreye alınmasını beyan eden bir karara varmıştır.¹²⁰⁴ 2009 yılında AB'nin terör örgütleri listesinden çıkardığı Halkın Mücahitleri Örgütü, 2012 yılı itibarıyla ABD'nin terör örgütleri listesinden de çıkarılmıştır.¹²⁰⁵ İran bu kararlara tepki gösterdiyse de bir sonuç alamamıştır. Yine, 2011 yılı başında sonlanan ve yaklaşık bir buçuk yıl sonra 2012 yılı ortalarında tekrar başlayan nükleer müzakere görüşmeleri de çözümsüzlükle sonuçlanmıştır. Ahmedinejad yeni müzakereler öncesi yapmış olduğu açıklamada İran'ın barışçıl nükleer enerji sahibi olma hakkından “iğne ucu kadar bile geri adım atmayacağını” söylemiştir. Aynı zamanda Batı ülkelerini “İran milletine karşı tutumunuzu düzeltiniz” diyerek uyarılmış ve “batılı ülkelerin sözde insan hakları ve demokrasi adı altında milletler ve ülkelerin servetlerini yağmaladıkları[nı] ve cinayet işlediklerin[i]” söylemiştir. İran'ın Ahmedinejad döneminde sahip olduğu sert üslup tarzı nükleer programın maksadına dair şüpheleri artırmış ve bu süreç Avrupa Birliği içinde yer alan ülkelerin de İran'a yönelik ambargonun artırılması yönünde tavır almasına neden olmuştur. Dolayısıyla, İran'ın Körfez'den petrol akışını engelleme tehdidine karşılık, İran'a uygulanan yaptırımlar ilgili devletlerce genişletilmiştir.¹²⁰⁶

Şüphesiz Ahmedinejad'ın Batı'ya meydan okuyan tavrının da katkısıyla, 2011 yılı Kasım ayı sonunda önemli bir gelişme daha yaşanmış ve bir grup İranlı protestocu Tahran'da bulunan İngiliz büyükelçiliğine yönelik, “İngiltere'ye ölüm” sloganları ve bayrak yakılması gibi eylemleri içeren bir

---

¹²⁰² Mehr Haber Ajansı, “Ahmedinejad: Müzakere şartlarımızı yakında ilan edeceğiz”, 17 Haziran 2010, <https://tr.mehrnews.com/news/1102595/Ahmedinejad-Muzakere-sartlarimizi-yakinda-ilan-edecegiz> (05.04.1019)

¹²⁰³ Mehr Haber Ajansı, “Ahmedinejad Larry King'e konuk oldu”, 25 Eylül 2008, <https://tr.mehrnews.com/news/755231/Ahmedinejad-Larry-King-e-konuk-oldu> (05.04.2019)

¹²⁰⁴ EU “Council Decision of 23 April 2007, Implementing Article 7(2) Regulation (EC) No 423/2007 concerning restrictive measures against Iran”, Official Journal of the European Union, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:106:0051:0054:EN:PDF> (11 Nisan 2019)

¹²⁰⁵ TRT Haber, “İranlı Örgüt Terör Listesinden Çıkarıldı”, 29 Eylül 2012, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iranli-orgut-teror-listesinden-cikarildi-57622.html> (09.05.2018)

¹²⁰⁶ Ramin Mostafavi, “Iran threatens to stop Gulf oil if sanctions widened”, **Reuters**, 27 December 2011, <https://www.reuters.com/article/us-iran-oil-hormuz/iran-threatens-to-stop-gulf-oil-if-sanctions-widened-idUSTRE7BQ01320111227> (27.01.2020)

saldırı gerçekleştirmiştir. Bu saldırılar Avrupalı devletler ve özellikle de İngiltere ile İran arasında önemli bir sorun meydana getirmiştir.¹²⁰⁷ İran tarafı meseleye ilişkin üzüntüsünü dile getirmişse de çeşitli yetkili ağızlar tarafından bunun haklı bir tepki olduğu yönünde açıklamalar da yapılmış ve İran resmi şekilde özür dilemeyi reddetmiştir.¹²⁰⁸ Ardından İngiltere bu eylemlerin devlet destekli olduğuna kanaat getirmiş¹²⁰⁹ ve İranlı diplomatları 48 saat içinde sınır dışı etme kararı almıştır. Bu karar İran tarafında yoğun tepkiyle karşılanmış ve tüm bu süreç karşılıklı ilişkilerin maslahatgüzar seviyesine indirilmesine ilişkin bir düzenlemeyle sonuçlanmıştır.¹²¹⁰ AB devletleri 2010 yılında alınan yaptırım kararını daha sonra giderek güçlendirmiş¹²¹¹ ve böylece İran ile petrol ticaretini engelleyen yaptırımlara ek olarak, İran'ı küresel finans sisteminin dışında tutmak için de yaptırımlar devreye sokulmuştur.¹²¹² Bu süreci takiben İran ve P5+1 ülkelerinin bir uzlaşma sağlamaları ancak 2013 yılı Kasım ayı sonunda Cenevre'de sağlanan geçici bir anlaşma ile mümkün olmuştur.¹²¹³

Bir sonraki müzakere girişimlerinin sonuçlanması ise ancak cumhurbaşkanı Hasan Ruhani döneminde gerçekleştirilen yoğun çabalar neticesinde söz konusu olabilmıştır. Ve nihayet Ruhani döneminde tarafların uzlaşmadan yana daha kararlı adımlar atmasıyla birlikte, 14 Temmuz 2015'te meselede çeşitli koşulların yerine getirilmesi şartını içeren bir plan üzerinde uzlaşma sağlandığını açıklamıştır.¹²¹⁴ Ancak tüm uğraşa ve sorunun çözümü adına gelinen umut vadeci noktaya rağmen, bilindiği üzere 2018 yılı Mayıs ayında Donald Trump hükümetinin ABD tarafı adına çekilme kararına varması sonucunda bir sarsıntı yaşanmış, “Kapsamlı Ortak Eylem Planı (Joint Comprehensive Plan of Action/JCPOA)” olarak anılan plan Avrupalı ülkeler ve İran tarafından sürdürülmeye gayret edilse de henüz arzulanan neticeye ulaşamamıştır.¹²¹⁵

Bununla birlikte, Ruhani'nin varılan kısmi uzlaşmaya binaen “(b)ugün İran aleyhindeki zulüm ve yanlış ithamların son bulduğu ve dünya'da yeni iş birliklerinin başlangıç günüdür” açıklamasında bulunarak durumu zalimin zulmüne karşı adalet arayışı temasıyla özdeşleştirmiş olması dikkat

---

¹²⁰⁷ Robert F. Worth ve Rick Gladstone, “Iranian Protesters Attack British Embassy”, **The New York Times**, 29 November 2011, <https://www.nytimes.com/2011/11/30/world/middleeast/tehran-protesters-storm-british-embassy.html> (26.01.2020)

¹²⁰⁸ Simon Tisdall, “Tehran Ready To Offer Cash For British Embassy Attack- But No Apology”, **The Guardian**, 18 May 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/may/18/iran-financial-compensation-british-embassy-tehran-attack-2011> (26.01.2020)

¹²⁰⁹ BBC News, “Attack on UK Embassy In Iran ‘Had Support Of The State’”, 3 December 2011, <https://www.bbc.com/news/uk-16010547> (27.01.2020)

¹²¹⁰ Mehr Haber Ajansı, “İran-İngiltere İlişkilerinin Düzeyinin Düşürülmesi Kanunu Yürürlüğe Girdi”, 9 Aralık 2011 <https://tr.mehrnews.com/news/1478947/İran-İngiltere-ilişkilerinin-düzeyinin-düşürülmesi-kanunu-yürürlüğe> (26.01.2020)

¹²¹¹ EU Council Decision 2012/152/CFSP of 15 March 2012, amending decision 2010/413/CFSP concerning restrictive measures against Iran, <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:077:0018:0018:EN:PDF>

¹²¹² EU Council Decision 2012/635/CFSP OF 15 October 2012, <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:282:0058:0069:EN:PDF> (11.04.2019)

¹²¹³ Sabah Gazetesi, “Cenevre’den Tarihi Anlaşma”, 25 Kasım 2013, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2013/11/25/cenevreden-tarihi-anlasma-cikti> (05.12.2019)

¹²¹⁴ BBC Türkçe, “İran’la tarihi anlaşma: Cumhuriyetçiler ve İsrail kınadı”, 14 Temmuz 2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150714_iran_anlasma (18.04.2018)

¹²¹⁵ BBC Türkçe, “ABD Başkanı Trump İran nükleer anlaşmasından çekildiklerini açıkladı”, 8 Mayıs 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44033357> (08.05.2018)

çekicidir.¹²¹⁶ Ayrıca, “ben olsaydım nükleer anlaşmayı kesinlikle imzalamazdım” diyerek 2019 yılında konuya ilişkin görüş bildiren eski cumhurbaşkanı Ahmedinejad’ın da, “(b)aşkalarının üzerinde hegemonya kurma düşüncesi şeytanidir. Başkasının üzerinde sulta kurmaya çalışmak şeytani bir düşüncedir, (...). ABD, baskıları, tek taraflı politikaları ve yaptırımları bırakıp adilce bir müzakereye dönmelidir. (...). ABD, petrolün millileştirilmesinde ve devrimde karşımızda durdu ve bundan hiçbir yarar elde etmedi” açıklamasında bulunarak meseleye ilişkin tavrını hegemonya karşıtlığı üzerinden açıklamış olması da önemlidir.¹²¹⁷

Sonuç olarak, İran’ın nükleer meselesine ilişkin tutumu onun kimliğinden bağımsız değildir. İran’ın nükleer güce sahip olma çabası ve bu çabadan geri adım atmayışı, varlık gösterdiği coğrafyada hakîm bir aktör olma arzusunun ve dolayısıyla köklü ve büyük bir imparatorluğun mirasçısı olmaya ilişkin kendilik tasavvurunun da bir yansımasıdır. Nihayetinde nükleer meselede, İran’a yönelik askeri müdahale tehditleri ve ekonomik ve finansal yaptırımların gölgesinde bir müzakere süreci yürütülmüş, ancak Ahmedinejad döneminde bu konuda bir netice sağlanamadığı gibi, Ruhani döneminde varılan kısmi uzlaşısı da şimdiye dek görüldüğü kadarıyla uzun ömürlü olmayı başaramamıştır. İran, pek çok hususta olduğu gibi bu konuda da kimliğinin bir gereği olarak adalet vurgusu yapmakta, mevcut uluslararası düzende söz sahibi olan ülkeler başta olmak üzere pek çok ülkenin nükleer güce sahip olduğunu ve İran’ın da aynı oranda bu gücü elde etmeye hakkı bulunduğunu her platformda tekrarlamaktadır. Bu hususta uluslararası politikanın düzen kurucu aktörlerine karşı meydan okumaktan çekinmeyen İran, konunun karşılıklı saygı, anlayış çerçevesinde ve adil bir biçimde ilerletilmesi arzusunu sıklıkla tekrarlamakta ve meselenin hegemon devletlerin baskısı ve isteği doğrultusunda şekillenmesine karşı çıkmayı ise sürdürmektedir.

3.3.4.4. Batı Karşısı Söylem Sil Baştan

2005 yılının Ağustos ayında tartışmalı bir seçimle işbaşına gelen Mahmud Ahmedinejad, selefi Hatemi ile kıyaslandığında oldukça muhafazakarlık taraftarı bir politik anlayışı benimsemiştir. Özellikle Humeyni döneminde yaşananlara benzer bir biçimde, liberal ve yenilikçi düşüncelerin önüne geçilmesi amacıyla birçok sindirme, ortadan kaldırma, sansür ve denetim faaliyetinde bulunmuş olan Ahmedinejad, devrim muhafızlarının ekonomi ve siyaset alanlarında sahip olduğu etkinliği de artırmıştır. İnternet ve yabancı medya sansürü de bunlar arasında yer almıştır. Genel çerçevede, İslam devriminin ilkelerine ve devrimle kurulan rejime bağlı olan Ahmedinejad, bu ilkelerle beraber rejimin kimliksel devamlılığının sağlanması ve daha da güçlenmesi yönünde çaba harcamıştır. Bu süreçte, Humeyni döneminin özellikle Batı karşısında meydan okuyan hegemonya karşıtı tavrı, Ahmedinejad döneminin de en belirgin özelliklerinden biri olmuştur.

Bununla birlikte, Şii-İslam açısından önemli olduğu ölçüde İran rejimi açısından da önem arz eden Mehdi düşüncesine ilişkin vurgu da bu dönemin dış politika söyleminde kendisine sıklıkla yer bulmuştur. Bir demecinde, mevcut demokrasi yapısının Batılı ülkelerin ihtiyaçlarını karşılamadığını ve bu nedenle “bu ülkelere mutlak suretle başka bir düşüncenin girmesi gerektiğini” söyleyen

¹²¹⁶ IRNA, “Ruhani: Bugün İran Milleti Aleyhine Uygulanan Zulümlerin Sonunun Geldiği Gündür”, 14 Temmuz 2015, <https://tr.irna.ir/news/2900662/Ruhani-Bugün-İran-milleti-aleyhine-uygulanan-zulümlerin-sonunun> (15.01.2020)

¹²¹⁷ Anadolu Ajansı, “Eski İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad AA’ya konuştu”, 03 Ekim 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/eski-iran-cumhurbaskani-ahmedinejad-aaya-konustu/1571597> (03.09.2019)

Ahmedinejad, Batılı ülkelerin çeşitli ülkeleri yok etme niyetinde olduklarını ancak eylemleriyle kendilerinin “yok olma sırasının geleceğini” vurgulayarak, “mevcut durumda “adil bir küresel mehdevi hükümetinden başka alternatifin olmadığını” ve “böyle bir kültürü dünyaya sunabilecek tek milletin İran milleti” olduğunu, “İran milletinin arasında da seçkin ulemanın buna en uygun kişiler olduğunu ve de şehirler arasında Kum şehrinin mehdevi hükümetin bayraktarı olacağını” ifade etmiştir.¹²¹⁸ Ahmedinejad, “istikbar güçleri” olarak nitelendirdiği uluslararası politikanın hakim güçlerinin dünyadaki tüm olumsuzlukların sebebi olduğunu belirtmiş ve İran’ın devrimden bu yana “zalimlerin ve fesad güçlerin karşısında onur ve sebat ile dikilmekte olduğunu” söylemiştir.¹²¹⁹ Öte yandan, Ahmedinejad’ın görev yaptığı dönemde cumhurbaşkanlığı birinci yardımcısı olarak görev yapan Muhammed Rıza Rahimi de bir konuşmasında, “Amerika ve İngiltere gibi şeytanların bu dünyada yaşadığı sürece fitnelerin devam edeceğini” ifade ederek “İran’ın en yüksek gücü, onuru ve iktidarında olduğunu” belirtmiş ve “İran’ın bölgeyi savunmak için tam olarak hazırlıklı olduğunu” ifade etmiştir.¹²²⁰ Bu gibi açıklamalar, İran’ın hem hegemonyaya karşıtlığının hem de imparatorluk mirasçısı kimliğinin hem de Şii-İslam kimliğinden ileri gelen müstebir mustazaf ayrımının altını çizmektedir. İran çeşitli hamleleriyle, bir yandan bulunduğu bölgede önemli bir aktör olma yönünde çaba sarfederek müstebirlik mustazaflık vurgusu üzerinden “dünyanın ezilen halklarına” göz kırpmakta, öte yandan ümmetin kaderinde etkili olabilecek güçte olduğunu vurgulamakta ve bölge ve hatta dünya ülkelerinin hak savunuculuğuna kalkışmaktadır.

Ahmedinejad, genel anlamda ulemanın desteğini arkasına alarak hareket etmiştir ancak yine de cumhurbaşkanlığı yaptığı süre zarfında reformistlerin yanı sıra hem modernist hem de geleneksel sağın eleştirilere maruz kalmıştır.¹²²¹ Böyle bir ortamda ‘Yeşil Hareket’ çatısı altında kitleleri etrafında birleştirmeyi başaran reformcu aday Mir Hüseyin Musavi, bir sonraki seçimde yönetim için güçlü bir rakip olarak karşısına çıkmıştır. Halkın artan muhafazakâr baskı ve ekonomik güçlüklerle paralel bir biçimde yoğunlaşan reform arzusu Yeşil Hareket’e desteği çoğaltırken, seçimleri Ahmedinejad’ın kazandığının ilan edilmesi ise büyük ölçekli sokak gösterilerinin yaşanmasına neden olmuştur. Reformistlerden yükselen ve rehberinde tümüyle karşısında durduğu itirazlar sonuçsuz kalmış ve dahası Yeşil Hareket’in lideri ve reformistlerin aday olan Mir Hüseyin Musavi hapse mahkûm edilmiştir. Ahmedinejad’ı ikinci kez cumhurbaşkanlığı görevine taşıyan bu seçim sürecinde ortaya çıkan kaos ise, yine sıklıkla olduğu üzere “yabancı güçlerin komplosu” olarak takdim edilmiştir.¹²²² Komplo olduğu iddia edilen bu itiraz hareketlerini bastırmak içinse iktidar eliyle tekrar çeşitli baskı araçlarına başvurulmuştur. Böylelikle hem iç politika da hem de dış politika da sorunlu bir süreç ortaya çıkmıştır.

Daha evvel detaylarına yer verildiği üzere, bu dönemde nükleer meselenin bir krize evrilmesi ile birlikte gelinen aşamada, BMGK’nın aldığı karar neticesinde İran çeşitli yaptırımlara maruz

¹²¹⁸ Mehr Haber Ajansı, “Ahmedinejad: Yok olma sıranız geliyor!”, 26 Aralık 2011, <https://tr.mehrnews.com/news/1493980/Ahmedinejad-Yok-olma-siraniz-gelior> (23.05.2019)

¹²¹⁹ Mehr Haber Ajansı, “Dünyadaki Çirkinliklerin, Fakirliklerin Kaynağı İstikbardır”, 15 Aralık 2011, <https://tr.mehrnews.com/news/1484513/Dünyadaki-çirkinliklerin-fakirliklerin-kaynağı-istikbardır> (23.05.2019)

¹²²⁰ Mehr Haber Ajansı, “Rahimi: Bölgeyi Savunmak İçin Hazırlıklıyız”, 30 Nisan 2012, <https://tr.mehrnews.com/news/1589365/Rahimi-Bölgeyi-Savunmak-İçin-Hazırlıklıyız> (23.05.2019)

¹²²¹ Hunter, **Iran Divided**, s.189

¹²²² Djalili ve Kellner, a.g.e., s.167

kalmıştır. İran'a uranyum geliştirme faaliyetlerini askıya alması için süre tanıyan BMGK, bu süre zarfında çalışmaları askıya almayan İran için, daha evvel alınmış olan 1696 sayılı karar gereği yaptırım uygulanmasını kararlaştırmıştır. İran bu kararı tanımadığını açıklamış, üstüne üstlük pek çok yeni santrifüj inşa etme arzusunun beyan etmiştir. BMGK'nın İran nükleer faaliyetlerine ilişkin 2006 yılı Aralık ayı içerisinde aldığı yaptırım kararını takiben, Ahmedinejad bakanlar kurulunda yapmış olduğu bir konuşma esnasında, ABD ve İngiltere'nin öteden beri İran'ın gelişmesini istemediklerini belirterek bu bağlamda nükleer enerji sahibi olma hakkını da gasp ettiklerini ifade etmiş ve BM Güvenlik Konseyi'nce İran aleyhinde alınan karara eleştirilerini dile getirmiştir.¹²²³ İran bu kararı geçersiz sayarak faaliyetlerine devam edeceğini açıklamıştır. Ahmedinejad karara ilişkin olarak "İsteseniz de istemeseniz de İran, nükleer güce sahip bir ülkedir" diyerek, "İran halkıyla dostluk fırsatını kaçırdığınız için sizin adınıza üzgünüm. Artık BM Güvenlik Konseyi'nin, ABD, İngiltere ve siyonist rejimin uşağı olarak hiçbir itibarı kalmadı" şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Aynı zamanda İran'ın nükleer enerji geliştirme kabiliyetinin Batılı ülkelerce benimsenmesi gerektiğine değinerek faaliyetlerin barışçıl olduğu vurgusunu yineledikten sonra, Şubat ayı içerisinde bir "büyük nükleer şölen" ortaya koyacaklarını söylemiştir. Ahmedinejad aynı konuşmasında sultacı emperyalist güçlerin, özellikle de Müslüman milletleri çeşitli oyunlarla sömürdüğünü ve kültürünü hedef aldığını söylemiş ve İran'ın bu gibi devletlerin oyuncağı olmamak için güçlü ve ayık olmak zorunda olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda "İslami İran halkı ve yetkilileri de bu önemli noktanın bilincinde olarak, ülkenin kalkınmasında el birliğiyle çaba gösteriyorlar" demiştir.¹²²⁴ Ahmedinejad, Kasım 2010 tarihinde yaptığı bir başka açıklamada ise, "İran milleti emperyalistlerin kökünü kazıyacak" ifadesine yer vermiştir. Aynı konuşmasında nükleer müzakereler konusunda İran'ın diyalog yanlısı olmasına karşın dört yaptırım kararına maruz kaldığını söylemiş, BM daimi üyeleri ve Almanya'dan oluşan ülkeleri kurşunu bitmiş bir kimseye benzeten Ahmedinejad İran'ın sahip olduğu bilim kurşunu ile bu ülkelerin karşısında durduğunu belirterek, "tek taraflı yaptırımlara maruz kalan ve zarar gören İran milleti kendi hakkından hiçbir zaman vazgeçmeyecek" demiştir.¹²²⁵ 2011 yılında nükleer müzakere sürecinde gelinen noktanın İran için pek de iç açıcı olmadığı bir dönemde yaptığı bir başka konuşmada "İran halkı[nın] ABD isteklerine karşı geri adım atmayaca[ğın]" beyan etmiştir.¹²²⁶

Kısacası, Ahmedinejad döneminde nükleer meselenin giderek ayyuka çıkması bir yandan çatışmacı dış politik tavrı artırmış, diğer yandan da İran'a yönelik yabancı müdahaleciliğinin¹²²⁷ yarattığı tarihsel kaygı ile birlikte büyük ölçüde bir milli uzlaşa yaratarak, Ahmedinejad'ın da taraftarı

---

¹²²³ Mehr Haber Ajansı, "Ahmedinejad: 'Bilim Adamları ve Milletimizin İlerlemesini Yaptırım Kararları Durduramaz'", 26 Aralık 2006, <https://tr.mehrnews.com/news/426990/Ahmedinejad-Bilim-Adamlar%C4%B1-ve-Milletimizin-%C4%B0lerlemesini-Yapt%C4%B1r%C4%B1m> (09.10.2019)

¹²²⁴ Mehr Haber Ajansı, "Ahmedinejad: 'Zorbalar yalan ve aldatma ile hüküm sürüyorlar'", 24 Aralık 2006, <https://tr.mehrnews.com/news/426022/Ahmedinejad-Zorbalar-yalan-ve-aldatma-ile-d%C3%BCnya-%C3%BCzerinde-h%C3%BCk%C3%BCm> (08.11.2019)

¹²²⁵ Mehr Haber Ajansı, "İran Milleti Emperyalistin Kökünü Kazıyacak", 3 Kasım 2010, <https://tr.mehrnews.com/news/1184437/%C4%B0ran-Milleti-Emperyalistin-K%C3%B6k%C3%BCn%C3%BC-Kaz%C4%B1yacak> (04.09.2019)

¹²²⁶ Mehr News Agency, "İran halkı ABD İsteklerine Karşı Geri Adım Atmayacak", 29 Aralık 2011, <https://tr.mehrnews.com/news/1496086/İran-halkı-ABD-isteklerine-kaşı-geri-adım-atmayacak> (12.03.2019)

¹²²⁷ Erkan, "İran'a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921)", s.92-116; Erkan, "The Invasion of...", s.109-132

olduğu İran milliyetçiliğini pekiştirmiştir.¹²²⁸ Yanı sıra, İran'ın bu süreçte Batı karşısında boyun eğmeyen tavrı onun özellikle bölgedeki imajına da katkı sağlamıştır.¹²²⁹ Şüphesiz Ahmedinejad dönemi dış politikası nükleer mesele odağında ilerlemiştir ve bu husus İran'ın bu dönemde Batı ile olan ilişkilerinde de temel belirleyicilerden biri olmuştur. Bu meseleden oldukça beslenen hegemonya karşıtlığı olgusu ise rejim kimliğinin vazgeçilmez pekiştirenlerinden birini ifade etmektedir. Bu nedenle İran basını tarafından da meselenin, 'İran'ın yeni teknolojilere kavuşmasını reddeden Batılı ülkeler tarafından tezgahlanmış bir komplo' biçiminde aktarılmasına gayret edilmiş ve Batı karşıtı söylem üzerinden kimliğin güçlendirilmesine devam edilmiştir.

Sonuç olarak, Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı yaptığı evreye ilişkin buraya dek açıklananlardan hareketle özetle şunları ifade etmek mümkündür. Rafsancani dönemiyle başlatılıp Hatemi dönemiyle bir üst seviyeye taşınan İran'ın küresel ekonomi ve politikaya adaptasyon süreci, Ahmedinejad'ın sözünü esirgemeyen ve çatışmadan kaçınmayan meydan okuyucu tavrıyla birlikte bambaşka bir yöne evrilmiştir. Kendinden önceki dönemin ılımlı dış politik havası ve küresel alanla uyumlulaşma çabası hem içsel hem de dışsal faktörlerin etkisiyle Ahmedinejad döneminde sürdürülememiştir. Özellikle, 11 Eylül saldırıları ile başlayan ve 2003 Irak işgali ile küresel ve bölgesel olarak devam eden gergin süreç, İran'ın güvenliğe ilişkin endişelerini de artırıcı bir etki yaratmıştır. 2002 yılını takiben nükleer meselenin de bu sürece dahil olması ve gündem güne çözümsüz bir hal almasıyla birlikte, özellikle ABD ve İran arasında yaşanan dış politik gerginlik neredeyse gündelik bir hal almıştır. Bu süreçte, Ahmedinejad'ın dış politikaya ilişkin sert açıklamalarıyla birlikte İran dış politikasının yapıcılıktan oldukça uzaklaştığı gözlenmiştir. Holokost'u inkâr meselesinde olduğu gibi, yapılan çeşitli sert açıklamalar bir yandan İran'ın rejim kimliğini pekiştirici bir etkiye sahip olsa da öte yandan hem ekonomik ve politik alanda küresel yapıya entegre olma arzusuna hem de uluslararası alandaki İran imajına son derece olumsuz tesir etmiştir. Tüm bu sertlik taraftarı söylemler İran'ın nükleer meseledeki niyetine ilişkin uluslararası algıyı da oldukça etkilemiştir. İran nükleer programıyla ilintili kaygıların artışıysa sürecin çözümsüzlüğüne katkı sağlamıştır.

Bununla birlikte, devrimden bu yana söz konusu olduğu gibi İran'ın Filistin meselesine desteği Ahmedinejad döneminde de istikrarlı bir biçimde sürdürülmüştür. Bu hususta da dış politikada son derece meydan okuyan bir üslupla hareket edilmiş, İsrail'e ve onun karşısında yer almayan ülkelere yönelik sert açıklamalardan hiçbir suretle kaçınılmamıştır. Müstekbir/mustazaf ayrımı, hegemonya karşıtlığı ve ümmetçi bir anlayış üzerinden ele alınan mesele, bu dönemde rejimin öncelikli odaklarından birini oluşturmuştur. Yanı sıra, meseleye dahil olan çeşitli oluşumlarla da yakın temas sürdürülmüş, bu durum ise İran'ın uluslararası sisteme entegrasyonunun desteklenmesi konusundaki tereddütleri artırmıştır. Bir diğer ifadeyle, İran'ın uluslararası toplumun büyük çoğunluğu tarafından gayri meşru kabul edilen direnişsel oluşumlara kaynak aktarımında bulunması ve stratejik desteği, onun politik imajını oldukça zedelemiştir. Kısacası, İran kimliğinin hem İslami hem de İrani unsurların öne çıkarıldığı bir dönemi ifade eden Ahmedinejad döneminde, bir yandan ezilen halkların savunusunu yapma fikri özellikle Filistin mevzusu üzerinden canlılığını korurken öte yandan İran'ın imparatorluk geçmişine yapılan vurgu son derece artmıştır. Hegemonya karşıtlığının ve milliyetçilik

---

¹²²⁸ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.161

¹²²⁹ Rieffer-Flanagan, a.g.e., s.7-35

olgusunun çoğunlukla nükleer mesele üzerinden vurgulandığı bu evrede, aynı zamanda Şii İslam kimliğinin de altının dikkatlice çizildiği bir süreç yaşanmıştır.

SONUÇ

Teorik olarak, kimlik oluşumuna ilişkin süreçlerin ve dolayısıyla kimliklerin, ülkelerin çıkarlarını ve eylemlerini şekillendirmekte önemli bir faktör olduğuna dair İnşacı argümandan istifade edilen bu çalışmada, öncelikli olarak kimlik inşasının hem dışsal hem de yerel faktörlerin etkisinden bağımsık olmayan bir biçimde sosyal inşa ya tabi olduğu savından hareket edilmiştir. Ayrıca, bu iç içe geçmiş inşa edici süreçlerin, belirli koşulların birlikteliğiyle zaman ve mekândan bağımsız olmayan bir biçimde belirlediği ve çoğu kez süratli bir değişimi ifade etmese de oluşan bu kimlik ve çıkarların da aynı şekilde tekrar tekrar yaşanacak bir dönüşüme tabi olduğuna ilişkin İnşacı bir sav benimsenmiştir.

Bu çalışmanın temel argümanlarından biri, devletlerin dış politik alanda yalnızca fiziksel olarak hayatta kalma güdüsüyle hareket etmedikleri, kimliğe ilişkin çıkarlarının ve bu doğrultuda ontolojik kaygılarının da dış politika eylemlerini biçimlendirdiği varsayımdır. Yanı sıra, bir devletin kimliğini oluşturan unsurların tespitinin onun dış politikaya ilişkin çıkarlarını ve dolayısıyla eylemlerini anlamamıza yardım edeceği savından yola çıkılmaktadır. Uluslararası ilişkilerde geleneksel yaklaşımlar açısından dış politikanın temel belirleyicisi ulusal çıkarlar larken, bu çıkarların nasıl oluştuğuna dair soru cevapsız bırakılmaktadır. İnşacı yaklaşım ise, çıkarların ve eylemlerin kimliklerden bağımsız değerlendirilemeyeceğini ileri sürerek, devlet çıkarlarını verili ve genel çerçevede güç ve güvenlik ekseninde değerlendiren ve yanı sıra kimliğe en iyi ihtimalle yalnızca eylemlerin meşruiyeti adına kurgulanmış bir araç olarak yaklaşan geleneksel yaklaşımlardan farklılaşmaktadır. Bu bağlamda, devlet kimliklerini ve çıkar tanımlamalarına ilişkin inşa süreçlerini ele alabilmemiz açısından uygun bir analiz çerçevesine sahip olan İnşacı yaklaşım, bu çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır.

Kısaca, günümüz İran dış politikasının onun kimliğinden bağımsız olmadığı fikrinin İnşacı yaklaşımın temel savlarından hareketle vurgulandığı bu çalışmada, en genel ifadeyle, İran'ın kimliğine yön veren çeşitli sosyal etkileşimlerin ve tarihsel süreçte edinilmiş kimi tecrübelerin, onun varoluşunu ve mevcut eylemlerini şekillendirmekte önemli birer etken vazifesi üstlendiğinden söz edilmektedir. Elbette, devlet kimliğinin içerisinden yeşerdiği söz konusu oluşum yekpare bir bütünden çok homojen olmayan bir yapıyı ifade etmektedir. Maloney'in deyimiyle, "İran'ın görünürdeki bütünleşmesine rağmen, İran'ın ulusal kimliğini belirleme ve sürdürme mücadelesi, modern tarih boyunca onun iç ve dış politikasına hâkim olmuştur."¹²³⁰ Farklı fikirlerin mevcudiyeti ve koşulların olgunlaşmasının birlikteliğiyle yaşanan 1979 devrimi ve bu devrimi takiben ortaya çıkan İslami rejim de şüphesiz bir yeniden inşa ya ve dış politika tercihlerinin dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Şiiliğin Caferi ekolüne olan bağlılık İran devletinin resmi dinsel-mezhepsel ayırımı oluştururken, velayet-i fakih anlayışı doğrultusunda biçimlendirilen İran anayasa ve devlet

---

¹²³⁰ Maloney, a.g.e., s.94

kurumları ülkenin kendine özgü yapısına katkı sunmuştur. Pehlevi rejiminden oldukça farklı bir üslup ve politik eylem tarzı benimseyen yeni rejim, devrimin ardından hem dış politika hem de ekonomi alanındaki uygulamalarıyla çoğu kez meydan okuyan zaman zaman da uzlaşan bir tavrın içerisine girmiştir. Devrim sonrası kurulan devlet işleyişi ve uygulamaları ele alındığında, İran'da dış politikaya ilişkin tavrın içsel ve dışsal koşulların meydana getirdiği değişimle birlikte, süreç içerisinde birbirinden kısmen farklılaşabildiği gözlenebilmektedir.

1979 devrimi sonrasında bölgenin politik ve stratejik dengesinde yaşanan sarsıntılar, başka faktörlerin de etkisiyle diğer pek çok ülke için geçerli olduğu gibi İran adına da yeni bir sebepler ve sonuçlar silsilesi yaratmıştır. Soğuk Savaş ve bu iki kutuplu düzenin sona ermesinin ardından ortaya çıkan dönüşüm evresi, Irak lideri Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgali, 11 Eylül meselesinin yarattığı küresel sarsıntı ve Irak ve Afganistan işgalleri gibi gelişmeler diğer pek çok şeyle beraber İran dış politikasının seyrine de etki etmiştir. Bununla birlikte, örneğin 1980-88 yılları arasında gerçekleşen İran-İrak Savaşı, devrimin ardından ilk on yıllık evreye ve sonrasına damga vuran oldukça önemli bir gelişme olmuştur. Devrimin hemen ertesine denk düşen bu savaş, bir yandan içerideki muhalif seslerin kısa sürede susturulmasına, mustazaflık, şehitlik vb. olgular üzerinden rejimin yerini sağlamlaştırmasına ve kimliğin kurumsallaşmasına katkı sağlarken öte yandan sekiz yılın sonunda yarattığı ekonomik ve politik çöküntüyle birlikte rejim uygulamalarının gözden geçirilmesine ve içsel yeniden inşada farklı bir aşamanın tesisine olanak tanımıştır.

Bununla birlikte, her ne kadar politikacılar ya da içinde bulunulan süreçler farklılaştıkça söylem ve eylemin de kısmen değişebiliyor oluşu göze çarpan bir olguysa da yine de İran dış politikası temelde belirli referans noktalarına sahip olmayı sürdürmüştür.¹²³¹ Bu referans noktaları bu çalışmada en genel çerçevede kimliğin İran'a ve İslam'a ilişkin bileşenleri üzerinden değerlendirilmiştir. Örneğin, İran'ın Irak ile olan savaşı, yarattığı milliyetçi hassasiyetten ötürü bir yandan kimliğin İrancı yönüne vurgu yaparken öte yandan İslami düşünce kapsamında genellenen ve ümmetçilik bağlamında ifadesini bulan kimliksel bileşenlerle çeşitli çelişkiler ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, İran'ın eylemlerine yön veren kimliksel bileşenlerin birbirleriyle çelişen yönlerinin söz konusu olabildiği ve bu durumun İran'ın belirli meseleler karşısında kendisinden umulanın aksine davranışlar sergilemesine yol açabildiği görülmektedir. Hem içeride hem de dışarıda yaşanabilen dönüşümsel evreler, söylem ve eylemlere de tesir edebilmektedir. Böylece, zamanla içeride devrim ekonomisinden liberal ekonomiye doğru bir kaymanın yahut dış politikada sahip olunan radikal sert söylemlerde gözle görülür bir yumuşamanın yaşanabilmesi mümkün olmaktadır. Örneğin, Rafsancani dönemiyle birlikte söz konusu olmaya başlayan bu dönüşümün, Hatemi'nin medeniyetler diyalogu söylemiyle daha da ileri taşındığı görülmektedir. Fakat Ahmedinejad dönemi, devrimin ilk yıllarında sahip olunan dış politik tavrın belirli açılardan yeniden gün yüzüne çıkmasıyla neticelenmiş ve sert söylemlere ve meydan okuyucu tavra belirgin bir geri dönüş yaşanmıştır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, kimliğin bir parçası olan kültür ve inanç öğeleri, bütünleştirici bir faktör olarak tarihi geçmişin ihtişamlı kahramanlıkları, destanları, zaferleri gibi devlet kimliğinin yeniden inşasına rağmen kolektif bellekte korunan tüm bileşenler, her daim yeniden inşanın

---

¹²³¹ Akbarzadeh ve Barry, a.g.e., s.615

nüvelerini teşkil etmeleri bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda, bir dönem için İran'da antik Pers geçmişinin vurgulanması yerine İslam ümmetinin şanına ve geleceğine odaklanılmış ve ümmetçi bir anlayışa sıkı sıkıya sarılmak suretiyle her türlü milliyetçi düşünceye olabildiğinde sırt çevrilmiş olsa da bu tavır yeterince uzun soluklu olamamıştır. Önceleri, Pehlevi Hanedanlığı'nın kabul ve uygulamalarına zıtlık içerecek biçimde, İranlılık vurgusu yerine İslam odağında ümmetçi bir anlayışla yola çıkılmışsa da daha sonra başta özellikle İran-İrak Savaşı olmak üzere çeşitli içsel ve dışsal dönüştürücü faktörlerin etkisiyle kimliğin İrani ve İslami yönü arasında çoğu kez bir denge gözetilmeye gayret edilmiş ve nihayetinde milliyetçi hassasiyetler dış politikada eskiye nazaran kendini daha fazla hissettirmeye başlamıştır. Özellikle Rafsancani dönemiyle göze çarpmaya başlayan bu durum ardıllarınca da büyük ölçüde sürdürülmüştür. Bununla birlikte, zaman zaman yaşanan politik çıkışlar ve sürdürülmekte olan kimi husumetler göstermektedir ki, kimliğin İslami yönüne ilişkin kimliksel hassasiyetler İran İslam Cumhuriyeti dış politikasının seyri içerisinde daimi bir role sahiptir.

Dolayısıyla, "İslam Cumhuriyeti'nde kimlik odaklı siyaset, nihai siyasi otorite mücadelesinde sürekli olarak merkezi bir unsuru temsil etmekte, siyasi liderler için mevcut seçenekleri şekillendirmekte, dünya için referans çerçevesi ifade etmekte ve diğer aktörler tarafından eylem ve söylemlerinin nasıl algılandığını ortaya koymaktadır."¹²³² İran'da kimlik daima dış politikanın yönü ve ilerleyişi açısından önemli bir etken vazifesi üstlenmekle birlikte, kimliksel unsurlardan hangisinin ne oranda öncelendiği ise çeşitli koşullar dahilinde belirlenmektedir. İran kimliksel bileşenlerinden olan ve milliyetçi hassasiyetlerle ifadesini bulan İranlılık düşüncesi de kimi durumlarda ümmetçi bir hassasiyeti odağında barındıran kimliğin İslam bileşeni karşısında öncelenebilmektedir. Keza bu konuda dikkat çeken örneklerden birisi, gayrimüslim olan Ermenistan ve hem Şii hem Müslüman olan Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ meselesi odağında süregelen çekişmede İran'ın kimliğinin Şii-İslam bileşeninden ötürü Azerbaycan'dan yana bir tutum sergilemiyor oluşudur. Bu meselede hukuka dayalı çözümden taraf olduğunu ifade eden İran, bu hususta İslami ve Şii kimliğini geri planda tutmakta ve başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerle ve İsrail ile iyi bir diyaloga sahip olmaya çalışan Azerbaycan'ın içinde bulunduğu söz konusu sorun karşısında, kimliğinin İrancı yönünü işletmektedir. Yine, örneğin Tacik İç Savaşı (1992-1997)'nda ya da Rusların Çeçenlerle olan husumeti ve Çin'in, Uygur Özerk Bölgesine ilişkin uygulamaları meselelerinde de oldukça çekimser şekilde ve materyal ve fiziksel çıkara ilişkin kaygılar odağında davrandığı görülmektedir. Nüfusu içerisinde çok çeşitli etnik grupları bir arada barındıran İran, etrafında cereyan eden meselelere bu nedenle de temkinli yaklaşmaya gayret etmektedir. İran, kuzeyinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında süregelen Dağlık Karabağ meselesinde ya da Tacik İç Savaşı'nda, aracı olmak ve ateşkesin sağlanmasına gayret etmek gibi girişimlerde bulunmuş olsa da yalnızca İslami kimliğinden ötürü taraflardan kendine benzerliği (dinsel, mezhepsel, kültürel vs.) fazla olanı kayırmaktan imtina etmekte, ihtilafli gruplara eşit mesafede kalmaya gayret ederken sert söylemlerden ve tarafgir açıklamalardan özenle sakındığı gözlenmektedir. Dolayısıyla, halihazırda İran kimliksel bileşenlerinin genel çerçevesini oluşturan İrancılık ve İslam öğeleri de kimi zaman birbiriyle çelişen hassasiyetlere işaret edebilmektedir. Bu bağlamda, dış politikanın işleyişi hususunda zaman zaman kimi durumların belirli kimliksel hassasiyetlere odaklanmayı fakat bu sırada diğerlerini görmezden gelmeyi gerekli kılabilirdiği görülmektedir.

---

¹²³² Maloney, a.g.e., s.91

Kimliği korumaya yönelik motivasyonlar dış politikanın seyrine etki ederken, öte yandan politik alanda cereyan eden kimi gelişmelerin de kimliksel alanda bir takım esnekliklerin yahut katılıkların gelişmesine ya da farklı önceliklerin belirmesine ön ayak olması söz konusu olabilmektedir. Küresel ve bölgesel alanda ya da iç politikada cereyan eden pek çok gelişme, öteden beri İran kimliği üzerinde kurucu bir etki gösterdiği gibi, onun dış politikasının seyri üzerinde de etkili olmaktadır. Fakat yine de kimliksel anlamda bir dönüşümden söz etmek, eylemlere de açıkça sirayet eden ve sürekliliğe sahip bir farklılaşmayla mümkündür. İran'ın 1979 devriminden bu yana gerçekleşen dış politika uygulamalarında dönem dönem göze çarpan inişli çıkışlı bir seyirden söz edilebilse de söz konusu süreçte kimliğin temel bileşenlerinden belirgin bir sapmaya rastlanmadığı gözlenmektedir. Bu bağlamda, örneğin çoğunlukla ABD ve İsrail ile yaşanan gerilimler üzerinden görünür olan 'hegemonya karşıtlığı'; kibre karşıtlık, direniş ve adalet arayışı, müstebkirler karşısında mustazaflık vurgusu gibi temalar ekseninde ilerletilen 'Şii-İslam kimliği'; nükleer meselede her türlü baskıya karşı geri adım atmayışın da nedenlerinden biri olan ve yerleşik bulunduğu coğrafyada pasif bir aktör olmayı göze alamama noktasından ileri gelerek Yemen, Suriye, Irak, Filistin gibi sorunlu alanlarda meselelerin işleyişinde söz sahibi olma arzusunda etkili olan "imparatorluk mirasçılığı" gibi kimliksel bileşenlerin etkinliğinin bugüne dek karşı karşıya kalınan her türlü baskı ve sistemik değişim karşısında dahi sürdürüldüğü gözlenmektedir.

Bilindiği üzere, İran dış politika uygulamalarında kimi hallerde ülkeyi yalnızlaştırmak ve ekonomik bir buhrana sürüklemek pahasına sergilenen meydan okuyucu tavırların sayısı hiç de az değildir. 1979 devriminden bu yana dış politikada kimi zaman meydan okuyan kimi zaman ise uzlaşan bir tavrın içine girilmesi, bir yandan sahip olunan kimliksel unsurlardan, öte yandan hem iç politikadaki değişimlerden hem de uluslararası ve bölgesel dinamiklerdeki farklılaşmalardan ileri gelmektedir. Bu çalışmada, bu meydan okuma ve uzlaşılara sebebiyet veren kimliksel özellikleri anlamadan ve onların inşa süreçlerine odaklanmadan, İran dış politikasını anlamlı bir biçimde ele almanın mümkün olmayacağı ve bir yanıyla eksik bırakılmış bir analiz ortaya çıkacağı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, İran'ın mevcut dış politik yönelimlerinde etkili olan çıkarlarının ne gibi kimliksel unsurlar tarafından inşa edildiğini inceleyebilmek adına, öncelikle bahsi geçen bu kimliksel öğelerin neler olduğunu gözleme ve bunların inşa süreçlerine eğilme gerekliliği söz konusu olmuştur. Dolayısıyla, İran dış politikasının onun kimliğinden muaf olmadığı varsayımından hareketle geliştirilmiş olan çalışmada, öncelikle İran dış politikası üzerinde etki sahibi olduğu varsayılan İran kimliğinin açıkça neyi ifade ettiği sorusuna odaklanılmıştır. Böylece, İnşacı yaklaşım odağında yürütülen bu çalışmada, İran kimliğinin, tarihsel sürece yayılmış çeşitli inşa süreçlerinin birer çıktısı olduğu savından hareket edilmiş ve kimlik üzerinde kurucu etki gösterdiği düşünülen kimi tarihsel gelişmeler analiz edilerek, kimlik inşasına olanak sunan söz konusu süreçlerin altı çizilmiştir. Bu çerçevede, günümüz İran kimliği hegemonya karşıtlığı, Şii-İslam anlayışı ve imparatorluk mirasçılığı odağında değerlendirilerek söz konusu kapsama ilişkin inşa süreçleri gözden geçirilmiştir.

Bu bağlamda, çalışmada İnşacı yaklaşımın temel savlardan hareketle bazı neticelere ulaşılmış olmaktadır. Bunlardan birkaçını şu şekilde sıralamak mümkündür: -İran özelinde değerlendirildiği üzere, devletlerin 'kim' olduklarıyla ilgili algıları onların eylemleri açısından belirleyici olmaktadır, - aynı zamanda devletlerin 'kim olmadığını' da belirleyen bu algı, kendi içerisinde bir 'karşıtlık' fikrini ve 'öteki' düşüncesini de barındırmaktadır, - devletlerin kim olduğunun altını çizme ihtiyacı

söz konusu karşıtlıkların vurgulanmasına dair eylemlerden beslenmekte ve aynı zamanda devletlerin eylemlerini şekillendirmekte, bir diğer ifadeyle dış politikalarının yönü açısından belirleyici olmaktadır. Böylece, tarihsel süreçte gerçekleşen etkileşimlerin İran kimliği üzerinde kurucu bir etkiye sahip olduğu ve söz konusu kimliğin İran'ın çıkar ve eylemlerine yön verdiği bu çalışma dahilinde yürütülen analizle vurgulanmış, dolayısıyla İnşacı yaklaşımın kimliğin sosyal bir inşa olgusu olduğuna ve mevcut çıkar ve eylemlerin tayini açısından belirleyici etkisi bulunduğu dair varsayımını onaylayıcı bir sonuca ulaşılmıştır.

İran, 1979 devriminden bu yana hesaplandığında yaklaşık kırk yıllık bir geçmişe sahip olsa da elbette devrimden evvelki tarihinden bütünüyle yalıtılmış değildir. Her ne kadar, devrimle birlikte inşa edilen yeni rejim neticesinde kazanılan ilkeler İran'ın dış politikadaki eylem ve söylemlerini biçimlendirmekteyse de öteden beri süregelen bir insanın çıktısı olan kimi algı ve tutumlar da İran'ın olaylar ve olgular karşısında takındığı tavra etki etmeyi sürdürmektedir. Dolayısıyla, İslam Cumhuriyeti'nin kimliğin şekillenmesinde bu tarihsel girdilerin payı büyüktür. Tarihsel süreçte kabul görmüş olan kimi inanç ve kavrayışların yanı sıra, özellikle Şii-İslam'ın devlet kimliğinin bir bileşeni olarak benimsemeye başlandığı Safeviler'den itibaren ulemanın geliştirmiş olduğu vizyonun, İran'a yönelen çeşitli yabancı ülke müdahalelerinin ortaya çıkarmış olduğu algıyla birlikte harmanlanarak tek tek ve bir bütün halinde İran adına kimlik kurucu birer etki ortaya çıkarmış olduğu görülmektedir. Yabancıların müdahaleci girişimlerine ek olarak yönetim kademesinin tutulmuş olduğu 'batılılaşma hastalığı'¹²³³ ve bunun yarattığı toplumsal ve ekonomik buhran, 1979 devrimi sürecine katkı sunduğu gibi İran'ın devrim sonrası kimliğini de önemli ölçüde biçimlendirmiştir. Şah'ın, Batı'ya öykünmekten ileri gelen çeşitli girişimleri, devrim İran'ının kimliksel ötekisini belirlenme evresine de ayrıca ışık tutmuştur.

İran'ın kimliksel unsurları arasında değerlendirilen tarihsel hegemonya karşıtlığı, İran'ın devrim sonrası benimsemiş olduğu rejime ilişkin ilkesel söylemlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Keddie'nin de belirttiği üzere, "Ortadoğu'da yer alan diğer birçok ülke ile kıyaslandığında İran'da yabancıların doğrudan kontrolü düşük oranda gerçekleşmiş olsa da İranlıların yabancı hakimiyetine yönelik direnci ve tepkisi birçok ulusa göre daha fazladır."¹²³⁴ Humeyni dönemi ile özdeşleşen 'ne Doğu, ne Batı' söylemi, iki kutuplu Soğuk Savaş döneminde İran'ın bağımsızlığına ve bu kapsamdaki tarafsızlığına vurgu yapması bakımından önemli bir örnek teşkil eder. Emperyalist olarak değerlendirilen büyük güçler karşısında tereddütsüz bir karşı duruş sergileme arzusu barındıran bu düşünce, kimliğin Şii-İslam bileşeninden kaynaklanmanın yanı sıra bir diğer önemli bileşen olan hegemonya karşıtlığını da yansıtır. Bununla birlikte, İran açısından hegemonya karşıtlığının devrim sonrası dış politikasının seyrinde oldukça öne çıktığı ve daha çok ABD ve İsrail üzerinden kendini gösteren kimliksel bir anlayış olduğu görülmektedir. Bahsi geçen bu anlayış

---

¹²³³ Celal Al-i Ahmed yaşadığı dönemin yöneticilerinin İran'ın kendine has kimlik ve kültür özelliklerini bir kenara bırakarak çeşitli gerekçelerle Batılı fikir ve uygulamalara bir yozlaşma doğuracak biçimde kucak açmalarını eleştirmiş ve beraberinde getirdiği sorunlarında altını çizerek bir biçimde bu durumu "batılılaşma hastalığı (garbzedegi)" biçiminde adlandırmıştır. Al-i Ahmad, Jalal (1984), **Occidentosis: A Plague From the West**, (Çev. R. Campbell), Mizan Press, California; Bununla birlikte, Boroujerdi'nin de ifade ettiği üzere, Celal Al-i Ahmed'in batılılaşma hastalığı kavramı İran entelektüel söyleminde Batı'nın 'öteki' olarak tanımlanması noktasında önemli bir noktaya işaret eder. Mehrzad Boroujerdi, **Iranian Intellectuals and the West: The Tormented Triumph of Nativism**, Syracuse University Press, New York, 1996, s.53, 65, 76

¹²³⁴ Keddie, **Iran and Muslim**, s.100

devrim sonrası anayasasında da ifadesini bulmuş olmakla birlikte, bu karşıtlık çeşitli tarihsel ve güncel deneyimlerden de beslenmeyi sürdürmektedir. İran'ın devrim sonrası süreçte başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler ve İsrail ile olan ilişkileri, sıklıkla kimliğinin bir tezahürü biçiminde gelişmiştir. Kimliksel açıdan 'öteki' olarak tanımlanan bu ülkelerle olası etkileşimler, çoğunlukla İran kimliği adına bir pekiştiren vazifesi görececek biçimde ve ontolojik güvenlik algısı çerçevesinde ilerletilmiştir. Dolayısıyla, İran'ın 'öteki' olarak kendini diğer devletler karşısında nasıl tanımladığı önemlidir ve bu tanımlamanın onun dış politikasının işleyişi üzerinde de belirleyici olduğu görülmektedir.

İran'ın yaşamış olduğu devrimle birlikte, *kendinin* değişimi mümkün olduğu ölçüde sahip olduğu *öteki* tasavvurunun da değişimi söz konusu olmuştur. Bir diğer ifadeyle, 1979 devrimi ertesinde henüz oluşmakta olan öz kimliksel yapı yeni bir ötekileştirmeye ihtiyaç doğurmuş, bu öteki ise, aynı zamanda özün yeniden inşasında ve sürekliliğinde önemli bir dayanak noktası oluşturmuştur. Bu bağlamda, ABD ve İsrail özelindeki hegemonya karşıtlığının, devrim sonrası İran kimliğinin oluşumunda ve devamlılığında esaslı bir yer teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Öyle ki, kimliğe ilişkin bu temel dayanak noktasının ABD veya İsrail ile olası bir geniş ölçekli uyumlulaşma süreci neticesinde tümüyle ortadan kalkacak olması, İran adına mevcut işleyişte bir kusur meydana getirecek, bir diğer ifadeyle kimliksel güvenliğini sarsıcı bir etki gösterebilecektir. Yani, bu temel üzerine inşa edilmiş olan gerçeklik ve 'öteki' üzerinden kendini tanımlama sürecinde geriye dönük bir boşluk ve dolayısıyla içsel yapının temellerinde bir sarsılma meydana getirebilecektir. Bununla birlikte, oluşması muhtemel bu gibi bir boşluğun yeni bir 'öteki' algısıyla yer değiştirmesi ve böylece mevcut 'kendi'nin de bu doğrultuda yeniden tanımlanması elbette mümkündür. Ancak böylesi bir kırılma noktası, kimliksel sürekliliğin ve dolayısıyla ontolojik güvenliğin sürdürülebilmesi adına arzu edilmeyen bir durumu belirtir.

Dolayısıyla, en azından yüzyılı aşkın bir süre boyunca yabancıların bu ülkeye doğrudan ve dolaylı etkileri ve ülke işleyişine müdahil olma yönündeki faaliyetleri, İran devleti ve halkını sıklıkla çeşitli mağduriyetlerle baş başa bırakmıştır. Bu noktada, geçmişte yaşanan olumsuz hadiselerin İran kimlik ve politikalarındaki etkisinin süregelen bir yapı arz ettiği görülmektedir. İran'da devrim ertesi süreçte Şii-İslam'ı odağa alır biçimde yaşanan kimliksel dönüşüme Batı özelinde vurgulanan hegemonya karşıtlığı meselesi damga vurmuştur. Selefî olan Pehlevî Hanedanlığı'nın Batı yanlısı revizyonist politikalarına ilişkin karşıtlığın da altını çizer biçimde, Batı'nın 'öteki' olarak kurgulandığı bu yeni yapıda önceleri bu hususta son derece tavizsiz bir yaklaşım içerisinde olunmuşsa da daha sonra bir takım esneklikler benimsenmek durumunda kalınmıştır. Bununla birlikte, ilişkilere dair bu katılığın kısmi istisnaları bulunsa da uzun ömürlü olamadan ortadan kalkmış, algı ve eylemlerde süreklilik biçimde tezahür eden dikkate değer bir farklılaşma söz konusu olmamıştır.

Tekrar etmek gerekirse, 1979 devrimi İran için yeni bir devlet kimliği ortaya çıkarmışsa da bu esasen süregelen bir inşanın, çeşitli koşulların bileşimiyle ortaya çıkan dönüşüme tâbi sonucu olarak meydana gelmiştir. Sahip olduğu imparatorluk geçmişi, İran'ın özgürlük ve bağımsızlık konularındaki net tavrına katkı sağlamanın yanı sıra özellikle tarihsel derinliğini oluşturan ve *İranzamin* ya da *İranşehr* olarak adlandırılan bölgede aktif olma arzusunu da körüklemektedir. Sasani İmparatorluğu döneminde dil, kültür, gelenek, görenekler bakımından ortak özelliklere sahip

İranlı kavimlerin yerleşik bulunduğu coğrafyayı ifade eder biçimde ortaya atılan ve çeşitli efsanelerde de yer verilen ‘İranşehr’ düşüncesi, bir kolektif zihinsel inşa olgusu olarak o günden bu yana kalıcılık göstermiştir. Eşref’in de söz ettiği gibi, Sasanilerin yıkılmasıyla sonuçlanan Arap fetihleri sonrasında İran ve İslam efsaneleri birbirine karışmaya, İranşehr anlayışı ise, İslam’ın ilk kez vuku bulduğu topraklara dek uzanmaya başlamıştır.¹²³⁵ Kısacası, İran’ın bölge genelinde ve tarihi *İranzamin* coğrafyasında etkili ve aktif bir aktör olma isteği söz konusudur. İran’ın eski bir uygarlığın ve güçlü bir imparatorluğun mirasçısı olmaya ilişkin kendilik tasavvuru, diğer pek çok etkenle birlikte onun mevcut algısını ve dış politikasını şekillendiren önemli bir faktör vazifesi görmektedir. Bu algı, İran’ın bölgedeki gelişmelerin işleyişine ön sıralardan dahil olmak istediğinde açıkça gözlenmektedir. Gerek Afganistan’ın ve Irak’ın yeniden inşa süreçlerine, gerek Filistin, Yemen, Lübnan gibi alanlardaki işleyişe gerekse Suriye meselesine bir biçimde dahil oluşu bölgedeki önemli aktör pozisyonunun altını çizme arzusunun birer örneğidir. İran’ın özellikle Devrim Muhafızları Ordusu eliyle bölgenin pek çok sorunlu sahasında aktif olmaya gayret ediyor oluşu, bu uğurda ekonomik ve politik olarak gücünün sınırlarını zorlayan ve böylelikle kendini pek çok açıdan çoğu kez zora sokan bir tutum sergilemesi, onun kimliği doğrultusunda sahip olduğu çıkarı ve dış politikası arasındaki ilişki adına son derece dikkat çekicidir.

ABD başta olmak üzere küresel güçlerin Ortadoğu bölgesine ilgisi ve bu bölgenin bitmek bilmez bir kaosa ve sürekli bir yeniden inşaya tabi oluşu, tüm bu hengamede İran’ı sürekli teyakkuza olmaya itmektedir. İran’ın kendilik tanımlamasının, fiziksel olarak kapladığı alanın sınırlarını aşar bir biçimde ve kimliğine ilişkin İslam unsuru çerçevesinde ümmetçi bir boyuta da sahip oluşu ve aynı zamanda müstekbir/mustazaf olguları ve adalet söylemi üzerine inşa edilmiş olması, onun olaylara ilişkin algısını ve gelişmelere verdiği tepkinin yönünü de tayin edici bir etki göstermektedir. Dolayısıyla, İran’ın söz konusu meselelere olan ilgisi ve dahli hem fiziksel hem de ontolojik açıdan güvenliğini temin etme motivasyonunun izlerini taşımaktadır. İran aynı zamanda, rejimi ve kimliği itibarıyla özellikle egemenliğini ve benliğini hiçe sayan, dayatmacı, eşitlik gözetmeyen bir tavra boyun eğmek konusunda, tarihsel süreçte sahip olduğu hegemonya karşıtlığının da bir yansıması olarak daima inatçı yaklaşmaktadır. Öyle ki bu gibi bir tavır, onun kimliksel istikrarından ödün vermesi noktasında kimliksel güvenliğine ilişkin bir endişe ortaya çıkarmakta ve bu endişe ise eylemlerinin biçimlenmesinde etkili olmaktadır. Kısacası, İran dış politikası yürütülürken rejimin ‘kutsal’ dayanaklarının rejimin devamlılığı adına korunmakta olduğu ve mevcut devlet kimliğinin özünde yer alan kimliksel dayanakların dış politikanın seyrinde önemli bir rol üstlendiği gözlenmektedir.

---

¹²³⁵ Eşref, a.g.e, s.105-108

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- “Eski Doğu Berlin Yönetiminin Terör Örgütlerine Silah Sattığı Belirlendi” (21.11.1992), **Cumhuriyet Gazetesi**, 9.
<https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1992/11/21/9.xhtml> (08.03.2019)
- “Final Tally Shows Reformers Controlling Iranian Parliament”, (27 February 2000), **The New York Times**, <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/world/mideast/022700iran-vote.html> (02.01.2020)
- “French Defy U.S. and Join Iranian Oil Plan”, (2 March 1999), **The New York Times**, <https://www.nytimes.com/1999/03/02/world/french-defy-us-and-join-iranian-oil-plan.html> (08.01.2020)
- “Hatemi Küba’ya Gitti” (01.09.2000), **Cumhuriyet Gazetesi**, 11.
<https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/2000/10/1/11.xhtml>, (03.01.2020)
- “Iran’s President Clarifies Stand on Holocaust: It’s a European Myth”, (15 December 2005), **The New York Times**, Section:A, Page:5
<https://www.nytimes.com/2005/12/15/world/middleeast/irans-president-clarifies-stand-on-holocaust-its-a.html> (01.01.2020)
- “İslam İnkılabı Rehberinin Fakihler Meclisi Üyelerine Yaptığı Konuşmanın Tam Metni”, **İslam İnkılabı Rehberi Bürosu** (2014), <https://www.leader.ir/tr/speech/12219/Rehberlik-Fakihler-Meclisi-%C3%9Cyelerinin-Ayetullah-Hamanei-Taraf%C4%B1ndan-Kabul-Edilmesinde-G%C3%BCndeme-Getirtildi:-%E2%80%9CYeni-D%C3%BCnya-D%C3%BCzeninde-Rol-%C4%B0fa-Edebilmek-%C4%B0%C3%A7in-G%C3%BC%C3%A7l%C3%BC-Olmak-Gerekir%E2%80%9D> (19 Nisan 2014)
- “Khomeini: “We Shall Confront the World with Our Ideology””, <https://merip.org/1980/06/khomeini-we-shall-confront-the-world-with-our-ideology/> (08.03.2020)
- “Mixed Response From European Ruling Linking Iran to Killings”, (30 April 1997) **The New York Times**, <https://www.nytimes.com/1997/04/30/world/mixedresponsefromeuropeanrulinglinkingiranto-killings.html> (22.11.2019)
- “The Iran-Contra Report; Key Sections of Document: The Making Of A Political Crisis”, (19 November 1987) **The New York Times**, Section:A, Page:14.
<https://www.nytimes.com/1987/11/19/world/the-iran-contra-report-key-sections-ofdocumentthemaking-of-a-political-crisis.html> (14.03.2018)

“The New Russo-Persian Frontier East of the Caspian Sea” (1882), **Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography**, 4(4), 213-219. <https://www.jstor.org/stable/1800042> (29.08.2018)

“کشف توطئه کودتای نوژه و عکس العمل امام خمینی” (۱۷/۰۴/۱۳۹۳), http://www.imam-khomeini.ir/fa/n22779/%D8%B3%D8%B1%D9%88%DB%8C%D8%B3_%D9%87%D8%A7%DB%8C_%D8%A7%D8%B7%D9%84%D8%A7%D8%B9_%D8%B1%D8%B3%D8%A7%D9%86%DB%8C/%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE/%DA%A9%D8%B4%D9%81_%D8%AA%D9%88%D8%B7%D8%A6%D9%87_%DA%A9%D9%88%D8%AF%D8%AA%D8%A7%DB%8C_%D9%86%D9%88%DA%98%D9%87_%D9%88_%D8%B9%DA%A9%D8%B3_%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%85%D9%84_%D8%A7%D9%85%D8%A7%D9%85_%D8%AE%D9%85%DB%8C%D9%86%DB%8C (15.10.2020)

“غمنامه- http://www.jahannews.com/news/672948/غمنامه-امام-خمینی-اهالی-آذربایجان” (۲۹ بهمن ۱۳۹۷), <http://www.jahannews.com/news/672948/> (12.10.2020)

Abrahamian, Ervand (1968), “The Crowd in Iranian Politics 1905-1953”, **Past&Present Society**, 41, 184-210.

_____ (1979), “The Causes of the Constitutional Revolution in Iran”, **International Journal of Middle East Studies**, 10(3), 381-41

_____ (1988), “Ali Şhari’ati: Ideologue of Iranian Revolution”, Edmund Burke ve Ira Marvin Lapidus (Ed.), **Islam, Politics And Social Movements**, University of California Press, California.

_____ (2002), **Humeynizm: İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler**, Metis Yayınları, İstanbul.

_____ (2014), **Modern İran Tarihi**, (Çev. Dilek Şendil), 3. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Adler, Emanuel (1997), “Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics” **European Journal of International Relations**, 3(3), (319–363), <http://ejt.sagepub.com/content/3/3/319> (26.09.2018)

_____ (2013), “Constructivism in International Relations: Sources, Contributions, and Debates”, Walter Carlsnaes vd. (Ed.), **Handbook of International Relations**, Second Edition içinde (112-145), Sage Publications, London.

Aghaie, Kamran Scot (2004), **The Martyrs of Karbala: Shi'i Symbols and Rituals in Modern Iran**, University of Washington Press, Seattle.

Ahmedi, Hamid (2009) “İran’da Din ve Milliyet: Dayanışma mı, Çekişme mi?”, Hamid Ahmedi (Ed.), **İran: Ulusal Kimlik İnşası**, 1. Baskı içinde (25-72), Küre Yayınları, İstanbul.

_____ (2011) “İran İslam Cumhuriyeti’nde Ulusal Çıkar İkilemi”, Homa Katouzian ve Hüseyin Şahidi (Ed.), **21. Yüzyılda İran**, (Çev. Pınar Güven), içinde (59-75), Sitare Yayınları, Ankara.

Akbarzadeh, Shahram (2014), “Iran’s Policy towards Afghanistan: In the Shadow of the United States”, **Journal of Asian Security and International Affairs**, 1(1), 63–78.

- Akbarzadeh, Shahram ve Barry, James (2016), “ State Identity In Iranian Foreign Policy”, **British Journal of Middle Eastern Studies**, 43(4) 613-629.
- Al-i Ahmad, Jalal (1984), **Occidentosis: A Plague From the West**, (Çev. R. Campbell), Mizan Press, California.
- Al-Toraifi, A. (2012), **Understanding The Role Of State Identity in Foreign Policy Decision-Making**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, London School of Economics and Political Science.
- Alamdari, Jahangir Moeini (2009), “İran’da Kimlik, Tarih ve Anlatı”, Hamid Ahmedi (Ed.), **İran: Ulusal Kimlik İnşası**, 1. Baskı içinde (3-24), Küre Yayınları, İstanbul.
- Algar, Hamid (1980), **Religion and State in Iran, 1785-1906: The Role of the Ulama in Qajar Period**, University of California Press, California.
- _____ (1988), “Imam Khomeini, 1902-1962: The Pre-Revolutionary Years”, Edmund Burke ve Ira Marvin Lapidus (Ed.), **Islam, Politics And Social Movements**, içinde (263-288), University of California Press, California.
- Ali Ahmed, Celal (2000), **Batılılaşma Hastalığı: Batıdan Gelen Veba**, (Çev. Fatmanur Altun), Yöneliş Yayınları, İstanbul.
- Alsulami, Mohammed ve Alghoneimi, Abdulaouf (2016), “The Shiite Geopolitics: Present and Future”, **Journal for Iranian Studies**, 1(1), 30-59.
- Althusser, Louis (2016), **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, 5. Basım, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Amanat, Abbas (2012), “Introduction: Iranian Identity Boundaries: A historical Overview” Abbas Amanat ve Farzin Vejdani (Ed.), **Iran Facing Others: Identity Boundaries in a Historical Perspective**, içinde (1-33), Palgrave Macmillan, New York.
- Amerika’nın Sesi (2002), “ABD’den AB-İran Yakınlaşmasına Tepki”, <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-a-200206-19-2-1-87865957/797723.html> (24.01.2020)
- Anderson, Benedict (2017), **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, (Çev. İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul.
- Ansari, Ali M. (2006), “Iran and the US in the Shadow of 9/11: Persia and the Persian Question Revisited” **Iranian Studies**, 39(2), 155-170.
- _____ (2012), **The Politics of Nationalism in Modern Iran**, Cambridge University Press, New York.
- Al Maneena, Khaled, (2001), “Kingdom, Iran Sign Historic Agreement”, **Arab News**, <https://www.arabnews.com/node/211187> (27.09.2019)
- Arjomand, Said Amir (1989), “The Safavid Era”, Seyyed Hossein Nasr vd. (Ed.) **Expectations of the Millennium: Shi’ism in History**, State University of New York Press, New York.
- _____ (2009), **After Khomeini: Iran Under His Successors**, Oxford University Press, New York.

- Ashmore, Richard D. ve Jussim, Lee (1997), "Introduction: Toward a Second Century of the Scientific Analysis of Self and Identity", Richard D. Ashmore ve Lee Jussim(Ed.), **Self and Identity: Fundamental Issues**, Vol.1, Oxford University Press, New York.
- Ashraf, Ahmad (2006), "Iranian Identity: Medieval Islamic Period", **Encyclopedia Iranica**, Online Edition, <http://www.iranicaonline.org/articles/iranian-identity-iii-medieval-islamic-period> (27.04.2019)
- _____ (2012), "Iranian Identity iv. the 19th-20th Centuries", **Encyclopedia Iranica**, Online Edition, <http://www.iranicaonline.org/articles/iranian-identity-iv-19th-20th-centuries> (30.04.2019).
- Asia News (19.02.2009), "Manama suspends negotiations with Tehran, winning Arab solidarity", <http://www.asianews.it/news-en/Manama-suspends-negotiations-with-Tehran,-winning-Arab-solidarity-14521.html> (09.10.2019)
- Atabaki, Touraj (2010), "I. Dünya Savaşı, Büyük Devletler Arasındaki Çekişmeler ve İran'da Siyasal Toplumun Doğuşu", Touraj Atabaki (Ed.), **İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı**, Birinci Basım, içinde (s.1-9), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara.
- Axworthy, Michael (2014), "Principles and Debates in Iranian Foreign Policy", **Hemispheres. Studies on Cultures and Societies**, 29(4), s. 21-33.
- _____ (2016), **İran: Aklın İmparatorluğu**, (Çev. Özlem Gitmez), Birinci Baskı, Say Yayınları, İstanbul.
- _____ (2020), **Devrimci İran İslam Cumhuriyeti'nin Tarihi**, (Çev. Ali Karatay), Birinci Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Barnett, Michael (1999), "Culture, Strategy and Foreign Policy Change: Israel's Road to Oslo", **European Journal of International Relations**, 5(1) 5-36.
- _____ (2002), "The Israeli Identityband the Peace Process: re/creating the Un/thinkable", Shibley Telhami ve Michael Barnett (Ed.), **Identity and Foreign Policy in the Middle East**, Birinci Basım içinde (58-88), Cornell University Press, New York.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, "I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları", Yayın Nu:136, Name-i Humayun Defteri, Nr. 3, Tıpkıbasım, İstanbul, 2014. https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/136_NAME_3_19012015.kpdf.pdf (19.10.2020)
- BBC News (1999), "Iran and Saudi Arabia strengthen ties", http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/345834.stm, (01.01.2020).
- BBC News (2001), "Landmark Iran-Saudi Security Deal", http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/1283010.stm, (27.09.2019)
- BBC, (2003), "Tahran Bildirisi", http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3211036.stm 21 Ekim 2003) (17.03.2019)
- BBC News (2005), "Israel urges UN to exclude Iran", http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4382594.stm (02.01.2020)

- BBC News (2006), "Khamanei Speech: Excerpts",
http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/5045990.stm, (06.01.2020)
- BBC News (2011), "Attack on UK embassy in Iran 'had support of the state'",
<https://www.bbc.com/news/uk-16010547>, (27.01.2020)
- BBC Türkçe (2012), "İran'dan Google'a harita uyarısı",
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/05/120517_iran_google (15.01.2020)
- BBC Türkçe (2015), "İran'la tarihi anlaşma: Cumhuriyetçiler ve İsrail kınadı",
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150714_iran_anlasma (18.04.2018)
- BBC Türkçe (2018), "ABD Başkanı Trump İran nükleer anlaşmasından çekildiklerini açıkladı",
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-4403357> (08.05.2018)
- Beer, Jennifer S. (2012), "Self- Evaluation and Self- Knowledge", Susan T. Fiske ve C. Neil Macrae (Ed.), **The Sage Handbook of Social Cognition içinde** (330-350), SAGE Publications, London.
- Behraves, Maysam (2011), "A Crisis of Confidence Revisited: Iran-West Tensions and Mutual Demonization", *Asian Politics & Policy*, 3(3), 327-347
- Behrooz, Maziar (1990), "Trends in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran, 1979-1988", Nikkie R. Keddie ve Mark J. Gasiorowski (Ed.) **Neither East Nor West: Iran, the Soviet Union, and the United States, içinde** (13-36), Yale University Press, New Haven&London.
- Berger, Peter L. ve Luckmann, Thomas (1991) **The Social Construction of Reality: A Treatise in The Sociology of Knowledge**, Penguin Books, London.
- Beşiriye, Hüseyin (2009a), **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2009b), "İran'da Siyasal İdeoloji Ve Toplumsal Kimlik", Hamid Ahmedi (Ed.), **İran: Ulusal Kimlik İnşası**, 1. Baskı içinde (73-87), Küre Yayınları, İstanbul.
- Black, Ian (3 September 2010) "Middle East peace talks are 'doomed to fail', says Ahmadinejad", **The Guardian**, <https://www.theguardian.com/world/2010/sep/03/ahmadinejad-middle-east-talks-fail> (17.10.2019)
- Bloom, William (1990), **Personal Identity, National Identity and International Relations**, Cambridge University Press, Cambridge.
- Boroujerdi, Mehrzad (1996), **Iranian Intellectuals and the West, The Tormented Triumph of Nativism**, First Edition, Syracuse University Press, New York.
- Boyce, Mary (15 November 2009) "Nowruz i. In the Pre-Islamic Period", **Encyclopedia Iranica**, Online Edition, <http://www.iranicaonline.org/articles/nowruz-i> (08.04.2019)
- Browne, Edward G. (1910), **The Persian Revolution of 1905-1909**, Cambridge University Press, Cambridge.
- _____ (1956), **A Literary History of Persia: from the Earliest Times until Firdawsi**, Vol.I., Cambridge University Press, Cambridge.

- _____ (1959), **A Literary History of Persia, 1500-1924**, Vol. IV, Cambridge University Press, Cambridge.
- Brumberg, Daniel (2001), **Reinventing Khomeini: The Struggle for Reform in Iran**, The University of Chicago Press, Chicago.
- Bruno, Greg (10 March 2010), "Iran's Nuclear Program", **Council on Foreign Relations**, <https://www.cfr.org/backgrounder/irans-nuclear-program> (20 Ekim 2019)
- Bumin, Tulin (2019), **Hegel: Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis Felsefesi**, 7. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Buzan, Barry ve Weaver, Ole (2004), **Regions and Powers: The Structure of International Security**, Cambridge University Press, Cambridge.
- Caferiyan, Resul (2007), Geçmişten Günümüze Kum Kenti, (Çev. Metin Bozan), **Dini Araştırmalar**, 9(27), 309-322.
- Campbell, David (1992), **Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity**, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Central Intelligence Agency, "Middle East: IRAN", The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html> (18.03.2018)
- Cezani, Bijan (2014), **İran Meşrutiyet Devrimi: Güçler ve Amaçlar (1906-1911)**, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Chafetz, Glenn vd. (1998), "Introduction: Tracing the Influence of Identity on Foreign Policy" **Security Studies**, 8(2-3), 7-22.
- Chatterjee, Kingshuk (2011), **'Ali Shari'ati and the Shaping of Political Islam in Iran**, Palgrave Macmillan, New York.
- Checkel, Jeffrey T. (1998), "The Constructive Turn in International Relations Theory", **World Politics**, 50(2), 324-348.
- Chehabi H. E. ve Schirazi, Asghar (2012), "The Islamic Republic of Iran", **Journal of Persianate Studies**, 5(2) 175-204.
- Chelkowski, Peter ve Dabashi, Hamid (2018), **Bir Devrimi Sahnelemek: İran İslam Cumhuriyeti'nde Propaganda Sanatı**, The Kitap Yayınları, İstanbul.
- Chubin, Shahram ve Tripp, Charles (2018), **Iran and Iraq at War**, Routledge Press, New York.
- CIA, National Intelligence Estimate, "Iran Under Rafsanjani: Seeking a New Role in the World Community?", NIE 34-91, October 1991, s.4.
- Clark, Brenton (2012), "Iranian Foreign Policy Towards Tajikistan and Afghanistan During The Ahmadinejad Presidency: The Rising Salience Of Persian National Identity", **Journal of Central Asian and Caucasian Studies**, 7(13), 73-105.
- CNN, (7 January 1998), "Transcript of Interview with Iranian President Mohammad Khatami", <http://edition.cnn.com/WORLD/9801/07/iran/interview.html> (17.10.2019)

- CNN, “Ahmadinejad wraps up Latin American tour”, 14 January 2012, <https://edition.cnn.com/2012/01/13/world/americas/latin-america-ahmadinejad-visit/index.html> (08.07.2019)
- Cohn, Norman (2001), **Cosmos, Chaos, and The World to Come: The Ancient Roots of Apocalyptic Faith**, Second Edition, Yale University Press, New Haven&London.
- Cronin, Stephanie (2010) “Yukarıdan Reform, Aşağıdan Direniş: İran’da Yeni Düzen ve Muhalifleri (1927-1929)”, Touraj Atabaki (Der.), **Devlet ve Maduniyet: Türkiye ve İran’da Modernleşme, Toplum ve Devlet**, Birinci Baskı *içinde* (93-119) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Crossette, Barbara (25 September1998), “Iran Drops Rushdie Death Threat, And Britain Renews Teheran Ties”, **New York Times**, <https://www.nytimes.com/1998/09/25/world/irandropsrushdiedeaththreatandbritainrenewsteharanties.html?searchResultPosition=11> (14.03.2020)
- Curtis, John (2005), “Iron Age Iran and the Transition to the Achaemenid Period”, Vesta Sarkhosh Curtis ve Sara Stewart (Ed.) **The Idea of Iran -Vol. 1: Birth of The Persian Empire** *içinde* (112-131), I.B. Tauris, London and New York.
- Çamurcu, Kenan (2000), **Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet: Velayet Demokrasısından Demokratik Cumhuriyete İran**, Şehir Yayınları, İstanbul.
- Dabashi, Hamid (1989), “Mulla Ahmad Naraqi and the Question of the Guardianship of the Jurisconsult (Wilayat-i Faqih)”, Seyyed Hossein Nasr vd. (Ed.) **Expectations of the Millennium: Shi’ism in History**, *içinde* (288-300), State University of New York Press, New York.
- Darwich, May (2019), **Threats and Alliances in the Middle East: Saudi and Syrian Policies in a Turbulent Region**, Cambridge University Press, Cambridge.
- Djalili, Mohammad-Reza ve Kellner, Thierry (2011), **İran’ın Son İki Yüzyıllık Tarihi**, (Çev. Reşat Uzman), Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Dünya Bülteni (18 Ocak 2010), “İslami oyunlara ‘Körfez’ iptali”, <https://www.dunyabulteni.net/arsiv/islami-oyunlara-korfez-iptali-h102499.html> (15.01.2020)
- DW (11.12.2006), “Tahran’da Yahudi soykırımı konferansı başladı”, <https://www.dw.com/tr/tahranda-yahudi-soykirim-konferansi-basladi/a-2520097> (20.11.2019)
- DW (2006), “Ahmedinejad: Öneri paketi ileri bir adım”, <https://www.dw.com/tr/ahmedinejad-oneri-paketi-ileri-bir-adim/a-2521299> (11.01.2020).
- Ehteshami, Anoushiravan (1995), **After Khomeini: The Iranian Second Republic**, Routledge, London.
- _____ (2002) “The Foreign Policy of Iran”, Raymond Hinnebusch ve Anoushiravan Ehteshami (Ed.) **The Foreign Policies of Middle East States**, *içinde* (283-309), Lynne Rienner Publishers, London.

- _____ (2009), "Iran's International Relations: Pragmatism in a Revolutionary Bottle", **Middle East Institute**, <http://www.mei.edu/content/iran%E2%80%99s-international-relations-pragmatism-revolutionary-bottle> (26.08.2018)
- Ehteshami, Anoushiravan ve Zweiri, Mahjoob (2007), **Iran and the Rise of Its Neoconservatives: The Politics of Tehran's Silent Revolution**, I.B. Tauris, London.
- Ekinci, Arzu Celalifer (2009) **İran Nükleer Krizi**, USAK Yayınları, Ankara.
- El-Katib, Ahmed (2017) **Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi: Şuradan Velayet-i Fakihe**, Otto Yayınları, İstanbul.
- Emre, Yunus (2015), "Anthony Giddens ve Uluslararası İlişkiler: Yapılanma, Modernite ve Küreselleşme", **Uluslararası İlişkiler**, 11(44), (5-23).
- Enayat, Hamid (1983), "Iran: Khumayni's Concept of The 'Guardianship Of The Jurisconsult'", James Piscatori (Ed.), **Islam In The Political Process**, içinde(160-180), Cambridge University Press, Cambridge.
- Encyclopedia Iranica, "Banking", Online Edition, <https://iranicaonline.org/articles/banking-in-iran> (08.09.2020)
- Erikson, Erik H. (1968), **Identity: Youth and Crisis**, W.W. Norton, New York.
- Erkan, Süleyman (2010a), "İran'a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921)", **Akademik Ortadoğu Dergisi**, 5(1), s.92-116.
- _____ (2010b), "The Invasion of Iran by the Allies during World War II.", **Codrul Cosminului**, 16(2), 109-132.
- _____ (2014), "Sovyet-İran İlişkileri (1979-1989)", **Akademik Ortadoğu Dergisi**, 8(2), 161-182.
- _____ (2015), "Dramatik Bir Darbe Hikayesi: 1953'de İran'da Musaddık Hükümeti'nin Devrilmesi", **Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal**, 6, 158-180.
- _____ (2017), "The Overthrow of The Iran Shah According to The CIA Daily Reports", **Turkish Studies**, 12(12), 95-114.
- Erol, Mehmet Seyfettin ve Bilgetürk, İrem (2020), "Mehdilik Anlayışı Kapsamında İran Dış Politikası Üzerine Bir İnceleme", **Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, 4(1), 240-280.
- Esposito John L. ve Ramazani, R. K. (2001), **Iran at the Crossroads**, Palgrave Macmillan, 2001.
- Eşref, Ahmed (2009), "İran'da Ulusal ve Etnik Kimlik Krizi", Hamid Ahmedi (Ed.), **İran: Ulusal Kimlik İnşası**, 1. Baskı içinde (89-121), Küre Yayınları, İstanbul.
- EU Council Decision 2012/152/CFSP of 15 March 2012, amending decision 2010/413/CFSP concerning restrictive measures against Iran", **Official Journal of the European Union**, L 77/18, <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:077:0018:0018:EN:PDF>

- EU Council Decision 2012/635/CFSP of 15 October 2012, amending decision 2010/413/CFSP concerning restrictive measures against Iran, **Official Journal of the European Union**, L 282/58, <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:282:0058:0069:EN:PDF> (11.04.2019)
- EU Council Decision of 23 April 2007, Implementing Article 7(2) Regulation (EC) No 423/2007 concerning restrictive measures against Iran, **Official Journal of the European Union**, 2007/242/EC, L 106/51, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:106:0051:0054:EN:PDF> (11.04.2019)
- European Council in Edinburgh (11-12 December,1992), Conclusions Of The Presidency, SN 456/1/92 REV 1, https://www.consilium.europa.eu/media/20492/1992_december_-_edinburgh__eng_.pdf (28.01.2020)
- European Parliament, Policy Department External Policies, The EU-Iran Human Rights Dialogue, Briefing Paper, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2007/381396/EXPO-DROI_NT\(2007\)381396_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2007/381396/EXPO-DROI_NT(2007)381396_EN.pdf) (16.07.2019)
- European University Institute, European Political Cooperation Documentation Bulletin(1990), Vol.6, 90/457, s.506-507, <http://aei.pitt.edu/36869/1/A2878.pdf> (04.12.2019)
- Fars News (19 September 2014), “ Hamas terms Iran Partner in Victory against Israel”, <https://en.farsnews.com/newstext.aspx?nn=13930628000423> (14.12.2019)
- Fars News (30 Nisan 2019), “İran’da Fars Körfezi Milli Günü kutlandı”, <https://tr.farsnews.com/cultureandindustrial/news/13980210000981> (15.01.2020)
- Fathi, Nazila (9 September 2002), “Threats And Responses: Tehran; Iranian Disputes U.S. Claims That Nation Harbored Al Qaeda” <https://www.nytimes.com/2002/09/09/world/threats-responses-tehran-iranian-disputes-us-claims-thatnation-harbored-al.html?searchResultPosition=56&mtref=undefined> (04.05.2019)
- _____ (01 February 2002), “A Nation Challenged: The Rogue List; Bush’s ‘Evil’ Label Rejected By Angry Iranian Leaders”, **New York Times**, <https://www.nytimes.com/2002/02/01/world/nation-challenged-rogue-list-bush-s-evil-label-rejected-angry-iranian-leaders.html?searchResultPosition=1> (07.01.2020)
- _____ (7 May 2008), “Iran: What Does ‘Exporting the Revolution’ Mean?”, **New York Times**, https://www.nytimes.com/2008/05/07/world/middleeast/07wbriefsWHATDOESEXPO_BRF.html?searchResultPosition=37 (08.01.2020)
- Fayazmanesh, Sasan (2008), **The United States and Iran: Sanctions, Wars and The Policy of Dual Containment**, Routledge, New York.
- Fearon, James ve Wendt, Alexander (2012), “Rationalism v. Constructivism: A Skeptical View”, Walter Carlsnaes vd. (Ed.), *içinde* (52-73) **Handbook of International Relations**, Sage Publications, London.
- Fierke, Karin M. (2013), “Constructivism”, Tim Dunne vd. (Ed.) **International Relations Theories: Discipline and Diversity**, Third Edition *içinde* (187-205) Oxford University Press, New York.

- Finlayson, Alan ve Martin, James (2006), "Poststructuralism", Colin Hay vd. (Ed.) **The State Theories and Issues**, Palgrave Macmillan, New York.
- Finnemore, Martha (1996), **National Interests in International Society**, Cornell University Press, London.
- Finnemore, Martha and Sikkink, Kathryn (2001), "Taking Stock: Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics", **Annual Review of Political Science**, 4, 391-416. <https://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev.polisci.4.1.391> (08.03.2018)
- Fischer, Michael M.J. (2003), **Iran: From Religious Dispute to Revolution**, University of Wisconsin Press, Wisconsin.
- Fisk, Robert (19 December 1997), "Rushdie's Future: Passions rise as Iran seeks new talks on death sentence", **The Independent**, <https://www.independent.co.uk/news/rushdies-future-passions-rise-as-iran-seeks-new-talks-on-death-sentence-1289544.html> (09.11.2019)
- France 24, "Ahmadinejad and Chavez Celebrate Revolutionary Ties" 25 November 2009, <https://www.france24.com/en/20091125-ahmadinejad-chavez-celebrate-revolutionary-ties> (08.07.2019)
- Freij, Hanna Yousif (1996), "State Interests vs. the Umma: Iranian Policy in Central Asia", **Middle East Journal**, 50(1), s. 71-83.
- Friedman, Brandon (2010), "The Principles and Practice of Iran's Post Revolutionary Foreign Policy", The Institute for the Study of Global Antisemitism and Policy (ISGAP), New York, <https://isgap.org/wp-content/uploads/2013/08/ISGAP-Working-Papers-Booklet-Friedman.pdf>(16.08.2019)
- Firoozabadi, Seyed Jalal Dehghani (2011), "Ontological Security and the Foreign Policy Analysis of the Islamic Republic of Iran" **Iran Review of Foreign Affairs**, 2(2), 31-60.
- Gartwaite, Gene R. (2005), **The Persians**, Blackwell Publishing, New York.
- _____ (2011) **İran Tarihi**, (Çev. Fethi Aytuna), İnkılap Kitabevi, Ankara.
- Gaskarth, Jamie vd. (2014) "Introduction", Timothy Edmunds vd. (Ed.) **British Foreign Policy and the National Interest: Identity, Strategy and Security**, Palgrave Macmillan, New York.
- Gheissari, Ali ve Nasr, Veli (2006), **Democracy in Iran: History and the Quest for Liberty**, Oxford University Press, New York.
- Giddens, Anthony (1979), **Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis**, Macmillan, Londra.
- _____ (1984), **The Constitution of Society: Outline of The Theory of Structuration**, University of California Press, Berkeley and Los Angeles.
- _____ (1991), **Modernity and Self- Identity: Self and Society in the Late Modern Age**, Polity Press, Cambridge.
- Gnoli, Gherardo (1987) "Avestan Geography", **Encyclopedia Iranica**, Online Edition, <http://www.iranicaonline.org/articles/avestan-geography> (27.03.2019)

- _____ (1989), **The idea of Iran: An Essay on Its Origin**, Istituto italiano per il Medio ed Estremo Oriente, Roma.
- Green, Jerrod D. vd (2009), **Understanding Iran**, RAND Corporation, Santa Monica.
- Guzzini, Stefano (2000), "A Reconstruction of Constructivism in International Relations", **European Journal of International Relations**, 6(2), 147-182.
- Gündem Bursa, "Ahmedinejad Bursa'da! Şeytan'ın Ölümü Yakındır...", 27 Şubat 2015, <http://www.gundembursa.com/haber/ahmedinejad-bursa-da-seytanin-olumu-yakindir-109342.html> (23.08.2019)
- Halliday, Fred (1994), "An Elusive Normalization: Western Europe and the Iranian Revolution", **Middle East Journal**, 48(2), 309-326.
- _____ (2001), "Iran and the Middle East: Foreign Policy and Domestic Change", **Middle East Report**, 220, 42-47.
- Hamanei, Ayetullah Seyyid Ali (2018), **İran Gerçeği: Konuşmalarından Derlemeler**, (Çev. İsmail Bendiderya), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Hauser, Christine (8 May 2006), "Iranian President Writes Letter to Bush", **The New York Times**, <https://www.nytimes.com/2006/05/08/world/middleeast/08cnd-iran.html> (09.08.2019)
- Haynes, Jeffrey (1996), **Third World Politics: A Concise Introduction**, Blackwell Publishing, New York.
- Hersh, Seymour M. (8 December 1991), "The Iran Pipeline: A Hidden Chapter/A special report.; U.S. Said to Have Allowed Israel to Sell Arms to Iran", <https://www.nytimes.com/1991/12/08/world/iran-pipeline-hidden-chapter-special-report-us-said-have-allowed-israel-sell.html> (11.10.2020)
- Hinnebusch, Raymond (2003), **The International Politics of the Middle East**, Manchester University Press, Manchester&New York.
- Hobsbawm, Eric J.(2013), "Gelenekleri İcat Etmek", Eric Hobsbawm ve Terence Ranger (Der.), **Gelenegin İcadı**, (Çev. Mehmet Murat Şahin), Agora Kitaplığı, İstanbul.
- _____ (2018), **Milletler ve Milliyetçilik**, 6. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Holliday, Shabnam (2007), "The Politicisation of Culture and the Contestation of Iranian National Identity in Khatami's Iran", **Studies in Ethnicity and Nationalism**, 7(1), 27-45.
- _____ (2010) "Khatami's Islamist-Iranian Discourse of National Identity: A Discourse of Resistance", **British Journal of Middle Eastern Studies**, 37(1), 1-13.
- _____ (2011), **Defining Iran: Politics of Resistance**, Ashgate Publishing Company, Burlington.
- Hollinger, David A. (1997), "The Disciplines and the Identity Debates, 1970-1995", **Daedalus**, 126(1), pp. 333-351. www.jstor.org/stable/20027420. (28.03.2018)

- Hopf, Ted (1998), “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, **International Security**, 23(1), 171-200.
- Humeyni, Ruhullah, **Velayet-i Fakih: İslam Devleti**, 1. Baskı, İmam Humeyni'nin Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi, Uluslararası İlişkiler Bürosu, Tahran.
- Hunter, Shireen T. (1998), **The Future of Islam and The West: Clash of Civilization or Peaceful Coexistence?** , Praeger Publishers, Westport.
- _____ (2010), **Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Resisting the New International Order**, Greenwood Publishing, California.
- _____ (2014a) “Iran, Islam, and the Struggle for Identity and Power in the Islamic Republic of Iran”, Georgetown University, School of Foreign Service, ACMCU Occasional Papers Series, <https://acmcu.georgetown.edu/research/papers> (28.02.2019)
- _____ (2014b) **Iran Divided: The Historical Roots of Iranian Debates on Identity, Culture, and Governance in the Twenty-First Century**, Lanham: Rowman & Littlefield, <https://acmcu.georgetown.edu/research/papers> (28.02.2019)
- Hürriyet Gazetesi (15.04.2002), “İran'dan petrol ambargosu çağrısı”, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/irandan-petrol-ambargosu-cagrisi-65770> (16.12.2019)
- Hürriyet Gazetesi (26.09.2008) “İlginç İttifak”, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/ilginc-ittifak-9989845> (06.04.2019)
- IAEA, “Communication Dated 26 November 2004 Received from the Permanent Representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom Concerning the Agreement Signed in Paris on 15 November 2004”, INFCIRC/637 <https://www.iaea.org/publications/documents/infcircs/communication-dated-26-november-2004-received-permanent-representatives-france-germany-islamic-republic-iran-and-united-kingdom-concerning-agreement-signed-paris-15-november-2004> (18 Mart 2019)
- IAEA, Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, GOV/2003/81, 26 November 2003. <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2003-81.pdf> (01.02.2020)
- International Affairs Department The Institute For Compilation And Publication Of Imam Khomeini's Works, “Palestinian Intifada, Manifestation of Resistance” (22.02.2017), http://en.imamkhomeini.ir/en/n18864/Palestinian_intifada_manifestation_of_resistance (02.01.2020)
- International Atomic Energy Agency (1953), “Atoms for Peace Speech”, <https://www.iaea.org/about/history/atoms-for-peace-speech> (21.10.2019)
- Islamic Parliament of IRAN “The Constitution of the Islamic Republic of Iran”, <https://en.parliran.ir/eng/en/Constitution> (29.07.2019)
- U.S. Department Of The Treasury, “Iran Sanctions Act Of 1996”, https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/isa_1996.pdf, (25.01.2020)

- IRNA (24 Aralık 2016), “Kasımı: İran, Filistinlilerin isteklerini destekleyen tüm girişimleri desteklemekte”, <https://tr.irna.ir/news/3353615/Kasımı-İran-Filistinlilerin-isteklerini-destekleyen-tüm-girişimleri> (18.04.2019)
- IRNA (27 Aralık 2017), “İslami Şura Meclisi Hükümeti Kudüs’ün Tamamını Filistin Başkenti Olarak Desteklemekle Görevlendirildi”, <https://tr.irna.ir/news/3570845/İslami-Şura-Meclisi-hükümeti-Kudüs-ün-tamamını-Filistin-başkenti> (03.01.2020)
- IRNA News (31 Mayıs 2019), “SNSC: Iran to Continue Support to Resistance Groups”, <https://en.irna.ir/news/83334586/SNSC-Iran-to-continue-support-to-resistance-groups> (01.01.2020)
- IRNA News (11 Ağustos 2019), “Cammu Keşmir konusu diplomatik yolla çözülmelidir”, <https://tr.irna.ir/news/83433793/Cammu-Keşmir-konusu-diplomatik-yollarla-çözülmeli> (11.08.2019)
- IRNA News (21 Şubat 2019), “Laricani: İran ve Çin’in uluslararası konulardaki bakışı aynıdır”, <https://tr.irna.ir/news/3672971/Laricani-İran-ve-Çin-in-uluslararası-konulardaki-bakışı-ayıdır> (21.02.2019)
- IRNA News (26 Haziran 2017), “Ayetullah Hamenei: İhtilaf ve ayrışma İslam dünyasının en büyük sorunlarıdır”, <https://tr.irna.ir/news/3472537/Ayetullah-Hamenei-İhtilaf-ve-ayrışma-İslam-dünyasının-en-büyük> (08.11.2019)
- IRNA News (3 Aralık 2016), “Zarif: İran-Hindistan ticari ilişkileri enerji iş birliğinin ötesindedir”, <https://tr.irna.ir/news/3340159/Zarif-İran-Hindistan-ticari-ilişkileri-enerji-işbirliğinin-ötesindedir> (15.06.2019)
- IRNA News (30 Aralık 2016), “Brucerdi: Filistin’in tek kurtuluş yolu direniştir”, <https://tr.irna.ir/news/3394354/Brucerdi-Filistin-in-tek-kurtuluş-yolu-direniştir> (26.05.2019)
- IRNA News (31 Mayıs 2019), “İmam Humeyni’nin Kudüs Günü ile ilgili sözleri”, <https://tr.irna.ir/news/83334575/İmam-Humeyni-nin-Kudüs-Günü-ile-ilgili-sözleri> (02.01.2020)
- IRNA News (31 Mayıs 2019), “Kudüs Günü bildirisinde İntifada’nın devam etmesi istendi”, <https://tr.irna.ir/news/83335607/Kudüs-Günü-bildirisinde-İntifada-nın-devam-etmesi-istendi> (01.01.2020)
- IRNA News (31 Mayıs 2019), “Kudüs Günü ve İran Devrimi”, <https://tr.irna.ir/news/83334590/Kudüs-Günü-ve-İran-Devrimi> (01.02.2020)
- IRNA News (31 Mayıs 2019), “Ruhani: İstikbarın, Kudüs ve Filistin aleyhindeki komploları sonuçsuz kalacak”, <https://tr.irna.ir/news/83335181/Ruhani-İstikbarın-Kudüs-ve-Filistin-aleyhindeki-komplolardan> (02.01.2020)
- IRNA News (31 Mayıs 2019), “SNSC: Iran to continue support to resistance groups”, <https://en.irna.ir/news/83334586/SNSC-Iran-to-continue-support-to-resistance-groups> (01.01.2020)
- IRNA News (31 Mayıs 2019), “Zarif: Kudüs Müslümanlar ve Filistinlilere Aittir”, <https://tr.irna.ir/news/83335106/Zarif-Kudüs-Müslümanlar-ve-Filistinlilere-aittir> (04.01.2020)

- IRNA News (5 Kasım 2019), “Hürmüz Barış Girişimi; Fars Körfezi İş Birliği Konseyi için Tekrar Olmayacak Bir Fırsat”, <https://tr.irna.ir/news/83543038/Hürmüz-Barış-Girişimi-Fars-Körfezi-İş-Birliği-Konseyi-için-tekrar> (7 Kasım 2019)
- IRNA News (7 Ağustos 2019), “Hindistan ve Pakistan, barışçıl yollarla bölge halklarının çıkarlarını korumalı”, <https://tr.irna.ir/news/83428838/Hindistan-ve-Pakistan-barışçıl-yollarla-bölge-halklarının-çıkartlarını> (07.08.2019)
- IRNA News (7 Eylül 2018), “General Hatemi: Ortak menfaatler ve tehditler, İran-Çin ilişkilerinin gelişmesinin temelidir”, <https://tr.irna.ir/news/3646144/General-Hatemi-Ortak-menfaatler-ve-tehditler-İran-Çin-ilişkilerinin>, (22.03.2019)
- IRNA News (14 Temmuz 2015), “Ruhani: Bugün İran Milleti Aleyhine Uygulanan Zulümlerin Sonunun Geldiği Gündür”, <https://tr.irna.ir/news/2900662/Ruhani-Bugün-İran-milleti-aleyhine-uygulanan-zulümlerin-sonunun> (15.01.2020)
- IRNA News (18 Ağustos 2020), “İran’ın Londra Büyükelçisi, İngiltere’nin İran’dan Özür Dilemesini İstedi”, <https://tr.irna.ir/news/83912296/İran-ın-Londra-Büyükelçisi-İngiltere-nin-İran-dan-özür-dilemesini> (18.08.2020)
- IRNA News, “Cumhurbaşkanı Ruhani: Azerbaycan'ın Toprak Bütünlüğünün Korunmasına Vurgu Yapıyoruz, Ancak Savaştan Dolayı Çok Üzgünüz ve Savaş Sona Ermelidir”, 7 Ekim 2020, <https://tr.irna.ir/news/84068063/Azerbaycan-ın-toprak-bütünlüğünün-korunmasına-vurgu-yapıyoruz> (07.10.2020)
- İslam and Revolution** (2010), (Çev.Hamid Algar), Routledge, New York.
- Islamic Parliament of IRAN, “Conferance on Palestine”, 6th Conferance; Tehran (February 21-22 2017), <https://en.parliran.ir/eng/en/Content/articles/6th-Conference-20170904> (03.01.2020)
- İmam Humeyni: Mustaz’af Müstekbir** (1992), (Çev Serdar İslam), Objektif Yayınları, İstanbul.
- İzedi, Receb (2020), “Azerbaycan Kimliği Hakkındaki On Yıllık Kargaşaya Bir Bakış”, Hamid Ahmedi (Ed.), **İran: Ulusal Kimlik İnşası**, 2. Baskı içinde (183-251), Küre Yayınları, İstanbul, s.204.
- Jackson, Robert ve Sorensen, Georg (2006), **Introduction to International Relations Theories and Approaches**, 3rd Edition, Oxford University Press, New York.
- Javedanfar, Meir (3 Mar 2009), “The Grand Bargain with Tehran”, **The Guardian**, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2009/mar/03/iran-nuclear-weapons> (16.01.2020)
- Jehl, Douglas (15 December 1997), “Iranian President Calls For Opening Dialogue With U.S.”, **The New York Times**, <https://www.nytimes.com/1997/12/15/world/iranianpresidentcallsforopeningdialoguewithus.html?mtrref=www.nytimes.com&gwh=B5C7701C3407CA2B22B155252F98AF6F&gwt=pay> (09.04.2019)
- Kadivar, Mohsen (2014), “Routinizing the Iranian Revolution”, Jeffrey T. Kenney ve Ebrahim Moosa (Ed.), **Islam in the Modern World**, First Edition içinde (352-368), Routledge, New York. <https://en.kadivar.com/2013/11/22/routinizing-the-iranian-revolution/> (14.05.2018)

- Kalaycı, Rıdvan (2019), “İran Dış Politikasında Söylem ile Eylem Uyumsuzluğu: Çeçenistan ve Dağlık Karabağ Örnekleri”, **İran Çalışmaları Dergisi**, 3(1), 13-40.
- Kandell, Jonathan(1979), “Ayatollah Exchanges Sharp Words With Soviet Envoy”, **The New York Times**, <https://www.nytimes.com/1979/06/13/archives/ayatollah-exchanges-sharp-words-with-soviet-envoyweapons-for.html> (10.09.2018)
- Karimifard, Hossein (2012) “Constructivism, National Identity and the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran”, **Asian Social Science**, 8(2), 239–246.
- Kashani-Sabet, Firoozeh (2018), **Sınır Kurguları: İran Ulusunun Şekillenmesi (1804-1946)**, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kasheff, Manouchehr ve Sirjani, ‘Ali-Akbar Sa‘idi, “Caharsanba-Suri”, **Encyclopedia Iranica**, Online Edition, <http://www.iranicaonline.org/articles/caharsanba-suri> (19 Nisan 2019)
- Katouzian, Homa (1999), **Musaddiq and the Struggle for Power in Iran**, Second Edition, I. B. Tauris, London & New York.
- Katouzian, Homa ve Şahidi, Hüseyin (2011), **21. Yüzyılda İran**, (Çev.Pınar Güven), 1.Baskı Sitare Yayınları, Mayıs 2011.
- Katzenstein, P. J. (1996a), **Cultural Norms and National Security: Police and Military in Postwar Japan**, Cornell University Press, London.
- _____ (1996b), Introduction: Alternative Perspective on National Security”, Peter J. Katzenstein (Ed.), **The Culture of National Security: Norms And Identity in World Politics**, Columbia University Press, New York.
- _____ (1999), **Tamed Power: Germany in Europe**, Cornell University Press, London.
- Kaussler, Bernd (2008), “European Union Constructive Engagement with Iran (2000-2004): An Exercise in Conditional Human Rights Diplomacy”, **Iranian Studies**, 41(3), 269-295.
- _____ (2011), “British-Iranian Relations, “The Satanic Verses” and the Fatwa: A Case of Two-Level Game Diplomacy”, **British Journal of Middle Eastern Studies**, 38(2), 203-225.
- _____ (2012), “From Engagement to Containment: EU-Iran Relations and Nuclear Programme, 1992-2001”, **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, 14(1), 53-76.
- Keddie, Nikki R. (1969), “The Roots of the Ulema’s Power in Modern Iran”, **Studia Islamica**, 29, 31-53.
- _____ (1971), “The Iranian Power Structure and Social Change 1890-1969: An Overview”, **International Journal of Middle East Studies**, 2(1), 3-20.
- _____ (1972), **Sayyid Jamal Ad-Din “Al-Afghani”: A Political Biography**, University of California Press, California.
- _____ (1988) “Iranian Revolutions in Comparative Perspective”, Edmund Burke ve Ira Marvin Lapidus (Ed.), **Islam, Politics And Social Movements içinde** (298-313), University of California Press, California.
- _____ (1995), **Iran and Muslim World: Resistance and Revolution**, Palgrave Macmillan, London.

- Keddie, Nikki R. ve Richard, Yann (2006), **Modern Iran: Roots and Results of Revolution**, Yale University Press, London.
- Kemp, Geoffrey 5 October 2010, "The Reagan Administration", <https://iranprimer.usip.org/resource/reagan-administration> (14.10.2020)
- Keohane, Robert O. (1984), **After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy**, Princeton University Press, New Jersey.
- _____ (1988), "International Institutions: Two Approaches", **International Studies Quarterly**, 32(4), 379-396.
- Kessler, Glenn (5.10.2011), "Did Ahmadinejad really say Israel should be 'wiped off the map'?", **The Washington Post**, https://www.washingtonpost.com/blogs/fact-checker/post/did-ahmadinejad-really-say-israel-should-be-wiped-off-the-map/2011/10/04/gIQABJKML_blog.html (06.10.2019)
- Kewaan, Me'mun (2017), **İran Yahudileri**, 1. Baskı, Mana Yayınları, İstanbul.
- UN General Assembly, (21 September 1998) "Mohammad Khatami, speech at the United Nations General Assembly", New York. <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/53/PV.8> (29.12.2019)
- Kinnvall, Catarina ve Mitzen, Jennifer (2016), "An Introduction to the Special Issue : Ontological Securities in World Politics", **Cooperation and Conflict**, 52(1), 3-11.
- Kinzer, Stephen (22 November 1997), "Iran's New Policies Face Conservative Backlash", **The New York Times**, <https://www.nytimes.com/1997/11/22/world/iran-s-new-policies-face-conservative-backlash.html> (17.10.2019)
- Koç, Emel (1999), "J.P. Sartre Felsefesinde "Ben-Başkası-İletişim" Problemi", **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 40(1), 333-347.
- Koslowski, Rey ve Kratochwil, Friedrich V. (1994), "Understanding Change in International Politics: The Soviet Empire's Demise and the International System", **International Organizations**, 48(2), 215-247.
- Kramer, Martin (1996), **Arab Awakening&Islamic Revival: The Politics of Ideas in the Middle East**, Transaction Publishers, New Jersey.
- Kuhrt, Amelie (2019) **Eski Çağ'da Yakınoğu: Yaklaşık M.Ö.3000-330**, Cilt II, (Çev. Dilek Şendil), 5. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kurşun, Muhammed ve Salari Elahe (03.09.2019), "Eski İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad AA'ya konuştu", **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/eski-iran-cumhurbaskani-ahmedinejad-aaya-konustu/1571597> (03.09.2019)
- Lapid, Yosef (1989) "The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era", **International Studies Quarterly**, 33(3), 235-254. <http://www.jstor.org/stable/2600457> (28.09.2018)
- Lapid, Yosef ve Kratochwil, Friedrich (1996), **The Return of Culture and Identity in IR Theory**, Lynne Rienner Publishers, London.

- Limbirt, John W. (2017), **Iran: At War With History**, Routledge, New York, 2017.
- Lynch, Marc (2002), "Jordan's Identity and Interests", Shibley Telhami ve Michael Barnett (Ed.), **Identity and Foreign Policy in the Middle East**, içinde (26-58) Cornell University Press, New York.
- M. Öcal Oğuz vd. (2013) (Ed.), "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği: Türkiye Deneyimi", **UNESCO Türkiye Milli Komisyonu**, Ankara.
http://www.unesco.org.tr/Content_Files/Content/Yayinlar/sokum_deneyimioptimize.pdf
(27.12.2019)
- MacAskill, Ewen ve McGreal, Chris (27 October 2005), "Israel should be wiped off Map, says Iran President", **The Guardian**, <https://www.theguardian.com/world/2005/oct/27/israel.iran>
(07.01.2020)
- Mackenzie, William J. M. (1978), **Political Identity**, Manchester University Press, Manchester.
- Malek, M. H. (1991), "Capitalism in Nineteenth-Century Iran", **Middle Eastern Studies**, 27(1), 67–78.
- Maloney, Suzanne (2002), "Identity and Change in Iran's Foreign Policy", Shibley Telhami ve Michael Barnett (Ed.), **Identity and Foreign Policy in the Middle East**, First Edition içinde (88-117), Cornell University Press, New York.
- Maloney, Suzanne (Summer 2008), "U.S. Policy Towards Iran: Missed Opportunities And Paths Forward", **The Fletcher Forum Of World Affairs**, 31:2, Summer 2008, 25-44
- Markham, James M. (19 February 1979), Arafat, in Iran, Reports Khomeini Pledges Aid for Victory Over Israeli, **The New York Times**, Section: A, Page:1,
<https://www.nytimes.com/1979/02/19/archives/arafat-in-iran-reports-khomeini-pledges-aid-for-victory-over-israel.html?searchResultPosition=1> (05.01.2020)
- Marschall, Christin (2003), **Iran's Persian Gulf Policy: From Khomeini to Khatami**, Routledge, London.
- Marshall, Andrew (11 April 1995), "Rushdie may get fatwa-free zone in EU", **The Independent**, <https://www.independent.co.uk/news/rushdie-may-get-fatwa-free-zone-in-eu-1615111.html>
(09.11.2019)
- Martin, Vanessa (1989), **Islam and Modernism: The Iranian Revolution of 1906**, I. B. Tauris, London.
- _____ (2003), **Creating an Islamic State, Khomeini and Making of a new Iran**, I. B. Tauris, London.
- Matsumura, Masahiro (2008), The Japanese State Identity as a Grand Strategic Imperative, CNAPS Visiting Fellow Working Paper,
<https://pdfs.semanticscholar.org/82d7/aaf8008393143fe27f171808372103b9eaad.pdf>
(07.12.2018)
- McSweeney, Bill (1999), **Security, Identity and Interest: Sociology of International Relations**, Cambridge University Press, Cambridge.
- Mearsheimer, John J. (1995), "A Realist Reply", **International Security**, 20(1), 82-93.

- Mehr News (2008), “Ahmedinejad Larry King’e konuk oldu”,
<https://tr.mehrnews.com/news/755231/Ahmedinejad-Larry-King-e-konuk-oldu> (05.04.2019)
- Mehr News (2006), “Ahmedinejad: “Bilim Adamları ve Milletimizin İlerlemesini Yaptırım Kararları Durduramaz””,
<https://tr.mehrnews.com/news/426990/Ahmedinejad-Bilim-Adamlar%C4%B1-ve-Milletimizin-%C4%B0lerlemesini-Yapt%C4%B1r%C4%B1m>
(09.10.2019)
- Mehr News (2006), “Ahmedinejad: ‘İslam ümmetinin geleceğinde İslam Ülkelerinin Çok Ağır Sorumlulukları Var’”, 27 Aralık 2006.
<https://tr.mehrnews.com/news/427505/Ahmedinejad%C4%B0slam%C3%9CmmetininGelece%C4%9Finde-%C4%B0slam-%C3%9Clkelerinin-%C3%87ok> (07.11.2019)
- Mehr News (2006), “Ahmedinejad: ‘Zorbalar yalan ve aldatma ile hüküm sürüyorlar’”,
<https://tr.mehrnews.com/news/426022/AhmedinejadZorbalarYalanvealdatmailed%C3%BCny>
[a%C3%BCzerinde-h%C3%BCk%C3%BCm](https://tr.mehrnews.com/news/426022/AhmedinejadZorbalarYalanvealdatmailed%C3%BCny) (08.11.2019)
- Mehr News (2008), “Ahmedinejad Arap Birliğini Göreve Çağırıyor”,
<https://tr.mehrnews.com/news/810036/Ahmedinejad-Arap-Birli%C4%9Fini-Goreve-Ca%C4%9Firdi>
(09.03.2019)
- Mehr News (2008), “Ahmedinejad: Gazze Olayı Bölgede Büyük Değişikliklere Yol Açacak”,
<https://tr.mehrnews.com/news/809155/Gazze-Olayı-Bölgede-Büyük-Değişikliklere-Yol-Açacak>, (08.05.2019)
- Mehr News (2010), “Afganistan halkı yabancı güçlerin bulunmasına tahammül etmeyecek”,
<https://tr.mehrnews.com/news/1193727/Afganistan-halkı-yabancı-güçlerin-bulunmasına-tahammül-etmeyecek>, (08.10.2019)
- Mehr News (2010), “Afganistan İşleri Kendi Halkına Devretmeli”,
<https://tr.mehrnews.com/news/1195715/Afganistan-ın-işleri-kendi-haklına-devretmeli>,
(08.10.2018)
- Mehr News (2010), “Ahmedinejad ve Morales; Emperyalist güçler karşısında direniş cephesi güçlendirilmeli”,
<https://tr.mehrnews.com/news/1179261/Emeryalistg%C3%BC%C3%A7lerkar%C5%9F%C4%B1s%C4%B1nda-direni%C5%9F-cephesi-g%C3%BC%C3%A7lendirilmeli> (08.12.2019)
- Mehr News (2010), “Ahmedinejad: İran’ın inşası insanoğlu toplumunu kurtaracak”,
<https://tr.mehrnews.com/news/1183544/%C4%B0ran%C4%B1nin%C5%9Fas%C4%B1nanso%C4%9Flutoplumunu-kurtaracak> (05.12.2019)
- Mehr News (2010), “Ahmedinejad: İran’sız Ortadoğu ve Dünya’da bir sorun çözülemez”,
<https://tr.mehrnews.com/news/1190014/%C4%B0ran-s%C4%B1z-Ortado%C4%9Fu-ve-D%C3%BCnya-da-bir-sorun-%C3%A7%C3%B6z%C3%BClmez> (03.11.2019)
- Mehr News (2010), “Ahmedinejad: Müzakere şartlarımızı yakında ilan edeceğiz”,
<https://tr.mehrnews.com/news/1102595/Ahmedinejad-Müzakere-şartlarımızı-yakında-ilan-edeceğiz> (02.10.2019)

- Mehr News (2010), “Ahmedinejad: Müzakere şartlarımızı yakında ilan edeceğiz”, <https://tr.mehrnews.com/news/1102595/Ahmedinejad-Muzakere-sartlarimizi-yakinda-ilan-edecegiz> (05.04.2019)
- Mehr News (2010), “Ahmedinejad’dan 5+1 Ülkelerine Tavsiye”, <https://tr.mehrnews.com/news/1219731/Ahmedinejad-dan-5-1-ülkelere-tavsiye> (09.08.2019)
- Mehr News (2010), “Aşırı cerenyalara karşı Müslüman Ülkelerin Birliği Önemli”, <https://tr.mehrnews.com/news/1218928/Aşırı-cereyalara-karşı-müslüman-ülkelerin-bilrliği-önemli> (28.02.2019)
- Mehr News (2010), “BM ambargo kararı değersiz”, <https://tr.mehrnews.com/news/1098388/BM-ambargo-kararı-değersiz>, (03.12.2019)
- Mehr News (2010), “Celili’den Afganistan’ın sürdürülebilir güvenliğine vurgu”, <https://tr.mehrnews.com/news/1192038/Celili-den-Afganistan-ın-sürdürülebilir-güvenliğine-vurgu> (10.03.2019)
- Mehr News (2011), “Ahmedinejad: Yok olma sıranız geliyor!”, <https://tr.mehrnews.com/news/1493980/Ahmedinejad-Yok-olma-sıranız-geliyor> (23.05.2019)
- Mehr News (2011), “Ahmedinejad’dan Nevruz Açıklaması”, <https://tr.mehrnews.com/news/1277149/Ahmedinejad-dan-Nevruz-açıklaması> (11.03.2019)
- Mehr News (2012), “Adalar İran’ın Ayrılmaz Toprak Bütünlüğüne Ait”, <https://tr.mehrnews.com/news/1776134/Adalar-İran-ın-ayrılmaz-toprak-bütünlüğüne-ait> (03.03.2019)
- Mehr News (2012), “Amerika ile ilişki dosyası sadece Veliy-i Fakih’in tasarrufundadır”, <https://tr.mehrnews.com/news/1571181/AmerikaileilişkidosyasısadeceVeliyiFakihintasarrufundadır> (24.03.2019)
- Mehr News (2012), “İran’ın toprak bütünlüğünü ‘tartışılabilir’ olarak görmüyoruz”, <https://tr.mehrnews.com/news/1587295/İran-ın-toprak-bütünlüğünü-tartışılabilir-olarak-görmüyoruz> (27.05.2018)
- Mehr News (2013), “Ahmedinejad İsrail’in Yeryüzünden Silinmeli Demedi”, <https://tr.mehrnews.com/news/1820205/Ahmedinejad-İsrail-in-yeryüzünden-silinmeli-demedi> (02.01.2020)
- Mehr News (14 Aralık 2010), “Siyonist rejim, Ortadoğu’ya sulta kurma amacı ile oluşturuldu”, <https://tr.mehrnews.com/news/1210429/Siyonist-rejim-Ortado%C4%9Fu-ya-sulta-kurma-amac%C4%B1-ile-olu%C5%9Fturuldu> (02.01.2020)
- Mehr News (18 Nisan 2012), “Üç ada İran topraklarının kayıtsız şartsız bölünmez parçasıdır”, <https://tr.mehrnews.com/news/1579908/Üç-ada-İran-topraklarının-kayıtsız-şartsız-bölünmez-parçasıdır>, (27.05.2019)
- Mehr News (22 Nisan 2013), “Velayeti: İran bölgenin bir numaralı gücüdür”, <https://tr.mehrnews.com/news/1820461/Velayeti-İran-bölgenin-bir-numaralı-gücüdür> (12.09.2019)

- Mehr News (23 Nisan 2019), “Zarif’ten ABD’nin İran kararına sert tepki”, <https://tr.mehrnews.com/news/1878166/Zarif-tenABD-nin-Iran-kararina-sert-tepki> (23.04.2019)
- Mehr News (24 Şubat 2009), “Tahran’daki Filistin meydanında Gazze şehitlerinin 40.günü töreni yapıldı”, <https://tr.mehrnews.com/news/839392/Tahran-daki-Filistin-meydan%C4%B1nda-Gazze-%C5%9Fehitlerinin-40-g%C3%BCn%C3%BC-t%C3%B6reni> (02.01.2020)
- Mehr News (25 Eylül 2008), “Ahmedinejad Larry King’e konuk oldu”, <https://tr.mehrnews.com/news/755231/Ahmedinejad-Larry-King-e-konuk-oldu> (05.04.2019)
- Mehr News (29 Aralık 2010), “Tuğgeneral Vahidi: Terörizm Üçgeni ABD, İngiltere ve İsrail”, <https://tr.mehrnews.com/news/1220220/Terörism-in-üçgeni-ABD-İngiltere-ve-İsrail> (08.06.2018)
- Mehr News (4 Nisan 2012), “Siyonist karşıtı planlara destek vermeye hazırız”, <https://tr.mehrnews.com/news/1568538/Siyonist-karşıtı-planlara-destek-vermeye-hazırız> (22.09.2019)
- Mehr News (11 Şubat 2013) “İslam İnkılabı ilahi ve insani ülküler doğrultusunda bir harekettir” <https://tr.mehrnews.com/news/1813868/İslam-inkılabı-ilahi-ve-insani-ülküler-doğrultusunda-bir-harekettir> (29 Mart 2019)
- Mehr News (13 Eylül 2008), “İran Nihai Zafere Kadar Filistin Halkı Yanında Olacaktır”, <https://tr.mehrnews.com/news/748514/İran-Nihai-Zafere-Kadar-Filistin-Halkı-yanında-olacaktır> (03.01.2020)
- Mehr News (13 September 2005), “Iran Gives moral and Political support to Palestinians: Rafsanjani”, <https://en.mehrnews.com/amp/12922/> (08.11.2019)
- Mehr News (18 Aralık 2011), “Filistin meselesi “hak ve batıl”ın bariz örneğidir”, <https://tr.mehrnews.com/news/1486541/Filistin-meselesi-hak-ve-batıl-in-bariz-örneğidir> (16.04.2019)
- Mehr News (18 Haziran 2010), “Güvenlik Konseyi’nin 1929 sayılı kararına İran’ın yanıtı”, <https://tr.mehrnews.com/news/1102938/Güvenlik-Konseynin-1929-sayılı-kararına-İran-ın-yanıtı>, (04.05.2019)
- Mehr News (18 Şubat 2017), “Filistin İntifadası’na Destek Konferansı 21 Şubat’ta Başlayacak”, <https://tr.mehrnews.com/amp/1863313/> (03.02.2019)
- Mehr News (20 Aralık 2011), “Filistin direnişi Siyonist Rejimi geri çekilmeye zorlayacaktır”, <https://tr.mehrnews.com/news/1488858/Filistin-direnişi-Siyonist-Rejimi-geriçekilmeyezorlayacaktır>(16.04.2019)
- Mehr News (20 Kasım 2011), “İran’ın gücü Siyonist Rejim’in ölümünün yaklaşmasıdır”, <https://tr.mehrnews.com/news/1463999/İran-ın-gücü-Siyonist-Rejim-in-ölümünün-yakınlaşmasıdır> (14.07.2019)
- Mehr News (2011), “Dünyadaki çirkinliklerin, fakirliklerin kaynağı istikbardır”, <https://tr.mehrnews.com/news/1484513/Dünyadaki-çirkinliklerin-fakirliklerin-kaynağı-istikbardır>, (23.05.2019)

- Mehr News (2017), “Düşmanın Önceliği Ekonomik Alandır”,
<https://tr.mehrnews.com/news/1863811/Düşmanın-önceliği-ekonomik-alandır> (11.03.2018)
- Mehr News (21 Nisan 2012), “İran, Amerika’dan ‘adalar’ konusunda açıklama istedi”,
<https://tr.mehrnews.com/news/1581912/İran-Amerika-dan-adalar-konusunda-açıklama-istedi>
(27.05.2018)
- Mehr News (24 Şubat 2017), “Filistin’e Destek Meselesi İran’ın Gözdesidir”,
<https://tr.mehrnews.com/news/1863421/Filistin-e-destek-meselesi-İran-ın-gözdesidir>
(04.01.2020)
- Mehr News (27 Şubat 2019), “İran Karabağ Meselesinin Çözülmesine Katkı Sağlamaya Hazır”,
<https://tr.mehrnews.com/news/1876978/İran-Karabağ-meselesinin-çözülmesine-katkı-sağlamaya-hazır> (19.10.2019)
- Mehr News (29 Kasım 2010), “İran ve Lübnan’ın kardeşlik ilkeleri düşmanları hüsrana uğratacaktır”,
<https://tr.mehrnews.com/news/1200811/%C4%B0ran-ve-L%C3%BCbnan-n%C4%B1n-karde%C5%9Flilikileri-d%C3%BC%C5%9Fmanlar%C4%B1-h%C3%BCsrana-u%C4%9Fratacak%C4%B1r> (07.11.2019)
- Mehr News (29.04.2012) “Fars Körfezi en az beş bin yıldır İslami İran’a aittir”,
<https://tr.mehrnews.com/news/1588731/Fars-Körfezi-en-az-beş-bin-yıldır-İslami-İran-a-aittir>
(27.03.2019)
- Mehr News (3 Kasım 2010), “İran Milleti Emperyalistin Kökünü Kazıyacak”,
<https://tr.mehrnews.com/news/1184437/%C4%B0ran-Milleti-Emperyalistin-K%C3%B6k%C3%BCn%C3%BC-Kaz%C4%B1yacak> (04.09.2019)
- Mehr News (3 Nisan 2012), “İstanbul konferansının adı İsrail’e “rüşvet verenler” konferansıdır”,
<https://tr.mehrnews.com/news/1567760/İstanbul-konferansının-adı-İsrail-e-rüşvet-verenler-konferansıdır>, (16.04.2019)
- Mehr News (30 Nisan 2012), “İran ve Ermenistan ilişkileri giderek geliyor”,
<https://tr.mehrnews.com/news/1589031/İran-ve-Ermenistan-ilişkileri-giderek-geliyor>
(15.03.2019)
- Mehr News (30.04.2012), “Fars Körfezi konusunda tartışılacak hiçbir şey yok”,
<https://tr.mehrnews.com/news/1589429/Fars-Körfezi-konusunda-tartışılacak-hiç-bir-şey-yok>
(15.01.2020)
- Mehr News (4 Kasım 2018), “İran Genelinde Amerika’ya karşı protesto”,
<https://tr.mehrnews.com/photo/1874021/İran-genelinde-Amerika-ya-karşı-protesto>
(16.04.2019)
- Mehr News (9 Aralık 2011), “İran-İngiltere ilişkilerinin düzeyinin düşürülmesi kanunu yürürlüğe girdi”,
<https://tr.mehrnews.com/news/1478947/İran-İngiltere-ilişkilerinin-düzeyinin-düşürülmesi-kanunu-yürürlüğe> (26.01.2020)
- Mehr News (9 Nisan 2012), “İran nükleer konuda NPT çerçevesinde hareket ediyor”,
<https://tr.mehrnews.com/news/1572208/İran-nükleer-konuda-NPT-çerçevesinde-hareket-ediyor>
(30.07.2019)

- Mehr News Agency (17 Nisan 2013), “Ahmedinejad İsrail Yeryüzünden silinmeli demedi”, <https://tr.mehrnews.com/news/1820205/Ahmedinejad-İsrail-in-yeryüzünden-silinmeli-demedi> (06.10.2019)
- Mehr News Agency (19 Nisan 2013), “Ahmedinejad Venezuela’ya gitti”, <https://tr.mehrnews.com/news/1820298/Ahmedinejad-Venezuela-ya-gitti> (09.12.2019)
- Mehr News Agency (21 Kasım 2010), “Mutteki, Burhaneddin Rabbani ile görüştü”, <https://tr.mehrnews.com/news/1195330/Mutteki-Burhaneddin-Rabbani-ile-görüştü> (08.10.2018)
- Mehr News Agency (24 Nisan 2012), “Rehber: İslami İran Ordusu milli çıkarların hizmetindedir”, <https://tr.mehrnews.com/news/1585376/Rahber-İslami-İran-ordusu-milli-çıkartların-hizmetindedir> (21.01.2020)
- Mehr News Agency (25 Nisan 2016), “Karabağ Meselesi Barışçıl Yolla Çözülmeli”, <https://tr.mehrnews.com/news/1859619/Karabağ-sorunu-barışçıl-yolla-çözülmeli> (19.10.2019)
- Mehr News Agency (28 Aralık 2006), “Ahmedinejad’dan Papa’ya mektup”, <https://tr.mehrnews.com/news/427980/Ahmedinejad-dan-Papa-ya-Mektup> (09.10.2019)
- Mehr News Agency (28 Nisan 2012), “Laricani: Kudüs işgalcisi rejim, hali hazırda inzivadadır”, <https://tr.mehrnews.com/news/1587280/Laricani-Kudüs-işgalcisi-rejim-hali-hazırda-inzivadadır> (04.05.2019)
- Mehr News Agency (29 Aralık 2011), “İran halkı ABD isteklerine karşı geri adım atmayacak”, <https://tr.mehrnews.com/news/1496086/İran-halkı-ABD-isteklerine-karşı-geri-adım-atmayacak> (12.03.2019)
- Mehr News Agency (29 Kasım 2010), “Laricani, Filistin İslami Cihat Hareketi Genel Sekreteriyle görüştü”, <https://tr.mehrnews.com/news/1200864/LaricaniFilistin%C4%B0slamiCihadHareketiGenelSekreteriyle%C3%B6r%C3%BC%C5%9Ft%C3%BC> (08.11.2019)
- Mehr News Agency (30 Nisan 2012), “Rahimi: Bölgeyi Savunmak İçin Hazırlıklyız”, <https://tr.mehrnews.com/news/1589365/Rahimi-Bölgeyi-Savunmak-İçin-Hazırlıklyız> (23.05.2019)
- Mehr News Agency (30 Nisan 2013), “Karabağ krizinin giderilmesine yardımcı olmaya hazırız”, <https://tr.mehrnews.com/news/1820949/Karabağ-krizinin-giderilmesine-yardımcı-olmaya-hazırız> (02.04.2019)
- Mehr News Agency (31 Aralık 2008), Laricani: Siyonist Rejimi Gazze’de Cinayet ve Soykırım İşliyor, <https://tr.mehrnews.com/news/809589/Siyonist-Rejimi-Gazze-de-Cinayet-ve-Soykırım-İşliyor> (04.05.2019)
- Mehr News Agency (31 Aralık 2011), “İsrail’e karşı direniş zincirinin altın halkası, Suriye’dir” <https://tr.mehrnews.com/news/1497204/İsrail-e-karşı-direniş-zincirinin-altın-halkası-Suriye-dir> (08.05.2019)

- Mehr News Agency (5 Nisan 2013), “Siyonist rejimin ilk hatası, son hatası olur”, <https://tr.mehrnews.com/news/1819503/Siyonist-rejimin-ilk-hatası-son-hatası-olur> (26.07.2019)
- Mehr News Agency (6 Kasım 2010), “Müstekbirler bir gün İran milletinin yardımına muhtaç olacaklar”, <https://tr.mehrnews.com/news/1186023/M%C3%BCstekbirler-bir-g%C3%BCn-%C4%B0ran-milletinin-yard%C4%B1m%C4%B1na-muhta%C3%A7-olacaklar> (08.05.2019)
- Mehr News Agency (9 Kasım 2010.), “Laricani: İslami devrimin stratejisi dünya mazlumlarını savunmaktır”, <https://tr.mehrnews.com/news/1188434/%C4%B0slami-devrimin-stratejisi-id%C3%BCnya-mazlumlar%C4%B1n%C4%B1-savunmakt%C4%B1r> (09.11.2019)
- Memri (2018), “Protesters in Tehran Shout: Our Enemies Are Right Here! America Is Not Our Enemy! No to Gaza, No To Lebanon!”, <https://www.memri.org/tv/protesters-in-tehran-shout-america-is-not-our-enemy> (28.04.2020)
- Menashri, David (1998) “Whither Iranian Politics?: The Khatami Factor”, Patrick Clawson vd. (Ed.), **Iran Under Khatami: A Political, Economic, and Military Assessment**, içinde (13-53), A Washington Institute for Near East Policy, Washington.
- Mepa News (10.09.2019), “Hizbullah lideri Nasrallah: Hamaney bu zamanın Hz. Hüseyin'idir”, <https://www.mepanews.com/hizbullah-lideri-nasrallah-hamaney-bu-zamanin-hz-huseyinidir-29348h.htm> (10.09.2019)
- Mercer, Jonathan(1995), “Anarchy and Identity”, **International Organization**, 49(2), 229-252, <https://www.jstor.org/stable/2706971> (22.08.2018)
- Milani, Mohsen M.(1994) “Iran’s Post Cold War Policy in the Persian Gulf”, **International Journal**, 49, 328-354.
- Milliyet (2014), “İran, Irak'a 130 Uçağı Verdi”, <http://www.milliyet.com.tr/iraniraka130ucagiverdigundem1901015/> (05.05.2018)
- Mirsepassi, Ali (2017), **Transnationalism in Iranian Political Thought: The Life and Times of Ahmad Fardid**, Cambridge University Press, New York.
- Moazami, Behrooz (2018), **İran’da Devlet, Din ve Devrim: 1796’dan Bugüne**, (Çev. Bahar Bilgen), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Morgenthau, Hans J. (1970), **Uluslararası Politika**, Cilt 1, (Çev. Baskın Oran ve Ünsal Oskay), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara.
- Moslem, Mehdi (2002), **Factional Politics in Post-Khomeini Iran**, Syracuse University Press, New York.
- Mostafavi, Ramin (27 December 2011), “Iran threatens to stop Gulf oil if sanctions widened”, **Reuters**, <https://www.reuters.com/article/us-iran-oil-hormuz/iran-threatens-to-stop-gulf-oil-if-sanctions-widened-idUSTRE7BQ0I320111227> (27.01.2020)
- Mousavian, Seyyed Hossein (2008), **Iran-Europe Relations: Challenges and Opportunities**, Routledge, London&New York.

- Mozaffari, Mehdi (1993), "Changes in the Iranian Political System after Khomeini's Death", **Political Studies**, 41(4), 611-617. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1993.tb01659.x> (30.12.2019)
- Natali, Denise (2009), **Kürtler ve Devlet: Irak, Türkiye ve İran'da Ulusal Kimliğin Gelişmesi**, (Çev. İbrahim Bingöl), Avesta Yayınları, İstanbul.
- Newman, Andrew J. (1992) "The Nature of the Akhbari/Usuli Dispute in Late Safawid Iran. Part 1: 'Abdallah al- Samahiji's "Munyat al-Mumarisin", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, 55(1), 22-51.
- NTV (15.06.2000), "Basayev'den İran'a mesaj", <http://arsiv.ntv.com.tr/news/11628.asp> (03.10.2020)
- Onuf, Nicholas G. (1989), **World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations**, University of South Carolina Press, Columbia.
- Organisation of Islamic Cooperation, "Tehran Declaration", Eighth Session of The Islamic Summit Conference, Tehran, 9-11 Sha'aban 1418H (9-11 December,1997). <http://ww1.oic-oci.org/english/conf/is/8/8th-is-summits.htm#Tehran%20Declaration>, (08.03.2020)
- Öz, Mustafa ve İlhan, Avni (2000), "İmamet", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt:22, 201-203. <https://islamansiklopedisi.org.tr/imamet> (13.10.2020)
- Öz, Mustafa, (1998), "HUMUS", Türk Diyanet Vakfı (TDV), **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:18, 369-370, İstanbul, <https://islamansiklopedisi.org.tr/humus--ganimet#2-siada-humus> (11.11.2019)
- Özçınar, Şahin (2007), **Kendinin-Bilinci ve Öteki Diyalektiği: Hegel Felsefesinde Bilincin Dolayımı ve Nesnelleşmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Palan, Ronen (2000), "A World of Their Making: An Evaluation of the Constructivist Critique in International Relations", **Review of International Studies**, 26(4), 575-598.
- Papan-Matin, Firoozeh (2014), "The Constitution of the Islamic Republic of Iran (1989 Edition)", **Iranian Studies**, 47(1), 159-200, <http://dx.doi.org/10.1080/00210862.2013.825505> (25.02.2018)
- Pars Today (06 Mayıs 2017), "Fars Körfezi Milli Günü", https://parstoday.com/tr/radio/iran-i69756-fars_korfezi_milli_gunu (15.01.2020)
- Pars Today (31 Aralık 2018), "İslam İnkılabı Rehberi: Pek Uzak Olmayan Bir Gelecekte Filistin Milleti Muzaffer Olacak", https://parstoday.com/tr/news/irani123270Islam_Ink%C4%97lab%C4%97_rehberi_pek_uzak_olmayan_bir_gelecekte_filistin_milleti_muzaffer_olacak (31.12.2018)
- Pars Today (4 Kasım 2017), "İran'da 4 Kasım günü etkinlikleri düzenlendi", https://parstoday.com/tr/news/iran-i88669Iran%27da_4_kasim_gunu_etkinlikleri_d%C4%97zenlendi (16.04.2019)
- Parsi, Trita (2005), "Israel-Iranian Relations Assessed: Strategic Competition from the Power Cycle Perspective", **Iranian Studies**, 38(2), 247-269.

- Price, Richard ve Reus-Smit, Christian (1998), "Dangerous Liaisons: Critical International Theory and Constructivism", **European Journal of International Relations**, 4(3), 259-294.
- Perry, John (2008), "The Zand Dynasty", Peter Avery vd. (Ed.), **The Cambridge History of Iran: From Nadir Shah to the Islamic Republic**, Vol:7, Online Edition *içinde* (63-104), Cambridge University Press, s.97
- Prizel, Ilya (1998), **National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine**, Cambridge University Press, Cambridge.
- Publications Office of the European Union, "Resolution on the fatwa against Salman Rushdie", Official Journal C 065, (04.03.1996), <https://op.europa.eu/en/publicationdetail/publication/8c376e20312d41408ce6014068bbe5a2/languageen>, (19.01.2020)
- Radio Free Europe (24.02.2009), "Iran's President Seeks To Ease Tension With Bahrain", https://www.rferl.org/a/Iran_President_Seeks_To_Ease_Tension_With_Bahrain/1498256.html (09.10.2019)
- Radio Free Europe (4 December 2006), "Louvre's 'Gulf' Move Draws Iranian Ire", <https://www.rferl.org/a/1073197.html> (06.11.2019)
- Rahnema, Ali (2011), **Superstition as Ideology in Iranian Politics: From Majlesi to Ahmedinejad**, Cambridge University Press, New York.
- Rakel, Eva Patricia (2008), **The Iranian Political Elite, State and Society Relations, and Foreign Relations Since the Islamic Revolution**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Amsterdam.
- Ramazani, Rouhollah K. (1980), "Constitution of the Islamic Republic of Iran", **Middle East Journal**, 34(2), 181-204.
- _____ (1992), "Iran's Foreign Policy: Both North and South," **Middle East Journal**, 46(3), s.393-412.
- _____ (1998a), "The Shifting Premise of Iran's Foreign Policy- Towards a Democratic Peace?", **Middle East Journal**, 52(2), 177-187.
- _____ (1998b), "The Emerging Arab-Iranian Rapprochement: Towards and Integrated U.S. Policy in the Middle East?", **Middle East Policy Council**, 6(1), <https://www.mepc.org/journal/emerging-arab-iranian-rapprochement-towards-integrated-us-policy-middle-east> (06.05.2018)
- _____ (2004), "Ideology And Pragmatism in Iran's Foreign Policy", **The Middle East Journal**; 58(4), s. 549- 559.
- _____ (2012), "Understanding Iranian Foreign Policy", The Iranian Revolution at 30, Viewpoints Special Edition, The Middle East Institute, Washington. <http://education.mei.edu/content/understanding-iranian-foreign-policy> (23.04.2018)
- _____ (2013), **Independence without Freedom: Iran's Foreign Policy**, University of Virginia Press, Charlottesville.

- Rayburn, Joel D. ve Sobchak, Frank K. (2019), **The U.S. Army in the Iraq War:Volume 1: Invasion, Insurgency, Civil War, 2003-2006**, Unites States Army War College Press, <https://ssi.armywarcollege.edu/pubs/display.cfm?pubID=1373> (16.03.2019)
- Reus-Smit, Christian (2005), "Constructivism", Scott Burchill vd. (Ed.), **Theories of International Relations**, Third Edition *içinde* (188-213) Palgrave Macmillan, New York.
- _____ (2012) 'Konstruktivizm', Scott Burchill vd. (Ed.), **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, (Çev. Ali Aslan ve Muhammed Ali Ağcan) Birinci Basım *içinde* (279-310), Küre Yayınları, İstanbul.
- Richard Price ve Christian Reus-Smit (1998), "Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism", **European Journal of International Relations**, 4(3), 259-294.
- Rieffer-Flanagan, Barbara Ann (2009), "Islamic Realpolitik: Two-Level Iranian Foreign Policy", **International Journal on World Peace**, 26(4) 7-35.
- Risen, James (16 April 2000), "Secrets of History: The C.I.A. in Iran--A special Report.; How a Plot convulsed Iran in '53 (and in '79)", <https://www.nytimes.com/2000/04/16/world/secrets-history-cia-iran-special-report-plot-convulsed-iran-53-79.html> (25.03.2019)
- Roy, Olivier (1994), **Siyasal İslam'ın İflası**, (Çev. Cüneyt Akalın), Metis Yayınları, İstanbul.
- _____ (1994), **The Failure of Political Islam**, (Çev. Carol Volk), Harvard University Press, Cambridge.
- Rubinstein, Alvin Z. ve Smith, Donald E. (1988), "Anti-americanism in the Third World:", **The Annals of American Academy of Political and Social Science**, 497, (35-45)
- Ruda, Bennett, "Iranian Protests Show Iran Needn't Be More Palestinian Than The Palestinians Themselves", Jewish Press, 8 January 2018, <https://www.jewishpress.com/indepth/opinions/357573/2018/01/08/> (18.07.2020)
- Ruggie, John Gerard (1998a), "What Makes the World Hang Together? Neo-utilitarianism and the Social Constructivist Challenge" **International Organization**, 52:4, 855-885.
- _____ (1998b), **Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization**, Routledge, London and New York.
- Saad-Ghorayeb, Amal (2013), "İran'ın Filistin Davasına Adanmışlığının İdeolojik, Siyasi Ve Stratejik Nedenleri Üzerine", <https://tr.abna24.com/service/middle-east/archive/2013/08/05/448895/story.html>, (06.05.2019)
- Sabah Gazetesi (25.11.2013), "Cenevre'den tarihi anlaşma", <https://www.sabah.com.tr/dunya/2013/11/25/cenevreden-tarihi-anlasma-cikti> (05.12.2019)
- Sadjadpour, Karim ve Takeyh, Ray (23 Aralık 2005), "Iran's hard line on Israel", **The New York Times**, <https://www.nytimes.com/2005/12/23/opinion/irans-hard-line-on-israel.html?searchResultPosition=1> (21.07.2020)
- Sadjadpour, Karim (2009), **Reading Khamanei: The World View of Iran's Most Powerful Leader**, Carnegie Endowment, Washington.

- Saideman, Stephen (2002), "Thinking Theoretically about Identity and Foreign Policy", Shibley Telhami ve Michael Barnett (Ed.), **Identity and Foreign Policy in the Middle East**, içinde (169-201), Birinci Basım, Cornell University Press, New York.
- Saleh, Alam (2013), **Ethnic Identity and the State in Iran**, Palgrave Macmillan, New York.
- Saleh, Alam ve Worrall, James (2015), "Between Darius and Khomeini: Exploring Iran's National Identity Problematique", **National Identities**, 17(1), 73-97.
- Samii, Bill (26 April, 1999), "Iran Report: April 26, 1999", **Radio Free Europe**, <https://www.rferl.org/a/1342925.html> (10 Nisan 2019)
- Samii, A. William (March 2001), "Iran and Chechnya: Realpolitik at Work", **Middle East Policy**, 3(1), 48-57.
- Sander, Oral (2012), **Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e**, 23. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara.
- Sarı, İsmail (2015), "1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri", **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, 2(1), 95-135.
- Sarıkaya, Yalçın (2008), **Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Schneider, Howard, "Saudi Pact with Iran is Sign of Growing Trust", 17 April 2001, **The Washington Post**, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2001/04/17/saudi-pact-with-iran-is-sign-of-growingtrust/fbdde133-8ef9-48d2-9deb-5393b7f314d4/> (27.09.2019)
- Sciolino, Elaine (2 May 1995), "Calling Iran 'Outlaw State,' Cristopher Defends U.S. Trade Ban", **The New York Times**, Section:A, Page:6 <https://www.nytimes.com/1995/05/02/world/calling-iran-outlaw-state-christopher-defends-us-trade-ban.html> (19.02.2019)
- _____ (23 Sept. 1998), "Iranian Dismisses All Hope For Now Of Political Thaw", **New York Times**, <https://www.nytimes.com/1998/09/23/world/iranian-dismisses-all-hope-for-now-of-political-thaw.html> (02.03.2020)
- Searle, John R. (1995), **The Construction of Social Reality**, The Free Press, New York.
- Shaffer, Brenda (2006), "The Islamic Republic of Iran: Is It Really?", Brenda Shaffer (Ed.), **The Limits of Culture: Islam and Foreign Policy**, içinde (219-240), MIT Press, Cambridge.
- _____ (2008), **Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycanlı Kimliği**, (Çev. Ali Gara, Vüsal Kerimov), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Shahbazi, A. Shapur (2005), "The History of the Idea of Iran", Vesta Sarkhosh Curtis ve Sara Stewart (Ed.) **The Idea of Iran Volume 1: Birth of The Persian Empire**, içinde (100-112), I.B. Tauris, London and New York.
- _____ (2012), "Haft Keşvar", **Encyclopedia Iranica**, Online Edition, <http://www.iranicaonline.org/articles/haft-kesvar> (27.03.2019)
- _____ (2012), "HAFT SIN," **Encyclopaedia Iranica**, Online Edition, <http://www.iranicaonline.org/articles/haft-sin> (19.04.2019)

Shibley Telhami and Michael Barnett, (2002), "Introduction: Identity and Foreign Policy in the Middle East", **Identity and Foreign Policy in the Middle East**, Shibley Telhami ve Michael Barnett (Ed.), içinde (1-26) Cornell University Press, New York.

SIPRI (2020) "Data for all countries from 1988-2019 in constant (2018) USD", Military Expenditure Database,
<https://www.sipri.org/sites/default/files/Data%20for%20all%20countries%20from%201988-2019%20in%20constant%20%282018%29%20USD.pdf> (01.01.2020)

SIPRI (1984), "The Iraq-Iran War and The Arms Trade",
<https://www.sipri.org/sites/default/files/files/FS/SIPRIFS8403.pdf> (08.03.2019)

SIPRI (2020), "Data for All Countries: 1949-2019" <https://www.sipri.org/databases/milex> (07.05.2020)

SIPRI (2020), Military Expenditure Database, "Data for all countries from 1988-2018",
<https://www.sipri.org/sites/default/files/Data%20for%20all%20countries%20from%2019882018%20in%20constant%20%282017%29%20USD%20%28pdf%29.pdf> (01.01.2020)

Slavin, Barbara (2007), **Bitter Friends, Bosom Enemies: Iran, the U.S., and the Twisted Path to Confrontation**, St. Martin's Press, New York.

Smith, Anthony D. (1992), "National Identity and the Idea of European Unity", **International Affairs** (Royal Institute of International Affairs 1944-), 68(1), s.55-76.

_____ (1994), **Milli Kimlik**, Birinci Basım, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul.

_____ (2017), **Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik**, Birinci Basım, Alfa Yayınları, İstanbul.

Smith, Steve (2015), "Foreign Policy is What States Make of It: Social Construction and International Relations Theory", Vendulka Kubalkova (Ed.), **Foreign Policy in a Constructed World**, içinde (38-56), Routledge, New York.

Sputnik News (15.12.2015), "Şanghay İş birliği Örgütü'nün Gözü İran'da",
<https://tr.sputniknews.com/rusya/201512151019686374-sangay-isbirligi-iran/> (11.01.2020)

Sykes, Percy Molesworth (1915), **A History of Persia**, Vol.2, Macmillan, London.

Şen, Gülriz (2016a) **Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası: Tarihsel Sosyolojik Bir Analiz**, Odtü Yayıncılık, Ankara.

_____ (2016b) "The Prospects of "Constructive Engagement" in Iran-GCC Relations: The Levant Dimension", Maaiké Warnaar vd. (Ed.), **Iran's Relations with the Arab States of the Gulf**, içinde (12-33) , Gerlach Press, Berlin.

Şeriati, Ali (2009), **İran ve İslam**, Fecr Yayınevi, Ankara.

"نگرشی بر اندیشه‌های حضرت امام خمینی(س) / صلح با اشغالگران واقع‌گرای یا انتحار؟", محمدتقی تقی پور
<http://ensani.ir/fa/article/53480/%D9%86%DA%AF%D8%B1%D8%B4%DB%8C-%D8%A8%D8%B1-%D8%A7%D9%86%D8%AF%DB%8C%D8%B4%D9%87-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%AD%D8%B6%D8%B1%D8%AA-%D8%A7%D9%85%D8%A7%D9%85-%D8%AE%D9%85%DB%8C%D9%86%DB%8C->

%D8%B3-%D8%B5%D9%84%D8%AD-%D8%A8%D8%A7-
%D8%A7%D8%B4%D8%BA%D8%A7%D9%84%DA%AF%D8%B1%D8%A7%D9%86-
%D9%88%D8%A7%D9%82%D8%B9-
%DA%AF%D8%B1%D8%A7%DB%8C%DB%8C-%DB%8C%D8%A7-
%D8%A7%D9%86%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%B1- (18.10.2020)

Taheri, Amir (2008), **The Persian Night: Iran Under the Khomeinist Revolution**, Encounter Books, New York.

Tait, Robert (19.08.2010), "Iranian President's New 'Religious-Nationalism' Alienates Hard-Line Constituency", **Payvand**, <http://www.payvand.com/news/10/aug/1184.html> (20.04.2019)

TASAM (6 Haziran 2009), "ABD Başkanı Obama'nın Kahire Konuşması", https://tasam.org/tr-TR/Icerik/1077/abd_baskani_obamanin_kahire_konusmasi (12.08.2020)

Tasnim News (8 Aralık 2016), "Pakistan İran'ın Keşmir Krizi Konusundaki Arabuluculuğunu Destekliyor", <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2016/12/08/1260895/pakistan-iran-in-keşmir-krizi-konusundakiarabuluculuğunu-destekliyor> (15.06.2019)

Tasnim News (2017), "Dünya Kudüs Günü Nedir Ve Nasıl Ortaya Çıktı", <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2017/06/23/1443925/dünya-kudüs-günü-nedir-ve-nasıl-ortaya-çıktı> (04.01.2020)

Tasnim News (2018), "Ayetullah Hamanei: Filistin Meselesinin Çözüm Yolu Referandumdur", <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2018/06/11/1746848/ayetullah-hamanei-filistin-meselesinin-çözüm-yolu-referandumdur> (03.02.2019)

TC. Dışişleri Bakanlığı (17 Mayıs 2010), "17 Mayıs 2010 tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu", http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa (13.08.2019)

Ter-Organov, Nuzgar (2004) "Islamic Nationalism in Iran and Its Ideological, Military and Foreign-policy Aspects" Moshe Gammer (Ed.), **Community, Identity and the State: Comparing Africa, Eurasia, Latin America and the Middle East**, içinde (132-141), Routledge, New York.

The British Museum, "The Cyrus Cylinder", https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=327188&partId=1 (29.09.2019)

The Circle of Ancient Iranian Studies(CAIS), "Sizdah Bedar", http://www.cais-soas.com/CAIS/Celebrations/sizdah_bedar.htm (19 Nisan 2019)

The Guardian (14 December 2005), "Holocaust a myth, says Iranian President", <https://www.theguardian.com/world/2005/dec/14/iran.secondworldwar> (11.04.2019)

The Institute for the Compilation and Publication of the Works of Imam Khomeini (International Affairs Department) "A Call to Divine Unity: Letter of Imam Khomeini to Mikhail Gorbachev", Winter 1993, <https://www.al-islam.org/printpdf/book/export/html/45498> (18.02.2018)

The Iranian News, "Khatami's speech at Tehran Summit", (9 December 1997), <https://iranian.com/News/Dec97/khatami.html?site=archive> (08.03.2020)

- The New York Times (1993), "Britain and Iran Harden Positions on Rushdie", <https://www.nytimes.com/1993/02/15/world/britainandiranhardenpositionsonrushdie.html?mtref=www.nytimes.com&gwh=87983B41C49119338B69C1196129A923&gwt=pay> (09 Nisan 2019)
- The New York Times (26 Sept. 2008), "An Interview With President Mahmoud Ahmadinejad", <https://www.nytimes.com/2008/09/26/world/middleeast/26iran-transcript.html?searchResultPosition=4> (16.10.2019)
- The UN Refugee Agency (UNHCR), "Islamic Republic of Iran", <https://www.unhcr.org/islamic-republic-of-iran.html> (17.04.2019)
- The White House National Security Council, "The National Security Strategy of The United States of America" (20 September 2002), <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/> (20 Ekim 2019)
- The World Population Review, "Iran Population 2019", <http://worldpopulationreview.com/countries/iran-population/> (21.08.2019)
- Thoits, Peggy A. ve Virshup, Lauren K. (1997), "Me's and We's: Forms and Functions of Social Identities", Richard D. Ashmore, Lee Jussim (Ed.), **Self and Identity: Fundamental Issues**, Vol.1, Oxford University Press, New York.
- Tilley, Virginia Q. (2003), "The Ethnic State: The Structural Generation of Ethnic Conflict by the International System", Cris E. Toffolo (Ed.), **Emancipating Cultural Pluralism**, içinde (37-55), State University of New York Press, New York.
- Tisdall, Simon (18 May 2014), "Tehran ready to offer cash for British embassy attack- but no apology", **The Guardian**, <https://www.theguardian.com/world/2014/may/18/iran-financial-compensation-british-embassy-tehran-attack-2011> (26.01.2020)
- TRT Haber (29 Eylül 2012), "İranlı Örgüt Terör Listesinden Çıkarıldı", <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iranli-orgut-teror-listesinden-cikarildi-57622.html> erişim tarihi (09.05.2018)
- Türk Dil Kurumu, **Güncel Türkçe Sözlük**, <http://sozluk.gov.tr> (20.07.2019)
- Ulusal Kanal, "Ahmedinejad Bursa'da konuştu: Amerika milletlerin cebini boşaltmakla...", 28 Şubat 2015, <https://www.ulusal.com.tr/gundem/ahmedinejad-bursa-da-konustu-amerika-milletlerin-cebini-bosaltmakla-h51394.html> (23.08.2019)
- U.S. Department of State Archive, "American-Iranian Relations", (17 March 2000) <https://1997-2001.state.gov/statements/2000/000317.html> (02.01.2020)
- U.S. Government Publishing Office, Executive Order 12957, "Prohibiting Certain Transactions With Respect to the Development of Iranian Petroleum Resources", March 15, 1995, https://www.govinfo.gov/content/pkg/WCPD-1995-03-20/pdf/WCPD-1995-03-20_Pg424.pdf (17.10.2019)
- U.S. Government Publishing Office, Executive Order 12959, Prohibiting Certain Transactions With Respect to Iran, May 6, 1995. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/WCPD-1995-05-15/pdf/WCPD-1995-05-15-Pg784.pdf> (17.10.2019)

- UN General Assembly, Sixty Third Session, General Debate, New York, (23 September 2008)
https://www.un.org/en/ga/63/generaldebate/pdf/iran_en.pdf (14.01.2020)
- United Nation Security Council, Resolution 1696(2006), S/RES/1696 (2006), (31 July 2006),
[https://undocs.org/S/RES/1696\(2006\)](https://undocs.org/S/RES/1696(2006)) (10.04.2019)
- United Nation Security Council, Resolution 1737 (2006), R/RES/1737(2006) Security Council Imposes Sanctions On Iran For Failure To Halt Uranium Enrichment, Unanimously Adopting Resolution 1737 (2006), Security Council SC/8928, (23 December 2006)
<https://www.un.org/press/en/2006/sc8928.doc.htm> (11.04.2019)
- United Nation Security Council, Resolution 1747 (2007), S/RES/1747 (2007), (24 March 2007),
[https://undocs.org/en/S/RES/1747\(2007\)](https://undocs.org/en/S/RES/1747(2007)) (10.04.2019)
- United Nation Security Council, Resolution 1929(2010), S/RES/1929(2010), (9 June 2010),
[https://undocs.org/S/RES/1929\(2010\)](https://undocs.org/S/RES/1929(2010)) (15.01.2020)
- United Nations Security Council, In Presidential Statement, Underlines Importance of Iran's Re-Establishing Full, Sustained Suspension of Uranium-Enrichment Activities, 5403rd Meeting-SC/8679, (29 Mart 2006) <https://www.un.org/press/en/2006/sc8679.doc.htm> (10.04.2019)
- Urrestarazu, Ursula Stark (2015) "'Identity' in International Relations and Foreign Policy Theory", Gunther Hellman ve Knud Erik Jorgensen(Ed.), **Theorizing Foreign Policy in an Globalized World**, içinde (126-149), Palgrave Macmillan, New York.
- Vahdat, Amir ve Gambrell, Jon (22 May 2020), "Iran leader says Israel a 'canserous tumor' to be destroyed", Associated Press, <https://apnews.com/a033042303545d9ef783a95222d51b83> (18.07.2020)
- Varol, Fatih (2016), "The Politics of the Ulama, Understanding the Influential Role of the Ulama in Iran", **Milel ve Nihal**, 13(2), s.129-152 (132)
- Waever, Ole (1996), "The Rise and Fall of the Inter-paradigm Debate", Steve Smith vd. (Ed.), **International Theory: Positivism and Beyond**, içinde (149-186), Cambridge University Press, Cambridge.
- _____ (1997), "Figures of International Thought: Introducing Persons Instead of Paradigms", Iver B. Neumann and Ole Waever (Ed.), **The Future of International Relations: Masters in the Making**, First Edition içinde (1-41) Routledge, London and New York.
- Walker, Peter (28 May 2007), "Iran and US hold historic talks", **The Guardian**, <https://www.theguardian.com/world/2007/may/28/iraq.iran> (03.09.2019)
- Waltz, Kenneth N. (2001), **Man, the State and War: A Theoretical Analysis**, Columbia University Press, New York.
- Weldes, Jutta (1996), "Constructing National Interest", **European Journal of International Relations**, 2(3), 275-318.
- Wendt, Alexander (1987), "The Agent-Structure Problem in International Relations Theory", **International Organization**, 41(3), 335-370.

- _____ (1992), “Anarchy is What States Make of It: The Construction of Power Politics”, **International Organization**, 46(2), (391-425) <http://www.jstor.org/stable/2706858> (03.07.2018)
- _____ (1994), “Collective Identity Formation and the International State”, **American Political Science Review**, 88(2), 384-396.
- _____ (1995) “Constructing International Politics”, **International Security**, 20(1), 71-81.
- _____ (1996) “Identity and Structural Change International Politics”, Yosef Lapid ve Friedrich Kratochwil (Ed.) **The Return of Culture and identity in IR Theory**, içinde (47-65), Lynne Rienner, London.
- _____ (1999), **Social Theory of International Politics**, Cambridge University Press, Cambridge.
- _____ (2012), **Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi**, (Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer İhlamur Öner), Birinci Basım, Küre Yayınları, İstanbul.
- Wines, Michael (12 March 2001), “Iran and Russia Sign Oil and Weapons Pact”, **The New York Times**, <https://www.nytimes.com/2001/03/12/world/iran-and-russia-sign-oil-and-weapons-pact.html> (09.12.2019)
- World Bank Data Archive, World Bank Approves Loans to Iran for Primary Health and Sewerage, 2000/352/S, (18 May 2000), https://www.worldbank.org/en/webarchives/archive?url=httpzxxxweb.worldbank.org/archive/website01055/WEB/0__C-254.HTM (02.01.2020)
- Worth, Robert F. ve Gladstone, Rick (29 November 2011), “Iranian Protesters Attack British Embassy”, The New York Times, Section:A, Page:6 <https://www.nytimes.com/2011/11/30/world/middleeast/tehran-protesters-storm-british-embassy.html> (26.01.2020)
- Yakın Doğu Haber, “Ahmedinejad'ın Bush'a gönderdiği mektubun metni”, 10.05.2006. http://www.ydh.com.tr/HD383_ahmedinejad-in-bush-a-gonderdigi-mektubun-metni.html (09.08.2019)
- Yalçın, Şahabettin (2010), **Modern Felsefede Benlik**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Yalvaç, Faruk (2011), “Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi”, **Uluslararası İlişkiler**, 8(29), 71-99.
- Yarshater, Ehsan (2004), “Iran: Traditional History”, **Encyclopedia Iranica**, Online Edition, <http://www.iranicaonline.org/articles/iran-iii-traditional-history> (03.03.2019)
- Yıldırım, Nimet (2015), **İran Mitolojisi**, 2. Baskı, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Yılmaz, Türel (2011), “İran’da Unutulmuş Bir Toplum: Türkmen Sahra Türkmenleri”, Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin (Ed.), **Ortadoğu Siyasetinde İran**, Birinci Basım içinde (79-89), Barış Kitap, Ankara.

Yurdusev, Nuri (2012), “Ulus-Devlet: İnsanlığın En Tehlikeli İcadı”, Tayyar Arı (Der.) **Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1: Kimlik Kültür, Güvenlik ve Dış Politika**, içinde (59-69) MKM Yayınları, Bursa.

Zabih, Sepehr(1986), **The Left in Comtemporary Iran: Ideology, Organisation, and the Soviet Connection**, Hoover Press Publication, California.

Zarif, Mohammad Javad (2014), “What Iran Really Wants: Iranian Foreign Policy in the Rouhani Era” **Foreign Affairs**, 93(3), s. 49-59. www.jstor.org/stable/24483405 (22.04.2019)

ÖZGEÇMİŞ

İlknur CİHANGİR DEMİRBAŞ, 23.04.1983 tarihinde Ankara İli Altındağ İlçesi'nde doğdu. 1994 yılında Halim Şaşmaz İlkokulu'nu; 1997 yılında Mehmet Akif Ortaokulu'nu; 2000 yılında Aydınlıkevler Lisesi'ni; 2006 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi - İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü; 2010 yılında da Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı yüksek lisans programını bitirdi. 2014 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında doktora programına başladı.

CİHANGİR DEMİRBAŞ, evli ve bir kız annesi olup, İngilizce bilmektedir.